

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı

**MUSTAFA BEHCET'İN TELHÎS ŞERHİ: BEHCETÜ'L-ERÎB
(İNCELEME-ÇEVİRİ YAZILI METİN)**

Derya ADALAR SUBAŞI

Doktora Tezi

Ankara, 2022

MUSTAFA BEHCET'İN TELHÎS ŞERHİ: BEHCETÜ'L-ERÎB
(İNCELEME-ÇEVİRİ YAZILI METİN)

Derya ADALAR SUBAŞI

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2022

KABUL VE ONAY

Derya Adalar Subaşı tarafından hazırlanan "Mustafa Behcet'in Telhîs Şerhi: Behcetü'l-Erîb (İnceleme-Çeviri Yazılı Metin) başlıklı bu çalışma, 02.06.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Osman HORATA (Başkan)

Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ (Danışman)

Prof. Dr. Rahmi ER (Üye)

Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ (Üye)

Dr. Öğr. Üyesi Fazile EREN KAYA (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

02/06/2022

Derya ADALAR SUBAŞI

“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

(1) *Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*

(2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*

(3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYÂN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyân ederim.

Derya ADALAR SUBAŞI

ÖZET

ADALAR SUBAŞI, Derya. *Mustafa Behcet'in Telhîs Şerhi: Behcetü'l-Erîb (İnceleme- Çeviri Yazılı Metin)*, Doktora Tezi, Ankara, 2022.

Siraceddin es-Sekkâkî'nin, *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı Arapça eserinin meânî ve beyân bilimlerini ele aldığı üçüncü bölümü daha sonra yazılacak eserler için temel oluşturmuştur. Eserin bu üçüncü bölümünü açıklamak üzere birçok şerh yazılmış, bunlardan Hatîb el-Kazvînî tarafından yazılan *Telhisu'l-Miftâh* adlı çalışma en çok dikkat çeken olmuş, farklı dillere tercüme ve şerh edilmiş, bunun yanı sıra başka bağımsız çalışmalar da yapılmıştır.

Osmanlı dönemi 20. yüzyıl âlimlerinden Mustafa Behcet b. Muhammed Sâlim tarafından yazılan *Behcetü'l-Erîb fi Şerh-i Telhisi'l-Hatîb* adlı eser *Telhîs*'in Osmanlı Türkçesi ile yazılmış mensûr bir şerhidir. Eserin el yazması tek nüshası Milli Kütüphane Yz A 4449 numarada kayıtlıdır. Eser, verdiği farklı örnekler ve şârihin yaptığı yorumlarla dönemin belâgat çalışmalarına ışık tutar niteliktedir.

Tezin giriş bölümünde, Arap edebiyatında belâgat eserlerinin tarihsel süreçteki görünüşleri, Arap belâgat ilmine yön yeren belli başlı belâgat âlimleri ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde *Miftâhu'l-'Ulûm*'un yazarı es-Sekkâkî ve *Telhisu'l-Miftâh*'ın yazarı el-Kazvînî, hayatları, edebî kişilikleri ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

İkinci bölüm *Telhisu'l-Miftâh* üzerine yapılan Arapça ve Türkçe çalışmaların incelenmesine ayrılmıştır.

Üçüncü bölümde incelenen el yazması şerhin yazarı Mustafa Behcet ve eserleri ele alınmış, yazma eserin teknik, dil ve imla özellikleri, içeriği, şârihin eserde izlediği şerh metodu gibi alt başlıklarla eser daha detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur.

Tezin dördüncü bölümünde çeviri yazılı metnin okunmasında takip edilen yol ve çeviri yazılı metin verilmiş, metindeki Arapça bölümler sayfa altı dipnotlarda Türkçeye çevrilmiştir. Ayrıca metinde bahsi geçen kişi ve eser adları tezin sonunda yer alan açıklamalı sözlük içinde alfabetik olarak verilmiştir. Tez, Türkçe belâgat çalışmaları içinde *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eserin hiç bilinmeyen yeni bir Türkçe şerhini araştırmacılara sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler

es-Sekkâkî, Miftâhu'l-'Ulûm, el-Kazvîni, Telhîsu'l-Miftâh, Mustafa Behcet, Behcetü'l-Erib, şerh

ABSTRACT

ADALAR SUBAŞI, Derya, *Mostafa Bahcat's Talkhis Commentary: Bahcat al-Arîb (Analysis-Transcription)* Ph. D. Dissertation, Ankara, 2022

The third chapter of Siraceddin es-Sekkâkî's Arabic work *Miftâh al-'Ulûm*, which deals with the sciences of meaning and expression, formed the basis for many works to be written later. The work called *Talkhis al-Miftâh* written by Hatîb el-Kazvîni has been the most remarkable of them. One of the 20th century scholars of the Ottoman period, Mostafa Bahcat b. Mohamed Sâlim and his work named *Bahcat al-Arîb* is one of Talkhis's commentaries written in Ottoman Turkish. The only manuscript copy of the work is registered at the National Library Yz A 4449. In the work, it has been tried to shed light on the rhetoric studies of the period.

In the introduction part of the thesis, information about the rhetoric works in Arabic literature in the historical process and the main rhetoric scholars and their works are given. In the first part of the thesis, detailed information is given about the lives, literary personalities and works of es-Sekkâkî, the author of *Miftâh al-'Ulûm*, and el-Kazvîni, the author of *Talkhis al-Miftâh*. The second part of the thesis is devoted to the examination of Arabic and Turkish studies on *Talkhis al-Miftâh*.

In the third chapter, the author of the manuscript Mostafa Bahcat and his works were examined also the technical and orthographic features of the manuscript, its content, and the commentary method followed by the poet are given.

In the fourth part of the thesis, the translated text is given. The names of the people and works mentioned in the text are given alphabetically at the end of this part too. So this thesis presents a new Turkish commentary of *Talkhis al-Miftâh*.

Key Words

es-Sekkâkî, Miftâh al-'Ulûm, al-Kazvîni, Talkhis al-Miftâh, Mostafa Bahcat, Bahcat al-Arîb, commentary

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	İ
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	İİ
ETİK BEYÂN.....	İİİ
ÖZET.....	İV
ABSTRACT	Vİ
İÇİNDEKİLER	Vİİ
KISALTMALAR.....	X
ÖNSÖZ.....	Xİ
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ES-SEKKÂKÎ VE EL-KAZVÎNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	8
1.1. EBÛ YA'KÛB ES-SEKKÂKÎ, HAYATI VE ESERLERİ.....	8
1.1.1. Hayatı.....	8
1.1.2. Edebî Kişiliği	9
1.1.3. Eserleri:.....	10
1.2. HATÎB EL-KAZVÎNÎ, HAYATI VE ESERLERİ	15
1.2.1. Hayatı.....	15
1.2.2. Edebî Kişiliği	16
1.2.3. Eserleri	17

2. BÖLÜM: TELHÎSU'L-MİFTÂH ADLI ESER ÜZERİNE YAPILAN ARAPÇA VE TÜRKÇE ÇALIŞMALAR.....	21
2.1. ARAPÇA ŞERHLERİ.....	21
2.2. ARAPÇA MUHTASARLARI	27
2.3. TÜRKÇE ŞERHLERİ VE TERCÜMELERİ.....	28
2.3.1. Türkçe Şerhleri	29
2.3.2. Türkçe Tercümeleri.....	32
3. BÖLÜM: MUSTAFÂ BEHCET HAYATI VE ESERLERİ	34
3.1. HAYATI	34
3.2. ESERLERİ	35
3.2.1. Behcetü'l-Le'âlî Şerhu Esmâ'illâhi'l-Müte'âlî.....	35
3.2.2. Kitâbu Sunûhât-ı Vehbiyye ve Esrâr-ı Nûniyye	36
3.2.3. Edvâ'u'l-Behce fî Şerhi'l-Münferice.....	36
3.2.4. Behcetü'l-Fevâ'ihî'r-Rahmâniyye	37
3.2.4.1. Muhammed Fası Tercümesi	38
3.2.5. Behcetü'l-Esrâr fî Hakki A'zami'l-Ezkâr (Esrâr-ı 'Akliyye)	39
3.2.6. Vahdet-i Vücûd Risalesi	39
3.2.7. Risâle-i Tevhîd Tercümesi.....	40
3.2.8. Behcetü'l-Erîb fî Şerhi Telhîsi'l- Hatîb	40
3.2.8.1. Eserin Teknik Özellikleri.....	43
3.2.8.2. Dil ve İmlâ Özellikleri	45
3.2.8.3. Eserin içeriği	49
3.2.8.4. Mustafa Behçet'in, Behcetü'l-Erîb fî Şerhi Telhîsi'l-Hatîb'de Takip Ettiği Şerh Metodu	55

4. BÖLÜM: BEHCETÜ'L-ERÎB FÎ ŞERHİ TELHÎSİ'L-HATÎB'İN ÇEVİRİ YAZILI METNİ	61
4.1.ÇEVİRİ YAZILI METNİN HAZIRLANMASINDA TAKİP EDİLEN YOL	61
4.2. ÇEVİRİ YAZILI METİN	64
4.3. AÇIKLAMALI ÖZEL ADLAR SÖZLÜĞÜ	334
4.3.1. Açıklamalı Yazar Adları Sözlüğü.....	334
4.3.2.Açıklamalı Eser Adları Sözlüğü	339
SONUÇ	341
KAYNAKÇA	346
TIPKIBASIM	355
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU	404
EK 2. ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU	406
ÖZGEÇMİŞ	408

KISALTMALAR

B	Beyit
b.	Bin (oğlu)
C	Cilt
çev.	Çeviren
Dk.	Der kenar
DTCF	Dil Tarih Coğrafya Fakóltesi
D.İ.A.	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
haz.	Hazırlayan
İ.A.	İslam Ansiklopedisi
Ktp.	Kütüphane
s.	Sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	Tarih yok
vr.	Varak

ÖNSÖZ

Telhîsu'l-Miftâh, es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eserinin belâgate dair üçüncü bölümünün Hâtîb el-Kazvînî ya da Hatîbu Dimâşk adı ile de bilinen Ebu'l-Ma'âlî Kâdi'l-Kudât Celâlüddîn Muhammed b. Abdurrahmân el-Kazvînî tarafından yapılan özetidir. *Telhîsu'l-Miftâh* kendisinden sonra belâgat konusunda eser veren âlimler üzerinde büyük bir etki bırakmış, esere Arapça ve Türkçe birçok şerh, tercüme, haşîye ve muhtasarlar yazılmıştır. Bu tez çalışmasında eserin Türkçe şerhlerinden biri olan ve Mustafa Behcet b. Muhammed Sâlim tarafından yapılmış "*Behcetü'l-Erîb fi Şerhi Telhisi'l-Hafîb*" adlı şerh incelenmektedir. Milli Kütüphanede tek nüsha olarak bulunan el yazması bu eser öncelikle çeviri yazılı bir metin haline dönüştürülmüş, günümüz Türkçesine aktarılmış ve elde edilen veriler değerlendirmeye tabii tutulmuştur.

Giriş bölümünde başlangıcından itibaren Arap belâgât tarihi ve kaynak eserlerine dair genel bilgiler verilmek suretiyle belâgat ilminin teşekkülü ve kavramlarına dair bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler verilirken dönemsel ve tarihsel bir sıra takip edilmektedir. Bu yönüyle tezde incelenen esere bir hazırlık sağlanmıştır.

Birinci bölümde, *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eserden *Telhîs*'in ortaya çıkışına kadar olan süreç değerlendirilmiş, her iki eserin yazarları ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu bilgiler verilirken *Miftâhu'l-'Ulûm* ve *Telhîsu'l-Miftâh* ayrı bir başlık altında ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmektedir.

İkinci bölümde, *Telhîsu'l Miftâh*'ın Arapça ve Türkçe şerhleri incelenmiştir. Eserin ilk Arapça şerhi anlaşılmayan bölümlerini açıklığa kavuşturmak amacıyla el-Kazvînî'nin kendisi tarafından kaleme alınan *el-İzâh*'tır. Daha sonra esere pek çok Arapça şerh yazılmıştır. Bu şerhlerin en dikkat çekeleri bu bölümde kısaca tanıtılmaktadır. Eserin bazı Türkçe manzum şerhleri ve tercümeleri üzerine lisansüstü tezler yapılmıştır. Bu bölümde bu eserler hakkında da bilgi verilmektedir.

Üçüncü bölümde, tezde el yazması olarak çeviri yazılı metni verilen *Telhîs* şerhinin yazarı Mustafa Behçet'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. Hayatı hakkında elde edilen bilgilerin çoğu diğer eserlerinde bulunan notlar yoluyla tarafımızca oluşturulmuştur. Eserleri kısmında *Behcetü'l-Erîb fi Şerhi Telhîsi'l-Hatîb* adlı eseri hakkında bilgi verildikten sonra incelenen bu yazmanın teknik, dil ve imlâ özellikleri, içeriği, eserde uygulanan şerh metodu gibi başlıklarla yazma esere dair bir değerlendirme yapılmıştır.

Dördüncü bölümde *Behcetü'l-Erîb fi Şerhi Telhîsi'l-Hatîb* adlı tek nüsha elyazması şerhin çeviri yazılı metninin hazırlanmasında uygulanan yol ve yazmanın çeviri yazılı metni verilmiştir.

Çalışmanın sonunda eserde geçen Arapça eser ve kişi adlarının alfabetik açıklamalı bir sözlüğü verilmektedir. İncelenen el yazması eserin tıpkıbasımı ise ekler bölümünde yer almaktadır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında desteklerini üzerimden esirgemeyen ve beni akademik açıdan değerli görüşleriyle yönlendiren, örnek aldığım değerli tez danışmanım Prof. Dr. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz'a, Eski Türk Edebiyatı alanında yaptığım bu doktora çalışması için beni teşvik eden ve destekleyen, akademik açıdan her zaman örnek aldığım değerli hocam Prof. Dr. Rahmi Er'e, tez konumu belirlememde ve tezimin yazım aşamasında değerli görüşleriyle destek veren, belâgatle ilgili tecrübelerinden ve ilminden istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. Osman Horata'ya, tezin kontrolünde ve değerlendirilmesinde değerli görüşleriyle katkı sağlayan değerli hocam Doç. Dr. Bünyamin Ayçiçeği ve Doç. Dr. Fatma Betül Üyümez'e, Eski Türk Edebiyatı doktora eğitimim boyunca yeni ufuklar açan derslerinden istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. Özge Öztekin'e, değerli görüşleri ve yardımlarıyla destek olan değerli arkadaşım Dr. Öğr. Üyesi Fazile Eren Kaya'ya, değerli görüşleriyle katkı sağlayan Prof. Dr. Mücahit Kaçar'a, tezi okuyarak değerli görüşleriyle katkıda bulunan arkadaşım Doç. Dr. Fatıma Betül Üyümez'e ve her zaman yanımda olan aileme, eşime ve kızım Ada Yağmur'a teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

Arapça, gerek gramer gerekse morfoloji açısından son derece kurallı bir dildir ve anlamın doğru şekilde ifade edilmesi bu kuralların doğru uygulanmasına bağlıdır. Dili böyle kurallı ve düzgün kullanırken, sözcükleri fasih, düzgün ve etkili bir biçimde söylemek ve terkip oluşturmak her zaman önemini korumuştur. Lafız ve anlam güzelliği Cahiliye döneminden itibaren şiirde ve nesirde var olmuş, zamanla belâgat adını alarak bir bilim dalı haline gelmiştir. Belâgat, hem yazılı hem de sözlü dile kendine özgü bir güzellik ve nitelik kazandıran bir alandır. Arap edebiyatında belâgat biliminin sistemli bir hâle gelmesi ve kuramsal olarak tanımlanmasında İslam dininin ve özellikle de bu dinin kutsal kitabı Kur’ân-ı Kerîm’in büyük rolü olmuştur. Kur’ân’ı-Kerîm’den ilham alarak tefsîr, hadîs, kelâm, tasavvuf, fıkıh gibi bilim dallarını oluşturan düşünce yapısı Kur’ân’ın edebî yönünün açıklığa kavuşturulmasını ihmal etmemiş ve belâgati bir bilim dalı olarak kurmuştur (Kızıklı, 2008, s.33).

Belâgat kelimesi *Lisânu'l-'Arab* adlı sözlükte بَلَّغَ *belega* fiilinin mastarı olarak gösterilmektedir. *Sözlü ve yazılı ifadede fasih olmak* anlamına gelmektedir. بَلَّغَ – يَبْلُغُ – بَلُّوْغًا – köküne bağlı olarak belâgat kelimesinin “ulaşmak, varmak, olgunlaşmak, ergenlik çağına gelmek” anlamlarına geldiği de aktarılmaktadır (Karuko, 2014, s.17). Belâgat köküne bağlı olarak türetilen kelimeler arasında *buluğ, belağ, iblağ, tebliğ, beliğ* kavramları bulunmakta olup birleştikleri ortak anlam *eriştirmek, sonuca varmak, sonuçlandırmak, zihinde oluşan birikimi sistemli bir şekilde aktarabilmek* demektir. Belâgat kelimesinin karşılığı olarak Batı dillerinde ise *rhetoric* ve *eloquence* kavramları kullanılmaktadır. Retorik, ilim olarak, eloquence ise meleke olarak belâgati ifade etmektedir. Bu iki kavramın iletmediği ortak alan ise hatip ve yazarların hoş ve heyecanlı ifadelerle karşı tarafı inandırma, etkileme ve ikna etme sanatları, ayrıca muhatabını bilinçlendirmeyi amaçlayan edebî prensipler demektir (Dikici, 2016, s.12). Belâgatin, neyin nerede, nasıl ve ne ölçüde söyleneceğini öğreten bir ilim olduğu, retorik ise genellikle söz söyleme sanatı olarak tarif edildiği de belirtilmektedir. Tarifleri birbirlerine çok yakın olan bu iki kavram gereken ifadeyi kullanma, bu ifadeyi güçlendirme, güzelleştirme anlamlarında da kullanılmaktadır (Yetiş, 2006, s. IX).

Meleke olarak ise sözün, fasih olmakla beraber yer ve zamana uygun olması demektir. Diğer bir söyleyişle bir fikrin sözlü veya yazılı olarak yerinde, yeterince ve zamanında ifade edilmesidir. Belâgat insanda doğuştan var olan bir melekedir (Kılıç, 1992, s. 380).

Doğuştan gelen bir meleke olarak kabul edilen belâgatın Cahiliye döneminde ilkeleri tam olarak belirlenmemiş olsa da günümüz belâgat bilimi kaideleri çerçevesinde incelendiğinde bu dönemde belâgatten söz edilebileceği açıktır. Cahiliye şiirleri üzerine yapılan araştırmalarda bu şiirlerin özellikle beyân ilmine dayalı edebî sanatlar açısından değerlendirmeye uygun olduğu görülmüştür. Bu da Cahiliye şairlerindeki üslubun daha bu ilmin kaideleri oluşmadan önce kendiliğinden var olduğunu göstermektedir (Atık, 1985, s. 7).

Cahiliye döneminden itibaren gerek şiirde gerekse hitabet sanatında lafız ve anlamın birbirine uyumu o dönemin şartlarında belâgat açısından bir başlangıç noktası olarak kabul edilse de belâgatın sistematik ve metodolojik tanımlamalarını görebilmek Abbasiler döneminde mümkün olmuştur. Bu dönemde aklî ve medenî hayatın gelişmesine paralel olarak şiir ve nesirde meydana gelen değişimle beraber belâgat mülahazalarının da arttığı görülmektedir. O dönemde, dile ve şiire önem veren bir grubun yanı sıra, hitabete, münazaraya, ifadede incelik ve güzelliğe önem veren bir grup da bulunmaktaydı. Bu grupların yaptığı edebî çalışmaların yanında, siyasi ve kültürel gelişmeler de Arap fikrî hayatının büyük bir dönüşüm geçirmesini sağlamıştır. Lafızları seçmek ve bu lafızları doğru yere yerleştirmek konusundaki açıklık ve incelik bu dönemin ayrıcalıklı üslubu olmuştur (Dayf, 1965, s. 20). Öyle ki *Kitâbu'l-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eseriyle belâgat ilminin kurucusu sayılan Câhiz (öl. h.255) bu dönemde yaşamıştır. Bu eserde, temelleri, kuralları ve ölçüleri olan bir sanat olarak belâgati ele almıştır. Her ne kadar dağınık bir şekilde yer verdiği bilgilerle belâgatın sınırlarını tam olarak çizememiş olsa da kendisinden sonra yazılmış olan belâgat eserleri üzerinde büyük bir etki sahibi olmuştur (Karuko, 2014, s.13-14).

Câhiz'in ardından, Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin (öl. 255/869) *Kitâbu'l-Fesâha* adlı eserinin belâgat meseleleriyle ilgili edebî bilgiler içerdiği görülmektedir. Aynı şekilde el-Ferrâ'nın (öl. 207), *Me'ânî'l-Kur'ân* adlı eseri de bazı ifadelerin özelliklerini tanımlamakta, bazı ayetlerde zikredilen beyânî şekilleri yorumlamaktadır ('Atîk, 1985, s. 8). İzleyen dönemde ortaya çıkan ve *Mecâzu'l-Kur'ân* adı taşıyan eserler, belâgatle ilgili gibi görünseler de günümüze ulaşan örnekler içinde sadece Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ'nın (öl.211) *Mecâzu'l-Kur'ân*'ı başlığının hakkını vermekte ve belâgat konularıyla ilgili ilkesel çıkarımlarda bulunmaktadır (Sammûd, 1981, s. 89). Bu eser, mecâz lafzını zikreden ilk eser olma özelliği de taşımaktadır. Esere göre mecâz anlamın beyân edilmesi demektir. Bununla birlikte teşbîh, istiâre ve kinâye gibi bazı beyân sanatlarının izleri de bulunmaktadır. Her ne kadar Ebû 'Ubeyde ve el-Ferrâ eserlerinde beyân özellikleri taşıyan göstergeler ortaya koysalar da belâgat ne bu iki âlimin, ne de modern gramer ve dil âlimlerinin zihinlerinde tam olarak netlik kazanmış değildir. Öyleki Abbasiler döneminde ortaya çıkan mu'tezile eğilimli kelâm âlimleri tâifesi öğrencilerini kendi i'tizâlî fikirlerine bağlı konularda araştırma, münâzara, tartışma ve hitâbet sanatları üzerine eğittiğinde, bu eğitim, kelâm ilmini ve sanatlarını kapsayan, kelâmın estetik ve belâgî değeri ile sanatsal yapısı üzerinde derinleşen bir içerik arz etmekteydi.

Bu bağlamda Câhiz'in, *Kitâbu'l-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eserinin Arap belâgatine bağlı mu'tezile mülâhazalarının görülmesi açısından büyük bir payı bulunmaktadır. Câhiz bu mülâhazaları yaparken görüşlerini iki kaynakla güçlendirmiştir. Bunlardan ilki Arap gelenekleri, ikincisi de yaşadıkları dönemde yayılan ve yeni keşfettikleri yabancı kültürlerdir. İncelemeye başladıkları, mantığı ve felsefesi konusunda derinleştikleri bu yabancı kültürler onlara belâgat araştırmaları konusunda iki fayda sağlamıştır. İlki akıllarını belâgat meselelerini bulup ortaya çıkarma konusunda çalıştıran ve ince bir düzene sokan Yunan felsefesine ait saf aklı fayda, ikincisi diğer ulusların kültürlerinden belâgat ve beyân kurallarına dair kendilerine ulaşan bilgileri edinmelerine dair elde ettikleri faydadır. Mu'tezile ekolüne mensup Câhiz'in, *Kitâbu'l-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eserinde belâgate dair Yunan, Hint ve Fars medeniyetlerinin tanımlamalarının bulunması bunu açıklamaktadır. Bu demek oluyor ki mu'tezile ekolü belâgat konusunda Arapların kendi özel yorumlarına başta Yunan

olmak üzere yabancı milletlerin yorumlarını eklemiş, buradan Arap belâgatine dair ilk kuralların mukaddimesini ortaya koyma aşamasına geçmişlerdi.

Bu yolda belirgin ilk adımları atan âlim, Bağdat'ta mu'tezile'nin başı Bişr b. el-Mu'temer (öl. 210)'dir. Câhiz ince belâgat meselelerinin bulunduğu yorumlarının birçoğunu ondan nakletmiştir ('Atîk, 1985, s. 9-10). Câhiz, Arapların belâgat ve fesâhatte ileri düzeyde olmalarına rağmen, Hz. Muhammet onlardan Kur'ân'ın bir benzerini getirmelerini istediğinde bunu başaramadıklarını ve insanların Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koyamayacaklarını belirtmekte, Kur'ân'ın bedî ve güvenilir nazmı ile mu'ciz bir kelâma sahip olduğunu belirtmektedir (Özdoğan, 2018, s. 44).

Câhiz'in bu çalışmaları belâgatın tarihi sınırlarını da çizmiş, günümüzde yapılan belâgat çalışmalarında Arap araştırmacıların belâgat ilminin gelişimini Câhiz'den önce ve Câhiz'den sonra olarak ikiye ayırmalarına neden olmuştur (Samûd, 1981).

Câhiz, adı geçen *Kitâbu'l-Beyân ve't-Tebyîn* adlı dört ciltlik eserinde o döneme kadar belâgatla ilgili yapılan Araplara, yabancı kültürlere veya Bişr'e ait tüm yorumları toplamış, bunlara kendi özel görüşlerini de ekleyerek özellikle beyân ilminin konuları içine giren mecâzlar, istiâreler ve teşbîhlerden kendisine ulaşanları mecâzı hakîkate karşılık sunması, istiare ve teşbih arasında bir ayırım yapması bakımından kendinden sonra gelecek âlimlerin yolunu açmıştır. Her ne kadar beyâna dayalı adı geçen bu edebî sanatları terimsel manada tanımlamamış olsa da örnekler yoluyla açıklamalar getirmiş, bu alanda kendisinden sonra gelenlerin içinde belâgatın sınırlarını anlamak ve birçok örnek üzerinde beyân üsluplarını yorumlamak konusunda en yetkin kişi olarak ortaya çıkmıştır ('Atîk, 1985, s.11).

Câhiz'den sonra her ne kadar mu'tezile ekolünden olmasa da ondan etkilenen İbn Kuteybe ed-Dîneverî (öl. 276) gelmiş, *Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân* adlı eseriyle ilk kez Kur'ân'ın i'câzı konusundan bahsetmiştir. Bu eserde Kur'ân'ın şahane bir nazmı ile bedî bir dili olduğunu söylemektedir (Özdoğan 2018, s. 44). Daha sonra ilminin kinâye, istiâre, teşbîh, hakîkat ve mecâz konularına geçiş yapmıştır.

İbn Kuteybe'nin çağdaşı Ebû Abbâs el-Muberrred (öl.285/898) şiir ve nesirden kelâmın ortaya çıkmasına zemin hazırlayan değişik sözleri veya kapalı anlamları içeren *el-Kâmil fi'l-luga ve'l-Edeb* adlı eseriyle edebî metinlerin açıklanmasında istiâre, teşbîh, kinâye, mecâz gibi kavramları kullanmıştır; ancak Câhiz'in söylediklerine yeni şeyler katamamıştır.

İbn Cinnî (öl. 392/1002) *Sirru Sinâ'ati'l-İ'râb* adlı eserinde fesâhat, hazf, istifhâm gibi konuları incelemiştir.

Ebû Hilâl el-'Askerî'nin (öl.395/1005) *Kitâbu's-Sinâ'ateyn* adlı eserinde me'anî, beyân, bedî ve diğer edebî ilimleri on bölümde incelenmiştir. Yapılan bu detaylı incelemede ele alınan iki zanaat şiir ve yazma sanatıdır (Atîk, 1985, s. 20).

İbn Reşîk el-Kayravânî (öl. 456/1064) *Kitâbu'l-'Umde* adlı eserinde yaklaşık otuz bölümde belâgat ve beyân ilimlerini incelemiştir.

el-Cezerî (öl. 637/1239) *el-Meselu's-Sâ'ir fi Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir* adlı eserinde belâgat ve şiir ile ilgili konuları detaylı olarak ele almıştır (Bolelli, 2018, s. 33-38).

Belâgat ilmini nahiv ilmi içinde ele alan ilk yazar Sibeveyh (öl. 180/796)'tir. *el-Kitâb* adlı eserinde belâgatle ilgili fasl ve vasl konularından bahsedilmektedir.

Edebî eleştiri eserleri içinde ise Kudâme b. Ca'fer'in (öl.337/948) *Nakdu's-Şi'r* adlı eserinde belâgatle ilgili teşbîh, mübâlağa, tıbâk, cinâs gibi konular incelenmiştir.

el-Âmedî, (öl. 371/981) *el-Muvâzene beyne şî'ri Ebu Temmâm ve'l-Buhturî* adlı eserinde edebî sanatları incelemektedir.

Ebu'l-Hasan el-Kâdî el-Cürçânî (öl. 392/1002) *el-Vasata beyne'l-Mutenebbi ve Husûmihi* adlı eserinde mecâz, teşbîh, cinâs gibi belâgat kavramlarına yer vermektedir.

Ebû Ali el-Bağdadi el-Hâtimi (öl. 388/998) *Hilyetu'l-Muhâdara fi Sına 'ati 'ş-Şi'r* adlı eserinde istiâre, teşbîh, i'câz, itnâb gibi belâgat kavramlarını açıklamaktadır.

Şehâbu'd-dîn Mahmûd b. Selmân b. Fehd el-Halebî, (öl.725/1325) *Hüsni't-Tevessül fi Sina 'ati't-Teressül* adlı eserinde belâgat ilminin ince noktelerine ve edebî sanatlara işaret etmiştir.

Lugatla ilgili eserler arasında belâgat konularını ele alan ez-Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) *Esâsu'l-Belâga* adlı eseri de bulunmaktadır (Bolelli, 2018, s. 38-41).

Abdulkâhir el-Curcânî'ye kadar belâgat ilmi genel olarak edebî zevkin hâkim olduğu bir çerçevede önemli gelişme göstermiştir. Abdulkâhir el-Curcânî önceki belâgatçıların bilgilerini de göz önünde bulundurarak *Delâilu'l-İ'câz* adını verdiği eseriyle meânî ve beyân ilminin temellerini atmıştır. Ayrıca *er-Risâletu'ş-Şâfiye* adlı eseriyle de konuyu müstakil olarak ele almıştır (Akdoğan, 2018, s. 45).

er-Râzî'nin, *Nihâyetu'l-İ'câz fi Dirâyeti'l-İ'câz* adlı eseri Abdulkâhir el-Curcânî'ye (ö. 471/1078-79) ait *Delâilü'l-İ'câz* ve *Esrâru'l-Belâga* adlı eserlerin başarılı bir ihtisarıdır (Akdoğan, 2018, s. 45). Bu iki eseri mantık, felsefe, kelâm, fıkıh ve usulü gibi ilimlerin ışığı altında telhis etmiş, ancak bu çalışmasında edebî zevk ve özü hissettirememiş, şekilci ve kurallar koyan bir hüviyet kazandırmıştır. er-Râzî, bu çalışmasında yeni bir şey ortaya koymamış; sadece kısmî tasnifler yaparak Abdulkâhir el-Curcânî'nin adı geçen iki eserine telhis yapma geleneğini başlatmıştır.

Tarihsel süreç içinde gelişen belâgat eserleri içinde, Sirâcuddîn Ebû Ya'kûb Yusuf b. Muhammed es-Sekkâkî'nin (öl. h.626) *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eserinin beyân ilminin konularını ele alan ve belâgati farklı bir açığa taşıyan bir eser olduğu görülecektir. Öyle ki es-Sekkâkî'den itibaren belâgat araştırmaları duraklamış, Hatîb olarak lakaplandırılan Celâluddîn Muhammed b. 'Abdurrahmân el-Kazvîni'nin (öl. 739) *et-Telhîs fî 'Ulûmi'l-Belâga* adlı eseriyle de bu eseri telhis ve ihtisâr (özetleme) çalışmaları başlamıştır. *el-Îzâh fî 'Ulûmi'l-Belâga* adlı eserde yine el-Kazvîni, kendi yazdığı *Telhîs*'ini şerh etmiş, Sa'du'd-dîn et-Taftazânî'nin (öl. 791) *el-Mutavvel* ve *Muhtasar* adlı eseriyle de şerhlere yapılan hâşiyeler ve şerhler dönemi başlamıştır. Dolayısıyla bu aşamadan sonra yazılan eserlerin hepsi el-Kazvîni'nin eseri etrafında dönmüş ve gerek es-Sekkâkî, gerekse el-Kazvîni'nin eserlerini geçecek bir eser ortaya koyulmamıştır (Zerzûr, 1987, s. 8).

1. BÖLÜM: ES-SEKKÂKÎ VE EL-KAZVÎNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Meânî, beyân ve bedî' olmak üzere üç bilim dalından oluştuğu kabul edilen belâgat ilminin; çerçevesi çizilmiş, sınırları belirlenmiş ve kavramları yerli yerine oturmuş bir ilim olarak ortaya çıkmasında en büyük pay es-Sekkâkî'ye (ö. 626/1229) aittir. es-Sekkâkî, bu ilmin binasını kurmuş, Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338) ise onun başlattığı bu çalışmayı devam ettirip daha ileriye taşıyarak binasını sağlamlaştırıp, güzelleştirmiş ve belâgat ilminin son şeklini almasında büyük rol oynamıştır (Arslan, 2019, s. 597). Öyle ki es-Sekkâkî'den sonraki yaklaşık beş asır boyunca onun eseri üzerine şerh ve telhisler yazılmış, belâgat alanında yazılan müstakil eserler revaç görmemiştir (Asana, 2019, s. 7). Bu da gösteriyor ki hem *Miftâhu'l-'Ulûm* hem de *Telhîsu'l-Miftâh* belâgatın seyri üzerinde son derece etkili, edebî zevkin, estetiğin ve belâgatın mihenk taşı niteliğinde olan iki eserdir. Bu bölümde çalışmada incelenen yazma esere de kaynaklık eden bu iki eserin yazarları, eserleri ve belâgat ilminin gelişiminde üstlendikleri roller incelenecektir.

1.1. EBÛ YA'KÛB ES-SEKKÂKÎ, HAYATI VE ESERLERİ

1.1.1. Hayatı

Ebû Ya'kûb Siracüddîn Yusuf b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Ali el-Harizmî es-Sekkâkî (555/1160) tarihinde Hârizm'de dünyaya gelmiş, (626/1229) tarihinde Birecik'te vefat etmiştir (Keskin, 2016, s. 99-122). Hayatının ilk döneminde metal oyma ve işleme sanatıyla meşgul olduğundan “Sekkâkî” nisbesiyle anılmıştır (Durmuş, 2009, s. 332). Doğduğu köyün isminin Sekkâke olması dolayısıyla bu lakabı aldığını söyleyenler de vardır (Hindâvî, 2000, s.4). Otuz yaşına kadar babasının yanında demir atölyesinde çalışmış ve ilmî çevrelerde de demirci manasına gelen “Sekkâkî” ismiyle anılmıştır (Keskin, 2016). Hayatının büyük bir bölümünü o dönemin ilim merkezlerinden biri olan Harezm'de geçirmiştir (Hindâvî, 2000, s. 15). Otuz yaşından sonra ilme merak

salmış ve tahsil hayatına başlamıştır. Bunda şu olayın etkili olduğu söylenmektedir.

Bir gün es-Sekkâkî, bir arpa tanesi ağırlığındaki demirden bir mürekkep hokkası yapacağını söyler. Demirci arkadaşları, bunun mümkün olamayacağını söylerler. Sekkâkî söylediğini gerçekleştirdiğinde, şöhreti etrafa yayılır. Emir Harzemşah, onu saraya davet eder. Gösterdiği başarıdan dolayı onu tebrik eder, iltifatlar yağdırır. Bu sırada içeriye bir adam girer. Emir Harzemşah ayağa kalkar ve hürmetle elini öperek şöyle der: “Âlimler peygamberlerin varisleridir, onlar her türlü hürmete layıktır.” Sekkâkî, bu âlimi dinledikçe kalbini ilim muhabbeti sarar. Çevresine, bütün mesleki şöhretlerden vazgeçerek ilim okuyacağını söyler. Fakat çevresindekiler buna inanmazlar. Emirin sarayından çıktıktan sonra bir medreseye giderek okumaya başlar (Keskin, 2016).

Bu olaydan da anlaşılacağı gibi es-Sekkâkî'nin okuma isteği duymasında bir âlimin, sultanın yanında ne denli kıymetli olduğunu görmesinin etkisi olmuştur. Kendisi de böyle bir âlim olursa bu saygınlığa erişebilecektir. Böylece ilk olarak Sedîdu'd-dîn b. Muhammed el-Hayyâtî'den ders alır ve eserlerinde bu hocadan övgü ve saygıyla bahseder. Daha sonra Mahmûd b. Sâliha b. Mahmûd el-Hârisî ve Burhânu'l-E'imme Muhammed b. 'Abdulkerîm et-Türkistânî'den dersler alır. İlk aşamada hocalarının öğrettiklerini kavramakta büyük zorluklar yaşar ve okulu bırakır. Sonra tekrar geri döner ve azimle kavramaya çalışır (Hindâvî, 2000, s. 16, 17). es-Sekkâkî birçok ilimde uzmanlaşması ile zamanının yöneticileriyle de bağlar kurmaya başlar. Özellikle diğer âlimler arasında Harzemşah sultanının dikkatini çeker ve aralarında ilmî bir bağ oluşur. Sultanların yanındaki itibarı ve saygınlığından dolayı kendisini çekemeyen Cengizhân'ın oğlu Çağatay'ın veziri Habeş 'Amîd ona kin güder, tuzak kurar ve iftira atar. Bu da es-Sekkâkî'nin hapsedilmesine neden olur. Kimi kaynaklar hapse atılmasının üçüncü yılında h.626'da öldüğünü belirtir (Hindâvî, 2000, s.17).

1.1.2. Edebî Kişiliği

Kelâm, felsefe, dil felsefesi, mantık, fıkıh ve fıkıh usûlü, Arap dili, belâgat, edebiyat ve şiir alanında yetkin bir âlim olan es-Sekkâkî, aklî ilimlerin en üst seviyelere ulaştığı ve yaygınlaştığı bir dönemde yaşamıştır. Ayrıca o, felsefe, mantık ve akılcı yöntemin eskiden beri bir yer edindiği Uzak doğu, İran ve Turan havzası içinde yer alan Harezm bölgesi âlimlerindedir. Bütün bu etkenler es-Sekkâkî'nin, *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eserini kaleme alırken takip ettiği üslubu etkilemiştir (Asana, 2019, s. 6).

es-Sekkâkî'nin yetiştiği dönemde mu'tezile mezhebi Harezmi'de çok yaygındı ve Sekkâkî'de akılcılığı öne çıkaran bu görüşten etkilenmişti. Bu görüşün önde gelen âlimleri, *Delâ'ilu'l-Î'câz*, *Esrâru'l-Belâga* ve *el-Cumel* eserlerinin sahibi Abdulkâhîr el-Curcânî (öl.h.471), *Dakâ'iku's-Sihr* adlı eserin yazarı Reşîduddîn Vatvât (öl.h.573), *Keşşâf*, *Esâsu'l-Belâga*, *el-Mufasssal fi'n-Nahv* vb. eserlerin sahibi Zemahşerî (öl. h.538), *et-Tefsîru'l-Kebîr*, *Nihâyetu'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-Î'câz* adlı eserlerin yazarı Fahrüddîn er-Râzî'dir (öl. h.606). es-Sekkâkî'de bu âlimlerin yetiştiği ortamda büyümüş ve Harezmi'nin kültürel ve fikri hayatından etkilenmiştir (Hindâvî, 2000, s.15).

Belâgat ilminin gelişmesinde son halka olarak kabul edilen es-Sekkâkî önceki yazarların akıcı, kolay ve etkileyici üslubundan ayrılarak felsefeye olan düşkünlüğü ve özellikle Yunan felsefesine duyduğu ilginin neticesi olarak Yunan bilim ve ıstılahlarını Arap üslubunda tatbik etme çabası ile uzun ve güç ibareler kullanmıştır. Bunun doğal neticesi olarak ifadesinin anlaşılmasında okuyucuyu zorlayan birtakım güçlüklerle karşılaşmış, ileride yazılan şerh ve haşiyelerle bu anlamsal güçlük ve kapalılık yerini anlaşılabilirliğe bırakmıştır (İshakoğlu, 2004, s.5).

es-Sekkâkî'nin çalışmalarının belâgat ilminin gelişiminde bir kırılma noktası oluşturduğu kabul edilmelidir. Kendisine gelene kadar geçen süre içinde yapılan çalışmalar bir yana es-Sekkâkî'nin, *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eserinin sonrasında yapılan belâgat çalışmalarının teşekkülünde, yapısında ve üslubunda çok etkili olduğu ve belâgate farklı bir bakış açısı kazandırdığı bir gerçektir.

1.1.3. Eserleri:

1- Şerhu'l-Cumel

Bu eser Abdulkâhîr el-Curcânî'nin nahiv ilmi üzerine kaleme aldığı *Kitâbu'l-Cumel* adlı eserinin şerhidir. es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*'da bu eserden bahsetmektedir.

2- Kitâbu's-Şâmil

Gizli ilimlere ve tılsımlara dair olan bir eserdir. (Çelik, 2017, s. 26-27).

3- Mushafu'z-Zühre

Sihir, astroloji, tılsım, kehanet gibi ilimlere dairdir. Bu eserin ismi Brockelmann'ın tarihinde geçmektedir. Ayrıca Yâkût el-Hamevî, Suyûtî ve Taşköprizâde gibi güvenilir kaynaklar ne bu eserden ne de es-Sekkâkî'nin bu tür sanatlarla uğraştığından söz etmektedir (Shareef, 2016, s. 33).

4- er-Risâletu'l-Velediyye

Risâle ilâ Tilmîzihi Muhammed Saçaklızâde fi İlmi'l-Münâzara ve Kânûnihâ başlığını taşıyan bir risâledir. Öğrencisi Muhammed Saçaklızâde için yazmıştır. Bazı kaynaklarda *er-Risâletu'l-Velediyye* adıyla geçmektedir (Shareef, 2016, s. 33, Durmuş, 2009, s. 332).

5- et-Tibyân

İbn Haldun, *Mukaddime*'sinde *Miftâhu'l-'Ulûm*'dan bahsettiği sırada es-Sekkâkî'nin bu eserinden de bahsetmiştir.

6- Kitâbu't-Tılsım

Farsça yazılmış büyü, tılsım vb. konularla ilgili bir eser olduğu *Keşfu'z-Zunûn, Hediyyetu'l-'Ârifîn* gibi kaynaklarda belirtilmektedir.

7- Risâle fî 'ilmi'l-Münâzara

Corci Zeydan, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye* ve ez-Ziriklî, *el-A'lâm* adlı eserlerinde bu eseri zikretmiştir (Hindâvî, 2000, s.8).

8- Miftâhu'l-'Ulûm

es-Sekkâkî'nin en önemli eseri şüphesiz bu eserdir. es-Sekkâkî bu eseri ne zaman yazdığı konusunda herhangi bir tarih vermemiştir. Ancak elde edilen veriler ve es-Sekkâkî'nin otuz yaşından sonra ilim hayatına başlaması düşünüldüğünde eserin Abbasi halifesi Nâsır li-dînillâh zamanında yaklaşık hicri 600 yıllarında yazıldığı düşünülmektedir (Yûsuf, 1980, s. 20). Bu eserin telifinin Abdulkâhir el-Cürcânî'nin *Delâ'ilu'l-İ'câz* ve *Esrâru'l-Belâga* adlı iki eserini titizlikle inceleyip, er-Râzî'nin bu eserler için yazdığı telhîsi görmesinden ve yapılan tasnifi yeterli bulmamış olmasından

kaynaklandığı, böylece günümüze kadar etkisi sürecektir olan belâgat sınıflandırmasını ortaya çıkardığı belirtilmektedir (Özdoğan, 2002, s. 101). Geçen zaman zarfı içinde her ne kadar er-Râzî'nin *Nihâyetu'l-Îcâz*'ında belli bir bütünlüğe kavuşmuş olsa da henüz tam anlamıyla bütünlüğe eremeyen belâgat konuları *Miftâh*'ın üçüncü bölümü vasıtasıyla neredeyse tamamen bütünlüğe kavuşmuştur. es-Sekkâkî eserinin mukaddimesinde eserde ele aldığı konuları şu şekilde açıklamaktadır:

Bu kitabıma lügat ilmi dışında, ilmu'l-edebe dâhil olan ilimleri ve gerekli gördüğüm bazı hususları aldım. Ilmu'l-Edeb birbiriyle ilişkili çeşitli ilimlerden oluşmaktadır. Buna binaen kitabıma sarf ilminin tamamını aldım. Sarf ilmi de iştikâk ilmiyle tamama erdiği için üç çeşidiyle birlikte iştikâk ilmini de aldım ve hepsini açıklığa kavuşturdum. Nahiv ilminin tamamını da kitabıma aldım. Nahiv ilmi me'ânî ve beyân ilimleriyle tamama erdiği için kitabıma bu ilimleri de aldım ve bu iki ilmi Allah'ın yardımıyla bütünüyle işledim. Ayrıca nazım ve nesirle ilgilenen kişinin me'ânî ve beyân ilimlerini iyice kavraması aruz ve kâfiye ilimlerinin bilgisini de gerektirdiğinden had ve istidlâl ilimlerinden sonra aruz ve kâfiye ilimlerini de kitabıma aldım (Çelik, 2017, s. 27,29).

es-Sekkâkî, *Miftâh*'ı Abdulkâhir el-Curcânî'nin yukarıda da zikredilen iki çalışmasına dayanan bir antoloji olarak telif etmiştir. Bu çalışmasında es-Sekkâkî, el-Curcânî'nin fikirlerini ilmu'l-beyân ve ilmu'l-me'ânî disiplinleri altında düzenlemiş ve bu stilistik konuları, gramer, mantık ve kafiyeyi kapsayan geniş bir konteks içine yerleştirmiştir. Bu yüzden *Miftâh*, sadece bir belâgat ders kitabını değil, aynı zamanda Arapça anlatım-ifade biçimi konusunda tam bir el kitabını temsil etmektedir (Symth, 2014, s.66). *Miftâhu'l 'Ulûm*, belâgat konularında uzun süre üzerinde durulan ve kendisinden yararlanan bir eser olup birçok eserin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Eserin içeriği şu şekildedir.

Birinci bölüm '*İlmu's-sarf*' adını taşımaktadır. Bu bölümde harflerin mahreçleri, iştikâk, mezîd fiiller, mastar, ism-i fâil, ism-i mefûl, sıfatu'l müşebbehe, ism-i tafdil, ism-i zaman, ism-i mekân, ism-i alet, imâle, tefhîm, terhîm, teksîr, tahkîr, tesniye gibi konuları kendi içinde bölüm ve fasıllara ayırarak ve Kur'ân-ı Kerim'den yaptığı iktibaslarla da örneklendirerek açıklamıştır.

İkinci bölüm '*İlmu'n-Nahv*' adını taşımaktadır. Bu bölümde Arapça gramer, irâb, harf-i cerler, nasb edatları, cezm edatları, fiilin nasb olması, mubteda ve haber gibi konulara

değınmiş ve nahiv konularını Kur'ân-ı Kerim'den yaptığı âyet iktibaslarıyla zenginleştirmiştir.

Üçüncü bölüm ise '*İlmu'l-Me'ânî ve'l-Beyân* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde me'ânî ilmi ve bir giriş ardından âlimlerin haber ve taleb konusundaki görüşlerine yer verilir. Haber, el-isnâdu'l-haberi, el-müsned ileyh, el-müsned, el-fasl, el-vasl, el-îcâz, el-itnâb, el-kasr, et-taleb, et-temennî, el-istifhâm, el-emr, en-nehy, en-nidâ' gibi konular örneklerle açıklanmaktadır. Bu bölümde es-Sekkâkî'nin ikinci fasıl olarak ele aldığı ilmu'l-beyân kısmında ise teşbîh, mecâz, istiâre ve kinâye sanatları ele alınmış, aruz ve bahirleri gibi şiire dair konulara da bu bölüme ek olarak yer verilmiştir (Benli, 2020, s. 20, Çelik, 2017).

Yukarıda verilen içerik incelendiğinde es-Sekkâkî'nin, dili en küçük yapı taşlarını oluşturan harfler ve onların çıkış yerlerinden başlayarak belli bir bağlam içinde kazandığı estetik ve belâgi değer ve anlama kadar ustaca temellendirdiği görülmektedir. Kendinden önceki âlimlerin eserlerini de incelemesi neticesinde kendi görüşlerini edindiği bilgilerle usta bir şekilde birleştirip yorumlamıştır. Bütün bunları yaparken güçlü mantığını kullanmış, el-Curcânî'nin, er-Râzî'nin, ez-Zemâşerî'nin eserlerinden faydalanmıştır. er-Râzî, el-Curcânî'nin eserini özetlemişti, fakat es-Sekkâkî'nin çalışması daha dikkatli ve kapsamlı olmuş, meseleleri ele alış tarzı daha düzenli bir yapı arz etmiştir. Çünkü verdiği örnekleri önceki yazarların uzun tahlillerinden soyutlayarak mantıksal bir çerçeveye oturtarak açıklamıştı (İshakoğlu, 2004, s. 4).

a) Miftâhu'l-'Ulûm'un Arapça Şerhleri

Şanlı, *Muhammed b. Muhammed Altıparmak'ın Telhis Tercümesi* adlı eserinde *Miftahu'l-'Ulûm*'a yazılan şerhleri şu şekilde nakletmektedir (2010: XLI). Bu eserlerin tamamı Arapça olarak kaleme alınmıştır.

- Şerhu Miftahi'l-Ulum

Eserin tamamının şerhidir. Harezmi, Husamuddîn el-Mu'ezzini (öl. h.742/1341-42'den sonra) tarafından yazılmıştır.

- ***Miftâhu'l-Miftâh***

Şirazi, Kutbuddîn Mahmûd İbn Mes'ud bin Muslihiddîn (öl. h.726/m.1326) tarafından yazılmıştır. Eserin üçüncü bölümünün şerhidir.

- ***Şerhu'l-Kısmi's-Sâlis min el-Miftah***

Taftazânî, Sa'deddin Mes'ud bin Ömer (öl. h.791/m.1390) tarafından yazılan bu eser Semerkant'ta tamamlanmıştır. *Miftahu I-Ulûm'un* üçüncü kısmının şerhidir.

Taftazânî'nin bu şerhi, *Muhtasar* ve *Mutavvel* kadar tanınmamıştır.

- ***el-Misbah fi Şerhi'l-Miftâh***

Seyyid Şerif Ali b. Muhammed el-Curcânî (öl. 816/1413) tarafından

Semerkant'ta yazılmıştır.

Eseri şerh yazan diğer yazarlar arasında Şemsuddîn el-Mu'izzî, Nâsıruddîn et-Tirmîzî, XV. yy.âlimlerinden Nizâmuddîn Hasan b. Muhammed el-A'rac, Husâmuddîn el-Kati (öl. h.760/m.1359), Kâdî-i Rûm Husâmuddîn el-Mer'î, İmaduddin Yahya bin Ahmed el-Kaşî (öl. h.745/m.1344) (Eserin 3. kısmının şerhini yapmıştır.), Seyfeddin el-Ebheri (öl. h.700/m.1300), Mevlana Sultan Şah, Şemseddin Muhammed bin Muzaffer el-Halhalî (öl. h. 745/m.1344) , el-Hatib el-Yemini, Sinaneddin Yusuf el-Muhaşşî (öl. h.986/m.1578) de bulunmaktadır.

b) Miftâhu'l-'Ulûm'un Arapça Hâşiyeleri

- ***el-Misbah fi İhtisani Miftah***

Bedreddin Muhammed bin Muhammed İbn Malik ed-Dimaşkî,
(öl. h.686/m.1287) tarafından yazılmıştır.

- ***Dav'u's-Sabah ala Tercîzi'l-Misbâh***

Ebu Abdullah Muhammed b. Abdurrahmân ed-Darîr el-Merrakeşî tarafından yazılmıştır. ed-Dimaşkî'nin eserini önce nazmen yazmış, sonra da şerh ederek adını vermiştir.

Eseri Arapça hâşiye yazan diğer yazarlar arasında

- Taşköprizade Ahmed b. Mustafa (öl.h.962/m.1555)
el-Curcânî'nin şerhinin başına hâşiye yazmıştır.
- Şeyhzade Muhyiddîn Muhammed b. Mustafa el-Muhaşşî (öl. h.951/m.1544)
- eş-Şerişi, Cemaleddin Muhammed b. Ahmed (öl. h.769/m.1367)
- el-Mavsılı eş-Şâfi'î İbni'ş-Şeyh Avniyye Ali bin el-Huseyn (öl. h.755/m.1354)
- İbnu'n-Nahviyye Bedruddîn Muhammed b. Ya'kub el-Hamavî bulunmaktadır.

Eseri Arapça olarak *telhîs* edenler ise;

- el-İci, Kâdî 'Adududdîn Abdurrahmân b. Ahmed (öl. h.755/ m.1355), *el-Fevâ'idu'l-Gıyasiyye: Miftâh*'ın üçüncü kısmının telhisidir.
- Ebu'l-Me'âlî Kâdî'l-Kudât Celâluddîn Muhammed b. 'Abdurrahmân el-Kazvîni eş-Şâfi'î (Hatîb-i Dimaşkî) (öl. h.739/m.1338), *Telhîsu'l-Miftâh*: Eserin en ünlü telhîsi budur. Aşağıdaki başlıkta incelenen yazma esere kaynaklık eden bu eser ve yazarı daha detaylı anlatılmaktadır.

1.2. HATÎB EL-KAZVÎNÎ, HAYATI VE ESERLERİ

es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eserinin üçüncü bölümünün bir özeti niteliğinde bulunan Kazvîni'nin *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eseri *Miftâhu'l-'Ulûm*'dan daha fazla dikkat çekmiş, belâgat eğitiminde ve öğretiminde öncelikli olarak seçilmiş ve incelenmiştir. İbn Haldun, *Telhîs*'in hacminin *el-İzâh* adlı eserden daha küçük olsa da, belâgat şerhinde ve öğretiminde bu kitabı daha çok tercih ettiklerini belirtmektedir (Shareef, 2015, s. 78). Bu eserin yazarı el-Kazvîni'nin hayatı şu şekildedir.

1.2.1. Hayatı

el-Kazvîni'nin tam adı Ebu'l-Me'âlî Kâdî'l-Kudât Celâluddîn Muhammed b. 'Abdurrahman el-Kazvîni eş-Şâfi'î'dir. Uzun süre Şam'da bulunan Emevi Camisinde hatiplik yaptığı için el-Hatîb el-Kazvîni veya Hatîbu Dimaşk şeklinde ün yapmıştır (Yalar, 1997, s. 8). Ayrıca icra etmiş olduğu görevlerden dolayı "Kâdî'l-Kudât, "Kâdî Mısır ve'ş-Şâm" ya da "Kâdî Kudâti'l-

İklîmeyn” ifadeleri de kullanılmıştır. Künyesi; bazı kaynaklarda “Ebu’l-Meâlî” olarak, bazılarında Ebû Abdillâh olarak geçmekte, bazı kaynaklarda ise her ikisi birlikte zikredilmektedir. Ebû Abdillâh künyesini büyük oğlu Abdullâh’tan dolayı almıştır “Ebu’l-Meâlî” ise muhtemelen yüksek faziletinden dolayı övgü sıfatı olarak kendisine verilmiştir (Arslan, 2018, s. 61). 22 Şâban 666’da (7 Mayıs 1268) Musul’da doğmuştur. Soyu Abbâsî vali ve kumandanlarından, şair ve edip Ebû Dülef el-İclî’ye dayanmaktadır (Durmuş, 2002 s. 156). Kendisi de eserlerinde Arap soyundan geldiğini dile getirmekle beraber Farsça bir isimle tanınması doğduğu toprakları terk etmek zorunda kalmış olmasına bağlanabilir. Çocukluk ve gençlik dönemini Irak ve Anadolu’da geçiren el-Kazvîni, ilk tahsilini babasının yanında yapmış, bir âlim olan babasından ileri düzeyde fıkıh ilmi tahsil etmiştir. Bu eğitim sayesinde henüz yirmi yaşındayken Anadolu’daki bir nâhiyeye kadı olarak atanabilmiştir (Arslan, 2018, s 65). Doğduğu sırada Musul’un Tatarlara boyun eğmesi ve h. 656 yılında Bağdat’ın düşüşünden sonra ailesi ile beraber zor hayat koşulları nedeniyle bu şehri terk etmek zorunda kalmış, Rum ülkesine gitmişlerdi. Burada kadılık görevine getirilmiş, bir süre bu görevini devam ettirdikten sonra İbn Kesîr’in verdiği bilgiye göre erkek kardeşi ile beraber yaklaşık h. 690 yılında Şam’a gitmiştir. Ancak bu tarihin erkek kardeşinin h.689 yılında Şam’da ders verdiği göz önüne alındığında daha erken olması da olasıdır (Matlûb, 1967, s. 107-108). Şam’da ilmî tahsilini ilerletmesinin yanı sıra resmi görevler de yerine getirmiştir. 706/1307 yılında Şam Emevî Câmîsinin hatipliğine atanmış, 727/1328 yılında Mısır’a gidene kadar başkadılık ve müderrislik görevlerine ilaveten bu görevini de sürdürmüştür (Arslan, 2018, s. 78). Mısır’a gidişi ve ardından Bedreddin İbn Cemâ’a’nın sağlık durumu ve yaşlılığı nedeniyle yerine getiremediği Mısır başkadılığı görevine ve başka görevlere atanması, Sultan Nâsîr’in ona olan güveninden dolayı h. 727 yılında onu Mısır’a davet etmesiyle gerçekleşmiştir. en-Nâsiriyye, es-Sâlihiyye ve el-Kâmiliyye medreselerinin müderrisliğini de yapması istenen Kazvîni’nin böylece sultanla olan yakınlığı artmıştır. Hayatının son dönemlerinde Şam’a dönmüş, orada bir felç geçirmiş ve h. 739 yılında yetmiş üç yaşındayken hayata veda etmiştir (Shareef, 2013, s. 72-73).

1.2.2. Edebî Kişiliği

Hatîb el-Kazvîni’nin gerek Şam’da gerekse Kahire’de ömrünün sonuna kadar yaptığı müderrislik, kadılık ve hatiplik görevlerinden son derece bilgili ve üstün bir ilmî seviyeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Arapça, Farsça ve Türkçeyi çok iyi bilmektedir. Adalet, zekâ, edebî zevk ve güzel yazı yazma konusunda kabiliyetli bir âlimdir (Shareef, 2015, s. 74).

el-Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh* ve *el-Îzâh* adlı iki eseriyle döneminin belâgat çalışmalarına yön verecek bir ustalık sergilemiştir. Kendisinden önce gelen belâgat âlimlerinin, özellikle de es-Sekkâkî'nin hiç faydalanmadığı farklı kaynaklara yönelmiştir. Bunun en önemli kanıtı eserin birçok yerinde kendisinden önce yazılan belâgat eserlerine ve Miftâhu'l-Ulûm'da yer alan birçok meseleye itiraz etmesidir ('Afif, 2017, s. 69).

Şer'î ilimleri büyük din âlimlerinden öğrendiği için fikhî meselelerde görüşlerini isabetle ortaya koyabilmiş, fetvalar çıkarmıştır. Sahibinin ilmî ve kültürel gücünü gösteren kadılık makamını iyi bir şekilde temsil etmiş, başkadılığa kadar yükselmiştir. Dinî ve şer'î kültürünün dil ve edebiyat kültüründen daha güçlü olduğu söylenir. Bunun dışında güzel ahlaklı, temiz kalpli, cömert, yumuşak huylu, faziletli, hayırsever yapısı da çok sayıda kişinin beğenisini kazanarak övgülere mazhar olmasını sağlar (Yalar, 1997, s. 23, Shareef, 2015, s. 76).

1.2.3. Eserleri

İbn Kesîr, el-Kazvîni'nin me'ânî konusunda çok sayıda kitap yazdığını ve Sekkâkî'nin *el-Miftâh*'ını özetleyen meşhûr bir kitabı olduğunu ifade etmektedir. Bu ifadeler el-Kazvîni'nin *et-Telhîs* ve *el-Îzâh*'dan başka belâgat eserlerinin varlığına işaret ediyorsa da onun bilinen ve üzerinde durulan en önemli iki eseri *Telhîsu'l-Miftâh* ve *Îzâh*'dır. Daha önce de değinildiği gibi el-Kazvîni, *Telhîs*'i tamamladıktan sonra eserde anlaşılmayan bölümleri açıklamak üzere *el-Îzâh*'ı yazmıştır (Shareef, 2015: 76).

el-Kazvîni'nin bilinen eserleri şu şekildedir:

1- eş-Şezeru'l-Mercânî min şî'ri'l-Errecânî

es-Sûru'l-mercânî min şî'ri'l-Errecânî ismiyle de bilinen bu eser Nâsihuddîn Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Errecânî'nin (ö. 544/1149) el-Kazvîni tarafından beğenilen şiirlerinin derlendiği muhtasar bir eserdir (Akdağ, 2018, s. 34). Kazvîni'nin

aynı zamanda kadı ve şair olan Errecânî'yi beğendiği İbn Hacer tarafından şu şekilde dile getirilmektedir: “*Kazvîni, Acem’de Errecânî gibi muhteşem bir şairin bulunmadığını söylemiş, hatta Onun divanını ihtisar edip, adını eş-Şezeru’l-Mercânî fi şî’ri’l-Errecânî koymuştur.*” (Shareef, 2015, s. 77).

2- Kitâb fi’l-usûl

Bu eserin varlığı, Ahmet Matlûb tarafınan İbnu’l-‘Îmâd el-Hanbelî’den (ö. 1089/1679) nakledilmektedir. Bu bilgiyi kendisinden dört asır önce yaşamış Kazvîni’nin öğrencisi İbn Râfi‘ es-Sellâmî’den almıştır (ö. 774/1372). Kazvîni’nin usûl alanında güzel bir eser telif ettiğini dile getirmektedir.

3- Şerhu’t-Tâ’iyye li’bni’l-Fârîz

Kalkaşendî’nin, “es-Sâvî’nin arûza dair Lâmiyyesi üzerine İmâm Kazvîni’nin güzel bir şerhi vardır” sözlerinden bu eserin el-Kazvîni’ye ait olabileceği Ahmed Matlûb tarafından belirtilmektedir (Arslan, 2018, s. 75-76).

4- el-Îzâh li-Muhtasari Telhisi ’l-Miftah

Telhis’in klasik şerh anlayışından farklı bir yöntemle kaleme alınmış bir şerhi olan bu eserde, *Telhis*’deki anlaşılması zor olan kısımlar örneklerle açıklanmış, eksik görülen yerlere bazı eserlerden nakillerle veya yazarın kendi görüşleri doğrultusunda ilaveler yapılmıştır. *el-Îzâh*’ın tertibi, *Telhis*’in tertibine uygun olup *el-Îzâh*, şerh olması dolayısıyla *Telhis*’ten daha kapsamlıdır. *el-Îzâh*, bir mukaddime, üç ana bölüm ve bir hatimeden oluşmaktadır (Akdağ, 2018, s. 34). *el-Îzâh*’ta bulunup *Telhis*’te bulunmayan tek konu bedî ilmi konularından olan istitrâd konusudur. Bunun dışında ayrıntıdan kaynaklanan tertip farklılıklarından başka *Telhis*’in içeriği *el-Îzâh*’ın tüm bölümlerinde korunmuştur (Yalar, 19979, s. 4). Tertip ve konular haricindeki temel

fark, *el-Îzâh*'ta konuların daha kapsamlı bir şekilde ele alınması ve *Telhîs*'te olmayan manzum veya mensur misaller getirilmesidir (Akdağ, 2018, s. 34).

5- *Telhîsu'l-Miftâh*

el-Kazvîni'nin en önemli eseri *Telhîsu'l Miftâh fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân* adlı eseridir. *Miftâhu'l-Ulûm*'un özeti olan bu eserine *Miftâhu'l-'Ulûm*'da bulunmayan bazı konuları da eklemiş, es-Sekkâkî'ye katılmadığı konularda kendi görüşlerini sunmuştur. (Kaçar, 2015, s. 46). Eserin ne zaman yazıldığına dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte kuvvetli görüş eserin Mısır'da bulunduğu sırada yazıldığıdır (Matlûb, 1967, s. 161). es-Sekkâkî belâgat ilmindeki görüşlerine *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eserinin “meânî ve beyân” ilimlerine ayırdığı üçüncü bölümünde yer vermişti. el-Kazvîni ise *Telhîsu'l-Miftâh* ve bu eserin şerhi mahiyetinde olan *el-Îzâh* adlı eserlerinde bu ilme dair görüşlerini ortaya koymuştur. (Arslan, 2019, 597) Bu esere çok sayıda tercüme, şerh, hâşiye ve muhtasar yazılmış, el-Kazvîni, eserinin anlaşılmayan bölümlerini açıklamak için yukarıda da değinildiği gibi *el-Îzâh* isminde bir şerhi bizzat kendisi yazmıştır. *Telhîsu'l-Miftâh*'ın hâtîme bölümünde *Miftâhu'l-Ulûm*'da olmayan serikat-i şî'riyye (şîir hırsızlığı) konusu bulunmaktadır. Bu eserin orijinal bir yönü de Kazvîni'nin bazı meselelerde Sekkâkî'yi eleştirerek kendi görüşlerini ifade etmesidir (Kaçar, 2015, s. 47).

el-Kazvîni, kitabının mukaddimesinde belâgatin önemini vurguladıktan sonra es-Sekkâkî hakkında şu ifadelerle yer vermiştir:

Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin yazdığı *Miftâhu'l-'ulûm*'un üçüncü kısmı, belâgat ve belâgate dayalı ilimler konusunda telif edilen meşhur kitaplar arasında en faydalı olanıdır. Onun bu meziyeti, söz konusu kitaplarla kıyaslandığında en güzel tertip ve düzene, en mükemmel ifadelerle ve kuralları bir araya toplama noktasında en iyi içeriğe sahip olmasına dayanmaktadır.

es-Sekkâkî'nin hem kendi çağdaşı âlimler hem de kendisinden sonra gelen âlimler arasındaki şöhreti, el-Kazvîni'nin görüşünü destekler niteliktedir (Asana, 2019: 7, Shareef, 2015: 78). Bu eser bir mukaddime ve üç ilmi ele alacak şekilde bölümlendirilmiştir. Kazvîni mukaddime bölümünde fesâhat ve belâgat kavramlarını tanımlayarak, kısımlarını, sınırlarını ve şartlarını belirtmiş, fesâhati “kelimenin

fesahati, kelâmın fesâhati ve mütekellimin fesâhati” olmak üzere üç kısma ayırarak tanımlamıştır. Kelimenin fesâhatini “tenâfuru’l-hurûf, garâbet, muhâlefetu’l-kıyâs” konularıyla ele almış, kelâmın fesahatini ise “da’fu’t-te’lif, tenâfuru’l-kelimât ve ta’kîd” konularıyla değerlendirmiştir. Belâgat kavramı ise, kelâmın belâgati ve mütekellimin belâgati şeklinde iki kısımda incelemiştir (Shareef, 2015, s. 80). Daha sonra belâgat ilminin bölümlerine geçmiş el-Fennu’l-Evvel, İlmu’l-Me’ânî başlığıyla me’ânî ilmini ele almıştır. Meânî ilminin konularını, *ahvâlu’l-isnâdi’l-haberî, ahvâlu’l-müsned ileyh, ahvâlu’l-müsned, ahvâlu’l-müte’allikati’l-fil, kasr, inşâ, fasl u vasl ve îcâz, itnâb, müsâvât* şeklinde sekiz kısma ayırmıştır. Daha sonra el-Fennu’s-Sânî, ‘İlmu’l-Beyân başlığı altında beyân ilmini ele almış, bu ilmi tanımlayarak “teşbîh, mecâz ve kinâye” olmak üzere üç konudan ibaret olduğunu belirtmiştir. Bu konulardan önce teşbîhi tanımlayıp detaylandırdıktan sonra, ikinci ana konu olan “mecâz ve hakikat” konusuna değinmiştir. Beyân ilminin üçüncü ve son konusu olan kinâyeyi de bu bölümde ele almıştır. Daha sonra el-Fennu’s-Sâlis ‘İlmu’l-Bedî’ başlığı altında bedî’ ilminin konuları üzerinde durmuş, edebî sanatları es-Sekkâkî gibi ma’nevî ve lafzî olmak üzere ikiye ayırmış, ancak manevî sanatların sayısını yirmiden otuza, lafzî sanatların sayısını ise altıdan yediye çıkarmıştır. Son bölüm olan bedî’ kısmından sonra Hâtîme bölümü yer almaktadır. Burada şiir sirkati ve ifade güzelliği ile ilgili konu başlıklarına değinmiştir. Bu kısım Miftâh’da bulunmayıp Kazvîni’nin ilave ettiği konular arasındadır (Shareef, 2015, s. 81, Balcı, 2007, s. 412-413).

2. BÖLÜM: TELHÎSU'L-MİFTÂH ADLI ESER ÜZERİNE YAPILAN ARAPÇA VE TÜRKÇE ÇALIŞMALAR

es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eseriyle belâgat alanında şöhrete kavuşmuş; belâgat âlimleri onun bu eserine hayran kalarak, bu alandaki kabiliyetlerini de bir tarafa bırakarak, bu eserini anlamaya ve şerh etmeye koyulmuşlardır. Bu hayranlık âlimlerin beş asır boyunca eserin şerh ve telhislerini yapmalarına neden olmuştur (Özdoğan, 2002, s.101).

2.1. ARAPÇA ŞERHLERİ

Telhîsu'l-Miftâh, Arapça olarak yazıldığı dönemden itibaren insanlar şerh etmekle meşgul olmuşlar, çeşitli yorumlarda bulunmuşlardır. Öyle ki es-Sekkâkî'nin eserinden daha çok bu eseri yorumlamaya çalışmışlardır. Özellikle Arap araştırmacı es-Subkî, bu eserin şerhlerini derlemiş ve aşağıdaki gibi bir liste oluşturmuştur.

1- Miftâhu Telhîsi'l-Miftâh

Muhammed b. Muzaffer el-Halhâlî (öl. 745) tarafından yazılan bu şerhte başka eserlerde bulunamayacak derecede yeterli ve faydalı açıklamalarda bulunulmuştur. Yazarın *el-Îzâh* adlı eserinde ele aldığı itirazlara cevap olacak şekilde hazırlanmıştır.

2- Şerhu't-Telhîs

Seyyid 'Abdullâh b. el-Hasan el-'Acemî en-Nukrekar (öl. h. 750) tarafından yazılmıştır. Metinle iç içe yazılmış bir şerhtir (Yalar, 1997, s. 84).

3- Şerhu't-Telhîs

Şemsuddîn Muhammed b. 'Osmân b. Muhammed ez-Zevzenî (öl. 792) tarafından yazılmıştır.

4- Mutavvel

Saduddîn Mes'ûd b. Ömer et-Taftazânî (öl. 793) tarafından yazılmıştır. et-Taftazânî'nin yazdığı iki şerh bulunmaktadır. İlk şerhi olan *Mutavvel*'i h. 748 yılında Herat'ta tamamlamıştır (Matlûb 1967, s.76). Eseri tamamladığında henüz 28 yaşında olan et-Taftazânî, *Mutavvel*'de edebî referans olarak bol miktarda şiire yer vermiş, bu eser Osmanlı medreselerinde yıllarca okutulmuştur (Irmak, 2012, s.76).

5- Muhtasar

Yine et-Taftazânî tarafından h. 756 yılında yazılmıştır. *Telhîs*'in en ünlü şerhlerinden biri olup defalarca kez basılmıştır.

et-Taftazânî'nin *Mutavvel* ve *Muhtasar* adı verilen bu eserlerine de Arapça ayrı hâşiyeler yazılmıştır. Örneğin, *Mutavvel*'in çok sayıda hâşiyesi bulunmaktadır.

-Seyyid Şerîf 'Alî b. Muhammed el-Curcânî (öl. h.816), *Hâşiyetu'l-Mutavvel*,

Bu hâşiyeye hâşiyeye yazan âlimler aşağıda sıralanmaktadır.

-Muslihuddîn Mustafa b. Husâm er-Rûmî

-Yûsuf b. el-Hüseyn el-Kermastî (öl. h..908)

- Şerîf Murtaza Hasan b. Muhammed Şâh el-Fenârî (öl. 886)

-Molla Hüsrev diye meşhur olan Muhammed b. Ferâmuz (öl.885)

-Mirza Cân Habîballâh eş-Şîrâzî (öl. 994)

-Herâ Şeyhülislâmı Ahmed b. Yâhyâ b. Muhammed (öl.h.906),

-Muslihuddîn Muhammed el-Lârî (öl. 979),

-Vedî el-Bustânî diye meşhur olan Şeyh Alaaddîn ‘Alî b. Muhammed Ahmed b. Abdullâh el-Karîmî (öl. h.850)

-Ahmed et-Tâlşî

-Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed el-Bestâmî (öl. h.842)

-İbn Cemâ‘a olarak bilinen ‘Izzeddîn Muhammed b. Ebî Bekr (öl.819)

-Yahyâ b. Seyf Yûsuf es-Sîrâmî el-Mısırî el-Hanefî (öl. 873)

- Hasan b. ‘Abdussamed el-Sâmsûnî (öl.891)

-Nizâmuddîn ‘Osmân el-Hutâmî (öl.901)

Bunlar dışında Ezher Câmisi şeyhi Muhammed b. Muhammed el-Enbâbî el-Mısırî eş-Şâfi‘î’nin de (öl. 1312) *Mutavvel*’e bir **takrîri** bulunmaktadır.

et-Taftazânî’nin **Muhtasar** adlı eserinin ise;

-Nizâmuddîn el-Hutâmî,

-Abdullâh b. Şehâbuddîn el-Yezdî Hâşiyeleri,

-Fâdıl Mirza Cân Habîballâh’ın, Hutâ‘î Hâşiyesine haşiyesi,

- İbn Molla Çelebi İbrâhîm b. Ahmed Hâşiyesi,

-Yûsuf b. Hüseyin el-Kermâstî,

-Hamîduddîn b. Afdaluddîn el-Hüseyinî,

-Hatîbzâde er-Rûmî (öl.901),

-Şehâbuddîn Ahmed b. Kâsım el-‘İbâdî el-Ezherî,

-Yâsîn el ‘Alîmî (öl.1061),

-Hafâcî (öl. 1069),

-Hanefî (öl.1181),

-13. yy. âlimlerinden Benânî,

-Desûkî (öl. 1230) tarafından yazılan Arapça haşiyeleri bulunmaktadır (Matlûb, 1967, s.75-177).

6- ‘Arûsu’l-Efrâh

Bahâuddîn Ahmed b. ‘Alî b. ‘Abdulkâfi es-Subkî (öl.773/1372) tarafından yazılmış Arapça *Telhis* şerhidir. *Telhis*’in en iddialı şerhlerinden biri olup metinle iç içe yazılmıştır. es-Subkî, bu eserinde kendisinden önce yapılan *Telhis* şerhlerini eleştirerek birbirinin tekrarı niteliğinde olduğu belirtmiştir (Yalar, 1997, s. 84).

7- Şerhu’t-Telhis

Nâzıru’l-Ceyş lakabıyla ünlü olan Muhibbuddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdiddâ’im el-Halebî (öl.778/1376) tarafından yazılmıştır (Şerîf, 2015, s. 84).

8- et-Tahlîs

Şemsuddîn Ebî ‘Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. İlyâs el-Konevî el-Halebî (öl. h. 788/1386) tarafından yazılan *Telhis* şerhidir.

9- el-Atval

İsâmuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşah el-İsferâyînî (öl. h. 945/1538) tarafından yazılmıştır. Eserin ünlü şerhlerinden biridir. Şârih eserde et-Taftazânî’nin pek çok görüşünü eleştirmeye çalışmıştır (Yalar, 1997, s. 85).

10- Mevâhibu’l-Fettâh

İbn Ya’kûb el-Mağribî (öl. 1128/1716) tarafından yazılmış *Telhis* şerhidir. Eser Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye tarafından, Beyrut’ta basılmıştır. Eserdeki tüm şiir beyitleri, Kur’ân ayetleri dâhil olmak üzere eserin detaylı bir şerhidir (el-Mağribî, 2006).

11- Şerhu't-Telhîs

Ekmeluddîn Muhammed b. Muhammed el-Bâbertî (öl. 786) tarafından yazılmıştır.

Eser Muhammed Mustafa Ramadan Sûfiyye tarafından tahkik edilmiş ve Trablus'ta, el-Münşe'âtu'l-'Amme li'n-neşr ve't-Tevzî tarafından basılmıştır.

12- Şerhu't-Telhîs

Celâluddîn Muhammed Resûl b. Ahmed b. Yûsuf et-Tebânî (öl. h. 793/1390) tarafından yazılmıştır.

13- Nefâ'isu't-Tansîs

Muhammed b. Muhammed et-Tebrîzî tarafından yazılan *Telhîs* şerhidir. Kaynaklarda yazarın ölüm tarihi verilmemekle birlikte et-Taftazânî'den sonra yaşadığı dile getirilmektedir (Yalar, 1997, s. 86).

14- Şerhu Telhîsi'l-Miftâh

Perviz 'Abdullâh Efendi (öl. h. 978/1570) tarafından yazılmıştır.

15- Şerhu't-Telhîs

Nurullâh Şirvânî (öl. 1065/1654) tarafından yazılmıştır.

16- Şerhu Telhîsi'l-Miftâh

Muhammed b. Muhammed b. Ya'kûb el-Velâ'î el-Mağribî (öl. 1128/1715) tarafından yazılmıştır.

17- Şerhu Telhîsi'l-Miftâh

Çandarlı Kara Halîl (öl. 789) tarafından yazılmıştır.

18- Şerhu Telhîsi'l-Miftâh

Molla Hüsrev (öl. h. 885) tarafından yazılmıştır.

19- Şerhu't-Telhîs

Cemâluddîn Muhammed b. Muhammed Aksarayî (öl. 791) tarafından yazılmıştır.

20- Tевdîhu Futûhi'l-Ervâh

Telhis'in yazarı meçhul bir şerhidir (Shareef, 2015, s. 85).

21- Şerhu't-Telhîs

'Abdurrahman b. 'Abdurrahman b. es-Seyyid b. Ahmed el-Berkûkî (öl. h. 1363/1944) tarafından yazılmıştır. *Telhis*'in en son yazılan şerhi olup dipnot tarzında yazılmış, hazırlanmasında büyük ölçüde el-Kazvîni'nin, *Îzâh*'i, el-Curcânî'nin, *Delâ'ilü'l-Î'câz ve Esrâru'l-Belâga*'sı, ez-Zemahşerî'nin, *Keşşâf*'ı, İbnu'l-Esîr'in, *el-Meselu's-Sâ'ir*'i, ve es-Sekkâkî'nin *Miftâh*'ından yararlanılmıştır (Yalar, 1997, s. 87).

Telhis'te yer alan beyitlerin şerhine dair Arapça yazılan eserler de bulunmaktadır. Bu eserler,

22- Şerhu Ebyâti't-Telhîs, Ebu'l-Fazl Celâluddîn es-Suyûtî (öl.911) tarafından yazılmıştır.

23- Ma'âhidu't-Tansîs 'alâ Şevâhidi't-Telhîs, Abdur'rahîm b. Ahmed el-'İbâdî el-'Abbâsî (öl. 963) tarafından yazılmıştır.

24- et-Tahlîs fî Nazmi't-Telhîs, Zeynu'd-dîn Ebu'l-İzz Tâhir b. Hasan b. Habîb el-Halebî (öl. 808) tarafından yazılmıştır (Matlûb, 1967, s. 180).

25- Mevâhibu't-Tahsîs ve Ferâ'idu't-Tahlîs fî Şerhi mâ inbeheme min Şevâhidi't-Telhîs, Muhammed b. Tayyib el-Kâdirî (öl. 1187) tarafından yazılmıştır (Shareef, 2015, s. 88).

2.2. ARAPÇA MUHTASARLARI

Telhîsu'l-Miftâh adlı eserin muhtasar şeklinde özetleri de bulunmaktadır. Bu eserler;

1- Latîfu'l-Me'ânî, Sâhib Şehâbuddîn Ahmed b. Muhammed (öl.788) tarafından yazılmıştır.

2- Tuhfetu'l-Me'ânî li-'ilmi'l-Me'ânî, 'Aynî Ebû Bekr olarak bilinen Zeynu'ddîn Ebî Muhammed 'Abdurrahman b. Ebî Bekr tarafından yazılmıştır.

3- Telhîsu't-Telhîs, Lütfullâh b. Hasan et-Tûkânî (öl. 900) tarafından yazılmıştır.

İzzuddîn Muhammed b. Ebû Bekr İbn Cemâ'a (öl. 819), Berviz er-Rûmî (öl. 987), Nuruddîn b. Hamza b. Turgut'un, *el-Mesâlik* adında, Ebî Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensârî eş-Şâfi'î'nin (öl. h.826) *Aksâ'l-Emânî fî 'İlmil-Beyân ve'l-Bedî' ve'l-Me'ânî* adında, Hudar b. Muhammed el-Amâsî'nin *Enbûbu'l-Belâga* adında Arapça muhtasarlari da bulunmaktadır. el-Amâsî, daha sonra bu eserini kendisi de şerh etmiş ve *İfâdatu'l-Enbûb* adını vermiştir (Matlûb, 1967, s. 180).

Telhîs'in manzum ihtisarlari da bulunmaktadır. Bu eserlerin bazıları *Telhîs*'e didaktik nitelik kazandırmak için nazma dönüştürülmüştür. Bazıları da kendi manzum eserlerini şerh etmişlerdir. Bunlar arasında; aşağıda isimleri sıralanan eserler bulunmaktadır.

4- 'Ukûdu'l-Cemân fî 'ilmi'l-Me'ânî ve'l-Beyân Celâluddîn Ebî Bekr es-Suyûtî) tarafından yazılmıştır. es-Suyûtî'nin bu eseri şerh ettiği *Şerhu 'Ukûdi'l-Cemân* adlı bir eseri de bulunmaktadır.

5- el-Cevheru'l-Meknûn fî Selâseti'l-Funûn, 'Abdurrahman b. Muhammed b. 'Âmir el-Ahdarî el-Mâlikî (öl. 10.yy sonu) tarafından yazılmıştır.

6- et-Tahlîs fî Nazmi't-Telhîs, Zeynuddîn b. Ebi'l-İzz Tâhir b. Hasan b. Habîb el-Halebî (öl. 808), tarafından yazılmıştır. Eser 2500 beyitten oluşmaktadır.

Eserin ayrıca Şehâbuddîn Ahmed b. ‘Abdullâh el-Kılıcı (öl.892), Zeynuddîn ‘Abdurrahman el-‘Aynî, Ebu’n-Necâ b. Halef el-Mısırî (öl.849), ‘Abdullâh Muhammed b. Merzûk tarafından yazılan Arapça manzûm şekilleri de bulunmaktadır (Matlûb, 1967, s.81, Shareef, 2015, s. 87).

Telhîsu’l-Miftâh üzerine yazılan tüm bu Arapça şerh, şerh hâşiyeleri, muhtasarlar ve manzumeler incelendiğinde eserin Arap dili ve edebiyatı ve belâgat bilimi için ne denli önemli bir eser olduğu bir kez daha görülmektedir. Farklı coğrafyaların ismi çok duyulmuş âlimlerinin mutlaka bu eserler üzerine bir çalışması bulunmaktadır. Bunun da yazıldığı dönemden itibaren belâgat çalışmalarına yeni bir soluk getiren bu eserin dönemin ilmî ve edebî çevrelerinde, medreselerde ve ilim tahsil edilen yerlerde sıklıkla kullanılıyor olmasından ileri geldiği aşikardır.

2.3. TÜRKÇE ŞERHLERİ VE TERCÜMELERİ

es-Sekkâkî’nin *Miftâhu’l-‘Ulûm* adlı eseri ve el-Kazvîni’nin bu eserin üçüncü bölümünün üzerine yazdığı *Telhîsu’l-Miftâh*’ın Arap Coğrafyasında kazandığı bu şöhret, Osmanlı âlimleri tarafından da fark edilmiş, bu da eserin medreselerde okutulmasına, Arap belâgatini anlamlandırma ziyadesiyle üzerinde durulmasına yol açmış ve nihâyet bu eserlerdeki kapalılığı ve anlam karmaşasını gidermek için okuyucuya ve öğrenciye faydalı olması açısından eserle ilgili Türkçe çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmaların başını şerhler ve tercümeleler çekmektedir. Şerh türü eserlerin, *Telhîs*’de bulunan beyitlerin şerhi üzerine daha çok yoğunlaştığı da gözlenmektedir.

2.3.1. Türkçe Şerhleri

1- Behçetü'l-Erîb fî Şerh-i Telhîsi'l-Hatîb

Mustafa Behçet b. Muhammed Sâlim tarafından yazılmıştır. Telhîs'in bu doktora tez çalışmasında incelenen şerhidir. Eserin tek nüshası Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 4449 numarada kayıtlıdır. Eser ve yazarıyla ilgili detaylı bilgiler 3. Bölümde verilmektedir.

Aşağıdaki şerhler, *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eserde geçen şiir beyitlerinin şerhine dair yapılmış Türkçe eserler şunlardır:

2- et-Tansîsu'l-Muntazar fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar

Ebu'l-İsme (t) Mustafa İsâmeddîn Efendi b. Abdullâh b. Selîm b. Hüseyin b. Hasan b. Muhammed el-Hüseyin Üsküdârî tarafından yazılmıştır. Doğum tarihi konusunda kesin bir bilgiye ulaşılamasa da doğum yeri bu eserinin ferağ kaydında Üsküdar olarak belirtilmektedir (Demir, 2019, s. 462). Eserin matbu nüshasının ilk sayfasında eserin ismi *Şerhu Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar* adıyla belirtilmektedir. Eserin ulaşılan matbu nüshası 1259 tarihinde Matba'atu'l-Âmire'de basılmıştır (İsâmu'ddîn, 1259)

Eserine Arapça bir mukaddime ile başlayan İsâmeddîn Efendi, *Telhîs* ve şerhi olan *Muhtasar*'daki beyitlerin gerek gramer yönü gerekse içerik açısından anlaşılması zor olduğunu, bu zorluğu ortadan kaldırmak için beyitlerin anlamını, i'râbını, lafızlarının tahlilini yapmak üzere bir şerh kaleme almak amacıyla bu eseri yazdığını belirtmektedir. Eserde Telhîs ve Muhtasar'da şâhit gösterilen 340 beyit şerh edilmiştir. Şerh yapılırken titiz bir şekilde beyitlerde yer alan kelime ve kelime gruplarını tek tek incelemiş, gereken yerden âyet, hadîs ve yaptığı göndermelerle desteklemiştir (Demir, 2019, s. 470). Bu eser, Gökhan Demir tarafından, 2016 yılında, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda doktora tezi olarak çalışılmıştır. Eserle ilgili detaylı bilgiler Demir'in makalesinden elde edilmiştir.

3- el-Kavlu'l-Ceyyid fi Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve Şerheyhi ve Hâşiyeti's-Seyyid:

Mehmed Zihnî'nin (öl.h.1329) bu eseri matbu bir eser olup *Telhîsu'l-Miftâh*, et-Taftâzânî'nin iki meşhur şerhi Mutavvel ve Muhtasar ile Seyyid Şerîf'in hâşiyesinde yer alan şiir örneklerinin Türkçe tercüme ve açıklamalarından oluşmaktadır. Eserin incelenen 3. Baskısı h. 1327 yılında Dâru't-Tıba'ati'l-'Amire'de basılmıştır (Zihnî, 1327). el-Kazvîni'nin, *Telhîsu'l-Miftâh*, Taftazânî'nin, *Mutavvel* ve *Muhtasar* ve Seyyid Şerîf el-Curcânî'nin, *Hâşiyetü 'ale'l-Mutavvel* adlı eserlerinde şahit gösterilen beyitlerin şerhinden oluşmaktadır. Mukaddimesinde ilim öğrenmek isteyen talebelere kolaylık sağlaması ve onların edebiyata olan ilgilerini artırması amacıyla bu eseri kaleme aldığını söyleyen Mehmed Zihnî Efendi, şiir hakkında genel bir değerlendirmenin ardından beyitleri kaynak eserlerdeki bölümlerine göre tasnif ederek kelimelerin anlamını vermekte, bazı beyitlerin öncesi ve sonrasını vererek söyleniş hikâyesine de değinmektedir. Ayrıca şiirlerin aruz ilmine göre bahrini ve söyleyenini de belirtmektedir. Ayrıca beyitlerde geçen kelimelerin sarf ve nahiv özelliklerine de değinmektedir (Akdağ, 2018, s.106-107)

4- Telhîs Ebyâtının Şerhi Binbir Hakikat

Ahmet Müderrisoğlu'nun bu eseri *Telhîs*'deki beyitlerin şerhinden oluşmaktadır. Bu şerhte âyet, hadis, kelâm-ı kibâr ve Türk şairlerinin şiirlerinden alıntılar da mevcuttur (Kaçar, 2015, s. 49). Eser şerhler içinde günümüze en yakın tarihli olanıdır. 2006 yılında basılmıştır. Bütün şiirleri sıra numarasıyla şerh eden Müderrisoğlu'nun eserindeki üslubunda akademik bir dil hâkimdir (Akdağ, 2018, s.115).

Telhîs üzerine yazılan ve isim olaran tanınmış diğer eserler arasında aşağıdaki çalışmalar bulunmaktadır.

5- Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha

İsmail Hakkı Ankaravî'nin bu eseri *Telhîs* okumak isteyenlere faydalı olması amacıyla kaleme alınmıştır. Bu amaçla müellif, her ne kadar talebelerinin *Telhîs*'i anlayabilmeleri için kendisinin *Telhîs*'i tercüme ve şerh etmesi gerektiğini söylese de bu eser bir tercüme veya şerhten ziyade telif kategorisinde değerlendirilmelidir (Kaçar, 2015, s. 49-50). Ankaravî'nin eserinin temel kaynakları *Telhîsü'l-Miftâh* ile *Menâziru'l-İnşâ* adlı eserlerdir. Bu iki eserin yanı sıra Seyyid Şerîf Curcânî, es-Sekkâkî, Vâhid-i Tebrîzî gibi âlimler ile *Acâyib-i Mahlûkât*, *Mutavvel*, *Şerh-i Miftâh* gibi eserlerden de yararlanmıştır. *Telhîs*'te şâhid gösterilen bazı beyitlerin lafzi anlamlarını verip beyitlerin istişhâd yönünü göstermişken bazı beyitlerin de sarf ve nahiv kaideleri açısından tahlilini yapmıştır (Akdağ, 2018, s. 121).

6- Hâzâ fî Beyân-ı Ta'bîrât-ı İsti'ârât fî't-Telhîs

Tespit edilen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi TAEKY23 numarada bulunmaktadır. Eserin müellifinin kim olduğu ve ne zaman telif edildiği belirtilmemiştir. Bu eserde *Telhîs*'in istiare kısmı ele alınmıştır (Kaçar, 2015, s. 49-50).

7- Mefhûm-ı Telhîs

Mefhûm-ı Telhîs, Mücahit Kaçar tarafından Littera Turca dergisinin 2015 yılında yayımlanan 1. cildinin 2. sayısının 45-64. sayfaları arasında "*Muhtasar Bir Belâgat Metni: Mefhûmu't-Telhîs*" başlığıyla bir makale olarak yayımlanmıştır. Çalışmada Hatîb el-Kazvînî'nin hayatı ve *Telhîsü'l-Miftâh* adlı eseri hakkında genel bir bilgi verildikten sonra *Telhîsü'l-Miftâh*'la ilgili Türkçe çalışmaların listesi verilmekte, *Mefhûm-ı Telhîs*'in nüshaları tanıtılmaktadır. Eserin çeviri yazılı metnine de bu makalede yer verilmektedir (Kaçar, 2015, s. 50, Akdağ, 2018, s. 122).

2.3.2. Türkçe Tercümeleri

Akdağ, eserin kaynaklarda zikredilen on adet Türkçe tercümesine değinmektedir.

1- Tercüme-i Ebyât-ı Telhîs

Arûzî Mehmed Bosnavî tarafından yazılmış bu *Telhîs* tercümesinin varlığından bahseden kişi Bursalı Mehmed Tâhir Efendi'dir (Akdağ, 2019, s. 36).

2- Tercüme-i Telhîs-i Meânî

Telhîs'in, Ahmed Nazîf Efendi (öl. h. 1275) tarafından yapılmış bir tercümesidir.

Eserin Türkçe tercümeleri üzerine bir doktora çalışması hazırlayan Akdağ, bu eserlerin kaynaklarda adları geçmiş olsa da herhangi bir nüshasına ulaşamadığını belirtmektedir.

3- en-Nef'u'l-Mu'avvel fî Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel

Abdunnâfi İffet Efendi (öl. h. 1308) tarafından yapılmış bir tercümesidir. *Telhîs* ve *Mutavvel*'in birlikte tercüme edildiği en ünlü eser olduğu belirtilmektedir (Yalar, 1997, s. 88).

4- Telhîs Tercümesi

Muhammed bin Muhammed Altıparmak'ın da bir telhis tercümesi bulunmaktadır.

Akdağ, Abdunnâfi İffet Efendi'nin eserinin *Telhîsü'l-Miftâh*'in tercümesi olmayıp Taftâzânî'nin *Telhîsü'l-Miftâh* üzerine yaptığı Mutavvel adlı şerhinin tercümesi olduğunu, Muhammed bin Muhammed Altıparmak'ın eserinin ise Taftâzânî'nin,

Telhîs'in şerhi olarak kaleme aldığı Mutavvel adlı eserinin ihtisârı olan *Muhtasaru'l-Meânî* adlı eserinin tercümesi olduğunu belirtmektedir (Akdağ, 2018, s. 36).

Yalar ve Shareef ayrıca Ramazanzâde Abdunnafi' İffet Efendi'ye ait Türkçe bir tercümesi olan *Ravzatu'l-Fasâha*'dan ve yukarıda da ismi zikredilen İsmail Ankaravî'nin Türkçe'ye kısmî bir tercümesi olan *Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha* adlı eserden de bahsetmektedir. Bu eser belâgat alanında Türkçe matbu eserlerin ilkidir. (2015, s. 88,89, 1997, s. 91-92).

Altıparmak'ın *Telhîs Tercümesi*'nin hem şerh hem de tercüme niteliğinde olduğu da belirtilmektedir. Bursalı Mehmet Tâhir'in, Altıparmak'ın eserleri hakkında bilgi verirken *Kâşifu'l-'Ulûm ve Fâtihu'l-Funûn* isimli eserinin *Şerh-i Telhîsi'l-Me'ânî* tercümesi olduğunu belirttiğine değinilmektedir. Ayrıca Atabey Kılıç tarafından yüksek lisans çalışması olarak yapılan, Üskübî'nin *Şerh-i Telhîs* adlı çalışmasında Altıparmak'ın *Telhîs* tercümesinin el-Kazvî'nin *Telhîsu'l-Miftâh*'ının Türkçe şerhi olduğunu ileri sürdüğü delillerle ispat edilmiştir (Shareef, 2015, s. 88).

Tarafımızca ele alınan *telhîs* şerhinden hareketle yapılan diğer çalışmalar da incelendiğinde eserin şerhi yapılırken aynı zamanda tercümesinin de yapıldığı görülmektedir. Özellikle *telhîs* şerhi veya tercümesi olsa da eserlerde geçen şiir beyitlerinin tercüme ve açıklama niteliğinde olan mealleri de yapılmıştır.

Arapça şerhlerde ise anlatılmak istenen kuralın ve verilen örneklerin ayrıntılı açıklamalarının yapıldığı görülmektedir. Şârih bütün bunları yaparken her iki dilde yapılan çalışmalarda da kendi birikiminden, daha önce yazılan eserlerden ve kendi örneklerinden de yararlanmış bazı yerlerde yazara katılıp katılmadığı yerleri belirtmiştir.

Bu tür çalışmalar barındıran şerhler, ilgili detaylı açıklamalar yapılırken yukarıda belirtilmiş ve ayrıntılı ele alınmıştır.

3. BÖLÜM: MUSTAFÂ BEHCET HAYATI VE ESERLERİ

Tez çalışmasında incelenen *Behcetu'l-Erib fî Şerhi Telhîsi'l-Hatîb* adlı eserin yazarı Mustafa Behcet b. Muhammed Salim'in (öl. 1940 veya sonrası) hayatına dair bilgiler mevcut yazma eserleri ve bu eserler üzerine yapılan çalışmalar neticesinde şekillendirilmiştir.

3.1. HAYATI

Mevcut klasik biyografi eserlerinde ve kaynaklarda Mustafa Behcet'in hayatı hakkında bilgi bulunmamakla birlikte, 06 Mil Yz 1135/1 numarada kayıtlı *Behcetu'l-Esrâr fî Hakki A'zami'l-Ezkâr* adlı eserinin ferağ kaydına göre 1940 veya sonrasında hayatta olduğu, anlaşılmaktadır.¹ Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 9853/1 numarada kayıtlı *Behcetu'l-Me'âlî Şerhu Esmâillâhi'l-Müteâlî* adlı eserle ilgili katalog bilgilerinde de yazarın 24 Mayıs 1935'te sağ olduğu görülmektedir. Yine, Yazma D.No: 725 numarada kayıtlı *Behcetu'l-Fevâ'idi'r-Rahmâniyye* adlı eserin katalog bilgilerinde kendisinin 1356/1938 yılında sağ olduğu bilgisi bulunmaktadır.

Bu tarihler dikkate alındığında doğum tarihinin 20. Yüzyılın ilk yarısında olduğunu söylemek mümkün olabilir. Aşağıda eserleri tanıtılırken *Tevhid* risalesinde el yazması olarak Behcet tarafından verilen bilgilerden Behcet'in Bursa Kütüphanesi Memuru olduğu anlaşılmaktadır. Buradan kendisinin bu eseri yazdığı 1932 yılında Bursa'da kütüphane memuru olarak çalıştığı çıkarılabilir. Bu risalenin giriş kısmında verdiği bilgilerden 1299 yılına kadar Mısır'da bulunduğu, İslami ilimler konusunda ders aldığı, 1303 yılında döndükten sonra medrese hocalığı yaptığı ve kitap faaliyetlerine yöneldiği anlaşılmaktadır.

---

¹ Bu eseri hicri 1359 Muharrem ayının 19. günü, milâdi 28 Şubat 1940 Çarşamba gününde tamamladığını belirtmektedir. Yazarın diğer şerhleri ile ilgili olarak yapılan akademik çalışmalarda da hayatına dair bilgiye ulaşamadığına değinilmektedir. Yazarın hayatı ve eserlerine dair bilgiler matbu ve yazma eserlerindeki bilgiler esas alınarak tarafımızca oluşturulmuştur. Ayrıca yazarın diğer yazma eserlerinden üç tanesi üzerine yapılan ve yukarıda kaynak bilgileri verilen makaleler ve tezler vasıtasıyla incelenmiş, o eserlerle ilgili bilgiler ve açıklamalar eklenmiştir. Kaynaklarda Mustafa Behcet Efendi ismiyle geçen bir âlim bulunmakta olup daha çok tıp alanında yazma eserler vermiş, "Hekimbaşı" nisbesiyle tanınmıştır. Bu kişi şârih Mustafa Behcet b. Muhammed Sâlim ile karıştırılmamalıdır.

TBMM kütüphanesine kayıtlı (73-6336) *Kitâbu Sünûhat-ı Vehbiyye ve Esrâr-ı Nuniyye* adlı hicri 1318 tarihli matbu eserinin kapağında isminin sonunda Evrenyevî nisbesi bulunmaktadır. Evrenye, Kastomonu'nun İnebolu ilçesinde bulunan bir köydür. Buradan doğum yerinin Evrenye köyü olduğu bilgisi çıkarılabilir. Ayrıca kapakta *el-mucîz bi-câmi'i sultan Muhammed Han* diyerek, Sultan Muhammed Han Camisinden icazet aldığı bilgisi de bulunmaktadır (Behcet, 1318).

Mustafa Behcet tarafından yapılan Nahcıvanî tefsirinin mukaddimesinin tercümesi üzerine kaleme alınan çalışmada Mustafa Behcet ile ilgili yazmalardaki ferağ kayıtlarından elde edilen bilgilere yer verilmektedir. el-Gazzâlî'nin *İlcâmu'l- 'Avâm an 'İlmi'l-Kelâm* adlı eserinin tercümesinin Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 4705/1 numarada yer alan nüshasında, Mustafa Behcet'in farklı ilim dallarıyla ilgili olduğunu, tasavvuf, kelim ve felsefe eserlerini tercüme edebilecek derecede bilgisi olduğu belirtilmekte olup, “*Mütercimim İzhâr, Telhîs, usûl-ı fıkıhtan Menâr üzerine ve İsaguci ve Mustafâ'ya müfîd türlüçe şerhleri vardır. Eski usûl ile on senede hâsıl edeceği malumatı bunlarla iki senede tedarik mümkündür*” şeklinde yer alan bir kayda da değinilmektedir. Bu bilgilerden, Mustafa Behcet'in İslâmi bilimlere karşı ilgisinin bulunduğu anlaşılmaktadır (Uzuner, 2016, s.18).

Behcet'in eserleri incelendiğinde konuları itibariyle İslâmi ilimlere daha yakın bir çizgide olan Mustafa Behcet'in Arap belâgatine dair *Telhîs* şerhini tamamlamadığı görülmektedir. İncelenen yazma eserlerindeki ferağ kayıtlarının en son 1940 yılına kadar gitmesi Mustafa Behcet'in bu tarihe kadar sağ olduğunu ve vefatının 1940 sonrası olabileceğini göstermektedir.

3.2. ESERLERİ

3.2.1. Behcetü'l-Le'âlî Şerhu Esmâ'illâhi'l-Müte'âlî

Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yazma eserler kataloğu Mustafa Con A, 771 ve 761 numaralarda adlı eserine dair de bilgiler bulunmaktadır. Eser Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed ed-Dimyâtî'nin “*Kasîdetu Esmâi'l-Hüsnâ*”sının şerhidir. Eserlerde yazmanın bizzat şârihi Mustafa Behcet tarafından, İslam Dini Tedkikleri Enstitüsü,

İslam dini ve felsefe profesörü M. Şerafettin Yaltkaya'ya imzalayarak takdim edildiği bilgisi bulunmaktadır. Bu eser Milli Kütüphane yazmalar koleksiyonunda 06 Mil Yz A 9853/1 numarada da kayıtlı olarak bulunmaktadır. Yazmanın bu nüshasının iç kapağında Mustafa Behcet'in bizzat kendi el yazısıyla *Abdulganî en-Nablusî'nin, Esmâu Hüsnâ Manzumesi'nin Şerhi* ifadesinin bulunduğu görülmektedir. Ayrıca Latin harfleriyle yazılmış bir Türkçeye Ankara Umumi kütüphanesine hediye cümlesi ve Behcet imzası bulunmaktadır. Bu da Mustafa Behcet'in latin harfleriyle Türkçe yazı yazmayı da bildiğini, Cumhuriyet ve harf devrimi sonrası hayatta olduğunu kanıtlamaktadır.

3.2.2. Kitâbu Sunûhât-ı Vehbiyye ve Esrâr-ı Nûniyye

Mustafa Behcet'in bu eseri Hızır Bey, en meşhur eseri *Kasîde-i Nûniyye*'nin matbu Türkçe bir şerhidir. Bu eser manzum bir akâid risalesi olup 105 beyitten oluşmakta, her beytinde bir kelâm meselesine değinilmektedir. *Cevâhiru'l-Akâid* olarak da bilinen bu eser tam, basit vezinde kaleme alınmıştır. Mustafa Behcet, 68 sayfadan oluşan bu şerhin giriş kısmında Hızır Bey'den bahsedip Abdulhamid Han'a dua etmektedir (Lemsi, 2019, s.6-19-25). Eserin sonunda bizzat şârih tarafından 24 Receb 1314 yılında tamamlandığı bilgisi verilmektedir. Ayrıca eserin müterciminin hesabına Mısır'da el-Matba'atu'l-Edebiyye'de basıldığı, basılmadan önce tashihinin ise Câmiu'l-Ezher'de, Revâku'l-Etrâk'da oturan Rizeli Hasan Tahsin tarafından yapıldığı bilgisi matbu eserin sonunda verilmektedir (Mustafa Behcet, 1318, s. 66-67). Eserin matbu nüshası Türkiye'de TBMM Kütüphanesi 7312319 ve 73-6336 numarada kayıtlıdır.²

3.2.3. Edvâ'u'l-Behce fî Şerhi'l-Münferice

Berlin Devlet kütüphanesinde Hs.or.4823 numarada kayıtlı, *Edvâ'ü'l-Behce fî Şerhi'l-Münferice* adını taşıyan *Kasîde-i Münferice* şerhi mevcuttur. 48 varaktan müteşekkil olan nüsha otograftır. 1a'daki nota göre müellif, 16 günde biri müsvedde, üçü temize çekilmiş nüshalar olmak üzere aynı eserin dört nüshasını tamamlamıştır (Averbek,

² Bu eserin matbu nüshasına <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1389> adresinden ulaşılabilir.

2020, s. 25-26). Ayrıca bu eser üzerine Ramazan Doğan tarafından Mustafa Behcet b. Muhammed Sâlim'in *Azvâu'l-Behce fî Kasîdeti'l-Münferice* adlı bir makale de yayınlanmıştır. *el-Kasîdetu'l-Munferice* veya diğer adıyla *el-Ferec Ba'de'-Ş-Şidde* rivâyet edildiğine göre kendisi Tevzer dışındayken zorbalardan malının gaspedildiğini duyduktan sonra İbnu'n-Nahvî tarafından namedilmiş 40 beyitten oluşan bir kasidedir. Rivayete göre bu kasidenin inşadından sonra malını gasp eden kişi o gece rüyasında birisinin süngü ile üzerine yürüdüğünü ve falancanın malını vermezsen seni öldüreceğim dediğini görmesi üzerine korkuyla uykudan uyanıp gasp ettiği malı geri vermiştir. Esas itibarıyla Allah'a teslimiyeti ve ona güveni dile getiren bir kasidedir (Elmalı, 2002, s. 41). Kaplan, bu eseri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde 46144 numara ile kayıtlı olduğunu belirtmekle birlikte Mustafa Behcet'in hayatı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmadığını dile getirmektedir. Bu nüshaya göre Mustafa Behcet b. Muhammed Sâlim, 11 MART 1937 Perşembe günü bu şerhi tamamladığına dair bilgi vermekte ve şerhin sonunda; Hz. Peygamber'i rüyasında gördüğünü ve kendisine bir pilav tepsisi tatlı ikram ettiğini de eklemektedir (Doğan, 2020, s.19).

3.2.4. Behcetü'l-Fevâ'ihî'r-Rahmâniyye

Milli Kütüphane yazmalar koleksiyonunda D. No:725 numarada kayıtlıdır. Zahid, sufi ve müfessir yönleriyle tanınan Ni'metullah b. Mahmud Nahcivanî (öl. h.920/m.1514) Azerbaycan'ın Nahcivan şehrinde doğmuştur. Tasavvuf alanında kaleme aldığı önemli eseri *el-Fevâtihu'l-İlâhiyye ve'l-Mefâtihu'l-Gaybiyye* adlı tefsiridir. Eser, Kuran'ın ilk tam tasavvufi tefsiri olması açısından önemlidir (Uzuner 2016, s.15, 116). Mustafa Behcet, bu eserin mukaddimesinin tercümesini birebir yapmamış, içerik olarak herhangi bir eksiklik olmaması için çeşitli yorumlar eklemiştir. Yaptığı şerhler mütercim yorum ve metni anlayış biçimini yansıtmakta ve fazla yer tutmamaktadır (Uzuner 2016, s. 119). Bu eser ayrıca Belediye Yazmaları, Atatürk Kitaplığı içinde Bel_Yz_K1206 numarada kayıtlıdır. Yazma eser incelendiğinde eserin iç kapağında Mustafa Behcet tarafından yazılmış Ni'metullâh Nahcivânî'nin *el-Fevâ'ihî'l-İlâhiyye* adlı tefsirinin mukaddimesinin tercümesiyle *Şeyhu Ekber'in, Fusûsu'l-Hikem'inin Fassu Muhammediye'sinin* şerhini içerdiği belirtilmektedir. Bu sayfada ayrıca şârih kendi el yazısıyla Hacı Niyâzî Bey'e hediye notunu paylaşmıştır. Eserin sonunda

çerçevesi bir sütun içinde ihtâr (uyarı) başlıklı bir sayfa bulunmakta burada Behcet bu eserin erbâb-ı akvâl veya ashâb-ı istidlâlin değil yalnız ehli şühûdun imanı hakkında yazılmış bir kitaptır diyerek açıklamalarda bulunmuş kendisinin bu eseri tadvîhe çalıştığını belirtmektedir. Eserin ferağ kaydında 1356 Zi'l-Hiccesinin yirminci ve 1358 Şubatının yirmi birinci pazartesi günü müsveddesi tamamlanan eserin bu on yedinci nüshasının temize çekilmiş şekli 1358 Cemâziye'l-Evvel'inin on dokuzuncu ve 1359 Temmuz'unun yedinci Cuma günü, Cuma vaktinde yazar Mustafa Behcet b. Muhammed Sâlim tarafından kendi el yazısıyla yazıldığı ve gözden geçirildiği belirtilmektedir (Behcet, 1939, s. 454, 455).

3.2.4.1. Muhammed Fası Tercümesi

Bu eser de yukarıda zikredilen *Fevâi'hu'r-Rahmaniyye* adlı yazma içinde bulunmaktadır. Tasavvuf düşüncesinin temel kitaplarından biri olan İbn 'Arabî'nin, *Fusûsu'l-Hikem* adlı eseri yirmi yedi peygamberin hikmetlerine nisbetle yirmi yedi bölüme ayrılmıştır "Fusûsu'l-hikem" tamlaması "yüzük kaşı (yuvası), göz bebeği, eklem yeri, ön diş" gibi mânalara gelen *fass*'ın çoğulu *fusûs* ile *hikmet*'in çoğulu *hikem* kelimelerinden meydana gelmiştir (Kılıç, 1996, s.30). Bu eserin son bölümü olan Muhammed fassı, Hz. Peygamber'in *ferdiyyet* hikmetini açıklamakta, Hz. Peygamber'in ferdiyyeti üzerine izahlarda bulunmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber en kâmil varlıktır ve tekliği ifade etmektedir. Ancak tek sayıların ilki üç sayıdır. Hz. Peygamber'in hakîkati, ilk tekliği verdiği için sevgiden söz ederken "*Bana dünyanızdan üç şey sevdirdi. Kadın, güzel koku ve gözümün nuru kılınan namaz*" buyurmuştur. İbn 'Arabî, teklik manasındaki üçü bu hadis üzerinden anlatmaktadır (Uzuner, 2016, s.27). Uzuner tarafından Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları Koleksiyonu, 1206 numaralı nüsha esas alınarak hazırlanan bu çalışmada Mustafa Behcet Bey, Muhammed Fası'nı tercüme ederken Dâvûd Kayserî, Abdülganî en-Nablusî, Abdürrezzâk Kâşânî, Sofyalı Bâlî Efendi ve Abdullah Bosnevî'nin şerhlerinden yararlanarak derleme bir tercüme ve şerh metni ortaya koymuştur. Metinde çoğunlukla Nablusî ve Bosnevî'den çeviri ve alıntılar yapmaktadır (Uzuner, 2016, s.28). Peygamberlerden Hz. Muhammed'e ayrılan bu bölümün tercüme ve şerhinin tümü üzerine Uzuner'in bir makale çalışması bulunmaktadır.

3.2.5. Behcetü'l-Esrâr fi Hakki A'zami'l-Ezkâr (Esrâr-ı 'Akliyye)

Behcetü'l-Esrâr fi Hakki A'zami'l-Ezkâr ayrıca 06 Mil Yz 1135/1 numarada da kayıtlı olarak bulunmaktadır. Yazma nüshalar incelendiğinde her ikisinin aynı eser olduğu gözlenmektedir. Eserin sonunda bulunan ferağ kaydında hicri 1359 Muharrem ayının on dokuzuncu günü, milâdi 28 Şubat 1940 Çarşamba gününe tamamladığını şârih eserin bizzat kendisi tarafından istinsah edildiğini dile getirmektedir. Uzuner, bu eserin Alî el-Kârî'nin (öl. 1014/1605) *el-Mülemmâ fî Şerh'n-Na'ti'l-Murassa* isimli eserinin şerhi olduğunu, bu eserin Mil Yz A 1135/4 numarada kayıtlı Şerh-i Na't-ı Nebî adlı eserle aynı eser olduğunu belirtmektedir (2016, s.19). Tarafımızca tespit edilen bir diğer husus da Milli Kütüphane yazmaları katalog bilgileri içinde 06 Mil Yz A 1135/2 numarada kayıtlı *Esrâr-ı 'Akliyye* ve 06 Mil Yz A 1135/3 numarada kayıtlı *Hikmet-i Kur'ân ve Fazileti* ve 06 Mil Yz A 1135/4 numarada kayıtlı *Şerh-i Na't-ı Nebî* adlı eserlerin de bu eser olduğudur.

3.2.6. Vahdet-i Vücûd Risalesi

Yazma Eserler Kurumu Başkanlığının kataloğunda yer alan üç *vahdet-i vücûd* risalesinden en kısa olanı *Vahdet-i Vücûd* adını taşımakta olup yazımı 1933 yılı Eylül'ünün beşinci Salı günü tamamlanmıştır. 22 sayfalık bir risaledir.

06 Hk 1112 numarada kayıtlı olan diğer risalenin iç kapağında vahdet-i vücûd risalesi ibaresi bulunmaktadır. 40 sayfa süren risâle ferağ kaydına göre 25 Ağustos 1933 yılı Cumasından üç saat sonra temize çekilme işlemi bizzat Mustafa Behcet tarafından tamamlanmıştır. Bu eserin 41. sayfadan itibaren 63. Sayfaya kadar *İsim ve Musemmâ Risalesi* bulunmakta olup yazımı yine mü'ellif tarafından 1933 yılında tamamlanmıştır.

3.2.7. Risâle-i Tevhîd Tercümesi

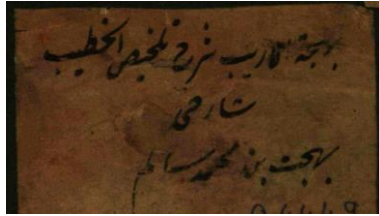
Risâle-i Vahdet-i Vücut Tercemesi adı altında Milli Kütüphane Yazmalar Kataloğu 06 Hk 1111 numarada kayıtlıdır. Eser aslında iç kapakta yazarın da belirttiği gibi Mısır müftüsü Muhammed Abduh'un *Risâle-i Tevhîd*'inin tercümesidir. İç kapakta Latin harfleriyle eserin mütercimi ve müellifi sıfatıyla 31 Mart 1934 tarihli ve Behcet imzalı Ankara Umumi Kütüphanesine hediye edildiği ibaresi bulunmaktadır. Eserin bu iç kapağında ayrıca bu eserin müterciminin Bursa Umumi Kütüphane Memuru Behcet olduğu yazmaktadır. Bu da Mustafa Behcet'in mesleğinin kütüphane memurluğu olduğunu düşündürmektedir. Eserin besmele ile başlayan ilk sayfasında ise Mustafa Behcet'in bu eseri yazmaktaki amacını anlatan kendi cümleleri yer almaktadır. Behcet, eseri hicri 1299 yılında Mısır'dan ayrıldıktan sonra 1303'de bir dönem Medrese-i Sultâniye'ye bazı bilimleri öğretmek amaçlı olarak döndüğünü belirtmiş, tevhîd ilmi üzerine verilen derslerde kullanılan kaynak kitapların eski tarihli olması dolayısıyla öğrenciler tarafından anlaşılmasının güç olduğunu, öğrenci için en elverişli ve anlaşılır olacak bir anlatım için yaptığı araştırmalar neticesinde derslerini verdiğini, ancak verdiği derslerin notlarının öğrencinin defterinden başka yerde olmadığını, kendisinde de bulunmadığını belirtmektedir. İlim öğretmek adına vazifesinden istifa ederek kendini bu eserleri yazmaya adanmış olduğunu da belirtmektedir. Bu sırada unuttuğu konuları hatırlamak amacıyla bazı öğrencilerine kendisinden aldıkları derslerin notlarını göndermelerini istemiştir. Eserin sonunda hicri 1350 yılının Zi'l-hicce, miladi 1932 Nisan ayında tamamladığını ve kendi el yazısıyla yazdığını belirtmektedir.

3.2.8. Behcetü'l-Erîb fî Şerhi Telhîsi'l- Hatîb

Mustafa Behcet'in *Behcetü'l-Erîb fî Şerhi Telhîsi'l-Hatîb* adlı *Telhîs* şerhi "Hatib'in Telhîs'inin şerhinde ustanın sevinci" olarak Türkçeye aktarılabilir. Çalışmamızda da elyazması olarak incelediğimiz bu eserden ilk kez Kaçar'ın "*Muhtasar bir belâgat metni: Mefhûmu't-Telhîs*" adlı eserinde bahsedilmiştir. Burada eserin tespit edilen tek nüshasının Milli Kütüphane Yz A 4449 numarada kayıtlı olduğu, eserin sondan eksik olduğu, şârihin konuyla alakalı daha önce yazılmış Türkçe eserlerin yanı sıra Arapça eserlerden de istifade ettiği ve bu eserlerin isimlerini de zikrettiği belirtilmektedir (Kaçar, 2015, s. 49) Ayrıca yine Kaçar'ın danışmanlığında Ahmet Akdağ tarafından

hazırlanmış olan “*Telhîsu’l-Miftâh’ın Türkçe Tercümeleri ve Mütercimi Bilinmeyen Türkçe Bir Tercümesi (Metin-İnceleme)*” adlı doktora tez çalışmasında *Telhîsu’l-Miftâh’ın* Türkçe şerhleri ile ilgili bilgi verilirken Mustafa Behcet’in bu eserine de değinilmekte eserin şemseli, zencirekli, köşebentli, yeşil pandizot bez kaplı mukavva bir cilt içerisinde bulunduğu, dış ve iç ölçülerinin 200x130, 160x100 mm olduğu belirtilmektedir (Akdağ, 2018, s.11).

Behcetü’l-Erîb fî Şerh-i Telhîsi’l-Hatîb adlı yazmanın kapağında eserin adı ve şârihin Mustafa Behcet Muhammed b. Sâlim olduğu belirtilmektedir.

Mustafa Behcet’in bu eserine belâğatin me‘ânî bölümü ile başladığı, bu bölümü tamamladığı, beyân bölümünü de yazmaya başlayıp beyânın tanımlarından sonra teşbîh sanatını anlatmaya başladığı ancak tamamlayamadığı görülmektedir. Dolayısıyla yazma sondan eksiktir ve nüshanın son 47 sayfası boştur. Tamamlamış olduğu meânî kısmının sonunda 187. sayfada şerhin hangi yıl yazıldığına dair bilgi bulunmaktadır.

bin üç yüz elli sene-i hicriyesi cumâdi’l-ûlâsının onsekizinci pencşenbe günü ‘avn-
i ilâhî ve lütfü rabbânî ile ‘ilm-i me‘ânîyi itmâma muvaffak oldum. Beyân ve bedî’-
i itmâmı da lütf-i ilâhisinden istid‘â ettim.

Behcet bu sözleriyle eserin me‘ânî kısmını h. 1350 senesi Cumâdî’l-ûlâ ayının 18. Perşembe günü tamamladığını dile getirmekte, beyân ve bedî bölümlerini de tamamlamak için Allâha dua ettiğini belirtmektedir (Behcet, 1350, s.187). Bu eserin neden yarım kaldığı hususunda tarafımızca acaba şârihin son eseri miydi ve ömrü bu eseri tamamlamaya yetmedi mi gibi bir düşünce hâsıl olmuşken, yukarıda da özellikleri zikredilen *Risâle-i tevhîd tercümesi* adlı eserinin ferağ kaydı incelendiğinde Behcet, bu eseri kendi ifadeleriyle hicri 1350 yılının Zi’l-hicce ayı, miladi 1932 Nisan ayında tamamladığını ve kendi el yazısıyla yazdığını belirtmekteydi. Buradaki tarihten

ve me‘anî ilminin sonunda yer alan ferağ kaydı tarihinden hareketle *Telhîs* şerhine, *Risâle-i Tevhîd* tercümesinin tamamlanmasından yaklaşık altı ay önce 1931 yılı Ekim veya Kasım ayında başlamış olduğu söylenebilir. Mustafa Behcet’in kütüphanelerde kayıtlı diğer yazma eserleri de incelendiğinde yazmaların ferağ kayıtlarının şârihin kendi el yazısıyla ifade ettiği gibi miladi 1937, 1939, 1940 yıllarına kadar gittiği görülmektedir. Bu da demek oluyor ki yazar telif faaliyetini elimizdeki kaynaklara göre 1940 yılında da sürdürmekteydi. Buradan Mustafa Behcet’in 1940 yılında da hayatta olduğu bilgisini çıkarabiliriz. İncelediğimiz *Telhîs* şerhinin sondan eksik olmasının olası bir sebebinin, şârihin eseri tamamlamaya ömrünün vefa etmemesi olduğu düşünülmüştü. Ancak şârihin telif faaliyetlerine dayanarak 1940 yılında hayatta olduğunu görmemiz bu tezimizi çürütmektedir. Çünkü Mustafa Behcet, tarafımızca incelenen *Behcetü’l-Erib* adlı eseri de dâhil olmak üzere tüm eserlerini kendi el yazısıyla yazmıştır. Bunu yazmalardaki *sah* kayıtlarından anlayabileceğimiz gibi, tüm eserlerin el yazısının aynı ta‘lik hattıyla yazılmış olmasından ve Behcet’in eserin sonunda bunu bizzat belirtmesinden de çıkarabiliriz. Ayrıca sonu eksik olmayan diğer yazmaların ferağ kayıtlarında da müstensihin kendisi olduğunu belirtmektedir. Bu da aslında yazmada verilen tüm bilgilerin birincil kişiden aktarılmış olduğunu göstermekte, Mustafa Behcet’in tüm el yazması eserlerinin değerini bir kat daha arttırmaktadır. *Behcetü’l-Erib fi Şerhi Telhîsi’l-Hatib* adlı eseri sondan eksik olmasaydı mutlaka orada da bu eseri kendisinin istinsah ettiğini belirtecekti. Ayrıca daha *Telhîs*’i tamamlamadan başka şerh ve tercümelerini tamamlamış olması şârihin yukarıda dile getirdiği nedenlerle tasavvuf konularına eğilmek zorunda olmasından kaynaklanıyor da olabilir. Yani bu eseri yarım bırakması *Tevhîd risâlesi* tercümesinin girişinde belirttiği öğretmenlik yaptığı döneme denk gelmiş olabilir. Zira Mısır’dan döndükten sonra Medrese-i Sultaniye’de verdiği dersler için hazırladığı ders notlarını bir kitaba dönüştürmek istemişti. Çünkü bu bilgilerin sadece öğrencilerin defterlerinde kalmasını istemiyordu. Böylece kütüphane memuriyeti işinden de istifa ederek bu eserlerin şerh ve tercümelerine giriştiğini görmüştük. Bundaki amacının da bu konuları öğrenciye en elverişli ve anlaşılır şekliyle anlatmak istemesi olduğunu kendisi dile getirmekteydi.

Mustafa Behcet, *Telhîs* şerhinde derkenarda bulunan yorumlarında şu sözleriyle kaynaklarda adı geçmeyen bir tercümesi daha olduğunu belirtmektedir.

Müteşâbihât hakkında esaslı ma‘lûmât almak isteyen Ğazâlî hazretlerinin İlcâmu’l-
‘Avâm ‘an ‘ilmi’l-kelâm tercümemize baksın.

Metne göre bu tercüme Ğazâlî’nin kelâm ilmi üzerine yazdığı *İlcâmu’l-‘Avâm ‘an ‘İlmi’l-Kelâm* adlı eserinin tercümesidir.

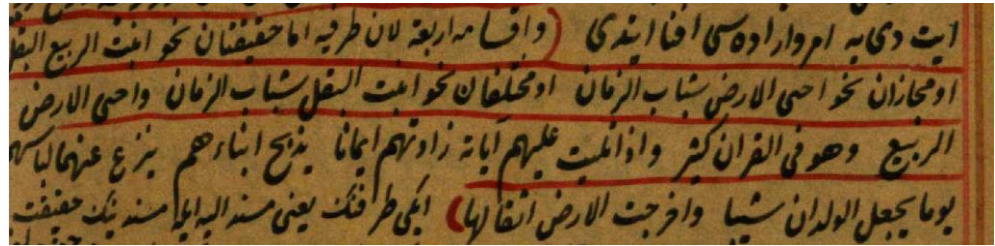
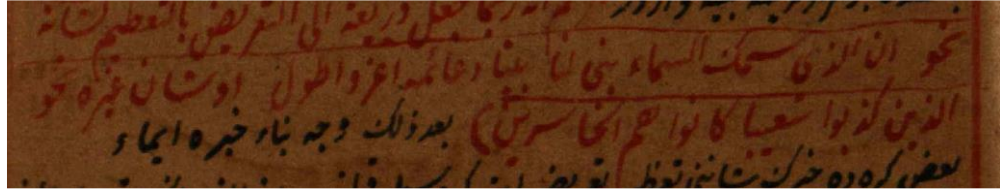
Mustafa Behcet’in tüm eserleri incelendiğinde Arap dili ve belâgatine dair tek eserinin yarım kalan *Telhîs* şerhi olduğu görülecektir. Yazarın diğer tüm eserlerini tasavvufi ve İslâmi konularda yazdığı ve iç kapaklarında kendi el yazısıyla Ankara umumi kütüphanesine bizzat hediye ettiği belirtilmektedir. Mustafa Behcet’in genellikle eser adlarını seçerken kendi ismine telmihte bulunduğu düşünülmektedir. Beş eserinin başlığında behcet kelimesi bulunmaktadır. Bunlar, *Behcetu’l-Erîb*, *Behcetu’l-Esrâr*, *Behcetu’l-Fevâ’ih*, *Edvâ’u’l-Behce*, *Behcetu’l-Le’âlî* adlı eserleridir. Ayrıca kendi eserlerinin hem mütercimi, hem şârihi hem müstensihi olarak *Behcet* kelimesini süslü bir şekilde imzası olarak da kullanmaktadır.

3.2.8.1. Eserin Teknik Özellikleri

Behcetu’l-Erîb fi Şerhi Telhîsi’l-Hatîb, Ebu’l-Me‘âlî Kâdi’l-Kudât Celâluddîn Muhammed b. ‘Abdurrahman el-Kazvînî eş-Şâfi‘î’nin (ö. 739/1338) belâgat alanındaki tanınmış eseri *Telhîsu’l-Miftâh*’ın, 20.yy. Osmanlı Dönemi âlimlerinden Mustafa Behcet b. Muhammed Salim tarafından yapılan şerhidir. Bu şerhin tek nüshası Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 9853/1 numarada kayıtlıdır. Kütüphaneler taranmış ancak yazarın yukarıda belirtilen eserleri dışında bu eserin başka bir nüshasına rastlanmamıştır. Milli Kütüphanede bulunan katalogda yazar adı olarak Behcet b. Mehmed Sâlim, eser adı olarak *Behcetu’l-Ekârib Şerhu Telhîsi’l-Hatîb*, yıl olarak 1800 bilgisi bazı okuma yanlışları yapılarak verilmiştir. Ancak nüshanın tarafımızca incelenmesi neticesinde eser, yazar ve yıl bilgisinde yapılan yanlışlıklar düzeltilmiştir.

İncelenen nüsha, üzerinde el yazması hat bulunan 95 varak (1b-97a) ve numara sırasına göre tertip edilmiş arkalı önlü 192 sayfadan oluşmaktadır. Eserin sondan 47

sayfasının boş olduğu görülmektedir. Nüshadaki sayfalar 7 ile 40 satır arası değişiklik gösterse de ortalama 27-30 satırdır. Yazıda Ta'lik hattı kullanılmıştır. Yer yer satırların sıklaşması ve satır sayısının artması metnin okunaklılığını azaltmakla birlikte okunamayan ve soru işareti ile gösterilen birkaç kelime dışında metinde tarafımızca okunamayan herhangi bir kelime bulunmamaktadır. Yazmanın kağıt çeşidi bir kısmı ebru, bir kısmı ince renklidir. Cilt özelliği şemseli, zencirekli, köşebentli, kepenkleri yeşil pandizot bez kaplı mukavva bir cilt içindedir. Eserin şirazesı dağınktır. 1b-3a arası yazılar güzel ta'lik hatla yazılmıştır. Metin içinde şerh edilen Arapça metne dair kısımlar, dipnotlarda verilen kelimeler veya kelime grupları aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi kırmızı parantez veya çerçeve içinde veya kırmızı ile altı çizilerek yazılmıştır.

Eserde özellikle başlık ve önemli kısımlar kırmızı mürekkeple yazılarak belirtilmiştir. Sayfa numaraları müstensih tarafından siyah mürekkeple sayfa üstünde ortada yazılmıştır.

Eser sondan eksik olduğu için eserin sonunda ferağ kaydı bulunmamakla birlikte me'ânî ilmine dair yapılan şerhin sonunda 187. Sayfada o bölümün h. 1350/ m.1931 yılında tamamlandığı belirtilmektedir. Yazma eserlerde sayfa karışıklıklarını önlemek ve takibi kolaylaştırmak adına yapılan, tamamlanan sayfanın son kelimesinin bir sonraki sayfanın başında yazılması usûlü bu eserde uygulanmamıştır. Eserin Milli kütüphaneden elde edilen dijital nüshasında 29-30, 89-90 ve 169-170 numaralı sayfalar eksiktir. Bu eksikliğin fotoğraflarken olup olmadığını araştırmak amacıyla Milli kütüphanede eserin orijinalinin tarafımızca incelenme talebinde bulunulması

üzerine, 29-30 ve 89-90 numaralı sayfaların fotoğraflama sırasında çekiminin yapılmamış olduğu fark edilmiştir. Bu kısmın fotoğrafları görevli memur tarafından çekilerek tarafımıza verilmiştir ancak 169-170. sayfalara ulaşamamıştır. Yazarın diğer yazma eserlerinin ferağ kayıtlarında müstensihinin kendisi olduğunu belirtmesi, bu eserdeki yazı şekli ve stiline diğer eserleriyle aynı olması, yazmada mü'ellife ait düzeltme kayıtlarının bulunması bu eserin mü'ellif hattı olduğunu göstermektedir.

3.2.8.2. Dil ve İmlâ Özellikleri

Tez çalışmasında transkripsiyonlu metni verilen *Telhîs* şerhi, Ta'lik hattıyla yazılmış tek nüsha bir eserdir. Metin verilirken Arapça kaynak eserin bazı kısımları harekelenmiştir ancak şerh kısmında herhangi bir harekeleme yapılmamıştır. Mustafa Behcet eserde özellikle şiir beyitlerinde veya alışlagelen kelimelerden farklı bir kelime kullandığında belirtilen kısımları okuma kolaylığı sağlamak adına harekelenmiştir.

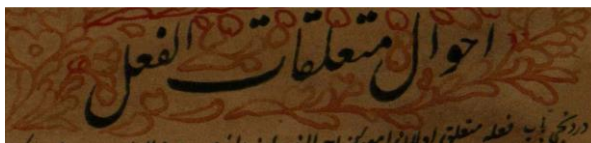
Örneğin,

Ha' ha' kelimesini Suyûfî ve Cevher meknûn şârihi Hâ' ve hânîñ dammayla zabt ediyorlarsa da Monlâ Fenârî, Muṭavvel hâşiyesinde hâ'nîñ kesri, hâ'ı mu' cemenîñ fetḥa ve kesrâ ile bintu'l-verdden 'ibâret olduğunu söylüyor ve dammeteyn ile olan hâ'ha' dır diyor.

Eserde bazı başlıklar aşağıda örneği görüldüğü üzere büyük harflerle harekeli olarak yazılmıştır.

Kimi zaman başlık çevrelerinde süslemeler yapılmıştır.

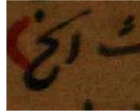
Yapısında hemze bulunan kelimelerde ister vâv, ister nebre (ye), ister elif üstünde olsun hemze işareti gösterilmiştir.

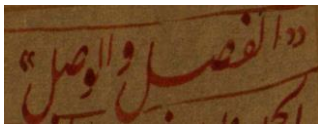
Eserde derkenar kısmında tashih anlamına gelen kısaltmalar kullanılmıştır. Aşağıdaki resimde solda görüleceği üzere *sah.* şeklinde yazılan bu işaretler aynı zamanda yazmanın mü'ellif hattı olduğunu göstermektedir ve müellifin kendi düzeltme kayıtlarıdır.

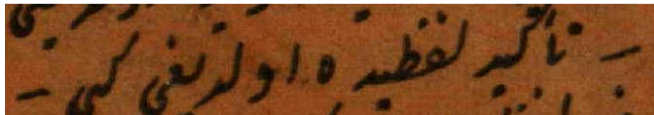
Ayrıca vb. anlamına gelen ilâ âhirihi ibaresinin kısaltması Arapçada olduğu şekliyle aşağıdaki gibi gösterilmiştir.

Bazı başlıklar yazılırken tırnak içinde gösterilmiş, alttan ve üstten kırmızı çerçeve içine alınmıştır.

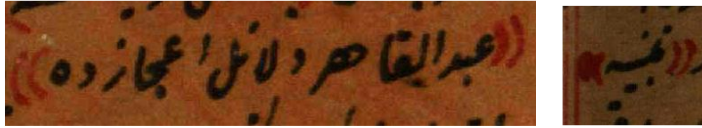
Eserde bazı ara cümleler çift çizgi içinde gösterilmiştir.

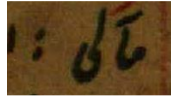
Eserde Arapça ibareler ve anlamı açıklanan kelimeler kırmızı parantez içinde yazılmıştır.

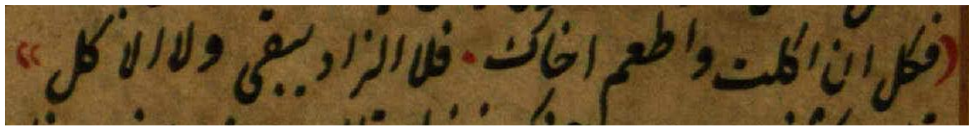
Bir eser ve yazarından bahsediliyorsa veya tenbîh kısımları çift parantez içinde belirtilmiştir.

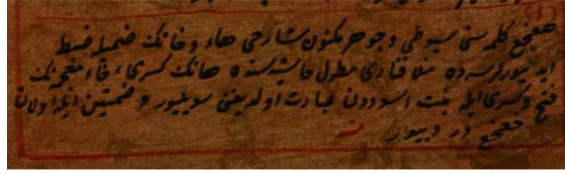
Bazı beyitlerin veya ibarelerin anlamı verilirken me'âli şeklinde bir not düşülüp iki nokta üst üste imlâ işareti koyulmuştur. Ayrıca aşağıdaki, örnekte görüldüğü gibi gerekli kelimelerde med işareti de gösterilmiştir.

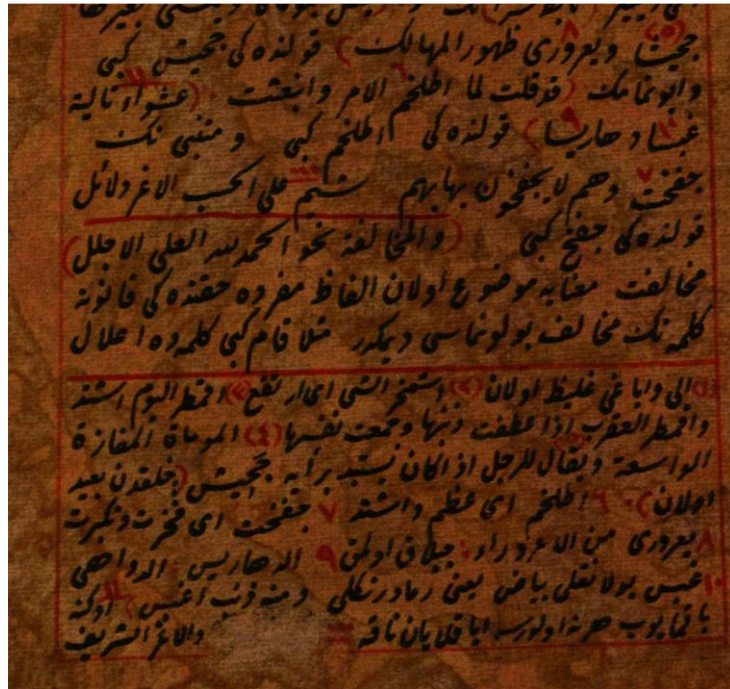
Beyit örnekleri verilirken beytin iki şatırının arası veznin ve anlamın doğru anlaşılması açısından aşağıdaki örnekte görüleceği gibi kırmızı nokta ile işaretlenmiştir.

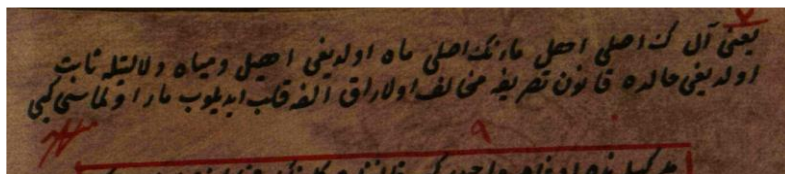
Eserde verilen dipnotlar satır altında tıpkı günümüz dipnot sistemine benzer bir şekilde çizgi ile ayrılıp yukarıda metin içinde açıklanacak kelimeye verilen numara ile gösterilmiştir.

Eserde dipnotların metin içinde gösterimi aşağıda yer aldığı şekliyle işaretlenmiştir. Ayrıca eserin tümünde yazının düzgün olması, kayma olmaması için tüm sayfa bazen tek bazen çift çerçeve içine alınmıştır.

Şârih sayfa üstünde veya altında verdiği bazı dipnotlardan sonra Behcet şeklindeki imzasını kırmızı mürekkepli kalemle atarak eklemiştir.

3.2.8.3. Eserin içeriği

Mustafa Behcet, *Telhîsu'l-Miftâh* Şerhinde me'ânî ilmine dair tüm konu başlıklarını incelemiştir. Bu başlıklar yazma eserdeki sayfa numaralarına göre aşağıdaki şekliyle sıralanabilir.

Telhisu'l-Miftâh Adlı Eserin Arapça Mukaddimesi (s. 1-4)

Fesâhat ve Belâgat Kavramları (Mukaddime s.5-23)

el-Fennu'l-Evvel: 'İlmu'l-Me'ânî (s. 23- 29)

- *Ahvâlu'l-İsnâdi'l-Haberî (s. 29- 44)*
- *Ahvâlu'l-Müsned İleyh (s.45-78)*
- *Ahvâlu'l-Müsned (s.79- 98)*
- *Ahvâlu Müte'allikâti'l-Fi'l (s.98- 107)*
- *el-Kasr (s.107-118)*
- *el-İnşâ' (s.118-137)*
- *el-Fasl ve'l-Vasl (s.137-164)*
- *el-Îcâz ve'l-İtnâb ve'l-Musâvât (s.164-187)*

el-Fennu's-Sânî : 'İlmu'l-Beyân (188- 192)

- *Teşbîh(192-?)*

Eserin *Telhîsu'l-Miftâh*'ın Arapça giriş ve dua kısmı ile başladığı ve birinci varaktan, dördüncü varağa kadar daha anlaşılır ve süslü şekilde yazıldığı, boyut olarak ise metnin devamına göre çok daha büyük bir yazı karakteriyle Arapça olarak yazıldığı görülmektedir. Bu giriş kısmı sadece Arapça şekliyle verilmiş, Mustafa Behcet tarafından şerhi yapılmamıştır. Beşinci varaktan itibaren *mukaddime* başlığı

bulunmakta, fesâhat ve belâgat kavramlarının Arapça tanımlarının şerhi yapılmaktadır.

Eserde *Telhîsu'l-Miftâh*'a ait Arapça kısımlar ya tamamen kırmızı mürekkeple, ya kırmızı parantez içinde ya da kırmızı ile altı veya üstü çizilmiş şekilde verilmektedir. Verilen kısmın hemen ardından da ilgili paragraf Türkçe olarak şerh edilmektedir. Parantez içinde bazen kırmızı mürekkeple yazılmış bazen kırmızı parantez içinde (Su'âl), (Tenbîh), (Cevâb), (Bunun cevâbı) gibi soru ve cevaplarla okuyucuyla konuşur gibi bir üslup izlenmektedir. Mustafa Behcet'in bir dönem medresede müderrislik yaptığı düşünülünce eseri şerh ederken kullandığı bu üsluun ders verdiği öğrencilere hitaben olduğu görülecektir. Böylece öğrencilere konu daha iyi kavratılmaya çalışılmakta, sözcükler hem lafzî hem nahvî açıdan analiz edilmektedir.

Örneğin;

(Su'âl) taşdıķ taşavvurla mesbûķdur. Şu hâlde E Zeydun kâme em ' Amrun gibi em muttaşılada taşdıķîñ huşûlüyle berâber taleb taşavvuruna keyfiyetle şahîh olur.

(Cevâb) Hâşıl olan taşdıķ: Ehadu mezkûriyete kıyâmîñ nisbetini ' ilmden ' ibârettir. Maţlûb ise bunların birini ' ala't-ta' yîñ taşavvurdur. Bu taşavvur ise taşdıķî sâbîķ olan taşavvuruñ ğayrıdır. Çünkü bu taşavvur bi-vechi mâ taşavvuradır. O taşavvur ise taşdıķîñ cüz'üdür.)

Hel'in taleb-i taşdıķe ihtîşâşından dolayı **hel Zeydun kâme em ' Amrun** mümteni' olduğu gibi **hel Zeydun ağrabe** kabîh olur. Çünkü Zeydi tağdîm nefsi fi'li taşdıķîñ huşûlünü iktizâ eder. Bu hâlde **hel** hâşılîñ huşûlünü taleb için olur ki bu muhâldir. Bu mişâl mümtecevni' oluyor. Çünkü Zeyd'in **hel đarabe Zeyden đarabtu** tağdîrinde olarak fi'l-i mezkûruñ tefsir ettiği bir fi'l-i maħzûfuñ mef'ûlü olması ihtimâli vardır. Lâkin burada kabhîdir çünkü müfessir zamîr ile meşğûl değildir. Faķať hel Zeyden đarabte kabîh değildir. Çünkü **hel darabte Zeyden đarabtu** ħarzında Zeyden'den evvel müfessiri tağdîr câ'izdir. (s.122)

(Tenbîh) (Ev taħyîlu'l-'adûl) ħavlindeki ev mâni' atu'l-ħuluv içindir. (s.45).

Bu ifadeler verilirken kullanılan dilin son derece bilimsel ve akıcı olduğu görölmektedir. Bu tür soru-cevap ve analizlerle öğrencilere ders anlatır tarzda bir üslup sergileyen Behcet, konuyu son derece detaylandırmakta, daha kolay anlaşılabilir örnekler eklemekte, öğrencilerin anlayabileceği şekilde yorumlamaktadır. Bu soru cevap ifadeleri incelendiğinde eserin medresedeki öğrencilerine faydalı olması

açısından veya bir ders notu niteliğinde kaleme alındığı savımız güçlenmektedir. Behcet, şerh içinde yorumlarda bulunurken kaynak metnin yazarı es-Sekkâkî'ye de göndermelerde bulunmakta kimi yerde *Sekkâkî der ki, kimi yerde âllâme bu konuda şöyle der, Sekkâkî'nin re'yine göre* gibi ifadeler kullanmaktadır.

Ammâ **Sekkâkî'ye** göre isnâd haqîqat ile mecâza münhasırdır. Muşannif haqîqat ile mecâzı Sekkâkî gibi kelâmîñ şıfatı yapmayı isnâdîñ şıfatı yapıyor. Çünkü kelâmîñ haqîqat ve mecâzla ittîşâfı ancak isnâd î' tibârıyla. (s.36)

‘**Allâme** keşretle burada vahdet muqâbili murâddır bu taqdirde göre bir şey'in üçüncü def' a zikri ile keşretin hâşıl olacağı tabî'îdir diye bir cevâb veriyor.

Sekkâkî'niñ re'yine göre lâzım gelen maḥzurlarıñ hepsi müntefîdir. Şu ḥâlde buñlarıñ isti'âre-i mekniyye olması da müntefîdir. (s.44)

Mustafa Behcet eseri şerh ederken es-Sekkâkî'nin görüşüne katılmadığı yerleri de belirtmekte ve kendi örnekleri ve görüşüyle aksini kanıtlamaya çalışmaktadır. Öneğin,

Sekkâkî geçen mişâllerle onlara beñzeyenlerde fâ'il-i haqîqîniñ levâzım-ı müsaviyesinden olan enbâtı rebî'e nisbet qarînesiyle rebî' ile enbâtıñ fâ'il-i haqîqîsi olan kâdir-i muhtârım o olduğuna binâ' isti'âre-i mekniyye olduğuna zâhib olarak mecâz-ı 'aqlîyi inkâr ediyor. Bu mişâliñ ğayrısı da bu kıyas üzeredir diyor. Faḫaṫ Sekkâkî'niñ zâhib olduğu fikirde nazar vardır. Çünkü geleceğine binâ' buña göre fî 'îşeti fâ'ili haqîqî murâd olması iktizâ edince 'îşet ile şâhib-i murâd olmak lâzım gelir. Ḥâlbuki bu lâzım bâtıldır. Çünkü fehuva fî şâhibi 'îşetihi kavlimiziñ ma' nâsı yoktur. Bu lüzûmda îşet ile ve râziye kavliniñ zamîri ile murâdîñ bir olduğun ya' nî şâhib-i îşet olduğuna göredir. Ve nehâruhu şâ'imun gibi fâ'il mecâzınıñ fâ'il-i haqîqîye muzâf [44] olduğu her yerde izâfetiñ şâhiḥ olmaması lâzım gelir çünkü bir şeyi kendi nefsine izâfet bâtıldır. Çünkü onuñ sözüne göre nehâr ile filânıñ nefsî murâd ediliyor. Ve yâ hâmân ibnun lî kavli celîlindeki binâ' ile emriñ hâmân olmaması belki 'ameleye olması lâzım gelir. Ḥâlbuki bu da bâtıldır. Çünkü nidâ' hâmâne hitâb oñadır. Ve (Enbete er-rebî'u) gibi fâ'il-i haqîqîsi Allâh-u te'âlâ olan fi'llerin şâri'den vurûda mütevaḫḫif olması lâzım gelir. Çünkü esmâ' ilâhiyye tevḫîfiyyedir. Ḥâlbuki bu lâzım-ı bâtıldır. Çünkü bu gibi terkîbler esmâ'u ilâhiyyeniñ tevḫîfiyye olduğuna fâ'il olanlar 'indinde de şâhiḥ u şâ'i'dir. (Muşannifîñ) burada eñ güzeli olduğuna çünkü Sekkâkî'niñ bunâ cevâb vermesi mümkün olmadığını Suyûfî söylüyorsa da (Sekkâkî) tevḫîfsiz ḥâbâb-ı haḫḫa ism-i itlâkıñı tecvîz edenlerdendir diye cevâb verilebilir. (Muşannif) diyor ki: Sekkâkî'niñ re'yine göre lâzım gelen maḥzurlarıñ hepsi müntefîdir.

Behcet metinle ilgili yorumlarını yaparken kimi zaman ünlü Arap nahiv âlimi, şair ve yazarların isimlerini anmaktadır. Yeri geldiğinde okuyucuyu farklı Arapça kaynaklara yönlendirmektedir. Bunu yaparken *bu konuda bilgi isteyen şu esere baksın* gibi açıklamalarda bulunmaktadır. Örneğin,

Ġarīb-i kabīh ‘ale’l-iṭlāk ya‘ni herkese isti‘ māli ‘ayb olandır. Buña vaḥṣī-i ġalīz daḡī denilir. **Ta’abbata Şarrān**’nī şu: (yezallu bimevmātin ve yumsī bi-ġayrihā / Ceḡīšen ve ya‘rūrī zuhūre’l-mehālik) ³ķavlindeki ceḡīṣ gibi ve **Ebū Temmām**’ın (ķad ķultu lemmā eṭlahamme’l-emru / ve’nbe‘ aṣet ‘aṣvā’u tāliyeten ġubsen, dehārīsan⁴ ķavlindeki eṭlahamme gibi ve **Mütenebbi’niñ** cefeḡat ve hum lā yecfehūn bihābihim / ṣiyemu ‘alā’l-ḡasebi’l-eġarri delā’ilu⁵ ķavlindeki cefeḡa gibi⁶. (s.8).

Ḥafāci, Ḥāzım Endelusi, Sebki, Suyūṭi buradaki tenāfuruñ sebebi emdaḡhu ķavliniñ tekrarı olduġuna ittifāk ediyor. Ćünkü ḡā’ ile hāniñ arasında zaten ṣıķletiñ bulunması emdeḡhu emdeḡhu diye tekrār sebebiyle artıyor, tenāfura bā’ iṣ oluyor. (‘Allāme de Muṭavvelinde muṣannifiñ Ġzāḡındaki sözüñ (emdaḡhu) da bir parķa ṣıķlet ve tenāfur vārdır Ġkinci (emdaḡhu) da buña inḡimām edince o ṣıķlet teḡa‘uf ederek feṣāḡati muḡal olan tenāfur ḡuṣūle gelir) demek istiyor diye te’vīl buyurmuṣtur. (s.12).

Özellikle kaynak metne ait Arapça beyit örneklerinin bulunduğu yerlerde beyitlerin açıklaması yapılırken fiil dışındaki Arapça kelimelerin Türkçeleri verilmekte, kelime çoġul ise tekili belirtilmektedir. Şāriḡ kimi yerlerde cümlelerin gramer açısından analizini yapmakta ve beytin Türkçe anlamını (Bunun me‘āli, toplu ma’nası) gibi ifadelerle bütün olarak vermektedir. Ayrıca metinde geķen beyitlerin öncesini ve sonrasını da (bunun önü şöyledir, devamı şöyledir) gibi kendi bilgi ve araṣtırmalarına dayanarak vermekte ve yaptıġı yorumu saġlamlaṣtırmaktadır.

(hamāmete cer‘ ā ḡavmeti’l-cendeli isca‘ ī) mıṣrā‘ ı gibi cer‘ ā, icra‘ iñ mü’enneṣi ot bitmeyen kumlu yer (ḡavmeti) baḡr ve remliñ mu‘azzamı ma‘nāsına ise de burada muṭlaķan mu‘azzam şey ma‘nasıdır. Cendel taṣlık yer, sec‘ güvercin

³ Yeryüzünde gezen birķok kendine güvenen ķiṣi cesaretinin fazlalıġından ve yiġitliġinden dolayı tehlikelere atılır.

⁴ Durum çıkmaza girince, gece iyi görmeyen etrafa ķarpan diṣi deveyi gönderdi dedim.

⁵ Onların şerefli bir soydan geldiġini gösteren yüce bir huyu vardır, bu yücelik onlarla övünür de onlar bu yücelikle övünmezler.

ve gayrılarının ötüşü bu beytiñ tamamı fe-ente bi-mer‘ā min su‘ādin ve mesma‘ in dir. **Me‘ālī** ey ot bitmeyen kumlu yerin güvercini taşlık yerin büyüğünde [16] öt çünkü sen Su‘ādiñ göreceği ve işiteceği yerdesin. (s.15).

Asıl metinde çok sayıda ayet-i kerimeye de yer verilmektedir. Mustafa Behcet bu ayetleri verirken nazm-ı şerif kavramını kullanmakta ve bunların da açıklamasını yapmaktadır.

Bazen kendisiyle haqīkate işâret olunan lām istiğrākı ifade eder. İne‘l-insâne lefī ħusr nazm-ı celīli gibi ki (el-insân) daki lām ile haqīkate işâret edilmiştir. Faqâtu bu haqīkatle mâhiyet min haysu hiye hiye kaçd edilmediği bazı efrād zımında taħķīki ħayşiyetiñden de mâhiyet kaçd edilmiş belki cemī‘-i efrād zımında taħķīki ħayşiyetden de mâhiyet kaçd edilmiştir.

Metinde hem kaynak metin menşeli hem de yazarın eklemiş olduğu hadis-i şerif örnekleri de bulunmaktadır.

Mişbâh‘da tevşī‘ iñ ħarīkate ma‘ nāsına olan ve şī‘ adan me‘ ħūz olduğunu söylüyor. Tevşī‘ iñ ħadīş-i şerīf olarak mişâli: (yekburu ibnu ādem ve yekburu ma‘ ahu işnetānī el-ħırşu ve tūl-i‘l-‘ameli) ve (‘aleyküm bi‘ş-şifā‘eyni el‘amelu ve‘l-ķur‘ānu) ve (İķtedū‘llezine min ba‘ dī Ebī Bekrin ve ‘Umer) ve (li‘l-mer‘eti sitrāni el-ķabr ve‘z-Zevāc) ve (li-kulli eħadin ħirfetun ve irfetī şey‘āni‘l-cihād ve‘l-faķr) ve (aħzerū eş-şehreteyni es-şūf ve‘l-ħabīz) ve (aħrecū ħaķķe‘d-ďa‘ İfeyni el-mer‘etu ve‘n-nesīm) ve (ekburū min zikri‘l-ķaryeteyni subĥāna‘llāh ve bi-ħamdihı) ve (ekşeru mā yedĥūlu‘n-nās en-nāre illā cevĥāni‘l-fem ve‘l-ferec) ve (Aķtulū‘l-esvedeyni‘l-ħayyete ve‘l-‘aķreb) ve (el-ħamru min hāteyni‘ş-şecereteyni en-naĥlete ve‘l-‘ineb) ve (ğaşaytukum es-sekretāni ħubbu‘l-‘ayş ve ħubbu‘l-cehl) gibi aķvāl-i şerīfe. Ve Ebū Bekr rađiya‘llāhu ‘anhiñ (ehlekehunne‘l-aħmarān ez-zchebu ve‘z-za‘ferān) ħavlidir. (Te‘ūzu bi‘llāhi min ‘azābihinne ve fitneteyni ‘azābe cehennemın ve ‘azābe‘l-ķabri ve fitnetu‘r-ricālī ve fitnetu‘l-muĥyā ve‘l-memāt) ħadīş-i şerīfiyle (eclat lenā meytetāni ve zemānu‘s-semeki ve‘l-cerādi ve‘l-keydu ve‘t-tıĥāl) ħadīş-i şerīfi de tevşī‘ ħabīlindedir.

Mustafa Behcet, anlatılan belâgat kurallarını daha iyi kavratmak için kendisi de örnek cümleler eklemiştir.

Biri ḥaḳīḳīdir ki bu da lafzîñ bi-hasebi'l-luġa mütenāvil olduġu her ferd murād edilmekle olur. 'ālimu'l-ġaybi ve's-şehādeti nazm-ı şerīfî gibi ki her bir ġa'ib ve şāhidi 'ālimdir demektir diġeri 'urfidir ki bu da 'urf-i 'ām ehliniñ fehmi hasbiyle lafzîñ mütenāvil olduġu her ferd murād edilmekle olur. Ceme'a'l-emīru eṣ-şāġate gibi ki beldeleriniñ yāḥud memleketiniñ kuyumcularını emīr topladı demektir (s.51).

Mustafa Behcet asıl metinde geçen bazı beyitlerin eksik yerlerini tamamlamaktadır. Örneġin beytin devamı **تَضِلَّ الْعِقَاصُ فِي مُنْتَى وَ مُرْسِلٍ** şeklinde şârih tarafından verilmektedir. Anlamı:” saç örgülerinin bağlandığı ip, örgülü ve sarkık saç parçaları içinde kayboluyor” demektir. Bu duruma eserde aşağıdaki şekilde değinilmektedir.

fe't-tenāfuru naḥve: ġada'iruhu müsteşzirātun ilā'l-'ulā tenāfur şu mısra' da olan müsteşzirāt gibidir. Tenāfur kelimeniñ lisāna şıḳletini, zor söylemesini icāb eden bir vaşfdan 'ibārettir ki bunuñ ba'zısı şıḳletde mütenāhī ya' nī pek ağır olur. Nāfesinden su'āl olunan a'rābiniñ terekthā ter'ā el-he'ḥa' sözü gibi hā ile 'aynıñ fāşilasız ictimā'ı pek görülmüş bir şey değildir. Ba'zısı da daha ḥafīf olur. Ġadāiruhu müsteşzirātun ile'l-'ulā / teḳillu'l' iḳāşu fī musennā ve murseli şî'rindeki müsteşzirāt gibi. Muşannifiñ tenāfuruñ sebebini, ḥaḳīḳatini beyāna ta'arruz etmeyerek temşil ile iktifāsından tenāfuruñ bir emr-i zevḳī bir iḥsās-ı rūḥānī olduġu anlaşılıyor. Faḳat ekşeriyyen maḥrecleri müttaḥid veya birbirine yaḳīn olan ba'zı ḥarfleriñ telāḳisinden zevḳ-i sāmi'a bir nev' nefret kelimesi inkār edilemez. Meşelā feşāḥat muḳābili olan fehāhet kelimesinde tenāfuruñ vücūdu bellidir. Ġadā'iruhu'daki zamīr üstündeki ve fer'a 'ā'id olmasından beytiñ ḥulāşası şöyledir. Ucuñ sāçıñ örülü olarak toplananları bāşıñ cihet-i 'ulyāsına mürtefi' bağlıdır. O örülü olan toplu saçlar meftül ve ġayru meftül arasında ġa'ib olur (S.6).

Yazar eserin içeriğinde bu eseri neden şerh ettiġi gibi okuyucuya bilgi verecek cümleler kurmamıştır.

3.2.8.4. Mustafa Behcet'in, Behcetü'l-Erîb fî Şerhi Telhîsi'l-Hatîb'de Takip Ettiği Şerh Metodu

Mustafa Behcet'in *Telhîs* şerhi incelendiğinde, *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eserin mukaddimesinden itibaren harfiyyen tüm Arapça cümleleri, şiirleri *herhangi* bir atlama veya eksikliğe düşmeden şerh ettiği gözlenmektedir. *Telhîsu'l-Miftâh* bütünüyle Arapça yazılmış bir eserdir ve Arap belâgatinde günümüz belâgat çalışmalarında bile hâlen etkisini sürdürmektedir. Bu eser, Mustafa Behcet tarafından şerh edilirken yorumlamalar tamamen Türkçe olarak yapılmıştır. Mustafa Behcet'in tarih olarak bu eser öncesinde şerh ettiği düşünülen ve çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eserler incelendiğinde dinî metinlerin geniş yer tuttuğu görülmektedir. Örneğin, *Behcetü'l-Me'âlî Şerhu Esmâillâhi'l-Müteâlî* adlı eserinde Allâhu te'âlâ'nın isimlerinin şerhi, *Şerh-i Na't-ı Nebî* adlı eserinde na't-ı şerîf şerhi bulunmaktadır. Ayrıca *Azvâu'l Behçe fî Şerhi'l-Münferice* ve *Risâle-i Vahdet-i Vücut Tercemesi gibi* tasavvufî risâle şerhleri de bulunmaktadır. Kasîdeti'l-Münferice, Mustafa Behcet'in şerh ettiği edebî bir metin olarak değerlendirilebilir.⁷

Mustafa Behcet, tezde incelenen *Behcetü'l-Erîb fî Şerhi Telhîsi'l-Hatîb* adlı eserinin şerhine ana metinde bulunan hamdele ve salve kısımlarıyla başlamaktadır. *Telhîsu'l-Miftâh*'ın mukaddime kısmını oluşturan bu bölümü şerh etmeksizin Arapça olarak eserine koymuştur. Bu kısımda Kazvîni'nin hamd-u senâ ederken yüce Allâh'a belâgat ilminin kâidelerini ve alt ilimlerini bahşettiği için teşekkür ettiği kısımlar da belirtilmektedir. Ancak şârihin diğer yazma eserlerinde görülen ve eseri neden şerh ettiğine dair açıklamalar, eserle ilgili genel bilgiler ya da kendi izleyeceği şerh üslubu gibi konularda açıklama bulunmamaktadır. Bu yüzden şârihin şerh metoduna dair çıkarımlar tarafımızca yorumlanacaktır.

Kaynak Arapça metnin ya kırmızı çerçeve içinde ya da kırmızı mürekkeple yazılmış olduğu gözlenmektedir. Örneğin tenâfur (uyumsuzluk) konusunun tarifi yapılırken yazar verilen örnek beytin ilk şatırını yorumlamakta orada geçen sözcüğün tenâfura

⁷ Bu çalışma ve *Kasîdeti'l-Münferice*'nin diğer şerhleri ile ilgili ayrıntılı bir tez çalışması için bkz. Kara, Rabia (2021), *Kasîde-i Münferice'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere ve Mustafâ İsmâmeddîn Üsküdâri'nin Şerhi Kasîdeti'l-Münferice'si*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

örnek olduğunu söylemektedir. Ayrıca başka tenâfur örnekleri de eklerken der kenarda o sözcüklerin doğru okunuşuna dair yorumlar yapmaktadır. Ayrıca sayfa altında kimi zaman metin içinden gönderilen numaralarla, kimi zaman der kenarda o zamana özgü bir dipnot sistemi kullanılmıştır. Bu da Behcet'in aslında günümüz dipnot sistemine çok benzeyen bir yol izlediğini, Osmanlının son dönemleri ile Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yaşayan modern bir âlim olduğunu göstermektedir.

Dipnot: naklîyi takdîmde meţâlib-i yaķîniyyede delîl-i ‘aķlî, ‘ulûm-u luġat ve edebte delîl-i naklî kuvvetli olduġuna işâret vardır) ve ‘aķlî bir delîl yoktur. (Belki Şeyh ‘Abdu’l-ķâhir (şerrun eherre zâ nâbin) de (şerrun) takdîm ediliyor. Çünkü onu ĥayırlanan ĥayr ĥasebinden deġil şer ĥasebindendir diyor.

Der kenar: Ha‘ ha‘ kelimesini Suyûġî ve Cevher meknûn şârihi Ĥâ‘ ve ĥânîñ ğammeyle zabt ediyorlarsa da Monlâ Fenârî, Muţavvel ĥâşiyesinde hâ‘nîñ kesri, ĥâ‘ı mu‘cemenîñ fetĥa ve kesrâ ile bintu’l- verdden ‘ibâret olduġunu söylüyor ve ğammeteyn ile olan ĥa‘ĥa‘ dır diyor.

Bazen der kenarda yer alan notların başında صح kaydı bulunmaktadır. Bu ibare düzeltilen veya doğrusu verilen cümlelelerin başında kullanılmaktadır. Bunlar mü’ellife ait notlar olup, yazma eserin mü’ellif hattı olduğunu da göstermektedir. Örneğin yazma eserin 121. Sayfasında bulunan *sah* (düzeltilme) kaydı aşağıdaki şekilde görülmektedir.

Sah: ‘Abdulķahir’iñ hel Zeydun ķâme’niñ kabĥini hel talebe taşdıķe muĥtaş olduġu için deġil belki ķad ma‘nâsında olduġu için diye ta‘lîle delâlet eder. **Dk.** emmâ em-i munķaġı‘a ile hel ķâme Zeydun em ķa‘ade ‘Amrun demek câ’izdir. **Sah** (s. 121)

Kimi zaman konuları açıklarken şârihin konuyu verdiği örneklerde nüktedan tavrı dikkat çekmektedir. Zeki ve aptal insanlara hitap ederken söylenen sözlerin ehemmiyetine dikkat çeken Mustafa Behcet, zeki kişiye hitap ederken nasıl hoş, ince anlamlar kullanmak gerekirken aptal bir insan için bunun böyle olmayacağını

açıklamakta ve bu özelliği bir gramer kuralına bağlamaktadır. Şart edatını kullanırken bu edatın, geçmiş zaman fiilinin başında kullanıldığında farklı, şimdiki zaman fiilinin başında kullanıldığında farklı bir konumda ve anlamda olacağını belirtmektedir. Bu da kendisinin şerh etmekten ziyade öğretmek ve bilgi vermek hedefi de güttüğünün bir göstergesidir.

Şu halde tenkîr, iṭlāk, taqḍīm, zıkrden her birerlerinin maḳāmı bunların ḫilāfına olanların maḳāmına mübâyendir. Faşl maḳāmı vaşl maḳāmına mübâyendir. Muşannifin ve maḳāmu'l faşli ilā āhirihi... diyerek ayırması iki şeyden ötürüdür. Biri faşlu vaşl bahsiniñ ehemmiyetini tenbîh, ikincisi bir cümleden ekşere muhtaş olan aḫvâlden olduğunu iş'âr, icâz maḳāmı ḫilâfı olan itnâb, musāvât maḳāmına mübâyendir. Bunu da ayrıca zıkr etmesi bir cümleye yâhud cüz'ü cümleye ğayr-ı muhtaş olmasına bir de ehemmiyetine ve mebahîş-i keşîresi olduğuna mebnîdir. Kezâ ğabîye ḫitâb ile zekîye ḫitâb da birbirine mübâyendir. Zekîye laṭif nükteler, ince ma'nalar münâsib olur, ğabîye bi't-tab' i böyle şey olmaz. Her bir kelime için muşâhib olduğu diğerkelime ile bir maḳāmı vardır. Meşelâ şarta iktirânı kaşd olunan fi' liñ her bir edât-ı şart ile bir maḳāmı vardır. Kezâ her bir edât-ı şartın mâzî ile başka muzâri' ile başka maḳāmı vardır.

Mustafa Behcet kaynak metne ait çerçeve içinde verdiği Arapça kısmı şerh ederken aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi bir sıralama takip etmektedir.

ve'l-ġarâbetu naḫve: ve fâhimen ve mersinen musereccen ey ke-seyfi's-surîci fi'd'diḳḳati ve's'tivâ'i ev ke's-serâci fil'berîki ve'l'lem'âni 7 (ġarâbet) kelimeniñ vaḫşî olması, ma'nâsı ğayrı zâhir ve isti'mâli ğayrı me'lûf olması demektir ki bunun ba'zısı uzun uzadıya luğat kitâblarını karıştırmaya mecbûr eder. Meğelâ 'İsâ bin 'Umer en-Nahvî'niñ merkebinden düşüp başına ḫalkın toplandığı zamânda mâ lekum, teke'ke'tum 'alâ ke-teke'ku'ikum 'alâ zi'l-cenneti efranki'ü'anni¹⁰ sözündeki teke'ke'tum ve efranki'ü lafızları gibi ki teke'ke'tum ictema'tum, efranki'ü tenhû 'anni demektir. Bir kısmı da bir vechi ba'id taḫriçine muhtaş kılacak bir hâlde olur. ve muḳletun ve ḫâciben muzeccecen / ve fâhimen ve mersinen musereccen şî' rindeki müserecc gibi ki bu bununla ne murâd etdiğı bilinmediğı için taḫriçinde ihtilâf olundu. Onun için muşannif dikkat ve istivâda seyfi Sureyci gibi yâhud parlaklıkta sirâc gibi diye tervid ile tefsir etdi. Muḳle: Gözün beyaz ve karasını muḫîṭ olan çukur, ḫâcib: kaş, muzeccec: incelmîş, uzunlaşmîş, fâhimen: şa'ren fâhimen demek olup mevsûfu mahzûfun şifâtıdır. Mersin: burun, bu beytte yukarısına merbûṭ olmakla ezmân-ı gözünüñ siyâhını ve kömür gibi siyâh saçını ve ince kaşını ve incelikde doğrulukta Sureyciniñ kılıcı gibi yâhud parlaklıkta şandîl gibi olan burnunu izhâr eyledi. Vaḫşî iki kısımdır. Biri ġarîbu ḫâsen, diğeri ġarîbu kabîḫdir.

Örnekte görüldüğü gibi ilk etapta en üstte bulunan parantezle işaretlenen yerde Arapça kısmın Türkçe tercümesi bulunmaktadır. İşaretlenen ikinci kısımda şârihin kendi birikimi ve bilgisinden faydalandığı ek örnekler verilmektedir. Üçüncü parantezle işaretlenen bölümde kaynak metinde verilen Arapça şiirin tüm Arapça kelimeleri tek tek açıklanmakta ve en son beytin tüm Türkçe anlamı verilmektedir.

Keşret-i tekrâr (sebūhun...) mışra'ı gibi (sebūhun) fâ' il ma'nâsına (sebeha) dan me' hūzdur ki şiddetiyle koşması demektir. Müzekker ve mü'enneşe şıfat olur. Bunuñla gūyâ suda akar gibi güzel yürüyüşlü şâhibini üzmeyen atı murâd ediyor. (lehâ) sebūhuñ şıfat-ı minhâ (şevâhidden hâlun 'aleyhâ şevâhide müte' allıktır, zamîrleriñ hepsi sebūha râci' dir. Bu mışra' ıñ üstü (tus' idunî fî ğamretin ba' de ğamretin) dir. (ğamre) suyuñ bir şeyi ihâta ve setr etmesine denir. Burada şiddet ma'nâsına müste' ârdır (meâlî beni birbiri üstüne olan şedâ'id-i harîde kendi nefsinden necâbetine şehâdet eden 'alâmetleri olan atı mes' ūd eder.)s.15

Belâgatin *İlmu'l-Me'ânî* alanının ağırlıklı olarak irdelendiği şerhte mukaddime ardından bu başlık altında verilen belâgat ka'idelerinin yorumlamaları yapılmaktadır. Aşağıda verilen örnek şârihin kaynak metinde geçen beyitleri ne denli detaylı incelediğini göstermektedir.

Buna göre Ebu'n-Necmiñ isnâdınıñ mecâz olduğuna istidlâl edildiği gibi bi't-tab' i mecâz olduğuna istidlâl edilir. Bu eşâbe beytinden soñrası şöyledir: izâ leyletun ehremet yevmehâ / etâ ba' dezâlike yevme fetâ /nerûhu ve naġdû li-hâcâtinâ/ ve hâceten men ' âşe lâ tenkadî /temûtu ma' a'l-mer' i hâcâtuhu / ve tebkâ lehu hâcâtun mâ baġiye (mucmelen ma' nâsı) : eyyâmıñ tekerrürü, leyâlîniñ murûru, şaġiri kebîr kıldı, kebîri efnâ' etti. Bir gece gününü kocattıkda ondan soñra kuvvetli genç bir gün gelir. Akşam şabah bütün ihtiyâcâtımız için çalışırız. Yaşayan âdemiñ ihtiyâcâtı tükenmez. Kişi ile beraber hâcâtları ölür. Kişi bâġi oldukça hâcetleri bâġidir. Ebu'n-Necmiñ kavliniñ üstü şöyledir: ġad aşbahat ummu'l-hiyâri tedde' î / 'aleyye zenben kulluhu lem eşna' i /min en ra'et re' sî ke-re' si'l-aşla' i, Yâ ibnete 'ammâ lâ telümü ve ehce' î / meyyeze ' anhu ġunzu' en ' an ġunzu' in / cezbu'l-leyâlî ebti' î ev esri' î / efnâhu ġîlu Allâhi li'ş-şemsi, ušlu' î / ġattâ izâ vâraġi ufġun fe'rci' î (Ummu'l-hıyâr) kadınıñ kendisidir. (min en ra'et) (tedde' î) den anlaşılın da' vâyi beyân içindir ve cümlesi tedde' î'nin me' ūlün lehidir. (aşla') başının ön tarafınıñ saçları noġşân ya' nî çıplak olan (ihci' î) (ušruġi) ma' nâsınadır. (ġunzu' un) başıñ ešrâflarında toplanan saç bu meyyeze ' anhu ġunzu' en ' an ġunzu' in) cümlesi Ebu'n-Necm' iñ başını aşla' ıñ başı gibi görmesine tefsîru vech-i şebehe beyân olmuş olur. Cezebe'l-leyâlî geceleriñ geçip deġişmesi ebti' î ve esri' î kavli-i taġdîrine binâ' en, leyâlîden hâldir. Taġdîri şöyledir: Cezebe'l-leyâlî maġûlen fî ġaġġihâ ebti' î ev esri' î yâġud ummu ġayr ma' nâsına ya' nî tebeštu' u ev teserru' u ma' nâsına olarak hâldir. Üst taraftan [41] munġašı' olması da

cā'izdir. Aşgā mā şî'te eyyetuhā'l-leyālī fe-lā yetefāvet el-ḥālu 'indī ba' de zālīke ve lā ubālī⁸ Ey geceler! Ne istersen yap. Başımın saçını ayırdıktan sonra 'indimde ḥāl değişmez. Bir şeye ehemmiyet vermem demek olur. (s.40-41)

Örneğin kaynak metinde eşâbe fiiliyle başlayan beytin yorumu yapıldıktan sonra bu eşâbe beytinden sonrası şöyledir diyerek şiiirin orijinalinde bu beyitten sonra gelen beyti vermekte ve bu beyitleri bütünsel anlamıyla birlikte yorumlamaktadır. Bu tip yorumlarda ayrıca şairin adını da zikretmekte ve Ebu'n-Necm'in kavlinin üstü şöyledir diyerek kaynak metinde verilen beyitten önceki beyitleri de yorumlamaktadır. Son olarak *takdiri şöyledir, toplu manası* gibi ifadelerle tüm beyitlerde verilen ortak anlamı belirtmektedir.

Beyitlerle birlikte kimi zaman bazı olaylara da telmihte bulunmaktadır.

Meşelā 'İsā bin 'Umer en-Nahvī'niñ merkebinden düşüp başına ḥalkıñ toplandıḡı zamānda mā lekum, teke'ke'tum 'alā ke-teke'ku'ikum 'alā zi'l-cenneti efrankī'ū'annī sözündeki teke'ke'tum ve efrankī'ū lafızları gibi ki teke'ke'tum ictema'tum, efrankī'ū tenhū 'annī demektir. Bir kısmı da bir vech-i ba'id taḥricine muḥtāc kılacak bir ḥālde olur. ve muḥletun ve ḥāciben muzeccecen / ve fāhimen ve mersinen muserrecen şî'rindeki müserrrec gibi ki bu bununla ne murād etdiḡi bilinmediḡi için taḥricinde iḥtilāf olundu. Onun için muşannif dikkat ve istivāda seyfi Sureycī gibi yāḥud parlaklıkda sirāc gibi diye tervīd ile tefsir etdi. Muḥle: Gözün beyaz ve karasını muḥiḡ olan çukur, ḥācib: kaş, muzeccec: incelmış, uzunlaşmış, fāhimen: şa'ren fāhimen demek olup mevsūfu mahzūfun şifatıdır. Mersin: burun, bu beytte yukarisına merbūḡ olmakla ezmān gözünüñ siyāhını ve kömür gibi siyāh saçını ve ince kaşını ve incelikde doğrulukda Sureycīniñ kılıcı gibi yāḥud parlaklıkta ḡandīl gibi olan burnunu izḡār eyledi. Vaḡşī iki kısımdır. Biri ḡarību ḡasen, diḡeri ḡarību ḡabīḡdir.

Burada beyitteki Arapça sözcüklerin de son derece detaylı açıklandığı görülmektedir.

Faḡaḡ Aḡfeş'in ḡavlī merdūddur çünkü bunlardaki fā' ile muttaşıl olan zamīr-i fi' liñ medlül-ı 'aleyhine rāci'dir. Rabbu'l-cezā' aşḡābu'l-'aşayān demektir. Nītekim A' delū huva aḡrabu li't-taḡvā nazm-ı kerīminde medlül 'aleyh olan 'adle rucū' i gibi

⁸ Ey geceler, ne istersen yap, Başımdaki saçlar döküldükten sonra hiçbirşeye önem vermem.

faķaķ Cezā benūhu ebā'l-gīlāni ʿan kibrin / ve ḥusni fiʿlin kemā yeczi Sinimmāru⁹ kavliyle e lā leyte ūri hel yelūmenne ķavmuḥu / Zuheyren ʿalā mā cerre min kulli cānibin¹⁰ kavli ūzādır. Muķayyes ʿaleyh olamaz. Burada fiʿlin medlūl ʿaleyhe olan masdarda yaʿnī lev̄m yāhūd iltifāṭ ūretiyle ūāʿire ircāʿı tevcīz etmiyorlar ķünkü ūāʿirin maķsūdı Zuheyriñ kavmi olduđunu Zuheyriñ aķrabāsını oña lev̄me taḥrīz olduđunu, oña lev̄m etmediklerinden dolayı aķrabasına lev̄m olduđunu zevķ-i selīm bu beyitten añlār.

Kimi yerde yukarıda belirtildiđi gibi ūārihin kendi eklediđi beyitler de yer almaktadır. Kendisi *zevk-i selīm bu beyitten anlar* diyerek belli bir ūir zevki olduđunu da gōstermektedir. Bu beyitte ayrıca Cahiliye dōneminde yaūanan bir olaya da atıfta bulunulmaktadır. Bu olay ūu ūekildedir:

Yaūı bōyōk olsa da iyi yaratılıūından dolayı Ebū Gīlān ođullarını kōtō ödüllendirir. Tıpkı Sinimmār'ın ödüllendirildiđi gibi. Bu beyt Salīt b. Salt'a nispet edilmektedir. Sinimmār rum kōkenli bir adamdır. Kūfe ūehrinin merkezinde bulunan Hurnak sarayını, Hire kralı Nu'mān b. İmrū'l-Kays iķin bina etmiūtir. Nu'mān, sarayın yapımı tamamlanınca onu ödüllendirmek yerine bir baūkası iķin aynı sarayı yapamasın diye sarayın en yōksek yerinden aūađı atmıūtır. Ōyle ki bu olay Araplar arasında "kōtō mōķāfatlandırma" anlamında bir atasōzō haline gelmiūtir.

Eserde verilen beyitlerin deđerlendirilmesinde ūārihin detaylı olaylara dayanan ūrnekler vermesi Arap edebiyatı bilgisinin derinliđini gōstermektedir.

⁹ (Mecma'u'l-Emsāl-1/159, Atasōzō no:828, <https://ar.lib.eshia.ir/72018/1/487>, e.t.13.03.2022)

¹⁰Kavminin kesinlikle Zuheyri'yi yermediđini ve her yerden onu ķekiūtirip ķekiūtirmediđini keūke bilsem. Beyitte adı geķen Zuheyri, cāhiliye dōnemi muallaka (yedi askı) ūairlerinden Zuheyri b. Ebī Sulmā'dır.

4. BÖLÜM: BEHCETÜ'L-ERÎB FÎ ŞERHİ TELHÎSİ'L-HATÎB'İN ÇEVİRİ YAZILI METNİ

4.1.ÇEVİRİ YAZILI METNİN HAZIRLANMASINDA TAKİP EDİLEN YOL

- Çalışmada *Behcetu'l-Erib fî Şerhi Telhîsi'l-Hatîb* adlı eserin Milli Kütüphanede Yz. A 4449 numarada kayıtlı olan tek nüshası kullanılmıştır.
- Varak numaraları metin üzerinde gösterildiği için numaralandırma yapılırken sayfa 1'den başlatılarak metin esas alınmıştır. Sayfa numaraları kalın harflerle, köşeli parantez içinde gösterilmiştir.
- Yazmada kırmızı parantez içinde gösterilen ve kimi zaman tamamı kırmızı mürekkeple yazılan asıl esere ait Arapça bölümlerin Arap harfleriyle yazılmış şekli bir çerçeve içinde, devamında bu kısmın transkripsiyonlu okunuşu ise italik olarak verilmiştir. Metin içinde geçen ve asıl esere ait olmayan diğer Arapça ibâreler de italik olarak yazılmıştır. Asıl esere ait Arapça kısmın tarafımdan yapılan Türkçe çevirisi Arap harfli kısmın sonunda dipnot olarak yazılarak sayfa altında verilmiştir.
- Metinde şiir örnekleri çokça yer almaktadır. Bazı yerlerde şiir beyitlerinin ilk mısrası yazılmıştır. Metin içinde böyle durumlarda beytin alıntısının bittiği yere ... eklenmiştir. Ayrıca beytin ikinci mısrasının başlangıcından önce / işareti koyulmuştur. Ulaşılan beyitlerin metinde yer almayan eksik kısımları okuyucunun zihninde anlamın tamamlanması açısından dipnota eklenerek Türkçe çevirisi ile verilmiştir. Bu Arapça şiirler Arap edebiyatı kaynaklarında taranarak beyit tamamlanmış ve kimin söylediği belirtilmiştir. Bu şair isimleri metinde geçmediği için dizine alınmamış yalnızca dipnotta belirtilerek açıklanmıştır.
- Okunduğu halde anlamlandırılmayan kelimelerin sonuna (?) eklenmiştir.
- Metin içinde şârihin eklediği beyitlerin tercümeleleri dipnotlarda verilmiştir.

- Metinde adı geçen kişi ve eser adları ile ilgili açıklamalar çalışmanın sonunda yer alan özel adlar ve eser adları dizininde geçtikleri sayfa numaralarıyla birlikte verilmiştir.
- Metin içinde sayfa altı, üstü ve der kenarda yazılı şârihe ait notlar ilgili sayfanın altında der kenar (Dk.) şeklinde yazılarak verilmiştir.
- İki okunuşu olan kelimelerde Türk konuşma dilindeki telaffuzu tercih edilmiştir: Zemân /zamân, temâm/ tamâm gibi.
- Özel adlar büyük harfle başlamıştır. Bu adlara gelen ekler kesme işaretiyle ayrılmıştır.
- Atıf vâvları kalınlık, incelik gözetilerek okunmuştur. (ü/vü, u, vu şeklinde)
- الأخ şeklinde yazılan ve aslı إلى آخره (ilâ âhirihi) şeklinde olan, gibi, v.b. anlamlarında kullanılan kısaltmanın okunuşunda uzun şekli esas alınmıştır.
- Çeviri Yazılı metinde bölüm başlıkları büyük harfle ve kalın olarak yazılmıştır.
- Metinde Kur’ân-ı Kerim’den ve hadislerden yapılan iktibasların yeri (Sure adı/ayet numarası) şeklinde anlamı ile birlikte dipnotta verilmiştir. Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerin yazımında büyük ölçüde İsmail Ünver’in, “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler” başlıklı (1993), s.51-89) makalesinde teklif edilen yazım kurallarına uyulmuştur.
- ض harfinin imlası Arapça ibareler içinde geçtiğinde (ḍ) şeklinde, Türkçe ibareler içinde geçtiğinde (z) şeklinde yapılmıştır. Ayrıca u, ü ünlü seslerini barındıran Arapça kelimelerde u sesi esas alınmakla birlikte, Türkçe bazı kelimelerde de okunuşun uygunluğu açısından ü sesi tercih edilmiştir.
- Eser mensur bir eser olduğu için birçok yerde oluşabilecek anlam karışıklığını giderebilmek adına nokta, virgül işareti kullanılmış tanımlamalardan sonra: işareti koyulmuştur. Metinde yüklemelere ait ünsüz değişimleri 20. yy’a ait bir metin olması dolayısıyla günümüz Türkçesine uyarlanmıştır. Örneğin; edilmişdür, edilmiştir, anınçün, onun için, değil, değil, eger, eğer gibi.)

- Metinde kullanılan çeviriyazı işaretleri aşağıdaki şekildedir:

ء		‘a
‘		ġ
ا	ā	ق
ث	ṣ	ك
ح	Ḥ	Ń
خ	Ḫ	و
ذ	Ẓ	ى
ص	Ṣ	ī
ض	Ẓ	
ط	Ṭ	
ظ	Ẓ	
ع		

4.2. ÇEVİRİ YAZILI METİN

[1]

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى مَا أَنْعَمَ وَ عَلَّمَ مِنَ الْبَيَانِ مَا لَمْ نَعْلَمْ وَ الصَّلَاةُ وَ السَّلَامُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ خَيْرِ مَنْ
 نَطَقَ بِالصَّوَابِ وَ أَفْضَلِ مَنْ أُوتِيَ الْحِكْمَةَ وَ فَصَلَ الْخِطَابِ وَ عَلَى آلِهِ الْأَطْهَارِ وَ صَحَابَتِهِ الْأَخْيَارِ
 أَمَا بَعْدُ فَلَمَّا كَانَ عِلْمُ الْبَلَاغَةِ وَ تَوَابِعُهَا مِنْ أَجْلِ الْعُلُومِ قَدْرًا وَ أَدَقِّهَا سِرًّا إِذْ بِهِ تُعْرَفُ دَقَائِقُ الْعَرَبِيَّةِ
 وَ أَسْرَارُهَا.¹¹

Bismillāhi 'r-rahmāni 'r-raḥīm

*el-ḥamdu li'llāhi 'alā mā en'ame ve 'alleme mine'l-beyāni mā lem na'lem ve 'ş-şalātu
 ve 's-selām 'alā seyyidinā Muḥammedin ḥayri men naṭaqa bi'ş-şevābi ve afdali men
 evtā'l-ḥikmete ve faşle'l-ḥiṭāb 'alā ālihi'l-eṭhār ve şaḥābetihi'l-aḥyār emmā ba'du fe-
 lemmā kāne 'ilmu'l-belāgati ve tevābi'uhā min ecelli'l-'ulūmi ḡadren ve edaḡḡihā sırren
 iz bihi tu'refu daḡā 'iḡu'l-arabiyyeti ve esrāruhā*

[2]

وَ تُكْشَفُ عَنْ وُجُوهِهِ الْإِعْجَازِ فِي نَظْمِ الْقُرْآنِ اسْتِنَارُهَا وَ كَانَ الْقِسْمُ الثَّلَاثُ مِنْ مِفْتَاحِ الْعُلُومِ
 الَّذِي صَنَّفَهُ الْفَاضِلُ الْعَلَامَةُ أَبُو يَعْقُوبَ يَوْسُفُ السَّكَاكِيُّ أَعْظَمَ مَا صُنِّفَ فِيهِ مِنَ الْكُتُبِ
 الْمَشْهُورَةِ نَفْعًا لِكُونِهِ أَحْسَنَهَا تَرْتِيبًا أَتَمَّهَا تَحْرِيرًا وَ أَكْثَرَهَا لِلْأَصُولِ جَمْعًا وَ لِكِنْ كَانَ غَيْرَ
 مَصُونٍ عَنْ الْحَشْوِ وَ التَّطْوِيلِ وَ التَّعْقِيدِ قَابِلًا¹²

¹¹ Beyân ilmi konusunda bilmediklerimizi öğreten ve nimetlendiren Allah'a şükür olsun. Salât (Allahın rahmeti) ve selam, doğru söyleyenlerin, hikmet ve fasl-ı hitap (doğru ve yanlış birbirinden ayıran) verilenlerin en hayırlısı, efendimiz Hz. Muhammed'in ve onun tertemiz ailesinin ve hayırlı ashabının üzerine olsun. Selamlardan sonra: Belâgat ilmi ve onun alt dalları, değer olarak ilimlerin en yücelerinden ve öz olarak da en incelerindedir.

¹² Ve o ilim sayesinde Kur'ân-ı Kerîm'in lafızlarındaki icâz türlerinin sırları aralanır. Faziletli 'âlim Ebû Ya'kûb Yusuf es-Sekkâkî'nin yazdığı Miftâhu'l-'Ulûm adlı eserin üçüncü bölümü bu alanda yazılan meşhur kitapların en faydalısı, tertip olarak en güzeli, yazılış olarak en tamamı ve kurulları en fazla toplayan

ve tukşefu ‘an vucūhi’l-i‘cāzi fī nazmi’l-Ḳur‘āni estāruhā ve kāne’l-ḳısmu’s-şāliḡu min miftāhi’l-‘ulūm ellezī şannafahu el-fāḡılu el-‘allāmetu Ebū Ya‘ḳūb Yūsuf es-Sekkākī a‘zame mā şunnifa fīhi mine’l-kutubi’l-meşhūreti nef‘en li-kevnihī aḡsenehā tertīben etemmehā taḡrīren ve ekşerehā li’l-uşūli cem‘en ve lakin kāne ġayra maşūnin ‘ani’l-ḡaşvi ve’t-taṡvīli ve’t-ta‘ḳīdi ḳābilen

[3]

لِلْإِخْتِصَارِ وَ مُفْتَقِرًا إِلَى الْإِيضَاحِ وَ التَّجْرِيدِ. أَلْفَتْ مُخْتَصَرًا يَتَضَمَّنُ مَا فِيهِ مِنَ الْقَوَاعِدِ وَ
يَشْتَمِلُ عَلَى مَا يَخْتِاجُ إِلَيْهِ مِنَ الْأَمْثَلَةِ وَ الشَّوَاهِدِ. وَ لَمْ أَلْ جُهْدًا فِي تَحْقِيقِهِ وَ تَهْذِيبِهِ وَ
رَتْبَتُهُ تَرْتِيبًا أَقْرَبَ تَنَاوُلًا مِنْ تَرْتِيبِهِ وَ لَمْ أَبَالِغْ فِي إِخْتِصَارِ لَفْظِهِ تَقْرِيْبًا لِتِعَاطِيهِ وَ طَلَبًا
لِتَسْهِيلِ فَهْمِهِ عَلَى طَالِبِيهِ وَ أَضَفْتُ إِلَى ذَلِكَ فَوَائِدَ عَثَرْتُ فِي بَعْضِ كُتُبِ الْقَوْمِ عَلَيْهَا وَ زَوَائِدَ
لَمْ أَظْفُرْ¹³

Li’ḡtişāri ve mufteḳiren ilā’l-īḡāḡi ve’t-tecrīdi. Elleftu muḡtaşaren yeteḡammenu mā fīhi mine’l-ḳavā‘idi ve yeştemilu ‘alā mā yeḡtācu ileyhi mine’l-emşileti ve’s-şevāhidi. Ve lem ālu cuhden fī taḡḳīḳihī ve teḡzībihī ve rettebtuhu tertīben aḳrabe tenāvulen min tertībihī ve lem ubālīġ fī iḡtişāri lafzihī taḳrīben li-te‘āṡihī va ṡaleben li-teshīli fehmihi ‘alā ṡālibihī ve eḡaftu ilā zālike fevā’ide ‘aşertu fī ba‘di kutubi’l-ḳavmi ‘aleyhā ve zevā’ide lem eḡfar

bir kitaptı. Ne var ki (bu üçüncü bölüm) haşv (fazlalık), tatvîl (uzatma) ve (ta‘kid) kapalılık bakımından kusursuz değildi. Bu yönüyle kısaltılmaya elverişli, açıklama ve arındırılmaya ihtiyaç duyuyordu.

¹³ Böylece içindeki kuralları barındıran, gerekli örnekleri ve delilleri içeren muhtasar (özet) bir kitap yazdım. Bu kitabı inceleme ve gözden geçirme konusunda çabamı esirgemedim. Sekkākî’nin tertibine göre daha anlaşılır bir şekilde düzenledim. Talep edenin anlamasını kolaylaştırmak ve alıntı yapılmasını sağlamak için lafızları özetlerken aşırıya kaçmadım. Ayrıca insanların bazı kitaplarında rastladığım faydalı bilgileri ekledim.

[4]

في كَلَامٍ أَحَدٍ بِالتَّصْرِيحِ بِهَا وَ لَا الْإِشَارَةَ إِلَيْهَا وَ سَمَّيْتُهُ تَلْخِيصَ الْمِفْتَاحِ وَ أَنَا أَسْأَلُ اللَّهَ
تَعَالَى مِنْ فَضْلِهِ أَنْ يُنْفَعَ بِهِ كَمَا نَفَعَ بِأَصْلِهِ إِنَّهُ وَلِيُّ ذَلِكَ وَ هُوَ حَسْبِي وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ.¹⁴

*fī kelāmi eḥadin bi't-taṣriḥi bihā ve lā'l-iṣāreti ileyhā ve semmeytuhu telḥiṣu'l-miftāhi ve
ene es'elu'llāhi te'ālā min faḍlihi en yenfa'a bihi kemā nefe'a bi-aṣlihi innehu veliyyu
zālike ve huva ḥasbī ve ni'me'l-vekīl*

(ḥasbī) yā'u muşeddede ile ism-i fā'il siğası ve mütekellim yāsına muzāf ulān muḥasbiyye ve kāfiyye ma' nāsınadır.

[5]

مُقَدِّمَةٌ

الْفَصَاحَةُ يُوصَفُ بِهَا الْمُفْرَدُ وَ الْكَلَامُ وَ الْمُتَكَلِّمُ وَ الْبَلَاغَةُ يُوصَفُ بِهَا الْأَخِيرَانِ فَقَطْ
فَالْفَصَاحَةُ فِي الْمُفْرَدِ خُلُوصُهُ مِنْ تَنَافُرِ الْحُرُوفِ وَ الْعَرَابَةِ وَ مُخَالَفَةُ الْقِيَاسِ.¹⁵

Muqaddime

*el-feṣāḥatu yūṣafu bihā el-mufredu ve'l-kelāmu ve'l-mutekellimu ve'l-belāḡatu yūṣafu
bihā el-aḥīrāni faḡaṭ fe'l-feṣāḥatu fi'l-mufredi ḡlūṣuhu min tenāfuri'l-ḡurūfi ve'l-
ḡarābeti ve muḡālefeti'l-ḡiyāsi feṣāḡatle mufred, kelām, mütekellim vaşıflanır ya'nī
fesāḡat mufrediñ şıfatı olur. Kelime faşīha denilir kelāmiñ şıfatı olur kelām-ı faşīh terkīb-
i faşīh denilir, mütekellimiñ şıfatı olur. Mütekellim-i faşīh, münşi'-i faşīh denilir.
(Tenbīh) mürekkeb kelām ile kelām olmayan şıla vü cezā' cümlesine ve 'Abdu'l-lāh gibi
terkīb-i izāfiye şāmildir ve bunların her birerleri feṣāḡatle mevşūf olduḡu ḡalde*

¹⁴ Birinin sözünde ne açıkça ne de ima yoluyla geçmeyen ek bilgileri de kitabıma ekledim ve kitabımı *Telḥiṣu'l-Miftāh* olarak isimlendirdim. Yüce Allah'tan faziletiyle kitabımın aslına olduğu gibi benim kitabıma da fayda sağlamasını dilerim. Muhakak ki o, bunun sahibidir. Ne güzel bir vekildir ki o, bana yeter.

¹⁵ Giriş: Fesahatle mufred, kelām ve konuşan nitelenir. Belāḡatle de sadece son ikisi nitelenir. Mufred lafzın fesahati lafzın harflerinin uyumsuzluğundan, garabetten (anlaşılmaz sözcükler kullanmak) ve kurala aykırılıktan kurtulmasıdır.

muşannifiñ kelām-ı ta‘ birine dāhıl olmadığı gibi müfredde de dāhıl olamaz diye Suyūti merhūm İmām Sebki‘den naql ederek muzāfa ta‘ riż ediyor ya‘ nı muşannif *el-feşāhatu yūşafu bihā el-müfredu ve’l-mürekkebu ve’l-mütekellimu* demeli idi demek istiyor. (Bunuñ cevābı): Burada kelām ile hāşş-ı ‘amma itlāk kâbîlinden olarak mecāzen mürekkeb murāddır. Kelāmıñ müfredde muķābil zıkrı de buraya ķarinedir. Ćünkü müfred itlāk edilince mürekkeb muķābili olduğu tebādur eder. Belāgatle yalnız kelām ve mütekellim vaşıflanır. Kelām-ı belig, recül-i belig, mütekellim-i belig, şā’ir-i belig denilir. Müfred vaşıflanmaz. Kelime-i belīga denmez. Cevheri‘niñ kelāmında böyle müfredi belāgatle tavşif vākı‘ olmuş ise de ya mü’evvel veya müsāmahasına ģaml olunur Ćünkü belāgat kelāmıñ muķtezā-yı ģāle muķābaķatından ‘ibāret olduğundan bu şıfat müfredde müntefidir. Ĥattā müfid olmayan terkiblerde de bu şıfat müntefi olduğundan kıyāsen belāgatle muttaşif olmaması iķtizā eder. Berā‘at de belāgat gibidir. Mütekellim-i bāri‘, kelām-ı bāri‘ denilir kelime-i bāri‘a denilmez. Ķāđi Ebū Bekr, *İntişār* nāmındaki kitabında berā‘ati belāgatiñ ģaddine ķarib bir tarzda taĥdīd ü ta‘ rif ediyor. Cumhūr bunu ihmāl etmiş. *Fe’l-feşāhatu fi’l-mufredi ila āĥirihi...* şü ģālde müfredde olan feşāhat tenāfur-ı ģurūfdan, ģarābetten, kıyāsa, ķavā’id-i ‘arabiyyeye muģālefetden ģāliş ü sālīm bulunmakla [6] olur.

فالتأفر نحو: عدايرُهُ مُسْتَشِيرَاتٌ إِلَى الْعُلَى¹⁶

fe’t-tenāfuru naĥve: ģada’iruhu müsteşirātun ilā’l-‘ulā tenāfur şü mısra‘da olan *müsteşirāt* gibidir. Tenāfur kelimeniñ lisāna şıķletini, zor söylemesini icāb eden bir vaşfdan ‘ibārettir ki bunuñ ba‘zısı şıķletde mütenāhi ya‘ nı pek ağır olur. Nāfesinden su’āl olunan a‘rābiniñ *terektuhā ter‘ā el-he‘ĥa* sözü gibi hā ile ‘ayniñ fāşılasız ictimā‘ı pek görülmüş bir şey değildir. Ba‘zısı da daha ģafif olur. *Ĝadāiruhu müsteşirātun ile’l-‘ulā*

¹⁶ Harf uyumsuzluğuna örnek “Onun saĥ örgüleri yukarı doğru kalkıktır” (Bu beyit Cahiliye dönemi muallaka şairlerinden İmru’l-Kays’a aittir. Bu beyitler şairin muallakasının beyitlerindedir. İlk mısrası Telhis kitabında, ikinci mısrası ise Mutavvel ve Muhtasar kitabında zikredilmiştir (Koroğlu, 2017, s. 35). Beytin devamı *تَضَلَّ الْعَقَاصُ فِي مُنْتَى وَ مُرْسَلٍ* şeklinde şarih tarafından verilmektedir. Anlamı:” saĥ örgülerinin bağlandığı ip, örgülü ve sarkık saĥ parĥaları içinde kayboluyor” demektir.

/ *teḍillu'l' ikāṣu fī musennā ve murseli* şi' rindeki müsteşzirāt gibi. Muşannifiñ tenāfuruñ sebebini, ḥaḳıḳatini beyāna ta' arruż etmeyerek temşil ile iktifāsından tenāfuruñ bir emr-i zevkī bir iḥsās-ı rūḥānī olduğu añlaşıyor. Faḳaṭ ekşeriyyen maḥrecleri müttahid veya birbirine yaḳın olan ba' zı ḥarfleriñ telākīsinden zevk-i sāmi'e bir nev' nefret kelimesi inkār edilemez. Meşelā feşāḥat muḳābili olan fehāhet kelimesinde tenāfuruñ vücūdu bellidir. Ğadā'iruhu'daki zamīr üstündeki ve fer'a 'ā'id olmasından beytiñ ḥulāşası şöyledir. Ucun sāçıñ örülü olarak toplananları bāşıñ cihet-i 'ulyāsına mürtefi' bağlıdır. O örülü olan toplu saçlar meftūl ve ğayr-ı meftūl arasında ğā'ib olur.

Dk. Ha'ha' kelimesini Suyūṭī ve Cevher meknūn şāriḫi ¹⁷Hā' ve ḥāniñ ḍammeyle zabt ediyorlarsa da Monlā Fenāri, Muṭavvel ḥāşiyesinde hā'niñ kesri, hā'ı mu' cemeniñ fetḫa ve kesrā ile bintu'l-verdden 'ibāret olduđunu söylüyor ve ḍammeteyn ile olan ḥa'ḥa' dır diyor. Minhu

[7]

و الغرابة تحو: و فاحماً و مرسناً مسرّجاً أي كسيف السُرّيجي في الدقة و الإستواء أو كاسراج
في البريق و اللّمعان ¹⁸

ve'l-ġarābetu naḥve: ve fāḫimen ve mersinen muserreċen ey ke-seyfi's'suricī fi'd'diḳḳati ve's'tivā'i ev ke's-serāci fi'l'berīki ve'l'lem'āni 7 (ġarābet) kelimeniñ vaḫşi olması, ma'nāsı ğayr-ı zāhir ve isti'māli ğayr-ı me'lūf olması demektir ki bunuñ ba' zısı uzun uzadıya luġat kitāblarıñı karıştırmaya mecbūr eder. Meşelā 'İsā bin 'Umer en-Nahvī'niñ merkebinden düşüp başına ḥalkıñ toplandığı zamānda *mā lekum, teke'ke'tum 'alā ke-teke'ku'ikum 'alā zi'l-cenneti efrānki'ū'anni* ¹⁹sözündeki *teke'ke'tum ve efrānki'ū*

¹⁷ Eserin tam adı *Hilyetu'l-Lubbi' l-Masūn bi-Şerhi'l-Cevheri'l-Meknūn*'dur. Aḥdarī'nin Celālettin Kazvinī'ye ait Telḫisul Miftāḥ'ın manzum şekli olan *el-Cevheru'l-Meknūn* adlı eserinin şerhidir. Bu şerhi Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdilmūn'im b. Yusuf ed-Demenhūrī yapmıştır (Aytekin, 1994, s. 149-150).

¹⁸ Garābete örnek: fāḫimen (kömür karası saç), mersinen (hayvan burnunda ip bağlanacak yer) ve *muserreċen* yani incelik ve doğrulukta Sureyci kılıcı gibi veya parlaklıkta ve göz alıcılıkta kandıli gibi (Bu beyit, Ru'be İbnu'l-'Accā'e aittir. Beytin tamamı *و فاحماً و مرسناً و مسرّجاً* – *و مقلّة و حاجباً مزججاً* – şeklinde yukarıda şerhte de verilmektedir. Anlamı: gözünün siyah ve beyazı, yay gibi kaşı, kömür karası saç, Sureyci kılıcı gibi parlayan burnu... (Koroğlu 2017, s. 40, Şahin ve Ustaosmanoğlu 2012, s. 14).

¹⁹ Ne oluyor da deliler gibi toplandıız, benden uzaklaşınız.

lafızları gibi ki *teke'ke'tum ictema'tum, efranki'ū tenhū 'annī* demektir. Bir kısmı da bir vech-i ba'īd taḥricine muḥtāc kılacak bir hālde olur. *ve muḫletun ve hāciben muzeccecen / ve fāhimen ve mersinen muserrecen* şîc rindeki müserrec gibi ki bu bununla ne murād ettiği bilinmediği için taḥricinde iḥtilāf olundu. Onun için muşannif dikkat ve istivāda seyfi Sureycī gibi yāḥud parlaklıkta sirāc gibi diye tervīd ile tefsir etti. *Muḫle*: Gözün beyaz ve karasını muḥiṭ olan çukur, *hācib*: kaş, *muzeccec*: incelmış, uzunlaşmış, *fāhimen*: şa' ren fāhimen demek olup mevsūf-ı mahzūfun şıfatıdır. *Mersin*: burun, bu beytte yukarısına merbūṭ olmakla ezmān gözünün siyāhını ve kömür gibi siyāh saçını ve ince kaşını ve incelikde doğrulukta Sureycīniñ kılıcı gibi yāḥud parlaklıkta ḫandīl gibi olan burnunu izhār eyledi. Vaḥşī iki kısımdır. Biri ḡarīb-i ḡasen, diğeri ḡarīb-i ḡabīḥdir.

Dk. 1-Ma'nāsı ḡayr-ı zāhir mevdū' -ı lehuya ḡayr-ı zāhir demektir. Şu hālde müteşābih, müşekkel, mücmel ile su'āl vārid olmaz. Çünkü bunların mezwū'ı lehi zāhir yalnız murāda delāleti ḡayr-ı zāhirdir. Meşelā Kur'ān-ı Kerīm'de mezkūr olan istivānın ma'nāyı vaż' isî cülūsdan ' ibāret zāhirdir. Faḡaṭ murād olan ma' na ḡafīdir. Kezā müşkil ve mücmil de böyledir. Müteşābihāt hakkında esaslı ma' lümāt almak isteyen Ġazālī hazretlerinin *İlcāmu'l- 'Avām 'an 'ilmi'l- kelām* tercümemize baksın. [8] ḡarīb-i ḡasen ḡarīb-i isti' māli ' ayb olmayandır. Çünkü onlarca vaḥşī deḡil me'lūfdur. *Şerbent, İşminḡar, İḡmaṭar* gibi ki bunlarıñ nazımda olması neşirde olmasından daha güzeldir. Çünkü nazımda iḡlāḡ maḡşūd bunlarda ḡayr-ı me'nūs olduğundan maḡşada ḡizmet eder. Kisrā'nıñ evvānını taşvīr ḡaḡında Buhturī'niñ *muşmaḡirrun ta' lū lehu şurufātun / rufi' at fī ru' ūsi raḡvā ve ḡudsi*²⁰ ḡavli gibi ḡarīb-i Ḳur'ān ve ḡarīb-i ḡadīş de bu ḡabīldendir. ḡarīb-i ḡabīḥ ' ale'l- iṭlāḡ ya' ni herkese isti' māli ' ayb olandır. Buña vaḥşī-i ḡalīz daḡī denilir. (Ta' abbaṭa Şarrān) iñ şu: *yezallu bi-mevmātin ve yumsī bi-ḡayrihā / Ceḡīşen ve ya' rūrī zuhūre'l- mehālik*²¹ ḡavlindeki ceḡīş gibi ve Ebū Temmām'ın (*ḡad ḡultu lemmā eṭlahamme'l-emru*

²⁰ Abbasi dönemi şairlerinden olan Buhturī Arap edebiyatında “hamase” adı verilen kahramanlık şiirleriyle tanınır. Bu beyti Kisra'nın sarayını tasvir ettiği kasidesinden alınmıştır, beytin Türkçe anlamı “ *O sarayın, Radvā ve Kudūs başlıklarıyla kaldırılmış yalçın balkonları yükselir.*” dir.

²¹ Yeryüzünde gezen birçok kendine güvenen kişi cesaretinin fazlalığından ve yiğitliğinden dolayı tehlikelere atılır.

/ ve'nbe'aset 'aşvā'u tāliyeten ğubsen, dehārīsan²²) kavlindeki eṭlahamme gibi ve Mütenebbī'niñ (cefeḥat ve hum lā yecfehūn bihābihim / şiyemu 'alā'l-ḥasebi'l-eğarri delā'ilu²³) kavlindeki cefeḥa gibi

والمخالفة نحو: الحمد لله العليّ الأجل²⁴

ve'l-muḥālefetu naḥve: el-ḥamdulillāhi'l-'aliyyi'l-ecllel muḥālefet ma' nāya mevzū olan elfāz-ı müfrede haqqındaki kânūna kelimeniñ muḥālif bulunması demektir. Meşelâ kâme gibi kelimedede i' lâl

Dk. Eli ve ayağı ğalīz olan, işmeḥarre'ş-şey ey irtefe'a, iḳmatara'l-yevm iştedde ve'ḳmatara'l'akreb izā 'aṭafet zenbehā ve ceme'at nefsehā, el-mūmāt el-muġāzetu'l-vāsi'a ve yuḳālu li'r-racul izā kāne yestebiddu bi re'yihī, ceḥiṣ (çalaḳdan ba'īd ulān) , iṭlahamme ey 'azume ve'ş-tedde, cefeḥat ey faḥurat ve tekebberet, ya'rūrī mine'l-a'r ve rā: çıplak olmak, ed-dehārīs: ed-devāhī, ābs bulanıklı beyāz ya'nī remād renkli ve minhu zi'bun ağbas, Önüne bakmayıb her ne olursa ayaklayan nāḳa: ve'l-aġru'ş-şerīf

[9] Med gibilerinde idġām vācibdir gibi kânūnlara kelimeniñ muḥālefeti olması gibi ki el-eclelde bu muḥālefet vardır. Çünkü kıyasen ve kânūnen ecell olması lāzımdı faḳat ebā ye'bī, 'avere, istaḥveze, kıṭaṭu şa'rihi, ālin, mā' gibi luġatı sābit olan şāzlarda muḥālefet yoktur. Çünkü bunlar vāḳı'dan bu şüretle sābit olduġu cihetle müsteşnā ḥükmündedir. Güyā vāḳı'-ı kıyās şöyledir, böyledir ya'nī şu gibi kelimelerde idġām bu gibilerinde i' lâl lāzımdır. Yalnız şunlar müsteşnādır demiş olur. Bu mışra'ın ikincisi el vāḥidu'l-ferdu'l-ḳadīmu'l-evvelu yāḥud ente melīku'n-nās rabben fe-aḳbel' dir.²⁵

²² Durum çıkmaza girince, gece iyi görmeyen etrafa çarpan dişi deveyi gönderdi dedim.

²³ Onların şerefli bir soydan geldiğini gösteren yüce bir huyu vardır, bu yücelik onlarla övünür de onlar bu yücelikle övünmezler.

²⁴ Aykırılığın örneği ise "Hamd yüce ve en büyük olan Allah'adır.

²⁵ Beytin bu kısmı tek, biricik, ilk, kadim veya sen efendi olarak insanların sahibisin, kabul et anlamındadır.

قِيلَ وَ مِنْ الْكَرَاهَةِ فِي السَّمْعِ نَحْوَ كَرِيمٍ الْجِرَشِيِّ شَرِيفُ النَّسَبِ وَ فِيهِ نَظْرٌ.²⁶

Ḳīle ve mine'l-kerāheti fi's-sem' i naḥve Kerīmu'l-cirişşe şerīfu'n-nesebi ve fīhi nazarun.
Ba' zıları müfrediñ feşāhatine nefsi kerīm, nebiyy-i şerīf me'ālinde olan mışrā'adaki cirişşe lafzı gibī sāmi'e girye olan şeyden ḥulūşunu 'ulāda eyliyorsa da merdüddür. Çünkü sāmi' iye girye olan şey vaḥşiyetle müfessir olan ġarābetde dāhıldır. Binā'en- 'aleyh böyle bir kayd ziyādesine lüzūm yoktur. Kerāhet istiġrābından dolayı ise ġarābet qābilinden olur. Şavt cihetinden ise buñun feşāhate te'alluḳu yokdur. Çünkü sāmi'e ḥüsn-i şavtdan dolayı ġayr-ı faşīḥ bir kelime ile telezzüz eder. Çirkīn şadā ile faşīḥden teneffür eder.

وَ فِي الْكَلَامِ خُلُوصُهُ مِنْ ضَعْفِ التَّأْلِيفِ وَ تَنَافُرِ الْكَلِمَاتِ وَ التَّعْقِيدِ مَعَ فَصَاحَتِهَا.²⁷

ve fī'l-keḷāmi ḥulūşuhu min ḍa'fi't-te'līfi ve tenāfuri'l-keḷimāti ve't-ta'ḳīdi ma'a feşāhatihā.

Kelāmda feşāhat kelimātıñ feşāhati olduġu hālide ḍa' f-ı te'līfden, tenāfur-ı kelimāttan, ta'kīdden kelāmıñ ḥālīş olmasından 'ibārettir. Kelimātıñ feşāhati ta'bīriyle *Zeydun eclel, şa'ruhu müsteşzirun, enfuhu muserrecun* gibilerinden iḥtirāz ediyor. Muşannifñ *ma'a feşāhatihā* sözü *ḥulūşuhu*'nuñ zamīrinden hāldir. Şū taḳdīrde sahibiniñ hey'etini mübeyyen, 'adem-i kevn ma'nāsına

Dk. ya'nī āliñ aşlı ehl, mā'nıñ aşlı māh olduġu, ehil ve miyāh delāletiyle şābit olduġu hālide qānūn-ı taşrīfe muḥālif olarak elife qalb edilip mā' olması gibi

[10] olan nefsi-ḥulūşuñ kaydı olur. Öyle olunca bu hāl nefy-i taḳyīd olup taḳyīd-i nefy

²⁶ Denildi ki şu cümleler kulaġa hoş gelmeyeceklere örnektir: İyi huylu, soyu şerefli, bunda bir görüştür.

²⁷ Kelāmın fasih olması onun yazım zayıflığından, kelimelerin uyumsuzluġundan ve fasih olmasıyla birlite kapalılığından kurtulmuş olmasıdır.

olmaz. Bu taq̄dirde ma' nā şöyle olur: Kelāmda vāqī' olan feṣāhat kelāmıñ da' f-1 te' līfıniñ, tenāfur-1 kelimātınıñ, ta' q̄idiniñ intifāsından ' ibāret olur. Ammā o kelāmıñ kelimātınıñ feṣāhati o intifāya muqārin olduğu hālde şimdi bu yolda verilen ma' nāya göre nefy evvelen i' tibār olunup ōñra zarf ile taq̄yīd edilmiş olur. (Su'āl) zarf *hulūṣuhu* kavlindeki zamīrden hāl olunca hālde 'āmil *hulūṣ* kavli olmuş olur. Çünkü hāl ve ōāhibinde 'āmil birdir. Őu hālde bu zarf zarf-1 lağv olur. Naḥiv 'ulemāsı ise zarf-1 lağvıñ hāl-i haber-i ōıfat vāqī' olmadığını taṣrīḥ ediyor. (Cevāb) Nefsi zarfa hāl itlākı küllüñ ismini cüz'e itlāk kabīlinden müsāmaḥaya mebnīdir. Çünkü ḥaḳīḳatte hāl zarf ile beraber olan müte'allıḳidir, zarfıñ müte'allıḳde 'āmil-i ōāhib-i hālde 'āmil olandır. Őu hālde zarfın müte'allıḳınıñ zarf-1 müsteḳar ve hāl ile ōāhib-i hālde 'āmiliñ bir olduğu añlaşılmiş olur. Bu *ma' a feṣāhatihā* kavlini ve *tenāfuru'l-kelimāt* kavlindeki kelimātdan hāl yapmak cā'iz değıldir. Çünkü bundan hāl yapıldığına göre mütenāfir olsun olmasın kelimāt-1 ğayr-1 faṣīḥaya müṣtemil olan kelāmıñ faṣīḥ olmasını istilzām eder. Çünkü buña kelimāt faṣīḥ olduğu hālde tenāfur-1 kelimātdan hāliṣdir sözü ōadıḳdır.

فَالضَّعْفُ نَحْوُ ضَرْبِ عَلَامُهُ زَيْدًا²⁸

fe'd-da' fu naḥvu ḍarabe ğulāmuhu Zeyden da' fu te' līf eczā'-1 kelāmıñ te' līfi qānūn-1 naḥviyyūnuñ ḥilāfına ḥatta lafzen ve ma' nen idmār ḳable'z-zıkr gibi cumhūr-1 naḥviyyiñ nazarında mümteni' olan *ḍarabe ğulāmuhu Zeyden* gibi olmakla ḥuṣūle gelir işte böyle da' f-1 te' līfe ḥāvī olan kelām bi't-ṭab'

Dk. burādakī da' f kelāmda olmayıp mef' ūle 'ā'id zamīre fā'iliñ muṣaf olmāsında olduđundan sebkī müsned ile müsnedün ileyh arasında olan da' f ile temṣīl etse idi ōāḥiḥ olurdu diye i' tirāz ediyor. [11] ğayr-1 faṣīḥ olur. Aḥfeṣ ve İbn Cinnī bu gibi ya' nī mef' ūl bihe 'ā'id olan zamīriñ fā' ile muttaṣıl olduđu terkībleri fi' liñ fā' ile ōiddetli iḳtizāsı gibi mef' ūl bihi ōiddetle iḳtizā etmesine binā'en tecvīz ediyor ve *cezā rabbuhu 'annī* (1) *èAdī*

²⁸ Zayıflığın örneği ise: Onun kölesi, Zeyd'i dövdi.

b. *Hātīm / cezā 'e'l-kilābi'l-āviyāti ve kad fe'ale* (2)²⁹ kavli ve *lemmā 'aşā aşhābuhu Muş'aben / eddā ileyhi'l-keylu şā'un bi-şā'in*³⁰ kavliyle istişhād ediyor. Faқаt Aḥfeş'in kavli merdūddur çünkü bunlardaki fā ile muttaşıl olan zāmīr-i fi'liñ medlūl-ı 'aleyhine rāci' dir. Rabbu'l-cezā' aşhābu'l-āşayān demektir. Nitekim *A' delū huva aqrabu li't-taḫvā*³¹ nazm-ı kerīminde medlūl 'aleyh olan 'adle rucū' i gibi faқаt *Cezā benūhu ebā'l-gīlāni 'an kibrin / ve ḥusni fi'lin kemā yeczi Sinimmāru*³² kavliyle *e lā leyte şiri hel yelūmenne ḳavmuhu / Zuheyren 'alā mā cerre min kulli cānibin*³³ kavli şāzdır. Muḳayyes 'aleyh olamaz. Burada fi'lin medlūl 'aleyhe olan masdarda ya'nī levm yāhūd iltifāt şūretiyle şā'ire ircā'-ı tecvīz etmiyorlar çünkü şā'irin maḳsūdı Zuheyriñ ḳavmi olduğunu Zuheyriñ aḳrabāsını oña levme taḫrīz olduğunu, oña levm etmediklerinden dolayı aḳrabasına levm olduğunu zevḳ-i selīm bu beyitten añlār.

و التَّنَافُرُ كَقَوْلِهِ: وَ لَيْسَ قُرْبَ قَبْرِ حَرْبٍ قَبْرٌ وَ قَوْلُهُ كَرِيمٌ مَتَى أَمْدَحُهُ أَمْدَحُهُ وَ الْوَرَى مَعِيَ وَ
إِذَا مَا لَمْتُهُ وَحْدِي³⁴

ve't-tenāfuru ke-ḳavlihi ve leyse ḳurbe ḳabri Ḥarbin ḳabrun ve ḳavluhu kerīmun metā emdaḥhu emdaḥhu ve'l-verā / ma'ī ve izā ma lumtuhu lumtuhu vaḥdī

(tenāfur) da kelimātiñ lisāna şaḳīl olmasından 'ibārettir. Bunuñ ba'zısı taḳlīdde son dereceye varır. (*ve leyse ḳurbe ḳabri Ḥarbin ḳabrun*) mışra'ı gibi (Harb) bir ādamıñ

²⁹ Bu beyit cahiliye döneminde yaşamış muallaka şairlerinden en-Nābiga ez-Zübyāni'ye aittir. Anlamı “onun efendisi benim karşılığımı verdi Adī b. Haris, havlayan köpeklerin karşılığıydı ve o yaptı.

³⁰ Kavmi Mus'ab'a karşı başkaldırıldığında ona birer birer ölçü kaplarını götürün.

³¹ Adaletli olun, bu Allah korkusuna daha çok yakışandır. (Maide/8)

³² Yaşı büyük olsa da iyi yaratılışından dolayı Ebū Gīlān oğullarını kötü ödüllendirir. Tıpkı Sinimmār'ın ödüllendirildiği gibi. Bu beyt Salī b. Salt'a nispet edilmektedir. Sinimmār rum kökenli bir adamdır. Kūfe şehrinin merkezinde bulunan Hurnak sarayını Hire kralı Nu'mān b. İmru'l-Kays için bina etmiştir. Sarayın yapımı tamamlanınca bir başkasına aynısını yapmasını diye kral Nu'mān onu sarayın en yüksek yerinden aşağı atmıştır. Öyle ki bu olay Araplar arasında “kötü mükāfatlandırma” anlamında bir atasözü haline gelmiştir (Mecma'u'l-Emsāl-1/159, Atasözü no:828, <https://ar.lib.eshia.ir/72018/1/487>, e.t.13.03.2022)

³³ Kavminin kesinlikle Zuheyri yerip yermediğini ve her yerden onu çekiştirip çekiştirmediğini keşke bilsem. Beyitte adı geçen Zuheyri, cāhiliye dönemi muallaka (yedi askı) şairlerinden Zuheyri b. Ebī Sulmā'dır.

³⁴ Tenāfur (uyumsuzluk) şu söz gibidir: Cömerttir, onu her övdüğümde herkes benimle birlikte onu över, onu kınadığımda ise tek başıma kınarım. (Bu beyt Abbasi şairlerinden Ebu Temmām'a aittir.)

ismidir. Bunun şadı (ve kabru Harbin bi-mekāni kafirin) dir. Harb'in kabriniñ qurbunda kabr olmadığı hâlde harbiñ kabri otdan, sudan hālî bir mekândadır demektir. Ba' zısı da pek o dereceye varmaz. (kerîmun metâ... ilâ âhirihi...) beyti gibi (ve'l-verâ) da vâv-ı hâliyye olup (el-verâ) mübtedâdır. Me'âlî:

Dk. 'an hâhünâ li'l-bedel 2- ey kad fe'ala'lallâhu hâza'l-cezâ'

[12] O, kerîm bir zâtdır. Ne vakit onu medh edecek olsam 'âlem benimle berâber olduğu hâlde medh ederim. Ne vakit onu levme etsem yalnız olduğum hâlde levme etmiş olurum demektir. Ya'nî onu levme de baña hiç kîmse müşâreket olmaz çünkü o ancak medhe müsteħâkır levme değil. Şâ' iriñ *izâ lumtuhu* diyerek *izâ* ile fi' li mâzîyi isti' mâlinde laţîf bir ma' nâ vardır. O da güyâ kendisinden levme-i tahkîk etmiş de hiç bir kimse müşâreket etmemiş diye da' vâsınıñ şübütunu îhâmdır. Lâkin medhi levme ile muqâbelesini Şâhib b. 'Abbâd ta'yîb etmiştir. Çünkü medh zem yâhüd hiciv muqâbilidir. Bu beytdeki tenâfuruñ vechinde ihtilâf ediliyor. Muşannif îzâhında *emdaħhu* kavlinde şıket vârdır diyor çünkü hâ' ile hânîñ tekarubundan dolayı tenâfur vardır diyor faqat Kurân-ı Kerîmde kısaca vârid olduğu için bu vech-i merdûddur. Ba' zıları hâ' ile hâ fetħadan sonra ictimâ' etdiğinden mütenâfirdir âyet ise bundan sâlimdir diyor. Ba' zıları hâ' ile hâ ve hemze arasında şıket vardır diyor. Bunlara bu dediklerimiz harflerde tenâfurdur kelimâtda değil diye i' tirâz ediliyor. Hafâcî, Hâzım Endelusi, Sebki, Suyûti buradaki tenâfuruñ sebebi *emdaħhu* kavliniñ tekrarı olduğuna ittifâk ediyor. Çünkü hâ' ile hânîñ arasında zaten şıketiñ bulunması *emdaħhu emdaħhu* diye tekrâr sebebiyle artıyor, tenâfura bâ' iş oluyor. ('Allâme de) Muţavvel'inde muşannifiñ îzâhındaki sözün (*emdaħhu*) da bir parça şıket ve tenâfur vârdır ikinci (*emdaħhu*) da buña inçimâm edince o şıket teđâ' uf ederek feşâhati muħal olan tenâfur huşûle gelir) demek istiyor diye te'vîl buyurmuştur.

[13]

والتَّعْقِيدُ أَنْ لَا يَكُونَ الْكَلَامُ ظَاهِرَ الدَّلَالَةِ عَلَى الْمُرَادِ لِخَلَلٍ إِمَّا فِي النَّظْمِ كَقَوْلِ الْفَرَزْدَقِ فِي خَالِ هِشَامٍ: وَ مَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ إِلَّا مُمَلَّكَاً أَبُو أُمِّهِ حَيٌّ أَبُوهُ يُقَارِبُهُ أَي لَيْسَ مِثْلُهُ فِي النَّاسِ حَيٌّ يُقَارِبُهُ إِلَّا مُمَلَّكَاً أَبُو أُمِّهِ أَبُوهُ وَ إِمَّا فِي الْإِنْتِقَالِ كَقَوْلِ الْأَخْرِ (سَأَطْلُبُ بُعْدَ الدَّارِ عَنْكُمْ لِتَقْرَبُوا وَ تَسْكُبُ عَيْنَايَ الدَّمُوعَ لِتَجْمُدَا. فَإِنَّ الْإِنْتِقَالَ مِنْ جُمُودِ الْعَيْنِ إِلَى بُخْلِهَا بِالدَّمُوعِ لَا إِلَى مَا قَصَدَهُ مِنْ السَّرُورِ.³⁵

ve't-ta'kidu en lā yekūne'l-kelāmu zāhire'd-delāleti 'alā'l-murādi li-ḥalelin immā fi'n-nazmi keḩavli'l-Farazdaḩi fī ḩālī Hiṣām (ve mā miṣluhu fi'n-nāsi illā mumelleken. Ebū ummihi ḩayyun ebūhu yuḩaribuhu) ey leyse miṣluhu fi'n-nāsi ḩayyun yuḩaribuhu illā mumelleken Ebū ummihi ebūhu ve immā fī'l-intiḩālī keḩavli'l-āḩar (seeḩlubu ba'de'd-dāri 'ankum li-teḩrebū ve teskubu 'aynāye'd-dumū'e li-tecmudā fe inne'l-intiḩāle min cumūdi'l-'ayni ilā buḩlihā bi'd-dumū'i ilā mā ḩaṣadahu mine's-surūri.

Ta'kid bir ḩalelden dolayı kelāmdan irāde edilen ma'nāya kelāmın delāleti zāhir olmamaktan ibārettir. Bu ḩalel ya nazımda olur bu da Őu Őuretle olur. Taḩdīm yāḩud te'hīr yāḩud ḩazf yāḩud idmār gibi bir taḩım sebeblerle elfāzın tertibi ma'nānın tertibine muvāfiḩ olmaz. Bu Őuretle olan ḩalel kelām-ı 'arabda Őābit ve ḩavānīn-i 'arabiyye üzerine her ne kadar cārī ise de murādın zor ańlaŐılmasına mūceb olur. Ćünkü kelām-ı 'arabda isti'māl-i Őā'i' olan her bir umūruń ictimā'ının ta'kide sebep olması cā'iz olduđu gibi o umūruń ba'zısıyla da ḩāŐıl olması cā'izdir. Lākin umūr-ı mūcteme'a ile olan ta'kid daha Őiddetli daha ḩavmī olur. Bu nazm-ı kelāmda olan ta'kid Hiṣām'ın dayısını medḩ

³⁵ Kapalılık, kelamın anlaşılmaı oluşu, bir engel yüzünden maksatta anlamın açıkça anlaşılmaıdır. Nazımda Farazdak'ın Hiṣām'ın dayısı hakkında söylediği (beyit) gibidir. "İnsanlar arasında hükümdar olan hariĀ, onun benzeri yoktur. Onun annesinin babası, onun da babasıdır. (yani Hiṣām'ın dayısını kastediyor) İntikal de (anlam aktarımı) bir diğerinin sözü gibidir: "Bana yakın olmanız için evimin sizden uzak olmasını istiyorum. GözyaŐılarımın kuruması için gözlerim sürekli yaş akıtmaktadır." Buradaki intikal (anlaşılmaı anlam) gözyaŐının donması, gözyaŐının akmamasıdır. SevinĀten dolayı bir ağlamama söz konusu değildir.

hakkinda *ve mā mişluhu fi'n-nās*³⁶ diye söylediği şi'r gibi ki insanlar içinde o dayının mişl-i fezā'ilde ona muḳārib ve muşābih olur bir kimse yoktur, ancak mülk-i māl kendisine verilen ya' nī melik olan Hişām vardır ki o mümelleken anasının babası o dayının anasının babasıdır demektir ya' nī benim memdūḫuma kız kardeşiniñ oğlundan başka mümāşīl yoktur. (*ebū ummihi*) cümlesi mümellekiñ şıfatı şimdi burada mübtedā' olan ebū ummihi ile ḫaber olan ebūhu arası [14] ecnebī olan (*ḫayy*) ile mevşūf ile şıfat arası ya' nī (*ḫayyun yuḳāribuhu*) terkibi tavşifī ecnebī olan (*ebūhu*) ile (*ḫayyun yuḳāribuhu*) (*mişluhu*) dan bedel olduğu için bedel ile mübdel minhu arası ecnebī ile faşl edildiği gibi müsteşnā minhu olan (*ḫayy*) ḳavline müsteşnā olan (*mümelleken*) ḳavli taḳdīm edilmiş hatta bunun için müsteşnā manşūb olmuş yoksa muḫtār olan bedel olmak üzere ref'īdir gerçi müsteşnā minhunun taḳdīmi isti'mâlde şa' i' ise de ta' kīdī ziyādeleştirmeye sebep olmuştur. Yāḫud o ḫalel intikālde olur ya' nī zihniñ necīb el-luḡa mefḫūm olan ma' nāyı evvelden ma' nā-yı şanı' i maḳşūda intikālinde bir ḫalelden dolayı kelāmın murāda delāleti zāhir olmaz. Bu ḫalel de maḳşūda delālet eden gizli ḳarīnelerle berāber vesā'it-i keşireye muḫtāc olacak bir ḫaḳım levāzım-ı ba' ideye irād olur dīger şā' iriñ (*seeḫlubu...ilā āḫirihi...*)³⁷ ḳavli gibi ki ben dārımın ūzāḳlığına yāḳın olmanız gözümün yaş dökmesini donması için isterim demektir ki ne ḳadar ta' aḳḳudludur. Çünkü 'aynıñ cumūdundan şā' iriñ maḳşudu olan sūrura deḡil gözyaşını necle intikāl olunur.

قِيلَ وَ مِنْ كَثْرَةِ التَّكْرَارِ وَ تَتَابِعِ الْإِضَافَاتِ كَقَوْلِهِ سَبَّحُ لَهَا مِنْهَا عَلَيْهَا شَوَاهِدٌ وَ قَوْلِهِ حَمَامَةٌ
جَزَعَى حَوْمَةَ الْجَنْدَلِ اسْجَعَى. 38

ḳīle ve min keşreti't-tekrāri ve tetābu' i'l-izāfāti ke-ḳavlihi sebūḫun lehā minhā 'aleyhā

³⁶ İnsanlar içinde onun gibisi yoktur.

³⁷ beytin tamamı bu şekildedir. Yakınlaşsınız diye sizden uzak olmayı istiyorum ve talep ediyorum ey sevdiğim, zamanın adetlerinden birisi muradım tersini vermesidir. Uzaklığı istersem zaman çabuk geçer. Aynı şekilde hüzün de mutluluğu elde etmek için gözyaşları önce gözyaşları verir. Şair burada mutluluk ve kavuşma anının donarak sürekli olmasını temenni ediyor.

³⁸ Denilir ki tekrar çokluğu ve ardısıra tamlamalara örnek şu sözü gibidir: Çeviktir, üzerinde kendinden olan izler vardır. Ve şu sözün gibi, Ey çorak Havmete'l-Cendel'in güvercini öt.

şevāhidu ve kavlihi hamāmete cer'ā havmete'l-cendeli isca'ī

Ba'zıları kelāmın feşāhati zıkr edilen şeylerden hulus ile berāber keşret-i tekrardan ve tetābu' -ı izāfātdan da sālīm bulunması lāzımdır dediler (Zevzenī) tekrārın bir şey'i bir def'a zıkrdeñ sonra bir kere [15] daha zıkr etmekden 'ibāret olduğunu söyledikten sonra bir şey üçüncü def'a zıkr ile keşret-i hāşıl olamayacağından muşannifin irād ettiği *sebūhun lehā minhā* ...mısrā'ı keşret-i tekrara mişāl olamaz diyor. 'Allāme keşretle burada vahdet muķābili murāddır bu taķdīre göre bir şey'in üçüncü def'a zıkr ile keşretin hāşıl olacağı tabi'īdir diye bir cevāb veriyor. Keşret-i tekrār (*sebūhun...*) mısrā'ı gibi (*sebūhun*) fā' il ma'nāsına (*sebeha*) dan me'hūzdur ki şiddetiyle koşması demektir. Müzekker ve mü'enneşe şıfat olur. Bununla gūyā suda akar gibi güzel yürüyüşlü şāhibini üzmeyen atı murād ediyor. (*lehā*) sebūhun şıfat-ı minhā (şevāhiden hālun 'aleyhā şevāhide müte'allıķdır, zamīrlerin hepsi sebūha rāci'dir. Bu mısrā'ın üstü (*tus'idunī fī gamretin ba'de gamretin*) dir. (*gamre*) suyun bir şeyi ihāta ve setr etmesine denir. Burada şiddet ma'nāsına müste'ārdır (meālī beni birbiri üstüne olan şed'id-i harīde kendi nefinden necābetine şehādet eden 'alāmetleri olan atı mes'ūd eder.) Tetābu' -ı izāfāt (*hamāmete cer'ā havmeti'l-cendeli isca'ī*) mısrā'ı gibi cer'ā, icra'ın mü'enneşi ot bitmeyen kumlu yer (*havmeti*) baħr ve remlin mu'azzamı ma'nāsına ise de burada muṭlaķan mu'azzam şey ma'nasınadır. *Cendel* taşlık yer, *sec* güvercin ve ğayrılarının ötüşü bu beytin tamamı *fe-ente bi-mer'ā min su'ādīn ve mesma'in* dir. Me'ālī ey ot bitmeyen kumlu yerin güvercini taşlık yerin büyüğünde [16] öt çünkü sen Su'ādın göreceği ve işiteceği yerdesin. *ve fīhi nazarun* bu iddi'ada merdūddur çünkü keşret-i tekrār ve tetābu' -ı izāfāt eğer lisāna şıķlet verecek hālde ise tenāfur kaydıyla ondan ihraz hāşıldır. Eğer şıķlet vermiyorsa maħalli feşāhat deĝildir. *Ve'ş-şemsu ve duħāhā*³⁹ sūre-i şerīfesi āhirine kadar zamā'ir ile mükerrer olduğu hālde nūrdur. *Rabbunā ātina mā va'adtenā, va'fu 'annā vaĝfir lenā*⁴⁰ nazm-ı şerīfleri hep nūrdur. *zekere raħmete rabbike*

³⁹And olsun güneşe ve ışığına. (Şems, 1)

⁴⁰Ey rabbimiz bize vadettiklerini ver. Bizi affet ve baĝışla (Âl-i İmran/194)

'abduhu, ke-de'bi āli fir'avne, beyne yedey necvākum⁴¹ naẓm-ı şeriflerindeki tekrîr-i izafât misk gibidir. İne el-kerime ibne'l-kerîmi ibni'l-kerîmi ibni'l kerîm-i Yûsuf ibnu Ya' kûbe bin İşâka bin İbrâhîme) hadîşi şerîfi miskdir. (fâ'ide) Qur'an belâgata 'üvnâniñ umemu mimmen ma' ake ta' biri şerîfide mütevâlî sekiz mîm ictimâ' etdiği hâlde lisâna şıķlet hâşıl olmadığı gibi bi'l-' aks haffetiniñ izdiyâdına sebep olmuştur.

و فِي الْمَتَكَلِّمِ مَلَكَةٌ يُفْتَدِرُ بِهَا عَلَى التَّعْبِيرِ عَنِ الْمَقْصُودِ بِأَفْظٍ فَصِيحٍ.⁴²

ve fi'l-mütekellimi meleketun yuķtederu bihâ 'ale't-ta' biri 'ani'l-maķşüdi bi-lafzin faşîh mütekellimde feşâhat bir meleke, faşîhiñ nefsinde rüsûh bulmuş hey'etdir ki o meleke sebebiyle her bir maķşaddan faşîh lafz ile ta' bire iķtidâr olunur. Şu hâlde melekesine maķşüd yeni lafz faşîh ile ta' bir bile etse işîlâhen faşîh sayılmaz. Muşannifiñ [17] lafz-ı faşîh ta' biri müfred ü mürekkebe 'âm-ı şâmil olması içindir çünkü (el-maķşüd) daki (lâm) (her bir maķşadın) ta' biriyle işâret ettiğimiz gibi istiğrâķ içindir, mütekellimiñ kaşdımiñ ve irâdesiniñ vâki' olduğu her şey demektir şu hâlde bi-kelâmin faşîhin demiş olsa idi mütekellimiñ feşâhatinde her bir maķşüd yeni kelâm-ı faşîh ile ta' bire muķtedir olması vâcib olacaktı. Hâlbuki bu muhâldir çünkü mütekellimiñ müfreden başka şeyle ta' bir-i mümkün olmayan maķşadı da olur.

و الْبَلَاغَةُ فِي الْكَلَامِ مُتَابَقَتُهُ لِمُقْتَضَى الْحَالِ مَعَ فَصَاحَتِهِ⁴³

ve'l-belâgatu fi'l-kelâmi mutâbaķatuhu li-muķtezâ'l-hâli ma'a feşâhatihi.

(kelâmda belâgat): Kelâmiñ feşâhatiyle beraber muķtezâ-yı hâle mutâbaķatıdır. Hâl vechu maķşüş üzere tekellüme ya' nî aşlı ma' nâ-yı naħvîyi kendisiyle edâ' olunan kelâm ile bir nev'-i huşuşiyet i'tibâr edilmeye dâ'î olan emirdir. Meşelâ muhâtabiñ hûkmü

⁴¹ Rabbinin kulu onun rahmetini andı, Firavun ailesinin durumu gibi, gizli konuşmanız onların elleri arasındadır.

⁴² Konuşanda kastettiği anlamı fasih bir sözle ifade etme gücü vardır.

⁴³ Sözdeki belâgat sözün fasih olmakla birlikte halin gereğine de uygun olmasıdır.

münker olması te'kidî iktizâ eden bir hâldir te'kid de bu hâliñ muqtezasıdır. Kelâmıñ muqteza-yı hâle muṭābaqatınıñ ma'nası : hâl te'kidî iktizâ ederse kelâm mü'ekked olur. İtlâkı iktizâ ederse te'kidden 'arî olur. İşte bu bile meşelâ müsnedün ileyiñ ḥazfını iktizâ ederse ḥazf edilir, zıkrını iktizâ ederse zıkr edilir gibi 'ilm-i me'anîniñ müstemil olduğu şeylerdir.

و هو مُخْتَلَفٌ فَان مَقَامَاتِ الْكَلَامِ مُتَّفَاوِتَةٌ فَمَقَامُ كُلِّ مِنَ التَّنْكِيرِ وَ الْإِطْلَاقِ وَ التَّقْدِيمِ وَ الذِّكْرِ
يَبَيِّنُ مَقَامَ خِلَافِهِ وَ مَقَامَ الْفَصْلِ يَبَيِّنُ مَقَامَ الْوَصْلِ وَ مَقَامَ الْإِيْجَازِ يَبَيِّنُ مَقَامَ خِلَافِهِ وَ كَذَا
خَطَابُ الذِّكْرِ مَعَ خِطَابِ الْغَيْبِيِّ وَ لِكُلِّ كَلِمَةٍ مَعَ صَاحِبَتِهَا مَقَامٌ.⁴⁴

ve huva muhtelifun fe-inne maḳāmāti'l-kelāmi mutefāvitetun fe-maḳāmu kullin mine't-tenkīri ve'l-iṭlāki ve't-taqdīmi ve'z-zikri yubāyinu maḳāme [18] ḥilāfihi ve kezā ḥiṭābu'z-zekiyyi ma'a ḥiṭābi'l-ḡabiyyi ve li-kulli kelimetin ma'a ṣāhibetihā maḳāmun.

Muqteza-yı hâl muhtelifdir, çünkü kelâmıñ maḳamları mütefāvitdir. Hâl ile maḳamıñ mefhūmları müteḳāribdir. Aralarındaki teḡāyur i'tibārîdir. Çünkü hâliñ mefhūmundaki emr dā'î ya'nî meşelâ muḥātabıñ munkir olması kelâmıñ bir nev'-i ḥuşūşiyet üzerine vārid olmasına maḥal olmasını tevehhüm i'tibārıyla maḳamdır, zamān olmasını tevehhüm i'tibārıyla hâldir. (Birde maḳamın ism-i mef'ûl şîḡasıyla muqtezaya izāfeti i'tibār olunur da te'kid maḳamı, iṭlāk maḳamı, ḥazfu işbāt maḳamı denilir. Hâliñ ism-i fā' il şîḡasıyla muqteziye olur. İnkār-ı hâli ḥuluvv-ı zihn-i hālî gibi. Şu ḥalde tenkīr, iṭlāk, taqdīm, zıkrden her birerleriniñ maḳamı bunlarıñ ḥilāfına olanlarıñ maḳamına mübāyendir. Faşl maḳamı vaşl maḳamına mübāyendir. Muşannifiñ *ve maḳāmu'l faşli ilā āḥirihi...* diyerek ayırması iki şeyden ötürüdür. Biri faşlu vaşl baḥsiniñ ehemmiyetini tenbīh, ikincisi bir cümleden ekşere muḥtaş olan aḥvâlden olduḡunu iş'ār, icāz maḳamı

⁴⁴ O, (halin gereği) farklıdır. Kelâmın makamları çeşitlidir. Tenkīr, itlāk, takdim, zıkr gibi makamların her biri karşıtının makamına muhaliftir. Fasil makamı vasıl makamına, i'caz makamı karşıtı olana, aynı şekilde zekiyle konuşmak, aptalla konuşmaya muhaliftir. Her kelimenin birlikte kullanıldığı kelime ile bir makamı vardır.

hılāfī olan itnāb, musāvāt maḳāmına mübāyendir. Bunu da ayrıca zıkr etmesi bir cümleye yāhud cüz'ü cümleye ğayr-ı muhtaş olmasına bir de ehemmiyetine ve mebhāiş-i keşīresi olduğuna mebnīdir. Kezā ğabīye hıṭāb ile zekiye hıṭāb da birbirine mübāyendir. Zekiye laṭif nūkteler, ince ma' nālar münāsib olur, ğabīye bi'ṭ-ṭab' i böyle şey olmaz. Her bir kelime için muşāhib olduğu diğerkelime ile bir maḳāmı vardır. Meşelā şartā iktirānı kaşđ olunan fi' liñ her bir edāt-ı şart ile bir maḳāmı vardır. Kezā her bir edāt-ı şartıñ māzī ile başka muzāri' ile başka maḳāmı vardır.

و ارتفاع شأن الكلام في الحسن و القبول بمُتَابَعَتِهِ للاعتبار المناسب و انْخِطَاطُهُ بِعَدَمِهَا⁴⁵

ve'r-tifā'u şe'ni'l-keḷāmi fi'l-ḥusni ve'l-ḳabūli [19] bi-mutābaḳātihi li'l-i'tibāri'l-munāsibi ve'n-ḥiṭāṭuhu bi-'ademihā kelām-ı faşīhiñ şān u şerefiniñ ḥüsnde ve maḳbūliyetde irtifā'ı i'tibāri münāsebe muṭābaḳatıyla, inḥiṭāṭı da 'adem-i muṭābaḳatıyladır. İ'tibār-ı münāsib ile murād mütekellimiñ bi-ḥasebi's-seliḳa yāhud terākīb-i bulegāyı tetebbü' ḥasbiyle münāsib i'tibār etdiği emrdir. Çünkü bir şey'e nazaru ḥāline ri'āyet etdiđiñ zamānda *i'tebertu's-şey'e*⁴⁶ denilir. İşte mütekellimiñ bu emri i'tibāri da evvelen ve bizzātı ma'nāda, şāniyen ve bi'l-'arz-i lafzda olur. Ḥüsni ile de ḥüsni i zātı ya'nī kelāmiñ tenāfur ve ḍa'f-ı te'līfden ḥālī olması murāddır. Bu arada ya ḳarīnede muşannifiñ *muṭābaḳatuhu li'l-i'tibāri'l-munāsib* ḳavlidir. Çünkü ḥüsni 'arz bu i'tibār-ı münāsible olamaz. Belki belāğatiñ ḥaddinden ḥāric olan muḥassenāt-ı lafziyye yāhud ma'neviyye ile olur.

فمقتضى الحال هو الاعتبار المناسب⁴⁷

Fe muḳtedā'l-ḥālī huva'l-i'tibāru'l-munāsibu

Şu ḥālde muḳtezā-yı ḥāl ancak i'tibār-ı münāsibden 'ibaret olmuş olur. Muşannifiñ bu

⁴⁵ Kelamın güzellikte ve kabulde şanınin yükselmesi hāle uygunluğu ile dir. Düşüşü ise hale uygun olmaması ile olur.

⁴⁶ Bir şeye itibar ettim (kabul ettim)

⁴⁷ Öyleyse muktezayı hal uygun olan durumdur.

sözü şekl-i şālîşden bir neticedir. Kıyasınıñ tertibi şöyledir: *İrtifā' u'l-kelām bi - muṭābaḳatihi li-muḳteżā' l-ḫāl ve'rtifāu' l-kelām bi-muṭābaḳati' l-i' tibāri' l-münāsib* neticesi *muḳteżayu' l-ḫāl huva' l-i' tibāru' l-münāsib*.

فالبلاغة راجعة إلى اللفظ باعتبار إفادته المعنى بالتركيب و كثيراً ما يُسمى ذلك فصاحة
أيضاً⁴⁸

Fe' l-belāḡatu rāci' atun ile' l-lafzi bi' tibāri ifādetihi' l-ma' nā bi' t-terkibi ve keşiren mā yusemmā zālike feşāḡaten eydan.

Şu hâlde belāḡat terkîb ile ma' nā-yı şāniyi ki maḳama münāsib olan ve maḳamıñ iḳtizāsına binā' en ' arz kendine te' alluḡ eden meşelā inkāra nisbetle te' kîd gibi huşuşıyeti ifādesi i' tibāriyla lafza raci' bir şın' atdır. Çok def' ada bu zıkr olunan vaşfa belāḡat denildiği gibi feşāḡat de denilir.

و لها طرفان: أعلى و هو حد الإعجاز و ما يقرب منه و أسفل و هو ما إذا غيّر الكلام عنه
إلى ما دونه ألتحق عند البلغاء بأصوات الحيوانات و بينهما مراتب كثيرة و تتبّعها
وجوه آخر تُورث الكلام حسناً⁴⁹

ve lehā ṭarafāni: a' lā ve huva ḫaddu' l-i' cāzi ve mā [20] yaḳrubu minhu ve esfelu ve huva mā izā ḡuyyire' l-kelāmu ' anhu ilā mā dūnehu ilteḡaḡa ' inde' l-buleḡā' i bi-eşvāti' l-ḡayvānāti ve beynehumā merātibun keşiretun ve tetba' uhā vucūhun aḡaru tūrişu' l-kelāmu ḡusnen.

kelāmda belāḡat için iki ṭaraf vardır. Birisi a' lādır ki belāḡat burada nihāyet bulur. Bu da mertebe-i i' cāz ve ṭaraf-ı a' lāya ḡarīb olandır ya' nî ṭaraf-ı a' lā ve ṭaraf-ı a' lāya karīb olan mertebe-i i' cāzdır. Bütün āyāt-ı celīle mu' ārazanıñ imtinā' ında her ne kadar

⁴⁸ Öyleyse anlamı terkible birlikte ifadelere dökmek açısından lafza döner. Bu da çoğunlukla fesāhat olarak adlandırılır.

⁴⁹ İki tarafı vardır. A' lā (yukarı) i' cāza yakın veya i' cāz sınırındadır. Esfel (aşağı) belāḡat âlimlerine göre kelam bu makamdan aşağı inmesi durumunda hayvan seslerine katılır. İkisi arasında çok mertebeler vardır ki onları kelâmın güzelliğine sebep olan yönler izler.

müşterek ise de ba' zısının ba' zısından daha a' lā ṭabaḳada olduğu da ' ulemāniñ beyānına göre ḥafī değildir. Bu yolda verdiğimiz ma' nā ve mā yaḳrubu minhu ḳavliniñ huva üzerine ma' tūf, minhu zamiri de ḥaddu'l-i' cāza değil ṭarafu a' lāya rāci' olduğuna göredir. Ba' zıları ḥaddu'l-i' cāz üzerine ' atf ediyor. Őu ḥalde ḥadd-i i' cāza ḳarīb olan da a' lādan oluyor. ' Allāme bu ' atfa i' tirāz ediyor. Ḥadd-i i' cāza ḳarīb olan ṭaraf-ı a' lādan olamaz diyor. Faḳaṭ ' allāmeye Őöyle demek mümkündür: A' lā ḥakīkī olur ki ḥadd-i i' cāzdır. Bir de nisbī olur ki beŐeriñ ḳudretine nisbetle demektir. Bu da ḥadd-i i' cāza ḳarīb olamaz. ' Allāmeye verilen cevāb ' Abdalbākī el-Yemeni' niñ *lehā ṭarafāni a' lā ve huva maṣabu kelāmi'llāhi'l-mu'cezi ve mā yaḳrubu minhu ve huva kelāmu nebiyyihi Őallā'llāhu 'aleyhi ve sellem liḳavlihi ũtiyte cevāmi'e'l-kelāmi*⁵⁰; ibāresiyle de te'yid edilir. Çünkü buradaki *ve mā yaḳrubu* [21] maṣab üzerine ma' tūf olduğu gibi muŐannifiñ ve mā yaḳrubusu da ḥaddi'l-i' cāz üzerine ' atf olunur. Mu'cez olan kelāmu'llāh maṣabına yāḳiñ olan kelām-ı nisbisi a' lādan a' lāya nisbiden olur. MuŐannifiñ ' ibāresi de böyledir. Hem bu rabṭda mā yaḳrubu minhu kelām-ı nebī ' aleyhi's-selāma maŐrūf olmakla āyāt-ı celīleniñ ba' zısının ba' zısındañ a' lā ṭabaḳada olduğuna ḳābil olmak cür'eti de olmaz. İmām-ı A' zam'ıñ Fıḳhu Ekber'indeki (*ve āyātu'l-ḳur'āni kulluhā müsteviyetun fi'l-faḳīleti ve'l-'azameti*)⁵¹ sözü ḥāṭırımında olduğundan āyātüñ ba' zısının a' lā ṭabaḳada olduğuna dā'ir sözü ' ulemāya izafet etmiŐtim. (' Abdalbākī' niñ) sözüyle lehu'l-ḥamdu ve'l-minnetu iṭmi'nānim ziyādeleŐdi. vallāhu'l-muvaffaḳ belāğatin ikinci zarfı esfel kısmıdır. Bu da öyle bir ṭarzda irād edilen bir kelām-ı beliğdir ki (bi'l-farzi kelāmun) bunuñ dūnuna tağyir edilecek olsa i' rābī Őaḥiḥ bile olsa buleğā' nazarında aŐvāt-ı ḥayvānata iltihāḳ etmiŐ sayılır) AŐl-ı murād üzerine zā'id olan leṭa'if-i ḥavāŐ bulunmadığından değer kalmaz. (Őimdi bu iki ṭaraf arasında çok mütefāvit mertebeler vardır.) Maḳāmlarıñ tefāvutuna i' tibārāt-ı münāsebeye ri' āyeti, feŐāḥati maḥal olan sebeblerden uzaklığa göre ba' zısı ba' zısından a' lā olur. (Kelāmiñ belāğatine muḳtezā-yı ḥāle muṭābaḳat ve feŐāḥatden mā ' adā kelām-ı ḥusn irāŐ eden diğer vecihler de tābi' olur.)

⁵⁰ İki tarafı vardır. Biri yüksektir Allāhın mu'cez kelāmi konumundadır. Ona yakın olan ise peygamber (SAV) nin kelāmıdır. Bütün kelāmlar sana verildi.

⁵¹ Kur'ān-ı Kerim'deki tüm ayetler fazilet ve yücelikle eşdeğerdir.

“Kelāma Hüsn Īrāsı ta‘birinde bu vücūhun kelām-ı taḥsīni ‘arz olduğuna, ḥadd-i belāğatden ḥāric olduğuna işāret vardır. “tetba‘ uhā” lafzında da bu vücūhuñ muḳtezā-yı ḥale muṭābakata, feṣāḥate ri‘āyetden sonra muḥassen ‘addedileceğine iş‘ār vardır.

و في المتكلم ملكة يفتدر بها على تأليف كلام بليغ⁵²

ve fi 'l-mutekellimi meleketun yaútediru bihÁ èalÁ teélifi kelÁmin belàin

Mütekellimde belāğat: Kelām-ı belig te‘līfine iḳtidār-ı ḥāşıl olacak bir meleke, bir şıfat-ı rāsıhadır. [22]

فَعَلِمَ أَنَّ كُلَّ بَلِيغٍ فَصِيحٌ وَ لَا عَكْسَ وَ أَنَّ الْبَلَاغَةَ مَرْجِعُهَا إِلَى الْإِحْتِرَازِ عَنِ الْخَطَا
فِي تَأْدِيَةِ الْمَعْنَى الْمُرَادِ وَ إِلَى تَمْيِيزِ الْفَصِيحِ مِنْ غَيْرِهِ.⁵³

fe-‘ulime enne kulle belīgın faşīḥun ve lā ‘akse ve enne ‘l-belāğate merci‘ uhā ilā ‘l-ihṭirāzi ‘ani‘l-ḥaṭā‘i fī te‘diyeti‘l-ma‘nā‘l-murād ve ilā temyīzi‘l-faşīḥi min ġayrihi şimdi feṣāḥatiñ aḳsāmınıñ belāğatiñ iki kısmınıñ ta‘rīflerinden her bir belīginiñ faşīḥ olduğu ve bunun ‘aksi şaḥiḥ olmadığı ma‘lūm oldu. “Nevet her bir belig kelām olsun mütekellim olsun (Dk.5) faşīḥdir çünkü belāğatiñ ta‘rīfnde feṣāḥat me‘ḥūzdur. Faḳaṭ bunun aksi ya‘nī her faşīḥ belig değıldir çünkü muḳtezā-yı ḥale ġayr-ı muṭābık kelām-ı faşīḥ olması kezā muḳtezā-yı ḥale ġayr-ı muṭābık lafzı faşīḥ ile maḳşūdunu ta‘bīr melekesi olması cā‘izdir. Ve belāğatiñ merci‘i ya‘nī taḥaḳḳuk ḥuşūlü aşl-ı murād üzerine zā‘id olan ma‘nā-yı murād-ı te‘diyede olan ḥaṭādan ihṭirāziñ vücūduna ve kelām-ı kelimāt-ı faşīḥaya ġayrisından

⁵² Konuşanın belāğati belig bir kelāmın oluşturulmasını sağlamaya güç yetireceğı bir yetenektir.

⁵³ Her belig olan doğrudur ve bunun tersi doğru değıldir. Belāğatin dönüş yeri istenen anlamı ifade etme konusunda yanlışla düşmekten kaçınma ve fasih olanı diğlerinden ayırmaktır.

temyîze olduğu ma‘lûm oldu. Belâğatiñ ihtirâz-ı mezkûra rücû‘unuñ ma‘nâsı: Belâğat hâşıl olmak için ihtirâzıñ huşûlü vâcib bir şey olması demektir çünkü ihtirâz müntefî olsa ve ittifâkî olarak bir kelâm irâd itse muqtezâ-yı hale mu‘tabıķ olmaması mümkün olur. Bu hâlde belîğ olmaz işte buradaki merci‘, merci‘u’l-cûd ile’l-ganî kavlindeki ma‘nâyadır ki buna *ey el-ğaniyyu huve’llezî yecibu huşûluhu li-yumkine’l-cûd*⁵⁴ diye ma‘nâ veriyorlar yoksa (merca‘u’l-cidâl ilâ fesâdi’l-kulûb) kavlinde olduğu gibi meâlî ma‘nasına değildir, çünkü ihtirâzıñ belâğati sebķi vâcibdir.

Dk. müşteri ki iki ma‘nâsında isti‘mâl tarîķiyle yâhûd (mâ yutlaķu ‘aleyhi lafzu’l-belîğ) teviliyle

*: ‘Abdulķāhiriñ re’yine göre feşāhat, belâğat, cezālet, berā‘at elfāz-ı müterādifdir.

[23]

و الثَّانِي مِنْهُ مَا يُبَيِّنُ فِي عِلْمٍ مَثْنٍ اللَّغَةِ أَوْ التَّصْرِيفِ أَوْ التَّحْوِ أَوْ يُدْرِكُ بِالْحَسَنِ وَ هُوَ مَا عَدَا
التَّعْقِيدَ الْمَعْنَوِيَّ وَ مَا يُحْتَرَزُ بِهِ عَنِ الْأَوَّلِ عِلْمُ الْمَعَانِي وَ مَا يُحْتَرَزُ بِهِ عَنِ التَّعْقِيدِ الْمَعْنَوِي
عِلْمُ الْبَيَانِ وَ مَا يُعْرَفُ بِهِ وُجُوهُ التَّحْسِينِ عِلْمُ الْبَدِيعِ وَ كَثِيرٌ يُسَمَّى الْجَمِيعَ عِلْمُ الْبَيَانِ وَ
بَعْضُهُمْ يُسَمِّي الْأَوَّلَ عِلْمَ الْمَعَانِي وَ الْأَخِيرِينَ عِلْمَ الْبَيَانِ وَ الثَّلَاثَةَ عِلْمَ
الْبَدِيعِ.⁵⁵

ve ‘ş-şānī minhu mā yubeyyinu fī ‘ilmi metni’-luğati ev et-taşrîfi ev en-naĥvi ev yudreku
bi’-ĥissi ve huva mā ‘adā’t-ta’ķidi’-l-ma‘nevī ‘ilmu’-beyāni ve mā yu‘refu bihi
vücūhu’-taĥsīni ‘ilmi’-bedī’ ve keşīrun yusemmiye’-cemī’e ‘ilmu’-beyāni ve
ba‘đuhum yusemmā’-evvele ‘ilmel-me‘ānī ve’l-aĥīreyni ‘ilme’l-beyāni ve’ş-şelāsete
‘ilme’-bedī’

ikincisinin ya‘nî faşīĥe ġayrısından temyîziñ ba‘zısı metn-i luğat ‘ilminde ġarābet

⁵⁴ Cömertliğin mümkün olması için elde edilmesi gereken zenginliktir.

⁵⁵ İkincisi dil ilminde, sarf veya nahiv ilminde gösterilir ya da güzellekle idrak edilmesi Manevi karmaşıklığın dışındaki şeylerdir. Birincisinden kaçınmaya yardımcı olan şey anlam bilimidir. Manevi karmaşıklıktan sakınmayı sağlayan ilim ise beyân ilmidir. Kelâma güzel yönler katan ise Bedî’ ilmidir. Çoğu bunların hepsini beyân ilmi olarak isimlendirir. Bazıları ilkini anlam bilim diğer ikisini beyân ilmi olarak isimlendirir. Bazısı da üçüne Bedî ilmi der.

gibisi yāḥud ‘ilm-i taṣrīfde muḥālefet-i kıyās gibisi yāḥud ‘ilm-i naḥvde (ḍa‘ fu te’līf gibisi) beyān u ĩzāḥ edilir. Yāḥud hiss ile idrāk olunur tenāfur gibisi bu ‘ulūm-ı mezkūrede beyān edilen yāḥud his ile idrāk olunan ta‘kīd-i ma‘nevīden mā‘adāsıdır. (Evvelden) ya‘nī ma‘nā-yı murād-ı te’diyede ḥaḫādan kendisiyle iḥtirāz olunan ‘alemu ‘ilm-i me‘ānīdir. Taḥsīn-i kelāmın envā‘ı kendisiyle bilinen ‘alemu ‘ilm-i bedī‘dir. Çok kimse hepsine ‘ilm-i beyān ba‘zıları evvelkisine ‘ilm-i me‘ānī iki sonuncuya ‘ilm-i beyān ‘ulūm-ı ṣelāseye ‘ilm-i bedī‘ diyor.

الفنُّ الأوَّلُ عِلْمُ الْمَعَانِي وَ هُوَ عِلْمٌ يُعْرَفُ بِهِ أَحْوَالُ اللَّفْظِ الْعَرَبِيِّ الَّتِي بِهَا يُطَابِقُ مُقْتَضَى الْحَالِ وَ يَنْحَصِرُ فِي ثَمَانِيَةِ أَبْوَابِ أَحْوَالِ الْإِسْنَادِ الْخَبَرِيِّ أَحْوَالِ الْمُسْنَدِ إِلَيْهِ أَحْوَالِ الْمُسْنَدِ أَحْوَالِ مُتَعَلِّقَاتِ الْفِعْلِ الْقَصْرِ الْإِنْشَاءِ⁵⁶

el-fennu’l-evvelu ‘ilmu’l-me‘ānī ve huva ‘ilmun yu‘refu bihi aḥvālu’l-lafzi’l-‘arabī elletī bihā yuṭābiḫu muḫtezā’l-ḥālī ve yenḥaṣiru fī ṣemāniyeti ebvābin. Aḥvālu’l-mūsnedi ileyhi, aḥvālu’l-mūsnedi, aḥvālu mute‘allikāti’l-fi’li, el-ḫaṣru, el-inṣā’u

[24]

الفصلُ و الوصلُ الإيجازُ و الإطنابُ و المُساواةُ لِأَنَّ الْكَلَامَ إِمَّا خَبَرٌ أَوْ إِنْشَاءٌ لِأَنَّهُ إِنْ كَانَ لِنِسْبَتِهِ خَارِجٌ نُطَابِقُهُ أَوْ لَا نُطَابِقُهُ فَخَبَرٌ و إِلاَّ فإِنْشَاءٌ و الْخَبَرُ لَا بُدَّ لَهُ مِنْ مُسْنَدٍ إِلَيْهِ و مُسْنَدٌ و مُسْنَدٌ و المُسْنَدُ قَدْ يَكُونُ لَهُ مُتَعَلِّقَاتٌ إِذَا كَانَ فِعْلاً أَوْ فِي مَعْنَاهُ و كُلُّ مِنَ الْإِسْنَادِ و التَّعَلُّقُ إِمَّا بِقَصْرِ أَوْ بغيرِ قَصْرِ و كُلُّ جُمْلَةٍ قُرْنَتْ بِأُخْرَى إِمَّا مَعْطُوفَةٌ عَلَيْهَا أَوْ غَيْرُ مَعْطُوفَةٍ و الْكَلَامُ الْبَلِيغُ إِمَّا زَائِدٌ عَلَى أَصْلِ الْمُرَادِ لِفَائِدَةٍ أَوْ غَيْرُ زَائِدٍ⁵⁷

⁵⁶ İlki anlam bilimdir. Hâlin gereğine uyan lafzın hallerinin bilindiği bilimdir. Sekiz bölüme ayrılır: İsnâd-ı haberî’nin halleri, Mūsnedun ileyhın halleri, Mūsnedin halleri, Mute‘allikātu’l-Fi’lin halleri, Kasr, İnṣā, Faslı u Vaslı, İcâz, İtnab ve Musāvât

Çünkü kelâm ya haber ya inṣā’dır. Çünkü ona nisbet edilen şeyin dışındaysa ona uyar ya da uymaz. Uyarsa haber uymazsa inṣā adı verilir. Haberın mūsnedin ileyh ve isnaddan ayrı olamaz. Mūsnedin ise fiil veya fiil anlamında mute‘allikleri vardır. İsnâd ve bağlantıları ya kasrlı ya kasrsızdır. Birbirine bitişen cümle ya ona atfedilmiştir ya da atfedilmemiştir. Belig olan kelâm bir faydadan dolayı ya zâiddir ya da zâid değildir.

⁵⁷ Faslı u Vaslı, İcâz, İtnab ve Musāvât çünkü kelâm ya haber ya inṣā’dır. Çünkü ona nisbet edilen şeyin dışındaysa ona uyar ya da uymaz. Uyarsa haber, uymazsa inṣā adı verilir. Haber, mūsnedin ileyh ve isnaddan ayrı olamaz. Mūsnedin ise fiil veya fiil anlamında mute‘allikleri vardır. İsnâd ve bağlantıları ya

el-faşlu ve 'l-vaşlu, el-icāzu, ve 'l-iṭnābu ve 'l-musāvātu li-enne 'l-kelāme immā ḥaberun ev inşā 'un li-ennehu inne kāne li-nisbetihi ḥāricun tuṭābiḫuhu ev lā tuṭābiḫuhu fe-ḥayrun ve illā fe-inşā 'un ve 'ḥaberu lā budde lehu min müsnedin ileyh ve müsnedin ve isnādin ve 'l-müsnedu ḳad yekūnu lehu müte'allikātun izā kāne fi 'len ev fī ma' nāhu ve kullun mine 'l-isnādi ve 't-ta'alluḳi immā bi-ḳaşrin ev bi-ḡayri ḳaşrin ve kullu cümletin ḳurinet bi-uḥrā immā ma'tūfetun 'aleyhā ev ḡayru ma'tūfetin. Ve 'l-kelāmu 'l-beliḡu immā zā'idun 'alā aşli 'l-murād li-fā'idetin ev ḡayru zā'idin. Fennu evvel 'ilm-i me'āniye dā'irdir. 'İlm-i me'āni lafz-ı 'arabîniñ muḳtezā-yı ḥale muṭabıḳ olan aḥvāl-i kendisiyle bilinen bir 'ilm, bir melekedir. 'İlm-i me'āniden maḳşūd sekiz bāba münḥaşırdır. Onlar da aḥvāl-i isnād-ı ḥaberî, aḥvāl-i müsnedün ileyh, aḥvāl-i müsned, aḥvāl-i müte'allikāt-ı fi'l, ḳaşr, inşā', faşl u vaşl, icāz, iṭnāb, musāvātdır. Çünkü kelām yā ḥaber olur yāḥud inşā' çünkü kelāmıñ ḥārice muṭabıḳ yāḥud ḡayr-ı muṭabıḳ nisbeti olursa o kelām ḥaberdir. Böylece kelāmıñ nisbeti olmazsa inşādır. Ḥaber için de müsnedün ileyh, müsned, isnād lâzımdır. Müsned, fi'l yāḥūd fi'l ma'nāsında olduḡu vaḳitte ba'zen onuñ müte'allikātı olur. Isnād ve te'alluḳuñ her birerleri de yā ḳaşr-la yāḥūd ḳaşrsız olur. Diḡerine muaren [25] olan her bir cümle yā oña 'atf olunur yāḥud olmaz. Belig olan kelām aşl-ı murād üzerine bir fā'ideden dolayı yā zā'id olur yāḥud olmaz.

تَنْبِيهُ صِدْقِ الْخَبَرِ مُطَابَقَتُهُ لِلْوَاقِعِ وَ كَذِبُهُ عَدَمُهَا وَ قِيلَ مُطَابَقَتُهُ لِإِعْتِقَادِ الْمُخْبِرِ وَ لَوْ كَانَ حَطًّا
وَ عَدَمُهَا بِدَلِيلِ قَوْلِهِ تَعَالَى إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ وَ رُدَّ بِأَنَّ الْمَعْنَى لَكَاذِبُونَ فِي الشَّهَادَةِ أَوْ فِي
تَسْمِيَّتِهَا أَوْ فِي الْمَشْهُودِ بِهِ فِي زَعْمِهِمُ الْجَاحِظُ مُطَابَقَتُهُ لِلْوَاقِعِ مَعَ الْإِعْتِقَادِ وَ عَدَمُهَا مَعَهُ وَ
غَيْرُهُمَا لَيْسَ بِصِدْقٍ وَ لَا كِذْبٍ بِدَلِيلِ أَقْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَمْ بِهِ جِنَّةٌ لِأَنَّ الْمُرَادَ بِالثَّانِي غَيْرُ
الْكُذْبِ لِأَنَّهُ قَسِيمُهُ وَ غَيْرُ الصِّدْقِ لِأَنَّهُمْ لَمْ يَعْتَقِدُوهُ وَ رُدَّ بِأَنَّ الْمَعْنَى أَمْ لَمْ يُفْتَرِ فَعَبَّرَ عَنْهُ بِالْجِنَّةِ

kasrlı ya kasrsızdır. Birbirine bitişen cümle ya ona atfedilmiştir ya da atfedilmemiştir. Belig olan kelām bir faydadan dolayı ya zâiddir ya da zâid değildir.

Tenbîh: şıdķu'l-ħaberi muṭābakatuhu li'l-vāķi'ı ve kezbuħu 'ademuhā ve ķile muṭābakatuhu li'tiķādi'l-muħbiri ve lev kāne ħaṭa 'en ve 'ademuhā bi-delīlin ķavlihi te'ālā inne'l-münāfiķine le-kāzibūne ve rudde bi-enne'l-ma'nā le-kāzibūne fi'ş-şehādeti ev fī tesmiyetihā ev fī'l-meşhūdi bihi fī za'mihim. el-Caħizu muṭābakatuhu ma'a'l-i'tiķādi ve 'ademuhā ma'ahu ve ğayruħumā leyse bi-şıdķin ve lā kizbin bi-delīli eferā 'alā'l-lāhi kezben em bihi cinnetun li-enne'l-murāde bi'ş-şānī ğayru'l-kezibi li-enneħu ķasīmuħu ve ğayru'ş-şıdķi li-enneħum lem ya'teķidūħu verudde bi-enne'l-ma'nā em lem yefteri fe-'ubbire 'anhu bi'l-cinneti li-enne'l-mecnūne lā iftirāe leħu.

Zihinlerin tefāvutuna binā 'en şu söyleyeceğim baħş bir tenbîħdir çünkü kelâmın ħaber ile inşāya inħisārını beyān ederken *teṭābuķuħu ev lā teṭābuķuħu* ķavlinde bu baħşe bir nev' işaret vardı. (Ĥaberiñ şıdķı ħükmünün vāķi'-i ħārice muṭābakatı kezbidde ħükmünün vāķi'-i ħārice 'ademu muṭābakatıdır. Muşannifiñ (muṭābakata) ķavlinde bir muzāfun ileyh kezā 'ademuhā ķavlinde 'ademu muṭābakata ħüküm diye bir muzāf ileyh taķdīr ediliyor çünkü şıdķ ve kezbe evvelen bi'z-zāt ħükme şāniyen ve bi'l-vāşiṭa ħabere rāci' dir. (Burasını azıcık añlatalım: Kendileri arasında nisbet-i ħikemiye iķā' edilen her iki şey arasında zihinde olan lafızdan mefhūm bulunan nisbet-i tāmmeysi nażar-ı i'tibāra almayarak şu şudur gibi bir nisbet-i şübūtiye yāħud şu şu deĝildir gibi bir nisbet-i selbiye lāzımdır. İşte ħāric, vāķi' nefsu'l-emr denilen bu nisbetdir. Şimdi kelāmdan añlaşılın nisbet-i zihniyyeniñ de selbi oluşu şıdķ-ı 'adem-i muvāfaķata biriniñ şübūtu

⁵⁸ Uyarı: Haberın doĝruluĝu gerçeĝe uyum saĝlaması kezbe (yalan) olması ise uyum saĝlamamasıdır. Denildi ki haber verenin inancına olan uyumdur. Yalan ya da yanlışsa da uyumlu olmamasıdır. Bunun delili Kur'āndaki *münafıklar yalancıdırlar* ayetidir. (Bu delil) reddedildi şüphesiz anlamı onlar şahitlikte veya isimlendirmede veya şahitlik yapılan ifadesinde yalancıdırlar. Cāhiz itikadla haberin gerçeĝe uyum saĝladığını söylemiştir. Bu ikisinden başkası doĝru veya yalan deĝildir. Delili, Allah'a karşı yalan mı uyduruyor yoksa onda delilik mi var ayetidir. (Sebe/8) İkinciyle kastedilen yalan haber deĝildir çünkü o yalanın ortaĝıdır ve doĝru deĝildir ve onlar da onun doĝru olduğuna inanmazlar. Bu anlam reddedildi çünkü yoksa iftira atmadı mı? Delilik ile tabir edildi. Delirmiş kişi için ise iftira yoktur.

diğeriniñ selbî oluşu kezbdir şimdi [26] hâlde vâkı̄ olan ‘aқdı̄ murād ederek mesela satarım dediğın vaқitte bî̄iñ bu satarım sözünden evvel olması lâzımdır çünkü satarım sözünden evvel bî̄ vâkı̄̄ değil bu satarım sözün haber olmaz belki inşâ̄ olur çünkü satarım sözünün muṭābakatı қаşd olunacak bir hāricī, vâқӣ̄ yoktur faқat inşâ̄̄ olan sattım sözü böyle değildir çünkü bu sözün muṭābakatı қаşd olunur bir hāricī, vâқӣ̄ yoktur. Belki bu söz bî̄̄̄ icād etmiş olur. Nisbetiñ umūr-ı hāriciyeden olmayıp umūr-ı i‘tibāriyeden olması nisbetiñ hāricde, vâқӣ̄ de olmasına māni‘u muḍarr değildir. Çünkü hāricde kıyām Zeyd’e hāşıldır. Sözümüzle kıyāmıñ Zeyd’e huşulü hāricde muḥaқḳaқ ve mevcūd bir emrdir sözümüz arasında fark-ı zāhir vardır. Evvelkisi şādıқ ikincisi kāzibdir. Çünkü kıyāmıñ huşulü hāricde mevcūd değildir. Çünkü hāric nefsi huşule zarfdır. Yoksa huşulüñ taḥaқḳuқuna ve cevdiñe değil ya‘nî nisbetiñ hāricde vuқū‘uyla murādımız kelāmıñ maḥmūl-i mevzū‘una nefsu’l-emrde hāricde hāşıl-ı müteḥaқḳıқdır demektir yoksa maḥmūlüñ mevzū‘a intisābı mevcūd-ı hāricidir demek değildir ki Zeyd’e kıyāmıñ huşulü hāricde kıyām oña müteḥaқḳıқdır işte nisbetiñ hāricde vücūdunuñ ma‘nāsı budur. Nizām-ı tābi‘iñ diyor ki: Ḥaberiñ şıdқı muḥbiriñ i‘tikādına muṭābakattan ‘ibārettir isterse bu i‘tikād ḥaṭa‘ ya‘ni vâқӣ̄ a ğayr-ı muṭābıқ olsun kezbi de muḥbiriñ i‘tikādına ‘adem-i muṭābakatıdır. [27] isterse bu i‘tikād ḥaṭa‘ ya‘nî vâқӣ̄ a ğayr-ı muṭābıқ olsun şu hâlde (es-semā‘u taḥtenā)⁵⁹ diyerek i‘tikād edeniñ sözü doğrudur. ğayr-ı mu‘teқid olarak (es-semā‘u fevқana)⁶⁰ sözü yalandır. Nizām da‘vāsını (inne’l-münāfiқine le-kāzībūn) nazm-ı celīleye işbāt ediyor çünkü cenāb-ı ḥaқḳ münāfiқlarıñ vâқӣ̄ a muṭābıқ olan (İnneke le-resūlullāh) sözünde kāzīb olduklarını tescil buyuruyor. “Eğer şıdқ-ı vâқӣ̄ a muṭābakatdan ‘ibāret olsa idi cenāb-ı ḥaқḳın böyle buyurması şahih olmazdı. Nizāmıñ bu istidlāli şöyle reddolunur. Bu āyetiñ ma‘nāsı: Onlar şehādetde kāzibtirler, şehādette muvāṭa‘ayı iddi‘ālarında kāzibdirler. Bu ma‘nāya

⁵⁹ Gökyüzü altımızdadır.

⁶⁰ Gökyüzü üzerimizdedir.

göre tekzīb bu şehādetimiz şamīm kılmazdan der gibi bir haber-i kāzibi tazammun etmesi i‘tibarıyla neşhedu kavillerine rāci‘dir yāhūd ātīñ ma‘nāsı: Muvāta’adan hālī olan şu haberlere şehādet-i tesmiyesinde kāzibdirler. Çünkü şehādetde muvāta’a meşrūtdur “yāhūd kendi za‘mı fāsıdlerine göre meşhūd bihde (ya‘ni (inneke le-resūlullāh) kavlinde kāzibdirler. Çünkü onlar (inneke le-resūlullāh) diye şehādetleriniñ vākı‘a ğayr-ı muṭābık olduğu i‘tikādındadırlar. Şu hālde bu şehādetleri onların ‘indinde kezibdir. Ammā nefsu’l-emrde (inneke le-resūlullāh) sözü doğrudur çünkü vākı‘a-i ḥarice muṭābıktır. “Nazzām’ın şöyle de bir delīli var.” Bir kimse bir emri i‘tikād ederek haber verdikten sonra haber-i vākı‘ın hilāfına zuhūr etdikde o kimseye yalan söylemedi lākin hatā’ etti denilir. Nitekim Hazret-i ‘Ā’iše radiye [28] allāhu ‘anhādan bu yolda olan kimse hakkında *mā kezibe leke ve hum*⁶¹ diye buyurduğu rivāyet olunuyor. Nizāmın bu istidlāl de şöyle reddolunur: *el-islāmu bāṭılun* diyen kāfiri tekzīb *el-islāmu ḥaḳḳun* diyen kāfiri taşdīk delāletiyile menfī olan kezib değil kezib-i ta‘ammuddur. Cāhiz, haberin şıdka muṭābık olduğunu i‘tikādla beraber vākı‘a muṭābaqatından kezbi de ğayr-ı muṭābık olduğuna i‘tikādla beraber vākı‘a ‘adem-i muṭābaqatından ibaretdir, bunların ğayrısı şıdka u kezib değildir diyor ki dört şüret açıkta kalıyor. Ya‘nī ğayr-ı muṭābık olduğunu i‘tikādla beraber vākı‘a ğayr-ı muṭābık yāhūd i‘tikādsız vākı‘a ğayr-ı muṭābık şüretleri şıdka ile kezib arasında vāsıta olmuş oluyor. Rāğıb da şıdka u kezib de Cāhiz gibi diyor faḳat ona göre bu dört şüretdeki vāsıta iki cihet i‘tibarıyla şıdka u kezible muttaşif oluyor. Vākı‘a yāhūd i‘tikāda muṭābaqatı ḥayşiyetiyle şıdka ile vākı‘a yāhūd i‘tikāda ğayr-ı muṭābık olması ḥayşiyetiyle kezib ile mevşuf oluyor. [29] Cāhiz iddi‘asına *efterā ‘alā’l-lāhi keziben em bihi cinnetun*⁶² nazm-ı celīli ile istidlāl ediyor çünkü kuffār ḥaşr ve neşr ḥaḳḳında peygamberimiz ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām efendimizin haberlerini men‘i ḥulv ṭarīkiyle iftirā’u ḥāl cinnetde ihtibāra ḥaşr ediliyor. Şübhesiz şānī ile ya‘nī ḥāl-i

⁶¹ Sana ve onlara yalan söylemedi.

⁶² Acaba o yalan yere Allah’a iftira mı etmiştir? (Sebe/8)

cinnetde ihtibār ile murād-ı kezbiñ ğayrıdır. Çünkü şānī kezbiñ qasimidir. Çünkü ma‘ nāsı *ekzibu em aḥberu ḥāle’l-cinne* yalan mı söyledi. Yoksa cinnet hālinde mi haber verdi demek olur. Şu hālde bir şey’in qasiminiñ o şey’in ğayrı olması vācib-i lāzımdır. Bu şānī şıdķında ğayrıdır. Çünkü onlar peygamberiñ şıdķına mu‘ taqad deĝildirler. Şu hālde bunların hāl-i cinnetde haber olan kelāmı ile murādları şıdķ u kezbiñ ğayrı bir şey olduğu anlaşılmaqla haberiñ şādık ü kâzib olmayan kısmı olduğu taḥaḳḳuḳ eder diyor. Cāḥiz’in bu istidlāli şöyle reddolunur. *em bihi cinnetun* qavliniñ ma‘ nāsı: yoksa iftirā’ etmedi mi demektir. Şu hālde ‘adem-i iftirādan cinnet ile ta‘bīr edilmesi melzūm-ı zıkr lāzım-ı irāde qabīlinden olur. Çünkü mecnūn olan kimse için iftirā’ etmemiñ ma‘ nāsı lāzım gelir. Çünkü iftirā’ ‘an ‘amd-i kezbden ‘ibārettir. Mecnūnuñ ise ‘amdī yoktur. Şu hālde şānī kezbiñ kısmı deĝil belki ondan eḥaş olan iftirāniñ kısmıdır. Bu taqđırde haber-i kâzibi [30] iki nev‘ine ‘an ‘amd-i kezibe ile ‘amedsiz kezbe ḥaşr-ı taqşim olmuş olur. Bu da kezbiñ te‘ammüdle te‘ammüdsüze inqisāmına delālet eden *men kezibe ‘aleyve mute‘ammiden fe’l-yetebevve maḳ‘adehu mine’n-nār*⁶³ ḥadīsi şerīfiyle müberhendir.

أحوال الإسناد الخبري

Aḥvālu’l-isnādi’l-ḥaberī

Bāb-ı evvel isnād-ı haberiniñ aḥvālını beyāna dā’irdir. Isnād bir şey’in mefhūmu diĝerine şābit yāḥud diĝerinden menfī diye bir ḥükmü ifāde eder ḥayşiyette bir kelimeyi yāḥud kelime mecrāsında olan meşelen *Zeydun ebūhu qa’imun* gibisinde ebūhu qā’imunu diĝerine zamm etmekten ‘ibārettir. Muşannif bu bābda dört baḥş söyleyecek, birincisi haberden maḳşūdu, ikincisi haberiñ aqşāmı, üçüncüsü muḳtezā-yı zāhir üzere olup olmaması, dördüncüsü ḥaḳīqat-i ‘aqliyye ile mecāz-ı ‘aqliye inqisāmı.

⁶³ Hadis, Buhari, ilim, 38, *Kim benim adıma kasten yalan söyleyse Cehennemdeki yerine hazırlansın.*

لَا شَكَّ أَنَّ قَصْدَ الْمُخْبِرِ بِخَبْرِهِ إِفَادَةُ الْمَخَاطَبِ إِمَّا الْحُكْمَ أَوْ كَوْنَهُ عَالِمًا بِهِ وَ يُسَمَّى
الْأَوَّلُ فَائِدَةَ الْخَبْرِ وَ الثَّانِي لَازِمَهَا.⁶⁴

*Lā şekke enne kaçde'l-muħbiri bi-ħaberihî ifādetu'l-muħāṭabi immā'l-ħukme ev
kevnehu 'ālimen bihi ve yusemmā el-evvelu fā'idete'l-ħaberi ve's-şānī
lāzimehā.*

Şüphesiz iħbār u i' lām şadedinde olan bir kimsenin muħāṭaba ħaberiyile kaçdı Yā ħükmi yāħud muħbiriñ ħükme 'ālim olduğunu ifādedir. Bunlarıñ evvelkisine fā'ide-i ħaber ikincisine lāzım fā'ide-i ħaber denilir. Muşannifiñ muħbir kaçdını iħbār u i' lām şadedinde olan kimse ile ta' bīr ediyoruz. Cümle-i ħaberiyeyi telaffuz eden demiyoruz. Çünkü cümle-i ħaberiyeye muşannifiñ söylediği iki şey'in ħayrı meşelen taħassur u teħazzün [31] yāħud za' f-ı taħaşşu' vesā'ir ħarāzlar için de irād edilir. Cümle-i ħaberiyeyi telaffuz edenin kaçdı demiş olan o vaķt bu ħaşr doğru olmazdı. Onuñ için aħbār-ı i' lām şadedinde diyerek ma' nā veriyoruz. Şimdi aħbār şadedinde olan kimseniñ meşelen Zeydiñ kā'im olduğunu bilmeyen muħāṭaba (zeydun kā'imun) diye ya ħükmi ifāde yāħud telħişi ħafz edene karşı (kaç ħafazat et-telħiş) gibi ħükmi 'ālim olduğu ifādeyi kaçd etmiş olur. “Ĥükmi ile burada nisbetiñ vuķu' u yāħud lā vuķu' u murāddır. Yoksa nisbeti iķā' yāħud intizā' murād deĝildir. Çünkü böyle olmuş olsa muħāṭabiñ ħükmi inkārınıñ ma' nāsı kalmaz çünkü muħbir nisbeti inkār etmedi diyemez demesi mumteni' olur.” Bunlarıñ evvelkisine (fā'ide-i ħaber) deniyor çünkü ħaberdan istifāde ediliyor. İkincisine (Lāzım fā'ide-i ħaber) deniyor. Bu lüzümüñ ma' nāsı: *Kullemā efāde'l-ħukmu efāde ennehu 'ālimun bihi min ħayri aksin*: Ĥükmi ifāde eden herşey ħükmi-i 'ālim olur ya' nī ifāde etmiş olur demektir ki ħükmi ifādeye ħükmi-i 'ālim olduğunu ifāde lāzım geldiğini görüyoruz. Faķaķ ħükmi-i 'ālim olduğunu

⁶⁴ Haberî olan isnâdın halleri: Şüphesiz haber verenin haberiyile kasdı muħataba ħükmi veya onun oluşumunu bildirmektir. İlki muħataba ħükmi bildirmeye haberin faydası, ikincisine onun lāzımı adı verilir.

ifade eden her şey hükmü ifade etmemiş olabiliyor çünkü lāzım musāvī değil e' amdır. Lāzım-ı e' ammiñ vücūdundan melzūmunuñ vücūdu lāzım gelmez çünkü hükümñ ıable'l-aḥbār ma' lūm olması cā'izdir.

و قد يُنزلُ العالمُ بهما منزلةَ الجاهلِ لِعَدَمِ جَرِيهِ عَلَى مُوجِبِ الْعِلْمِ.⁶⁵

Ḳad yunezzilu'l-‘ālimu bihimā menzilete'l-cāhili li-‘ademi ceryihi ‘alā mūcebi'l-‘ilmi Ba'zen de 'ilminiñ muḳtezāsı üzere hareket etmediğinden ötürü fā'ide-i ḥaber-i lāzım, fāide-i ḥaber- i 'ālim olan muḥāṭab cāhil menzilesine tenzīl edilir nitekim tāriḳ-i şalāt olan *‘ālime eṣ-şalātu vācibetun*⁶⁶denir. Keza oñunda olan şeyi bilerek soran [32] kimseye meşelen *huva kitābun* denilir çünkü o soran 'ilminiñ muḳtezāsına göre hareket etmemiştir, çünkü ilmiñ muḳtezāsı sormamaktı.

فَيُنْبَغِي أَنْ يُقْتَصَرَ مِنَ التَّرْكِيبِ عَلَى قَدْرِ الْحَاجَةِ فَإِنْ كَانَ خَالِي الذَّهْنِ مِنَ الْحُكْمِ وَ التَّرَدُّدِ فِيهِ اسْتُغْنِيَ عَنْ مُوَكَّدَاتِ الْحُكْمِ وَإِنْ كَانَ مُتَرَدِّدًا فِيهِ طَالِبًا لَهُ حَسَنَ تَقْوِيَّتِهِ بِمُؤَكَّدٍ وَإِنْ كَانَ مُنْكَرًا وَجَبَ تَوْكِيدُهُ بِحَسَبِ الْإِنْكَارِ كَمَا قَالَ تَعَالَى حِكَايَةً عَنْ رُسُلِ عَيْسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ إِذْ كَذَّبُوا فِي الْمَرَّةِ الْأُولَى إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ وَفِي الثَّانِيَةِ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ وَيُسَمَّى الضَّرْبُ الْأَوَّلُ إِبْتِدَائِيًّا وَالثَّانِي طَلْبِيًّا وَالثَّلَاثُ إِنْكَارِيًّا . وَإِخْرَاجُ الْكَلَامِ عَلَيْهَا إِخْرَاجًا عَلَى مُقْتَضَى الظَّاهِرِ.⁶⁷

Fe-yenbağī en yuḳtaşara mine't-terkibi 'alā ḳadri'l-ḥāceti fe-in kāne ḥāliye'z-zihni mine'l-ḥükmi ve't-tereddüdi fihi ustugniye 'an mü'ekkidāti'l-ḥükmi ve in kāne mütereddiden fihi ṭaliben lehu ḥasune taḳviyetuhu bi-mu'ekkidin ve in kāne munkiren

⁶⁵ Bu ikisini bilen kişi ilmin gereği üzerine davranmadığından cāhil konumuna indirilir.

⁶⁶ Namazın vacib olduğunu bildi.

⁶⁷ Terkîbden ihtiyaca göre yetinilmesi gereklidir. Muhatabın zihni hükümden veya bu hüküm konusunda tereddütten boşsa hükmü tekid edenlerden vazgeçilir. Şayet hükmü talep ederek tereddüdü varsa hükmü tekidle güçlendirmek güzeldir. Şayet hükmü inkâr ediyorsa inkâra göre hükmü pekiştirmek zorunludur. Allāhu te'alanın İsa peygamber hakkında bir bir anlatı olarak dediği gibi: Elçileri ilk yalanladıkları defa “Muhakkak biz size gönderilen elçileriz, ikinci kerede ise muhakkak elbette biz size gönderilen elçileriz” İlk türe ibtidâ'î ikinciye talebi, üçüncüye ise inkârî adı verilir. Kelâmı bunlar üzerine çıkarmak ise zāhirin gereğine göre çıkartmaktır.

vecebe tevkīduhu bi-ḥasebi'l-inkāri kemā kāle te'ālā ḥikāyeten 'an rusulī 'īsā 'aleyhi's-selām iz kuzzibū fī'l-merreti'l-ūlā innā ileykum murselūn ve fī's-ṣāniyeti innā ileykum le-murselūn ve yusemmā eḍ-ḍarbu'l-evvelu ibtidā'iyyen ve's-ṣānī talebiyyen ve's-ṣāliṣu inkāriyyen ve ihrācu'l-keḷāmi ihrācen 'alā muḳteḍā'z-zāhiri.

Muḥbiriñ haberiyle ḳaşdı muḥāṭaba iki emriñ birini ifāde olunca laḡvden ḥazerden dolayı terkībini ḥacet miḳdarına iḳtiṣār etmek lāyık olur. Eḡer muḥāṭab ḥükümden ve ḥüküm de tereddüdden ḥālīyyu'z-zihni ise ya' nī nisbetiñ vuḳū' unu yāḥud lā vuḳū' unu bilmiyor ve nisbetiñ vāḳi' olup olmadığından mütereddid deḡilse inne, lām cümle-i ismiyye gibi ḥükümü mü'ekked olan şeylerden istiḡnā olunur. Eḡer muḥāṭab ḥükümde mütereddid, ḥükümü ṭālib olursa bir mü'ekkedle ḥükümü taḳviye güzel olur. Eḡer muḥāṭab ḥüküm-i münker ḥilāfına ḳā'il olursa inkārıñ kuvvet ü za' fi nisbetinde ḥükümü tevkīd ü taḳviye vācib olur. Nitekim cenāb-ı ḥaḳ ḥazreti 'īsā 'aleyhi's-selāmiñ rusulünden ḥikāyete ilk def'a tekzīb olundukları vakit inne ve cümle-i ismiyye ile mü'ekked olarak *innā ileykum murselūn* ikinci def'a *mā entum illā beṣerun miṣlunā ve mā enzele'r-raḥmānu* [33] *min şey'in in entum illā tekzībūn* diye tekzībde mübālaḡa ettiklerinde *rabbunā ya'lemu innā ileykum le-murselūn* diye ḳasem ile, in ile, lām ile, cümle-i ismiyye ile mü'ekked olarak buyurduḡu gibi. (Darb-ı evvele ibtidā'ī, ṣāniye talebī, ṣāliṣe inkāri denilir. Ve keḷām-ı vüḳūh-ı mezkūre üzere ihrāca (muḳteḗā-yı zāhir üzerine ihrāc) denilir. muḳteḗā-yı zāhir, muḳteḗā-yı ḥālden eḡaṣṣ-ı muṭḻaḳ ile eḡaṣṣdır. Çünkü muḳteḗā-yı zāhiriñ ma' nāsı: muḳteḗā-yı zāhir-i ḥāl demekdir. Şu ḥālde her bir muḳteḗā-yı zāhir muḳteḗā-yı ḥāldir. Faḳaṭ her bir muḳteḗā-yı ḥāl muḳteḗā-yı zāhir deḡildir. Nitekim keḷāmiñ ḥilāf-ı muḳteḗā-yı zāhir üzerine ihrācī şūretinde muḳteḗā-yı ḥāl üzere olup muḳteḗā-yı zāhir üzerine olmadığı gibi. “Laṭīfe” : mütefelsefīnden “Kindī” ben ' Arab keḷāmında ḥaṣv buluyorum. (*'Abdullāh ḳā'imun*), (*İnne 'abdellāhi ḳā'imun*), (*İnne 'abdellāhi le-ḳā'imun*) diyorlar. Ḥālbuki hepsiniñ ma' nāsı birdir, deyince (Ebu'l-' Abbās) şöyle: Hayır, ma' nāları başka başkadır. (*'Abdullāh ḳā'imun*): ḳıyāmını ihbār (*İnne 'abdellāhi ḳā'imun*): sā'iliñ su'āline cevābdır.), (*İnne 'abdellāhi le-ḳā'imun*) munkiriñ inkārına cevābdır diye cevāb vermiş.

Kezā fī'l-izāhi

كثيراً ما يُخَرَّجُ الكلامَ على خلافِهِ فيُجَعَلُ غَيْرُ السَّائِلِ كَالسَّائِلِ إِذَا قُدِّمَ إِلَيْهِ مَا يَلْوَحُ لَهُ بِالْخَبَرِ
فَيَسْتَشْرِفُ لَهُ اسْتِشْرَافَ الطَّالِبِ الْمُتَرَدِّدِ نَحْوُ وَ لا تُخَاطِبُنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُعْرَقُونَ وَ
غَيْرُ الْمُنْكَرِ كَالْمُنْكَرِ إِذَا لَاحَ عَلَيْهِ شَيْءٌ مِنْ أَمَارَاتِ الْإِنْكَارِ نَحْوُ جَاءَ شَقِيقٌ عَارِضًا رُمَحَهُ
إِنَّ بَنِي عَمَّكَ فِيهِمْ رِمَاحٌ وَ الْمُنْكَرُ كَغَيْرِ الْمُنْكَرِ إِذَا كَانَ مَعَهُ مَا إِنْ تَأَمَّلَهُ ارْتَدَّعَ نَحْوُ لَا رَيْبَ
فِيهِ.⁶⁸

*Keşiren mā yuḥracu'l-kelāmu 'alā ḥilāfihī fe-yuc'alu ġayru's-sā'ili ke's-sā'ili izā
ḳuddime ileyhi mā yulevviḥu lehu bi'l-ḥaberi fe-yesteşrifu lehu istişrāfe't-ṭālibi'l-
mutereddidi naḥvu ve lā tuḥāṭibnī fi'l-lezīne ḳalemū innehum muġraḳūn ve ġayru'l-
munkiri ke'l-munkiri izā lāḥa 'aleyhi şey'uñ min emārati'l [34] -inkāri naḥvu cā'e
şaḳiḳun 'āriḍen rumḥahu inne beni 'ammike fihim rimāḥun ve'l-munkiri ke-ġayri'l-
munkiri izā kāne ma'ahu mā en te'emmelehu irtede'a naḥvu lā raybe fihī.* Çok def'a da
kelām ḥilāf-ı muḳteżā-yı zāhir üzere iḥrāc ü irād olunur da sā'il olmayan sā'il
meşābesinde ' addedilir bu da (o) ġayr-ı sā'il olan kimseye ḥaberiñ cinsini telviḥ ve işāret
eden bir şey taḳdīm edildikde olur ki ġayr-ı sā'il olan kimseye mütereddid ṭālibiñ intizāri
gibi ḥabere muntazır olur ve lā tuḥāṭibunī fi'l-lezīne ḳalemū innehum muġraḳūn nazm-ı
şerīfi gibi ki ey Nūḥ ḳavminden ġazāyı def' ḥuşuşunda baña du'ā etme me'ālinde olan
ve lā tuḥāṭibunī fi'l-lezīne ḳalemū kelām-ı şerīfi bundan evvel olan (ve aşna'u el-feleke
bi-a'yuninā) ḳavl-i şerīfiyle beraber ḥaberi telviḥ eder bir kelām olmakla ' acabā iġrāḳ ile
maḥkūm oldular mı diye muḥāṭabıñ tereddüd edeceği ve ḥükmü ṭālib olacağı bir maḳām
oldu da hazret-i Nūḥ ṭālib menzilesine tenzīl edilerek *innehum muġraḳūn* diye te'kīd ile
onlarıñ iġrāḳa maḥkūm oldukları irād buyuruldu. Ve ġayr-ı munkir olan munkir gibi
addedilir bu da ġayr-ı munkir olan kimsede inkār-ı imārātından bir şey zāhir olduğu

⁶⁸ Çoğu zaman söz onun karşısı olarak çıkarılır. Böylece söz habere işāret ederse ḥükmü talep etmeyen kişi talep eden gibi olur. Sonuçta tereddütlü olarak talep eden kişi gibi yapmaktadır. Örneġin, “Zalimler hakkında benimle konuşma! Şüphesiz ki onlar boġulanlardır.” Ayrıca inkārcı olmayanın inkārcı gibi bir işāret göstermesi durumunda inkār işāretlerinden bir şey yapılır. Örneġin, mızraġını doġrultan bir kardeş geldi, şüphesiz senin amcanın oġlunda mızraklar vardır beytinde olduğu gibi. İnkārcı olan kişi inkārcı olmayan gibi düşünse “onda şüphe yoktur” ifadesinde olduğu gibi inkārdan kaçınırdı.

vaķitde olur. *Ca'e Őaķīku* ...ila āhirihi beyti gibi ki Őaķīķin mūteyaķķiz bulunmayarak remħini oyluĝu üzerine koyarak gelmesi 'amūcasınıñ oĝullarında silāħ olmadıĝını i' tikād ettiĝin 'emāre addedildiĝi iķin 'amūcasınıñ oĝullarında silāħıñ vūcūdunu munkir menzilesine tenzīl edilerek ĥiķāb-ı iltifāt ile ve inne ile te'kīd ederek *inne benī 'ammike fīhim rimāħun* denildi. (ve munkir olan ĝayr-ı munkir gibi tutulur bu da mūnkiriñ yanında dūŐundūĝu vaķitte inkārından rücu' edecek [35] Őevāhid-i delā'il olduĝu vaķt de olur. Lā raybe fīhi nazm-ı kerīmi gibi ki bu kitāb kendisinde irtiyābıñ vuķū' una maħal olacak bir Őey deĝildir. Ćünkü vāđıh delāleti sāti' burhānyla hiçbir kimseniñ irtiyāb etmesi lāyık olmayacak bir haŐıŐdedir. Güyā Őöyle denmiŐ: Bu kitābıñ Allah tarafından olduĝunda Őekk etmek lāyık deĝildir. Őimdi bu bir ĥükm-i Őaħiħdir faķat pek Ćok eŐķiyā bunu inkār ediyor. Őu hālide te'kīd ile irādı lāzım gelirken te'kīdi terk ediliyor Ćünkü bu eŐķiyā ' ĝayr-ı munkir gibi addediliyor. Ćünkü dūŐünseler bu inkārlarını izāle edecek deliller ellerinde vardır. Őübütunu mu' cizelerle iŐbāt eden ĥazret-i Muħammediñ getirdiĝi kelām-ı mu' cez diye dūŐündükleri gibi inkārları zā'il olur faķat bu *lā raybe fīhi*⁶⁹ nazm-ı Őerīfi temŐil deĝil tanzīrdir. (TemŐil deĝil) Ćünkü muħātab munkiri ĝayr-ı munkir kılarak ĥaber ilĝā edilmemiŐtir. Belki bir Őeyi izāle eden delā'iliñ vūcūduna binā' olmuŐ 'adem menzilesine tenzīlde nazīridir. Ćünkü delā'iliñ vūcūdundan dolayı inkār-ı 'ademi menzilesine tenzīl edilerek te'kīdi terk-i Őaħiħ olduĝu gibi burada cenāb-ı ĥaķķın raybı izāle eden delā'iliñ vūcūduna i'timāden murtābınıñ raybını 'ademi menzilesine tenzīl ederek 'alā sebīli' *istidrāķ* raybı nefis Őaħiħ olmuŐdur. Bunuñ miŐāli İslāma munkir olan kāfire karŐı te'kīd-i Őöz *el-islāmu ĥaķķun* demekliĝiñ gibidir. Ćünkü onuñ elinde ĥazret-i Muħammed 'aleyhi's-selāmiñ nübuvvetine delālet eden deliller var faķat inkārından rücu' iķin te'emmül etmiyor. Te'emmül ettiĝi taķdirde inkārından rücu' unu nazār-ı i'tibara alarak inkārını 'ademi inkār menzilesine tenzīl ederek ĥilāf-ı mūteķāzāyı zāhir olarak te'kīdsiz ĥaber ilķā edilir. (ve *hakezā i'tibārātu'n-nefyi*)⁷⁰ bu siyāiñ delālet ettiĝi bir maħzūfa ma'tūfdur. Ya' nī zikr olunan miŐāller iŐbātde isnād-ı i'tibārātıñ miŐālleridir. Nefy-i

⁶⁹ Onda Şüphe yoktur

⁷⁰ Olumsuz Őözün durumları da böyledir.

i' tibārātınıñ mişālleri de böyledir demektir. Musannifiñ bu sözü de (*lā raybe fīhi*) kavliniñ mişāl olmadığını gösteriyor.

[36]

ثُمَّ الْإِسْنَادُ مِنْهُ حَقِيقَةٌ عَقْلِيَّةٌ وَهِيَ إِسْنَادُ الْفِعْلِ أَوْ مَعْنَاهُ إِلَى مَا هُوَ لَهُ عِنْدَ الْمُتَكَلِّمِ فِي الظَّاهِرِ
كَقَوْلِ الْمُؤْمِنِ : أَنْبَتَ اللَّهُ الْبَقْلَ وَقَوْلِ الْجَاهِلِ : أَنْبَتَ الرَّبِيعُ الْبَقْلَ . وَكَقَوْلِكَ جَاءَ زَيْدٌ وَأَنْتَ تَعْلَمُ
أَنَّهُ لَمْ يَجِئْ.⁷¹

summe'l-isnādu minhu ḥaḳīḳatun 'aḳliyyetun ve hiye isnādu'l-fi'li ev ma'nāhu ilā mā huva lehu 'inde'l-mutekellimi fi'z-zāhiri ke-ḳavli'l-mu'mini: enbete'l-lāhu el-baḳale ve ḳavlu'l-cāhili: enbete'r-rebī'u'l-baḳale ve ke-ḳavlike cā'e Zeydun ve ente ta'lemu ennehu lem yeci'.

Zikr edilen bahişlerden soñra muḳlakā isnādıña ḥaberī olsun inşā olsun demektir. Onun için ismi zāhirlle zikr edip zamīr ile ta'bir etmedi. Çünkü zamir getireydi (isnād-ı ḥaberīye) raci' olacaktı. Hālbuki bahşimiz muḳlakā isnāddan olacaktır. İşte isnādıñ ba'zısı ḥaḳīḳat-i 'aḳliyyedir. ḥaḳīḳat-i 'aḳliyye de fi'lī yāḥud ma'nā-yı fi'lī mütekellimiñ zāhir hālinden añlaşıldığına göre binā' edildiği şey'i isnāddan 'ibārettir. *ḍarabe Zeydun 'Amren*⁷² de ḍarbi fā'il olan Zeyd'e (*ḍarabe 'Amrun*) da mef'üle isnād gibi çünkü ḍaribiyet Zeyd için, maḍrūbiyet 'Amr içindir faḳat *nehāruhu şā'imun* isnādı böyle değil çünkü şavm nehār için değildir. Muşannif isnādı taḳşim ederken (*emma ḥaḳīḳaten ve emmā mecāzen*) demeyip (*minhu ḥaḳīḳatun ve minhu mecāzun*) dedi çünkü muşannife göre müsnedi fi'lī yāḥud ma'nā-yı fi'lī olmayan *el-ḥayvānu cismun, el-insānu ḥayvānun* gibi isnādlar ḥaḳīḳat de değil mecāz da değildir. (Emmā Sekkāki'ye göre isnād ḥaḳīḳat ile mecāza münḥaşırdır.) Muşannif ḥaḳīḳat ile mecāzı Sekkāki gibi kelāmiñ şıfatı yapmayıp isnādıñ şıfatı yapıyor. Çünkü kelāmiñ ḥaḳīḳat ve mecāzla ittişāfi ancak isnād i' tibārıyladır. Ḥaḳīḳat-i 'aḳliyyeniñ aḳşamı ta'rifiñiñ şāmil olduğu şey'e göre dördtür.

⁷¹ Sonra isnad akli bir hakikattir. Bu, fiili veya onun anlamını görünüşte konuşan kişinin nezdinde olduğu gibi yapmasıdır. İnanan (mü'min) kişinin şu sözü gibi: Allah sebzeleri yeşertti. Cahilin sözü gibi: Bahar sebzeleri yeşertti ve senin Zeydin gelmediğini bildiğin halde Zeyd geldi sözün gibi.

⁷² Zeyd, Amr'ı dövdü.

Evvelkisi dāfi' ile beraber i' tişkâda muṭābık olandır. Mu'miniñ *Enbete'l-Allāhu el-baḳale* kavli [37] gibi (ikincisi) yalnız i' tişkâda muṭābık olandır. Cāhiliñ ya'nī kāfiriñ *enbete er-rebi'u el-baḳale* isnādı gibi (üçüncüsü) yalnız vāqı' a muṭābık olan isnâddır. Hâlini bilmeyen kimseye karşı kendisini bildirmeyerek *Ḥalaḳa'l-lāhu'l-ef'āle kullehā*⁷³ diyen mu'tezileniñ kavli çünkü *ḥalaḳa ef'āle'llāhi* isnād-ı mütekellimiñ zāhir hâlimden anlaşıldığına göre fi'le binā edildiği şey'e isnâddır. Bu mişāl metinde zıkr edilmemiştir. (Dördüncü) vāqı' a ve iğfâda muṭābık olmayandır. Zeydiñ gelmediğini muḥāṭab değil yalnız sen bildiğin hâlde *Cā'e Zeydun* demekliğin gibi. Bu da mütekellimiñ zāhir hâlimde anlaşıldığına göre fi'le binā edildiği şey'e isnâddır. Çünkü kāzīb olan kimse irâdesiniñ hilâfına

karîne

naşb

etmez.

وَمِنْهُ مَجَازٌ عَقْلِيٌّ وَهُوَ إِسْنَادُهُ إِلَى مُلَابِسٍ لَهُ غَيْرٌ مَا هُوَ لَهُ بِتَأْوِيلٍ.⁷⁴

ve minhu mecāzun 'aḳliyyun ve huva isnāduhu ilā mulābesin lehu ğayri mā huva lehu bite'evvulin. Isnādıñ ba' zısı da mecāz-ı 'aklīdir. Bunā mecāz-ı hükmī, işbâtda mecāz, isnād mecāzı da denilir. (Mecāz-ı 'aklī) fi'li yāḥud ma'nā-yı fi'li te'evvülle ya'nī merci' ini araştırmakla fi'liñ mülābesi olan şey'in ğayrı olan mülābise isnād etmekten 'ibârettir. Ya'nī isnādıñ mā huva lehu (ya'nī fi'liñ kendi mülābesine olmasından şarf edici karîne naşb etmekten 'ibârettir. Şimdi muzāf iki ta'rifi tefsire işâret ederek

وَلَهُ مُلَابَسَاتٌ شَتَّى يُلَابِسُ الْفَاعِلَ وَالْمَفْعُولَ بِهِ وَالْمَصْدَرَ وَالزَّمَانَ وَالْمَكَانَ وَالسَّبَبَ فإِسْنَادُهُ
(38) إِلَى الْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ بِهِ إِذَا كَانَ مَبْنِيًّا لَهُ حَقِيقَةً كَمَا مَرَّ . وَ إِلَى غَيْرِهِمَا لِلْمُلَابَسَةِ مَجَازٌ
كَقَوْلِهِمْ عَيْشَةٌ رَاضِيَةٌ وَسَيْلٌ مُفْعَمٌ وَشِعْرٌ شَاعِرٌ وَنَهَارٌ صَائِمٌ وَنَهْرٌ جَارٍ وَبَنَى الْأَمِيرُ
الْمَدِينَةَ.⁷⁵

⁷³ Allah bütün fiilleri yarattı.

⁷⁴ Akli mecazda isnaddandır. Bu da fiili veya fiilin anlamını ilgili olduğu şeye isnad etmektir.

⁷⁵ Çok sayıda fiille ilgili şey vardır. Fiilin, fail, mefulun bih, masdar, zaman, mekân ve sebeptir. Öyleyse daha önce geçtiği gibi fiilin faile veya mefule isnadı hakikattir. Bu ikisinden başka bir şeye isnadı ise mecazdır. Şu sözleri gibi: razı olunan bir yaşam, dolu bir sel, hisseden bir şiir, onun gündüzü oruçludur, akan nehir, prens şehri bina etti.

ve lehu mulābesātun şettā yulābisu'l-fā' ile ve'l-mef' ūle bihi ve'l-maşdare ve'-zamāne ve'-mekāne ve'-sebebe fe-isnāduhu ilā'l-fā' ili ve''-mef' ūli bihi izā kāne mebniyyen lehu ḥaḳīḳatun kemā merre. Ve ilā ḡayrihimā li'l-mulābeseti mecāzun ke-ḳavlihim 'İşetun rāḍiyetun ve seylun muf' amun ve şı'run şā' irun ve nehāruhu şā' imun ve neherun cārin ve benā el-emīru el-medīnete diyor, fi' liñ muhtelif mülābisleri vardır. Fā' ile, mef' ul bihe, maşdara, zamāna, mekāna, sebebe mülābis olur. “mef' ūl ma' ah, ḥāl, temyīz, müsteşnāya fi'l isnād olunmadığı için ta' arruz etmiyor. Şu ḥālde fi' li fā' il için mebnī oldukda fā' ile, mef' ūl bih için mebnī oldukda mef' ūl bihe isnād yukarıdaki için mişāllerde olduğu gibi ḥaḳīḳattir. (Muşannifiñ) ḥaḳīḳat-i 'akliyyeyi ta' rīfindeki “mā huva lehu” ta' bīri de bunlara şāmil oluyordu. Bir mülāsebet de müşābeheden dolayı mebnī li'l-fā' il olan fi' li fā' iliñ ḡayrisına, mebnī li'l-mef' ūl olan fi' li mef' ūlün ḡayrisına isnād mecāzdır. Şimdi burada (cür'etde) raculun esede müşābih olduğu için esed ismi racula isti' āre edildiği gibi (mülāsebetde) mā huva lehiñ ḡayrisı (mā huva lehe) müşābih olduğu için “isnād” fi' liñ mā huva lehinden (ḡayrisına) isti' āre edilmiş oluyor. Şu ḥālde burada isnādın taraflarında mecāz ve isti' āre olmayıp belki nefsi isnādda mecāz vardır. Bu teşbihden ḡaraz da fi' li mā huva lehunuñ ḡayrıya isnād ḥāletini isti' āre-i iştilāhiyye ḥāline teşbihdir. Çünkü isti' āre-i iştilāhiyye müşābehet 'alāḳasıyla mevzū' un lehunuñ ḡayrisında musta' mil olan lafızdan, mecāz iştilāhı da müşābehetiñ ḡayrı 'alāḳalarla mevzū' un lehunuñ ḡayrisında müsta' mil olan lafızdan ' ibārettir. Isnād ise lafız değildir. İşte bu (isnād-ı mecāzī) fā' il için binā edilip mef' ūle isnād edilen ('İşetun rāḍiyetun) mef' ūl için binā edilip fā' ile isnād edilen (seylun muf' amun), fā' il için binā edilip maşdara isnād edilen (Şı'run şā' irun) fā' il için binā edilip zamāna isnād edilen (Nehāruhu şā' imun) , fā' il için binā edilip mekāna isnād edilen (nehrun cārun) fā' il için binā edilip sebebe isnād edilen *Benā el-emīru el-medīnete* kavilleri gibi ki evveliñi mişāliñ ḥaḳīḳati *Raḍiye el-mer' u 'İşetehu* idi sonra fi'l mef' ūl için binā' edilmeyerek mef' ūle isnād edilince (*Raḍiytu [39] el-İşete*) oldu ki mecāz olmasının ma' nāsı budur. Soñra mebnī li'l-fā' il olan bu fi' li ism-i fā' il yaparak 'İşetuhu 'ā'id zamīre isnād edilince mef' ūl olan 'İşetuhu fā' ile edul ederek

'*İšetuhu rāđiyetun* oldu (ikincisinin haķıķati (*Ef'ame es-seylu el-vādī*) idi. Fi' l mef' ūl için binā' edilerek farz ve taķdīru ferde mef' ūle isnād edilince (*Ef'ame el-vādī es-seylu*) oldu soñrā fā' il hażf edilerek mef' ūl-i fā' il maķamına iķame ile fi' li me' fül için binā' edilip (*ef'ame es-seylu*) oldu, işte terkīb-i evvele nazaran mecāz olmasının ma' nāsı budur. Soñra bu fi' li mechūlden ism-i mef' ūl yaparak seylun muf' amun denildi ki ism-i mef' ūl fi' l-aşlı fā' il iken mef' ūlün bih sayılan seyle 'ā'id zamīre isnād olundu. (Üçüncüsünün mecāzı şöyle tevcih edilir: Bu kelāmın haķıķati *Şa'ara er-raculu şi'ren* idi soñra maşdara ya' nī mef' ūlü muṭlaķa isnād edilerek ve fi' li ism-i fā' il kalıbına dökerek (şi'run şā'irun) denildi. (*Nehāruhu şā'imun*) mecāzının haķıķati (*şame el-mer'u nehārehu*) idi. Fā' il hażf edildikten soñra fā' il için mebnī olan fi' l ism-i fā' il yapılarak nehāruhu ğayr yapıldı. Nehārun şā'imun denildi. Şu hālde şavme nehāruhu raci' zamīre isnād-ı mecāzdır. Çünkü şā'im nehārun deĝil şaħısdır. (*Nehrun cārun*) mecāzının haķıķati *Cerā el-mā'u en-nehre* dir. Fā' il hażf edilip fi' li mekāna isnād ederek *Cerā en-Nehru* denildi ki mecāz olmasının ma' nāsı budur. Soñrā fi' lden ism-i fā' il yapılarak nehre raci' zamīre isnād-ı mecāzī tariķiyle isnād edildi. Çünkü cārī olan nehr deĝil nehirde olan mā'dır. (*Benā el-emīru el-medīnete*) mecāzının haķıķati (*Benet el-fi'letu el-medīnete bi-sebebi emri'l-emīr*) dir. Fā' ili hażf edilerek fi' li emīre isnād olunmakla (*Benā el-emīru el-medīnete*) denildi.

وَقَوْلُنَا بِنَاوُلٍ يُخْرَجُ نَحْوُ مَا مَرَّ مِنْ قَوْلِ الْجَاهِلِ. وَلِهَذَا لَمْ يُحْمَلْ نَحْوُ قَوْلِهِ: أَشَابَ الصَّغِيرَ وَ
أَفْنَى الْكَبِيرِ كَرُّ الْعِدَاةِ وَمَرُّ الْعَشِيِّ عَلَى الْمَجَازِ. مَا لَمْ يُعْلَمَ أَوْ يُطَنَّ أَنَّ قَائِلَهُ لَمْ يَرِدْ ظَاهِرُهُ
كَمَا أُسْتَدِلَّ عَلَى أَنَّ إِسْنَادَ مَيِّزٍ فِي قَوْلِ أَبِي النَّجْمِ: مَيِّزَ عَنْهُ فُنَزُّعًا عَنِ فُنَزِّ عِجْدَبُ اللَّيَالِي أَبْطُنِي
أَوْ أُسْرِعِي مَجَازًا بِقَوْلِهِ عَقِيْبَهُ: أَفْنَاهُ قِيلَ لِلَّهِ لِلشَّمْسِ اطَّلَعِي.⁷⁶

⁷⁶ Cahil kişi daha önce geçen sözümlü dışarıda bırakır. Bu yüzden gündüzlerin sürekliliği ve gecelerin geçmesi yaş olarak küçük olanı yaşlandırdı cümlesinde mecaz bilinmedi veya söyleyen kişinin görünene inanmadığı zannediliyor. Ebu'n-Necm'in meyyeze fiilinin isnadında mecaz yapması gibi: Gecelerin geçmesi saçlarımı birer birer başımdan ayırdı. Artık ister yavaşlayın, ister çabuklaşın ey geceler (Yanık, Ç, Kılıçlı, s. 10). Onları Allah'ın güneşe doğ demesi yok etti.

ḳavlunā bi-te'evvulin yuḥricu naḥve mā merre min ḳavli'l-cāhili. Ve li-hāzā lem yuḥmel naḥvu ḳavlihi. Eṣābe's-ṣaḡīre ve efnā'l-kebīre kerru'l-ḡadāti ve murru'l-ʿaṣiyyi ʿalā'l-mecāzi. Mā lem yu'lem ev yuzanne enne ḳā'ilehu lem yerudde zāhirehu kemā ustudille ʿalā enne isnāde meyyeze fī ḳavli Ebi'n-Necmi: meyyeze ʿanhu ḳunzu'en ʿan ḳunzu'in / cezbu'l-leyālī ebti'ī ev esri'ī mecāzun bi-ḳavlihi ʿaḳībehu: efnāhu ḳīlu'l-lāhi li's-ṣemsi uḫlu'ī.

mecāzın ta'rifinde (bi-te'evvulin) ḳavlimiz yukarıda geçen cāhiliñ (*Enbete er-rebī'u el-baḳale*) ḳavli gibilerini iḥrāc eder. Çünkü bu her ne kadar ḡayru mā huva lehine isnād ise de ḳā'iliniñ murādı ve mu'teḳadı olmakla kendisinde te'evvül yoktur. İşte mecāzda te'evvül iştirāt edildiğine binā' cāhiliñ ḳavli gibileri mecāzın ta'rifinden ḥaric olduğu için (*Eṣābe es-ṣaḡiru*) ḳavli gibilerinde (eṣābe) ve (efnā) fi'illeriniñ (Kurru'l-ḡudāti ve murru'l-ʿaṣiyye) isnādınıñ [40] bu beyti söyleyeniñ zāhirini i'tikād etmediği bilindikçe yāḥud zan olunmadıkça mecāza ḥaml olunmaz çünkü zāhirini i'tikād etmediği bilinmedikçe te'evvül olmadığı için isnādu ḥaḳīḳat ḥaml olunur. Çünkü mütekellimiñ zāhir ḥālinde añlaşıldığına göre mā huva lehe isnād olmuş olur. Fakat Ebu'n-Necm'iñ ḳavlindeki (meyyeze) nin *cezebe el-leyālī* ye isnādınıñ bunuñ ʿaḳībindeki *efnāhu ḳīlu Allāhi li's-ṣemsi, uḫlu'ī* sözüyle mecāz olduğuna istidlāl edilir, bunda (meyyeze) niñ isnād-ı mecāz olduğuna istidlāl edildiği gibi (eṣābe) yi isnād edeniñ murādı bilinmedikçe mecāza ḥaml olunamaz. Suyūḫī eṣābe ḳaṣidesinde *fe-milletunā ennenā el-muslimūn ʿalā dīni ṣadīḳinā ve'n-nebī* ḳavliniñ bulunduğuna vāḳıf olduğunu söylüyor. Buna göre Ebu'n-Necmiñ isnādınıñ mecāz olduğuna istidlāl edildiği gibi bi't-ḫab' i mecāz olduğuna istidlāl edilir. Bu eṣābe beytinden soñrası şöyledir: *izā leyletun ehremet yevmehā / etā ba' dezālike yevme fetā / nerūḫu ve naḡdū li-ḥacātınā / ve ḥaceten men ʿāṣe lā tenḳadī / temūtu ma'a'l-mer'i ḥacātuhu / ve tebḳā lehu ḥacātun mā baḳiye* (mucmelen ma' nāsı)⁷⁷ : eyyāmıñ tekerrürü, leyāliniñ murūru, ṣaḡīri kebīr kıldı, kebīri efnā' etti. Bir gece gününü kocattıkda ondan soñra kuvvetli genç bir gün gelir. Akşam şabah bütün iḫtiyācātımız için

⁷⁷ Günlerin tekrarı, gecelerin geçişi küçüğü büyük eyledi. Büyüğü ise fani yaptı. Sabah akşam iḫtiyāçlarımız için çalışırız. Yaşayan kişinin iḫtiyāçları tükenmez. Kişi ile beraber iḫtiyāçları da ölür. Kişi baki oldukça iḫtiyāçları da bakidir.

çalışırız. Yaşayan âdemiñ ihtiyâcâtı tükenmez. Kişi ile beraber hâcâtları ölür. Kişi bâkî oldukça hâcetleri bâkîdir. Ebu'n-Necmiñ kavliniñ üstü şöyledir: *kad aşbahat ummu'l-hiyâri tedde'î / aleyye zenben kulluhu lem eşna'î / min en ra'et re'sî ke-re'sî'l-aşla'î, Yâ ibnete 'ammâ lâ telūmî ve ehce'î / meyyeze 'anhu ħunzu'en 'an ħunzu'in / cezbu'l-leyâlî ebti'î ev esri'î / efnâhu ħîlu Allâhi li's-şemsi, uflu'î / hattâ izâ vārâki ufħun fe'rci'î* (Ummu'l-ħiyâr) kadınıñ kendisidir. (min en ra'et) (tedde'î) den anlaşılın da' vâyı beyân içindir ve cümlesi tedde'î'nin mef'ûlün lehidir. (aşla') başının ön tarafınıñ saçları nokşân ya'nî çıplak olan (ihci'î) (uṭruki) ma'nâsınadır. (ħunzu'un) başıñ etrâflarında toplanan saç bu meyyeze 'anhu ħunzu'en 'an ħunzu'in) cümlesi Ebu'n-Necm'iñ başını aşla'î başı gibi görmesine tefsîru vech-i şebehe beyân olmuş olur. *Cezebe'l-leyâlî* gecelerin geçip değişmesi *ebti'î ve esri'î* kavli taḳdîrine binâ'en, leyâlîden hâldir. Taḳdîri şöyledir: *Cezebe'l-leyâlî maḳûlen fî ħaḳḳihâ ebti'î ev esri'î* yâħud ummu ħayr ma'nâsına ya'nî *tebettu'u ev teserru'u* ma'nâsına olarak hâldir. Üst taraftan [41] munḳaṭı' olması da câ'izdir. *Aşgâ mâ şî'te eyyetuhâ'l-leyâlî fe-lâ yetefâvet el-ħâlu 'indî ba'de zâlike ve lâ ubâlî* ⁷⁸Ey geceler! Ne istersen yap. Başımın saçını ayırdıktan sonra 'indimde hâl değişmez. Bir şeye ehemmiyet vermem demek olur. *Efnâhu* zamîr-i ebu'n-necme yâħud saçına râci (ķile Allâh) emr ve irâde-i ilâhî, (hattâ) (uflu'î) ye müte'alliķ ve (uflu'î) niñ ğâyetidir. (fe-irca'î) (izâ) niñ cezâsıdır. Mucmelen ma'nâsı: Ummu'l-ħiyâr hiç birini işlemediğim günâhıñ bana şâbit olduğunu iddi'a eder olduğu hâlde sabahladı. Ummu ħiyârıñ da'vâsı: Başımı re's-i aşla' gibi görmesinden ya'nî ihtiyârlığımdan ötürüdür. Ey 'amücemiñ kızı naña levme etme ve levmi terk eyle. Ħaḳḳında baṭî'e yâħud serî'a ol denildiği hâlde neticelerin geçip değişmesi başında olan toplu saçları tutam tutam ayırdı. Ebu'n-Necmî yâħud başınıñ saçını cenâb-ı ħaḳḳıñ şemsi ey şems-i ufħ seni örtünce düğ u rücû' et diye emr-i irâdesini efnâ etti.

واقسامه اربعة لأن طرفيه اماحقيقتان نحو: أنبت الربيع البقل . او مجازان نحو: احيى الارض شباب الزمان . او مختلفان نحو: انبت البقل شباب الزمان . و احيى الارض الربيع وهو في القران كثير (واذا

⁷⁸ Ey geceler, ne istersen yap, Başımdaki saçlar döküldükten sonra hiçbirşeye önem vermem.

تليت عليهم آياته زادتهم ايماناً (يذبح ابنائهم) (ينزع عنهما لباسهما) (يوما يجعل الولدان شيبا)
(واخرجت الارض اثقالها)⁷⁹

Ve aqsāmuhu erba‘atun li-enne ʔarafeyhi emmā ḥaḳīḳatāni naḥvu: Enbete’r-rebī‘u el-baḳale. Ev mecāzāni naḥvu: aḥyā el-arḍe ʔebābe’z-zemān. Ev muḥtelifāni naḥvu: Enbete’l-baḳale ʔebābu’z-zemān. Ve aḥyā el-arḍe er-rebī‘e ve huva fi’l-ḳur’āni keṣīrun. (ve izā teliyet ‘aleyhim āyātuḥu zādethu īmānen. Yuzebbihu ebnā’ehum. Yenza‘u ‘anhumā libāsuhumā. Yevmen yec‘alu’l-veledāni ʔeyben. Ve aḥracet el-arḍu eṣḳālehā.

İki ʔarafınıñ ya‘nī müsnedün ileyh ile müsnediniñ ḥaḳīḳat-i mecāz olması i‘tibāriyla mecāz-ı ‘aḳliyyeniñ aqsāmı dördtür. Çünkü *enbete er-rebī‘u el-baḳale* gibi ki ʔarafı yā ḥaḳīḳat-i lügaviyye olur yāḥud (*aḥyā el-arḍu ʔebābe’z-zemān*) gibi mecāz-ı lügavī olur. Çünkü arz-ı aḥyā ile arzdeki ḳuvā-yı nāmiyyeyi tehyīc ve envā‘-ı nebāt ile yeşillenmesini iḥdaş-ı murāddır. Aḥyāniñ ḥaḳīḳati ise ḥayāt vermek demektir. Ḥayāt ise ḥiss-i ḥarekeyi iḳtiżā eder ve beden ve rūḥa muhtāc olur bir şıf‘atdır. Kezā ʔebāb zemān ile ḳuvvetli ve parlak olduḡu zemān demektir. Yāḥud *Enbete’l baḳale ʔebābu’z-zemān* müsnedün ileyhi mecāz-ı lügavī, müsnedi ḥaḳīḳat-i lügaviyye ve müsnedün ileyhi ḥaḳīḳat-i lügaviyye, müsnedi mecāz-ı lügavī olarak muḥtelif olurlar. Mecāz-ı ‘aḳlī Kur’ānda çoktur. *ve izā enbete ‘aleyhim āyātuḥu zādethum īmānen*⁸⁰ nazm-ı şerīfinde cenāb-ı ḥaḳḳiñ ziyāde sebep olması i‘tibāriyle āyāta isnād edilmiştir. (Muşannif mecāz-ı ‘aḳliyyeniñ nefsinde çok olduḡunu söyledikten soñra *minhu ḳavluhu te‘ālā yāḥud naḥve ḳavlihi te‘ālā* demeyerek *Ve izā enbete ‘aleyhim āyātuḥu zādethum īmānen* demekle iḳtibāsı ibhām ederek onlara āyet-i Kur’ān tilāvet olunduḡu vaḳitte mecāz-ı ‘aḳliyyenin Kur’ān’da çok olduḡu ḥālide vāḳi‘ olduḡuna īmān ve taşḳīki ziyāde eder ma‘nāsını iṣāret etmiş oluyor. *Yezbaḥu ebnā’uhum* nazm-ı şerīfinde ‘askeriñ fi‘li olan zebēḥa sebep-i emr olması

⁷⁹ İki tarafının yani müsnedün ileyh ile müsnedinin hakikatı mecaz olması dolayısıyla mecāz-ı ‘aḳliyyenin dört bölümü vardır. “Baharda baklalar çıktı.” cümlesinde dilsel hakikat, “Yeryüzü gençlik zamanlarını diriltti” cümlesinde lügavī mecaz olur. Ya da ikisi farklıdır. “Gençlik zamanları baklaları yeşertti.” cümlesinde diriltmek hayat vermek anlamındadır.

⁸⁰ Şayet onlara ayetlerini gösterseydi iman olarak artardı.

i' tibārıyla fir' avna nisbet edilmiştir. *Yenza' u 'anhā libāsehumā* nazm-ı keriminde fi' l-i ilāhī olan adem i havvādan nez' -i libās sebebiyeti i' tibārıyla iblise nisbet edilmiştir çünkü bu nez' i'n sebebi [42] şecereden ekl, şecereyi ekle sebep şeytânın vesvesesidir. *Yevme yec' alu'l-veledāni şeyben* nazm-ı kerimi de haqīkatde Allāha 'a'id olan fi' z-zamāna nisbet edilmiştir. *Ve aḥrecet el-arḍu eşkālēhā* nazm-ı keriminde Allāha 'ā'id olan iḥrāc fiili mekāna nisbet edilmiştir. *Ve huva ḡayru muḥtaşşin bi'l-ḡayr bel yecrī fi'l-inş' i yā hāmān ibnun lī şarḥen* mecāz-ı 'akliye işbātında mecāz denilmesinden ve isnād-ı haberiyyeniñ aḥvāli sırasında zıkr edilmesinden bunuñ habere muḥtaş olduḡunu hemm ediyorsa da deḡildir. Belki *yā hāmān ibnun lī şarḥen* nazm-ı şerīfinde olduḡu gibi inşāda da cārīdir. Çünkü burada 'ameleniñ fi' li olan bina' sebep-i āmir olan *ḡamāna* isnād edilmiştir.

ولابد له من قرينة لفظية كما مر او معنوية كاستحالة قيام المسند بالمذكور عقلاً كقولك : محبتك جاءت بي اليك ، او عادةً نحو: هزم الامير الجند وصدوره عن الموحد في مثل: أشاب الصغير.⁸¹

Ve lā budde min qarīnetin lafziyyetin kemā merre ev ma' neviyyetin ke's-tihāleti
ḡiyāmi'l-müsnedi bi'l-mezkūri 'aḡlen ke-ḡavlike: Muḡabbetuke cā'et bī' ileyk ev
'ādeten naḡve: hezeme'l-emīru el-cunede ve şudūrehu 'ani'l-muvaḡḡidi fī mişli:
eşābe'ş-şāḡiru

mecāz-ı 'aklī için her ḡâlde Ebu'n-Necmiñ ḡavlinde geḡtiḡi gibi isnādıñ zāhirini irādeden şarf eden qarīne-i lafziyye lāzımdır. Çünkü qarīne olmadıḡı vaḡitte fehm-i haqīkatı tebādur eder. Yāḡud: (*Muḡabbetiñ cā'et bī' ileyke*) : Beni saña muḡabbetiñ getirdi. Sözüñ gibi müsnediñ müsnedun ileyh mezkūr ile 'aḡlen ḡiyāmınıñ muḡāl olması gibi yāḡud (*Hezeme'l-Emiru el-Cunde*) : düşmanıñ askerini emīr maḡlūb etti gibi müsnediñ müsnedun ileyh mezkūr ile 'ādeten ḡiyāmınıñ muḡāl olması gibi ve *Eşābe'ş-şāḡiru* gibi isnādlarıñ muvaḡḡidden şudūru gibi bir qarīne-i ma' neviyye

⁸¹ Lafzi veya ma'nevi bir karine gerekmektedir ki olmadığı zaman hakikat olmaz. Senin sevgin seni bana getirdi cümlesinde ya da genellikle "Emir, düşmanın askerini mağlup etti" cümlesinde olduğu gibidir.

olmalıdır.

وَمَعْرِفَةَ حَقِيقَتِهِ إِذَا ظَاهِرَةٌ كَمَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ أَيُّ فَمَا رَبِحُوا فِي تِجَارَتِهِمْ ، وَإِذَا خَفِيَّةٌ كَمَا فِي قَوْلِكَ : سِرَّتِي رُؤْيُتِكَ . أَي سِرْنِي اللَّهُ عِنْدَ رُؤْيُتِكَ . وَقَوْلُهُ : يَزِيدُكَ وَجْهَهُ حَسَنًا إِذَا مَازَدْتَهُ نَظْرًا أَي يَزِيدُكَ اللَّهُ حَسَنًا فِي وَجْهِهِ.⁸²

ve ma'rifetu haqīkatihī immā zāhīretun kemā fī ḳavlihi te'ālā femā rabiḥat ticāretuhum ey femā rabiḥū fī ticāretihim, ve immā ḥafīyyetun kemā ḳavlike: sirtenī ru 'yetike. Ey sirnī Allāhu 'inde ru 'yetike ve ḳavluhu: yezīduke vechehu ḥusnen / izā mā zidtehu nazāren ey yezīduke 'llāhu ḥusnen fī vechihi.

Mecāz isnādımın haqīkatini ya' nī fā' il yāḥud mef' ūl-i haqīkını ma' rifet bā zāhirden *fe mā rabiḥat ticāretuhum* nazm-ı şerifinde olduđu gibi ki rebḥiñ haqīkatde fā' ili ehlu erbābı olduđu zāhirdir. Onlar ticāretde kār etmediler demektir. Ticāret rebḥe sebep olduđu için rebḥ fī' li mecāzen ticārete isnād edilmiştir. Yāḥud ḥafīdir āncaḳ nazar-ı te'emmūden soñrā añlaşılır. *Serretnī ru 'yetuke* seni görmek beni sevindirdi sözün gibi ki haqīkatı: Seni gördükde Allāh beni sevindirdi demektir ve şā' iriñ *yurīnā şafḥatey ḳamerin / yefūku sīnāhumā el-ḳamere/yezīduke vechehu ḥasenen / izā mā zidtehu nazāren*⁸³ sözü gibi me'ālī: O maḥbūb ḳamere beñzeyen ziyāları ḳamere fa' iḳ olan yüzünün iki tarafını bize gösterir. O maḥbūbuñ yüzüne ziyāde baktıkça onuñ yüzü saña ḥusn-i ziyāde eder. Demektir ki haqīkatı Allāhu te'ālā onuñ yüzündeki ḥusnū leḫāfeti sanā ziyāde eder. Muşannifin isnād-ı mecāzımın haqīkatı Ma' rifet bā zāhirdir. İlä āḫīrihi sözü Şeyḫ 'Abdulḳāhir'e ta' riz [43] verdi içindir. Çünkü 'Abdulḳāhir mecāz-ı 'aḳliyyede her bir fī' l için fā' il-i haqīkī olması vācib deđildir. Çünkü *Serretnī ru 'yetuke* ve *yuzīduke vechen ḥasenen, aḳdemenī beledēk haḳḳun lī' alā filānin* sözlerinde *serretnī, yuzīduke, aḳdemenī*

⁸² Onun gerçeğini bilmek (mecāz-ı 'aklī'nin) ya açık bir şekilde olur. Allāhu te'ālā'nın şu sözünde olduğu gibi: Ticaretleri kār elde etmedi (kazanç sağlamadı). Yani ticaretlerinde kazanmadılar. Ya da gizli bir şekilde olur. Şu sözünde olduğu gibi: Seni görmek beni sevindirdi. Yani Allah seni gördüğümde beni sevindirdi. Ve şu sözünde: Ona uzun uzun baktığında Allah onun yüzündeki güzelliği arttırır.

⁸³ O sevgili aya benzeyen yüzünün iki tarafını bize gösterir. O sevgilinin yüzüne ne kadar çok baksak onun yüzündeki güzellik de o kadar artar.

fi' llerinde kendisine isnād-ı haqīkī şūretiyle isnād edilecek bir fa' il yoktur. Belki burada müceb olan sürūr, ziyāde, kudūm vardır diyor. İmām Rāzī şeyhe şöyle ğaraż ediyor. Her fi' l için haqīkat olmak üzere bir fā' il lāzımdır. Çünkü fā' ilsiz fi' lin şudūru mumteni' dir. Eđer o fā' il-i haqīkīye fi' l-i müsned ise isnādda ṭabī' i mecāz yoktur. Oña müsned gelse onu taqđır mümkündür. Miftāh şāhibi İmām Rāzīniñ i' tirāzını haqk-ı zan ederek ve bu fi' lleriñ fā' ili Allāh olduğunu bilerek Şeyh ' Abdulkāhiriñ ḥafī olan bu fā' il-i haqīkīleri añlamadıĝına fā' il olmuş muşānnif de Sekkākī'ye teb' iyyet etmiş. ' Allāme diyor ki benim zannıma göre Şeyh ' Abdulkāhir' iñ sözü haqdır. Çünkü onun murādı ru' esāfā ' alā nefy deĝildir. Belki onun murādı fā' il-i mecāzīye isnāddan ol fā' il-i haqīkīniñ vücūduna nefiydir.

وَأَنْكَرَهُ السَّكَّائِي ذَاهِباً إِلَى أَنْ مَا مَرَّ وَنَحْوَهُ اسْتِعَارَةً بِالْكِنَايَةِ عَلَى أَنَّ الْمُرَادَ بِالرَّبِيعِ الْفَاعِلُ الْحَقِيقِيُّ بِقَرِينَةٍ نَسْبَةٍ الْإِنْبَاتِ إِلَيْهِ. وَعَلَى هَذَا الْقِيَاسِ غَيْرُهُ وَفِيهِ نَظْرٌ. لِأَنَّهُ يَسْتَلْزَمُ أَنْ يَكُونَ الْمُرَادُ بَعِيشَةً فِي قَوْلِهِ تَعَالَى فِي عَيْشَةٍ رَاضِيَةٍ صَاحِبِهَا كَمَا سَيَأْتِي. وَأَنْ لَا تَصِحَّ الْإِضَافَةُ فِي نَحْوِ: نَهَارُهُ صَائِمٌ. لِإِطْلَانِ إِضَافَةِ الشَّيْءِ إِلَى نَفْسِهِ. وَ أَنْ لَا يَكُونَ الْأَمْرُ بِالْبِنَاءِ لِهَامَانٍ. وَأَنْ يَتَوَقَّفَ نَحْوُ: أَنْبَتَ الرَّبِيعَ الْبَقْلَ عَلَى السَّمْعِ. وَاللَّوْازِمُ كُلُّهَا مُنْتَفِيَةٌ لِأَنَّهُ يَنْتَقِضُ بِنَحْوِ: نَهَارُهُ صَائِمٌ. لِإِسْتِمَالِهِ عَلَى ذِكْرِ طَرَفِي التَّشْبِيهِ.⁸⁴

Ve enkeruhu el-Sekkākī zāhiben ilā enne mā merre ve naḥvihi isti' āretin bi' l-kināyeti ' alā enne' l-murāde bi' r-rebī' i el-fā' ilu' l-haqīkī bi- qarīneti nisbeti' l-enbāti ileyhi. Ve ' alā hāzā' l-ḳiyāsi ğayruhu ve fihi naẓarun. Li- ennehu yestelzimu en yekūne' l-murādu bi' iṣetin fī ḳavlihi te' ālā fehuva fī ' iṣetin rādiyetin şāhibehā kemā seye' ti. Ve en lā teşihhe' l-iḳafetu fī naḥvi: nehāruhu şā' imun. libuṭlāni iḳāfeti' ş- şey' i ilā nefsihi. Ve en lā yekūne' l-emru bi' l-binā' i lihāmāne. ve en yetevakḳafe naḥvu: enbete' r-rebī' u el-baḳale

⁸⁴Sekkākī burada bitkilere nisbetle gerçek failin bahar sözcüğü olduğunu belirterek kinaye ile istiare yapmak örneğini veriyor ve bu durumu reddediyordu. Burada Sekkākī' nin görüşü Allahın sözünde yaşam kelimesinden istenenin sahibinin razı olduğu bir yaşam olduğu için daha sonra "günü oruçlu geçirdi" anlamındaki tamlamanın uygun olmaması durumu söz konusu olacağı ifadesiyle kabul edilmemiştir. Çünkü bir şey kendisine izafet edilemez. Nehāruhu sa' imun sözü ise teşbihin iki yönünü kapsamı itibariyle Sekkākī' nin görüşü çürümüş olur.

‘ala’s-sem‘i. ve’l-levāzimu kulluhā muntefīyetun ve liennehu yentaqīdu binaḥvi: nehāruhu šā’imun. Li’ş-timālihi ‘alā zikri tarafey et-teşbih.

Sekkākī geçen mişallerle onlara beñzeyenlerde fā‘il-i ḥaḳīqīniñ levāzım-ı müsaviyesinden olan enbātı rebī‘e nisbet ḳarīnesiyle rebī‘ ile enbātıñ fā‘il-i ḥaḳīqisi olan ḳādir-i muḥtārım o olduğuna binā’ isti‘āre-i mekniyye olduğuna zāhib olarak mecāz-ı ‘aḳlīyi inkār ediyor. Bu mişālīñ ğayrısı da bu kıyas üzeredir diyor. Faḳaṭ Sekkākī’niñ zāhib olduğu fikirde nazar vardır. Çünkü geleceğine binā’ buña göre fī‘iṣeti fā‘ili ḥaḳīqī murād olması iḳtizā edince ‘iṣet ile şāhib-i murād olmak lāzım gelir. Hālbuki bu lāzım bātıldır. Çünkü *fehuvā fī şāhibi ‘iṣetihī* ḳavlimiziñ ma‘nāsı yoktur. Bu lüzümde iṣet ile ve rāziye ḳavliniñ zamīri ile murādıñ bir olduğun ya‘nī şāhib-i iṣet olduğuna göredir. *Ve nehāruhu šā’imun* gibi fā‘il mecāzınıñ fā‘il-i ḥaḳīqīye muzāf [44] olduğu her yerde izāfetiñ şāhiḥ olmaması lāzım gelir çünkü bir şeyi kendi nefesine izāfet bātıldır. Çünkü onuñ sözüne göre nehār ile filāniñ nefsi murād ediliyor. *Ve yā hāmān ibnun lī* ḳavl-i celīlindeki binā’ ile emriñ hāmān olmaması belki ‘ameleye olması lāzım gelir. Hālbuki bu da bātıldır. Çünkü nidā’ hāmāne ḥiṭāb oñadır. Ve (Enbete er-rebī‘u) gibi fā‘il-i ḥaḳīqisi Allāhu te‘ālā olan fi‘illeriñ şāri‘den vürūda mütevaḳḳif olması lāzım gelir. Çünkü esmā’ ilāhiyye tevḳīfiyyedir. Hālbuki bu lāzım-ı bātıldır. Çünkü bu gibi terkībler esmā’u ilāhiyyeniñ tevḳīfiyye olduğuna fā‘il olanlar ‘inde de şāhiḥ u şā’i’dir. (Muşānnifiñ) burada eñ güzeli olduğuna çünkü Sekkākī’niñ bunā cevāb vermesi mümkün olmadığını Suyūṭī söylüyorsa da (Sekkākī) tevḳīfsiz ḥābāb-ı ḥaḳḳa ism-i iṭlākıñı tecvīz edenlerdendir diye cevāb verilebilir. (Muşānnif) diyor ki: Sekkākī’niñ re’yine göre lāzım gelen maḥzurlarıñ hepsi müntefīdir. Şu ḥalde buñlarıñ isti‘āre-i mekniyye olması da müntefīdir. (‘allāme) Sekkākī tarafından şöyle cevāb veriyor. Muşānnifiñ bu itirazları Sekkākī’niñ isti‘āre-i mekniyyede mezḥebini müşebbeh zıkr edilip müşebbeh bir ḥaḳīḳate murād edildiği farāziyyesi üzerinedir. Hālbuki mezḥebiniñ böyle omadığını belki müşebbihiñ iddi‘ā’en ve mübālağaten murād edildiğini miftāhında taşriḥ ediyor. Muşānnif diyor ki: Sekkākī’niñ bu iddi‘āsı bir de (Nehāruhu šā’imun) gibisiyle münteḳiddir çünkü teşbihiñ

iki taraflı olan müşebbeh ile müşebbehun bihiñ zikrine müstemildir. Müşebbeh şâ'imun kavlinde olan zamîriñ maşdüka bulunan fa' il-i mecâzî müşebbehun bihde şaḥiṣdan 'ibâret bulunan ve fâ' il-i ḥaḳîkî olan (nehâruhu) kavlindeki zamîrdir. (ḥulâşa) Muvaḥḥid tarafından söylenen enbete'r-rebî' u gibi sözde dört kavli var. (olkîs) mecâzîñ (enbete) de olması bu ibn-i ḥâcibiñ re'yîdir. (İkincisi) mecâzîñ rebî' de olması (bu) Sekkâkî'niñ re'yidir. Üçüncüsü mecâzîñ isnâdda olması bu Şeyḥ 'Abdulḳâhirle muşânnifiñ re'yidir. (Dördüncüsü) bunda gerek isnâdda gerek efrâdda mecâz olmayıp temsîl ḳabîlinden bir kelâm olmakla ma' nâsı taşavvur edilip bu ma' nâdan enbâtı ilâhiye zihniñ intikâl etmesi için olması bu da İmâm Râzî'nin re'yidir.

[45]

احوال المسند اليه

Aḥvâlu'l-müsnedi ileyh

Bâbu's-şânî müsnedün ileyhiñ aḥvâlini, muḳtezâ-yı ḥâle muṭabîḳ olacağı umûr-ı 'arızayı beyâna dâ' irdir. O aḥvâlde on sekizdir. Müsnedün ileyhi ḥazf, zîkr, izmâr ile, 'alemiyyet ile, mevşûliyyet ile, işâret ile, lâm ile, izâfetle ta' rîf, müsnedün ileyhe tenkîr, tavşîf, tevkîd, beyân, ibdâl, 'atf, müsnedden faşl, müsned üzerine taḳdîm, müsnedden te'ḥîr, muktezâ-yı zâhir üzere olması olması

اما حذفه فلاحتراز عن العبث بناءً على الظاهر او تخييل العدول الى اقوى الدليلين من العقل
واللفظ كقوله قال لي كيف انت قلت عليل.⁸⁵

*emmâ ḥazfuhu fe-li'l-iḥtirâzi 'ani'l-'abeşi binâ'en 'ala'z-zâhiri ev taḥyîli'l-'udûli ilâ
aḳvâ'd-delîleyni mine'l-'aḳli ve'l-lafzi ke-ḳavlihi: ḳâle lî keyfe ente ḳultu*

⁸⁵ Müsned ileyhin halleri: Hazfı açık olan duruma göre abes bir durumdan kaçınmak için ya da akıl ve lafızdan en güçlü olan delile yönlendirmek için şu sözünde olduğu gibi: Bana nasılsın diye sordu, hasta diye cevap verdim.

‘*alīlun*.

ḥazf iki şey'e muhtacdır. Biri maḳamıñ kâbilini ki bu da Kur'ânıñ vücûdundan dolayı sâmi' in müsnedün ileyhe 'ârif olması, ikincisi ḥazfıñ zıkre rüçḥânına mûcib olan dâ'idir. Olkisi 'ilm-i naḥvde de muḳarrer olduğundan işâret-i zımnıyye ile ikincisini tafşîlâtıyla beyân için muşânnif (emmâ ḥazfuhu) diye söze başlıyor. Müsnedün ileyhe delâlet eden ḳarîneniñ vücûdunda müsnedün ileyhe ḥazfda bulegânıñ türlü türlü maḳşadları olur. Ba'zen müsnedün ileyhe ḥazf ḳarîne kendisine delâlet etdiği için ḥaḳîḳatde kelâmıñ rükn-i a'zamî olması olmasıyla zâhir ḥâle nidâ'en zıkrî 'abs olmakla 'işden ihtirâz için olur. Yâḥud 'aḳl-ı lafzdan 'ibâret olan iki delîliñ aḳvâsına ya'nî 'aḳla 'adûlünü sâmi'e taḥyîl için olur. Ya'nî zıkr zamânında ḥaḳîḳatde yine 'aḳl ise de zâhirde lafza i'timâd olunur. Emmâ ḥazf zamânında 'aḳlıñ delâletine olur ki bu her ḥâlde aḳvâdır. Çünkü delâletde müstaḳbeldir. Faḳat lafz böyle değil çünkü 'aḳla muhtâc. Şimdi müsnedün ileyhi ḥazf edince delil-i ez'afdan delîl-i aḳvâya 'adûlünü sâmi'e taḥyîl etmiş olur. Muşânnif taḥyîl ta'bir ediyor. Çünkü zıkrî zamânında olduğu gibi ḥazf zamânında da dâl olan Kur'ânıñ medlûl 'aleyhe olan lafzıdır. Yâlnız bil'âḥire lafzın delâletinde i'timâd 'aḳla olur. Yoksa ne 'inde'z-zıkr bi'l-küllıyye i'timâd-ı lafz ne de 'inde'l ḥazf-ı 'aḳladır. *Ḳâle lî keyfe ente, ḳultu 'alīlun*: Bana sen nasılsıñ dedi 'alîlim dedim. Me'âlindeki mışra'daki ḥazf gibi ki müsnedün ileyh olan ene lafzını 'abeşeden ihtirâz ve aḳvâ delîle 'udûlünü taḥyîlden dolayı ḥazf etmiştir. (Tenbîh) (*Ev taḥyîlu'l-'adûl*) ḳavlindeki *ev mâni'atu'l-ḥuluv* içindir.

او اختبار تنبه السامع عند القرينة . او مقدار تنبهه . او ايهام صونه عن لسانك او عكسه أو تأتي
الانكار لدى الحاجة او تعينه . او ادعاء التعيين او نحو ذلك.⁸⁶

Ev ihtibâri tenebbuhi's-sâmi'i 'inde'l-ḳarîneti. Ev miḳdâru tenebbuhihi

ev ihâmu şavnihi 'an lisânike ev 'aksihi ev te'ti'l-inkâru ledâ'l-ḥâceti ev

⁸⁶ Ya da dinleyenin dikkatini veya onun dikkatinin miktarını sınamak için olur. Ya da dilini koruma izlenimini veya bunun aksini vermek ya da ihtiyaç anında inkâr edebilmek için olur. Ya da onun belirlenmesi veya belirli olduğunu iddia etmek amacıyla olur.

te'ayyunihi ev iddi'ā 'i't-te'ayyuni ev naḥve zalike.

[46] Qarineniñ vüçüdu zamānında müsnedün ileyhi ḥazf yāḥud muḥātabiñ tenbihini imtiḥān için olur. Yāḥud qara'in-i ḥaḳḳiyye ile tenbīh ediyor mu? Etmiyor mu diye tenbihiñ miḳdārını imhiḥān için olur yāḥud müsnedün ileyhe ta'zīm ü tefḥīm için sānından şiyānet ettigini ibhām için olur. Yāḥud 'aksi için ya'nī müsnedün ileyhi taḥkīrden dolayı sā'in ondan şiyānetini ibhām için olur meşelen şeyṭānı murād ederek (muvesvesu sā'in fi'l-fesādi fe tecibu muḥalefetun) diyerek müsnedün ileyh olan şeyṭāndan dilini muḥāfaẓa edersin (Aḳīşer) nāmında biriniñ zengin 'amuczādesinden mu'āvenet talebine karşı mümāne'at görmesine mebnī kavmine şikāyet ve zemde bulunmakla kalkıp Aḳīşeri şamarlayınca (Aḳīşer) şöyle *serī'un ilā ibni'l-'ammi yelṭamu vechihi / ve leyse ilā dā'i'n-nedā bi-serī'i ḥarişun 'alā'd-dünyā muḍī'un li-dīnihi / ve leyse limā fī beytihi bi-muḍī'in*⁸⁷ demiş. Onu taḥkīr için müsnedün ileyhi ḥazf etmiş, huva serī'un dememiş. Me'ālī: 'amucasınıñ oğlunu şamarlamakda serī' dir. Faḳaṭ 'aṭau iḥsān talebine karşı serī' değildir. Dünyāya ḥariş, dīnini zayı' edicidir. Faḳaṭ evinde olan şey'i zāyi' edici değildir. Kezā fī'l-izāh, yāḥud 'inde'l-ḥāce inkārı kolay olmak için ḥazf edilir. Meşelen Zeyd için fāsıḳ, fācir dediğin gibi sıkışınca ben onu değil başkasını murād ettim diyebilirsin yāḥud müsnedün ileyhiñ ta'yininden yāḥud ta'yinini iddi'ādan yāḥud buna beñzeyen meşela'ı iḥtezlaḳ usandırmak, fırsatı kaçırmak korkusu yāḥud vezni veya sec'i veya ḳāfiyyeyi muḥāfaẓa sebepleriyle ḥazf edilir meşelen Avcı (ḡazāl) dır çünkü (ḥazā ḡazālun fe'şādūhu) demek vaḳit bulamaz.

واما ذكره فلكونه الاصل و لا مقتضى للعدول عنه . او للاحتياط لضعف التعويل على القرينة او التنبيه على غباوة السامع او زيادة الايضاح والتقريب او اظهار تعظيمه او اهانتة او التبرك بذكره ، او استلذاذه اوبسط الكلام حيث الاصغاء مطلوب نحو: (هي عصاي)⁸⁸

⁸⁷ Amcasının oğlunu tokatlamak konusunda hızlıdır ancak birine bir şey ihsan etmek konusunda hızlı değildir. Dünyaya karşı dinini kaybedecek derecede hırslıdır. Ancak evinde olan hiçbirşeyi zayı etmez. Bu beyit Cahiliye döneminde yaşamış el-Akīşer el-Esedī'ye ait bir beyittir.

⁸⁸ Müsnedü'n ileyhın zikredilmesine gelince yapısı gereği olduğu için veya güvenilirine karşı ihtiyatlı olduğu içindir. Ya da dinleyenin aptallığı karşısında onu uyarmak için veya fazlasıyla açıklama ve beyân yapmak içindir. Onu yücelttiğini göstermek ya da ihanet veya onu iyi zikretmek için, ondan lezzet almak için, o bastonumdur sözünde olduğu gibi istenen şeye kulak vermek için olmaktadır.

Ve emmā zikruhu fe'l-kevnihî'l-aşle ve lâ muḳtedā li'l-‘udūli ‘anhu. Ev li'l-iḫtiyāfi li-da‘fi’t-ta‘vīli ‘alā’l-ḳarīneti ev et-tenbīhi ‘alā ḡabāveti’s-sāmi‘i ev ziyādeti’l-īdāhi ve’t-taḳrīri ev izhāri ta‘zīmihî ev ihānetihî ev et-teberrūki bi-zikrihi, ev istilzāzihî ev basaṭi’l-keḷāmi ḡayṣu’l-işḡā’u maṭlūbun naḡvu: (hiye ‘aşāye)

Aḡvālu’l mezkūreniñ ikincisi olan müsnedün ileyhiñ zikri esbāb-ı ātiyeden dolayı olur: Müsnedün ileyhe zikri kelāmda aşl olmasından dolayı olur hem de uşūlden‘ adūli iḳtizā eden bir şey bulunmamış olur yāḡud ḡarīneye i‘timādīñ za‘īfliḡinden dolayı iḫtiyāṭ için olur yāḡud sāmi‘in ḡabāvetine tenbihden dolayı olur. Yāḡud ziyāde īzāh ve taḳrīr için olur nitekim (*ūlā’ike ‘alā huden min rabbihim ve ulā’ike hum el-muflihūn*⁸⁹) nazm-ı şerīfi bu ḡabāldendir. Çünkü müsnedün ileyh olan ikinci işāret ziyāde īzāh ve taḳrīr için ḡazf edilmemiştir. Yāḡud müsnedün ileyhiñ ta‘zīmīni yāḡud ehānetini izhār için olur. Yāḡud müsnedün ileyhi zikr ile terk için olur. (*en-Nebī şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḡā’ilu ḡāzā’l-ḡavli*)ki yāḡud telezzūz için olur. (*el-Ḥabību ḡāzīrun*) gibi yāḡud sāmi‘in ‘azamet ve şerefinden dolayı işḡāsı iltifāt ile beraber işitmesi mütekellimiñ maṭlūba olan maḡāmda kelāmi sebt u taṭvīl için olur. (Hiye ‘aşāye) gibi ki hazreti Mūsā’niñ (*ve mā tilke bi-yemīnike Yā Mūsā*) su’āline karşı müsnedün ileyhi ḡazf etmemesi bu nükteye mebnidir.

واما تعريفه فبالاضمار لان المقام للتكلم او الخطاب او الغيبة واصل الخطاب ان يكون لمعين وقد يترك الى غيره ليعم كل مخاطب نحو: ولوترى اذ المجرمون ناكسوا رؤسهم عند ربهم ، أي تناهت حالهم في الظهور فلا يختص به مخاطب.⁹⁰

Ve emmā ta‘rifuhu fe-bi’l-iḡmāri li-enne’l-maḡāme li’t-tekellūmi evi’l-ḡiṭābi evi’l-

⁸⁹ “Onlardır rablerinden doğru yolu bulanlar, onlardır kurtulup muradlarına erenler” (Bakara/7)

⁹⁰ Ma’rife (belirli) olması da zamir olarak olur. Çünkü konuşanın konumu, hitap etme, gıyabında konuşma ile olur. Hitabın aslı belirli olmasıdır ancak bazen bu terkedilir. Bu bütün konuşulanlara göre bunu genelleştirmek için yapılır. Şu örnekte olduğu gibi: Şayet günahkârların rablerinin yanında başlarını eğdiklerini görseydin

ğaybeti ve aşlu'l-ḥiṭābi en yekūne li-mu'ayyenin ve ḳad yutreku ilā ğayrihi li-ye'umme kulle muḥāṭabin naḥvu: (ve lev terā iz el-mucrimūn nākisū ru 'usihim 'inde rabbihim) ey tenāhat ḥāluhum fī'z-zuhūri fe-lā yaḥteşsu bihi muḥāṭabun.

Mütekellim muḥāṭaba ifāde-i kāmile ḳaşd ettiği vaḳitte müsnedün ileyi ma' rife olarak irād eder. Ma' rifeñiñ a' rife zāmīr olduğu için müsnedün ileyi zāmīr ile getirir çünkü müsnedün ileyiñ maḳāmı yā (*ene ḍarabtu*) gibi maḳām-ı tekellüm yāḥud (*ente ḍarabte*) gibi maḳām-ı ḥiṭāb yāḥud *Cā 'e Zeydun ve huva yedḥaku*⁹¹ gibi maḳām-ı ğaybettir. Ḥiṭāb kelām-ı ḥāzıra tevciḥden ' ibāret olmakla berāber ma' rifeler mu' ayyen bir şeyde isti' māl edilmek üzere [47] vaż' edildiği için ḥiṭābda aşl-ı esās-ı mu' ayyen için olmaktadır faḳat ba' zen her bir muḥāṭaba ' amu şāmil olōmak için ğayr-ı mu' ayyene terk edilir. *ve lev terā izi'l-mucrimūne nākisū ru 'usihim 'inde rabbihim*⁹² nazm-ı celīli gibi ki bu mucriminiñ ḥal-i feżā' at iştimālleri gizlemesi mümteni' olur. Bir Ḥaşbiyetde ehl-i muteḥassire zuhūr u inkişāfda nehābete varmışdır. Demektir ki bu ḥiṭāb muḥāṭab-ı mu' ayyene maḥşūş değil belki ru'yeti kendisi için ḥāşıl olan her kimseniñ bu ḥiṭābda daḥli vardır. (Tenbīḥ) Mu' ayyen olan ḥiṭābıñ ğayr-ı mu' ayyene şāmil olması şālāḥiyyetle meşrūḏdur. Yoksa ğayr-ı mu' ayyene şālīḥ değildir. O vaḳit bu aşlından ' adūl edilemez. Meşelen: *Kezālike yevmī ileyke* nazm-ı kerīmini peygamber ' aleyhi's-selāmdan başkasına ta' mīm ḳābil değildir. Onun için Kur'ān-ı belāğat ' unvāniñ ḥiṭābları üçe ayrılır: Bir kısmı Hazret-i Muḥammed şallallāhu ' aleyhi's-selāmdan başkasına şālīḥ olmaz. Bir kısmı ancak peygamberden mā ' adāsına şālīḥ olur. Bir kısmı da her ikisine şālīḥ olur.

وبالعلمية لاحضاره بعينه في ذهن السامع ابتداءً باسم مختص به نحو: { قل هو الله احد } او تعظيم او اهانة او كناية او ايهام استلذاذه او التبرك به⁹³

⁹¹ Zeyd, gülerək geldi.

⁹² “O günahkârları rablerinin huzurunda başlarını önlerine eğmiş halde görsen.” (Secde/12)

⁹³ Cins isim şeklinde yapılarak onu özel kılan isimden başlamak suretiyle dinleyenin zihninde göz önüne getirmesini sağlamak. De ki o Allah birdir örneğinde olduğu gibi. Ya da ta'zīm, ihānet, kināye yapmak veya lezzet alma izlenimi bırakmak veya onunla bereketlenmek için yapılır.

Ve bi'l-‘alemiyyeti li-iḥḍārihi bi-‘aynihi fī zihni’s-sāmi‘i ibtidā’ en bismi muḥtaṣṣin bihi naḥvu: ḳul huva’llāhu eḥad ev ta‘zīmīn ev ihānetin ev kināyetin ev ihāmi istilzāzihi ev et-teberrūki bihi.

Müsnedün ileyhe ‘alem-i irādı şüretiyle ta‘rif-i sāmi‘iñ zihninde iken def‘ada kendisine maḥşūş olan ismiyle ihzārı için olur. (*ḳul huva’llāhu eḥad*) nazm-ı şerīfi gibi (yāḥud ta‘zīm için olur. Elkāb-ı maḥmūde de olduğu gibi. Yāḥud ehānet için olur. Elkāb-ı mezḡūme de olduğu gibi. Yāḥud ismiñ şālih olduğu ma‘nādan kināye için olur. (*Ebū Leheb fe‘ale kezā*) gibi. *Tebbet yedā ebī Lehebin* nazm-ı kerīmi müsnedün ileyh bābından olmayarak kināyeye şālih olduğu ḥalde vārid olmuştur. Çünkü Ebī Lehebden (cehennem) ye intikāl olunur. Yāḥud meşelen bir cāhiliñ (*Hel Allāhu’l-hādī*) yāḥud (*Hel Muḥammed eṣ-şefī‘*) su‘āline karşı (Allāhu’l-hādī) (Muḥammedun Şefī‘) gibi, ‘alem olan müsnedün ileyh ile telezzüz ü ihām için yāḥud teberrük için olur.

و بالموصولية لعدم علم المخاطب بالأحوال المختصة به سوى الصلة كقولك : الذي كان معنا
امس رجل عالم. أو استهجان التصريح بالإسم أو زيادة التقرير نحو: وراودته التي هو في بيتها
عَنْ نَفْسِهِ أَوْ التَّفْخِيمِ نَحْوُ: فَعَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ⁹⁴

Ve bi'l-mevşūliyyeti li-‘ademi ‘ilmi’l-muḥāṭabi bi’l-aḥvāli’l-muḥtaṣṣati bihi sivā’ş-şilati ke-ḳavlike: ellezī kāne ma‘anā emsi raculun ‘alimun. Ev istiḥcāni’t-taṣrīhi bi’l-ismi ev ziyādeti’t-taḳrīri naḥvu: ve rāvedethu’lleti huva fī beytiḥā ‘an nefsihi ev et-tefḥīmi naḥvu: feḡaṣiyehum min elyemmi mā ḡaṣiyehum.

Müsnedün ileyh ism-i mevşūl olarak irād ile ta‘rif-i şıladan başkā müsnedün ileyhe maḥşūş olan aḥvāl-i muḥāṭabıñ ‘alemi olmadığı için olur. *Ellezī kāne ma‘nā ems raculun*

⁹⁴ Muhatabın kendine özgü durumlar konusunda bilgisi olmadığı durumlarda ism-i mevşūl olarak şu örnekte olduğu gibi sıla cümlesi yapılır. “Dün bizimle birlikte olan bilgin bir adamdı” ya da açık söylemek hoş görülmeceğinden veya fazla açıklama yapmak için şu örnekte olduğu gibi yapılır: Evinde bulunduğu kadın onun nefsinden faydalanmak istedi. Ya da büyülemek için “onları denizden kuşatacağı kadar kuşattı.” Ya da şu örnekte muhatabı bir hataya karşı uyarmak için

‘*ālimun* kavliñ gibi ki muhāṭab müsnedün ileyhe olan mevşūlūñ yāñız dün bizimle berāber olduđu ħāli bildiđi için ‘*ālim* bir ādem olduđunu bilmediđi için mevşūliyet ile ta‘rif edilmiştir. Yāḥud ismini taşriḥi istiḳyāḥdan ötürü yāḥud ziyāde taḳrīr için olur. ve *rāvedtuhu elleti huva fī beytiḥā* ‘*an nefsihi* nazm-ı şerīfi gibi ki evvel kadın evinde olan Yūsuf ‘aleyhi’s-selāmıñ nefsi zekiyyesi için murādda ve muḥāra‘ada bulundu demektir ki bu kelām ḥazret-i Yūsufuñ nezāhetini ṭahāret zeylini beyān için son buyurulduđundan müsnedün ileyhe olan (elleti) kavli (*imra’atu’l-ğariz*) yāḥud (Züleyhā) demekten daha ziyāde delālet kelām kendisi için son olunan ‘arzı daha ziyāde taḳrīr etmiştir. Çünkü Yūsuf’uñ Züleyhā’niñ evinde olması ve kölesi sayılması Züleyhā’niñ murāvedeye temekkününüñ kuvvetini murādına nā’iliyyetini [48] icāb eder bir şey olduđu ħâlde ḥazret-i Yūsuf’uñ Züleyhā’dan ābā’ u ‘adem inḳiyādı faḥşādan soñ derece münezzeh olduđuna delālet eder. (Tenbīh) bu āyet-i celīle istiḥcan-ı taşriḥ ile ziyāde-i taḳrīre mişāl olduđundan muşannifiñ *ev ziyādetu’t-taḳrīr* kavlindeki (o) men‘-i ḥuluv içindir. Yāḥud tefḥīm ya‘nī tehvīl ve ta‘zīm için olur. *Fağşihim mine’l-yem mā ğaşihim* nazm-ı kerīmi gibi ki āl-i Fir‘avnu deñizden olduđu ħâlde yürüyen öyle büyük öyle korkunç dalga bürüdü demektir.

أَوْ تَنْبِيهِ الْمُخَاطَبِ عَلَى خَطَا نَحْو: إِنَّ الدِّينَ تَرَوْنَهُمْ إِخْوَانَكُمْ يَشْفِي غَلِيلَ صُدُورِهِمْ أَنْ
تُصْرَعُوا⁹⁵

ev tenbīhi’l-muhāṭabi ‘alā ḥaṭa’in naḥvu: inne’llezīne terevnehum iḥvānekum yeşfi ğalīle şudūrihim en tuşra‘ū

yāḥud muhāṭabıñ ḥaṭa’ üzere olduğunu tenbīh için müsnedün ileyhe ism-i mevşūl irād edilir. *İnne’llezīne ilā āḥirihī* beytinde olduğu gibi ki: siziñ iḥvān-ı ḫan ettiđiñiz kimselere helākıñız türlü türlü belālara ma‘ruz kalmanız ḳalblerinde bulunan ḥaḳda şiddet ateşi şifā verir. Demektir. (şar‘) yara etmek ma‘nāsındır. Burada helāklarından yāḥud belālara

⁹⁵ Ya da şu örnekte olduğu gibi muhatabı bir hataya karşı uyarmak için: sizin kardeşleriniz olarak gördükleriniz siz yere düşünce onların gönlüne ferahlık gelir.

ma' rüz kalmalarından kināyedir. *İnne 'llezīne ta' budūne min dūni 'llāhi lā yemlikūne lekum rizken* nazm-ı celīli de bu kabīldendir.

أَوِ الْإِيمَاءِ إِلَىٰ وَجْهِ بِنَاءِ الْخَبْرِ نَحْوُ: إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ
داخرين⁹⁶

ev el-īmā'i ilā vechi binā'i'l-ḥaberi naḥvu: inne 'llezīne yestekbirūne 'an 'ibādeti seyedḥulūne cehenneme dāḥirīn.

Yāhud ḥaberiñ bināsınıñ tarz-ı tariḳine imā' için müsnedün ileyh ism-i mevşul irād edilir. Ya'ni mevşul-i vaşl-ı haberiñ şevāb ü 'iḳābdan medhū zemden hangi tariḳ u tarz üzere olacağına işāret için olur. Bunuñ da ḥaşıl-ı 'ilm-i bedī' deki (irşād) gibi kelāmıñ fātiḥasına faṭīn olan kimseye ḥātimesine münebbēh olmaktan 'ibārettir. *İnne 'llezīne 'l-āyine* nazm-ı şerīfi gibi ki baña 'ibādetden istikbār eden kimseler teşebbühesiz zill u şığara mültebis oldukları ḥālde cehenneme dāḥil olacaklardır me'ālindeki āyet-i celīlede müsnedün ileyh ve şılası üzerine binā' edilen ḥaberin 'iḳab-ı izlāl cenbinden bir emr olduğuna tenbīh vardır.

ثُمَّ إِنَّهُ رُبَّمَا جُعِلَ دَرِيْعَةً إِلَى التَّعْرِیْضِ بِالتَّعْظِيْمِ لِشَأْنِهِ نَحْوُ إِنَّ الَّذِي سَمَكَ السَّمَاءَ بَنَى لَنَا
بَيْتًا دَعَائِمُهُ أَعَزُّ وَأَطْوَلُ أَوْ شَأْنٌ غَيْرُهُ نَحْوُ: الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ.⁹⁷

şumme innehu rubbemā cu' ile zeri'aten ilā't-ta'riḳi bi't-ta'zīmi li-şe'nihi naḥvu inne 'lezi semeke's-semeke's-semā'e benā lenā / beyten da'ā'imuhu e'azzu ve eṭvalu ev şe'nu ḡayrihi naḥvu: ellezīne kezzebū Şu'ayben kānū hum ḥāsirīn.

⁹⁶ Bana kulluk etmek konusunda büyüklemler alçak olarak cehenneme gireceklerdir.

⁹⁷ Sonra belki de şanıñı yüceltmek için dokundurma yapmaya bahane yapılır. Şu örnekte olduğu gibi: Göğü yükselten Allah bize öyle bir ev yaptı ki direkleri daha sağlam ve daha uzundur. Ya da kendinden başkasının şanıñı yüceltmek için mevsul kullanılır. Şu'aybi yalanlayanlar asıl kaybedenlerdir.

Ba' de zālike vech-i binā-i ḥābere īmā ba' zı kerede ḥāberīn ṣānını ta' zīme ta' riz etmeğe vesīle kılınır. *İnne'l-lezi ilā āhirihi* beytinde olduğu gibi ki taḥkīk-i semāyı ref' eden ol Allāh her beytten yāḥud ey (Cerīr) senin beytinden ḳavā'imi daha ḳuvvetli, daha uzun bir beyt-i mecd-i şerīf binā etti demektir. Şimdi *ṣā'iriñ inne'llezi semeke's-semā'e* ḳavlinde bunuñ üzerine binā' edilen ḥāberīn ref' at-i binā' cinsinden bir emr olduğuna īmā' vardır. Faḳaḫ (İnne'llāhe) yāḥud (inne'r-raḥmāne) diyerek söyleme, bu īmā olmaz. Sonra da bunda semāyı ref' eden kimiseniñ fi' lī olduğu için kendi beytiniñ bināsını ta' zīme ta' riz vardır. Yāḥud ḥāberīn ğayrısıniñ ṣānını ta' zīme ta' riz etmeğe vesīle olur. *Elleziñe kezibū...* nazm-ı şerīfinde olduğu gibi ki Şu' aybı tekzīb eden [49] şol kimiseler ancak ḥā'ib ü ḥāsır oldular me'ālinde olan āyette ḥāberin bināsınıñ tarz-ı tariḳi ḥeybet-i ḥüsrānı mebni bir şey olduğuna īmā' Şu' aybiñ ṣānını ta' zīme zürī'a vardır.

و بِالْإِشَارَةِ لِتَمْيِيزِهِ أَكْمَلَ تَمْيِيزِ نَحْوُ قَوْلِهِ: هَذَا أَبُو الصَّقْرِ فَرْدًا فِي مَحَاسِنِهِ.⁹⁸

ve bi'l-işāreti li-temyizihi ekmele temyizin naḥvu ḳavlihi: hāzā Ebu's-şāḳri ferden fī meḥāsinihi

Müsnedün ileyhi ism-i işāret irādıyla ta' rif ekmele temyiz ile temyiz içindir. *Hafden Ebu's-şāḳri ferden fī meḥāsinihi min nesli şeybāne beyne'd-dāli ve's-selemi* (kāne's-şemsu fī'l-burci'l-munīfi bihi) ('ale'r berriyyeti lā nāre 'alā'l-'alem) gibi ki (şu) fazā'il-i meḥāsinende ferd olduğu ḥalde Ebu's-şāḳr'dır. Ve bu zāl ile selem nāmındaki ağaçlarıñ arasında muḳīm olan Şeybānın mişlindendir. Güyā Ebu's-Saḳr kendisiyle bütün insanlar üzerine 'ālī olan burc gibi ḳaşrında güneşdir. Dağ üzerinde ateş değıldir demektir.

أَوْ التَّعْرِيزُ بِعِبَاوَةِ السَّامِعِ كَقَوْلِهِ:

⁹⁸ Ya da temyizine bütünüyle işāret etmek için şu örnekte olduğu gibi kullanılır. Bu Sakr iyi yönlerinde tek olan kişidir.

أُولَئِكَ آبَائِي فَجِئْتَنِي بِمِثْلِهِمْ إِذَا جَمَعْتَنَا يَا جَرِيرُ الْمَجَامِعُ⁹⁹

ev et-ta'riḏu bi-ḡabāveti's-sāmi'i ke-ḡavlihi: Ulā'ike ābā'ī fe-ci'nī bi-miṣlihim* izā ceme'atnā yā Cerīru'l-mecāmi'u

Yâhud sâmi' in ḡabāvetine ta'riḏ için olur. (Farazdak'ın ulâ'ike... ilâ âhirihi beyti gibi ki şân-ı şereflerini işitdiğin o kimseler benim ābâ-ı ecdādımdır. Bir gün iftiḥâr meclisi topladığı vakitte Ey Cerīr onların miṣlini baña getir söyle demektir. Şâ'ir burada filân ve filân ābā'ī demeyerek ulâ'ike demekle ḡayr-ı maḥsûs olan şeyi idrâk etmez diye Cerīr'e ta'riḏ etmiş oluyor.

أَوْ بَيَانِ حَالِهِ فِي الْقُرْبِ أَوْ الْبُعْدِ أَوْ التَّوَسُّطِ كَقَوْلِكَ : هَذَا أَوْ ذَلِكَ أَوْ ذَاكَ زَيْدٌ.¹⁰⁰

Ev beyāni ḡālihi fi'l-ḡurbi ev el-bu'di ev et-tevasuṭi ke-ḡavlike: hāzā evzālike ev zāke Zeydun

Yâhud müsnedün ileyiñ ḡurbdâ veya bu'dda veya tevassuṭta gibi ḡālini beyān için hāzā Zeyd... ilâ âhirihi gibi

أَوْ تَحْقِيرِهِ بِالْقُرْبِ نَحْوُ: أَهَذَا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ أَوْ تَعْظِيمِهِ بِالْبُعْدِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: أَلَمْ ذَلِكَ الْكِتَابُ أَوْ تَحْقِيرِهِ كَمَا يُقَالُ ذَلِكَ اللَّعِينُ فَعَلَ كَذَا أَوْ لِلسُّنْبِيهِ عِنْدَ تَعْقِيبِ الْمِثَارِ إِلَيْهِ بِأَوْصَافٍ عَلَى أَنَّهُ جَدِيرٌ بِمَا يَرُدُّ بَعْدَهُ مِنْ أَجْلِهَا نَحْوُ: أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ¹⁰¹

ev taḡḡirihi bi'l-ḡurbi naḡvu: E hāzā'l-lezī yezkuru ālihetekum ev ta'zīmihi bi'l-bu'di ke-ḡavlihi te'ālā: Elif, lam, mim, zālike'l-kitābu ev taḡḡirihi kemā yuḡāluzālike'l-la'īnu

⁹⁹ Ya da duyanın aptallığını ortaya koymak için şu örnekte olduğu gibi yapılır. Şunlar benim babalarımdır. Topluluklar bizi bir araya getirirse Ey Cerīr, bana onlar gibilerini getir.

¹⁰⁰ Ya da halini, yakın veya uzakta veya ortada oluşunu senin bu sözün gibi veya şu Zeyd'dir de olduğu gibidir.

¹⁰¹ Ya da yakınlığı nedeniyle küçük görmek için sizin ilahlarınızı zikreden bu mudur? Ya da uzaklığı yüceltmek için şu yüce kitap örneğinde olduğu gibi veya uzaklık ile hakaret için şu lanet olasıca şöyle yaptı sözü gibi.

fe'ale kezā ev li't-tenbīhi 'inde ta'ḳībi'l-muşāri ileyhi bi-evşāfīn 'alā ennehu cedīrun bi-mā yeridu ba'dehu min eclihā naḥvu: ulā'ike 'alā huden min rabbihim ulā'ike hum el-mufliḥūn

Yâhud  urb sebebiyle m sned n ileyhi taḥ ir i in olur. *E h za 'llez  yezkuru  lihetekum* nazm-ı Őer fi gibi ki  azret-i İbr him ha ında k firlerin Őizin All hlarınızı zikr eden bu mudur diye taḥ irleri hik ye buyurulduğu gibi.  urb ile ba'zen ta'z m i in olur. *E lemz like'l-kit bu nazm-ı Őer fi* gibi ki o kit b n bize  urbu olmakla beraber ba'ide iŐarete mevz  olan (z like) ile işaret buyurulunca 'ulv-i mek nı değil 'ulv-i r tbesi mur d edildiği a laŐılır. (Y hud bu'd sebebiyle m sned n ileyhi taḥ ir i in olur. *z like'l-la' nu fe'ale kez * gibi ki o la' n h z r iken ister z l i in s ha-i 'izden ta'b d dolayısıyla ba'ide iŐarete mevz  olan iŐaretle ir d edilmiştir. (Y hud muŐ run ileyhi bir ta ım evŐ f ile ta' ib zamanında o evŐ f eclinden dolayı ism-i iŐaretden sonra v rid olacak Şeye muŐ r ileyhi n l y k olduğuna tebniye i in olur. *Ul ike 'al  huden min rabbihim ve ul ike hum el-mufliḥ n* nazm-ı Őer fi gibi [50] ki muŐ r n ileyih olan *ellez ne yu'min ne* yi ėayba im n, ik met-i Őal t, inf k gibi m te'addid Şıfatlar ta' ib ettikten sonra m sned n ileyhi n ism-i iŐarete ir di Şuretiyle Şerif edilmesi muŐ r n ileyhi n ( l ike) den sonra v r d edecek Şey'e muŐ r n ileyhi n 'acilen hid yet  zere acilen (elif ile yazılmış) fevz-ı fel h  zere olmalarına evŐ f-ı mezk re ile ittiŐ f-ı eclinden dolayı l y k olduklarına tenb h i indir.

و بِالل م لِل شَارَةِ إِلَى مَعْهُودٍ نَحْوُ: وَ لَيْسَ الذِّكْرُ كَالْأُنْثَى أَي لَيْسَ الَّذِي طَلَبَتْ كَأَنِّي وَ هَبْتُ لَهَا.

102

ve bi'l-l mi li'l-işareti il  ma' h d n naḥvu: ve leyse'z-zekeru ke'l-unŐ  ey leyse'llez  talebet ke'let  vuhibet leh 

M sned n ileyhi l m ile ta'rif m tekellim ile muḥ tab arasında ma' h d olan ha i katten bir hiŐŐeye işaret i in olur. Bu da Őar hati y hud kin yeti zikr-i seb  etmekle olur. *ve*

¹⁰² Ve işaret l mi ile  rneğin erkekler kadınlar gibi değildir. Yani talep edilen ona verilen gibi değildir.

leyse'z-zekeru ke'l-unṣā nazm-ı celîlindeki müsnedün ileyh olan zekerin ta'rifî gibi ki *Leyse'z-zekeru'l-llezi talebet imraatun 'umrāne ke'l-unṣā elleti vuhibet lehā* İmra'a-i 'umrāniñ istediği erkek kendisine verilen unṣā gibi değildir. Demektir ki el-unṣā lafzı *ḳālet rabbi inni vaḳa tuhā unṣā* kavlı-i celîlinde şarāḫate zikri sebḳ eden (unṣāya) işaretdir. Lākin unṣā müsnedün ileyh değildir. Faḳāṭ müsnedün ileyh olan (zeker) lafzı (*Rabbi inni nezertu leke mā fī baṭni muḫarrerren*) nazm-ı celîlinde kināyeti zikr-i sebḳ eden (zikre) işarettir. Çünkü (mā fī baṭni) deki (mā) her ne kadar zükür-ı unāsa 'ām ise de (beyt-i muḳaddese hidmet için veledī 'atıḳden 'ibāret olan taḫrīr) unāsa değil zekere de 'āid bir vazifededir. Bu lāma lām-ı 'ahd lafzı ve lām-ı 'ahd ḫārici denilir. ('Ahd) denilmesi ḳable't-ta'rif ma'lūm olmasından (lafzī) denilmesi yā ḫaḳīḳate yā ḫükmen zikri vācib olmasından ötürüdür. Güyā lafz-ı 'ahde ḳarīne olduğu için 'ahdiñ ṭariḳi olmuştur. Ḫükmen zikriniñ sebḳi ḳarā'in vāsıtasıyla muḫāṭabıñ 'ilmi olduğu zamānda olur. Meşelā belde de emīru vāḫidden başkası olmadığı vaḳit de (ḫarace'l-emīru) sözü gibi

أَوْ إِلَى نَفْسِ الْحَقِيقَةِ كَقَوْلِكَ: الرَّجُلُ خَيْرٌ مِنَ الْمَرْأَةِ.¹⁰³

ev ilā nefsi'l-ḫaḳīḳati ke-ḳavlike: er-raculu ḫayrun mine'l-mer'eti

yāḫud nefsi-i ḫaḳīḳate ya'nī şādıḳ olduğu efrādı i'tibār etmeyerek müsemmaniñ mefhūmuna işaret için olur. Naḫviyyūn bu ḫaḳīḳate cins ta'rifine ta'rif-i cins, ta'rif-i māhiyet, ta'rif-i ḫaḳīḳat derler. *er-Raculu ḫayrun mine'l-mer'e* sözü gibi *el-insānu ḫayvānun nāṭıḳun, el-kelimetu lafzun mevḳū'un bima'ma müfred* gibi mu'arrifāta daḫil olan lām bu ḳabīlendedir. Çünkü ta'rif-i māhiyet içindir.

وَقَدْ يَأْتِي لِوَاجِدٍ بِاعْتِبَارِ عَهْدِيَّتِهِ فِي الذَّهْنِ كَقَوْلِكَ: أَدْخُلُ السُّوقَ حَيْثُ لَا عَهْدَ وَهَذَا فِي الْمَعْنَى

¹⁰³ Ya da aynı gerçeği vermek için erkek kadından hayırlıdır sözün gibi.

ve kad ye 'tī li-vāhidin bi' tibāri 'ahdiyyetihi fi' z-zihni ke-ḳavlike: udhul el-sūḳe ḥayṣu lā aḥde ve hāzā fi'l-ma' nā ke'n-nekreti

Bu lām ḥaḳīḳatle mu' arrif olan zihnde ma' hūdiyeti i' tibārıyla efrāddan biri için kullanılır. ḥāricde ma' hūd olmadığı [51] mekānda *udhul es-sūḳ* sözündeki sūḳu ta' rīf gibi. Bu 'ahdi zihni ile mu' arrif olan ma' nāda nekre gibidir. Nekre mu' āmelesiyle mu' āmele olunur. Cümle ile vaşflanır. *Ve leḳad emere 'alā'l le'im yesubbunī* gibi. Ama lafızda mübtedā, zā ḥāl, ma' rifeye vaşf, ma' rife ile mevşūf olmak gibi ma' ārife 'ā id ḥikemler buña cārīdir. Muşannif ma' nāda nekre gibidir deyip de nekredir demiyor. Çünkü aralarında bir parça tefāvut var: Nekreniñ ma' nāsı efrād-ı ḥaḳīḳat cümlesinden ba' zı ḡayr-ı mu' ayyen. Bunuñ ma' nāsı: Nefs-i ḥaḳīḳatdır. Ba' ziyet bunda mişalde geçtiği gibi ancak duḥūl ḳarīnesinden müstefād olur.

وَقَدْ يُفِيدُ الْإِسْتِغْرَاقَ نَحْوُ: إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ. وَهُوَ ضَرْبَانِ: حَقِيقِي نَحْوُ: عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ أَيْ كُلِّ غَيْبٍ وَشَهَادَةٍ، وَعُرْفِي كَقَوْلِنَا: جَمَعَ الْأَمِيرُ الصَّاعَةَ أَيْ صَاعَةً بَلَدِهِ أَوْ مَمْلَكَتِهِ. 105

ve kad yufīdu 'l-istiḡrāḳe naḥvu: inne 'l-insāne lefī ḥusrin. Ve huva ḍarbāni: ḥaḳīḳī naḥvu: 'ālimu 'l-ḡaybi ve 'ş-şehādeti ey kullu ḡaybin ve şehādetin, ve 'urfīyyun keḳavlinā: ceme' a 'l-emīru eṣ-şā' ḡate ey ṣāḡatu beledihi ev memleketihi.

Bazen kendisiyle ḥaḳīḳate işāret olunan lām istiḡrāḳı ifāde eder. *Inne 'l-insāne lefī ḥusr* nazm-ı celīli gibi ki (el-insān) daki lām ile ḥaḳīḳate işāret edilmiştir. Faḳāṭ bu ḥaḳīḳatle

¹⁰⁴ Bir kişi diğere sözü ile birlikte geldiğinde kimsenin olmadığı pazara gir sözün gibi. O da nekra gibi bir anlama delalet eder.

¹⁰⁵ Bazen de kapsamayı ifade eder. Örneğin İnsan muhakkak ki zarardadır cümlesi gibi. O iki türdür. Hakikî olan gaybı ve görüneni bilen yani her gaybı ve görüneni, ikincisi örfidir. Emir kuyumcuları topladı yani beldesindeki veya krallığındaki bütün kuyumcuları topladı örneğinde olduğu gibidir.

māhiyet min hayşu hiye hiye kaçd edilmediği bazı efrād zımnında taḥkīki ḥayşiyetiñden de māhiyet kaçd edilmiş belki cemī‘ -i efrād zımnında taḥkīki ḥayşiyetden de māhiyet kaçd edilmiştir. Bu kaçdın delīli de müsteşnā zıkr edilmesi müsteşnā minhuda duḥūlu şartı olan istişnānıñ şıḥḥatidir. Bu istiğrāk istiğrāk-ı muḥlaqdır. Ya‘ nī ūrf ile yāḥud ḡayrısıyla muḳayyed değildir. Şimdi “İnne’l-insāne lefī ḥusr” nazm-ı celīl-i: Cemī‘ -i efrād-ı insān -cenāb-ı ḥaḳḳıñ istişnā buyurduğu üzere müsteşnā olmak üzere ḥasrındadır demektir. istişnā-ı ‘ umumun delīl-i mi‘yārıdır. Ba‘zı efrādın istişnāsından istiğrākın ḥaḳīki olmaması da lāzım gelmez. Çünkü istişnāya müsteşnā minhuñ tenāvülünden çıkarmaz belki ḥükümden çıkarır. Bu istiğrāk-ı muḥlaq iki kısımdır. Biri ḥaḳīkidir ki bu da lafzın bihasbi’l-luğa mütenāvil olduğu her ferd murād edilmekle olur. ‘ālimu’l-ḡaybi ve ‘ş-şehādeti nazm-ı şerīfi gibi ki her bir ḡa’ib ve şāhidi ‘ālimdir demektir diğeri ‘urfidir ki bu da ‘urf-i ‘ām ehliniñ fehmi hasbiyle lafzın mütenāvil olduğu her ferd murād edilmekle olur. Ceme‘a’l-emīru eş-şāḡate gibi ki beldeleriniñ yāḥud memleketiniñ kuyumcularını emīr topladı demektir.

وَإِسْتِغْرَاقُ الْمُفْرَدِ أَشْمَلُ بِدَلِيلِ صَحْتِهِ : لِأَرْجَالِ فِي الدَّارِ . إِذَا كَانَ فِيهَا رَجُلٌ أَوْ رَجُلَانِ دُونَ
لِأَرْجُلٍ . وَلَا تَنَافِيَّ بَيْنَ الْإِسْتِغْرَاقِ وَ إِفْرَادِ الْإِسْمِ لِأَنَّ الْحَرْفَ إِنَّمَا يَدْخُلُ عَلَيْهِ مُجَرَّدًا عَنْ مَعْنَى
الْوَحْدَةِ وَ لِأَنَّهُ بِمَعْنَى كُلِّ فَرْدٍ لَا مَجْمُوعٍ [52] الْأَفْرَادِ وَلِهَذَا اِمْتَنَعَ وَصَفُهُ بِنَعْتِ الْجَمْعِ¹⁰⁶

Ve’stiğrāku’l-müfredi eşmelu bi-delīli şıḥḥatihi: lā ricāle fi’ d-dāri. İzā kāne fihā raculun ev raculāni dūne lā racule ve lā Tenāfiye beyne’l-istiğrāki ve ifrādi’l-ismi li-enne’l-ḥarfe innemā yedḥulu ‘aleyhi mucerreden ‘an ma‘nā’vaḥdeti ve li-ennehu bi-ma‘nā kulli ferdin Lā mecmū‘i’l-ifrādi ve lihāzā imtena‘a vaşfuhu bina‘ti’cem‘i.

Ḥarf-i ta‘rifle olsun ḡayrısıyla olsun müfrediñ istiğrākı teşniye ve cem‘in istiğrākından daha şemūllidir. Çünkü müfred-i efrādın her birerlerine birer birer mütenāvil olur.

¹⁰⁶ Müfredin kapsaması daha kapsamlıdır. İsmiñ tekilliği ve kapsamı arasında olumsuzluk yoktur. Çünkü harf, birlik anlamından yalın olarak girmektedir. Doğruluğun delili olarak “Evde hiç adam yoktur” Eğer bir ya da iki adam varsa hiç adam yoktur denmez. Bu sebeple çoğulluğa değil teklik anlamına işaret ettiği için ifade ettiği isimle arasında zıtlık olmaz.

Teşniyeniñ istiğrākı her bir ikiye iki olarak mütenāvildir ki bu vāhidiñ ħurūcuna münāfī değildir. Cem‘iñ istiğrākı da her bi cemā‘ate cemā‘at olarak mütenāvıl olur. Bu da vāhidin ve işneyniñ ħurūcuna münāfī değildir. Bunun delīli dār da bir yāħud iki racul olduğu vaķitte lā ricāl demek şāħiħ “lā racul” demekliğin şāħiħ olmamasıdır. Sekkākī burada bir i‘tirāz yapıyor: ismiñ müfred olması kendisine dāħil olan edātīñ istiğrākı için olmasına münāfīdir ğünkü efrād-ı vaħdete istiğrāk ise te‘adduda delālet eder. Bunlar ise mütenāfī şeylerdir diyor. (Muşannif) *ve la tenāfī beyne’l-istiğrāk ve’l-efrādi’l-ism* sözyle cevāb veriyor. İstağrāk ile ismiñ müfred olması arasında menāfāt yoktur. Ğünkü istiğrāka delālet eden ħarf-i nefy ve ħarf-i ta‘rīf ism-i müfrede vaħdet ma‘nāsına delāletden mücerred olduğu ħâlde ancak dāħil olur. Bu cevāb-ı vaħdetiñ te‘adduda münāfī olduğunu teslīme mebnīdir. Bir de kendisine ħarf-i istiğrāk dahil olan müfred mecmū‘u efrād ma‘nasına değil her bir ferd ma‘nasıdır. Elbette kendisine eāt-ı istiğrāk dāħil olan müfred mecmū‘u efrād ma‘nasına değil her bir ferd ma‘nasına olduğu için ism-i müfred-i ‘āmı na‘tı cem‘ ile tavşīf-i cumhūra göre mümteni‘ oluyor demekle vaħdet ile naķd ve arasındaki münāfātı men‘ ederek cevāb veriyor.

وَ بِالْإِضَافَةِ لِأَنَّهَا أَخْصَرُ طَرِيقٍ نَحْوُ: هَوَايَ مَعَ الرَّكْبِ الْيَمَانِيِّ مُصْعِدٌ أَوْ لِتَضَمُّنِهَا تَعْظِيمًا
لِشَأْنِ الْمُضَافِ إِلَيْهِ أَوْ الْمُضَافِ أَوْ غَيْرِهِمَا كَقَوْلِكَ: عَبْدِي حَضَرَ وَعَبْدُ الْخَلِيفَةِ رَكِبَ. وَعَبْدُ
السُّلْطَانِ عِنْدِي أَوْ تَحْقِيرًا نَحْوُ وَالدَّ الْحَجَّامِ حَاضِرٌ.¹⁰⁷

Ve bi’l-idāfeti li-ennehā aħşaru tariķin naħvu: hevāye ma‘a’r-rekbi’l-yemānīne muş‘idun ev li-tađammunihā ta‘zīmen li-şe’ni’l-mudāfi ileyh ev el-mudafi ev ğayrihimā ke-ķavlike: ‘abdi ħađara ve ‘abdu’l-ħalīfeti rakibe. Ve ‘abdu’s-sultāni ‘indi ev taħķiren naħvu veledu’l-ħaccāmi ħāđirun.

¹⁰⁷ Tamlama yaparak ğünkü bu en kısa yoldur. Bedenim Mekke’de tutsak, aşkım sevgiliyle beraber Yemen’e giden kafilayla gitmektedir. Ya da tamlayanın, tamlananın şanını yüceltmek için kölem geldi, halifenin kölesi bindi, sultanın kölesi yanımdadır ya da küçümseme için hacamatçının oğlu huzurdadır.

Müsnedün ileyhi ma‘rifelerden bir şeye izāfet sebebiyle ta‘rif müsned ileyhi sāmi‘ in zihninde iḥzāra aḥşar t̄ariḫ olduğu içindir. (*Hevāye ilā āḥirihī*) beyti gibi hevāye masdar-ı mebnī li‘l-mef‘ūldür. mehuyye ma‘nāsına maḥbūbu demektir bu mışrā‘ in mā ba‘di cuneybun ve cuşmāniyyun bi-Mekketē mūşāqu’dur. Me‘āli, maḥbūbum Yemen cihetine giden kāfile ile gidici ve uzaklaşıcıdır o müstebī‘ ddir. Ruḫebā’ ona tābi‘ dir. Mekke de kaçayda bağılıdır demektir ki (hevāye) kaçavli (*ellezī ehvāhu*) gibisinden aḥşar ve evlādır çünkü kendisi sicnde ḥabībi de gitmek üzere olmak sebebiyle ḫayk-ı maḫām vardır. Yāḫud izāfet muzāf ileyhiñ yāḫud muzāfiñ yāḫud ğayrılarınıñ şānını ta‘zīm ü tazammun ettiği için izāfetle müsnedün ileyh ta‘rif edilir. Muzāf ileyhi ta‘zīm ü teşrif için (‘*abdī ḫaḫara*) (*Nebiyyuñ Muhammed afḫalu‘l-en‘ām*) muzāfi ta‘zīm ü teşrif için (‘*Abdu‘l-ḫalīfe rakibe*) ummet-i Muḫammed merḫūma mütekellimi ta‘zīm için (‘*abdu‘s-sultān ‘indī*) (*kefā binā ḫubbehu*) sözüñ gibi. Yāḫud taḫḫiri tazammun ettiği için izāfetle müsnedün ileyh ta‘rif edilir. *Veledu ḫaccām ḫaḫirun* gibi ki bu muzāf-ı taḫḫir içindir. Muzaf ileyhi taḫḫir için ḫaribu Zeydin ḫaḫirun, ğayrılarını taḫḫir için *veledu‘l-ḫaccām yucālisu Zeyden ve yunādīmuḫu* gibi izāfet ba‘zen de tekāfu’ ya‘nī rütbede temāşül için olur ya‘nī müsnedün ileyhiñ efrādınıñ birisiyle bed’i muraccaḫ bir şey bulunmadığı vaḫitte tekāfu’ u temāşül bulunduğunu ifḫām için meşelen ‘ulemā’u‘l-beled ḫaḫarū denilir. [53] izāfet ba‘zen de müsne ileyhiñ efrādı çok olduğu için bunları zikrden mütekellim yāḫud sāmi‘ usanır korkusuyla olur. *Ehlu‘l-beledi ḫaḫarū* gibi ba‘zen de müsnedün ileyhe muḫātabıñ ğayrı olan sāmi‘ indeñ iḫfā’ ve setr için olur. (şāḫibuke teğayyere ḫālehu) gibi ba‘zen de sāmi‘-i ikrāma himmet için olur şadīkuke etā ileyke ba‘zen de izlāle himmet için olur. ‘*aduvvuke yuridu en yezhara ḫalbek* gibi

وَأَمَّا تَنْكِيْرُهُ فَلِلْأَفْرَادِ نَحْوُ وَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَى الْمَدِيْنَةِ يَسْعَى أَوْ النَّوْعِيَّةِ نَحْوُ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ
غِشَاوَةٌ أَوْ التَّعْظِيْمِ أَوْ التَّحْقِيْرِ كَقَوْلِهِ: لَهُ حَاجِبٌ فِي كُلِّ أَمْرٍ يَشِيْنُهُ وَلَيْسَ لَهُ عَنِ طَالِبِ الْعَرْفِ
حَاجِبٌ . أَوْ التَّكْثِيْرِ كَقَوْلِهِمْ: إِنَّ لَهُ لِبَلَاءً وَإِنَّ لَهُ لَعَنَمًا أَوْ التَّقْلِيْلِ نَحْوُ: وَرَضَوْنَ مِنْ اللَّهِ أَكْبَرَ
وَقَدْ جَاءَ لِلتَّعْظِيْمِ وَالتَّكْثِيْرِ نَحْوُ: وَإِنْ يُكْذِبُوكَ فَقَدْ كُذِّبْتَ رُسُلٌ ، أَيُّ ذُو عَدَدٍ كَثِيْرٍ وَأَيَاتٍ عِظَامٍ .

وَمِنْ تَنْكِيرِ غَيْرِهِ لِلْإِفْرَادِ أَوْ النَّوْعِيَّةِ نَحْوُ: وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ وَلِلتَّعْظِيمِ نَحْوُ فَأَذْنُوا
بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَلِلتَّحْقِيرِ نَحْوُ: إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا¹⁰⁸

*ve emmā tenkīruhu fe'l-ifrādi naḥvu ve cā'e raculun min aqṣā'l-medīneti yes'a ev en-
nev'iyyeti naḥvu ve 'alā ebsārihim ḡiṣāvetun ev et-ta'zīmi ev et-taḥqīri ke-ḡavlihi: lehu
ḡācibun fī kulli emrin yeṣīnuhu ve leyse lehu 'an ḡālībī'l-'urfi ḡācibun. Ev et-teksīri ke-
ḡavlihim: inne lehu le-iblen ve inne lehu le-ḡanemen ev et-taḡlīlī naḥvu, ve rıḡvānun
mine'llāhi ekberu ve ḡad cā'e li't-ta'zīmi ve't-teksīri naḥvu: ve in yukezzibūke fe-ḡad
kuzzibet rusulun ey zū 'adedin keṣīrin ve 'ayātin 'izāmin. Ve min tenkīri ḡayrihi li'l-
ifrādi ev en-nev'iyyeti naḥvu, vallāhu ḡalaḡa kulle dābbetin min mā'in, ve li't-ta'zīmi
naḥvu fe'zenū bi-ḡarbin mine'llāhi ve resūlihi ve li't-taḡqīri naḥvu: in nezunnu illā
zannen*

Müsnedün ileyhi nekre irād etmek ism-i cinsiñ şādık olduğu ferd-i ḡayr-ı mu'ayyeni
kaşddan dolayı olur. *Ve cā'e raculun min aqṣā'l-medīneti yes'a* ḡavl-i celīlī gibi ki bir
racul iki yāḡud üç deḡil demektir. Medīne-i fir'avnuñ āḡirinden gelen bu adamle murād
āl-i fir'avndan mu'min bir adamdır. Yāḡud müsnedün ileyhi tenkīr nev'iyetini ifāde için
olur çünkü tenkīr şahşen vaḡdete delālet ettiḡi gibi nev'en de vaḡdete delālet için olur.
Ve 'alā ebsārihim ḡāṣāvetun nazm-ı celīlī gibi ki onların gözlerinde insānlarıñ müte'ārifi
olan ḡitā' (perde) niñ ḡayr-ı nev' bir perde vardır ki āyāt-ı ilāḡiyyi görmemek perdesi
demektir. Sekkāki buradaki tenkīriñ ta'zīm için olduğuna ḡā'il oluyor. Emriñ gözlerinde
ḡāṣāve-i aẓīm vardır. O ḡāṣāve-i 'aẓīme ebsāriñı bi'l-kulliyeye ḡicāblar. Gözleriyle idrāk
arasına ḡamā'il olur demektir. Çünkü maḡşūd onların ḡālīnin idrākden ba'dını beyān
olduḡundan ta'zīm bu maḡşadı daha ziyāde te'dī etmiş olur diyor. Yāḡud müsnedün

¹⁰⁸ Nekra (belirsiz) yapmak ise tek bir kişiyi ifade etmek içindir. Şehrin en uzak yerinden bir adam koşarak geldi cümlesinde olduğu gibi veya onların gözlerinde bir perde vardır ayeti gibidir. Yüceltmek veya küçümsemek için, onun ayıp olan her işte bir manisi vardır. Doğruyu isteyen için ise manisi yoktur. Onun bir sürü devesi vardır, onun bir sürü koyunu vardır cümlelerinde olduğu gibi çokluk için, ya da Allah'tan gelen bir bahçe bundan daha büyüktür cümlesinde olduğu gibi azlık için kullanılır. Yüceltmek ve çoğaltmak için sana yalan söylerlerse peygamberlere de söylenmiştir. Yani çok sayıda ve büyük ayetlerde nekira gelen durumlarda şu örnek verilir. Allah tüm canlıları sudan yaratmıştır. Yüceltmek için Allah ve resulü tarafından açılan savaşı biliniz. Küçümseme için biz ancak zannederdik.

ileyhi ta' zīm yāhūd taḥkīr için tenkīr edilir. Lehu ḥicābun fī kulli emrin yeşīnuhu ve leyse lehu 'an ṭalibi'l-' urfi ḥācibun gibi ki onun için ayıplayacak her bir emrde māni' ' azīm vardır. Hālbuki onuñ için iḥsāna ṭalib olandan mani' -i ḥaḳīr bile yoktur demektir. Yāhūd müsnedün ileyhi tenkīr-i tekşīr için olur. İne lehu le-eblen ve inne lehu leḡanemen sözleri gibi ta' zīm ile tekşīr arasında şöyle fark var. Ta' zīm şānınıñ irtifā' ı, ṭabaḳasının 'ulviyeti i' tibāriyla olur. Tekşīr-i ḥaḳīkī tākdīr-i kemmiyeti i' tibāriyla olur. Ma' dūdāt, mevzūnāt ve bunlara müsned olan şeylerde olur. Taḥkīr ile taḳlīl de böylece farklıdır. Yāhūd müsnedün ileyhi tenkīr-i taḳlīl için olur ve rıdvān minallāhi ekber [54] Nazm-ı şerīfi gibi ba' zıları raḍvāndaki tenkīriñ ta' zīm için olduğuna ḳā'il oluyor. *Lehum Rıdvānun 'azīmun minallāhi te'ālā ekber min kulli zālike ziyādetun 'alā tilke'n-ni'em* demektir diyor ba' zen de tenkīr-i ta' zīm ü tekşīr için olur. *ve in yekzibūke feḳa kezibet resulun* nazm-ı kerīmi gibi ki 'aded-i keşīr ve āyāt- 'izām saçları demektir. Ta' zīm ile tekşīr ba' zen ictimā' ettikleri gibi ba' zen de iftirāḳ ederler. Taḥkīr ile taḳlīl de böyledir. Müsnedün ileyhiñ ḡayrısından olmak üzere ifrād yāhūd nev'iyet için olarak (vallahu ḫalaḳa kulle dābbetin min mā'in) nazm-ı şerifi vārid olmuştur ki cenāb-ı ḫaḳ ifrād-ı devvābdan her bir ferdi babasınıñ nuṭfesi babasına muḫtaş olan nuṭfe-i mu' ayyenedeñ ḫalḳ eyledi yāhūd envā' -ı devvābdan her bir nev' envā' -ı miyāhiñ bir nev' inden, devvābdan o nev' e maḫşūş nuṭfenin nev' inden ḫalḳ eyledi demek olur. (Dabbe ve Ma') da tenkīr-i vaḫdet-i şaḫşiyye için olur. (İkinci tefsīriñ ḫāşılı) nev' -i nev' den ḫalḳ eyledi demek olur. (Dābbe ve mā') daki tenkīr-i vaḫdet nev' iye için olur (Faḳaṭ evvelki tefsīre Ādem, Havvā', 'īsā kezā ḡurāb bir gavş-ı 'aḳreb, fa'r, dūd vārid olur. Çünkü Ādem, Havvā', 'īsādan mā' adā olan ḫayvānlar topraktan ḫalḳ olunuyor. Buña şöyle cevāb veriyorlar. Bu nehr-i müsteşnā ḫükmüñdedir. Şöhretine binā' istişnāya lüzūm görülmemiştir. Ba' zıları da āyet-i ḡālibe maḫmūldür. Şu ḫalde ekşerini kulli menzilesine tenzīl ḳabīlinden olmuş olur diye cevāb verdiler. Ba' zıları da (min mā'in) ḳavl-i şerīfi dābbeniñ sıfatı olan bir maḫzūfa müte' allıḳdır yoksa ḫalaḳa lafz-ı şerīfiniñ şılası deḡildir. Şu ḫalde bunlarıñ hiç biri vārid olmaz diye cevāb verilir. Beyzāvi *ḫalaḳa kulle ferdi min efrādi'd-devvāb min mā'in huva cüz'ü mādetihi* diye ma' nā verildiḡi için bu i' tirāz oña

vārid olmadığı hālde ‘allāme bu ma‘nādan ‘adūl ediyor çünkü Beyzāvī’niñ verdiği ma‘nā her bir hayvāniñ ‘anāşırdan mürekkeb olduğu fikrinde bulunan hükemāniñ re‘yidir. Ba‘zen de müsnedün ileyhiñ ğayrısını ta‘zīm için tenkīr edilir. Feeznev biharbin minallāhi ve resūlihi nazm-ı şerīfi gibi ki biharbin ‘azīmin demektir ba‘zen de taḥkīr için tenkīr edilir. İn nezunnu illā zannen kavlı-i şerīfi gibi ki zannen ḥaḳīren za‘īfen demektir çünkü zan şiddet ve za‘f ile vaşflanır bir şeydir. Şu hālde mef‘ūl-i muṭlaḳ burada te’kīd için deĝil nev‘iyet içindir. Zannı da‘īf ve ḥaḳīr demek olur.

وَأَمَّا وَصْفُهُ فَلَكُونِهِ مُبَيَّنًا لَهُ كَاشِفًا عَن مَعْنَاهُ كَقَوْلِكَ الْجِسْمُ الطَّوِيلُ الْعَرِيضُ الْعَمِيقُ يَحْتَاجُ إِلَى فَرَاعٍ [55] يَشغَلُهُ وَنَحْوُهُ فِي الْكَشْفِ الْأَلْمَعِيِّ الَّذِي يَطْنُ بِكَ الظَّنَّ كَانَ قَدْ رَأَى وَقَدْ سَمِعَا أَوْ مُخَصَّصًا نَحْوُ: زَيْدُ التَّاجِرِ عِنْدَنَا أَوْ مَدْحًا أَوْ دَمًا أَوْ نَحْوُ جَاءَنِي زَيْدُ الْعَالِمِ أَوْ الْجَاهِلِ حَيْثُ يَتَعَيَّنُ الْمَوْصُوفُ قَبْلَ ذِكْرِهِ أَوْ تَأْكِيدًا نَحْوُ أَمْسِ الدَّابِرِ كَانَ يَوْمًا عَظِيمًا¹⁰⁹

Ve emmā vaşfuhu fe’l-kevnihî mubeyyinen lehu kāşifen ‘an ma‘nāhu ke-ḳavlike el-cismu’ṭ-ṭavīlu’l-‘arīdu’l-‘amiḳu yeḥtācu ilā ferāĝin yeşĝaluhu ve naḥvuhu fi’l-keşfi: el-Elma‘iyyu’llezî yezunnu bike’z-zanne kāne ḳad ra’a ve ḳad semi‘ā ev muḥaşşaşen naḥvu: Zeydun et-tāciru ‘indenā ev medḥen ev zemmen ev naḥvu: Cā’eni Zeydun el-‘ālimu ev el-cāhîlu ḥayşu yete‘ayyenu’l-mevşufu ḳable zikrihi ev te’kīden naḥvu emsi’d-dābiri kāne yevmen ‘azīmen

Müsnedün ileyhi vaşıflamak vaşfiñ müsnedün ileyhi mübīn ma‘nāsını keşf etmesinden ötürü olur. el-cismu ilā āhirihi gibi ki eṭ-ṭavīl, el-‘arīd, el-‘amiḳ vaşıfları müsnedün ileyih olan cismiñ ma‘nāsını keşf etmiştir. *el-Elma’ı* ilā āhirihi beyti vaşfiñ keşf-i îzāḥ için olmasında bu kavlı gibidir. Bu beytiñ üstü şöyledir. (*İnnehā en-nefsu ecmelî cüz‘en innellezî taḥzerīne ḳad vaḳa‘ā*) (*İnne’llezî ceme‘a’s-semāḥate ve’n-necdete ve’l berre*

¹⁰⁹ Onun vasfına gelince açık bir isim olmasından dolayı onu açığa çıkarır ve anlamını “uzun, geniş, derin vücut kendini meşgul edecek bir boşluğa ihtiyaç duyar. Ve açığa çıkarmak konusundaki örneği şöyledir. Sana zan yapan çok zeki bir kişi sanki görmüş ve işitmiş gibi. Ya da tahsis edici olur. Örneğin, Zeyd bizim yanımızda tacirdir ya da övgü ve yergi için olur. Âlim olan Zeyd bana geldi veya cahil olan Zeyd bana geldi.

ilteḳā cem'en) (*el-elma'ī ellezī yezunnu bike ez-zannu ke'en ḳadere ey ve ḳad semi'ā*) (*ūdī felā tenfā' el-iṣāḫatu min emrin limen ḳad yuḫāvilu el-bed'ā*) meālī: (Ey nefsi cüz'ī güzel eyle, ziyāde cüz' et, kendisinden korktuğun ol mevt şüphesiz muḫaḳḳaḳ vāḳī' oldu.) (Ol memdūhu merḫūm şüphesiz şol kimsedir ki semāḫat, ṣecā' at, ber ve taḳva ile cem' etmeklikle cem' etmiştir.) O memduḫ seni muḫaḳḳaḳ görmüş, işitmiş gibi ateş gibi yaralayan zekāsiyla bilir. (Evṣāf-ı mezkūre ile muttaşif olan memdūḫ helāk oldu. Şu hālde cennetiñ 'acā'ib-i ḡarā'ibini isteyen kimseye ḫazeru ḫavf fā'ide vermez. Ya'nī memdūḫ olmasın diye nefsiñ korkusuna (memdūḫuñ maṭlūbu cennetiñ 'acāyibi olunca) bir fā'idesi olmaz. (el-elma'ī) ve (el-yelma'ī) zekī mütevaḳḳid ma'nāsınadır. (el-elma'ī) ḳavli ya (inne) niñ cüz'ü olmak üzere merfū'yāḫud (inne) niñ isminin şıfatı olmak üzere yāḫud (a'nā) taḳdīr edilmek üzere maṣnūbdur. İnneniñ cüzide (ūdī) olur. Buradaki (elma'ī) ṭabī' i müsnedün ileyh deḡildir. (*ellezī yezunnu bike ez-zannu*) ilā āḫirihi ḳavli (elma'ī)niñ ma'nāsı kāşif bir şıfattır. Ḥattā Aṣma'ī'ye (elma'ī) den su'āl oldukda bir şey ziyāde etmeyerek beni āḫirine kadar okuduḡu ḫıḳaye olunur. Yāḫud vaṣf-ı müsnedün ileyhe muḫaṣṣas olduğundan ötürü yapılır. Muḫaṣṣas muḳayyed demektir. Bu da nekrelerde iştirākı taḳlīl ile olur. Çünkü cā'enī raculun dediḡiñ vaḳitte rucūliyette daḫli olan her ferde bu sözün şādıḳdır. Çünkü rucūliyet ma'nāsında efrādı müştirikdir faḳaṭ bu racul-i 'ālim ile tavṣif ettiḡiñ gibi cāhili çıkarmış ve'stirākı taḳlīl etmiş olursuñ ma'rifelerde ise ihtimālī ref' ile olur. Meşelen cā'enī Zeydun [56] dediḡin vaḳitte Zeyd isminde olan bir diḡeriniñ murād edilmesi ihtimāl olur. Faḳaṭ et-tācir ile tavṣif ettiḡin gibi muḫtemel āḫir ḫāric olur. Bu şūretle müsne ileyh olan Zeydi muḫaṣṣas olmuş olur. Yāḫud vaṣf *Cā'enī Zeydun el-'Ālimu yaḫūd Ca'enī Zeydun el-Cāhilu* gibi medḫ yaḫūd zem için olduğundan dolayı müsnedün ileyh tavṣif edilir. Faḳaṭ bu vaṣfı zıkrden ol mevṣūfu muḫāṭab 'inde müte'ayyin olduğü vaḳitte olur. Çünkü müte'ayyin olmazsa vaṣf-ı muḫaṣṣas olur. Yāḫud tevkīd için olur. Bu da mevṣūfuñ o vaṣfıñ ma'nāsına mütezammın olduğü vakit olur. (Ems ed-dābiru ke-en yevmen 'aḫīmen) gibi ki (ems) lafzı esāsen (debūr) ma'nāsına delālet ettiḡi için (ed-dābir) vaṣfı terkīb olmuş olur.

وَأَمَّا تَوَكِيدُهُ فَلِتَقْرِيرِ أَوْ دَفْعِ تَوَهُمِ التَّجَوُّزِ أَوْ السَّهْوِ أَوْ عَدَمِ الشَّمُولِ.¹¹⁰

ve emmā tevkīduhu fe-li't-taqriri ev def'i tevehhümi't-tecevvuzi ev es-sehvi ev 'ademi's-şumūli.

müsnedün ileyhi tevkīd müsnedün ileyhi taqrir ya' nī mefhüm ve medlülünü taḥḳīku teṣbīt için olur. Başkasını zannetmeğe mecālî kalmayacak hâlde olur *ḳumte ente* gibi yāḥud tecevvüz tevehhümünü mecāz söylediği vehmini def için olur. *Cā'e'l-emīru nefsuḥu* gibi yāḥud sehv tevehhümünü def için olur. *Cā'eni Zeydun Zeydun* gibi ki gelen 'Amr'dır. Faḳaṭ Zeydi sehven söylemesin diye tevehhümünü def için ikinci Zeyd ile te'kīd edersin. Bunu hem te'kīdi ma'nevī ile def edilmez. Çünkü *Cā'eni Zeydun nefsuḥu* dediğin vaḳitte Ömer'in birine sehven Zeydi telaffuz etmeliğin ihtimālîni muḥātabıñ zihninden aldırması olmazsın yāḥud 'ademi şemūl tevehhümünü def için olur. *Cā'eni el-ḳavmu kulluhum yāḥud ecma'un* gibi

وَأَمَّا بَيَانُهُ فَلِإِيضَاحِهِ بِاسْمِ مُخْتَصِرٍ بِهِ نَحْوُ: قَدِيمِ صَدِيقِكَ خَالِدٍ¹¹¹

Ve emmā beyānuhu fe-li-īdāḥihi bismi muḥtaşşin bihi naḥvu: ḳadime şadiḳuke ḥalidun. Müsnedün ileyhe 'aṭf-1 beyān ile ta' aḳḳub müzne ileyhi kendine maḥşuş olan isim ile īzāḥ için olur. (Ḳadime şadiḳuke Ḥalid) gibi ba' zen 'aṭf-1 beyān-1 īzāḥıñ ğayrısı için gelir. Ce'ale Allāhu el-Ka' bete el-beyte'^lḥarām ḳıyāmen li'n-nāsi nazm-1 celīlindeki 'aṭf-1 beyān īzāḥ için deĝil medḥ içindir. Nitekim şıfat da īzāḥ yāḥud medḥ için geldiği gibi

وَأَمَّا الْإِبْدَالُ مِنْهُ فَلِزِيَادَةِ التَّقْرِيرِ نَحْوُ: جَاءَنِي زَيْدٌ أَخُوكَ . وَجَاءَ الْقَوْمُ أَكْثَرُهُمْ وَسَلْبَ عَمْرٍو تَوْبُهُ.¹¹²

¹¹⁰ Ya da tekid veya vurgu için olabilir ya da vehmi atmak için veya yanlış veya kapsamsız olma içindir.

¹¹¹ Beyān getirmek ise özel bir isimi izah etmek içindir. Arkadaşın Halid geldi örneğinde olduğu gibi.

¹¹² Bedel için ise vurguyu artırmak gerekir. Kardeşin olan Zeyd bana geldi ve Kavmin çoğu bana geldi ve Zeydin elbisesi gasp edildi cümleleri gibi.

*Ve emmā'l-ibdālu minhu fe-li-ziyādeti't-taqrīri naḥvu: Cā'enī Zeydun aḥūke ve cā'e'l-
ḳavmu ekṣeruhum ve sulibe 'Amrun ṣevbuhu*

Müsne ileyhden bedel yapmak ziyāde taqrīr için olur. Bunun fā'idesi de mübālağadır. Meşelen ihdinā'ş-şırāte'l-mustaḳīm şırāt ellezīne en' amte 'aleyhim nazm-ı celīlindeki bedeli iblāğ bir vech ile şırātaistikāmetle şehādet olması içindir. Çünkü muhim olarak es-şırātu'l-mustaḳīm duyulduktan sonra şırāt ellezīne en' amte diye tefsīr eylediği gibi şırātın istikāmeti kulakda birleşir, teḳarrur eder. *Cā'enī Zeydun aḥūke* mişāli bedel gelir. *Cā'e'l-ḳavmu ekṣeruhum* bedel-i ba'zı *Selebe 'Amrun ṣevbehu* bedel-i iştimālidir. [57] Bedel-i ğalaṭ feşāhatden ḥāric olduğundan zikr edilmez. Bedel küll mine'l ba'zı da cumhūr nuḥāt inkār ettiği için fenn-i me'ānī 'ulemāsı zikr etmiyor. Ba'zı naḥviyyūn *Raḥime Allahu A'zumen defenūhā bisicistān ṭalḥate't-ṭalḥāt* ḳavliyle istidlāl ederek bedel-i küll mine'l-ba'zı tecvīz ediyor. Çünkü Ṭalḥa-i A'zamdan bedel ve a'zam-ı Ṭalḥanın ba'zıdır. Ḳur'ān-ı Kerīimde de bayzı naḥviyyūnuñ iddi'āsını te'yīd eden *Feulā'ike yedḥulūne'l-cennete ve lā yazlemūne şey'en cennāt-i 'Adenin* nazm-ı şerīfi var çünkü cennāt cennetden bedeldir. Bunun bedel-i küll min ba'zı olmasında da şüphe yoktur. Şu hālde bunun nükte-i beyāniyesini: Onların ḥulūdiyeti ve 'An olarak iḳāmetini vād-i cennetiñ va'dinde ḥalef etmeen raḥmāniñ mev'udundan vā-i cennetleriñ bie değıl cennāt-i keşīre olduğunu taqrīr için olur. *Kemā revāhu el-Buḥārī min ḥadişin enīsin ḳāle Aşyab Ḥārīşine yevme bedel feḳālet ummuhu yā resulallah ḳad 'alimtu menzilete ḥārīşe-i minnī fe-in yekun fī'l-cenneti ṣabartu ve in yekun ğayrı zālike terā mā eṣna'u feḳāle leyte cenne vāḥide inneḥā cennātun keşīretun ve innehu fī'l-firdevsi'l-a'lā.* Suyūṭī ba'zı naḥviyyūnuñ re'yini iḥtiyār ediyor.

وَأَمَّا الْعَطْفُ فَلْتَفْصِيلِ الْمُسْنَدِ إِلَيْهِ مَعَ إختصارٍ نَحْوُ : جَاءَ زَيْدٌ وَعَمْرُو أَوْ الْمُسْنَدُ كَذَلِكَ نَحْوُ :
جَاءَنِي زَيْدٌ فَعَمْرُو أَوْ نَمَّ عَمْرُو أَوْ جَاءَنِي الْقَوْمُ حَتَّى خَالِدٌ أَوْ رَدَّ السَّامِعِ إِلَى الصَّوَابِ نَحْوُ
جَاءَنِي زَيْدٌ لَا عَمْرُو أَوْ صَرَفَ الْحُكْمِ إِلَى آخَرَ نَحْوُ جَاءَنِي زَيْدٌ بَلْ عَمْرُو أَوْ مَا جَاءَنِي عَمْرُو

بَلْ زَيْدٌ أَوْ الشُّكُّ أَوْ الشُّكُّ لِلسَّمْعِ نَحْوُ جَاءَنِي زَيْدٌ أَوْ عَمْرُو.¹¹³

ve emmā'l-‘atfu fe-li-tafşīli'l-müsnedi ileyhi ma‘a ihtişārin naḥvu: cā’ē Zeydun ve ‘Amrun ev el-müsnedi kezālike naḥvu: cā’eni Zeydun fe ‘Amrun ev şumme ‘Amrun ev cā’eni el-ḳavmu ḥattā ḥālidun ev reddeni’s-sāmi‘i ilā’ş-şevābi naḥvu cā’eni Zeydun lā ‘Amrun ev şarfi’l-ḥukmi ilā āhara naḥvu cā’eni Zeydun bel ‘Amrun ev mā cā’eni ‘Amrun bel Zeydun ev eş-şekki ev et-teşkiki li’s-sāmi‘i naḥvu cā’eni Zeydun ev ‘Amrun

Müsnedün ileyhe bir şeyi ‘atf müsnedün ileyhe ihtişār ile berāber tafşil içindir. Cā’ē Zeydun ve ‘Amrun gibi ki bunda fā’ili Zeyd ve ‘Amr diye tafşil var. Fi’l-i vāhid ile iktifā eylediği için ihtişār da var. Bu ‘atf yāhud ihtişār ile berāber müsnei tafşil için olur. *Cā’eni Zeydun fe‘Amr* gibisinde ta‘ḳib meci’i cā’eni Zeydun şumme ‘Amr da terāhi meci’i *Cā’eni el-ḳavmu ḥattā Ḥālidun* da tertib-i meci’i tafşil gibi. Şimdi fā’, şumme, ḥattā) müsnedi tafşilde müşterek iseler de bir cihetden ayrılırlar. Fā’ da fi’liñ tābi’e mülābeseti bilā mühlete metbū’a mülābesetinden soñra olduğuna delālet var, şumme de de böyledir faḳat mühletle berāber (hattā) da (şumme) gibidir. Yalnız mā ḳallenin şey’en fe-şey’en mā ba’dına baliğ oluncaya kadar münḳazī olacağına delālet vardır. Bunun taḥḳīki (hattā) da mā ḳablinin eczāsının zihnen ed’afdan aḳvāya yāhud aḳvāan ed’afa tertibi mu’teberdir. Bunda tertib-i ḥārici [58] mu’teber değildir. Çünkü hattānın mā ba’dına eczā’i āhara mülābesetinden evvel fi’liñ mülābeseti cā’izdir. (*Māte kullu ebin lī ḥattā ādem ‘aleyhi’s-selām*) gibi yāhud hattānın mā ba’dına iczā-yı mülābeset işnā senede fi’liñ melābisin zemān-ı vāhide olur. Nitekim Ḥālid ile ḳavm berāber geldikleri ḥālide (cā’ē ni el-ḳavmu ḥattā ḥālid) sözünde olduğu gibi ki Ḥālid onların ed’afi yāhud aḳvās olur. (yāhud sāmi‘i hükümde ḥaḫadan şevāba red için olur. *Cā’ē ni Zeydun lā ‘Amr* gibi (yāhud maḥkūm-ı ‘aleyhden hükümü başkasına şarf için olur. *Cā’ē ni Zeydun bel ‘Amr* yāhud *mā cā’eni*

¹¹³ Atif konusuna gelince müsnedün ileyhe açıklık kazandırmak içindir. Örneğin Zeyd ve Amr bana geldi, ya da müsnele aynı şekilde Zeyd ve akabinde Amr bana geldi veya sonra Amr geldi. Ya da kavim bana geldi, hatta Halid de geldi ya da işiteni doğruya sevk etmek için, Bana Amr değil Zeyd geldi, ya da bir hüküm vermek için Zeyd geldi aksine Amr geldi.

Zeydun bel 'Amr gibi (yāḥud mütekellimiñ señī yāḥud sāmi'ī şekke īkā'ı için olur. *Cā'e ni Zeydun ev 'Amr* gibi.

وَأَمَّا الْفَصْلُ فَلِتَخْصِيصِهِ بِالْمُسْنَدِ. ¹¹⁴

ve emmā el-faşlu fe-li-taḥşīşihī bi'l-müsnedi

müsnedün ileyhi faşlmüsnedün ileyhi müsne de taḥşīşden ya' nī müsnedī müsnedün ileyhe kaçrdan dolayı olur. Çünkü *Zeyd huva'l-ķā'im* sözümüzün ma' nāsı: kıyām Zeyde maķşürdür 'Ömer de tecāvüz eylemez demektir. Onun için bunu te'kīdde (lā 'Amr) denilir. Muşannifiñ feltaḥşīş bil'müsnedi kavlini müsne de müsnedün ileyhe kaçr diye tefsīrimizde taḥşīş kelimesinden soñra olan bāniñ maķşūra daḥil olduğunu anlatmış oluyor. (Bu) taḥşīş kelimesinden soñra bāniñ maķşür 'aleyhe duḥūlu aşl-ı esās ise de ehl-i 'urf bunu ekşeriyyen maķşūra idḥāl ediyor. (iyyāke na' budu) lafzı şerīfiniñ ma' nāsında ehl-i 'urf (taḥaşşubuñ bi'l-'ibādeti) diyor ki (lā na' budu ğayreke) ya'nī (yec'alu 'ibādetenā lā tete'addā ilā ğayrike) demek olmakla bāniñ maķşūra daḥil olduğu görölüyor. Ba'zen de faşl yalnız te'kīd için olur. Bu da *inna'llāhe huva'r-rezzāķ* nazm-ı celīli gibi kelāmda müsne de müsnedün ileyhe kaçrı henüz ifāde eden bir şey bulunduğu vaķitte olur. (lā rezzāķe illā huva) demektir. Yāḥud *el-ķeremu huve't-taķvā* ve *el-ḥaseb huve'l-māl* ve *izā ķāne'ş-şebābu es-sukker ve's-seyyid bi humā fe'l-ḥayātu hiye'l-ḥimām* gibi müsnedün ileyhe müsne de faşılsız kaçrı mufīd bir şey buldukda olur ki *lā ķereme illa't-taķvā, lā ḥasebe illa'l-māl, lā ḥayāte illā el-ḥimām* demektir.

وَأَمَّا تَقْدِيمُهُ فَلِكَوْنِ ذِكْرِهِ أَهَمَّ إِمَّا لِأَنَّهُ الْأَصْلُ وَلَا مُقْتَضِيَّ لِلْعُدُولِ عَنْهُ وَإِمَّا لِإِتِمَّكَانِ الْخَبَرِ فِي
ذَهْنِ السَّامِعِ لِأَنَّ فِي الْمُبْتَدَأِ تَشْوِيقًا إِلَيْهِ كَقَوْلِهِ: وَالَّذِي حَارَتِ الْبَرِيَّةُ فِيهِ حَيَوَانٌ مُسْتَحْدَثٌ مِنْ

جَمَادٍ 115

¹¹⁴ Fasıl bölümüne gelince müsne de tashih içindir.

¹¹⁵ Müsne dün ileyhi müsne de takdim müsne din ileyhın zikredilmesi önemli olduğu içindir. Çünkü aslından dönülmesini gerektirmeyen bir şeyi zaruri kılmadığındandır. Haberın dinleyenin zihninde yerleşmesi için şu sözde olduğu gibi mübtedanın teşviki ile olmaktadır: Halkı hayrete düşüren şey ruhsuz bir varlıktan oluşan canlıdır.

Ve emmā taq̄dīmuhu fe-li-kevni zikrihi ehemme immā li-ennahu'l-aşlu ve lā muq̄teḍiye li'l-'udūli 'anhu ve immā liyetemekkene'l-ḥaberu fī zihni's-sāmi'i li-enne fī'l-mübtede 'i teşvīḳen ileyhi ke-ḳavlihi: vellezī ḥāret el-beriyyetu fīhi / ḥayvānun mustaḥdeşun min cemādi

müsnedün ileyhi müsnede taq̄dīm müsnedün ileyhiñ zikri ehemmiyetli olduğu için olur. Bunun ehemmiyeti de yā müsnedün ileyhi taq̄dīmiñ aşl olmasından çünkü maḥkūm 'aleyhi olduğu için ḥükümden ol taḥaḳḳuku lāzım geldiğinden ve bu aşlıdan 'adūlī maḳbaẓı bir şey bulunmadığından olur. Yāḥud mübtedāda ḥabere teşvīḳ bulunmadığı için sāmi' in zihninde ḥaber temekkūn ve teḳarrur etsin diye olur. Şa' iriñ ve'lleẓī ilā āhirihi ḳavli gibi bunun üstü şöyledir. *Bi-en emera'llāhu ve aḥlefe'l-enāsu fidā'un ilā ḍalālī dehā'* [59] *ve'lleẓī ḥāret el-beriyyetu fīhi ḥayvānun müstaḥdiş min cemād (meālī) cenāb-ı ḥaḳḳiñ çürümüş kemikden ve topraktan yaratmak emriniñ ḳudretine nisbetle kolay olduğu 'uḳelā' nazarından zāhir oldu. Faḳat insānlarıñ ba' zısı me' āda ḳā'il, ḥādī, ba' zısı değıl, ḍalālet de kalmış. İ' āde edilip edilmeyeceğinde ḥaḳḳiñ ḥayrat) ya' nī iḥtilāf ettiğı ol şey) cumāddan müstaḥdiş olan ḥayvāniñ mu' ādıdır. Ya' nī çürümüş kemiklerden ölüleriñ bedenleriniñ nasıl dirileceğidir. İşte *vellezī ḥāret* müsnedün ileyhinde ḥabere teşvīḳ olmakla sāmi' in zihninde ḥayra temekkūn etsin diye müsnedün ileyh taq̄dīm edilmiştir.*

وَأَمَّا لِتَعْجِيلِ الْمَسْرَّةِ أَوْ الْمَسَاءَةِ لِلتَّفَاوُلِ أَوْ التَّطْيِيرِ نَحْوُ: سَعْدٌ فِي دَارِكَ وَالسَّقَاحُ فِي دَارِ صَدِيقِكَ وَ إِمَّا لِإِيْنَهُمْ أَنَّهُ لَا يَزُولُ عَنِ الْخَاطِرِ أَوْ أَنَّهُ يُسْتَلَدُّ بِهِ وَإِمَّا لِأَنَّهُ ذَلِكَ.¹¹⁶

Ve immā li-ta' cīli'l-meserreti ev el-mesā' eti li't-tefā' uli ev et-teḫayyuri naḥvu: Sa' dun fī dārike ve's-seffāḥu fī dāri ṣadiḳike ve immā li-ihāmi ennehu lā yezūlu 'ani'l-ḥāḫiri ev ennehu yustelezzu bihi ve immā li-naḥvi zālike.

¹¹⁶ Ya da sevinci ve üzüntüyü aceleye getirmek veya uğursuz görmek için şu örnekteki gibi gelir: Sa'd senin evindedir. Seffāḥ arkadaşının evindedir. Hatırından çıkmayan birşeyi hisseymek veya bundan zevk almak için veya bunlara benzer şeyler içindir.

yāḥud müsnedün ileyhi taḳdīm-i tefe'ülden dolayı ta'cīl-i meserret için, teṭīrudan dolayı ta'cīl-i mesā'et için olur. *Sa'ide fī dārike, es-seffāḥ fī dāri ṣadīḳike* gibi yāḥud kendisi maṭlūb olduğundan ḥāṭırdan zā'il olmadığını ibhām için taḳdīm idiler. *el-ḥabību cā'e* gibi yāḥud kendisi maḥbūb olduğundan onunla telezzüz için taḳdīm edilir. Yaḥūd bunlara beñzeyen meşelen ta'zīmini veya taḥḳīrini izḥār gibi maḳşadlar için taḳdīm edilir.

عَبْدُ الْقَاهِرِ وَقَدْ يَفِدُّ لِيُفِيدَ تَخْصِيصَهُ بِالْخَبَرِ الْفِعْلِيِّ إِنَّ وَلِيَّ حَزْفِ النَّفْيِ نَحْوُ: مَا أَنَا قُلْتُ هَذَا
أَيُّ لَمْ أَقُلْهُ مَعَ أَنَّهُ مَقُولٌ لِغَيْرِي وَلِهَذَا لَمْ يَصِحَّ مَا أَنَا قُلْتُ هَذَا وَلَا غَيْرِي وَلَا مَا أَنَا رَأَيْتُ أَحَدًا
وَلَا مَا أَنَا ضَرَبْتُ إِلَّا زَيْدًا وَإِلَّا فَقَدْ يَأْتِي لِلتَّخْصِيصِ رَدًّا عَلَى مَنْ زَعَمَ انْتِفَادَ غَيْرِهِ بِهِ أَوْ
مُشَارَكَتَهُ فِيهِ نَحْوُ أَنَا سَعَيْتُ فِي حَاجَتِكَ وَيُوَكِّدُ عَلَى الْأَوَّلِ بِنَحْوِ لَا غَيْرِي وَعَلَى الثَّانِي بِنَحْوِ
وَحْدِي وَقَدْ يَأْتِي لِتَقْوَى الْحُكْمِ نَحْوُ هُوَ يُعْطِي الْجَزِيلَ.¹¹⁷

‘Abdu’l-kāhir ve ḳad yuḳaddemu li-yufīde taḥṣiṣehu bi’l-ḥaberi’l-fi’lī in veliye ḥarfe’n-
nefiyyi naḥvu: mā ene ḳultu hāzā ey lem eḳulhu ma’a ennehu meḳūlun li-ḡayrī ve li-hāzā
lem yeṣiḥḥe mā ene ḳultu hāzā ve lā ḡayrī ve lā mā ene ra’eytu eḥaden ve lā mā ene
ḡarabtu illā Zeyden ve illā feḳad ye’ṭi li’t-taḥṣiṣi reddem ‘alā men za’ame infirāde ḡayrihi
bihi ev müṣāreketehu fihi naḥvu ene sa’aytu fī ḥācetike ve yu’ekkedu ‘alā’l-evveli bi-
naḥvi lā ḡayrī ve ‘alā’s-ṣānī bi-naḥvi vaḥdī ve ḳad ye’ṭi li-teḳavvi’l-ḥukmi naḥvu huva
yu’ṭi’l-cezīle.

‘Abdu’l-kāhir diyor ki ba’zen müsnedün ileyh ḥarf-i nefyi vellā ederse ya’nī bilā faṣl
ḥarf-i nefyden ṣoñrā olursa ḥaber-i fi’līyi müsnedün ileyhe ḳaṣrı ifāde için müsnedün
ileyh taḳdīm edilir. *Mā ene ḳultu hāzā* gibi ki bunu ben söylemedim ma’a hāzā ibnden

¹¹⁷Abdulkahir fiili haberle tahsisini nefiy harfinin takip ettiği görüşünü sunar ve buna örnek olarak “Bunu ben söylemedim” veya “Denilmiş olmakla birlikte bunu ben demedim” cümlelerini verir. Bu yüzden de “ben demedim, benden başkası da” veya “Ben kimseyi görmedim, Zeyd’den başkasını sadece ben dövmедim” cümleleri doğru olmaz, ancak aksi durumda iddia edene cevap olarak tahsis için geldiğinde tek başına olduğu veya şu örnekte olduğu gibi ortaklığını görürüz: “Senin ihtiyacın için ben çabaladım.” İlkinin tekit ederek “Ben değil, benden başkası da, ikinci biri de yok tek başımayım” örneğinde olduğu gibidir. Hükmü güçlendirmek için geldiğinde “O çok verir” örneği verilebilir.

başkası söylemişdir demektir. Şimdi burada müsnedün ileyh taqđim-i fi' liñ mezkūr olan müsnedün ileyhden ya' nī senden nefyini ve senden ğayrısına şübütunu ifade etmiş olur. Sen bu sözü kendiniñ qā'iliyetini nefis murād ettiğin hâlde söylendiği sâbit olan bir şey hakkında ancak söyleyebilirsin. Muttaziniñ *ve mā ene eskamtu cismi' bihi ve lā ene ağramtu fi'l-ğalbi nāren* kavli de bu qābıldendir. Çünkü saqam sâbit ve mevcūddur. Burada saqamı nefy etmiyor belki saqamıñ cālibi olduğunu nefy ediyor. [60] Şu hâlde saqamı ben celb etmedim. Belki ğayrısı celb etmişdir düşmüş oluyor. İşte müsnedün ileyhi taqđim taḥşīşi ve ğayrısına şübütuyla berāber müsnedün ileyh-i mezkūrdan ḥükmü nefy ifade ettiği içindir. *Mā ene ƣultu ḥāzā*¹¹⁸ *ve lā ğayrī*, *Mā ene ra'eytu eḥaden*¹¹⁹, *Mā ene ɗarabtu illā Zeyden*¹²⁰ demek şahih olmuyor *mā ene kultu ḥāzā ve lā ğayrī* demek şahih değil çünkü (ve lā ğayrī) sözünüñ mantūkı: *mā ene ƣultu*¹²¹ sözünüñ mefhūmuna münāqızdır. Çünkü (mā ene ƣultu) nuñ mefhūmu: mütekellimiñ ğayrısına bu sözüñ söylendiğiniñ şübütü (lā ğayrī) niñ mantūkı ise mütekellimiñ ğayrısından söylediğiniñ nefyidir bunlar ise mütenāqızdır. Belki bu ma' nā qaşd edildiği vaqit müsnedün ileyh te'ḥir edilerek *mā ƣultu ene ve lā eḥad ğayrī*¹²² demek iktizā eder emmā taqđimiñ taḥşīşdeñ başka bir ğaraż için olduğuna qarīne qā'im olursa o vakit şahih olur. Meselen muḥātab saña iki fāsıd zanda bulunmuş olur. Biri bu sözü senin söylediğin zanrı, ikincisi bu sözü söyleyeniñ senden başkası olduğunu senin i'tikād ettiğin zanrı. Şimdi bu zarlardan soñrā (ente ƣulte lā ğayrike) dediği vaqitte nefsi fi' lī inkārī qaşd ederek (mā ene ƣultuhu ve lā eḥade ğayrī) dersin ve onuñ kelāmına muḥābık olsun diye müsnedün ileyhi taqđim edersin faqat bu da bu mişalde olduğu gibi inkārı mümkün olan yerde olur. Fakat *mā ene beneytu ḥazihi'd-dār ve lā ğayrī* sözü böyle değil, bu şahih değil *mā ene ra'eytu eḥaden* demek de şahih değil çünkü (bu) mütekellimiñ ğayrı bir insanın kendini görmesini iktizā eder çünkü mef' ūlde ya' nī (eḥaden) qavlinde 'umūm ciheti üzerine mütellimden ru'yet-i nefyi ediliyor çünkü (eḥaden) kavli siyāk-ı nefyde vaqī' bir nekre

¹¹⁸ Bunu ben söylemedim benden başkası da.

¹¹⁹ Ben kimseyi görmedim.

¹²⁰ Zeyd'den başkasını dövmedim.

¹²¹ Ben söylemedim.

¹²² Ne ben ne başkası bunu demedik.

olduğundan ‘umūmu ifāde ediyor. Şu hālde yine mef’ūlde ‘umūm ciheti üzerine mütetekellimiñ ğayrısına ru‘ yetiñ s̄abit olması vācib bu ise muhāldir. (mā ene ɗarabtu illā Zeyden) demek de şaḥīḥ deĝil. Çünkü senden başka bir insanıñ Zeyddeñ başka herkesi dövmesini icāb eder çünkü muḳarrer olan müsteşnā minhu eḫad lafzıdır ‘āmdır. Şu hālde sen Zeydden başka hiç kimseyi dövmediğini ifāde edersin senden başka birisinin Zeyddeñ ğayrı herkesi dövdiğünü ifāde etmiş olursun. Eĝer müsnedün ileyh ḫarf-i nefsi vellā etmezse o vaḳitte müsne ileyhiñ taḳdīmi ba‘zen müsnedün ileyhi mezkūrun ğayrısınıñ ḫaber fi‘li ile infirādı yāḫud ḫaber-i fi‘līde müşāreketini za‘m eden kimseyi red için teḫşīş için gelir ene sa‘ aytu fī ḫācetike gibi ki bu söz onun ḫācetinde ğayrısınıñ [61] infirādını za‘m edene karşı olursa ḫaşr-ı ḫalb olur. Yāḫud ğayrısınıñ sa‘īde saña müşāreketini za‘m edene karşı olursa ḫaşr-ı efrād olur. Ol ki za‘m karşı lā ğayrı gibi sözle te’kīd edilir. Meşelen lā Zeyd, lā ‘ Amr, lā men sivāye gibi bir şey söylenir. İkincisine karşı vaḫdī gibi sözle te’kīd edilir. Ba‘zen de ḫükmü taḳviye sāmī‘ in zihninde taḫrīr için olur. (Huva yu‘ṭī el-cezīl) gibi ki onuñ i‘ṭā-ı cezīl fi‘lini sāmī‘ in zihninde taḫrīr ü taḫḫīḳ ḫaşdıyla böyle söylersin. Bu sözle maḫşadıñ başkası bunu yapmaz demek deĝil çünkü muḫātabıñ i‘ṭā’-ı cezīliñ ğayrısından olduĝu za‘mında deĝildir. Burada ḫükmüñ taḳviyesine sebeb de isnādıñ tekerrürüdür.

وَكَذَا إِذَا كَانَ الْفِعْلُ مَنْفِيًّا نَحْوُ: أَنْتَ لَا تَكْذِبُ فَإِنَّهُ أَشَدُّ لِنَفْيِ الْكُذْبِ مِنْ لَا تَكْذِبُ وَكَذَا مِنْ لَا تَكْذِبُ أَنْتَ لِأَنَّهُ لِتَأْكِيدِ الْمَحْكُومِ عَلَيْهِ لَا الْحُكْمِ.¹²³

ve kezā izā kāne’l-fi’lu menfiyyen naḫvu: Ente lā tekzibu fe-innehu eṣedde li-nefyi’l-kizbi min lā tekzibu ve kezā min lā tekzibu ente li-ennehu lite’kīdi’l-meḫkūmi ‘aleyhi lā el-ḫukmi.

Muşannifiñ bu ḫavli maḫzūf olan (fekad ye’ṭī likezā ve kezā izā kāne’l-faşlu muşbeten)

¹²³Fiil olumsuz ise örneğin “Sen yalan söylemiyorsun” daha da şiddetlisi yalanı olumsuzlamak konusunda “sen yalan söylemiyorsun” olarak zamirin eklenmesiyle tekidli olur, hükmü deĝil hüküm verilene tekid etmek içindir.

ķavli űzerine ma' tũfdur. (kezā) niñ mũsārũn ileyhi (ene sa' aytu) ve (huva yu' tĩ el-cezĩl) de zikr edilen beyāndır. Ya' nĩ fi'l menfĩ olduğu vaķitde de kendisinde fi' li mũsbet olan miřāl gibi ba' zen tařřĩř ba' zen de taķvā iķin olur. Tařřĩř iķin olması (ente mā sa' ayte fĩ hāceti) gibi ki ' adem-i sa' yini tařřĩři ķařd ederek bunu sũylerdin. Taķvā iķin olması muřannifiñ sũyledięi (ente lā tekzibu) gibi ki burada mũsne ileyhiñ taķdĩmi nefy-i hũkmũ ya' nĩ nefy-i kezbi taķviye ve taķrĩr iķindir. ũnkũ bu sũz nefy kezbi-i mũfid olan (lā tekzibu) dan ķuvvetlidir ũnkũ (ente lā tekzibu) da isnād tekerrũr ediyor. ũnkũ (ente) lafzĩ hũkmũ değil maħkũm ' aleyhi te' kĩd iķindir. (Muřannif) mũsnedũn ileyhi te' kĩd ile taķvā-yı hũkm arasındaki farkı añlatmak iķin burada taķvāniñ miřāline iķtiřār etmiştir.(Tenbĩh) muřannifiñ (eşeddu) ķavliniñ aşıl fi' l ma' nāsına olduğunu řerħde işaret etmiştik. ũnkũ (lā tekzibu) da nefy-i kezbi iķin şiddet yok. Belki bu sũz nefy-i kezbi mũfiddir.

وإن بُنِيَ الْفِعْلُ عَلَى مُنْكَرٍ أَفَادَ تَخْصِيصَ الْجِنْسِ أَوْ الْوَاحِدِ بِهِ نَحْوُ : رَجُلٌ جَاءَنِي . أَي لَا إِمْرَأَةً
أَوْ لَا رَجُلَانِ¹²⁴

ve in buniye'l-fi' lu ' alā mũnekkerin efāde tařřĩře'l-cinsi ev el-vaħidi bihi naħvu: raculun cā'eni ey lā imra'atun ev lā raculāni ve ķad yuķadderu ile āħirihi ķavliyle zikr edilen tařřĩlāt fi' liñ mu' arref olan mũsnedũn ileyhe binā' edildiği zamānda idi. Eğer fi' l mũnekker olan mũsnedũn ileyhe binā' edilirse mũsnedũn ileyhiñ taķdĩmi cinsin yāħud vāħidiñ fi' le tařřĩřini ifāde eder. *Raculun cā'eni* gibi ki bu kelām ile muħātab olan kimseniñ geleniñ cinsini bilmediği yāħud geleniñ kadın olduğunu i' tiķād ettigine gũre bu sũz tařřĩř-i cins iķin olur ve ķařrĩñ cüz'ũ selbĩ *lā imra'a* demek olur. Yāħud geleniñ cinsini biliyorsa da biri, ikisi olduğunu bilmiyor.) Yāħud iki racul olduğunu i' tiķād ediyorsa o vaķitde tařřĩř [62] vāħid iķin olur ve ķařrĩñ cüz'ũ selbisi (lā raculāni) demek olur.

¹²⁴ Nekire űzerine kurulursa cinsin veya tekin tahsisini ifade eder űrneęin "Adam bana geldi" yani kadın deęil veya iki adam deęil.

وَوَافَقَهُ السَّكَاكِيُّ عَلَى ذَلِكَ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: التَّقْدِيمُ يُفِيدُ الإِخْتِصَاصَ إِنْ جَازَ تَقْدِيرُ كَوْنِهِ فِي الإِصْلَاحِ
مُؤَخَّرًا عَلَى أَنَّهُ فَاعِلٌ مَعْنَى فَقَطْ نَحْوُ (أَنَا قُمْتُ) وَفُيِّدَ وَإِلَّا فَلَا يُفِيدُ إِلا تَقْوِي الحُكْمِ سَوَاءً جَازَ
كَمَا مَرَّ وَلَمْ يُقَدَّرْ أَوْ لَمْ يَجُزْ نَحْوُ زَيْدٌ قَامَ وَاسْتَنْتَنِي المُنْكَرُ فَجَعَلَهُ مِنْ بَابٍ وَأَسْرُوا النَّجْوَى
الَّذِينَ ظَلَمُوا أَي عَلَى القَوْلِ بالإِبْدَالِ مِنَ الضَّمِيرِ لِئَلَّا يَنْتَفِي التَّخْصِيسُ إِذْ لَا سَبَبَ لَهُ سِوَاهُ
بِخِلَافِ المُعَرَّفِ ثُمَّ قَالَ وَشَرْطُهُ أَنْ لَا يَمْنَعُ مِنَ التَّخْصِيسِ مَا نَعَى كَقَوْلِنَا: رَجُلٌ جَاءَنِي
عَلَى مَا مَرَّ دُونَ قَوْلِهِمْ شَرُّ أَهْرَ ذَا نَابٍ أَمَا عَلَى التَّقْدِيرِ الأَوَّلِ فَلَا مَمْتِنَاعَ أَنْ يُرَادَ المُهْرُ شَرُّ
لَا خَيْرٌ وَأَمَا عَلَى الثَّانِي فَلْيُنْبَوِّهِ عَن مَظَانِّ اسْتِعْمَالِهِ وَإِذْ قَدْ صَرَّحَ الأَيْمَةُ بِتَخْصِيسِهِ حَيْثُ
تَأَوَّلُوهُ بِمَا أَهْرَ ذَا نَابٍ إِلا شَرُّ فَالْوَجْهُ تَغْظِيعُ شَأْنِ الشَّرِّ بِتَنْكِيرِهِ¹²⁵

ve vāfaḩahu's-Sekkākī 'alā zālike illā ennehu ḩāle't-taḩdīm yufīdu'l-iḩtiṣāṣ in cāze taḩdīru kevnihī fi'l-aṣli mu 'aḩḩaren 'alā ennehu fā'il ma'nā fakaḩ naḩve ene ḩumtu ve ḩuddire ve illā felā yufīdu illā teḩavviye'l-ḩukmi sevā'un cāze kemā merre ve lem yuḩadder ev lem yecuz naḩvu: Zeydun ḩāme ve'steṣnā el-munekkere fece'alehu min bābin (ve eserrū en-necvā ellezīne zalemū) ey 'alā'l-ḩavli bi'l-ibdāli mine'd-ḩamīri li-ellā yentefiye't-taḩṣīṣu iz Lā sebebe lehu sivāhu biḩilāfi'l-mu'arrefi ṣumme ḩāle ve ṣarṩuhu en Lā yemne'a mine't-taḩṣīṣi māni'un ke-ḩavlinā: raculun ca'enī 'alā Mā merre dūne ḩavlihim ṣerrun eherre zā nābin emmā 'alā't-taḩdīri'l-evveli fe'l-imtinā'i en yurādu'l-muḩirru ṣerrun Lā ḩayrun ve emmā 'alā's-ṣānī fe-linubuvvihi 'an mezzanni isti'mālihi ve iz ḩad ṣarraḩa'l-e'immetu bi-taḩṣīṣihi ḩayṣu tepevvelūhu bimā eherre zā nābin illā ṣerrun fe'l-vechu tafzī'u ṣe'ni's-ṣerri bi-tenkīrihi.

Müsnedün ileyhiñ taḩdīmīniñ taḩṣīṣi ifāde etmesine dā'ir olan 'Abdu'l-ḩāhiriñ sözüne Sekkākī muvāfaḩat etti yalnız Sekkākī diyor ki taḩdīm taḩṣīṣi ifāde eder ammā iki ṣartla, birincisi eḒer müsnedün ileyhi fi'l-aṣl yalnız ma'nā fa'il olmak üzere mu 'aḩḩar olduḒunu

¹²⁵ Sekkākī de bunda hemfikirdir, ancak o tahsisin takdimle ifade edildiğini, anlam olarak faili sona bırakan takdirin caiz olduğu durumda şu örnekteki gibidir: “Ben kalktım” takdir edilmesi ancak hükmün güçlenmesinin caiz olduğu durumda olur, takdir edilmez veya “Zeyd ayağa kalktı” gibi caiz olmaz. Nekire istisna edilip, belirli olana karşı olarak ondan başkasını tahsis edip nefyetmediyse zamirle yer değiştirir. Sonra onun şartının tahsise engel olmadığı durum olduğunu şu sözünde olduğu gibi söyler. “Bana bir adam geldi” “Şer köpeği havlattı” sözünde böyle olmaz. İlk takdire göre havlatan şerdir, hayır değil demek istenir, ikinci takdire göre ise dil âlimlerinin açıkladığı kadarıyla şer kelimesinin belirsiz kullanılması tek şer mi havlattı düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

taḳdīr cā'iz olursa meşelen ene ḳumtu gibi olursa çünkü bunuñ aşlı ḳumtu ene dir ve ene lafzī lafızda fa'ili te'kid ise de ma'nāda fā'il dir diye taḳdīr cā'izdir. İkinci ma'nā fā'il olmak üzere fi'l-aşlı mu'aḥḥar olduğunu taḳdīr etmek eğer bu iki şart bulunmazsa ancak taḳvā hükümü ifāde eder. Ene ḳumtu mişālinde geçtiği gibi mu'aḥḥar taḳdīrī cā'iz olmayan bu ḥuşūşda musāvīdir. Şimdi Sekkāki'nin bu sözüne göre raculun cā'enī gibi sözüñ taḥşīşī mufīd olmaması lāzım gelir. Çünkü te'ḥīr edilince ma'nā değil lafzen fā'il olduğundan bunu istiḥnā' ediyor. Bunuñ aşlı: Cā'enī raculundur diyor faḳaḥ raculuñ cā'enīniñ fā'ili olması üzerine değil belki fā'il olan cā'en de müstetir zamīrden bedel olması üzerine ya'nī Sekkāki raculun cā'enī gibi münekkeri taḥşīş-i muntefī olmasın diye (ve eserrū) daki vāvı fā'il (ellezīne zālemū) yu ondan beel yapan ḳavle göre (ve eserrū en-necvā ellezīne zālemū) bābdan kılmakla istiḥnā' ediyor. Çünkü taḥşīş için ma'nā fā'il olmak üzere fi'l-aşlı muahḥar olduğunu taḳdīrden başka sebep yok ve muḥaşşas olmamış olsa mübtedā' olması da şaḥīḥ olmazdı. Faḳaḥ mu'arref böyle değil çünkü taḥşīş i'tibār istemeyerek oñun mübtedā' olması cā'izdir. İşte bu vech-i ba'īdi münekkerde irtikāb lāzım gelir. Soñra Sekkāki diyor ki: Münekkeri bu bābdan kılmanıñ münekkerde taḳdīm ve te'ḥīre i'tibār etmesiniñ şartı da (raculun cā'enī) mişālinde geçtiği gibi taḥşīş cinsi yāḥud taḥşīş-i vāḥid için olmasına bir māni' menfi' etmemekdir. Faḳaḥ şerrun eherre zā nābin kavlleri böyle değil çünkü burada taḥşīş-i māni' var. [63] (Ol ki taḳdīre) ya'nī taḥşīş-i cinse göre (el-muhirru şerrun lā ḥayr) murād edilmek mumteni' dir. Çünkü her şerden başka bir şey değildir. Çünkü kelb için ḥayrıñ zuhūru onu ḥayırлатmaz. (İkinci taḳdīre ya'nī taḥşīş-i vāḥide göre de māni' var. (Çünkü bu sözün isti'māl olunduğu mevāzī' den taḥşīş-i vāḥidiñ uzaklığı vardır. (Çünkü bu sözle (el-mehru şerrun vāḥidun lā şerrān) ḳaşd edilmediği bedīhidir. Şimdi e'immetu nuḥḥatıñ bu sözü (mā eherre zā nābin illa şerr) diye te'vīl u tefsīr etdikleri yerde bunuñ vech-i taḥşīşī taleb bize lāzım geldi. Çünkü mā ile illā taḥşīş-i mufīddir. Şu hālde e'immeniñ bu sözüñ taḥşīşine dā'ir olan ḳavli ile bizim taḥşīşe māni' iñ vücūduna dā'ir olan ḳavlimiz arasında vech-i cem' şerri tenkīr sebebiyle şānına tafzī' i'dir. Ya'nī (şerrun fazī' un ' aẓīmun eherre zā nābin lā şerrun ḥaḳīr) ma'nāsına olsun diye şerdeki tenkīri ta'zīm ü tehvīl için kılarak e'immeniñ (ma

eherre zā nābin illā şer) diye verdikleri ma' nā şahih olur. (illā şer) niñ ma' nāsı (illā şer fazī') olur ve bu söz taḥşīş-i nev'ī için olur. Māni' ise taḥşīş-i cinsi ve taḥşīş-i ferdiden men' men' ediyordu diyerek bu vechde iki kelām beynini tevfiḳ ḥuşūle gelir.

وَفِيهِ نَظَرٌ إِذِ الْفَاعِلُ اللَّفْظِيُّ وَالْمَعْنَوِيُّ سَوَاءٌ فِي امْتِنَاعِ التَّقْدِيمِ مَا بَقِيَ عَلَى حَالِهِمَا فَتَجَوُّرٌ تَقْدِيمِ
 الْمَعْنَوِيِّ دُونَ اللَّفْظِيِّ تَحَكُّمٌ تَمَّ لَا نُسَلِّمُ ائْتِنَاءَ النَّخْصِصِ لَوْلَا تَقْدِيرُ النَّقْدِ لِحُصُولِهِ بِغَيْرِهِ كَمَا
 ذَكَرَهُ تَمَّ لَا نُسَلِّمُ امْتِنَاعَ أَنْ يُرَادَ الْمُهْرُ شَرٌّ لَا خَيْرٌ¹²⁶

*Ve fīhi naẓarun iz el-fā'ilu 'l-lafzī ve 'l-ma'nevī sevā 'un fī imtinā' i 't-taḥdīmi mā baḳayā
 'alā ḥālihima fetecvīzu taḥdīmi 'l-ma'nevī dūne 'l-lafzī teḥakkumun ṣumme lā nusellimu
 intifā' e 't-taḥşīşi lev lā taḥdīru 't-taḥdīmi li-ḥuşūlihi bi-ğayrihi kemā zekerehu ṣumme lā
 nusellimu imtinā' e en yurādu 'l-muhirru şerrun lā ḥayrun*

Sekkākī'nin zāhib olduğu ve ihticāc ettiği şeyde nazar vardır. Çünkü fā' il lafzī ve te'kid, bedel gibi fā' il-i ma'nevī hâlde üzerine bāki olduğu müddetce taḥdīmiñ imtinā' ında müsāvīdir. Belki tābi'ī taḥdīmiñ imtinā' ı daha münāsibdir. Hālleri üzerine kalmadıkça hankisi olursa olsun bunları taḥdīmde imtinā' yoktur. Fā' il-i ma'nevīyi taḥdīmi tecvīz edip de fā' il -i lafzīyi etmemek taḥakkumdur. Bilā müceb ḥükmüdür. Sınra raculun cā'enī gibi münekkerde taḥdīm-i taḥdīri olmaksızın taḥşīşin intifāsını teslīm etmez. Çünkü taḥşīş Sekkākī'niñ şerrun eherre zā nābin de söylediği gibi taḥdīm takdīriñiñ ğayrisıyla ḥaşıl olur. Soñra el-muhirru şer lā ḥayr murād edilmeniñ imtinā' ını teslīm etmez çünkü bunuñ imtinā' ma naqlī (dipnot: naqlīyi takdīmde meḥālib-i yakīniyyede delīl-i 'aqlī, 'ulūm-ı luğat ve edebte delīl-i naqlī kuvvetli olduğuna işāret vardır) ve 'aqlī bir delīl yoktur. (Belki Şeyḫ 'Abdu'l-kāhir (şerrun eherre zā nābin) de (şerrun) taḥdīm ediliyor. Çünkü onu ḥayırlanan ḥayr ḥasebinden değil şer ḥasebindendir diyor.

¹²⁶ Bunda bir nazar vardır, çünkü lafzi ve ma'nevî fail eşittir. Öne geçme konusunu engellemek için, kendi durumlarında kaldıkları sürece lafzidense manevî takdim caiz olur sonra tahsisin bulunmaması tarafımızca kabil değildir çünkü takdirin takdimi olmasa zikredilenin dışında gerçekleşir. Sonra biz havlatan şerdir, hayır değildir anlamının mümkün olduğunu kabul etmiyoruz.

نَمَّ قَالَ : وَيَقْرُبُ مِنْ (هُوَ قَامَ) (زَيْدٌ قَائِمٌ) فِي التَّقْوَى لِنَتَّصِمُنِيهِ الضَّمِيرَ وَشَبَّهَهُ بِالْخَالِي عَنْهُ
 مِنْ جِهَةِ عَدَمِ تَغْيِيرِهِ فِي التَّكَلُّمِ وَالْخَطَابِ وَالْغَيْبَةِ وَلِهَذَا لَمْ يُحْكَمْ بِأَنَّهُ جُمْلَةٌ وَلَا عَوْمَلٌ مُعَامَلَتَهَا
 فِي الْبِنَاءِ.¹²⁷

*summe kâle ve yakrubu min (huva kâme) (Zeydun kâ'imun) fi'tteķavvî liteķammunihi 'd-
 damîre ve ŧebbehehu bi'l-ĥâlî 'anhu min ciheti 'ademi teķayyurihi fi't-tekellûmi ve'l-
 ĥiṭabi ve'l-ġaybeti ve lihāzā lem yuĥkem bi-ennehu cumletun ve lā 'ūmile mu'āmeletehā
 fi'l-binā'i.*

Soñra Sekkākî diyor ki *Zeydun kâ'imun*, *kâme* gibi zamîri tazammun ettiği için ĥükmü taķdiyeyi ifâdede huva ka'imun ħabilinden olanlara ħaribdir. Ya'nî Zeydun ka'imun ħame Zeydun gibi değil lâkim Sekkākî bu kâ'imunu zamîr-i mütezammin olduğu ĥâlde teküllümde, ĥitâbda, ġaybetde 'adem-i teķayyuri cihetinden zamirden ĥâlî olana teŧbîh etti. Ente raculun, ene raculun, huva raculun da teķayyur etmediği gibi ente ka'imun, huva ka'imun da da teķayyur etmediğinden bu taŧarruf edilmeyen zamîr ile ĥâşıl olan taķviye de za'îf oluyor. İŧte ism-i fâ'il [64] zamîrden ĥâlîye müŧâbih olduğu için zâmîriyle beraber buña cümledir diye ĥüküm olunmadı dünyâda cümle ma'an millesiyle mu'āmele olunmadı belki bu münferid ve mu'arredir diye ĥükümolundu. Raculun kâ'imun, raculun kâ'imen, raculun kâ'imin gibi i' râb edildi. İbn Ĥâcib naĥviyyünuñ bu ĥuŧuŧunda ittifaķı olduğunu söylüyor. Yalnız ħarf-i ta' rifiñ ŧılası yâĥud ĥaberdeb aġnâ eden fâ'ili olduğu ĥâlde mübteda' olursa bu iki ŧüretde ism-i fâ'il cümle olur.

وَمِمَّا يُرَى تَقْدِيمُهُ كَاللَّازِمِ لَفْظٌ مِثْلُ وَغَيْرِ فِي نَحْوِ (مِثْلَكَ لَا يَبْخُلُ) وَ (غَيْرُكَ لَا يَجُودُ)
 بِمَعْنَى أَنْتَ لَا تَبْخُلُ وَ أَنْتَ تَجُودُ مِنْ غَيْرِ إِرَادَةِ تَعْرِيضِ لِغَيْرِ الْمُخَاطَبِ لِكُونِهِ أَعْوَنَ عَلَيَّ

¹²⁷ Sonra ŧöyle dedi ve "Zeyd ayaktadır" cümlesine yakın olarak zamir iķerme konusunda takviyelidir ve onu deđiŧmemesi yönüyle zamirden boŧ olan, konuŧmada, hitapta, gaiplikte ve bu yüzden cümle olarak ĥüküm verilemeyen ve binada cümle muamelesi görmeyenlere benzetti.

ve mimmā yurā taq̄dīmuhu ke'l-lāzimi lafzu mişlin ve ğayrin fī naḥvi (mişluke lā yebḥalu) ve (ġayruke lā yecūdu) bi-ma' nā entel ā tebḥalu ve ente tecūdu min ğayri irādeti ta' riḏin li-ġayri'l-muḥāṭabi li-kevnihī a' vene 'alā'l-murādī bihimā.

muḥāṭabiñ ğayrısına ta' riḏi murād etmeyerek (*ente lā tebḥalu*) ma' nāsına (*mişluke lā yebḥalu*) (*ente tecūdu*) ma' nāsına (*ġayruke lā yecūdu*) gibi sözde kināye ṭarīḳiyle kullanıldıkları vaḳitte mişlu ve ğayru lafzının müsnede taq̄dīmi lāzım gibi görünen şeylerdendir. Çünkü taq̄dīm bu terkīblerle murād edilen ma' nāya daha ziyāde yardım eder. Çünkü bu terkiblerden ğaraż daha belīġ olan kināye ṭarīḳiyle hükmü işbāt olduğundan taq̄dīm de taḳviyeyi ifāe ettiği için bu ğaraza daha ziyāde yardım etmiş olur. Muşannifiñ (Ke'l-lāzımı) sözünüñ ma' nāsı ba' zen taq̄dīm edilir, ba' zen edilmez demek deġil belki murād kıyāsen te' ḥirī cā' iz ise de buleġāmiñ isti' mālinde taq̄dīmden başka söz bile vārid olmadığını söylemekdir. Ḥattā kināye kaşdıyla *lā yebḥalu mişluke*, *lā yecūdu ġayreke* denir, kavā' id bu sözün cevāzını iḳtizā etse de tab' an ..? bir kelām olmuş olur demekdir.

قِيلَ وَقَدْ يُقَدَّمُ لِأَنَّهُ دَالٌّ عَلَى الْعُمُومِ نَحْوُ كُلِّ إِنْسَانٍ لَمْ يَقُمْ بِخِلَافِ مَا لَوْ أُجِرَ نَحْوُ لَمْ يَقُمْ كُلُّ
إِنْسَانٍ فَإِنَّهُ يُفِيدُ نَفْيَ الْحُكْمِ عَنِ جُمْلَةِ الْأَفْرَادِ لَا عَنْ كُلِّ فَرْدٍ وَ ذَلِكَ لِئَلَّا يُلْزَمَ تَرْجِيحُ التَّأَكِيدِ عَلَى
التَّأْسِيسِ لِأَنَّ الْمَوْجِبَةَ الْمُهْمَلَةَ الْمَعْدُولَةَ الْمَحْمُولِ فِي قُوَّةِ السَّالِبَةِ الْجُزْئِيَّةِ الْمُسْتَلْزَمَةِ نَفْيِ
الْحُكْمِ عَنِ الْجُمْلَةِ دُونَ كُلِّ فَرْدٍ وَ السَّالِبَةَ الْمُهْمَلَةَ فِي قُوَّةِ السَّالِبَةِ الْكُلِّيَّةِ الْمُقْتَضِيَّةِ النَّفْيِ عَنِ كُلِّ
فَرْدٍ لُورُودِ مَوْضُوعِهَا فِي سِيَاقِ النَّفْيِ.¹²⁹

¹²⁸ Ve görüŖe göre onun lazım bir lafız gibi öne geçmesi ve “Senin gibi cimri olmaz, senden başkası cömert olmaz” “Sen cimrilik etmezsin anlamında” “Sen iraden dışında cömertlik ortaya koyarsın diyerek muhataptan başkasına dokunturma yapmayı ve bu ikisiyle istenen anlamın yapısına yardımcı olduğunu belirtmiştir.

¹²⁹ Denildi ki takdim edilir çünkü o genel olarak göstergedir ve sona kalana örnek olarak “Her insan kalkmadı” verilir “Her bir insan kalkmadı” örneğiyle hükmün her bir bireyden deġil cümleden nefyini ifade eder ve bu tekidin tesise dönüşünün lazım gelmeyeceğini gösterir. Çünkü mu'cebi mühmele delalet etmek parçasal olumsuzluk anlamı taşımaktadır. Hükmün her bir kişi olmaksızın cümleden nefyedilmesi olumsuz mühmelin külli muktezaya nefy için her bir fertten nefyin yapısında olmak suretiyle kaldırılmasını gerektirmektedir.

K̄ile ve qad yukaddemu li-ennahu dāllun ‘alā’l-‘umūm naḥvu kullu insānin lem yeḡum bi-ḥilāfi mā lev uḥḥire naḥvu lem yeḡum kullu insānin fe-innehu yufīdu nefye’l-ḥukmi ‘an cümleti’l-efrādi lā ‘an kulli ferdin ve zālike li’ellā yelzemu terciḥu’t-te’kīdi ‘alā’t-te’sīsi li-enne’l-mūcebe’l-muhmele’l-ma‘dülete’l-maḥmūli fī kuvveti’s-sālibeti’l-cüz’iyyeti’l-müstelzimetü nefye’l-ḥukmi ‘ani’l-cümleti dūne kulli ferdin ve’s-sālibeti’l-muhmeleti fī kuvveti’s-sālibeti’l-kulliiyyeti’l-muḡteḏiyeti’n-nefye ‘an kulli ferdin li-vurūdi mevḏū’ihā fī siyāki’n nefyi.

Bu k̄ilin qa’ili İbn Mālik ile bir cemā’atdır. Delīlinde baḡş edecek binā’ bunu za’ fa nisbet ediyor. Yoksa ḥikem-i muslimdir. Şimdi muşannif k̄ile ilā āhirihi diyerek bu qavli ḥikāyeye başlıyor. Kullu kelimesiyle sorulan (kullu insānin lem yeḡum) gibi müsnedün ileyh ḥarf-i nefye maḡardan olan müsnele taḡdīm ediliyor çünkü taḡdīm ‘umūma ya’ nī kullu lafzınıñ muzāf olduḡu efrādiñ her ferddenden ḥükümü nefye delālet eder. Fakaḡ bu terkipteki müsnedün ileyh lem yeḡum kullu insānin gibi te’ḥīr edilse o vaḡitte ḥilafına olur. Çünkü bu taḡdīmde olduḡu gibi her bir ferdden deḡil cümle-i efrāddan ḥükümü nefyi ifāde eder. Şu ḥālede kullu ile sorulan müsnedün ileyhi taḡdīm ‘umūmu’s-selb ve şumūlu’n-nefy te’ḥīren ancak selbu’l-‘umūm ve nefyu’s-şumūli ifāde etmiş olur. Taḡdīmiñ her ferdden nefyi te’ḥīriñ cümle-i efrāddan nefyi ifāde etmesi te’kīdi te’sīse terciḡ lāzım gelmesin diye oluyor. Ya’ nī taḡdīm-i ‘umūm nefyi te’ḥīr nefyi-i ‘umūmī ifāde etmemiş olsa te’kīdi te’sīse terciḡ lāzım gelir. Bu lāzım ise bāḡıldır. Çünkü te’sīs-i te’kīdden ḡayırlıdır çünkü kelāmı ifādeye ḡaml etmek i’ādeye ḡamlıdır. Melzūmda ya’ nī taḡdīmiñ ‘umūm-i nefyi te’ḥīriñ nefyi-i ‘umūmī ifāde etmemesi bāḡıldır. [65] te’kīdi te’sīse terciḡiñ lüzūmünü beyān edelim. İnsān lem yeḡum sözümüz mücebe-i muhmele ma‘dületi el-maḡmūldür. Mücebdir çünkü kendisinde insana ‘adem-i kıyāmıñ şübūtuyla ḥüküm olunmuştur, muḡmiledir. Çünkü maḡkūm ‘aleyhiñ kemmiyet efrādiñ beyānı ihmāl olunmuştur. Ma‘dületü’l-maḡmūldür çünkü ḡarf selb-i maḡmūlden cüz’ kılınmıştır. Şimdi (insān lem yeḡum) sözümüz mücebe-i muhmele-i ma‘dületi’l-maḡmūl olunca ma’nāsı: her bir ferdden deḡil cümle-i efrāddan kıyāmı nefyi olmuş olur çünkü mücebe-i muhmele-i ma‘dületi’l-maḡmūl bu mişālede olduḡu gibi mevzū’un vücūdu

zamānında (lem yeḡum ba‘de’l-insān) gibi sālibe-i cüz’iyye kuvvesindedir. Ya‘nī bunlarıñ ikisi şıdḡda meşel-i zemdir. Çünkü muhmelede cemī‘-i efrād yāḡud ba‘zı efrād olmaktan e‘am olarak insānıñ şādıḡ olduḡu efrāddan kıyāmıñ nefyiyle hüküm ediliyor. Bunlarıñ hangisi olursa olsun ba‘zı efrāddan kıyāmı nefy-i şādıḡ olur. Çünkü cemī‘-i efrād yāḡud ba‘zı efrād içinde ba‘zı efrāddan nefy-i muḡaḡḡadır. Şimdi ba‘zı efrāddan kıyāmı nefy-i şādıḡ olunca fi’l-cümle insānıñ şādıḡ olduḡu efrāddan kıyāmı nefy-i şādıḡ olur. Şu hālde (insān lem yeḡum) şādıḡ olunca (lem yeḡum ba‘de’l-insān şādıḡ olur. Bunun ‘akside böyle şādıḡ olur çünkü farzu taḡdīrimiz mevzū‘ uñ vücūdudur. (Şu hālde mücebe-i muhmele-i ma‘dületi’l-maḡmūl (her ferdden deḡil cümle-i efrāddan nefyi hükümü mültezim olan sālibe-i cüz’iyye kuvvesinde olmuş olur. (Çünkü mevzū‘ u mevcūd olan sālibe-i cüziyyeniñ şıdḡı yā efrādıñ her yerlerinden hükümüñ menfī olmasıyla yāḡud ba‘ze āḡāra şābit olduḡu hālde ba‘zı efrāddan menfī olmasıyla olacak. Her bir taḡdīre göre cümle-i efrāddan hükümü nefy buna lāzım gelir. (Muşannif (düne kulli ferdin) her ferdden deḡil diyor. Çünkü ba‘zı āḡāra şābit ba‘zısından menfī olması cā’izdir. Şimdi (*insān lem yeḡum*) sözünüñ küllü kelimesi olmayarak her ferdden küllü cümle-i efrāddan kıyāmı nefy-i ma‘nāsına olduḡu şābit olunca kullu kelimesinin duḡulünden soñra ma‘nāsı böyle kalıyorsa küllü kelimesi te’sīs olmaz te’kīd olur. Şu hālde te’kīdi te’sīse terciḡ lāzım gelir. Bu taḡdīrce küllü kelimesiniñ ol ki ma‘nāyı te’kīd için deḡil başka bir ma‘nāyı te’sīs için olması için (kullu insānın lem yeḡum) sözümüzün ma‘nāsınıñ her bir ferdden nefyi hüküm, nefy-i kıyām olması vācib olur. Kulle lem te’ḡīr şūretine (*lem yeḡum insān*) sözümüz sālibe-i muhmelede çünkü kendisinde edāt-ı suver yoktur. Sālibe-i muhmele ise (*lā şey min’l-insān beḡā’ım*) gibi her ferdden nefyi mukteḡā olan sālibe-i kullīye kuvvesindedir. Çünkü küllü lafzıyla muşaddir olmayan musālebe-i muhmeleniñ mevzū‘-i siyāḡ-ı nefyde vārid oluyor. Siyāḡ-ı nefyde vāḡī‘ olan her bir nekre ‘umūm nefyi, selb-i küllīyi ifāde eder demeyen kulli lafzıyla muşaddıḡ olmayan didin çünkü siyāḡ-ı nefyde ‘umūmu ifāde eden işbātda vahdeti ifāde eden nekredir. Emmā işbātda ‘umūmī ifāde eden meşelen kullu lafzıyla muşavvir olan nekre siyāḡ-ı nefyde vārid olursa [66] meşelen (*lem yeḡum kullu insān*) gibi olursa nefyiñ ‘umūmunu deḡil ancak

‘umūmuñ nefyini ifāde eder çünkü ĩcāb-ı küllīyi ref -i selb-i cüz’idir. Şimdi bu sālibe-i muhmele sālibe-i külliye kuvvesinde olunca lem yeķum insānun sālibe-i muhmelesiniñ ma‘ nāsı her bir herdden ĥük-m-i nefy olur. Şimdi buña küllü kelimesini idĥāl ederek (*lem yeķum kullu insānin*) deyince yine ma‘ nāsı her bir ferdden ĥük-mü nefy olursa te’kīdi te’sīs e terciĥ lāzım gelir. Şu ĥalde (*lem yeķum kullu insānin*) de küllü kelimesini te’sīs olmak için cümle-i efrāddan kıyāmı nefy ma‘ nāsına olması vācib olduđu te‘ ayyun eder. (Hāşılı) küllü kelimesi olmayarak (*insanun yem yeķum*) gibi münekker olan müsnedün ileyhi takdīm-i ‘umūmi selb, Şumūl-ı nefy içindir. (*lem yeķum insanun*) gibi münekker olan müsnedün ileyhi te’ĥīr-i selbiñ ‘umūmu nefyiñ şumūlu içindir. Şimdi bunlarda küllü kelimesi dāĥil olduktan soñra te’kīdi te’sīse terciĥ lāzım gelmesin diye evvelkisinde selbiñ ‘umūmu nefyiñ şumūlu için ikincisinde ‘umūmu selb şumūlu nefy için olması lāzımdır.

وَفِيهِ نَظَرٌ ؛ لِأَنَّ النَّفْيَ عَنِ الْجُمْلَةِ فِي الصُّورَةِ الْأُولَى وَعَنْ كُلِّ فَرْدٍ فِي الثَّانِيَةِ إِنَّمَا أَفَادَةُ الْإِسْنَادِ إِلَى مَا أُضِيفَ إِلَيْهِ كُلُّ وَقَدْ زَالَ ذَلِكَ بِالْإِسْنَادِ إِلَيْهَا فَيَكُونُ تَأْسِيسًا لَا تَأْكِيدًا و لِأَنَّ الثَّانِيَةَ إِذَا أَفَادَتْ النَّفْيَ عَنِ كُلِّ فَرْدٍ فَقَدْ أَفَادَتْ النَّفْيَ عَنِ الْجُمْلَةِ فَإِذَا حُمِلَتْ عَلَى الثَّانِي لَا يَكُونُ كُلُّ تَأْسِيسًا و لِأَنَّ النَّكْرَةَ الْمَنْفِيَّةَ إِذَا عَمَّتْ كَانَ قَوْلُنَا لَمْ يَفْعَمْ إِنْسَانٌ سَالِبَةً كُلِّيَّةً لَا مُهْمَلَةً.¹³⁰

ve fihi nazārun li-enne’n-nefye ‘ani’l-cümleti fi’s-şūreti’l-ūlā ve ‘an kulli ferdin fi’s-şāniyeti innemā efādehu’l-isnādu ilā mā eđīfe ileyhi kullun ve ĥad zāle zālike bi’l-isnādi ileyhā fe-yekūnu te’sīsen lā te’kīden ve li-enne’s-şāniyete izā efādet en-nefye ‘an kulli ferdin fe-ĥad efādet en-nefye ‘ani’l-cümleti fe-izā ĥumilet ‘ala’s-şānī lā yekūnu kullun te’sīsen ve li-enne’n-nekrete’l-menfiyyete izā ‘ammet kāne ĥavlunā lem yeķum insānun sālibeten kulliyeten lā muhmeleten.

¹³⁰ Burada şöyle bir görüş vardır ki cümlelerin nefyedilmesi ilk surette ve her bir bireyin nefyedilmesi ikinci surette kendisine eklenilen isnadı ona ifade eder ve isnad edilmesi tekid için değil te’sis için yapılmış olur, çünkü ikincisi her bir fertten nefyi ifade ederse cümleden de nefyi ifade eder ve bu da tesisi olmayan ikinciye götürür çünkü olumsuz yapılmış bir nekra yaygınlaşırsa bizim dediğimiz tamamıyla olumsuz bir insan olmayacağı gibi mulmel de olmaz.

Ba' zı ' ulemā-yı belāğatiñ taqdimiñ ' umūmu ifāde edip te 'h̄iriñ etmemesine istidlāl ettiği şeyde nazār vardır. Çünkü z̄ikr ettiği delīl da' vāsımı işbāt etmez bunu muşannif üç vech ile beyān ediyor. Ol iki vech lienne'n-nefye ile başlıyor. Ya' nī küllü insānin lem yeḡum kavliniñ (küllüñ duḡulünden evvel olduğu gibi her bir ferdden değil cümle-i efrāddan nefyini ve (lem yeḡum kullu insānin) ḡavliniñ cümle-i efrāddan değil her bir ferdden nefyini ifāde için olduğu taqđire göre küllü kelimesiniñ te 'kīdi için olması vācib olduğunu teslīm etmez ki tepkīdi te 'sīse terciḡ lāzım gelsin, çünkü şūret-i evvelende (ya' nī insānun lem yeḡum) gibi mūcebe-i mehmūle-i ma' dūleti'l-maḡmūlde cümle-i efrāddan ve şūret-i şāniyede ya' nī lem yeḡum insānun gibi sālībe-i mehmūlede her ferdden nefyi ancak küllü kelimesiniñ muzāf olduğu şey'e ya' nī insān lafzına isnād ifāde ediyor. Hālbuki bu ma' nāyı ifāde eden isnād küllü lafzına isnād ile zā' il oluyor çünkü insān muzāf ileyh oluyor. Müsnedün ileyh kalmıyor. Şu hālde küllü lafzına isnād taqđirine göre insān lafına isnāddan ḡāşıl olan ma' nāyı ifādesi te 'kīd olmaz te 'sīs olur. Çünkü te 'kīd lafz-ı āḡiriñ ifāde ettiği şey'e taḡviyeyi mufid olan lafza denir. Bu ise böyle değil çünkü bu taqđirce küllü insān lem yeḡumda cümle-i efrāddan, lem yeḡum kullu insān da her bir ferdden nefyi ancak küllü lafzına isnādiñ kendisi ifāde etmiş oluyor. Başka bir şey ifāde etmiyor ki küllü lafzı onu taḡviye için olmuş olsun. [67] Muşannifiñ ol ki vechi ya' nī men' i bundan ibāret. Faḡaḡ bu seniñ söylediḡin te 'kīdiñ ıstīlāḡı ma' nāsıdır. (Biz ise buradaki te 'kīd ile) küllü kelimesiniñ o olmaksızın ḡāşıl olan ma' nāyı ifāde için olmasını murād ediyoruz. Diyor ki muşannifiñ men' ini def' ederse ḡabī' i ehemmiyeti kalmayacağından te 'kīdiñ ma' nāsımı onuñ murāına göre farz ederek ikinci men' e ve li-enne's-şāniyete ilā āḡirihi ḡavliyle işāret ediliyor diyor ki (lem yeḡum insānun) gibi sālībe-i muḡmele olan ikinci şūret küllü kelimesiniñ duḡulünden evvel her bir ferdden nefīs ifāde edince bunun zımnında cümle-i efrāddan nefyi ifāde etmiş olur. Şimdi küllü kelimesinin duḡulünden sonra küllü kelimesini şāniye ya' nī cümle-i efrāddan nefyi ifādeyeḡaml olunca (lem yeḡum kullu insān) niñ ma' nāsı her bir ferdden değil cümle-i efrāddan ḡıyāmı nefy ma' nāsına olunca (küllü) kelimesi te 'sīs olmaz belki te 'kīd olur. Çünkü bu cümle-i efrāddan nefy-i ma' nāsı küllü kelimesi bulunmaksızın ḡāşıl idi şimdi bu te 'sīs olmayınca

biz bunu her ferdden nefy için kılarak (lem yekum insānun) ‘umūm-ı selb şūmūl-ı nefy içindir demiş olan te’kīdii te’sīsī terciḥ lāzım gelir. Çünkü burada aşlen te’sīs yok belki iki te’kīdīn birini āḥara terciḥ lāzım gelir. Ḥāşılı lem yeḳum insānun sözüümüz her ferdden nefyi muḥīd olunca buna bu ma‘nā lāzım olduğu gibi cümle-i efrāddan nefyi de lāzım gelir. Şu hālde bu iki ma‘nā küllü kelimesinden evvel de ḥāşıl olduğundan bunlarıñ hangisine ḥaml edilirse küllü kelimesini te’sīs olmaz te’kīd olur. Şu hālde te’kīdii te’sīsī terciḥ lāzım gelmesin diye küllü kelimesini cümle-i efrāddan nefy ma‘nāsına ḥaml vācibdir diye müstediliñ ḳavli şaḥiḥ olmaz. Üçüncü men‘ olan en-nekre ilā āḥirihi kavliyle başlıyor. Diyor ki menfī olan nekre siyāk-ı nefyde vuḳū‘u sebebiyle ‘umūmu ifāde ederse lem yeḳum insānun sözüümüz bu müstediliñ dediği gibi sālibe-i muḥmele değıl sālibe-i külliyye olur.

وقال عبدُ القاهر : إن كانت كلُّ داخلة في حيزِ النفي بأن أخرجت عن أداتِهِ نحو ما كُلُّ ما يتمنى المرءُ يُدرِكُهُ أو مَعْمُولَةٌ لِلْفِعْلِ الْمَنْفِيِّ نحو ما جاءني القومُ كُلُّهُمْ أو ما جاءني كُلُّ القومِ أو لم آخذُ كُلَّ الدراهمِ أو كُلَّ الدراهمِ لم آخذُ تَوَجَّهَ النَّفْيِ إِلَى الشُّمُولِ خَاصَّةً و أَفَادَ ثُبُوتِ الْفِعْلِ أو الوصفِ لِبَعْضٍ أو تَعَلُّقِهِ بِهِ. و إِلَّا عَمَّ كَقَوْلِ النَّبِيِّ (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لَمَّا قَالَ لَهُ ذُو الْيَدَيْنِ أَقْصَرْتَ الصَّلَاةَ أَمْ نَسِيتَ كُلَّ ذَلِكَ لَمْ يَكُنْ وَعَلَيْهِ قَوْلُهُ قَدْ أَصْبَحْتَ أَمْ الْخِيَارِ تَدْعَى عَلَيَّ ذَنْبًا كُلُّهُ لَمْ أَصْنَع. 131

Ve ḳāle ‘Abduḳāhir: in kānet kullun dāḥiletēn fī ḥayyizi’n-nefyi bi-en uḥḥiret ‘an edātihi naḥvy mā kullu mā yetemennā el-mer’u yudrikuhu ev ma‘mūleten li’l-fi’li’l-menfiyyi naḥvy mā cā’eni el-ḳavmu kulluhum ev mā cā’eni kullu’l-ḳavmu ev lem āḥuz kulle’d-derāhimi ev kulle’d-derāhimi lem āḥuz teveccehe’n-nefyu ile’ş-şūmūli ḥāşşeten ve efāde

¹³¹ Abdulkahir şöyle dedi: kull kelimesi olumsuzluk yerine girerse edattan sonra gelir örneğin “ Kişi temenni ettiğinin tümünü idrak edemez/rüzgâr her zaman gemilerin istediği gibi esmez” veya olumsuz bir fiilin ürünü olursa “ Kavmin hepsi gelmedi” örneği veya “Bana bütün kavim gelmedi.” Veya “Bütün dirhemleri almadım.” Veya “Bütün dirhemler alınmadı” cümleleri olumsuzluğu geneller ve fiilin sabitliğini veya ona bağlı olan şeylerin vasfını içerir. Genellenmediğinde Zulyedeyn adlı kişinin Hz. Muhammed’e şu sözü gibi olur: “Namaz kısaldı mı yoksa unuttun mu ey Allahın resülü?” , “Bunların hiçbiri olmadı.” Ve ona şu sözü gerekti: “ Ummulhıyâr hepsini benim yapmadığım günahları benim yaptığımı iddia etti.” Cümlesinde tehir edilmesine gelince makam müsnedin sona alınmasını gerektirdiğinden onların şu sözü gibi olur.

subūte'l-fi'li ev el-vaşfi li-ba'din ev te'alluķihi bihi ve illā 'amme ke-ķavli'n-nebiyyi (şalla'l-lāhu 'aleyhi ve sellem) lemmā ķāle lehu zū'l-yedeyni e ķaşurat eş-şalātu em nesiyet kullu zālike lem yekun ve 'aleyhi ķavluhu ķad aşbaķat ummu'l-ķiyāri tedde'ī 'aleyye zenben kulluhu lem aşna'ī.

şeyh 'Abduķāhir küllü kelimesiniñ ba'zen nefyin şümūli ba'zen de şümūlün nefyini ifadesini şöyle taķrir ediyor. Küllü kelimesi (mā kullu mā yetemennā el-mer' u yudrikuhu tecrī er-riyāhu bimā lā [68] teştehī es-sufun ķavlinde olduğu gibi. Edāt-ı nefyden muahķhar olmak şüretiyle nefyiñ ģayyizinde dāķil olur. Yāķud *Mā cā'e'l-ķavmu kullehum yāķud mā cā'e kullu'l-ķavmi yāķud lem āķuz kulle'd-derāhim yāķud kullu'd-derāhimi lem āķuz* gibi fi'li menfīniñ ma' mülü olursa nefy-i aşl-ı fi'le değil yalnız şümüle teveccüh eder ve fi'liñ yāķud vaşfiñ (küllü)ñ muzāf olduğu şey'in ba'zına şübütunu yāķud fi'liñ veya vaşfiñ küllüñ muzāf olduğu şey'in ba'zına te'alluķunu ifāde eder. Ya'nī kullu kelimesi ma'nāda kendisine ģaml olunan yāķud kendisinde 'amel eden fi'liñ yāķud vaşfiñ fā'ili olursa fi'liñ yāķud vaşfiñ ba'zına şübütunu ifāde eder. Meşelen fi'lide *mā kullu'l-ķavmi yektubu* gibi (küllü)ñ ma'nā fā'il olmasında (mā yektubu kullu'l-ķavmi) gibi fi'liñ (küllü) de 'amelinde (mā kullu'l-ķavmi kātiben) gibi vaşfda küllüñ ma'nā fā'il olmasında) (mā kāne kullu'l-ķavmi gibi vaşfiñ (küllü) de 'āmil olmasında kitābetiñ ba'zı ķavme şübütunu ifāde eder. Yāķud (küllü kelimesi ma'nāda kendisine ģaml olunan fi'liñ yāķud vaşfiñ yāķud onda 'amel edeniñ mef'ülü olursa fi'liñ yāķud vaşfiñ küllüñ muzāf olduğu şey'in ba'zına te'alluķunu ifāde eder. Meşelen (mā kullu mā yetemennā el-mer' u yudrikuhu gibiģamlde (lem āķuz kulle'd-derāhimi gibi 'amelde) (mā kullu'd-derāhimi aķezehā ene gibi ģamlde) (mā āķuzu ene kulle'd-derāhimi gibi 'amelde) ba'zı munteniyātın evrāķınıñ te'alluķunu ba'zı derāhimi aķzıñ te'alluķunu ifāde etmiş olur. Bu ifadede (delīl-i ģiķāb) ile ya'nī mefhūm muģālefetle zevķ u isti'māl-i şehādetiyle anlaşılmıştır. Meşelen (mā cā'e'l-ķavmu kullehum) sözünüñ manķūķı: ķavmiñ külliyesinden meci'i nefyidir şimdi bu sözden mefhūm muģālefet tarīķiyle ba'zısıñ meci'iniñ bütünü anlaşılır. Şeyh 'Abduķāhiriñ bu ģükmü küllī değil ekşeridir çünkü (*Vallāhu lā yuķibbu kullu muģtālin faķūr*) (*vallahu lā yuķibbu kullu kuffārin eşīm*) gibi

āyāt-i celīlede fi'liñ ba'zı te'alluḡuna şā'ih deġildir. ('Abdul'-ḡāhir yine diyor ki) eġer (küllü) kelimesi lafzen nefye taḡdīm edilmek ve fi'li menfiye ma'mül vāḡi' olmamak şuretiyle ḡayyiz-i nefyde dāḡil deġilse nefye gelen muzāf olduġu her ferde ('ām) olur. Ve her ferdden asl-ı fi'li nefyi ifāde eder. Z̄u'l-yedeyniñ namāz ḡaşrı olundu yoksa yā resūlallāh onu tedde'ı su'āline ḡarşı peygamber 'aleyhi's-selāmıñ *Kullu zālike lem yekun* bunlarıñ hiç biri vāḡi' olmadı ḡavl-i şerīfi gibi (Muşannif diyor ki): ḡayyiz-i nefyde dāḡil olmayan (küllü) kelimesiniñ her ferdden nefyini ifāde ettin şu ḡadıḡ ile iki vechle iḡticāc edilir. (Birincisi) Eḡadu emreyn için olan umm ile su'āl-i mustefhimiñ i'tikādında mübhem olarak o iki emriñ birinin şübütundan soñra ta'yīnini ḡaleb için olur. Bunuñ cevābı da yā ta'yīn ile yāḡud müstefhimidir ve birisiniñ şübütunu i'tikādında teḡaḡtu' için her birerlerini nefy ile olur. Yoksa ikisiniñ beynini cem'-i nefy ile deġildir. Çünkü müstefhim müctemi'en ikisiniñ şübütunu i'tikād etmiyor belki mübhem olarak birinin şübütunu mu'teḡad bulunur. Şu ḡalde (*Kullu zālike lem yekun*) cevāb-ı şerifiniñ her birerlerini nefy için olması vācib olur. [69] ikincisi peygamber 'aleyhi's-selām (*kullu zālike lem yekun*) buyurduktan soñra z̄u'l-yedeyniñ (ba'zı zālike ḡad kāne) demesi çünkü (Kullu zālike lem yekun) buyurduktan sonra z̄u'l-yedeyniñ (ba'ḡu zālik ḡa kāne) demesi çünkü (kullu zālike lem yekun) ḡavl-i şerīfi selb-i küllī olması idi. Bu ḡavli ru için z̄u'l-yedeyniñ (ba'ḡu zālik ḡad kāne) sözü şaḡih olmaması lāzım gelirdi çünkü bu söz ancak her birerlerini nefye münāfidir. Yoksa cemi'en nefyine deġildir çünkü icāb-ı cüz'ı selb-i cüz'ı deġil selb-i külliyi ref' dir. Ebu'n-Necmiñ şic'riyle de iḡticāc şöyledir. Bir fi'l zamīr ile mustaḡbel olmadıġı vaḡitte buleġā' arāsında şāyi' olan ta'bir (*Zeydun aḡrabtu*) gibi ismi mef'ūliyet üzere naşb etmektir. Burada (küllü) kelimesini nefyde vezni bozacak bir şey yok. Ebū'n-Necmiñ siyāḡ-ı kelāmı da bu kadının iddi'ā ettiġi şeylerin hiç birini yapmadıġını iş'ār ettiġi cihetle eġer küllü kelimesiniñ naşbı bu 'umūm-ı nefyi mufīd olup ref'ı mufīd olmamış olsa böyle bir şā'ir-i faşih zaruretsiz şāyi' olan naşbdan zamīr taḡdīrine muḡtāc olan ref'e 'adül etmezdi. Çünkü ref-i taḡdīrine göre (küllü) mübtedā' (lem aşna') ḡaberī olduğundan mübtedāya rāci' bir zamīre her ḡalde muḡtācdır. (Aḡḡār) Şeyḡ 'Abdulḡāhiriñ söylediġi ile İbn-i Mālik'in söylediġi arāsında ('umūm u ḡuşūs)

vardır. Çünkü nefy-i (küllü) kelimesine muqaddem olursa meşelen (*lem yeḡum kullu insānun*) gibi olursa (İbn-i Mālike göre cümle-i efrāddan nefy-i ifāde eder. Bu ise her bir ferdden nefyi ile yalnız ba‘zı efrāddan nefye şādıktır. Şeyh ‘Abdulkāhire göre ba‘zı efrāddan nefyi ba‘zı āhara şübütü ifāde eder.

وَأَمَّا تَأْخِيرُهُ فَلِاقْتِضَا الْمَقَامِ تَقْدِيمِ الْمُسْنَدِ هَذَا كُلُّهُ مُقْتَضَى الظَّاهِرِ وَقَدْ يُخْرَجُ الْكَلَامُ عَلَى خِلَافِهِ. فَيُوضَعُ الْمُضْمَرُ مَوْضِعَ الْمُظْهَرِ كَقَوْلِهِمْ (نِعَمَ رَجُلًا) مَكَانَ (نِعَمَ الرَّجُلِ) فِي أَحَدِ الْقَوْلَيْنِ. وَقَوْلُهُمْ (هُوَ أَوْ هِيَ زَيْدٌ عَالِمٌ) مَكَانَ الشَّانِ أَوْ الْقِصَّةِ لِيَتِمَّ كَمَا مَا يَعْقِبُهُ فِي ذَهْنِ السَّامِعِ لِأَنَّهُ إِذَا لَمْ يَفْهَمْ مِنْهُ مَعْنَى انْتِظَرَهُ. وَقَدْ يُعْكَسُ فَإِنَّ كَانَ اسْمٌ إِشَارَةً فَلِكَمَالِ الْعِنَايَةِ بِتَمْيِيزِهِ لِإِخْتِصَاصِهِ بِحُكْمٍ بَدِيعٍ كَقَوْلِهِ: ¹³²	
كَمْ عَاقِلٍ عَاقِلٍ أَعْيَتْ مَذَاهِبُهُ	وَجَاهِلٍ جَاهِلٍ تَلَقَّاهُ مَرْزُوقًا
هَذَا الَّذِي تَرَكَ الْأَوْهَامَ حَائِرَةً	وَصَيَّرَ الْعَالِمَ النَّحْرِيرَ زَنْدِيقًا

Ve emmā te ḡiruhu fe-li ḡtidā’i-l-maḡāmi takdīme’l-musnedi hāzā kulluhu muḡtedā’z- zāhiri ve ḡad yuḡrecu’l-keḡāmu ‘alā ḡilāfihi. Fe-yūḡa’u’l-muḡḡmaru mevḡdi’e’l-muḡhari ke-ḡavlihim (ni‘me’r-raculu) fī eḡadi’l-ḡavleyini. Ve ḡavluhum (huva ev hiye Zeydun ‘ālimun) Mekāne’ḡ-ḡe’ni ev el-ḡiḡḡati li-yetemekkene mā ya ḡibuhufī zihni’s-sāmi’i li- ennehu izā lem yefheme minhu ma‘nen inteḡarahu. Ve ḡad yu’kesu fe-in kāne isme iḡāretin fe-li-kemāli’l-‘ināyeti bi-temyīzihi li ḡtiḡāḡiḡi bi-ḡukmin bedī’in ke-ḡavlihi: Kem ‘āḡili’ āḡili a’yet mezāhibuhu ve cāhili cāhili telḡāhu merzūḡen/hāzā’llezī tereke’l- evhāmu ḡā’ireten ve ḡayyare’l-‘ālime en-niḡrīre zandīḡen

Müsnedün ileyhi te ḡir-i maḡām-ı müsnediñ taḡdīmini iḡtizā ettiḡinden dolayı olur. Şimdiye kadar zikr edilen ḡazf zikr izmār ta‘rif tenkīr taḡdīm te ḡir gibi şeyleriñ hepsi muktezā-yı zāhir ḡāldir. Faḡaḡ ba‘en de kelām-ı ḡāl iḡtizā edindiḡinden muḡtezā-yı

¹³² Cümlesinde tehir edilmesine gelince makam müsnedin sona alınmasını gerektirdiḡinden onların şu sözü gibi olur. “ne iyi adamdır” “ne iyi iki adamdır”ın yeri “O ya da bu şekilde Zeyd ālimdir” cümlesinde beklediḡi anlam anlaşılmadıḡı için dinleyenin zihninde zamirin ardından gelen şeyi izleyeceḡi açıktır. Şu sözde olduḡu gibi iḡaret sıfatı getirilirse hükmü çok güzel bir şekilde özelleştirip ayrıcalıklı kılmaya özen gösterme işi tamamlanmış olur. “Nice akıllılar vardır ki zorluk çekerler, nice cahiller de vardır ki bolluk içindedirler” Bu hayret edici bir şeydir ve itikatlı ālimi zındık yapandır.

zāhirin ḥilāfına iḥrāc olunur da maẓhar-ı mevzu‘una muẓmar vaẓ‘ı olunur. İki kavlin birine göre ya‘nī maḥşūş-ı mübtedā’ı maḥzūfuñ ḥaberi yapan kavle göre ni‘me’r-raculu mekânına ni‘me raculen dedikleri gibi ki bu maḥāmda muktezā-yı zāhir [70] izmār değil izhār ile çünkü müsnedün ileyhiñ zikri teḥaddüm etmiş müsnedün ileyhe delālet eden bir ḳarīnede yok bu zamīr (ni‘me’r-raculu) daki maẓhar gibi vücūdu ḥaşşı i‘tibāryla mübhem ya‘nī hangi racul olduğu bilinmeyen zihinde ma‘hūd müte‘aḳḳil olan bir şey’e ‘ā’iddir. (Ni‘me’r-raculu) daki eliflām da vücūdı i‘tibāryla zihinde ma‘hūd-ı mute‘aḳḳil olan bir şey’e ‘āiddir. Çünkü evvelen ibhām soñra tefsir edilmek medḥ-i ‘ām yāḥud zemmi-i ‘ām için olan bu bābiñ vaẓ‘ına münāsibdir. Faḳaṭ maḥşūş mübtedā’ (ni‘me raculen) i ḥaber yapan kavle göre kaṭ‘iyyen muẓmari maẓhar mevzu‘una vaẓ‘ bābından olmaz çünkü bu kavle göre (*Zeydun ni‘me raculen*) taḳdīrinde olduğundan zamīriñ zihninde müte‘alliḳa ‘ā’id olmasına ca’iz olduğu gibi maḥşūşa ‘ā’id olması ihtimāli de vardır. Maḥşūş ise mübtedā’ olduğu için taḳdīren müteḳaddim bulunduğundan mevzu‘ muẓmar mevzi‘i olmuş olur. Çünkü zamiriñ merci‘i rütbe-i teḥaddüm etmiştir. Kezā ‘arabiñ şānı yāḥud ḳışşa mekânına (huva) yāḥud (*hey Zeydun ‘ālimun*) sözleri gibi ki burada izmār merci‘i teḥaddüm etmediği için muḳtezā-yı zāhiriñ ḥilāḳıdır. Kelāmda ğayr-ı faẓīle olan bir mü’enneş olduğu vaḳitte o zamīr ile ğayr-ı faẓla olan müenneşiñ müṭābaḳatı maḳşadıyla te’niş ihtiyār olunur. Faḳaṭ bu müenneşe rāci‘ diye değil belki nisbetten müte‘aḳḳil olan ma‘nāya rāci‘ diye yapılır. (*fe innehā lā ta‘mā el-ebşār*) gibi bu maḥhar mevzu‘una muẓmar vaẓ‘ı o zamiri ta‘ḳīb eden, ‘aḳabinde gelen şey’in sāmi‘in zihninde temekkün etmesi için olur çünkü sāmi‘ o zamirden bir şey anlamayınca bir ma‘na anlamak için o zamiriñ ‘aḳabinde gelecek şey’e muntazır olur. İntizārdan sonra işittiği şey zihinde faẓla bir ḥâlde temekkün eder. Ba‘zen de bu ‘aks edilir ya‘nī zamīr mevzu‘una zāhir vaẓ‘ olunur. Eğer zamīr yerine kullanılan zāhir ism-i işāret ise müsnedün ileyhiñ bir hükm-i bedi‘ ile imtiyāzı olduğuna binā’ onu temyize kemāl-i i‘tinādan dolayı olur. (*Kem ‘aḳilun ilā aḥirihî*) ḳavli gibi bu beytdeki ikinci ‘aḳīl evvelkiniñ şaffetidir ki ‘aḳlı kāmil soñ dereceye varmış demektir. *Merertu bi-raculin racul* gibi ki rucūliyetde kāmil demektir. Ra‘bet-i a‘cez ma‘nāsına olursa müte‘addidir a‘tiye

demektir. (za‘ fet) ma‘ nāsına olursa lāzım olur. A‘ yet ‘aleyhi demek olur. (Muzahebe) ma‘ i‘šet yolları demek (nihrir) (*nahiru’l-‘ilmu etķanehu*) dan me’ hūz olarak müttakin demektir. Şimdi buradaki müsnedün ileyh olan ism-i işāret ‘ākiliñ maħrūm, cāhiliñ [71] merzūķ bulunmasından ‘ibāret olan hūkm-i sābıķa işāretidir. Şimdi burası muzmar makamı iken ‘ākiliñ maħrūm cāhiliñ merzūķ olması evhāmı teħayyurda bırakacak ‘ālemi zındīķ yapacak bir hūkm-i bedi‘ ile imtiyāz ettiğinden mütekellim bunu temyize i‘ tinā’ ederek maħsūs-ı ma‘ rizında ibrāz ile güyā sāmī‘ine şu müte‘ ayyin ü mütemeyyiz olan şey için o şıfat-ı ‘ acībe o hūkm-i bedi‘ vardır diye göstermiş olmak için böyle yapıyor.

أَوْ التَّهَكُّمِ بِالسَّمْعِ كَمَا إِذَا كَانَ فَاقِدَ الْبَصَرِ أَوْ النَّدَاءِ عَلَى كَمَالِ بِلَادَتِهِ أَوْ فَطَانَتِهِ أَوْ إِدْعَاءِ كَمَالِ
ظُهُورِهِ وَعَلَيْهِ مِنْ غَيْرِ هَذَا الْبَابِ: تَعَالَتْ كَيْ أُشْجِيَ وَمَا بِكَ عَلَّةٌ تُرِيدِينَ قَتْلِي قَدْ ظَفِرْتَ بِذَلِكَ.¹³³

ev et-tehekkūmi bi’s-sāmī‘i kemā izā kāne fāķide’l-başari ev en-nidā’i ‘alā kemāli bilādetihi ev feķānetihi ev iddi‘ā’i kemāli zuhūrihi ve ‘aleyhi min ġayri hāzā’l-bāb: te‘ālelti key eşcā ve mā bike ‘illetun / turīdīne ķatli ķad zafirti bizālike.

yāħud sāmī‘ -i ni‘ met-i başardan maħrūm bir hālde iken onuñ meşelen (*men đarabeni*) sözüne karşı tehekküm ü işhizā’ için (hāzā) demek gibi şimdi burada (men đarabeni) su’ālinde merci‘ -i sebķ ettiğinden muķtezā-yı zāhir zamīr iken ism-i zāhir getirilmesi tehekküm için olmuş olur. Yāħud ġayr-ı maħsūs idrāk etmez diye kemāl-i bilādetine yāħud ġayr-ı maħsūs onuñ nazarında maħsūs menzilesindedir diye feķānetine nidā’ için yāħud kemāl-i zuhūrunu iddi‘ā’ için müsnedün ileyhe ism-i işāret getirilir. Müsnedün ileyh babından kemāl-i zuhūrunu iddi‘ādan dolayı muzmar mevzu‘una ism-i işāret *te‘ālelti ilā āħirihi* beytinde vaż‘ edilmiştir. Te‘ālelti ‘illet ü marazı izhār ettin. Key eşcā gibi aħzen ma‘ nāsınadır. (şecā yeşci) dendir. Faķaķ (şecā-yeşcū) dan olan müte‘ addidir. (*Şecānī haza’l-emru, aħzeneni*) demektir. Şimdi burada şā‘ iriñ ķad zafarat bizālike deyip

¹³³ Veya dinleyicisiyle alay etmek için sanki o görme yetisini kaybetmiş gibi veya dinleyenin anlayışının kılığına vurgu yaparak veya zekāsına veya açık bir şekilde ortaya çıktığımı iddia etmek için olur. Onun bu konu gibi olmaması gerekir ve “Hasta olmadığım halde beni üzölsün diye hastalık numarası yaptım, beni öldürmeyi istiyorsun bunda da zafere ulaştın.”

de bi dememesi kendine ism-i işâretle işâret edilen başâr ile maḥsûsuñ zūhūru gibi atli zāhir olduđunu iddiā' içindir.

وإن كان غيره : فلزيادة التمكين نحو { قل هو الله احد الله الصمد } ونظيره من غيره (وبالحق انزلناه وبالحق نزل) . او إدخال الروح في ضمير السامع وتربية المهابة او تقوية داعي الأمور مثالهما قول الخلفاء امير المؤمنين يأمرك بكذا . وعليه من غيره : (فإذا عزم فتوكل على الله) او الاستعطاف كقوله : إلهي عبدك العاصي اتاك¹³⁴

Ve in kāne ğayruhu fe-li-ziyādeti't-temekkūni naḥvu ul huva'llāhu eadve naẓīruhu min ğayrihi ve bi'l-ḥai enzelnāhu ve bi'l-ḥai nezele ev idḥālī'r-rev'ı fī amīri's-sāmi'ı ve terbiyyeti'l-mehābeti ev taviyeti dā'ı'l-me'mūri mişāluhumā avlu'l-ḥulefā'ı emīru'l-mu'minīne ye'muruke bi-keẓā. Ve 'aleyhi min ğayrihi: fe-in 'azamte fe-tevekkel 'alā'l-lāhi ev el-isti'āfi ke-avlihi: ilāhī' abduke'l-'āşī'etākā

eđer muzmar mevzu'una maẓhar vaż' edilen ism-i işâretiñ ğayrı ise müsnedün ileyhi sāmi' in zihinde ziyāde temkīn için olur. *ul huvallahu aa Allāhu'ş-şamed* nazm-ı şerifi gibi ki ziyāde temekkün için huva'ş-şamed denilmeyip Allahu'ş-şamed nazm-ı şerifi gibi ki ziyāde temekkün için huva'ş-şamed denilmeyip Allāhu'ş-şamed buyurulmuştur. Müsnedün ileyhiñ ğayrısından Allāhu'ş-şamedin nazarı ve bi'l-ḥa enzelnāhu ve bi'l-ḥa nezele kavli şerifidir çünkü muteẓā-yı [72] zāhir (ve bihi nezele) iken ziyāde temkīn için zāhire 'adūl buyurulmuştur. Yāḥud sāmi' in zāmīrine rev'u idḥālī ve ziyāde mehābet-i iclāl vermek için yāḥud bir şeyle emr ettiğın imtişāle o şey'i iyyāna dā'ı olan şey'e taviye için olur. Taviye ile idḥāl-i rev' ve terbiye-i mehābetiñ mişāli ḥulefāniñ (emmā āmiriñ bikeẓā) sözü yerine (*Emīru'l-mu'minin ye'muruke bikeẓā*) avlidir. Taviye-i rā'ı için muzmar mevzu'una maẓhar vaż'ı üzerine müsnedün ileyh bābınıñ

¹³⁴ “De ki o Allah birdir” ayetinde olduğu gibi Allah sameddir ve bir benzeri “biz onu hakla indirdik ve hakla nazil oldu” ayetidir. (İhlas/4) Ya da dinleyenin vicdanında korku salmak ve korkuyu büyütme veya iki örnekle emredilen şeyi güçlendirmek için halifelerin sözü başka bir şeyi demek yerine “Müminlerin emiri sana şöyle emrediyor? şeklinde sana emreder. Bir işe karar verdin mi Allah'a tevekkül et sözü böyledir veya istikaf için “Allahım asi kulun olarak sana yalvardı.” örneği verilebilir.

ğayrısından olmak üzere fe-izā ğaramte fetevekkel ‘alā’l-lāh nazm-ı şerīfī vārid olmuştur. Müşāvere ve vuḍūḥ-ı re’yden soñra sen ey ḥabībim ‘azmetdiğinde Allaha mütevekkil ol. Şimdi burada ‘aleyye buyurulmuyor çünkü Allah lafzı şerifinde benā ‘aleyhi’l-lāmī ona tevekküle rā’ī taḳviye var çünkü Allah lafzı ḳudret-i kāmile vesā’ir evşāf-ı kemāl ile mevşūf-ı zāta delālet eder. Yāḥud isti‘āf için maẓhar olarak getirilir. İlāhī ‘abduñ el-‘āşī ittekā gibi ki Ene’l-‘ās ettin dememesi ‘abdu lafzında ‘atf ü şefkati müceb olan ḥuşū‘ uñ bulunmasından ötürüdür.

السكاكي هذا غير مختص بالمسند اليه ولا بهذا القدر بل كل من تكلم والخطاب والغيبة مطلقا ينقل الى الاخر ويسمى هذا النقل التفاتا كقوله :تطاول ليالك بالاثمد و المشهور ان الالتفات هو التعبير عن معنى بطريق من الثلاثة بعد التعبير عنه باخر منها وهذا اخص مثال الالتفات من التكلم الى الخطاب : وما لي لا اعبد الذي فطرني واليه ترجعون . والى الغيبة (انا اعطيناك الكوثر فصل لربك وانحر) ومن الخطاب الى التكلم ك : طحا بك قلب في الحسان طروب بعيد الشباب عصر حان مشيب تكلفني ليلي وقد شط وليها وعادت عواد بيننا و خطوب والى الغيبة (حتى اذا كنتم في الفلك وجرين بهم) . و من الغيبة الى التكلم والله الذي ارسل الرياح فتثير سحابا فسقناه. والى الخطاب مالك يوم الدين اياك نعبد. ووجهه ان الكلام اذا نقل من اسلوب الى اسلوب كان احسن تطرية لنشاط السامع واكثر ايقاظا للاصغاء اليه وقد تختص مواقعه بلطائف كما في الفاتحة فان العبد اذا ذكر الحقيقة بالحمد عن قلب حاضر يجد من نفسه محركا للاقبال عليه وكلما اجرى صفة من الصفات العظام قو ذلك المحرك الى خاتمتها المفيدة انه مالك الامر كله الجزاء فحينئذ يوجب الاقبال عليه والخطاب بتخصيصه بغاية الخصوص والاستعانة في المهمات¹³⁵

¹³⁵ Sekkākī şöyle dedi. Bu müsned ileyhe özgü bir şey değildir ve bu kadirde bir şey değildir. Aksine konuşma, hitap ve gaybetten mutlaka başka birine nakledilir. Bu nakil me’ānī ālimlerince iltifat olarak isimlendirilir. Şu sözün gibi: “Esmud’da senin gecen uzadı. “ Meşhur olan şudur ki iltifat üç yoldan biriyle anlamı anlatmaktır. Bu daha özel bir iltifat örneğidir ki “Bana ne oluyor da beni yaratana ibadet etmiyorum, ona dönüş olduğu halde.” Gaybet için “ Biz sana Kevseri verdik. Sen de rabbin için namaz kıl ve kurban kes” (Kevser/1,2) ifadesi örnektir. Hitaptan tekellüme örnek ise: “Yaşlılık geldiği zamanda güzel kadınlar hususunda coşkulu olan kalp beni Leyla’ya itiyor ve ona yakın olmak bize uzak oldu” “Siz gemideydiniz ve onlarla gidiyordunuz, hoş bir rüzgârla” Gaybetten tekellümün örneği ise “Rüzgârları gönderen Allah bulutu harekete geçirdi ve biz de onu ölmüş bir ülkeye gönderdik. Din gününün sahibinin hitabına ancak sana kulluk ederiz” Böylece kelâm bir üsluptan diğerine nakledilince dinleyenin coşkusunu ve kulak verenlerin uyanıklığını artırmak amaçlanmıştır. Fatıha suresinde olduğu gibi inceliklerle özel kılınması uygun olur. Eğer kul hamd ile gerçek olanı kalbinden zikredince kendi nefsinde bir mana bulur. Her ne

Sekkākī hāzā ğayru muhtaşşin bi'l-müsnedi ileyhi ve lâ bi-hāzā'l-ğadri bel kullun mine't-tekellumi ve'l-ħiṭābi ve'l-ğaybeti muṭlağan yunçalu ilā'l-āħari ve yusemmā hāza'n-naḳlu 'inde 'ulemā'i'l-me'ānī iltifāten ke-ğavlihi: teṭāvele leyluke bi'l-eşmudi ve'l-meşhūru enne'l-iltifāte huva et-ta'biru 'an ma'nen bi-ṭarīķin mine's-selāseti ba'de't-ta'biri 'anhu bi-āħara minhā ve hāzā eħaşşu mişālu'l-iltifāti mine't-tekellūmi ilā'l-ħiṭābi ve mā lī lā a'budu'llezī faṭarani ve ileyhi turce'ün. Ve ilā'l-ğaybeti innā a'ṭaynāke el-kevşere fe-şalli li-rabbike ve'n-ħar ve mine'l-ħiṭābi ile't-tekellumi naħvu ṭaħā bi-ke ḳalbun fi'l-ħisāni ṭurūbu / bu'ayde's-şebābi 'aşra ħāne meşību / tukellifunī Leylā ve ḳad şaṭṭa velyuhā /ve 'adet 'avādin beynenā ve ħuṭūbu. Ve ilā'l-ğaybeti ḫattā izā kuntum fi'l-fulki ve cereyne bihim bi-rīħin ṭayyibetin ve mine'l-ğaybeti ilā't-tekellūmi vallāhu'llezī ersele'r-riyāħe fetuşīru seħāben fesuḳnāhu ilā beledin meyyitin ve ilā'l-ħiṭābi māliki yevmi'd-dīn iyyāke na'budu ve vechuhu enne'l-keleme izā nuḳile min uslūbin ilā uslūbin kāne aħsene ṭatriyeten li-neşāṭi's-sāmi'i ve ekşere ikāzen li'l-işğā'i ileyhi. Ve ḳad tahtaşşu mevāķi'uhu bi-leṭā'ife kemā fi'l-fātiħati fe-inne'l-'abde izā zekere'l-ħaḳiķe bi'l-ħamdi 'an ḳalbi ḫāḍirin yecidu min nefsihi el-muħarriku ilā en ye'üle'l-emru ilā ḫātimetiḫā'l-mufīdeti ennehu māliku'l-emri kullihi fi yevmi'l-cezā'i fe-ħıyne'izin yūcibu'l-iḳbāle 'aleyhi ve'l-ħiṭābe bi-taḫşīşihi bi-ğāyeti'l-ħuḍū'i ve'l-isti'āneti fi'l-muħimmāti. Sekkākī'nin ibāresi ve'lem enne hāzā'n-nev' a'nī naḳle'l-keleami 'ani'l-ħikāyeti ilā'l-ğaybeti Lā yeħuşşu'l müsnedi ileyhi ve Lā bi-Hāzā'l-ğadri bel el-ħikāyeti ve'l-ħiṭābi ve'l-yunçalu kullu vāħidin minhā ilā'l-āħari ve yusemmā hāza'n-¹³⁶ğaybeti selāsetuhā⁵² naḳlu iltifāten 'inde 'ulemā'i'l-me'ānī ilā āħirihi ṭarzında olduğundan muşannif 'aynen değıl ma'nāsı i' tibāriyla naḳl etmiş olmakla (es-Sekkākī hāzā) 'ibāresiniñ müşārun ileyhi Sekkākiniñ 'ibāresinde maşraḫ olduğundan şöyle ma'nā vereceğız: [74] Sekkākī diyor ki: kelāmi hikāyeden ğaybete naḳl müsnedün ileyhe muhtaş değıldir. ve (muṭlağan naḳl

zaman o büyük sıfatlardan biri bu harekete geçiriciyi işi faydalı bir sona kadar götürmek konusunda öne çekerse ödül gününde her şeyin sahibi olur. İşte o gün mühim konularda ondan yardım istemek ve ona boyun eğmekle onu kabul etmek lazım gelir.

¹³⁶ Teekid bi menzileti kulluhā

ya' nî hikāyeden ğaybete olmasıyla teġayyüdün muṭlaġ olarak naġli de Őu miġdāra ya' ni hikāyeden ğaybete olmaya muṭtaŐ deġildir. MuŐannifiñ (ve lā bihāzā'l-ġader) ' ibāresini böyle te'vîl edince müsāmaġa kalmaz. Belki tekellüm, ġiṭāb, ğaybetiñ her birerleri muṭlaġ oldukları ġâlde ya' nî müsnedün ileyhde olsun ğayrısında olsun āġire naġl olunur. Bu Őûretle üçü ikiye ġarbdan elleti ġaseme ġaŐıl olur. Bu naġle ' ulemā'-i ma' ānî ' indinde iltifāt denilir. Őā' iriñ (*tetāvul-u leylin bi'l-esmudî*) ġavlinde olduġu gibi ki (leyliñ) ġavlinde iltifāt vardır. Çünkü muġtezā-yı zāhir (leylî) demek idi. Cumhūr ' indinde meŐhūr olan iltifāt: bir ma' nadan diġer bir tariġ ile ta' bîrden soñra Őuruk-ı Őelāseniñ ya' nî tekellüm, ġiṭāb, ğaybetiñ biriyle ta' bîrden ' ibārettir. Cumhūruñ Őu tefsîrine göre iltifāt Sekkāki' niñ ' indinde de iltifātdır. Faġaġ Sekkākiniñ ' indinde olan her bir iltifāt cumhūra göre iltifāt deġildir. Tekellümden ġiṭaba iltifātuñ miŐālî (*ve mā lî lā a' budu'l-lezî faṭarani ve ileyhi turca' ün*) nazm-ı Őerîfidir ki urca' u yerine terci' ün buyurulmuŐtur. (Su'āl) (turca' ün) lafzı nefsine ġiṭāb deġildir ki ta' bîr edilen ma' nā bir olmuŐ olsun. (Cevāb) Evet nefsine ġiṭāb deġildir. Ama ve mā lî lā a' budu ġavliyle murād muġāṭab olanlardır. Őu ġâlde ma' nāsı mā lekum lā ta' budün ellezî faṭarakum: Sizi yaratmıŐ olan Allah'a neden dolayı ' ibādet etmiyorsunuz demektir ki cem' inde mu' abber ' anhu birdir. Muġāṭab evvelā' ilerdir. (su'āl) cem' inde mu' abber ' anhu muġāṭab olanlar olduġuna göre turce' ün ġavl-i Őerîfi muġtezā-yı zāhir üzere vārid olmuŐ olur. ġālbuki iltifātuñ ġilāf-ı muġtezā-yı zāhir üzere olması vācibdir. (Cevāb) turce' ün ġavl-i Őerîfiniñ muġtezā-yı zāhir üzerine vārid olduġunu teslîm etmez. Çünkü evvelen muġtezā-yı zāhire muġālîf olarak (lā a' budu) diye tekellüme ' adûl edilince Őu ' adûla nisbetle muġtezā-yı zāhir kelāmıñ üslûbu taġyîr edilmemek idi. [74] belki kelām lâġîġ sâbıkıñ süneni üzerine cārî olacaktı. ġāŐılı bu āyetde iki mezhebe göre de iltifāt vardır. Evvelen muktezā-yı zāhire muġālefele Sekkākiniñ mezhebine göre iltifāt vardır. Tekellümden ğaybete iltifātuñ miŐālî (*innā a' ṭaynāke'l-kevŐer*) faŐl-ı lirabbike ve enceze nazm-ı Őerîfidir ki muġtezā-yı zāhir (innā) demek idi. Çünkü (a' ṭaynāke) tekellüm (lirabbike) ğaybetidir. Çünkü ism-i zāhir ğaybet kabîlindedir. Bundaki iltifātuñ fā' idesi: (eb) lafzında me'mūr bihnâi fi' le ġayŐu olması. Çünkü seni terbiye eden ' ibādete müstaġîġ olur. Bir de (*İnnā a' ṭaynā ke'l-*

kevser) lafzı şerîfî i' t̄āniñ Allahdan olduğunu ifâdede şarîh olmadığı gibi (ene) lafzı şerîfî de nefsinî mu'azzam olan vâhîde muhtemel olduğu gibi cem'ide muhtemel olduğundan (faşşil li rabbike) kavlı-i şerîfiyle iltifât buyurulunca i' t̄āniñ 'azameti Allahdan olduğunu ifade vardır. Hiţâbdan tekellüme iltifâtıñ mişâli: taḥā yek ilā āhirihi kavlidir ki ey nefis güzelleri talebde tarb, onlara murâdda da şatî olan kalb-i şebâbiñ uzakcâgâzında ya' nî genclik ârka çevirip büzüleceği sırada, ihtiyarlığın kurbu zamânında seni giydirdi. O kalb baña Leylânîñ vişâlini teklîf eder. Halbuki Leylânîñ kurb-ı vişâli ba'îd oldu ve bize bir takım 'avâ'ik u mevâni' 'avdet etti. Yâhud havâdiş ve umûr-ı 'azîme mu'âvat eyledi demektir. Şimdi tukellifunî Leylâ kavlinde taḥâbiñ da olan hiţâbdan tekellüme iltifât vardır. Taḥâbında da cumhûra göre değil Sekkâkî'ye göre bir iltifât vardır. Hiţâbdan gaybete iltifâtıñ mişâli hattâ izâ kuntum fi'l-feleki vecreyni bihim nazm-ı şerifidir ki bikum mekânete getirilmiştir. Gaybetden tekellüme iltifâtıñ mişâli vallâhu'llezî ersele'r-riyâhe feteşîru şehâben feseḳâhu nazm-ı şerîfidir ki sâḳa mekânına getirilmiştir. Gaybdan hiţâba iltifâtıñ mişâli *mâliku yevmu'd-dîn eben leke bi-gayri* nazm-ı şerîfindedir ki iyyâhu te'abbud mekânına getirilmiştir. İltifâtıñ 'ale'l-iṭlâḳ vechu ḥaseni ve nüktesi bir kelâm bir üslûbdan diğerk üslûba naql edilince mütekellim sâmi' in nefsinî isticlâb etmiş olur. Çünkü nefsi müteceddide muhabbete mecbûldür. Müteceddid bir üslûbda olan kelâm kulak asılmaya elverişli olur. Bunuñla bütün iltifâtın [75] aḳsâmına 'âmu şâmildir. (Ba'zen de her bir iltifât için bu nükte-i 'umûmiden mâ'adâ maḳâmınıñ münâsebetine göre laṭîf ü raḳîñ nükteler muhtaş olur. Nitekim sûre-i fâtiḥada olduğu gibi çünkü 'Abdu gâfil bir kalb ile değil ḥuzûr-ı kalb ile fâtiḥâyı okumağa başlarken ḥamda lâyıḳ olan Allâhu 'azîmu's-şânı zikr ettiği vakitte o 'abd o ḥamda lâyıḳ olan Allâha iḳbal için her hâlde kendi nefsinde muḥarrek bir ma'nâ bulur. O ḥamda lâyıḳ olan Allâha o şîfat-ı 'izâmdan bir şîfatı icrâ etdikçe o muḥarrek kuvvetleşir o şîfatlarıñ ḥâtimesi ve o ḥamda ḥaḳîḳ olan Allâhıñ yevm-i cezâda her bir emriñ mâliki olduğuna mufîd olan (Mğliku yevmi'd-dîn)e gelinceye kadar böylece kuvvetleşir. (Bu ḥâḳlde o muḥarrek kuvvetde nihâyete vardığı için o ḥamda ḥaḳîḳ olan Allâh'a iḳbâli ve cemî' u muhimmâtda ondan isti'âne ve oña 'ibâdeti ya' nî gâyet ḥuşû'î ḳaşr ile hiţâbı icâb eder. (Tenbîh) iltifât bir cümlede olamaz.

Hem hāl-i iltifāt için iki cümle lâzımdır. Yoksa ente şadiķī gibi sözde iltifāt olmak lâzım gelir. Hālbuki yoktur.

و من خلاف المقتضى تلقى المخاطب بغير ما يترقب بحمل كلامه على خلاف مراده ، تنبيهها على انه : هو الاولى بالقصد كقول القبعثرى للحجاج : وقد قال له متوعدا : لأحملنك على الادهم مثل الامير يحمل على الادهم والاشهد أي من كان مثل الامير في السلطان وبسطة اليد فجدير بأن يصفد لا ان يصفد¹³⁷

Ve min hilāfi'l-muḳteḏā telakķī el-muḫāṭabi bi-ġayri mā yeterakķabu bi-ḥamli kelāmihi 'alā hilāfi murādihi tenbīhen 'alā ennehu el-evlā bi'l-ḳaṣḏi ke-ḳavli'l-ḳuba'ṣerā li'l-haccāci ve ḳad ḳāle lehu müteva'iden le-aḫmilenneke 'alā'l-edhemi miṣlu'l-emīri fi's-sultāni ve beṣṭati'l-yedi fe-cedīrun bi-en yuṣfide söz hilāf-ı muḳteḏā-yı zāhire gelmişken müsnedün ileyh mebāhişinden olmadığı hālde bunuñ aksām-ı 'adīde seni beyān için muşannif diyor ki hilāf muḳteḏā-yı zahiriden biri de ḳaṣr edilmeğe evveli olduğunu tenbīhden dolayı mütekellimiñ muḫāṭabiñ kelāmını murādınıñ hilāfına ḥaml sebebiyle muḫāṭabiñ müterakķib olduğu şey'in ġayrısını telķisidir. Haccāc Ḳaba'ṣerīyi korkutarak lā ḥamliniñ 'ala'l-edhem ve'l-eşheb salṭanat ve ġalebe ve kerem ve mālda emīriñ mişli olan siyāh atā ve beyāz atā bineriz. Oñā māl vermek yakışır. Yoksa bağlamak yakışmaz. Sözü gibi Haccāc ikinci def'ada (innehu cedīrun) o benim murādım olan edhem-i ḫadidden deyince ḳaba'ṣerī de (li-en yekūne ḫadīdun aḫīr min en yekūne belīden) diyerek yine Haccāc'ın murādınıñ hilāfına ḫadīdī ḥaml eylemesi [76] bu ḳabāldendir. 'Abdulḳāhir buna muġālaṭa Sekkāki'de üslub-ı ḫakīm tesmiye ediyor.

او السائل بغير ما يتطلب بتنزيل سؤاله منزلة غيره تنبيهها على انه الاولى بحاله او المهم له . كقوله تعالى يسئلونك عن الأهلة قل هي مواقيت للناس والحج . وكقوله تعالى يسألونك ماذا

¹³⁷ Muktezanın hilāfi olarak muhataba beklediği şekilde olmayan bir karşılık vermek onun sözünü muhatabın kastetmek istediğinin dışına taşımaktır. el-Kuba'serā'nın Haccāc'a olan sözü gibi ki ona tehditvari bir şekilde "Emir gibi olanı siyahlı beyazlı bir at üzerinde taşır. "Yani yönetimde ve el yeteneğinde emir gibi olana izzet ve cömertlik layıktır. Kelepçelemek değil.

ينفقون قل ما انفقتم من خير فلو الدين والاقربين واليتامى والمساكين وابن السبيل.¹³⁸

Ev es-sā 'ilu bi-ğayri mā yeteṭallebu bi-tenzīli su 'ālihi menzilete ğayrihi tenbīhen 'alā ennehu el-evlā bi-ḥālīhi ev el-muhimmu lehu ke-ḳavlihi te'ālā yes 'elūneke 'ani'l-ehilleti ḳul hiye mevāḳiytu li'n-nāsi ve'l-ḥacci. Ve ke-ḳavlihi te'ālā yes 'elūneke māzā yenfaḳūne ḳul mā enfaḳtum min hayrin ve-li'l-vālideyni ve'l-aḳrabīn ve'l-yetāmā ve'l-mesākīn ve ibnu's-sebīl.

(o sâ'il) (el-muḥāṭab) üzerine ma'ṭūf olduğundan (ve min ḥilāfi'l-muḳtezā telkī es-sā'il) demek olur. Ya'nī ḥilāf-ı muktezā-yı zāhirden biri de sâ'iliñ ḥālīne daha münāsib yāḥud ona daha mühim olduğunu tenbīhden dolayı su'ālını o sorduğu şey'in ğayrısı menzilesine tenzīl sebebiyle sâ'iliñ soruşdurduğu şey'in ğayrısını telaḳkī etmektir.

(yes'elūneke 'ani'l-ehilleti ḳul hiye mevāḳit li'n-nāsi ve'l-ḥac) ve (yes'elūneke māzā yenfekūn ḳul mā enfaḳtum min ḥayrin ve li'l-vālideyni ve'l-aḳrabīn ve'l-yetāmā ve'l-mesākīn ve ibnu's-sebīl) ḳavl-i şerīfleri gibi ki ol ki āyet-i celīlede ḳamerden dolayı ipek gibi ince zūhūr etti de soñra yavaş yavaş ziyādeleşerek tām olur. Soñra yine noḳşānlaşmaya başlar. Yeñi doğduğu gibi olur diye kameriñ şu iḥtilāfındaki sebebi sordukları ḥâlde bu iḥtilāfdan ğarażı beyān ile cevāb verildi. Ya'nī aylarıñ bu iḥtilāfına göre insānlar zirā'atini, ticāretini, alacağını vereceğini, orucunu, ḥac vaḳtini bilir. Dinleri bununı da sebebi onlarıñ ḥālīne ayıñ aḥlāḳındaki sebebden değil belki kendisinden ğarażdan su'āl etmeleri daha lāyık daha münāsib olduğunu tenbihdir. Çünkü onlar kolaycacık 'ilm-i hey'etiñ daḳā'ikine maṭla' olur kimselerden olmadığı gibi buña ğarażları da te'alluḳ eylemez. İkinci āyet-i celīlede de ne infāḳ edecekleriniñ beyānını sordukları ḥâlde maşārifi beyān ile cevāb buyurulmasını maşārifden su'ālīñ mühim olduğunu tenbīh içindir. Çünkü nafaḳa mevḳi'inde olmazsa onuñ ehemmiyeti olmaz. Kendisinde ḥayr olan her bir şey'in infāḳa şālīḥ olduğunu nāṭıḳ olan mā enfaḳtum min

¹³⁸ Soru soranın sorusunu başka sorunun konumuna indirmek suretiyle soru soranı durumunun daha evlā olduğunu belirtmek içindir. Allāhu te'âlā'nın şu sözünde olduğu gibi. "Sana hilalleri soruyorlar, de ki o insanların ve haccın vakitlerinin ölçücüsüdür." Yine Allāhu Te'âlā'nın şu sözü gibi Sana ne harcayacaklarını sorarlar, de ki harcayacağınız şey hayır içindir, anne baba, akrabalar, yetimler, zavallılar ve yolcular içindir." Din mutlaka vuku bulacaktır." "Bu insanların toplandığı gündür" sözleri bunun gibidir.

ḥayr kavlı-i celîli kaçd değil tazammun şūretiyle buyurulmuştur. Suyūṭī merḥūm yes'elūneke 'ani'l-ehli āyetinde su'āl edilenleriñ kolaycacık 'ilm-i hey'etiñ daḳā'ıḳine maṭla' olur kimselerden olmadığına dā'ir Taftazānī [77] ve sâ'irleriniñ beyānını kıllet-i edeb ve şahābe hazrātiniñ miḳdārını cehd-i cemîl ediyor. Kim olursa olsun şahābe ve selef-i ümmet ḥaḳḳında evini muḥāfaza etmeyiñ sözüne iltifāt olunmaz diyor. Bunlarıñ bileñler hey'et-i hezeyāndan 'ibāret değil mi diyor. Çünkü bunlar şemsiñ ancak yirmi sekizinde yāḥud yirmi dokuzunda münkesif olduğuna ḳā'il oldukları ḥalde rebī'u'l-evveliñ onuncu günü peygamber şallā'l-lāhu 'aleyhi ve sellem efendimiziñ mübārek oğlu hazret-i İbrāhīmiñ vefātında münkesif olduğu ve hazret-i Hüseyiñ ḳatli gününde ya'nī 'āşūrā' gününde münkesif olduğu tāriḥde meşṭurdur. Suyūṭī soñrā diyor ki: Hem bunların su'āliniñ hilāliñ ziyāde vü noḳşānınıñ sebebinden değil belki hilāliñ ḥalḳınıñ sebebinden olduğunu iḳtizā eden revā Ebū Ca'fer er-Rāzī 'an Ebī'l-'Āliye *ḳālū beḳānā ennehum ḳālū yā resūlallāh lem ḥalaḳte'l-ehillete fe-enzele'l-lāhu te'ālā yes'elūneke 'anil'ehillete el-āyetu*¹³⁹ diye ḥadīş-i şerīf de var. Faḳaṭ benim fikrimce 'allāme ve sâ'ir 'ulemāniñ bu sözlerinden şahābe hazrātiniñ ḳadrini tenzīl lāzım gelmez. Onlarıñ 'ilm-i dīn de i'lem ummet-i olduğunu herkesi mu'tekaddir böyle şeylere ehemmiyet vermedikleri için maṭla' olamadıklarından ḳadirlerine ḥalel gelmez. Ḥattā peygamber Sallā'llāhu 'aleyhi ve sellem efendimiz (Entum a'lem şu'üne dūnyākum) ḥadīşi şerifinde buraya işāret buyurmuştur. Vallāhu'l-muvaffaḳ

ومنه التعبير عن المستقبل بلفظ الماضي تنبيهاً على تحقق وقوعه نحو: و يوم نفخ في الصور فصعق من في السموات ومن في الارض ومثله وإن الدين لواقع ونحوه ذلك يوم مجموع له الناس.¹⁴⁰

Ve minhu't-ta'biru 'ani'l-mustaḳbeli bi-lafzi'l-māḳī tenbīhen 'alā teḥaḳḳuki vuḳū'ihī naḥvu ve yevme nufiḥa fī's-şūri fe-şa'ıḳa men fī's-semāvāti ve men fī'l-arḳi. Ve

¹³⁹Sana yeni doğan ayları sorarlar (Bakara/189)

¹⁴⁰ Gelecekte mutlaka gerçekleşecek şeyi mazi lafzıyla anlatmak da bunun gibidir. "Sūra üflendiği gün göklerde ve yeryüzünde var olan herşey ölür" Din (günü) mutlaka vuku bulacaktır." "Bu insanların toplandığı gündür" (Zümer/68) sözleri de bunun gibidir.

mişluhu ve inne'd-dīne le-vāki'un ve naḥvuhu zālike yevmun mecmū'un lehu'n-nāsu

ḥilāf muḳtezā-yı zāhirden biri de teḥaḳḳuḳ vukū'una tenbīhden dolayı mustaḳbelden māzī şığasıyla ta' bīrdir. *Ve yevme nufiḥa fi'ş-şūri fe-sa' iḳa men fi's-semāvāti ve men fi'l-arzī* nazm-ı şerīfi gibi ki fe-sa' iḳa yaş'aḳu ma'nāsınadır. Muşannifin nüşhalarında hep (feşa' iḳa) vāki' olmuşdur. [78] Hālbuki nazm-ı şerīfi fe-feze'a'dır. Şu ḥâlde feze'a yefze'u ma'nāsındadır. Ve inne'lezzīne li-vāki' nazm-ı şerifinde mustaḳbelden ism-i fā' il lafzı ile ta' birde bunuñ gibidir.

ومنه القلب نحو : عرضت الناقة على الحوض وقبله السكاكى مطلقا ورده غيره مطلقا والحق
إنه إن تضمن اعتبارا لطيفا قبل كقوله : ومهمه مغبرة ارجاؤه كأن لون ارضه سماؤه أي لونها
والا رد كقوله : فلما أن جرى سمنٌ عليها كما طينت بالفدن السباعا. ¹⁴¹

ve minhu'l-ḳalbu naḥvu 'araḏtu'n-nāḳate 'alā'l-ḥavḏi ve ḳabilehu es-Sekkākī mutlaḳan ve reddehu ḡayruhu mutlaḳan ve'l-ḥaḳḳu ennehu in teḏammene i'tibāren laṭifen ḳubile ke-ḳavlihi ve mehmihi muḡberretin ercā'uhu / ke-enne levne arḏihi semā'uhu ey levnuḥā ve illā redde ke-ḳavlihi fe-lemmā en cerā simenun 'aleyhā kemā ṭayyente bi'l-fedeni's-siyā'ā.

ḥilāf-ı muḳtezā-yı zāhirden biri de ḳalbdır. Bu da eczā'ı kelāmıñ birini diğeri, diğeri onuñ yerine koymaktan 'ibārettir. Bu ḳalb de iki nev' dir. Birisi oñu i'tibāra dā'ı lafz cihetinden olmak bu da lafzıñ şihḥati ḳalba mütevaḳḳif olmakla olur ve ma'nā lafza tābi' olur. Meşelen mübtedā' mevḳi'inde vāki' olan nekre, ḥaber mevḳi'inde vāki' olan ma'rife olan *ḳifī ḳable't-teferruḳ yā ḏubā'ā /ve lā yeku mevḳifun minki'l-vedā'ā*

¹⁴¹ Kalb ilmi de bu kabildendir. Dişi deveyi havuza sürdüm. Sekkākî mutlaka kalb ilmini kabul etti. Ondandır başkaları da reddetti. Doğru olan şudur ki kalb ince bir itibar içerirse onun sözü gibi kabul edilir. Etrafı tozla örtülü nice uzak yerler vardır ki o yerlerin rengi gök rengi gibidir. Tam tersi durumda ise saman rengi çamurla sarayı sıvadığım gibi örneğindeki gibi olur.

¹⁴²kavlinde olduğu gibi olursa ki *lā yek mevķife'l-vedā'i* mevkifen minki demektir. İkincisi ma' nāniñ şıḥḥati ḳalbe mütevakkıf olduğu için oña dā'iniñ ma' nā cihetinden olması der ki burada lafz tābi' olur. 'Araḍtu'n-nāḳa 'ale'l-ḥavdi'¹⁴³ gibi ki ma' nāsı 'araḍtu'l-ḥavḍa ale'n-nāḳadır. Çünkü burada ma' rūza meyl yāḥud ondan a' rāz için ma' rūz 'aleyhiñ idrāk şāḥibi bir şey olması lāzımdır. Sekkāki nerede olursa olsun kelāma melāḥat irāş ettiği için ḳalbi ḳabūl başkası da maḥlūbuñ 'aks olduğundan 'ale'l-iḥlāk-ı rev ediyor. Haḳ olan şudur. Sekāki'niñ melāḥat 'addettiği nefis-i kalbden başka bir i'tibār laḥifī tazammun ederse meşelen ve muhimme... ilā āḥirihi ḳavli gibi olursa ḳabūl olunur. Beytiñ me'āli eḥrāfi ḡubra toz ile renklenmiş çok şahrā vardır ki güyā keşret-i ḡubārdan arzınıñ levni semāsınıñ levni gibidir. Demektir ki ma' nāsı ḡayrısından dolayı güyā semāsınıñ levni-i arzınıñ levni gibidir demek iken semā'i ḡubra ile tavşifde mübālağadan dolayı teşbīhi ḳalb eylemiş ve mübālağa i'tibār-ı laḥifini tazammun etmiştir. Böyle bir i'tibār-ı laḥifī mütezammin değilse red olunur. *Felemmā in cerā semenun 'aleyhā kemā tayyente bi'l-fedeni's-siyā'ā* ḳavli ki me' āli: Kaşık ile çamuru sıvadığın gibi vaḳtā ki benim deveme semizlik cārī olunca demektir ki ma' nāsı çamur ile köşkü sıvadığıñ gibi demektir. İşte bu ḳalbde i'tibār laḥif olmadığından maḳbūl değildir. [79]¹⁴⁴

أحوال المسند

أما تركه. فلما مر كقوله : فإني و قيار بها لغريب . وقوله : نحن بما عندنا وانت بما عندك راض
والرأي مختلف وقولك : زيد منطلق وعمرو وقولك : خرجت فإذا زيد وقوله : إن محلا وإن
مرتحلا (أي ان لنا في الدنيا ولنا عنها وقوله تعالى { قل لو انتم تملكون خزائن رحمة ربي }
وقوله تعالى : { فصبر جميل } يحتمل الامرين أي اجمل او فأمرى¹⁴⁵

¹⁴² Bu beyit şair el-Kutāmī et-Taḡlibi'ye aittir. "Ayrılmadan önce dur ey Duba'a, sana veda edecek bir durumum yoktur."

¹⁴³ Dişi deveyi su havuzuna götürdüm."

¹⁴⁴ Benim devem semizleşince mala ile çamuru sıvadığın zamanki gibi kahverengi olur."

¹⁴⁵ Müsnedin Halleri: Müsnedin terki daha önce geçtiği gibi örneğin "Ben ve Kayyâr elbette gurbetteyim" ve şu söz gibi "Biz bizdekine, sen sendekine razısın, görüş farklı olsa da"Zeyd gidicidir ve Amr da" sözün gibi ve "Çıktım bir de ne göreyim Zeyd!" "Bizim için bir mahal ve göç etme yeri vardır" yani " Bizim için

Ahvālu'l-Müsned

emmā terkuhu fe-limā merre ke-ḳavlihi fe-innī ve ḳayyārun bihā le-ḡarībun. Ve ke-ḳavlihi naḥnu bimā 'indenā ve ente bimā / 'indeke rāḍin ve'r-re'yu muḥtelifun. Ve ḳavluke: Zeydun muṭṭalīḳun ve 'Amrun ve ḳavluke: ḥaraceet fe-izā Zeydun ve ḳavluhu inne maḥallen ve inne murtaḥalen ey enne lenā fi'd-dünyā ve lenā 'anhā ve ḳavluhu te'ālā: ḳul lev entum temliküne ḥazā'ine raḥmeti rabbi ve ḳavluhu te'ālā fe-ṣabrun cemīlun yeḥtemilu 'l-emreyni ey ecmelu ev fe-emrī

Üçüncü bāb müsnediñ ahvāline, muḳtezā-yı ḥāle muṭābaḳatına sebep olan umūr-ı 'arızayı beyāna da'irdir. Burada da on beş ḥāl zıkr edecektir ki şunlardır: Müsnedi terk, zıkr, efrād-ı müsnediñ fi'l olması, isim olması, fi'li mef'ül ile taḳyīd, fi'li şart ile taḳyīd, tenkīr-i müsned, izāfetle yāḥud vaşf ile taḥşīş, terk-i taḥşīş, ta'rif, cümle olması, te'ehḥürü taḳdīmi. Şimdi muşannif diyor ki: Müsnediñ terk-i müsnedün ileyiñ ḥazfında geçen nüktelerden dolayı olur. *ve men yeku emsā bi'l-medīneti raḥluhu/ fe-innī ve ḳayyārun bihā le-ḡarību* ¹⁴⁶ḳavli gibi ki menzil ü ma'vāsı medīnede geceleyen gecelesin, ben gecelemem çünkü ben ve benim ḳayyār nāmındaki atım şüphesiz orada ḡarībiz ḡarīb ise ḡurbet ü riḥlet üzere olur demektir ki lafzı ḥaber, ma' nāsı ḡurbette ve vaṭanından uzakta olduğuna teḥassurdur. Şimdi burada müsnedün ileyh olan ḳıyārıñ müsnedi olan ḡarīb lafzı ihtişār ve zāhirde 'abeşden ihtirāzdan dolayı teḥassur sebebiyle ḍayḳ-ı maḳāmı muḥāfaẓa-i vezn için terk edilmiştir. Bu söz (İnnī le-ḡarību ve ḳayyārun eyḍan ḡarību) taḳdīrindedir. (le-ḡarību) lafzınıñ ikisiniñ her birerlerine ḥaber olması cā'iz deḡildir çünkü (İne Zeyden ve Amr muṭṭalīḳāni) gibi ḥaberiñ sebḳinden evvel (inne) niñ isminiñ maḥalline 'atf mümteni' dir. Şu ḥâlde (ḳayyār)ıñ irtifā'ında iki vech vardır: Biri (inne) niñ isminiñ 'atf edilmesi çünkü [80] ḥaberi taḳdīren muḳaddemdir. Şu ḥâlde 'atf ḥaberin muḍayyinden soñra olur ki bu cā'izdir. Ve *İne Zeyden ve 'Amr zāhibāni* gibi muḥtelif

dünyada yerleşme vardır, ayrılış da" Allāhu te'âlā'nın şu sözü gibi: " De ki şayet siz rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsanız" ve Allāhu te'âlā'nın "güzel sabır" sözü iki durumu ihtimal kılar.

¹⁴⁶ "Her kim şehirde geceleyecekse gecelesin, ben gecelemem, çünkü ben ve Kayyār adındaki atım orada yabancılik çekeriz. "

‘āmillerle haberin irtifā‘ı lāzım gelmez. Çünkü her birerleri için başka haber var. (İkincisi mübtedā’ olmak üzere merfū‘ olması, maḥzūf olan (ġarīb) de bununı haberini olup tamāmıyla bu cümle (inne) niñ ismiyle ve haberiyile olan cümle üzerine ‘aṭf olması. Burada (ḳayyār)ın (inne)niñ ismiyle ve haberiyile taḳdīminiñ sırrı: ġurbetten dolayı ḳasrette kendisiyle (ḳayyār) arasında müsāvāt olduğunu ḳaşdu beyandır. Güyā ġurbete oña te’şir ettiġi gibi zevi’l-‘uḳūldan olmayan ḳayyāra da te’şir etmiş demek olur ve *Naḥnu bimā ‘indenā ve ente bimā ‘indeke rāḳin ve ‘r-re ‘yu muḥallem*¹⁴⁷ ḳavli gibi ki beyt-i sâbıkiñ ‘aksine olarak burada ikinciniñ haberini zıkr edilip ol ki müsnedün ileyh olan naḥnununı müsnedi ‘abeşden ihtirâzdan, ḳayk-ı maḳâmıdan ötürü ḳazf edilmiştir. *Naḥnu bimā ‘indenā rāḳūne* demektir. Ve *Zeydun muṅṅaliḳun ve ‘Amr* sözüñ gibi ki ve *‘Amr kezâlike* demektir burada da ḳayk-ı maḳâm olmayarak ‘abeşden ihtirâzdan ötürü ḳazf edilmiştir. Ve (harecet fe-izâ zeydun) sözüñ gibi ki (fe-izâ Zeydun mevcūdun) demektir ḳayk-ı maḳâm ve ihtirâzdan ‘arabın isti‘mâline itbâ‘dan ötürü ḳazf edilmiştir. Çünkü müfâca’â için olan izâ muṅṅlakâ vücūda delâlet eder binâ ‘aleyh mevcūd demeġe ḳacet kalmaz. Fakaṭ (ḳa’imun yâḳud râkib) gibi fi’l-i ḳaş murâd edildiġi vaḳitte bi’t-tab‘ zıkr edilir ve (inne maḳâllen ve inne murtaḳilen) ve inne fi’s-sefer iz meḳav biriyle ḳavli gibi ki *inne lenā ḳulūlen fi’d-dünyâ ve inne lenā irtihâlen ‘anhâ li-enne’l-musâfirin li’l-âḳire ey el-mevtâ ez-zâhibine lehâ ṭâlet ġaybetuhum ‘annâ felâ rucū‘uhum li-enne’l-mefḳūd ba‘de ṭūli’l-ġaybe lâ rucū‘e lehu ‘âdeten ve mâ lem teḳillu ġaybete kufrihi iz el-sebeb fihâ ve eḳadu deḳū’l-faḳdi ve’l-lâzım lehum lâzım lenâ felâ beddelnâ min zihâbin kemâ zehebū afkumâ ennehum ḳalvâni’d-dünyâ ve’r-teḳalū ‘anhâ fe-naḥnu kezâlik* demektir. (ve inne fi’s-sefer) (ve inne fi ġaybeti’l-musâfirin) demektir. (sefer) musâfir ma‘nâsına (81) olan sâfirin ism-i cem‘idir. Yoksa sâfirin cem‘i deġildir. Çünkü fi’li vezni enbiye-i cem‘den deġildir. Muṭavveliñ (*es-Seferu cem‘u sâfere*) ‘ibâresinde muzâf-ı maḳzūfdur. İz meḳav yâ zarfdaki zamîrden ḳâldir. (ve inne mühlen ey bu‘den ve ṭūlen kâ’in fi ġaybeti’l-musâfirin ḳâle medayhim) demektir. Yâḳud fi’l-i maḳzūf ile maṅşūbtur. (a‘nâ vaḳte meḳayhim) demektir. İşte burada zarf olan müsned ihtişâr ve iki delîliniñ aḳvâsı olan

¹⁴⁷ Biz, bizde olana, sen de sende olana razısın.

‘aqla ‘adül ve’ştimāl-i ‘araba itbā‘a binā-ı hāzıf edilmiştir. Ve kalle lev entum temliküne hāzā’ın rahmeti rabbī nazm-ı şerifi gibi ki (lev) kelimesiniñ ancak fi‘le dāhıl olması qarīnesiyle (entum) lafzınıñ mübtedā değil belki fi‘l-i mahzūfuñ fā‘ili olduğu anlaşılıyor. Nazm-ı şerifin aşlı (lev temliküne temlikün) demek olur. Müfessir bulunduğundan ‘abeşden ihtirāza binā‘ fi‘l-i hāzıf olunuyor. ‘Āmiliñ hāzıfındaki kânūna göre fi‘ldeki (zamīr muttaşıl) zamīr munfaşıla tebdīl ediliyor. Burada mahzūf olan müsned (fi‘li) inne maħallen de ya ism ya cümledir. Çünkü yā hāşıl lenā yāħud hāşale lenā demektir. Feşabrun cemīlun nazm-ı şerifi müsnediñ ve müsnedün ileyiñ hāzıfına muħtemeldir. Müsned mahzūf ise (fe-şabrun cemīlun ecemel) müsnedün ileyh mahzūf ise (fe‘muri şabrun cemīl) demek olur.

ولابد من قرينة : كقوع الكلام جوابا لسؤال محقق نحو لئن سألتهم من خلق السموات
والارض ليقولن الله¹⁴⁸

Ve lā budde min qarīnetin ke-vuķū‘i’l-kelāmi cevāben li-su’ālin muħaķķaķin naħvu: ve le-in se’eltehūm men ħalaķa’s-semāvāti ve’l-arđe le-yeķūlunne’llāhu.

Müsnediñ hāzıfı için ve le-in se’eltuhum el-āyete nazm-ı şerifinde olduđu gibi kelāmiñ su’āl-i muħaķķa cevāb-ı vuķū‘u gibi bir qarīne her hālde lāzımdır. İşte bu āyet-i celīle de yeķūlne ħalaķahunne Allāhu taķdirinde olan müsned-i qarīneye binā’-ı hāzıf edilmiştir. Çünkü bu kelāmda mefrūđ olan şart ve ħaber onuñ şübūtu taķdirinde bu kelām su’āl-i muħaķķa cevāb-ı vāki‘ olmuş olur. Ya‘nī o kāfırlere (men ħalaķa’s-semāvāti ve’l-arđ) diye su’āl etseñ bir su’āl-i muħaķķaķ olur.

او مقدر نحو لئيبك يزيد ضارغ لخصومة¹⁴⁹

¹⁴⁸ Şayet söz muħakkak bir kelamın gerçekteşmesi için cevap olan bir soru için gelirse şu örnekteki gibi olur. “Şayet onlara yeği ve göğü yaratanın kim olduğunu sorsan kesinlikle Allah diyecekler.

¹⁴⁹ Veya mukadder (değer verilen) bir sorunun cevabı olduğunda “Hasmına boyun eğen Yezid’e ağlansın.

Ev muḳadderin naḥvu li-yubke yezīdu ḍāri‘un le-ḥuṣūmetin.

yāḥud (liyebkī ilā āḥirihī) beytinde olduđu gibi kelāmıñ su‘āl-i mukaddere cevāb-ı vukū‘u gibi bir ḳarine-i ḥazfiye lāzımdır. Bu mıṣrā‘ıñ ikincisi (*ve muḥtebiṭun mimmā tuṭīḥu ‘t-tavā ‘ih*) dir. (ḍāri‘) zelīl demektir Őimdi burada liyebki yezīdu denince gūyā (men yebkiyehu) diye bir su‘āl-i muḳadder vāḳi‘ olmakla bu su‘āl-i mukaddere cevāb olarak ya‘nī bu su‘āl-i muḳadder müsnedi hazfa [82] ḳarīne olarak (ḍāri‘) denilmiŐ ki (yebkīhu ḍāri‘) demektir. (li-ḥuṣūme) (ḍāri‘) he müte‘allıḳdır. Muḥtabaṭ dari‘e ma‘ṭūf (iḥtibāṭ) vesīle-i münāsebet olmayarak bir Őey‘i dilemek (tuṭīḥu) izhāb ü ihlāk ma‘nāsına olan (iṭāḥa) dan me‘ḥūz olup fā‘ili helekāt ma‘nāsına olan (ṭavā ‘ih) dir. (ṭavā ‘ih) de ‘alā ğayr-ı ḳıyās ef‘ālinden (muṭīḥa) nıñ cem‘īdir. (*ṭavḥata eṭ-tavā ‘ih ve iṭāḥatu ‘t-tavā ‘ih*) denilir. (me‘ālī) ḥuṣūmete ḳudreti olmayanlar birde havādiŐ-i dehriye kendilerini servetsiz bıraktıđı için dilencilige muḥtāc olanlar Yezid’e ađlasın.

وفضله على خلافه وبتكرّر الإسناد إجمالاً ثم تفصيلاً وبوقوع نحو يزيد غير فضلة ويكون معرفة الفاعل كحصول نعمة غير مترقبة لأن اول الكلام غير مطمع في ذكره .¹⁵⁰

Ve faḍluhu ‘alā ḥilāfihi bi-tekerruri‘l-isnādi icmālen ṣumme tafṣīlen ve bi-vuḳū‘i naḥvi yezide ğayra faḍletin ve bi-kevni ma‘rifeti‘l-fā‘ili ke-ḥuṣūli ni‘metin ğayri muteraḳḳabetin li-enne evvele‘l-keḷāmi ğayru muṭmi‘in fī zikrihi.

Li-yubki yezīdu gibisinin ki fi‘li mebnī li‘l-mef‘ūl, mef‘ūlde müsnedün ileyh olarak merfū‘ yapıldıktan soñra fā‘il su‘āl-i muḳaddere cevāb olmak üzere fi‘l-i muḳmar ile merfū‘ kılınmasıñ ḥilāfına ya‘nī li-yebki yezīde ḍāri‘ gibi fā‘ili için binā‘ edilerek yazdı. Mef‘ūliyet üzere mañṣūb kılmađa faḳl-ı rüḥānı esbāb-ı āyineden dolayıdır. Evvelen

¹⁵⁰ Onun karŐıtlarına olan fazileti isnādın önce icmālen sonra bir kısmının tekrarıyladır. Örneğin, Yezid faziletli değildir cümlesinde failin bilinmesi umulmaksızın bir nimeti elde etmek gibidir. Çünkü kelāmın başı failin zikri konusunda emin değildir.

icmāl soñra tafşıl şūretiyle istinārīñ tekerrürü sebebiyledir. Çünkü lībuñ yezīdu denilince bu beña kendisine isnād edilen bir bākīñiñ orada olduđu añlaşılır. Faqať mucmeldir. Lakin đari‘ denilince su’āl-i muqaddere cevāb olduđundan yebkiye đari‘ demek olduđu için mufaşşala isnādı vākī‘ olmuş olur. Bir de yezīde gibisi fazla olmamasıyla belki müsnedün ileyh olduđu hālide cümleñiñ cüz’ü olmasıyladır. Faqať mef’ūliyet üzere naşb edilse o vakt fazla olmuş olur. Bir de kelāmın evveli fā‘iliñ zıkr edileceđini umdurmadıđı için fā‘ili ma‘rifet ğayr-ı müterakķib bir ni’metiñ huşūlu gibi olmuş olmasıyladır. Şu hālide fā‘il min ğayru lā yehtasibu bi-rızķin gibi olmuş olur. Bu ise bi’ť-ťab’i çok lezīzdir. Faqať fā‘il için binā’ edildiđi vaķitte böyle olmaz çünkü o vaķt fā‘iliñ zıkr edileceđi umulur çünkü fi‘l için isnād edilecek bir şey lāzımdır.

واما ذكره فلما مر او أن يتعين كونه اسما أو فعلا.¹⁵¹

Ve emmā zikruhu fe-limā merre ev en yete‘ayyene kevnuhu ismen ev fi‘len.

Müsnedi zıkr müsnedün ileyhi zıkrde geçen nüktelerden dolayı olur ki zıkr-i aşldır. Hāzf-ı muķtezā bir sebebde bulunmamış olur. Qarīneye ĩ‘timādıñ za‘findan dolayı ihtiyāť için olur. *Ve le ‘in su ‘iltehum men hāne’s-semevāti ve ‘l-arz leyeķūlne ğaķahunne ‘l-ğarīzi ‘l-‘alīm* gibi sāmi‘iñ ğabāvetine ta‘rīz için olur. *Min nebiyyikum* su’āline karşı Muħammed nebiyyunā [83] cevābımız gibi yāħud şübūt-ı devāmı ifāde için ism olduğu yāħud teceddüdü ifāde için fi‘l olduğu te‘ayyün etsin diye zıkr edilir.

واما إفراده فلكونه غير سببي مع عدم إفادة تقوى الحكم والمراد بالسببي نحو زيد ابوه منطلق.¹⁵²

Ve emmā ifrāduhu fe-li-kevnihī ğayra sebebiyyin ma‘a ‘ademi ifādeti teķavvī ‘l-ħukmi

¹⁵¹ Zikredilmesi ise önce geçenlerden dolayıdır veya isim ya da fiil olduğu belirlenerek olur.

¹⁵² Onu tekil yapmaya gelince hükmü güçlendiren ifade yoksunluğu ile birlikte sebepsel olmayan yapısı ile olur. Burada sebepsel denmesinden murad şu örnekte olduğu gibidir: “Zeydin babası gitmiştir.”

ve'l-murādu bi's-sebebiyyi naḥvu Zeydun ebūhu munṭalaḩun.

müsnedi ifrād etmek ya' nî cümleñiñ ğayrı olarak irād etmek müsnediñ taḩvā ḩükmü 'adem ifādesiyle berāber ğayr-ı sebebi olmasından ileri gelir sebebi ile murād Zeyd ebūhu munṭaliḩ gibidir. Şu ḩâlde ğayr-ı sebebi kavli zamīrden 'ibāret olan sebebe mensūb deĝil demek olur. Zamīre sebep denilmesi zamīri ḩablden 'ibāret olan sebep-i luĝaviye teşbīḩ ṩarıḩiyedir. Çünkü ḩabl ile imti' a rabṩ edildiĝi gibi zamīr ile de şılalar sunaklar rabṩ edilir. Muşannifñ fe'l-kevnuhu ilā āḩirihi kavli müsnedi müfred olarak ityānñ 'ulyetidir. Bu 'illete ḩul huvallāhu eḩad gibi zamīr-i şāndan ḩaber-i vāḩī' olan cümle ile i' tirāz ediliyor. Çünkü Allāhu eḩad cümlesi müsned-i ğayr-ı sebebidir ve taḩvā-i ḩükmü müfīd deĝildir. İşte burada müsned cümle olmakla berāber efrādñ 'illeti bulunmuş olur. İlet ile ma' lūl ise vücud-ı intifāda mütelāzımdır deniliyor. Cevābı şöyledir: bu cümle şūretde cümle ise de ma' nāda müfreddir. Çünkü bu cümle mübtedadan 'ibārettir. Onun için zamīre muḩṩāc deĝildir. Bir de 'ilāve olarak şöyle cevāb verilir. Bu iki emriñ intifāsı müsnediñ efrādıñ şarṩıdır. Yoksa müsnediñ efrādına sebep deĝildir. Şarṩıñ vücūdundan ise meşrūṩuñ vücud-ı ademi lāzım gelmez. Bir de şöyle cevāb verilir. Bu 'illet 'illet-i muccevvedir. Bunuñ vücūdundan ma' lūluñ vücūdu lāzım gelir. (Fā'ide) Naḩiv 'ulemāsına göre müfred müte' addid ma' nālarda kullanılır: i' rāb bābında teşniye ve cem' olmayan, 'alem bābında mürekkeb olmayan lā ve münādā bābında muḩaf ve muḩāfa müşābih olmayan, ḩaber bābında cümle ve cümleye müşābih olmayan ma' nāsınadır. Burada bu ma' nā murāddır. (ḩülāşa) müsned-i ğayr-ı sebebi olduĝu için ve taḩviye ḩükmü 'adem ifādesi için müfred olarak ityān [84] edilerek *Zeydun ḩā'imun (ez-zuḩdu re'su't-tezkiye)* denilir. Diĝer taḩviye murād edilir yāḩud müsned sebebi olursa cümle olarak irād edilir. Sebebi, cümletun ulliḩat 'alā mübtedā' bi' ā'idin ğayra müsnedün ileyh fīḩā cümlede müsnedün ileyh olmadığı ḩâlde bir 'ā'id ile mübtedāya ta' liḩ u rabṩ olunan cümle diye tefsīr edilir. Şu ḩâlde Zeydun munṭaliḩun ebūhu ve ḩul huvallāhu eḩad ve Zeydun ḩāme gibilerindeki müsnedler ḩāric olur. Çünkü birincisindeki müsned müfred ikincisinde 'ā'id yok üçüncüsündeki 'a'id müsnedün ileyhdır.

واما كونه فعلا : فللتقييد بأحد الازمنة الثلاثة على اخصر وجه مع إفادة التجدد كقوله : او كلما
وردت عكاظ قبيلة بعثوا الى عريفهم يتوسم¹⁵³

*Ve emmā kevnuhu fi'len fe-li't-taḳyīdi bi-eḥadi'l-ezmineti's-şelāseti 'alā aḥşari veçhin
ma'a ifādeti't-teceddudi ke-ḳavlihi: ev kullemā veredet 'ukāze ḳabīletun / ba'aşū ileyye
'arīfehum yetevessemu*

Müsnediñ fi'l olması teceddüdü ifāde ile berāber kısa bir tarzda ezmine-i şelāseniñ biriyle taḳyīd için olur. Meselen muḥāṭab 'ale't-taḥşīş müsnediñ eḥadi ezmine de 'adem-i vuḳū'unu mu'teḳad oldukda eḥadi ezmineye delālet eden bir fi'l getirilir. Hem teceddüdü ifāde etmiş olur hem de kısa çünkü müsnede ism getirecek olsa yā ems yā el-ān yāḥud ḡaden demek lāzım gelir. (ev kullemā ilā āhirihi) beyti gibi. (ev kullemā) daki hemze istifhām için vāvda 'āṭıfadır. Hemze yā taḳrīr ya'nī buñu taḳrīr eden bir emre muḥāṭabı iḳrār ve i'tirāfa ḥaml için yāḥud nefsinı tevbiḥ içindir. Vāv-ı 'āṭıfa mu'aḥḥar olan cümle-i müfessire delāletıyla maḥzūf olan ba'aşū cümle-i muḳadderesini maḳām-ı mu'āvvenetiyle muḳadder olan diğeri bir cümleye 'aṭf içindir. Şu ḥâlde (e teccessū ve baḳū ilā kullemā ilā āhirihi) taḳdīrinde olmuş olur. Beytiñ me'āli de şöyle: Mucme'u i'rāb olan 'Ukaza ḳabā'il geldikçe onların umūr-ı ḥuşuşunu ru'yet eden ma'rūf adamlarını beni bulup öğrenmek için teccessüs edip gönderirler demek olur. Şimdi burada müsned fi'l olduğu için *yetefferesu'l-vucūh ve yeteemmeluhā* ma'nāsına olan *yetevessemu* dan *yaḥduşu minhu zalike't-tevessum şey'en fe-şey'en ve yaşduru minhu en-nazar lahẓaten fe-lahẓatin* ma'nası anlaşılır.

واما كونه اسما فلا إفادة عدمهما كقوله لا يآلف الدرهم المضروب صرتنا لكن يمر عليها وهو منطلق¹⁵⁴

¹⁵³ Fiil olmasına gelince yenilenme ifade etmesi ifadesiyle birlikte en kısa şekilde üç zamanın biri ile sınırlanması ile olur. Şu sözde olduğu gibi: Ukaz'a her ne zaman bir kabile gelse kabilenin iyi bilenini (önde gelenini) yakından incelemek için bana gönderirler.

¹⁵⁴ İsim olması ise şu sözde olduğu gibi ikisinin olmamasını ifade eder. "Basılmış para bizim kesemize uymaz. Geçerken ona uğrar gider."

Ve emmā kevnuhu ismen fe-li'l-ifādeti 'ademihimā ke-ḳavlihi lā ye 'lefu'd-dirhemu'l-maḍrūbu ṣurretenā / lakin yemurru 'aleyhā ve huva munṭalikun.

Müsnediñ isim olması ezmine-i şelaşeniñ biriyle 'adem-i taḳyīd ve teceddüdü 'adem ifade içindir. Şimdi zamān-ı maḥşūş ile taḳyīdiñ 'ademinden devāmı teceddüdün 'ademinden bişevki şübūtu ifade ḥāşıl olmuş olur. *lā bi-elfi'd-dirhemi ilā āḫirihi* [85] beyti gibi ki dirhemiñ sıradan inṭilākı teceddüd-i i' tibār etmeyerek şābit ü dā'im demektir. İşte burada şübūt ü devāmı ifade için müsnedī munṭalaḳ diye ism īrād etmiştir. (Me'ālī) : Derāhim-i meskūkeye kīsimiz ülfet etmez. Ve innemā ḥarace ve şarafa olarak çıkar gider. Bu me'āl 'asāmın beğendiği rabṭa göredir ki (o) ülfetiñ mef'ülünü şurretenā ḳavlini deḡil ed-dirhemu'l-maḍrūbu yapıyor.

واما تقييد الفعل بمفعول ونحوه : فلتربية الفائدة والمقيد في نحو (كان زيد منطلقا) هو (منطلقا)
(لا (كان) 155

Ve emmā taḳyīdu'l-fi'li bi-mef'ūlin ve naḥvihi fe-li-terbiyeti'l-fā'ideti ve 'muḳayyedu fi' naḥvi kāne Zeydun munṭaliḳen huva munṭaliḳen lā kāne

mef'üle beñzeyen şeyle taḳyīd fā'ideyi terbiye vü tenmiye içindir. Çünkü bu gibi ḳuyūddan 'ārī olan ḥükm-i maḥkūm bihiñ maḥkūm 'aleyhe nisbetini ifādedeñ başka bir şey anlatmaz. Belki o ḥükmü nazarında da ma'lūm olur da hiç fā'idesi olmaz. Ammā bir ḳayd-ı ziyāde edilince bir fā'ide-i ḡaribe bulunmuş olur. Ḳaydlar çoḡaldıkça fā'ideleri de çoḡalır. Muşannifiñ ve'muḳayyed ilā āḫirihi ḳavli bir su'āle cevābdır. (Su'āl şudur): Kāneniñ ḥaberi mef'ülün müşābihlerindendir. ḥālbuki kāneyi Fi'li yāḥud ism-i fā'il ism-i mef'ül gibi şibhi fi'li mef'ül ile yāḥud ḥāl, temyīz, iştisnā' gibi ḥaberiyle taḳyīd-i terbiye-i fa'ide için deḡildir. Çünkü ef'āl-i nāḳşanıñ ḥabersiz fā'idesi yoktur. (Cevāb) şudur: *Kāne Zeydun munṭaliḳen* sözünüñ fi'li mef'ül ile taḳyīd ḳabīlinden olduğunu

¹⁵⁵ Fiilin, mef'ül (nesne) vb. ile bağlanmasına gelince faydayı büyötmek içindir. Bağlantı şu örnekteki gibi olur. "Zeyd gidiyordu cümlesinde bağlanan o gidiyor anlamıdır kāne anlamı deḡildir.

teslīm etmemiz belki bu şebh-i fi'li fi'l ile taqyīd qabilindendir. Bizim bunuñ hakkında sözümlüz olmadığından i' tirāz vārid olmaz.

واما تركه : فلما نعت منها¹⁵⁶

Ve emmā terkuhu fe-li-māni' in minhā.

Müsnedi terk-i taqyīd muqayyedāti 'adem-' ilm yaḥūd muqayyedāta 'adem-i iḥtiyāc yāḥud fırsatıñ inqizāsı korkusu yāḥud sāmi' in veya ḥāzırünüñ fi' liñ zamānına veya mekānına veya mef' ūlüne muṭṭali' olmamasını irāde gibi māni' den dolayı olur.

واما تقييده بالشرط : فلا اعتبارات لا تعرف إلا بمعرفة ما بين ادواته من التفصيل وقد بين ذلك في علم النحو ولكن لا بد من النظر ههنا في (إن وإذا ولو)¹⁵⁷

ve emmā taqyīduhu bi's-şarṭi fe-li-i'tibārātın lā tu'refu illā bi-ma'rifeti mā beyne edevātihi mine't-taḫṣīli ve ḳad buyyine zālike fi'n-naḥvi ve lakin lā budde mine'n-naẓari ḥāhunā fī in ve izā ve lev (86) fi' li şarṭ ile taqyīdin muḳteẓā-yı ḥālāt-ı i' tibārātından dolayı olur ki edevāt-ı şarṭ arasındaki taḫṣīlātı ancak ma' rifetle bu i' tibārāt bilinir. Bu taḫṣīlāt ' 'ilm-i naḥvde beyān edilmiştir. Lakin burada in, izā, lev'den baḫş etmek lazımdır. Çünkü bunların baḫşleri çok olduğundan 'ilm-i naḥvde ihmāl edilmiştir.

فإن وإذا للشرط في الاستقبال لكن اصل (إن) عدم الجزم بوقوع الشرط واصل (إذا) الجزم ولذلك كان النادر موقعا لأن وغلب لفظ الماضي مع إذا نحو: { فإذا جانتهم الحسنة قالوا لنا هذه وإن تصبهم

¹⁵⁶ Ancak terki ise ona engel bir durumdandır.

¹⁵⁷ Ancak onu şartla bağlamaksa itibara alınan bilinmeyen şeylerden dolayıdır. Ayrıntı sunan edatlar arasında nahiv konusunda açıklanmıştır.

سيئة يطيروا بموسى ومن معه { لأن المراد الحسنه المطلقة ولهذا عرفت تعريف الجنس والسيئة نادرة بالنسبة اليها ولهذا نكرت¹⁵⁸

fe-in ve izā li'ş-şartı fī'l-istikbāli lakinne aşle in 'ademu'l-cezmi bi-vuḳū'i'ş-şartı ve aşlu ve izā el-cezmu bi-vuḳū'ihı ve lizālike kāne'n-nādiru mevḳi'en le-in ve galebe lafzu'l-māḏī ma'a izā nahvu: fe-izā cā'ethum el-ḥasnetu ḳālū lenā hazıhi ve in tuşibhum seyyi'etun yeḫṫayyerū bi-Musā ve men ma'ahu li-enne'l-murāde'l-ḥasnetu'l-muḫlaḫatu ve li-hāzā 'urrifet ta'rife'l-cinsi ve's-seyyi'etu nādiretun bi'n-nisbeti ileyhāve li-hāzā nukkiret.

in ile izā istikbâlde şart içindir. Ya' nî cezânîñ mustakbelde huşulünü şartın mustakbelde huşulüne ta' lîḳde in ile izā müşterekdir. Faḫaṫ in kelimesiniñ aşlı ya' nî ma' nā-yı ḫaḳıḳîsi şartıñ vuḳū'una 'adem-i cezmdir. Bu vaz'-ı aşlıyî i'tibāryla kelām-ı ileyhde ancak başkasından ḫikāye şüretiyle vāḳî' olur. (ḳālū inne berḫan ilā āḫirihi) gibi. Yāḫud mü'evvel olarak muşelādan teşubbuhum seyyi'eten kelāmı bu sözle tekellüm etmiş bir şahş-ı 'arabî lisānı üzere vāḳî' olmuş farz edilerek vāḳî' olur. *Ve in teşubbuhum seyyi'eten ilā āḫirihi...* de olduğu gibi (izā'nın) aşlı şartıñ vuḳū'unu cezmdir. İşte (in) kelimesiniñ mevḳi'i oldu. Çünkü nādir olan ḫükm gāliben ḡayr-ı ḫaṫ'î olur. İzā'nıñ aşlı şartıñ vuḳū'unu cezm olduğu için (izā) ile māzî lafzı gālibî olarak kelām-ı bulegāda vāḳî' oldu çünkü māzî lafz-ı mevzū'una nazarla vuḳū'unu ḫaṫ'a aḫrabdır. Gerçi izā'ı şartıyye māzîyi mustakbel ma'nāsına kalb etdiği için burada istikbāl ma'nāsına ise de aşl-ı vaz'-ı i'tibāryla vuḳū'unu ḫaṫ' ra'iḫası kendisinde bulunmuş olur. (fe-izā ca'ethum el-ḥasnetu) nazm-ı kerîmi gibi ki Mūsānıñ ḫavmine yağmur üstü bolluk gibi güzel şeyler bu bize maḫşūş bir şeydir. Biz buña mustaḫıḳız derler kıtlık belā'ı gibi kötü bir şey gelince Mūsā ve onunla berāber olan mü'minlerle teşā'üm ederler. Mūsā'nıñ şerrî ile bu belāya ma'ruż kaldıklarımı [87] söylerler me'āldedir. İşte burada ḫasene ta'rif-i cins

¹⁵⁸ İn ve izā gelecekteki şart içindir. Ancak in kelimesinin aşlı şartın gerçekleşmesi konusunda cezm olmamasıdır. İzā ile geçmiş zaman lafzı kullanılması daha çoktur, örneğin: Onlara bir iyilik gelirse bu bizden ötürüdür derler. Onlara bir kötülük isabet ederse Musa ve onunla birlikte olanların uğursuzluğuna verirler. Çünkü güzel lafzından istenen mutlak iyiliktir ve bu yüzden cinsin belirli olması bundan dolayıdır. Kötü ise ona göre nadirdir ve nekra (belirsiz) olması bu nedenledir.

ya‘ nī ta‘ rīf-i ḥaḳīḳat ile ta‘ rīf edildiği için kendisinden ḥasene-i muṭlaḳa murād edildiğine binā’ ḥasene cānibinde izā ile māzī lafzı ityān buyuruldu. Ḥasene-i muṭlaḳaya nisbe-i seyyi’ e nādir olduğu için taḳlīle delālet etmek üzere seyyi’ e tenkīr buyuruldu. Muṣannifiñ li-*enne’l-murād ilā āḥirihi* sözünün aşlı keṣṣāfiñ *fe-in ḳulte keyfe ḳīle fe-izā cā’ ethum el-ḥasene bi-iz ü ta‘ rīfi’l-cins vein teṣubbuhum seyyi’ e bi-en vü tenkīru’s-seyyi’ e ḳultu li-*enne cinse’l-ḥasene vuḳū’ uhu ke’l-vācib li-keṣret-i iṣā’a ve emmā es-seyyi’ e felā teka’u illā fi’n-nedre ve lā yeḳa’u illā şey’en minhā* şu ibāre*

و قد تستعمل (إن) في الجزم تجاهلا أو لعدم جزم المخاطب كقولك لمن يكذبك : إن صدقت فماذا تفعل أو لتنزيله منزلة الجاهل لمخالفته لما اقتضى العلم أو التوبيخ وتصوير ان المقام - لاشتماله على ما يقلع الشرط عن اصله - لا يصلح إلا لفرضه كما يفرض المحال نحو افنضرب عنكم الذكر صفحا إن كنتم قوما مسرفين فيمن قرأ "إن" بالكسر . أو تغليب غير المتصف به على المتصف به وقوله تعالى وإن كنتم في ريب مما نزلنا على عبدنا يحتملها¹⁵⁹

ve ḳad yusta‘ melu in fī’l-cezmi tecāhulen ev li-‘ ademi cezmi’l-muḥāṭabi ke-ḳavlike li-men yukezzibuke in ṣadaḳtu fe-māzā tef’ alu ev tenzīlihi menzilete’l-cāhili li-muḥālefeṭihi muḳteḍā’l-‘ilmi ev et-tevbīḥi ve taṣvīri enne’l-maḳāme li’ṣ-timālihi ‘alā Mā yaḳla’u’ṣ-

¹⁵⁹ İn, bilmezden gelmek veya muhatabın cezm olmamasından dolayı kullanılır. Şu sözün gibi: seni yalanlayan birine: *Doğruyu söylüyorsam ne yaparsın?* veya onu ilmin gereğine karşıt olduğu için cahil mertebesine indirdiysen veya azarlama ve niteleme için, makamı şartın kapsamından ayırmak için imkansız bir durum olduğunu göstermek için de olur. Örneğin, “Haddi aşan bir topluluk oldunuz, diye sizi Kur’anla uyardıktan vaz mı geçelim? (Zuhruf suresi/5) bu kesra olarak okuyanlar içindir. Veya kendisiyle nitelenmeyi, nitelenenle üstün kılmak gibi. Allāhu te’ālā’nın “bizim kulumuza indire geldiğimiz (Kur’an’dan) bir şüpheniz varsa sözü iki şeyi muhtemel kılar.

şarte ‘an aşlihi Lā yaşluhu illā li-farđihi kemā yufrağu’l-muḥālu naḥvu efenedrubu ‘ankum ez-zikre şafhen in kuntum ḳavmen müsrifine fimen ḳara ’e in bi’l-kesri ev tağlîbi ğayri’-muttaşîfi bihi ‘alā’l-muttaşîfi bihi ve ḳavlulu te‘ālā ve in kuntum fî raybin mimmā nezzelnā ‘alā ‘abdinā yeḥtemiluhumā.

İn kelimesi ba‘zen tecāhül den dolayı şartıñ vuḳū‘unu cezm maḳāmında kullanılır meşelen seyyidiniñ dārda olup olmadığından su’āl olunan ‘abd-ı belîğ seyyidiniñ dārda olduğunu cezmen bildiği hâlde (in kāne fîhā aḥbereke) diye seyyidinden ḥavfindan dolayı tecāhülen maḳām-ı cezme ‘ademi cezme mevzū‘ olan (in) kelimesini kullanır. Yāḥūd muḥāṭab şartıñ vuḳū‘unu cezm etmediği için kelām muḥāṭabın i‘tikādına göre icrā edilir. Maḳām-ı cezme (in) kullanılır meşelen seni tekzîb edene karşı doğru olduğunu cezmen bildiğin hâlde (in şadakte fe māzā tef‘alu) sözü gibi yāḥūd muḥāṭab ‘ilminiñ muḳtezāsına muḥālefet ettiğinden kendisini cāhil menzilesine tenzîlden ötürü makam-ı cezme in kullanılır. Babasına eziyyet eden kimseye karşı (in kāne ebāke felā te’zihu) sözüñ gibi yāḥūd muḥāṭabı şart üzerine tevbiḥ (88) ü ta‘bîr ve şânında kelām vārid olan maḳāmıñ şartı aşlından kal‘ edecek şeyleri iştimal eclinden muḥāl-i farz edildiği gibi şartıñ ancak furşā-i şālih olduğunu taşavvur için (in) kelimesi kullanılır. (İn ḍarabe ‘ankum ez-zeker) nazm-ı kerîmdeki (in) kelimesini kesr ile kırā’at edene göre olduğu gibi (me’ālî şöyledir: Siz müsrif ya‘ni müşriḳ bir kavm iseñiz sizi sizi ihmal mi edelim de Kur’ānı ve Kur’ān’da olan evāmîru nevāhî vü va‘di va‘idi inzālî i‘rāz etmeklikle yāḥūd i‘rāz için yāḥūd i‘rāz ettiğimiz hâlde terk mi edelim. Şimdi buradaki şarta ki onların üzerine tevbiḥ ve bu maḳāmda ‘ākıldan isrāf ü işrākiñ muḥāl olan şeyler farz edildiği gibi ancak mücerred farz u taḳdîre binā’en olacağını taşvîr için (in) lafzı ityān buyurulmuş oluyor. Çünkü isrāfiñ ‘ākıldan hiçbir vechle şuduru lāyîḳ olmadığına delālet eden āyātı maḳām-ı müstemildir. Şu hâlde maḳāmıñ muḳtezāsına göre isrāfiñ muḥāl menzilesinde olduğu anlaşılabilir olur. (Su’āl) muḥālāt-ı farzda (lev) kelimesini kullanmak lāyîḳdir. (ve lev semi‘ü) ya‘nî el-aşnām (ma’stecābū ileykum) gibi (in) kelimesini değil. Çünkü (in) de şartıñ vuḳū‘unu yāḥūd lā vuḳū‘unu ‘adem-i cezm-i

iştirâf ediliyor. Muḥālîñ ise lā vuḳū‘ u kaṭ‘îdir. Şu hâlde (În ṭāra’l-insānu kāne kezā) denmez belki (lev ṭāra) denilir. (cevāb) bu maḳāmda muḥāl musāhele ṭarîḳîle ve tebkîyet maḳşadına mebnî irḥā’ ‘inān şūretiyle ‘adem-i kaṭ‘ı olmayan menzilesine tenzîl edilir de bu cihetden (in) kelimesini isti‘māl-i şaḥîḥ olur. Yāḥud şart ile muttaşîf olmayanı muttaşîf olana Taḳlîdden ötürü cezm maḳāmında (in) kelimesi kullanılır. Meşelen ba‘zılarına nisbetle [89] kıyāmîñ ḥuşûle kaṭ‘ı diğere ba‘zılarına nisbetle ğayr-ı kaṭ‘î olduğu vaktde kâ’im olup olmayacakları kaṭ‘î olmayanları kıyām kendilerine ḥāşıl olanlara tağlîbden ötürü (in ḳuntum kāne kezā) sözüñ gibi. Cenāb-ı ḥaḳḳîñ murtābîn olan muḥāṭablara karşı ve *in kuntum fî raybin mimmā nezzelnā* ‘alā ‘abdinā nazm-ı şerifi tevbiḥ ve taşvîr-i mezkûr ile ğayr-ı murtābîn olan muḥāṭabları murtāb olanlara tağlîbe muḥtemeldir.

والتغليب يجري في فنون كثيرة كقوله تعالى { وكانت من القانتين } وقوله تعالى { بل انتم قوم تجهلون } ومنه ابوان ونحوه. ¹⁶⁰

ve’t-tağlîbu yecrî fî funûnin keşîretin ke-ḳavlihi te‘âlā ve kānet mine’l-ḳānitîne ve ḳavlihi te‘âlā bel entum ḳavmun techelûn ve minhu ebevāni ve naḥvuhu.

Tağlîb se‘āni-i mutenevvi‘ ada cārîdir. Ve kānet mine’l-ḳānitîn ḳavl-i şerifi gibi ki tağlîb ṭarîḳiyle innenî ḳānitîne olan zükûrdan ‘ad buyurulmuştur. Çünkü ḳanavtu ile zekûr ve ināş tavşîf edilir. Tağlîb edilmese idi kıyāsen ve kānet mine’l-ḳānitât denmesi iḳtizā ederdi. *Bel entum ḳavmun techelûn* nazm-ı şerîfide ma‘nā cānibini lafz cānibine tağlîb ḳabilindir. Çünkü *techelûn* lafzındaki zamîr ḳavme rāci‘dir. Ḳavm ise ism-i muḫhir olduğundan bir lafz-ı ğā’ibdir. Şu hâlde kıyāsen yechelûn denecekti. Faḳaṭ ma‘nāda muḥāṭabından ‘ibāret olduğu için ḥiṭāb-ı cānibî ğıybet cānibine tağlîb edilerek (*techelûn*) buyuruldu. Ebevān ve buña

¹⁶⁰ Tağlîb konusu birçok sanatta geçer Allahu te‘âlâ’nın şu sözünde olduğu gibi: “İtaat edenlerdendi” ve aynı şekilde “Bilakis siz bilmeyen bir kavimsiniz” Anne baba vb. ondandır.

benzeyen ‘amreyn, ‘kamereyn, ‘hasaneyn gibileri tağlībdir. Tağlīb bāb-ı mecāzdandır. Çünkü tağlībde lafz mā vaḍa‘ a lehinde musta‘ mel değildir. Cüz’iyet yāḥud muşāḥabet ‘alākasıyla mecāz-ı mürsel ‘kabīlindendir.

ولكونهما لتعليق امر بغيره في الاستقبال كان كل من جملة كل فعلية استقبالية ولا يخالف ذلك لفظا
إلا لنكتة كإبراز غير الحاصل في معرض الحاصل لقوة الاسباب او كون ما هو للوقوع كالواقع او
التفاؤل او إظهار الرغبة في وقوعه نحو : إن ظفرت بحسن العاقبة فهو المرام فإن الطالب إذا
عظمت رغبته في حصول امر يكثر تصويره إياه فرما يخيل اليه حاصله و عليه : إن اردن
تحصنا¹⁶¹

*Ve li-kevnihimā li-ta‘līki emrin bi-ğayrihi fī’l-istiḳbāli kāne kullun min cumletey kullin
fī’liyyeten istiḳbāliyyeten ve lā yuḥālefu zālike lafzen illā li-nuktetin ke-ibrāzi ğayri’l-
ḥāşılı fī ma‘riḍi’l-ḥāşılı li-ḳuvveti’l-esbābi ev kevnī mā huva li’l-vuḳū‘i ke’l-vāḳi‘i evi’t-
tefā’uli ev izhāri’r-rağbeti fī vuḳū‘ihi naḥve in zaḳirtu bi-ḥusni’l-‘āḳibeti fe-huva’l-
merāmu. Fe-inne’t-ḫālibe izā ‘aẓumet rağbetuhu fī ḥuşūli emrin yekşuru taşavvuruhu
iyyāhu fe-rubbemā yuḥayyelu ileyhi ḥāşilen ve ‘aleyhi in eredne teḥaşşunen.*

İn ile izā bir emrin ya‘nī cezānīn maẓmūnunuñ ḥuşūlünü ğayrısına ya‘nī şartnī maẓmūnunuñ mustaḳbelde ḥuşūlüne ta‘līḳ için olduklarından in ile izānīn her birerlerinin cümlesinden her birerleri ya‘nī şart ve cezaları fi’liye-i istiḳbāliye oldu çünkü [90] şartnī istiḳbāalde ḥuşūlü mefrūd olduğundan şübütü ve muḍiyy-i mumteni‘ olur cezānında ḥuşūlü şartnī istiḳbāalde ḥuşūlune mu‘allaḳ olduğundan mustaḳbelde ḥāşıl olacak şartnī ḥuşūlune ḥāşıl u şābit olan cezānīn ḥuşūlünü ta‘līḳ mumteni‘ olur. Bu en ile izānīn cümlelerinde ma‘nen hiçbir hālde teḥāluf olamaz. Lafzen de bu ḥuşūşda

¹⁶¹ Gelecek zamanda bir işi anlatmak istiyorsa her iki cümlelerin her biri gelecek zamana özgü fiil cümlesi olur. Lafız olarak buna ihtilaf etmez. Ancak hâsıl olmayamı ibraz için bir nükte lafzı dışındadır. Sebeplerin güçlü olması veya gerçekleşmemiş bir şeyi gerçek gibi göstermek ya da gerçekleşmiş bir şey konusundaki isteği göstermek. Örneğin: Güzel sonucu elde edersem işte istediğim odur. İsteyen kişi bir işi elde etme isteği konusunda azmederse o konuda hayali çok olur veya ona hayal ettirilir. “iffetli olmayı istediklerinde” örneğindeki gibi.

muḥālefet ancak bir nükte bir fā'ideye binā' olabilir. Çünkü lafz ile ma' nā arasındaki muvāfaqatdan nüktesiz 'adūl bzb-1 belāğatta memnū' dur. Bu nüktede meşelen esbāb-ı eşzāniñ in' iḳādı ḫālinde in eşzeynā kāne kezā gibi şartıñ ḫuṣūlune şuru' olunmuş esbābiñ kuvvetinden yāḫūd in mutte gibi vuḳū' için olan şey'i vāḳi' gibi göstermek için yāḫūd tefā'ul için yāḫūd şartıñ vuḳū'una rağbeti izḫār için ğayrı ḫāşıl olan emr-i mustakbeli ḫāşıl ma'rizinde olmuş şüretinde ibrāz gibi bir şeydir. *İn zafirte bi-ḫusni'l-ākıbeti fe-huva'l-merāmu* ḫusn-i 'ākıbetle kurtulduysam maḳşūdum budur gibi ki tefā'ul u izḫār rağbete mişāl olmaya şāliḫdir. Muşannif *fe-inne't-ḫālibe ilā āḫirih* kavliyle izḫār-ı rağbetiñ ğayrı ḫāşılı ḫāşıl şüretinde ibrāzını iḳtizā ettiğini anlatıyor. Diyor ki: Zīrā ḫālibiñ mustakbelde olan emriñ ḫuṣūlunde rağbeti buyurdukça onu çok düşünür. Bu çok düşünmek sebebiyle evāmir o ḫālibe māzīde ḫāşıl-ı taḫyīl olunur. Vuḳū'unda izḫār-ı rağbet üzerine *in eredne teḫaşşunen* nazm-ı şerifi vörid olmuştur. Onlarıñ teḫaşşunu zinādan imtinā'larını irādelerinde rağbetiñ teveffürüne delālet için māzī lafzıyla ityān buyurulmuştur. Su'āl *ve lā tekrehū feteyātukum 'ala'l-beğā'i in eredne teḫaşşunen* nazm-ı keriminde ikrāhdan nehyi teḫaşşunu irādelerine ta'liḳ teḫaşşunu irādeleriniñ intifāsında ikrāhiñ cevāzını iḳtizā eder. Bu su'āle vücūh-ı müteaddide ile cevāb veriliyor. Evvelkisi şart-ı ta'liḳiñ [91] şartıñ intifāsında mu'allaḳiñ intifāsını iḳtizā ettiğini teslīm etmez. Şartıñ intifāsı meşrūtuñ intifāsını icāb eder. Çünkü şart şey'iñ ya' nī cezāniñ vücūdunuñ mevḳūf 'aleyhidir diye istidlālde son derecede sākıḫdir. Çünkü bu istidlāl şart lafzınıñ iştirākından ḫuṣūle gelmiş bir ğalaḫ-ı eşeriyedir. Çünkü şart naḫviniñ *mā yetevaḳḳafu 'aleyhi vücūdu'ş-şey şey'iñ* mevḳūf 'aleyhinden ibāret olduğunu teslīm etmez. Belki şart-ı naḫvī kendisi üzerine bir cümleñiñ ya' nī cezāniñ maẓmūnuñ ḫuṣūlü mu'allaḳ olduğu ḫālde (inne ve iḫvānından) sonra mezkūr olan şeyden ibāretdir. Şimdi gerek mā yetevaḳḳafu yaleyhi vücūdu'ş-şey' ma'nāsına olan şart mizānınıñ gerek inne ve aḫavātından sonra zikredilen şartıñ her birerleri ma'nā-yı luğavīlerinden menḳūldür. (Şart 'aleyhi kezā) bir şey'i 'alāmet kıldığı vaḳitte denilir. İşrāḫu's-sa'a da bu ḫābīldendir. *İn kāne ḫāzā insānen fe-huva ḫayvānun* sözüümüz şart-ı cezā'dan 'ibārettir. ḫalbuki onuñ ḫayvan olması insān

olmasına mütevaḳḳif değildir. Kezā insān olmasının intifāsıyla ḥayvān olması muntefī olmaz. Belki emr burada ‘ aksinedir. Çünkü ğāliben şart-ı naḥvī melzūm cezā lāzımdır. (İkinci teslīmi bir cevābdır ki şöyledir: Bir şart ta‘ līḳin şartın intifāsı zamānında ḥükümün intifāsını iḳtizā etmesi o şart için başka bir fā’ide zāhir olmadıkda olabilir. Ḥālbuki burada ikrāhdan nehiyde mübālağa fā’idesi olması cā’izdir. Ya‘ nī onlar iffeti murād ettikleri vaḳitte mevlaları ‘ iffetlerini irādeye daha lāyıkdır demek olur. Yāḥud bu āyeti mevlalarının zinā ile ikrāhlarına karşı taḥşini murād edenler ḥaḳḳında nāzil olmuştur diye cevāb verilir ki buña göre ḥaḳīḳatde şart u cezā olmamış olur. (Üçüncüsü) [92] (lā nekrehū) nuñ ma‘ nāsı: ikrāhı ḥarām kılarız. Yāḥud sizden ikrāhdan çekinmeyi isterim demektir taḥaşşunu ‘ adem-i irāde zamānında ikrāhın ḥürmeti yāḥud ikrāhdan çekinmeyi taleb-i muntefī olur. Çünkü bu taḳdīrce ikrāhın intifāsı zarūrīdir. Çünkü zinā gibi bir fi‘ le ikrāh fā‘ il naḳīzini ya‘ nī teḥaşşunu murād ettikde olur. Bunların zinādan imtinā‘ ı ‘ adem-i irādeleri zamānında zināya ikrāh-ı taḥḳīḳ etmez. Şu ḥâlde ikrāha da ḥürmet-i taḥḳīḳ etmez. (Dördüncüsü) mefhūm muḥālefete nazaran āyetiñ bi-ḥasebi’z-zāhir ikrāhın ḥürmetiniñ intifāsına delālet ettiğini teslīm ederiz. Faḳaḩ icmā‘ -ı kātī‘ bu zāhire mu‘ āriz olmakla zāhir-i kātī‘ ile def’ olunur.

السكاكى او للتعريض نحو : لئن اشركت ليحبطن عملك ونظيره في التعريض : وما لي لا اعبد الذي فطرني أي : وما لكم لا تعبدون الذي فطركم بدليل واليه ترجعون ووجه حسنه إسماع المخاطبين الحق على وجه لا يزيد غضبهم وهو ترك التصريح بنسبتهم إلى الباطل ويعين على قبوله لكونه ادخل في إحاض النصح حيث لا يريد لهم إلا ما يريد لنفسه.¹⁶²

es-Sekkākī ev li't-ta'riḳi naḥvu le-in eṣṣraḳat le-yahbaḩanne ‘ameluke ve nazīruhu fī't-ta'riḳi ve mā lī lā a'budu'illezi faḩarani ey ve mā lekum lā ta'budūne'l-lezī faḩarakum bi-

¹⁶² Sekkākī şöyle dedi: ta'riz için, Allah'a ortak koşarsan işlerin mutlaka boşa gider. (Zümer/65) ve bunun bir benzeri yine ta'riz konusundadır: “Bana ne oluyor da beni yaratana kulluk etmeyeyim” yani size ne oluyor da sizi yaratana kulluk etmiyorsunuz, dönüşünüz ona olduğu halde” Burada güzelliğin yönü muhatapların kızgınlıklarını artırmamak, onlara nisbetle batılın açıklanmasının terki, onun doğru olduğunun kabulü ve kendi nefsinin isteğinden başka bir şey istememesi konusunda doğruyu duymalarıdır.

delīli ve ileyhi turce‘ūn ve vechu husnihi ismā‘u’l-muḥāṭabīne el-ḥaḳḳe ‘alā veçhin ve lā yezīdu ğaḍabehum ve huva terku’t-taşriḥi bi-nisbetihim ilā’l-bāṭili ve yu‘īnu ‘alā ḳabūlihi li-kevnihī edḥale fī imḥādi ‘n-nuşḥi ḥaysu lā yurīdu lehum illā mā yurīdu li-nefsihī.

Sekkākī diyor ki ğayr-ı ḥāşılı ma‘razında ibrāz bi’z-zikr olunan nükteleden dolayı olur. Yāhud ta‘rīzden dolayı olur. *Le’in eşrakat* nazm-ı şerīfi gibi ki eşrakat’daki ḥiṭāb hazret-i Muḥammed ‘aleyhis’s-selāmdır. Ḥalbuki peygamber efendimiziñ ‘adem-i işrākı ḳaṭ‘īdir. Faḳaṭ kendilerinden işrak şādır olanlarıñ a‘māli bāṭil oldu diye ta‘rīzden dolayı ‘alā sebīli’l-farż u taḳḍīr işrākı ḥāşıl-ı ma‘arazına ibrāz nüktesine mebnī māzī lafzıyla ityān buyurulmuşdur. Nasıl ki bir kimse saña [93] Sevdiği vaḳitte *vallāhu in şetemenī el-emīru lā ḍarabtuhu* diye ta’rizen söylersin. *le-in eşrakatınıñ* muzārī‘ maḳāmında ta’rız için (şartda māzī isti‘mālde deĝil) muṭlaḳā ta’rızde nazīrī (ve mā lī lā a‘budu ellezī faṭaranī) ḳavli gibidir ki (*mā lekum lā ta‘budūne’llezī faṭarakum*) sözü yaradana neden dolayı ‘ibādet etmiyorsunuz diye ta’rızdir. Çünkü burada ta’rız olmamış olsa āyetin siyāḳına (ve ileyhi turce‘ūn) deĝil (ve ileyhi rece‘a) münāsib olurdu. Bu *lā a‘budu ellezī faṭaranī* de ta’riziñ vech-i ḥaseni onlarıñ bāṭıla mensūb olduklarını taşriḥ etmeyerek o muḥāṭabına ğazablarını tezbīd etmeyecek ve ḥaḳḳı ḳabūle yardım edecek bir tarzda ḥaḳḳı işittirmek çünkü onlara ancak kendi nefsine murād ettiği şey’i murād ettiği için bu tarzıñ ihlāş-ı naşīhatde çok daḥli vardır.

و(لو) للشرط في الماضي مع القطع بانتفاء الشرط فيلزم عدم الثبوت والمضي في جملتها . فدخلها على المضارع في نحو لو يطيعكم في كثير من الامر لعنتم لقصد استمرار الفعل فيما مضى وقتنا فوقتنا كما في قوله تعالى: الله يستهزىء بهم وفي نحو: ولو ترى إذ وقفوا على النار لئنزيلة منزلة الماضي لصدوره عن لا خلاف في إخباره كما في ربما يود الذين كفروا او لاستحضار الصورة كما في قوله تعالى فتثير سحابا استحضارا لتلك الصورة البديعة الدالة على القدرة الباهرة .¹⁶³

¹⁶³ Lev, geçmiş zamanda şartın faydasınının kesildiği noktada şart için kullanıldığında mazi fiil olarak cümlelerinde sabit olmama ve geçmiş anlamları gerekir. Onun muzari (şimdi zaman) fiiline girmesi ise şu örnekteki gibidir: “Şayet o birçok işte size uysaydı sıkıntıya düşerdiniz” (Hucurat/7) Burada zamanla fiilin devamlılığının amaçlanması “Allah onlarla alay etmektedir” (Bakara/15) ayetinde olduğu gibidir. Örneğin,

ve lev li' -şarṭi fī'l-māḍī ma' a' -kaṭ' i bi-intifā' i' -ş-şarṭi fe-yelzemu ' ademu 'ş-şubūti ve'l-muḍiyyu fī cumleteyhā. Fe-duḥūluhā 'alā'l-muḍāri' fī naḥvi lev yuṭī' uhum fī keşīrin mine' -emri le- 'anittum li-kaşdi istimrāri' l-fi' li fīmā meḍā vaḫten fe-vaḫten kemā fī ḫavlihi te'ālā' lāhu yestehzi 'u bihim ve fī naḥvi ve lev terā iz vuḫifū 'alā' n-nāri li-tenzīlihi menzilete' -māḍī li-şudūrihi 'ammen lā ḫilāfe fī iḥbārihi kemā fī rubbemā yeveddu 'llezīne keferū ev li' stiḫḍāru 'ş-şūreti kemā ḫāle 'llāhu te'ālā fe-tuşīru seḫāben istiḫḍāren li-tilke 'ş-şūreti' -bedī' ati 'd-dālleti 'alā' l-ḫudreti' l-bāhireti.

[94] Bu kelimesi şartın intifası meczûm olduğu hâlde mâzîde şart içindir. Ya' nî şartın mazmûnunun marazan ḫuşûlüne cezânın mazmûnunun ḫuşûlünü ta' lîḫ içindir. Lev kelimesinde şartın intifası kaṭ' i olduğundan cezânın da intifası lâzım gelir. Meşelen muḫātabın kelimesinin intifası kaṭ' i olduğu hâlde ikrâmını kelimesine ta' lîḫ ederek lev ci' tenî le-ekremtuke dediğin vaḫitte bundan intifā' ikrâm lâzım gelir. İşte bu kelimesi şartın intifası kaṭ' i olduğu hâlde mâzîde şart için olduğundan farza tevāfuk etmesi için şart ve cezā' cümlelerinde 'adem-i şubūt-ı mâzî lâzım olur. Çünkü şubūt ta' lîḫa ve ḫuşûl-i farazîye istikbāl-i mâzîyye münāfidir. Şu hâlde lev'in cümlelerinde fi' liyeyi mâzîyeden 'adûl ancak bir nükte için olur. Şu hâlde lev yeti' ukum fī keşīrin mine' l-emri le' antum nazm-ı keriminde muzāri' e duḥūlü seçmiş zamānda vaḫten fe vaḫten itā' at fi' liniñ istimrārını kaşd nüktesine mebnîdir. *İnnemā naḫnu mustehizzūne* ḫavlından sonra *Allah yestehzi 'u bihim* kavli keriminde olduğu gibiki) istihzânın vaḫten ba' de vaḫtin ḫudûşü teceddüdünü kaşd maḫşadıyla Allah mustehzi 'un bihim denmeyib Allah yestehzi 'u bihim buyurulmuşdur. *Ve lev terā iz vaḫafū* 'ale' n-nār gibi nazm-ı şerifde muzāri' e duḥūlü bu fi' li muzāri' le iḥbārın iḥbārında ḫilāf olmayan zāt-ı āliden şudurundan dolayı bu muzāri' -

“Onların ateşin karşısında durdurulup... (En'am /27) ayetinde olduğu gibi “Kafirler Müslüman olsaydık diyecekler ... (Hicr/2) ayetinde olduğu gibi mazi konumunda şimdiki zaman fiilinin gelmesi gibidir. Veya Allahu teala'nın şu sözünde olduğu gibi kudretli parlak suretine delalet eden harika resmi göstermek içindir. “...Bulutı harekete geçiren Allah'tır. ...” (Fâtır/9)

i māzī menzilesine tenzīl içindir. Ve lev terādaki hıtab hazret-i Muhammed ‘aleyhi’s-selām yāhud örnek şânındañ olan herkesedir. İz vaqafū ‘ale’n-nār onlar gözler görünceye kadar altında olduğuna muṭṭalı‘ oluncaya kadar yāhud su kılub azāblarının mikdārını bilinceye kadar cehennem ateşi onlara gösterildiği vaqitte demektir. (Bir şey’i tefhīm ü ta’rīf ettiğin vaqitte vaqafu ‘alā kezā dersin (lev’in) cevābı maḥzūfdur. Le ra’eytu emren fazī‘ en demektir. Nitekim *rubbemā yevdedu ’llezīne keferū* nazm-ı kerīminde māzīdn muzāri‘ e ‘adül iḥbārında hilāf olmayan zāt-ı pāktan şadır olduğundan māzī menzilesine tenzīl nüktesine mebnīdir). Çünkü mā kelimesiyle ‘amelden mekfūf olan rabden soñra vāḳī‘ olan fi‘liñ māzī olmasını İbn-i Serrāc ve Ebū ‘Alī iltizām etdiğinden bu āyette muzāri‘ e duḥūlü bir nükteye mebnī olmuş olur. Yāhud şüretini istiḥzār için olur. Ya‘nī yā leytenā neruddu ve lā nekzibu bi-āyāti rabbinā dedikleri ve nār üzerinde mevḳūf oldukları ḥâlde kāfirin ru’yet-i şüretini istiḥzār için olur. Nitekim Allāhu’l-lezī ersele’r-riyāḥū nazm-ı şerīfenden soñra fe teşīru’s-sihāba nazm-ı şerifinde muzāri‘ lafzıyla irād buyurulması ḳudret-i bāhireye delālet eden o şüret-i bedī‘ ayı ya‘nī inḳilābāt-ı mütefāvite ve keyfiyet maḥşūşa üzere semā’ ile ‘arz arasında mustahir olduğu ḥâlde şehābı işāresi şüretini istiḥzār içindir. Bu da muzāri‘ in müşāhede edilmesi şânından olan ḥâl-i ḥāzıra delāletinden dolayı oluyor. Güyā sāmi‘ün o şüreti müşāhede etsin diye muzāri‘ lafzıyla istiḥzār etmiş oluyor.

واما تنكيره : فلإرادة عدم الحصر والعهد كقولك : زيد كاتب وعمرو شاعر. [95] او للتفخيم نحو
هدى للمتقين. او للتحقير 164

*Ve emmā tenkīruhu fe-li’l-irādeti ‘ademi’l-ḥaşri ve’l-‘ahdi ke-ḳavlike Zeydun kātibun
ve ‘Amrun şā‘irun ev li’t-tefhīmi naḥvu huden li’l-muttaḳīn ev li’t-taḥḳīri*
Müsnedün ileyhi tenkīr ta‘rifinden fehm olunan ‘ahd-ı ḥaşri ‘adem-i irāde nüktesine
binā’ olur. Zeyd kātib, ‘Amr şā‘ir sözü gibi yāhud tefhīm için olur. *Huden li’l-muttaḳīn*

¹⁶⁴ Belirsiz kullanmak ise hasredilmemesini istemek içindir. “Zeyd yazar, Amr şairdir” sözün gibi veya ululaştırmak için “inananların rehberidir” örneği gibi veya küçümsemek için “Zeyd bir şey değildir” cümlesi gibi.

naẓm-ı şerīfī gibi ki mübtedā-i maḥzūfuñ yāḥud *zālike'l-kitāb* kavliniñ ḥaberi olduğu re'ye göredir. *Huden lā yektene kunhehu* demektir. *Īn zelzeleti's-sā'atu şey'* 'azīm nazm-ı kerīmi de bunuñ gibidir. Yāḥud taḥkīr için olur. (mā Zeydun şey'en) gibi ki Zeyd ma'dūmāta mulḥaḥdır. Şey'un 'azīm olması şöyle dursun şey' ḥaḳīr bile değıdir demektir. Ba'zıları taḥkīriñ tenkīrden değı şey'eti nefiyden añlaşıldığını söyleyerek (el-ḥāşılı lī min hāzā'l-māl şey'un) kavliyle temsiliñ daha münāsib olduğunu söylüyor.

واما تخصیصه بالإضافة أو الوصف : فتكون الفائدة اتم كما مر. واما تركه فظاهر مما سبق واما تعريفه فلإفادة السامع حكما على امر معلوم له بإحدى طرق التعريف بأخر مثله أو لازم حكم كذلك نحو زيد اخوك وعمرو المنطلق باعتبار تعريف العهد أو الجنس وعكسهما والثاني قد يفيد قصر الجنس على شيء تحقيقا نحو زيد الامير أو مبالغة لكماله فيه نحو عمرو الشجاع¹⁶⁵

Ve emmā taḥşīşuhu bi'l-izāfeti ev el-vaşfi fe-li-kevni'l-fā'ideti etemme ve emmā terkuhu fe-zāhirun mimmā sebeka. Ve emmā ta'rīfuhu fe-li-ifādeti's-sāmi'i ḥukmen 'alā emrin ma'lūmin lehu bi-ihdā ṭuruḳi't-ta'rīfi bi-āḥara mişlihi ev lāzime ḥukmin ke-zālike naḥvu Zeydun aḥūke ve 'Amrun el-munṭaliḳu bi'tibāri ta'rīfi'l-'ahdi ev el-cinsi ve 'aksihimā. Ve's-sānī ḳad yufīdu ḳaşre'l-cinsi 'alā şey'in taḥḳīken naḥvu Zeydun el-emīru ev mubālağaten li-kemālihi fīhi naḥvu 'Amrun eş-şucā'u.

Müsnedi *Zeydun ḡulāmu raculin*¹⁶⁶ gibi izāfetiyle yāḥud *Zeyd raculun 'ālimun*¹⁶⁷ gibi vaş ile muḥaşşaş olarak ityān-ı taḥşīşīñ ziyādeliği fā'idenin etmesine müceb olur diye yukarıda geçtiği gibi fā'ideniñ isim olması nüktesine mebnīdir. Müsnedi izāfet ü vaş ile taḥşīşī terk-i terbiyene fa'ide-i māni'den dolayı müsnedi taḳyīdi terk bahşinde geçen

¹⁶⁵ Sıfatla veya tamlamayla tahsis edilmesi ise yüklemın faydasının en iyi düzeyde olması içindir. Bunu terk etmek ise daha önce geçen olgular nedeniyledir. Belirli olarak kullanmak dinleyenın bilinen bir iş konusundaki hükmü birçok belirlilik yolundan biriyle veya lazım olan hükümle belirtmesidir. Örneğın: “Zeyd erkek kardeşindir, Amr gidendir” belirliliğın istenmesine veya tür ve tam tersine itibar edilmesi ile olur. İkincisi ise cinsin belirli bir şeye kasrını ifade eder. Örneğın: “Zeyd emirdir” veya var olan mükümmelliği abartmak için “Cesur olan Amr” şeklinde kullanılır.

¹⁶⁶ Zeyd, bir adamın kölesidir.

¹⁶⁷ Zeyd, bilgin bir adamdır.

ma‘ lūmātdan zāhirdir. Müsnedi ta‘ rīf ıruq-ı ta‘ rıfıñ biriyle sāmi‘ e ma‘ lūm olan bir emr üzerine ma‘ lūmiyetde onuñ gibi olan *aḥūke Zeydun ve'l-munṭalaḩu* ‘Amrun gibi muşannıfıñ *fe-lā fāidetu’s-sāmi‘* kavlinde mübtedā’ ile ḩaberin ma‘ lūm olması kemāmıñ sāmi‘ e bir fā’ide-i meḩūleyi muḩayyed olmasına münāfı̄ olmadığına işāret vardır. Çüñkü sāmi‘ iñ kelāmıdan istifāde ettiği şey ḩaberıñ mübtedāya intisābı yāḩud mütekellimiñ ḩaberıñ mübtedāya intisābına ‘ alim olmasıdır. Sāmi‘ in menfı̄ mübtedā’ ve ḩaberi ‘ ilmı̄ birinin āḩire intisābını ‘ ilmı̄ icāb etmez. ‘Amrun *munṭaḩ* da ikincisi ya‘ nı ta‘ rıf-i cins-i i‘ tibārı ba‘ zen bir şey’e vāḩı‘ a muṭabıḩ ḩaṣr-ı ḩaḩıḩı̄ ile ḩaṣr-ı ḩasbıñı ifāde eder. Kendinden başka emır olmadığı vaḩitte Zeydu’l-emır sözüm gibi yāḩud ucunun o şeyde yāḩud o şey’in ucunda kemālinden dolayı ḩaḩıḩate değil mübālagata ḩaṣrı ifāde eder. ‘Amr eṣ-ṣecā‘ gibi ki ‘Amr ṣecā‘ at de kāmildir demektir. Başkasınıñ ṣecā‘ ati rütbe-i kemālden ḩaṣır olduğundan i‘ tidād-ı i‘ tibār edilmediği için ṣecā‘ at-i ‘Amra maḩşürdür. Tevehhümü şüretinde kemāmı ibrāz etmiş olursuñ. Kezā lām-ı cinsı̄ ile mu‘ arrif olanı mübtedā’ yaparak el-Emıru Zeydun eṣ-ṣecā‘ u ‘Amrun dediğin vaḩitte imāret-i Zeyde ṣecā‘ ati ‘Amr’a ḩaṣrı ifāde etmiş olursun.

وقيل الاسم متعين للابتداء لدالاته على الذات والصفة للخبرية لدالاتها¹⁶⁸

Ve ḩıle el-ismu müte‘ ayyinun li’l-ıbtidā’ i li-delāletihı ‘alā z-zāti ve’s-şıfatı li’l-ḩaberiyyeti li-delāletihā [96]

على امر نسبي ورد بأن المعنى : الشخص الذي له الصفة صاحب الاسم¹⁶⁹

‘alā emrin nisbiyyin ve rudde bi-enne’l-ma‘ nā el-şahşu’l-lezı̄ lehu eṣ-şıfatı şāḩibu’l-ismi.

¹⁶⁸ Ve denilir ki haberin sıfatı veya öznesi olmaya delalet eden bir şekilde başlayan bir ismin bulunması göreceli bir durumdur.

¹⁶⁹ Buna göre şahsın anlamı onun ismin sahibi olan sıfatı olmasındandır.

zāta delālet etdiği için muḳaddem olsun yāḥud mu'aḥḥar olsun ism-i mübtedā' olmağa müte'ayyindir. şıfatda emri nisbī ye delālet etdiği için muḳaddem olsun yaḥūd mu'aḥḥar olsun ḥaber olmaya müte'ayyindir. Çünkü mübtedā' evvelen söylendiği için mübtedā' değil belki ma'nā kendine müsned ü müşbet olduğu içindir. Ḥaberde şāniyen söylendiği için ḥaber değil belki ma'nā onunla müsned ü müşbet olduğu içindir. zāte ise mensūb ileyi şıfat ise mensūb bihdir. Şu ḥâlde ister Zeyd el-munṭalaḳ yāḥud el-munṭaliḳu Zeydun diyelim Zeyd mübtedā' munṭalık ḥaber olur dinildi. Bu İmām Rāzī merḥūmuñ re'yidir. İmām Rg̃zīniñ bu re'yī el-munṭaliku Zeydun ḳavlimiziñ ma'nāsı: kendisi için şıfat-ı s̃abit olan şahş-ı ḥāricī ism-i s̃āhibīdir ki Zeyd'den ibāret olan kimsedir diye redd olunur. Bu taḳdīre göre ism-i emr-i nisbīye delālet etmiş olur.

واما كونه جملة : فالتقوي او لكونه سببيا لما مر واسميتها وفعاليتها وشرطيتها لما مر. ووظرفيتها لاختصار الفعلية إذ هي مقدره بالفعل على الاصح واما تأخيره فلأن ذكر المسند اليه اهم كما مر. واما تقديمه فلتنخيصه بالمسند اليه نحو لا فيها غول أي بخلاف خمور الدنيا ولهذا لم يقدم الظرف في لا ريب فيه لئلا يفيد ثبوت الريب في سائر كتب الله تعالى. او التنبيه من اول الامر على انه خبر لا نعت كقوله له همم لا منتهى لكبارها وهمته الصغرى اجل من الدهر او التفاؤل او التشويق الى ذكر المسند اليه نحو: ثلاثة تشرق الدنيا ببهجتها شمس الضحى وابو إسحق والقمر¹⁷⁰

Ve emmā kevnuhu cümleten fe-li't-taḳavvī ev li-kevnihī sebebiyyen limā merre ve'smiyyetuhā ve fi'liyyetuhā ve şartiyyetuhā limā merre ve zarfiyyetuhā li'ḥtişāri'l-fi'liyyeti iz hiye muḳadderetun bi'l-fi'li 'alā'l-eşahḥi. Ve emmā te'ḥīruhu fe-li-enne zikre'l-musnedi ileyhi ehemmu kemā merre ve emmā taḳdīmuhu fe-li-taḥşīşihī bi'l-müsnedi ileyhi naḥvu lā fīhā ḡavlun ey bi-ḥilāfi ḥumūri'd-dunyā ve li-hāzā lem yuḳaddem eż-zarfı fī lā raybe fīhī li-ellā yufīdu şubūte'r-raybi fī s̃ā'iri kutubi'llāhi te'ālā ev et-

¹⁷⁰ Cümle olması ise güçlendirmek veya sebebi olmasından ötürüdür. Onun isim cümlesi olması veya fiil cümlesi olması veya şart cümlesi olması zikredildiği gibidir. Zarf cümlesi olması fiil cümlesini kısaltmak içindir çünkü aslında takdiren bir fiil ile yapılır. Sona bırakılması ise daha önce de müsnedün ileyhin zikredilmesinin daha önemli olmasından dolayıdır. Veya müsned ileyhin zikredilmesini teşvik etmek için şu sözünde olduğu gibi: Coşkusuyla dünyayı aydınlatan üç şey: kuşluk güneşi, Ebû İshak ve ay'dır.

tenbīhi min evveli'l-emri 'alā ennehu haberun lā na'tun ke-ḳavlihi lehu himemun lā muntehā li-kibārihā ve himmetuhu ecellu mine'd-dehri. Ev et-tefā'uli ev et-teşvīki ilā zikri'l-musnedi ileyhi ke-ḳavlihi şelāsetun tuşriku'd-dunyā bi-behçetihā. Şemsu'd-ḳuḥā ve Ebū İşhāka ve'l-ḳameru

Müsnediñ cümle olması taḳvī hükümün ḥuşūlü içindir yāḥud yukarıda geçtiği gibi müsnedi sebebi olduğu içindir. Muşannifiñ fe-li't-taḳvī ḳavlindeki lām-ı ğaraż için değıl sebebiyet için olduğundan fe'l-ḥuşūlü't-taḳvā bihā ma' nāsına diye şerḥ ettik. Bu ma' naya göre kendisiyle taḳvā maḳşūr olmayan ene sa' aytu fī ḥāçetike ve raculun cā'enī gibi taḥşiş şüretleriyle taḳvā ḥāşıl olduğu için dāḥil olurlar. Muḥavvelde diyor ki eğer naḥviyyūn mübtedāniñ haberi vaḳī' olan cümleñ inşā'ıyye olması saḥīḥ olmadığını tevehhüm ediyor çünkü haber şıdk u kezbe muḥtemel olan şeydir. Ve bir de haberiñ mübtedāya şābit olması vāciibtir. İnşā' ise nefsinde şābit olmadığı için ğayrısına şābit olamaz diyor. Bunun cevābı mübtedāniñ haberi mübtedāya isnād edilen şeyden 'ibārettir. Yoksa şıdk u kezbe muḥtemel olan şeyden 'ibāret değıldir. Naḥviyyūnuñ burada ğalaḫ-ı haber lafzınıñ iştirākından neş'et ediyor haberiñ mübtedāya şübutunuñ vüçubu ancak haber ve ḳaḫiyyede olur yoksa muḫlaḳan mübtedāniñ haberinden değıl, çünkü naḥviyyūn 'inde isnād-ı ihbārī ve inşā'iden e' amdır. [97] *Eyne Zeydun, innī leke hāzā, metā el-ḳitālu* gibi zarflar şıdk u kezbe muḥtemel olmadığı ve mübtedāya şābit olmadığı ḥālide ḥaberdir. (intehā) müsnediñ Zeydun Ebū munḫaliḳ gibi ism, Zeyd ḳāme gibi fi'l, Zeyd in tekremuhu yekremuke gibi şart olması yukarıda geçen nüktelerden dolayıdır. Ya' nī müsnediñ cümle olması sebebiyet yāḥud taḳvā içindi. O cümleñ ismiye olması devām-ı şübūt için fi' liye olması teceddüd ve ḥudūş ve ḳışa bir tarzda ezmine-i şelāşeniñ birine delādet içindi. Şartıye olması edevāt-ı şarttan ḥāşıl olan i'tibārāt-ı muḫtelife içindi. (Müsnedin zarf olması fi' liyeyi ihtişār maḳşadına mebnīdir. Çünkü cümle-i zarfiye ḳavl-i aşahḫa göre fi' l ile muḳadderdir.) Fi'd-dār (ḥaşale fi'd-dār demektir.) onuñ muḫtaşarıdır. Müsnedi te'ḥir müsnedün ileyhi taḳdīm baḥşinde geçtiği gibi müsnedün ileyhiñ zikr-i ehem olmasından ötürüdür. Müsnediñ taḳdīmi müsnedün ileyhi müsnede ḳaşr içindir. (fe li-taḥşişihı bi'l-müsnedün ileyhde bā'i maḳşūra dāḥildir. *Lā fihā ğavlun* gibi ki taḥşişu ḳaşrı ifāde için

müsned olan fih̄ā taq̄dīm edilmiştir. Ancak ci'tu ḥamūrun da ḡavl u izhāb-ı 'aql yoktur. Faḡaḡ dūnyā ḥamūru böyle değildir. Çünkü onlarda ḡavl vardır. İşte taq̄dīm-i taḡṣīṣī ifade ettiği için lā raybe fīhi ḡavl-i kerīminde müsned olan ḡarf müsnedün ileyh üzerine sā'ir kutub-ı ilāhiyyede raybīñ ṣübūtunu ifade etmesin diye taq̄dīm edilmedi. Müsnediñ taq̄dīmi yāḡud ol emrde na't olmayıp ḡaber olduğuna tenbīh için olur. Medḡ-i nebī 'aleyhi's-selām ḡaḡḡında Hazret-i Ḥasan raḡiya'llāhu anhuñ (lehu himemun lā muntehā li-kibārihā ve himmetuhu es-suḡrā ecellu mine'd-dehri) ḡavli gibi çünkü burada ḡarf olan lehu mübtedā' olan himem den sonra getirse ḡarfiñ ḡaber ü küll na't olduğu tevehhüm olunurdu. Me'ālī: Besmele-i fātiḡa nubuvvet ḡātīme- muṣḡaf hidāyet olan resūlü ekrem ṣalla Allāhu 'aleyhi ve sellem efendimizin öyle himem-i kebīre vü keṣīreleri vardır ki kibārīniñ muntehāsı yoktur. Taḡdīdu taṣviri ḡābil değildir. Onuñ himmet-i ṣaḡīresi dehrden, dūnyādan a'ḡamdır demektir. Bu beytiñ mā ba' di şöyledir. *lehu rāḡatun lev enne mi'sṣāre cūdiḡā 'alā'l-berri kāne'l-berru endā mine'l-baḡri* raḡa, kef ¹⁷¹ma' nāsına ise de mecāz-ı mürsel ḡariḡiyle burada ni' met ve ihsān murāddır. Mi'sār, 'aṣara gibi onda bir demektir. Me'ālī: Peygamber 'aleyhi's-selām efendimizin öyle büyük rāḡa-i sa' ādetleri vardır ki o rāḡa-i sa' ādetleriniñ ya' nī ev cūd ü seḡāsıniñ 'aṣarı ḡara üzerine olsa ṣüpheşiz kara denizden daha yaṣ olurdu demektir. Müsnediñ taq̄dīmi tefā'ul yāḡud sāmi'ini müsnedün ileyhi ḡikre teṣvīḡ için olur. *ṣelāṣetun teṣruku ilā āḡirihi* beyti gibi. Me'ālī: Dūnyayı ḡüzelliḡiyle aydınlatan üçtür. Vaḡt-i ṣaḡāda olan ḡüneṣ, Ebū İṣḡak el-Mu' taṣım, ḡamer demektir. [98] İşte burada müsned olan ṣelāṣete ḡavli müsnedün ileyhi ḡikre teṣvīḡ-i ḡuṣūlü için taq̄dīm edilmiştir. Tefā'ül için müsnedin taq̄dīmi *sa'idet bi-ḡurreti veḡeki el-eyyāmu ve tezeyyenet bi-baḡā'ike'l-a'vāmu* beytinde olduğu gibi ki müsned olan sa'idet kelimesiniñ taq̄dīmi tefā'ül ḡuṣūlü içindir. ḡurra feres ḡaḡḡında müceb-i memnūniyet olan alnının beyazlıḡı ma'nāsına mevzū' olup muḡlaḡa ḡüsn-i behcet ma'nāsında müste'ār olmuṣtur. Cemāl-i vechinle eyyām mes'ūd oldu beḡā' vü devāmınla seneler ziynetlendi demektir.

تنبيه : كثير مما ذكره في هذا الباب والذي قبله غير مختص بهما كالذكر والحذف وغيرهما والفظن

¹⁷¹ avuç

إذا اتقن إعتبار ذلك فيهما لا يخفى عليه إعتبار ه في غيرهما. ¹⁷²

Tenbīh: keşīrun mimmā zükire fī hāzā'l-bābi ve 'llezī kablehu ğayru muhtaşşin bihimā ke'z-zükri ve'l-ħazfi ve ğayrihimā ve'l faṭinu izā etḡane i'tibāre zālike fīhimā lā yuḡfā 'aleyhi i'tibāruhu fī ğayrihimā.

Bu bir tenbīhtir: Şu müsned bābında ve bundan evvel olan müsnedün ileyh bābında mezkūr olan zıkr ħazf ve bunlarıñ ğayrı olan ta'rif, tenkīr, taḡdīm, itlāk ve ğayrısı gibi aḡvālīñ çoĝu bunlara muhtaş deĝildir. Belki zamīr-i faşl gibi ba'zısı bunlara muhtaşdır. Çünkü zamīr-i faşl müsnedün ileyh müsnedün ileyh beyninde olmaĝa maḡşūrdur. Faṭīn olan kemmiye bu iki bābda olan aḡvāl-i keşīreyi i'tibārı aḡkām ve itḡān ettiĝi vakte bu iki bābıñ ğayrısı olan mef'üllerde ve mülḡaḡlarında muzāf ileyhde i'tibārı gizli kalmaz.

أحوال المتعلقة الفعل

Aḡvālu mute'alliḡāti'l-fi'

Dördüncü bāb fi'le mute'alliḡ olan umūruñ aḡvālīni beyāna da'irdir. Müsnedün ileyh ile müsned bābında mezkūr olan aḡvālīñ çoĝunuñ mute'alliḡāt-ı fi'lide de cārī olacaĝına tenbīhde mücmelen işāret etmiş ise de şāyān-ı dikkat olan mef'ülü ħazf, fi'üzerine taḡdīm, ma'mülātıñ ba'zısını ba'zısına taḡdīm gibi aḡvālīni beyān için şübā-yı vaż'edip buña bir muḡaddime müteheyi' ederek diyor ki:

الفعل مع المفعول كالفعل مع الفاعل في ان الغرض من ذكر معه افادة تلبسه به لا افادة وقوعه مطلقا

173

¹⁷² Bu ve daha önceki bāblarda zikredilen konuların çoĝu zıkr, ħazf vb. kıvrak zekālī kişi bu iki bölüme dikkat ederse diĝer konuları kavrayacaĝı açıktır.

¹⁷³ Fiil, mef'ul ile beraber fail ile olan fiil gibidir. Onunla zikredilmesinin amacı mutlak olarak fiilin gerçekteşmesi deĝil fiilin onlarla ilgisini ifadedir.

el-fi'lu ma'a'l-mef'uli ke'l-fi'li ma'a'l-fā'ili fī enne'l-ğarađe min zikrihi ma'ahu ifādetu telebbusihi bihi Lā ifādetu vuķū'ihī muṭlaķen.

Fi' liñ müte' addī olduğu mef' ul bih ile ḥālī fā' il ile olan ḥālī gibidir. Nasıl ki fi' l fā' ile isnād ettiğin vaķitte ğarażın yalnız fi' liñ nefsinde vücūdunu ifāde deđil belki fā' ilden vuķū' unu ifāde olduğu gibi mef' üle de ta' diye ettirdiğin vaķitte vücūdunu ğarażın fi' liñ mef' üle vuķū' unu ifāde olmuş olur. Şu ḥâlde fā' il ile mef' ũlde fi' liñ 'ameli ancak fi' liñ bunlara iltibāsı bilinmek için olmakta fā' il ile mef' ũl ictimā' etmiş olur. Çünkü fā' ilde ref' 'ameli fi' liñ kendinden vuķū' u cihetinden oña iltibāsı bilinmek, mef' ũlde naşb 'ameli fi' liñ oña vuķū' u cihetinden oña iltibāsı bilinmek içindir. Ammā fi' liñ kimden vuķū' unu yāḥud kime vuķū' unu bildirmegi murād etmeyerek yalnız nefsinde vuķū' unu iḥbār-ı murād edilirse o vaķitte mücerred vücūdu [99] ifāde eden kāne đarabe yāḥud vaķa' a, đarabe gibi 'ibāre ile söylemek lāzımdır. Muşannifin bunla mebnī şerḥ şadrında yazdığım buraya kadar sözler Şeyḫ 'Abdu'l-ķāhir' iñ Delā' ilu Í' cāz' indandır. Şimdi muşannifin ibāresini şerḫe dönelim: Fā' il ile mef' ũlden her birerlerini lafzen veya taķđiren zıkrden ğarażın fi' liñ bunlara mebnī ifāde olmasında mef' ũl bihi ile olan fi' l fā' ili ile beraber olan fi' l gibidir. Lakin fā' ile telbīsi ondan vuķū' u cihetinden mef' üle telbīsi oña vuķū' u cihetindedir. Yoksa bunların her birerlerini fi' l ile berāber zıkrden ğaraż kimden vāķī' olduğunu kime vāķi' olduğunu bildirmeyi murād etmeyerek fi' liñ nefsinde şübūt u vuķū' unu ifāde deđildir. Çünkü ğaraż bu olmuş olsa o vaķitte fā' ili mef' ũlü zıkr-i 'abeş olmuş olur. Belki o vaķitte vaķ' u' đ-đarb yāḥud şebtu' t-đarb gibi mücerred vücūd-ı fi' le delālet eden 'ibāre ile söylenir. Ḥattā yalnız fi' liñ kimden vāķi' olduğuna telbīs murād edildiğinde 'abş olmamak için mef' ũl terk edilip Zeyd yu' tā denilir de fi' l ile beraber mef' ũl zıkr edilmez. Kime vāķi' olduğuna telbīs murād edildikde fā' il terk edilir. Fi' l mef' ũl için binā' edilirde fi' l mef' üle isnād edilir.

فإذا لم يذكر معه فالغرض إن كان إثباته لفاعله أو نفيه عنه مطلقاً نزل منزلة اللازم و لم يقدر له مفعول لأن المقدر كالمذكور و هو ضربان لأنه إما أن يجعل الفعل مطلقاً كناية عنه متعلقاً بمفعول

مخصوص دلت عليه قرينة أولا الثاني كقوله تعالى قل هل يستوي الذين يعلمون و الذين لا يعلمون¹⁷⁴

fe-izā lem yuzker ma‘ahu fe‘l-ğarađu in kâne işbātehu li-fā‘ilihi ev nefyehu ‘anhu muṭlaķen nuzzile menzilete‘l-lāzımı ve lem yuķadder lehu mef‘ūlun li-enne‘l-muķaddere ke‘l-mezkūri ve huva đarbāni li-ennehu immā en yuc‘ale‘l-fi‘lu muṭlaķen kināyeten ‘anhu mute‘alliķen bi-mef‘ūlin maḥşūşin dellet ‘aleyhi ķarīnetun ev lā eş-şānī ke-ķavlihi te‘ālā ķul hel yestevī‘llezīne ya‘lemūne ve‘llezīne lā ya‘lemūne.

Şimdi fā‘iline müsned olan fi‘l ile beraber mef‘ūl bihi zıkr edilmeyince eđer ğaraż o fi‘li fā‘iline muṭlaķā işbāt yāḥud o fi‘li fā‘ilinden muṭlaķān nefy ise ya‘nī cemī‘-i efrādı murād edilmek şūretiyle fi‘lde ‘umūm yāḥud ba‘zı efrādı murād edilmek şūretiyle fi‘lde ḥuşuş-ı i‘tibār etmeyerek ve ‘umūm u ḥuşuş şöyle dursun fi‘liñ kime vāķi‘ olduğunu i‘tibār etmeyerek muṭlaķā fā‘ile işbātı yāḥud fā‘ilinden nefyi olursa o fi‘li müte‘addī bu taķdīrce lāzım menzilesine tenzīl edilir de kendisine mef‘ūl taķdīr edilmez. (Çünkü ķarīneniñ delāleti vāsıtasıyla muķadder olan mezkūr ḥükmündedir. Sāmi‘ bundan kendisi üzere vāķi‘ olana ta‘līķi i‘tibārıyla fi‘liñ fā‘ilden vuķū‘unu iḥbār ğarażıyla söylediđini tevehhüm eder de mütekellimiñ ğarażı bozulmuş olur çünkü (fulān yu‘ṭī ed-denānīr) sözüümüz onun mu‘ṭī olduğunu beyān için deđil i‘ṭāniñ mütenāvil olduđu cinsi beyān için olur ki bu söz ondan i‘ṭāniñ vücūdunu nefy ññedene karşı deđil denānīriñ ğayrısını i‘ṭāyı işbāt ve inkār edene karşı olur. İ‘ṭāniñ vücūdunu nefy edene karşı yalnız (fulān yu‘ṭī) demek lāzım gelir. Bu lāzım menzilesine tenzil edilen de iki kısımdır. Çünkü yā fi‘li muṭlaķ olduđu ḥālde ya‘nī kendisinde ‘umūm yāḥud ḥuşuş-ı i‘tibār etmeyerek ve mef‘ūle ta‘līķi i‘tibār edilmeyerek kendisine ķarīne delālet eden mef‘ūl-i maḥşūşa müte‘allik olduđu ḥālde o fi‘l kendi nefsinden kināye kılınır. [100] Yāḥud böyle kināye kılınmaz. İkincisi ya‘nī kināye kılınmayan ķul hel yestevī‘llezīne ya‘lemūne ve‘llezīne lā ya‘lemūn

¹⁷⁴ Onunla birlikte zikredilmezse bunda amaç onu failine isbat etmek veya mutlak suretle olumsuz yapmaktır. Fiil lāzım menzilesine indirilir ve ona bir meful takdir edilmez çünkü takdir edilen şey zikredilmiş gibidir. O iki türdür çünkü fiil mutlak kılındığı gibi ona delalet eden özel bir mefule bağlı olarak kinaye olur. Allāhu te‘ālā’nın şu sözü gibi: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? (Zümer/9)

naẓm-ı şerifi gibidir. Çünkü bundan ğaraẓ efrādında ‘umūm-ı huşuṣ i‘ tibār etmeyerek ve ma‘lūm-ı ‘ām yāhud haṣṣa te‘allukunu i‘ tibār etmeyerek onlara ‘ilm-i iṣbāt ötekilerinden nefyden ma‘nāsıda kendisinde ‘ilm bulunan ile bulunmayanın müsāvātını nefydir. Bununla berāber muṭlaqan ‘ilmi kendisine ẓarīne delālet eden ma‘lūm maḥṣūṣa ‘ilmden kināye kılınmamıştır. Muẓāf bu ikinci kısmın keṣret-i vuḳū‘undan dolayı ḥāline ihtimāmın eşedd olduğunu tenbīh için taḳdīm etmiştir.

السكاكى ثم اذا كان المقام خطايا لا استداليا افاد ذلك مع التعميم دفعا للتحكم. والاول كقول
 البحتري في المعتز بالله: شجو حساده وغيظ عداه ان يرى مبصر ويسمع واع أي ان يكون ذو رؤية
 وذو سمع فيدرك محاسنه واخباره الظاهرة الدالة على استحقاقه الامامة دون غيره فلا يجدوا الى
 منازعته سبيلا¹⁷⁵

es-Sekkākī ṣumme izā kāne'l-maḳāmu ḥiṭābiyyen lā istidlāliyyen efāde zālike ma‘a't-ta' mīmi def'en li't-teḥakkumi ve'l-evvelu ke-ḳavli'l-Buḥturī fi'l-Mu'tezi bi'llāhi. Ṣecvu ḥussādihi ve ḡayzu 'idāhu / en yerā mubṣirun ve yesma' u vā' in ey en yekūne zū ru 'yetin ve zū sem' in fe-yudrike meḥāsinehu ve aḥbārehu'z-ẓāhirete'd-dāllete 'alā istiḥḳākihi'l-imāmete dūne ḡayrihi fe-lā yecidū ilā munāza'atihi sebīlen.

İmām Sekkākī lāmın istiḡrākı ifadesini baḥşinde diyor ki *maḳāmu'l-mu'mini 'izzun kerimun ve'l-münāfiḳi ḥabbun le'imun* ḳavl-i şerifi gibi istidlāli deḡil ḥiṭābı ya'nı zımnı olursa lām ile ma'rūf olan bu meāllerde olduđu gibi müfred olsun yāhud emr yecibu'l-muḥsinin ve'l-mu'minūn ḡaru'l-kerīmūn ve'l-münāfiḳūn ḥabbūn le'imūn gibi ceme

¹⁷⁵ Sekkākī diyor ki: bundan sonraki makam hitabi makamdır. Tahkimi uzaklaştırmak için genelleştirmeyle ifa edilmesini delil olarak göstermek ister. Birinci kısım Buhturî'nin, el-Mu'tezz billah hakkındaki sözü gibidir. "Kıskanmaların cesareti, düşmanlarının kini/ görenin görmesi, bilinçli olanın iştmesi yani ileri görüşlü olması, duyuş sahibi olması böylece güzellikleri idrak eder ve imamlığı hak ettiğini gösteren açık haberlerini anlaşılır kılar ve onu çekiştirmek için başka bir yol bulamazlar."

olsun istiğrāka ḥaml olunur istiğrāka ḥamliñ ‘ illeti de ḥaḳīḳat her birerlerinde müteḥaḳḳik olduğu halde bir ferdi ḳaşd edib diğfer ferdi ḳaşd etmemek eḥadu mütesāvīyini āḥire terciḥ ve teḥakkümü ibhāmdır. Soñra Sekkāki mef’ülü ḥazf baḥşinde diyor ki: ba’zen (filān yu’ṭi) gibi sözde lâmiñ ṭarīḳ-i mezkūr ile istiğrākı ifādesinde mübālağayı ibhām için filān i’ṭā’ fi’lini işler. Bu ḥaḳīḳati icād eder ma’nāsına zehābdan dolayı (fi’li müte’addiyi lâzım menzilesine tenzil ile nefis fi’le ḳaşd için mef’ül ḥazf edilir. Şimdi muşannif-i merḥūm Sekkāki’nin ṭarīḳi mezkūr ile ta’birini maḳām-ı ḥiṭābı olursa lâm ile mu’arrif olan istiğrāka ḥaml olunur ḳavline işāret yaparak diyor ki: (Bundan sonra ya’nī ġarāz-ı aşl-ı fi’liñ şübūtu ve kināye i’tibār etmeyerek lâzım menzilesine tenzil olduktan sonra maḳām-ı istidlāli ya’nī kendisinde yaḳīn burhānı ṭaleb edilir. Bir şey değıl belki ḥiṭābı ya’nī mücerred ḳan ile iktifā’ olunur bir şey ise o maḳām ḥiṭābı yāḥud o fi’li mezkūr ġarāzın o fi’liñ fā’iline muṭlaḳā şübūtu yāḥud fā’ilden muṭlaḳā nefyi olduğunu taḥakküm ve terciḥ bilā mücerreden ḥazrdan dolayı ifrād-ı fi’lde ta’mīm ile berāber ifāde eder. ‘Allāme diyor ki muşannifiñ kelāmıñ taḥḳīḳi şudur: Mef’ül ḥazf edildiğı vaḳitte yu’ṭiniñ ma’nāsı: yef’alu

Dk. ġur tecrübesi olduğundan kolaylıkla aldanan, ḥab ḥā’nın fetḥ-i ve kesriyle ḥiylekār ve beyne’n-nāsi şerre sā’i olan kimse ya’nī mü’miniñ hemini āḥirete isti’dāda maşrūf olduğundan umūr-ı dūnyeviyyeye mücerreb değıldir. Şimdi bu ḳaḍiyyeler maḳbūlāt-ı şer’iyyeden ve mu’teḳadāt-ı islāmiyyeden olmakla ḥiṭābıdır. minhu [101] el-i’ṭā’ demektir. Şu ḥālide bu i’ṭā’ fi’liniñ maşdarı lâm-ı ḥaḳīḳi ile mu’arrif olduğu için maḳām-ı ḥiṭābı de eḥadu mütesāvini bilā mercaḥ-i āḥire terciḥden ihtirāz için i’ṭāatin istiğrākı ve şümūlüne ḥaml vācibdir. (intehā) ol kisi ya’nī fi’li muṭlaḳ olduğu ḥalde kendine ḳarīne delālet eden mef’ülü maḥşūşa müte’allik olarak kendisinden kināye kılınan fi’l Mu’tez billāh ḥaḳḳında Buḥturi’niñ *Şecvu hussādihi ve ġayzu ‘idāhu / en yerā mubşirun ve yesma’u vā’in* ḳavli gibi ki Mu’tez billāha ḥased edenleriñ ḥüznü oña düşman olanların kinini görmek ve işitmek şāḥibi olmaktır ki başarla meḥāsini sem’ ile başkasının değıl ancak onuñ imāmeti istiḥḳākına delālet eden ihtibār-ı zāhiresini işitir de imāmeti temenni eden a’dā vü ḥassādı onunla imāmette münāza’aya yol bulamazlar demektir. Ḥāşılı (*yerā*

ve *yesma(u)* fi'leri mef'ülü maḥşūşa te'alluk etmeyerek yaşıduru minhu'r-ru'ye ve's-semā' ma'nāsına olmak üzere lāzım menzilesine tenzīl edildikten sonra meḥāsin ü aḥbārından ibāret olan mef'ülü maḥşūşa müte'allik ru'yet-i semā' dan kināye kılındı. Bu muṭlaḳ ru'yet-i semā' -ı mef'ül-i maḥşūşa müte'allik ru'yet-i semā' dan kināye kılınması da muṭlaḳ ru'yet ile āṣār-ı mehāsinini ru'yet arasında kezā muṭlaḳ semā' ile aḥbārını semā' arasında onun āṣār-ı aḥbārınıñ gizlenmesi mümteni' olur bir ḥayşiyette çok ve meṣhū olmasından her güzeli görür. Her dinleyen işitir. Ḥattā her güzeli ancak onun āṣārını görür her dinleyen ancak onun aḥbārını işitir diye delāletten için mülāzeme iddi'asıyla oluyor ki kināyede olduğu üslūb üzere melzūmu zıkr edip lāzımı irāde etti. Şimdi mef'ül zıkr yāḥud taḳdīr edilse şübhesiz bu ma'nā ḡayb olur çünkü mef'ülü zıkrden teḡāfūl ve i'rāzda bunun fazā'ilinde memdūḥūñ fazā'ili ile münferid olduğunu bilmek için işitmek ve görmek ṣacī olmaklığın kāfī olduğuna īzān vardır.

والا وجب التقدير بحسب القرائن. ثم الحذف اما للبيان بعد الابهام كما في فعل المشيئة ما لم يكن تعلقه به غريبا نحو فلو شاء لهداكم اجمعين بخلاف نحو ولو شئت ان ابكي دما لبكيتته واما قوله : ولم يبق مني الشوق غير تفكرى فلو شئت ان ابكي بكيت تفكرا فليس منه لان المراد بالاول البكاء الحقيقي¹⁷⁶

“

Ve illā vecebe't-taḳdīru bi-ḥasebi'l-ḳarā'ini ṣumme'l-ḥazfu immā li'l-beyāni ba'de'l-ibhāmi kemā fī fi'li'l-meṣī'eti mā lem yekun te'alluḳuhu bihi ḡarīben naḥvu fe-lev ṣā'e le-hedākum ecma'īn bi-ḥilāfi naḥvi ve lev ṣi'tu en ebkiye bekeytu tefekkuren fe-leyse minhu li-enne'l-murāde bi-evveli'l-bukā'u'l-ḥaḳīḳiyyu.

Eğer fā'iline müsned olan fi'li müte'addī ile berāber mef'ül zıkr edilmediği zamānda

¹⁷⁶ Karinelere göre mefulün takdiri gerekli olur. Sonra ya kapalıktan sonra beyân amacıyla hazf edilir. Dileme anlamında fiilde olduğu gibi onun mefule bağlanması ilginç değildir. Örneğin: Dileseydi hepimizi doğru yola sevk ederdi. (En'am/149) Bunun tersi şu örnekte olduğu gibidir: “Eğer kan ağlamak isteseydim ağlardım.” Ancak şu söze gelince: “Özlem, bana düşüncemden başka şey bırakmadı, eğer ağlamak isteseydim fikir olarak ağlardım.” Bu kabilden değildir çünkü burada ilk ağlama gerçek bir ağlamayı ifade etmektedir.

ğaraż o fi'li fā'iline muṭlaḳā işbāt yāhud muṭlaḳā nefy olmayıp belki mef'ülü ğayr-ı mezkûre te'alluḳu ḳaşd olunursa mef'ülü ta'biyete delâlet eden ḳarînelere göre mef'ülü taḳdîr vâcib olur. Ḳarîne 'âm ise mef'ül 'âm olur. Sâ'iliñ (hel ra'eyte eḳaden) sözüne karşı (ra'eytu) diye cevâbiñ gibi ki (ra'eytu eḳaden) demektir. Ḳarîne-i ḥaş ise [102] Mef'ülü ḥaş taḳdîr edilir sâ'iliñ (*Hel ra'eyte Zeyden*) su'âline cevâben (ra'eytu) sözün gibi ki (ra'eytu Zeyden) demektir. Bundan soñra ḳarîneniñ delâlet ettiği mef'ülün ḥazfı baḥşine gelem bu yâ ibhâm ve ḥafâdan soñra beyân u izhâr için olur. Meşyet-i irâde muḥabbet fi'llerinde olduğu gibi ki bu fi'ller şart-ı vâḳi' oldukda cevâbı mef'ülü maḥzûfa delâlet eder. Meşelen lev uhibbukum lâ'atâkum gibi ki (*lev uhibbu a'tâekum lâ'atâkum*) demektir. 'Allâmeniñ mef'ülü maḥzûf delâletini bu fi'leriñ şart-ı vâḳi' olmasıyla taḳyîd-i ğâlîbe nazarıdır. Çünkü buñdan dolayı mef'ülü maḥzûf olan müşbet fi'li ba'zen şarta vâḳi' olmamış bulunur. (*Bi-mişyeti'llâh tehtedün*) ḳavlinde olduğu gibi ki (bi-meşyeti'llâh hidâyetikum tehtedün) taḳdîrindedir. Bu meşyet ve emsâli olan fi'leriñ mef'ülünüñ ba'de'l-ibhâm beyân için ḥazf edilmesi o fi'liñ o mef'ülü maḥzûfa te'alluku ğarîb olması müntefî oldukçadır. *fe-lev şâ'a le-hudâkum ecma'in* ḳavli kerimi gibi ki *lev şâ'a vallahu hidâyetukum li-hudâkum ecma'in* taḳdîrindedir. Şimdi burada lev şâ'a buyurulunca 'âmiliñ ma'mülüne te'alluku ḳabilinden müşbet fi'liñ te'alluḳ ettiği bir şey olduğunu sâmi' mübhemce añlar. Faḳat şartıñ cevâbı getirilince o ibhâm beyân edilmiş olur. *ve lev şî'te en ebki demen le-bekeytu* gibisi bunun ḥilâfına mülâbisdir. Çünkü müşbet fi'liniñ bukâ'ı deme te'alluḳu ğarîbdir. Çünkü kelâm-ı bulegâda bu tarzda zikri ḳalîldir. Sâmi' iñ zihninde mef'ül teḳarrur etsin en-nisbet ḥaşıl olsun diye zikre mecbûriyet ḥaşıl olmuştur. Beytiñ tamâmi şöyle dir. *ve lev şî'te en ebkiye demen le-bekeytuhu / 'aleyhi ve lâkin sâḥatu's-şabri evsa'u) ve a'dedtuḥu zaḥren li-kulli melemmetin/ve seḥmu'l-menâyâ bi'z-zaḥâ'iri mevli'un en ebkiye'* deki mâ'ı maşdariyye gibi 'add olunarak ebkiye'de 'ameli ihmâl edilmiş yāhud (ebki)niñ sükûtu zarûret-i vezn içindir. (seḥmu'l-menâyâ) o lev m okları ma'nâsına ve müşebbeh bihiñ müşebbehe izâfeti ḳabilinden (mevla') ḥariş ma'nâsına ism-i mef'üldür. (me'âli şöyle dir:) Eđer vefât eden oğluma ḳân ağlamak istersem ağlardım. Faḳat şabrımıñ

sāhası pek vāsi' dir. Ben onu her bir meşā'ib ve şedā'id için zaḥīre ḥāzırlamıştım. Hālbuki sehmu menāyā böyle zaḥīrelere böyle dayanacak kimselere ḥarīşdir. Ammā ve lem yebka ilā āḥirihi kavli ba'zılarınıñ tevehhüm ettiği gibi ġarābet ta'alluḡundan dolayı müşbet fi'liniñ mef'ülünüñ ḥazfı terk edilmiş kabālınden değildir. Çünkü ol ki bukā'dan bukā'ı ḥaḳīḳī murāddır. Çünkü şā'ir 'aşk u iştıyāḳ beni eritip bitirmiş tefekkürümden başka bir şey'imı bırakmamıştır. Şu ḥâlde ben ağlamak bile istesem tefekkür ağlayacaktım demek istemiştir.

واما لدفع توهم ارادة غير المراد ابتداء كقوله وكم ددت عني من تحامل حادث وسورة ايام حزن الى العظم اذ لو ذكر اللحم لربما توهم قبل ذكر ما بعده ان [103] الحز لم ينته الى العظم.¹⁷⁷

Ve immā li-def'i tevehhumi irādeti ġayri'l-murādi ibtidā'en ke-ḳavlihi ve kem zıdte 'annī min teḥāmuli ḥādisin ve sevreti eyyāmin ḥazezne ilā'l-'azmi iz lev zukire'l-laḥmu le-rubbemā tuvuhhime ḳable zikri Mā ba'dehu enne'l-ḥazze lem yentehi ilā'l-'azmi.

mef'ülünü ḥazfı ya ibhāmdan soñra beyān nüktesine mebnī idi. Yāḥud ol emrde murādiñ ġayrısını irādeyi tevehhümü defe için olur. Ve kem zıdtu ilā āḥirihi kavli gibi (kem) ḥaberiyyedir. ve maḥalli (defe'at) ma'nāsına olan (Zıdtu) ya mef'ül olmak üzere mañşūbdur. (men teḥāmele ḥādes) kemiñ mumeyyezidir. (kem)i ḥaberiyye ile mumeyyezi arası bir fi'l-i müte'addī ile faşl edildiği vaḳitte o fi'liñ mef'ülüne mültebes olmaması için temyize bir men getirmek vācibdir. Kem terekū min ḥabbātin ve 'uyūnin ve kem ehleknā min ḳaryeti ḳavl-i şerifleri gibi (teḥāmül-i filān 'alī) bana 'adālet yapmadı demektir. Şāriḥ Zevzenī kimin mumeyyezi maḥzūf ve men teḥāmeledeki men de

¹⁷⁷ Bağlangıç olarak istenmeyen şeyin zannının ortadan kaldırılması içindir. Şu sözünde olduğu gibi: “Nice kez olaylara katlanmayı benden uzaklaştırdın ki o zorluklar eti kemiğe kadar kesene kadar bitmedi.” Bu demek oluyor ki burada kemiğe kadar lafzından önce et zikredilse belki de kesmenin kemiğe kadar gitmediği anlaşılırdı.

zā'idedir demiş ise de 'allāme hoşlaşmıyor. Çünkü 'allāmeniñ rabtına göre bu ḥazf ile min kelimesinin ziyādeliğinden istiğnā vardır. *sūreti eyyām* eyyāmiñ şiddet-i vuşūleti demektir. (me'ālī) ey memdūḥ kimine varınca ety u kesrden her bir ḥādīs-i keşriñ zulmünü ve her bir eyyām-ı keşireniñ şiddet-i vuşūletini çok def'a benden def'eyledin demektir. İşte burada ḥazezne'nin mef'ülü olan laḥm ḥazf ediliyor. Çünkü laḥm zıkr edilse māba'dı olan *ile'l'aẓm* kavlini zıkrden evvel ḥazz-ı kaṭ'ıñ 'azma müntehi olmadığı belki laḥmıñ ba'zısında olduğu tevehhüm edilmek ihtimāl olurdu. İşte ol emrde sāmi'den bu vehmī def' etmek ve kaṭ'ın laḥma kaçtığını ḥattā 'azmdan başka bir şey o kaṭ'a ru etmediğini sāmi' iñ nefsinde taşvīr etmek için laḥmıñ zıkrini terk etmiş oluyor.

واما لأنه ارید ذكره ثانيا على وجه يتضمن ايقاع الفعل على صريح لفظه اظهار الكمال العناية بوقوعه عليه كقوله: قد طلبنا فلم نجد لك في السؤدد والمجد والمكارم مثلا¹⁷⁸

ve immā li-ennahu urīdu zikrehu sāniyen 'alā vechin yeteḍammenu iḳā'e'l-fi'li 'alā şariḥi lafzihi izhāren li-kemāli'l-'ināyeti bi-vuḳū'ihī 'aleyhi ke-ḳavlihi ḳad ṭalebnā fe-lem necid leke fi's-sū'dedi ve'l-mecdi ve'l-mekārimi mişlen

Yāḥud fi'li şāniñ mef'üle vuḳū'una kemāl-i 'ināyeti izhārdan dolayı mef'ülün lafz-ı şariḥa fi'li iḳā'-ı mütezammin olur. Bir üslub üzere mef'ülün sāniyen zıkrı murād edildiği için mef'ül ḥazf edilir. *Ḳad ṭalebnā ilā āḥirihi* kavli gibi ki mef'ül ḥazf edilmeyip ḳad ṭalebnā leke meşelen dense işā'ında fe lem necidhu demek münāsib olacaktı. O vaḳit lem necid fi'li mişliniñ bulunmadığına kemāl 'ināyeti izhār etmemiş olacaktı ğaraẓı kaybolacaktı. Me'ālī: Siyādet ve şerāfet ve mecd-i mekremetde saña nazar aradık faḳat bulamadık demektir. Suyūṭī merḥūmuñ bu beytiñ ma'nāsını alarak şeyhi¹⁷⁹ ḥaḳḳındaki medhiyesinde *mā ṭalebnā le'alimnā ennehu mā leke fi'l-mecdi ve'l-mekārimi meşelen*

¹⁷⁸ Ondan dolayı gerçekleşmesine gösterilen özeni tamamlamak için açık bir şekilde lafzı gösteren fiili kapsayan bir tarzda ikinci olarak zikredilmek istenir. Şu sözünde olduğu gibi: Aradık, efendilikte, şereflikte ve cömertlikte senin benzerini bulamadık.

¹⁷⁹ Şeyh Takuyyuddin eş-Şeyh eş-Şumunni

ķavli bundan beliĝdir. Aynı bu ma' nādan dolayı zūr'r-rumme ' aks ederek *ve lem emdah li-arđihi bi-ši'ri / le'im en yekūne eṣābe mālen* demiş ki le'imīn lafz-ı şariḥe nefy-i medḥi ifā'a kemāl-i i'tinā ĝarazından dolayı ol ki fi'li yeşummuke lafzı şariḥinde ikincisini zamirinde i' māl etmiştir. Faķať arzan böyle deĝil (me'ālī) : le'im olan kimseyi mala sā'il olduĝu için hoşnut edeyim diye ši' r ile medḥ etmedim demektir.

ويجوز ان يكون السبب ترك مواجهة الممدوح بطلب مثل له.¹⁸⁰

ve yecūzu en yekūne's-sebebu terke muvāceheti'l-memdūhi bi-ṭalebi mişlin lehu.

ṭalebnāniñ mef'ulünü ḥazfa sebeb te'dibde mübālaĝa ķaşdından dolayı memdūhuñ müvācehesinde onun mişlini ṭalebi terk [104] olması da cā'izdir. Kezā Ebū Ḥazķda ba' de'l-ibhām beyānda vardır.

واما للتعميم مع الاختصار كقولك : قد كان منك ما يؤلم أي كل احد وعليه والله يدعو الى دار السلام
واما لمجرد الاختصار عند قيام قرينة نحو : اصغيت اليه أي اذني وعليه ارنى انظر اليك أي ذاتك
واما للرعاية على الفاصلة نحو ما ودعك ربك وما قلى واما لاستهجان ذكره كقول عائشة رضي الله
تعالى عنها ما رأيت منه ولا رأى مني واما لنكتة اخرى.¹⁸¹

Ve immā li't-ta'mimi ma'a'l-iḥtişāri ke-ķavlike ķad kāne minke mā yu'limu ey kulle eḥadin ve 'aleyhi vallāhu yed'ū ilā dāri's-selāmi ve immā li-mucerredi'l-iḥtişāri naḥvu aşĝaytu ileyhi ey uzni' ve 'aleyhi ķavluhu te'ālā rabbi erini enzur ileyke ey zāteke ve immā li'r-ri'āyeti 'alā'l-fāşileti naḥvu mā vedde'ake rabbuke ve mā ķalā ve immā li'stihcāni

¹⁸⁰ Burada övülen kişinin bir benzerini bulmakla yüz yüze gelmemenin uygun olabileceĝi bir sebep verilmiştir.

¹⁸¹ Ya da kısaltma ile birlikte genelleme yapmak içindir. Şu sözünde olduĝu gibi: Acı veren şey senden oldu yani herkese acı veren anlamındadır. Allah selamet yurduna davet etmektedir ayeti de böyledir. (Yunus/25) Sadece kısaltma yapmak için ise şu örnekteki gibi kullanılır: Ona kulak verdim. Yani kulaĝımı ona uzattım ve Allahu te'ālā'ya rabbim bana göster de sana bakayım yani senin zatına. (A'raf/143) Ya da bir fāsılaya (ayırma) riayet etmek içindir. Örneĝin, rabbini seni bırakmadı ve sana darılmadı ayetinde olduĝu gibidir. (Duhā/3) Ya da zikredilmesinin müstehcenliĝi sebebiyledir. Ayşe radiyallāhu 'anhā'nın şu sözü gibi: Ben ondan bir şey görmedim. O da benden görmedi. Yani burada avret yer kastedilmektedir ya da başka nüktelerden de olur.

zīkrihi ke-ḳavli ‘ā’işete raḳīya’llāhu ‘anhā mā ra’eytu minhu ve Lā ra’ā minnī ve li’r-rivāyeti ve immā li-nuktetin uḫrā.

yāḫud mef’ ūlūn ḫazfı iḫtişār ile berāber ta‘ mīm nüktesinden dolayı olur. Ḳad kāne minke mā yu’limu sözüñ gibi ki mā yu’limu kullu ehadin demektir. İḫtişār ile berāber ta‘ mīm için mef’ ūlūñ ḫazf edilmesi üzerine (vallāhu yed’ ū ilā dāri’s-selām) nazm-ı şerifi vārid olmuştur. (*yed’ ū el-‘ibādu kulluhum*) demektir. Çünkü cennete da‘ vet bütün insānlara ‘āmdır. Lākin cennete mevşil olan ṭarīḳi mustaḳīme hidāyet dilediğine muhtaşdır. *ve yehdī men yeşā’u ilā şirātın mustaḳim* ol ki mişāl-i mübālağata ikincisi ḫaḳīḳate ‘umūmī muḳayyeddır. Yāḫud ḫazfa ḳarīneniñ ḳıyāmı ‘ indinde başka bir ḳā’ide i‘tibār etmeyerek mücerred iḫtişār için olur. (*aşğaytu ileyhi*) gibi ki (*aşğaytu ileyhi uzni*) demektir. (*aşğaytu ileyhi*) emeltu ileyhi demektir. (*ernī enzurı ileyk*) ḳavli kerimi de mücerred iḫtişār nüktesi üzere vārid olmuştur. (*ernī zateke*) demektir. Yāḫud fāşılaya ri‘āyet için olur. (*mā vede‘ake rabbuke ve mā ḳalā*) nazm-ı şerifi gibi ki mā ḳalāke demek iken āyetleriñ fāşılaları elif üzerine olur. Nefyden fāşılaya ri‘āyet için mef’ ūl ḫazf edilmiştir. Yāḫud mef’ ūlūñ zīkrini çirkin görmeden dolayı ḫazf edilir. Hazret-i ‘Ā’işe raḳīyallāhu ‘anhāniñ mā ra’eytu minhu ve lā ra’ā minnī sözü gibi ki mef’ ūl olan ‘avrat lafzını istihcāndan dolayı ḫazf etmiştir. Yāḫud iḫfā veya ḫīne ḫācette inkārına temekkün yāḫud te‘ayyün yāḫud ta‘yinini iddi‘ā’ gibi diğēr nükteleden dolayı ḫazf edilir.

وتقديم مفعوله ونحوه عليه لرد الخطأ في التعيين كقولك : زيدا عرفت لمن اعتقد أنك عرفت انسانا
وانه غير زيد وتقول لتأكيد لا غيره ولذلك لا يقال ما زيدا ضربت ولا ما غيره ولا ما زيدا ضربت
ولكن اكرمه واما نحو : زيدا عرفته فتأكيد ان قدر المفسر قبل المنصوب والا فتخصيص.¹⁸²

¹⁸² Fiilinın mefulü ve onun gibileri takdim belirlemedeki hatayı reddetmek içindir. Şu sözünde olduğu gibi: Senin ismi Zeyd olmayan bir insanı tanıdığını bilen birine “Zeyd’i tanıdım” demen gibi. Bunu başka bişey için değıl te’kid için dersin ve bu yüzden Zeyd’e ve bir başkasına vurmadım denilmez. Yine Zeyde vurmadım ancak ona ikram ettim” sözü de olmaz. Zeyd’i bildim cümlesi gibileri te’kid içindir. Ancak açıklayıcı olan mansüb lafızdan sonra zikredilirse tahsis olur.

Ve taqđīmu mef'ūlihi ve naḥvihi 'aleyhi li-reddi'l-ḥaṭā' fī't-ta'yīni ke-ḳavlike Zeyden 'araftu li-men i'teḳade enneke 'arafte insānen ve ennehu ğayru Zeydin ve teḳūlu li-te'kīdihī lā ğayrahu ve li-zālike lā yukālu mā Zeyden ḍarabtu ve lā ğayrahu ve lā mā Zeyden ḍarabtu ve lakin ekremtuhu ve emmā naḥvu Zeyden 'araftuhu fe-te'kīdun in ḳuddire'l-mufesseru ḳable'l-manşūbi ve illā fe taḥşişun.

Fī'liñ mef'ūlünü ve mef'ūl gibi sayılan cer ve mecrūru ḳarfı, ḥālī fi'l üzerine taqđīm sāmī' in ta'yinde olan ḥiṭābına red için olur. Zeyd'in ğayrı bir insanı bildiğin i'tiḳād eden kimseye karşı (*Zeydun A'raftu*) sözüñ gibi bu sözü te'kīde (*Zeydun a'raftu lā ğayrahu*) dersin. İşte mef'ūl ve emşālini taqđīm fi'liñ fi'l-cümle bir mef'ūle vukū'unu i'tiḳādda işābeti ile berāber mef'ūlü ta'yinde ḥaṭāsını red için olduğundan (mā Zeydun aḍrabtu ve Lā ğayrahu) ve (Mā Zeydun aḍrabtu ve lakin ekremtuhu) denmez. Ol kesī denmez çünkü iḥtişāşı mufīd olan bu taqđīm Zeydiñ ğayrı bir kimseye ḍarbiñ vukū'unu ifade ettiğinden (lā ğayrahu) sözüyle bunu nefy etmiş olursun şu ḥālde taqđīmiñ mefhūmu (lā ğayrahu) sözüñün mantūḳuna münāḳız olmuş olur. Faḳaṭ taqđīmiñ taḥşīşi için olmadığına ḳarīne olursa o ḥālde yukarıda (*mā ene ḳultu hāzā ve lā ğayrī*) [105] mişālinde zıkr edildiği gibi mā Zeydun aḍrabtu ve lā ğayrahu demek şaḥiḥ olur. İkincisi denmez. Çünkü bu söz ḥaṭāniñ ḍarbda olmasına mebni değıldir ki ikrāmdadır diye şevāba rev etmiş olasıñ. (Belki ḥaṭā' Zeyd olduğunı i'tiḳād ettiğinde maḍrūbdadır. Bunu şvāba rev (*mā Zeydun aḍrabtu ve lakin 'Amren*) demekle olur. Ammā Zeyd a'raftu gibisi fi'li mezkūr ile mufesser olan fi'li maḥzūf 'araftu Zeyden 'araftuhu gibi manşūbdan evvel taqđīr edilirse te'kīd Zeyden 'araftu 'araftuhu gibi manşūbdan soñra taqđir edilirse taḥşīşdir.

واما نحو واما ثمود فهديناهم فلا يفيد الا التخصيص. وكذلك قولك بيزيد مررت والتخصيص لازم للتقديم غالبا ولهذا يقال في اياك نعبد واياك نستعين معناه نخصك بالعبادة والاستعانة. وفي لإلى الله

تحشرون معناه : اليه تحشرون لا إلى غيره . ويفيد في الجميع وراء التخصيص اهتماما بالمقدم ولهذا يقدر في بسم الله مؤخرا واورد إقرأ باسم ربك واجيب بأن الاله فيه القراءة وبأن متعلق باقرأ الثاني ومعنى الأول اوجد القراءة.¹⁸³

Ve emmā nahvu ve emmā şemūde fe-hedeynāhum fe-hedeynāhum fe-Lā yufīdu illā't-taḥşīşe ve kezālike kavluke bi-Zeydin merertu ve't-taḥşīşu lāzimun li't-taḥdīmi ḡāliben ve li-hāzā yukālu fī iyyāke na'budu ve iyyāke nesta'īnu ma'nāhu neḥuşşuke bi'l-'ibādeti ve'l-isti'āneti ve fī le'illāhi tuḥşerūne ma'nāhu ileyhi tuḥşerūn lā ilā ḡayrihi ve yufīdu fī 'l-cemī'i varā'e't-taḥşīşi ihtimāmen bi'l-muḥaddemi ve li-hāzā yukadderu fī bismillāhi mu'aḥḥaren ve ūride iḡra' bismi rabbike ve ucību bi-enne'l-ehemme fīhi'l-ḡirā'atu ve bi-ennehu mute'alliḡun bi-iḡra' eṣ-şānī ve ma'nā'l-evveli evcidi'l-ḡirā'ate.

ammā ve emmā şemudun fe-hedeynāhum gibisi ancak taḥşīş ifādeyedir. Çünkü fi'li emmā fehedeynā şemūd diye muḥaddem taḥdīri müşbettir çünkü ammā ile fānīn arasında faşılīn vücūdu ehli lissānce mültezemdir. Burada netice-i taḥḡiḡāt taḥdīmiñ taḥşīşden başka fā'ideleriniñ olmasıdır. *Bi-zeydin merertu* kavlinde taḥşīşi ifādede *Zeyd a'raftu* gibidir. Taḥşīş ḡaḡḡı mu'aḥḡar olan ma'mūlü taḥdīme ḡāliben lāzımdır. Ya'nī taḥdīme taḥşīş lüzūm-ı cüz'î ekşerī ile lāzımdır. Muşannifin ḡāliben kavli taḥdīmiñ ba'zen taḥşīş için olmayıp mücerred ihtimām yāḡud terk yāḡud istilzāz yāḡud sāmi'īn kelāmına muvāfaḡat yāḡud zarūret-i şī'r yāḡud sec'e veya faşılaya ri'āyet ki şeyler için evvelen bilmesine işāret içindir. (işte taḥşīş ḡāliben taḥdīme lāzım olduğundan *iyyāke na'budu ve iyyāke nesta'īn* nazm-ı şerifinde ma'nāsını 'ibādet ve isti'āne ile mümtāz kılarız. Senden ḡayrısına 'ibādet etmez başkasından isti'āne etmez demektir. *le-ilāllāhi yaḡşurūn* nazm-ı şerifinde ma'nāsı ancak Allāha ḡaşr olunursunuz başkasına deḡil demektir denilir.

¹⁸³ Semūd kabilesine gelince biz onları doğru yola ilettik ifadesi gibileri tahsis içindir. Aynı zamanda şu sözün gibi: Zeyd'e uğradım. Burada tahsis lāzımın öne geçmesiyle oluyor. Bu yüzden “yalnız sana kulluk eder yalnız sana sığınırız” denildiğinde anlamı kulluk etmek ve sığınmak içiñ seni özel kılıyor demektir. “Ancak ona hasredileceksiniz” ‘in anlamı ise ondan başkasına deḡil ona hasredileceksiniz demektir. Hepsinde tahsisin arkasında takdīm edilene bir önem ifade edilir. Bu yüzden bismillah kelimesinde muahhar (sonda gelen) olarak takdir edildi. “Yaratan rabbinin adıyla oku” ayetinde önemli olan okumadır ve bu ikinci oku fiiline baḡlıdır ilk anlam okumayı yap, bul demektir.

Muşannif *ve lihāzā yukālu* kavliyle *Zeydun a'raftu* gibi bilā vāsīta mef'ül olan mişāl ile *bi-zeydīn merertu* gibi bi'l-vāsīta mef'ül olan mişālīn taḥşīşi ifāde ettiğine zevkīn şehādetinden başka e'immetu tefsirden iki şāhid getirmiş oluyor. Şu hālde İbn-i Hācib'in *Allāhu Ahmedu* ve *İyyāke na'budu* da taḥdīm ihtimām içindir. Hāşr için olduğuna delil yoktur sözü sükūṭ etmiş oluyor. Çünkü zevk ile e'immet-i tefsirin kavli hāşr için olduğuna delildir. Hem hāşrda ihtimāmda hāşıldır çünkü ihtimām hāşra menāfī' değildir. İşte muşannif buna da *ve yefīdu ilā āhirihi* kavliyle işāret ederek diyor ki: taḥdīm şūveri taḥşīşīn cemī' inde [106] taḥşīşden mā' adā muḥaddime ihtimāmı da ifāde eder. Bunun için bismillāhda mahzūf bismillāhu ef'alu keza diye mu'aḥḥar taḥdīr edilir. Çünkü müşrikler Allāhların ismiyle başlayarak *bi-ismilāt ve'l-gurā* dedikleri için muvaḥḥid ihtimām ve onları red için ismillāh ile ibtidā' ederek taḥşīş etmiş olur. Buraya ikrā' bismi rabbike nazm-ı şerīfiyle bir su'āl irād olundu. Bu nazm-ı şerīfde fi'l taḥdīm olunmuştur. Taḥdīm eğer ihtişāş ve ihtimāmı ifāde etmiş olsa idi bismi rabbīn kavli celīli taḥdīm-i fi' lde te'ḥīr edilecekti. Çünkü kelām-ı ilāhī ri'āyeti vācib olan nüktelere ri'āyete eḥaḥḥ u elyaḥdır denildi. Burada ehem olan qarā'indir. Çünkü bu en evvel nāzil olan şūredir. Şu hālde kırāatle emr-i ehem olmuş olur diye cevāb verildi. Bir de ism-i rabbike nazm-ı şerīfi ikinci (ikrā') lafzı şerīfine müte'allik olduğu için onun mef'ülüdür. Ol ki ikrā' lafzının ma' nāsı: maḥru'un bihe ta'diyesi i'tibār edilmeyerek kırā'ati icād et demektir diye cevāb verildi.

وتقيم بعض معلوماته على بعض لأن اصله التقديم ولا مقتضى للعدول عنه كالفاعل في نحو : ضرب زيد عمرا والمفعول الاول في نحو : اعطيت زيدا درهما او لان ذكره اهم كقولك : قتل الخارجي فلان او لأن في التأخير اخلائا ببيان المعن نحو وقال رجل مؤمن من آل فرعون يكتم ايمانه فإنه لو اخر من آل فرعون عن قوله يكتم ايمانه لتوهم انه من صلة يكتم فلا يفهم انه منهم او بالتناسب كراية الفاصلة نحو فأوجس في نفسه خيفة موسى¹⁸⁴

¹⁸⁴ Fiilin bazı mamüllerini bazılarına takdim etmek takdimin aslındandır fâ'il gibi vazgeçme gereğinden dolayı değildir. Örneğin, Zeyd, Amr'ı dövdü cümlesinde birinci meful Zeyd'e bir dirhem verdim örneğindeki gibidir. Ya da zikredilmesinin en önemli sebebi şu sözünde olduğu gibidir: Filanca kişi Hâricî'yi öldürdü veya sona kaldığında anlamın beyânını bozacağı için olur. Allāhu te'âlâ'nın şu sözü gibi: Firavun ailesinden olup, imanını gizleyen bir mümin adam şöyler dedi. (Mü'min/28) Çünkü Firavun

Ve taqđımu ba‘đi ma‘mūlātihi ‘alā ba‘đin li-enne aşlehu et-taqđımu ve Lā muqteđiye li’l-‘udūli ‘anhu ke’l-fā’ili fī nađvi đarabe Zeydun ‘Amren ve’l-mef‘ūli’l-evveli fī nađvi a‘taytu Zeyden dirhemen ev li-enne zikrehu ehemmu ke-ğavlike qatele’l-ğāriciyye fulānun ev li-enne fī’t-te’ğiri ihlālen bi-beyāni’l-ma‘nā nađvu qavlihi te‘ālā ve qāle raculun mu’minun min āli fir‘avne yektumu imānehu fe-innehu lev uğğire min āli fir‘avne le-tuvuhhime ennehu min şileti yektumu fe-lem yufhem ennehu minhum ev bi’t-tenāsubi ke-ri‘āyeti’l-fāşileti nađvu fe-evcese fī nefsihi ħifeten Mūsā.

Fī liñ đarabe Zeydun ‘Amren gibisinde fā‘il gibi a‘taytu Zeyden dirhemen gibisinde ol ki mef‘ūl gibi ba‘zı ma‘mūllerini diğeri ba‘zı ma‘mūlleri üzerine taqđım o ba‘zı ma‘mūllerde aşl olan taqđım olduğı için ve o aşdan ‘adūli iktizā eden bir nūkte olmadığı için olur yāğud qatele’l-ğārice filānun sözünde olduğı gibi o muqaddem olan ba‘zı zikri ehem olduğı için olur. Yāğud qāle raculun mu’minun min āli fir‘avni yektumu imānehu nazm-ı şerifi gibisinde mef‘ūlü te’ğirde ma‘nāniñ beyān ve zuhūrunu ihlāl olduğı için taqđım olunur çünkü min āli fir‘avndan olduğı anlaşılmaz. Ėulāşa o racul onun için mü‘min olması āli fir‘avndan olması imānını ketm eder olması diye üç şıfat zıkr ediliyor. Bu şıfatlar bi’t-ğab‘ fī liñ ma‘mūlleridir. çünkü mevşūfda ‘āmil olan şıfatda da ‘āmildir. Ol ki şıfatı ki mu’min olması en şerefli olduğı için öteki şıfatlara taqđım ediliyor. Bir de bu na‘t müfredidir. Na‘t müfred ise Ėayrısına taqđım edilir. İkinci şıfatıñ taqđımı de maqşūduñ ħilāfi tevehhüm edilmemesi içindir. [107] yāğud te’ğirde fāşılaya ri‘āyet gibi tenāsubu ihlāl bulunduğı için olur. *Fe’evcese fī nefsihi ħifeten Mūsā* nazm-ı şerifi gibi ki āyetin fāşılaları elif üzerine olduğundan tenāsuba ri‘āyetden dolayı fā‘il üzerine cār ve mecrūr ve mef‘ūl taqđım buyuruluyor.

---

ailesinden lafzı zan içindir çünkü o saklanan bir bağ cümlesi vardır. Onun onlardan biri olup olmadığı veya onlara mensup olduğru riayet olarak anlaşılmaz. Allāhu te’ālā’nın “Musa içinde bir korku hissetti” ayetinde olduğru gibi.

القصر حقيقي و غير حقيقي و كل منهما نوعان، قصر الموصوف على الصفة و قصر الصفة على الموصوف و المراد المعنوية لا النعت.¹⁸⁵

el-Ḳaṣru Ḥaḳīḳiyyun ve ğayru ḥaḳīḳiyyin ve kullun minhumā nev‘āni: ḳaṣru’l-mevṣūf ‘ala’ṣ-ṣıfā ve ḳaṣru’ṣ-ṣıfā ‘ala’l-mevṣūf ve’l-murādu’l-ma‘neviyyetu lā en-na‘tu

Beşinci bāb ḳaṣrdır. Ḳaṣr luğatı ḥabs etmeye denir. *Ḳaṣartu’l-laḳḥate ‘alā feresin nāka-i maḥlūbeniñ sūdunu başkasına deĝil yalnız feresi ḳaṣr ettim demektir. Ḥaveru maḳṣūrāt fi’l ḥayyām maḥbūsāt fihā* demektir. İştılāḥda *taḥṣīṣū şey’in bi-şey’in bi-tariḳin maḥdūdin* ma‘nāsındır. Taḥṣīṣu şey’in bi-şey’in mevṣūfu şıfata yāḥud şıfatı mevṣūfa taḥṣīṣ demektir. Bir şey’in bir şeye taḥṣīṣi şey’i şāniniñ şey’i evvele şübütünü iḥbār demektir. Şu hālde mutlakā ḳaṣr-ı nefy ve işbāt-ı müstelzim olur. Bu ḳaṣr-ı ḥaḳīḳī ve ğayr-ı ḥaḳīḳīye munḳasımdır. Çünkü bir şey’i bir şey’e taḥṣīṣ yā bi-ḥasebi’l-ḥaḳīḳa olur başkasına aṣlā tecāvüz edemez. Bu ḥaḳīḳīdir. *Lā benī fī āhiri’z-zamān illā Muḥammed ‘aleyhi’s-selām* ḳaṣrı gibi yāḥud bi-ḥasebi’l-izāfe ya‘nī başka bir şey’e izāfetle olur ki o şey’e tecāvüz edemez. Bu ğayr-ı ḥaḳīḳīdir. Belki izāfīdir. Çünkü bunuñ mezkūre taḥṣīṣi ‘ale’l-iṭlāk deĝil belki başka bir mu‘ayyen muḥşūşuna izāfetledir. *Mā Zeydun illā ḳā’imun* gibi ki ḳıyām ḳū’ūda tecāvüz edemez demektir yoksa aṣlen başka bir şıfata tecāvüz edemez demek deĝildir. Ba’zı şāriḥler taḥṣīṣu şey’in bi-şey’in āḥār ma‘nāsı umūr-ı izāfīyedendir. Şu hālde ḳaṣrın ḥaḳīḳī ve izāfīye inḳisāmı bir şeyin nefsine ve ğayrısına taḳṣīm ḳabīlden olmakla bu taḳṣīm bāṭıldır diye i‘tirāz etmişlerse de (‘allāme) ‘āmı iki nev‘ine taḳṣīm ḳabīlindedir diye cevāb vermiştir. Ḳaṣr-ı ḥaḳīḳī ile ğayr-ı ḥaḳīḳīden her birerleri (mevṣūfu şıfata ḳaṣrdır yāḥud mensūbu mensūb ileyhe ḳaṣr olur. (bu da şıfatı mevṣūfa ḳaṣr demektir. Bunların arasındaki fark vādīhtir. Evvelkisinde şıfatta ğayrısının mevṣūfa müşāreketinde imtinā‘ yoktur. Çünkü onuñ ma‘nāsı: bu mevṣūf için o şıfatın ğayrı bir şey yoktur. Lakin o şıfatıñ başka bir mevṣūf için ḥāşıl olması cā’izdir demektir. İkincisinde bu müşāreket mümteni‘dir. Çünkü bunun ma‘nāsı: o şıfat ancak şu

¹⁸⁵ Ḳaṣr, gerçek ve gerçek olmayan olmak üzere ikiye ayrılır. Bunların her biri kasru’l-mevṣūf ‘ala’ṣ-ṣıfā ve kasru’ṣ-ṣıfā ‘ale’l-mevṣūf olmak üzere iki türlüdür. Burada anlatılmak istenen şıfat manevidir.

mevşūf içindir demektir. Şu hâlde ğayrısı için olamaz lâkin o mevşūf için başka şıfatlarıñ olması cā'izdir. Burada şıfat na'ıtı naḥvī deĝil ğayrı ile kâ'im olan ma' nādan ibāret bulunan şıfat-ı ma' neviyye murāddır. Bunlarıñ arasında da ' umūmī vech vardır. Çünkü *a'cebenī hāzā'l-'ilm* sözünde ' ilme ikisi şādıktır. *el-'ilmu ḥasenun* [108] sözümüzde ' ilm-i na'ıt naḥve deĝil şıfat-ı ma' neviyye şādıktır. *Merertu bi hāza'r-racul* sözümüzde şıfat-ı ma' neviyyesiz şıfat naḥve şādıktır.

والاول من الحقيقي نحو : ما زيد الا كاتب. اذا اريد انه لا يتصف بغيرها وهو لا يكاد يوجد لتعذر الاحاطة بصفات الشيء. والثاني كثير ، نحو : ما في لدار الا زيد وقد يقصد به المبالغة لعدم الاعتداد بغير المذكور.¹⁸⁶

Ve'l-evvelu mine'l-ḥaḳīḳī naḥvu Mā Zeydun illā kātibun izā urīdu ennehu lā yettaşıfu bi-ğayrihā ve huva lā yekādu yūcedu li-te'azzuri'l-iḥāḩati bi-şıfāti'ş-şey'i ve'ş-şānī keşirun naḥvu mā fi'd-dāri illā Zeydun ve ḳad yukşadu bihi el-mubālaĝatu li-'ademi'l-i'tidād bi-ğayri'l-mezkūri

ḳaşr-ı ḥaḳīḳīniñ evvelkisi ki mevşūfu şıfat-ı ḳaşr-ı kitābetiñ ğayrıyla muttaşif olmayan Zeyd murād edilerek *mā Zeydun illā kātibun* mişālimiz gibidir. ḳaşr-ı ḥaḳīḳīniñ bu kısmı bir şey'in bütün şıfatlarını iḥāḩanıñ müteaddidinden dolayı bulunmaĝa ḳarīb olmaz ya'nī bulunamaz çünkü zihinde taşavvur olunan her şey'in müte'addid şıfatları vardır bi'l-ḥaşşa şıfat-ı nefsiyyesi vardır. Mütekellim bunları nasıl iḥāḩa edebilir ki mevşūfu bir şıfatına ḳaşr edip mā 'adāsını bi'l-külliyeye nefy edebilsin bu olur şey mi? Olamaz ḩattā

¹⁸⁶ Hakiki'nin ilki *Zeyd ancak bir yazardır* cümlesidir. Zeyd'in yazarlık dışında bir niteliĝi olmadığı durumu anlatılmak isteniyor. Bir şeyi sahip olduğu şıfatların çevrelemesi gibi bir durum neredeyse imkânsızdır. İkincisinin örneĝi çoktur. *Evde ancak Zeyd vardır*. Bununla adı geçenler dışındakiler hesaba katılmadığından mübalaĝa kast edilir.

bu kısım muḥāl-i müstelzimidir. Çünkü menfī olan şıfatıñ her hâlde naḳīzi vardır. Bu da aşlı gibi şıfatından ma‘ dūddur. Şimdi bütün şıfatlarını nefy ettiğinde muḥāl olan irtifā‘ -ı naḳīzīñ lāzım gelmiş olur. Meselen ğayrısıyla muttaşif olmaz ma‘ nāsına *mā Zeydun illā kātibun* dediğin vaḳitte Zeydiñ şā‘ iriyetle ve şā‘ iriyetiñ naḳīzi olan ‘ ademiyle muttaşif olmaması lāzım gelir ki bu muḥāldir. Meğerki şıfat-ı vücdiye murād edile faḳat bu da olmaz. Çünkü şıfat-ı vücdiyyede de meselen bir cismin hareke vü sükūnu gibi birisinin naḳīzi diğerrinin ‘ aynını müstelzim olacak şıfatlar vardır. İrtifā‘ u naḳīzīñ muḥāli her hâlde lāzım gelir. Kaşr-ı ḥaḳīķīniñ ikincisi olan şıfatı mevşūfa kaşr çoktur. *Mā fi’d-dāri illā Zeydun* gibi ki dār-ı mu‘ ayyenede ḥuşūl-i Zeyde maḳşūddur demektir. Kaşr-ı ḥaḳīķīniñ ikincisi olan şıfatı mevşūfa kaşr çoktur. *Mā fi’d-dāri illā Zeydun* gibi ki dār-ı mu‘ ayyenede ḥuşūl Zeyde maḳşūrdur demektir. Kaşr-ı ḥaḳīķīniñ bu ikinci kısmıyla ba‘ zeñ mezkūruñ ğayrısına ‘ adem-i i‘tidād-ı i‘tibārdan dolayı mübālağa kaşd olunur. Meselen dārda Zeyd’deñ mā ‘ adāsınıñ ma‘ dūm ḥükmünde olduğunu kaşd ederek *mā fi’d-dāri illā Zeydun* demek gibi ki bu da kaşr-ı ḥaḳīķi-i iddi‘ āi olmuş olur. Yoksa dārda kevn-i ḥuşūl-i ‘ umre izāfetle Zeyde maḳşūrdur ma‘ nāsına kaşr-ı ğayr-ı ḥaḳīķi olmaz. Çünkü o vaḳitte maḳşur olan mübālağa bulunmamış olur. Bu kaşr-ı ḥaḳīķi-i iddi‘ ā-i şıfatı mevşūfa kaşrda olduğu gibi mevşūfu şıfata kaşrda da diğerr şıfatlara ‘ adem-i i‘tidāda binā’ i‘tibār vermek mümkündür. Kaşr-ı ğayr-ı ḥaḳīķi ile mübālağa ve iddi‘ ā’ kaşr- ḥaḳīķi arasında fark daḳīķdir. Şöyle tefriķ edilir. Ğayr-ı ḥaḳīķide mu‘ ayyene nisbetle iddi‘ ā’ ve mübālağa ḥaḳīķatde ğayr-ı mu‘ ayyene nisbetledir. Kaşrıñ efrād kalb ta‘ yīn kısımları ḥaḳḳında cārī değıldir.

والاول من غير الحقيقي : تخصيص امر بصفة دون اخرى او مكانها . والثاني : تخصيص صفة بأمر دون آخر او مكانه . فكل منهما ضربان ، والمخاطب بالأول من ضربي كل من يعتقد الشركة ويسمى قصر افراد لقطع الشركة وبالتالي من يعتقد العكس ويسمى قصر قلب لقلب حكم المخاطب او تساويا عنده ، ويسمى قصر تعيين ، وشرط قصر الموصوف على الصفة افرادا عدم تنافي

Ve'l-evvelu min ġayri'l-ħaķiķi taħşişu emrin bi-şifatin dūne şifatin uħrā ev mekānehā ve's-şānī taħşişu şifatin bi-emrin dūne āħar ev mekānehu. Fe-kullun minhumā ħarbāni. Ve'l-muħātabu bi'l-evveli min ħarbey küllin men ya' teķidu's-şirkete ve yusemmā kaşra ifrādin li-kaṭ' i's-şirketi ve bi's-şānī men ya' taķidu'l- 'aķse ve yusemmā kaşra ħalbin li-ħalbi ħukmi'l-muħātabi ev tesāveya 'indehu ve yusemmā kaşra ta' yīnin ve şartu kaşri'l-mevşūfi 'ala's-şifati ifrāden 'ademu tenāfi'l-vaşfeyni ve ħalben teħaķķuku tenāfihimā ve kaşru't-ta' yīni e'ammu.

[109] Kaşr-ı ġayr- ħaķiķiniñ evvelkisi olan mevşūfu şifata kaşr bir emri ya'nī maķşūr olan mevşūfu diġer şifata mütecāviz olduġu ħālde bir şifata yāħud diġer şifat mekānına mütekellimin taħşişinden ibāretdir. Şu ħālde kaşr-ı ġayr-ı ħaķiķiniñ kaşrı'l-mevşūf 'ala's-şifa kısmıyla kaşrı's-şifa 'ala'l-mevşūf kısımlarından her birerlerinin iki ħarb olduġu anlaşılmiş oldu. Biri (bir emri diġer emre mütecāviz olduġu ħālde bir şifata) ve (bir şifati diġer emre mütecāviz olduġu ħālde bir emre taħşiş (İkincisi) bir emri diġer şifat mekānına bir şifat) ve (bir şifati diġer emr mekānına bir emre taħşiş) kaşru'l-mevşūf 'ala's-şifa ile kaşru's-şifa 'ala'l-mevşūfuñ her birerlerinin iki ħarbinin evvelkisiyle şeriket-i mu' taķad olan kimseye muħātab olur. Şeriket-i i' tiķādda şöyle olur. *Kaşru'l-mevşūf 'ala's-şifa* da iki yāħud daha çok mevşūfların şifat-ı vāhidede şeriketini muħātab i' tiķād eder de *mā Zeydun illā* kātibun sözümlüze muħātab Zeydiñ kitābet ve şir ile ittişāfına mu' taķad olan kimse (mā kātibun illā Zeyd) sözümlüze Zeyd ve ' Amriñ kitābetde iştirākına mu' taķad olan kimse olmuş olur. Bu kaşra şeriket-i mezkūreyi kaṭ' indan dolayı kaşr-ı efrād denilir. Kaşru'l-mevşūf 'ala's-şifa ile kaşru's-şifa 'ala'l-mevşūfuñ her birerlerinin iki ħarbindan (ikincisiyle ya'nī bir emri diġer şifat mekānına bir şifata yāħud bir şifati diġer emr mekānına bir emre taħşiş ile muħātab) mütekellimin işbāt etmiş olduġu ħükümün ' aksini

¹⁸⁷ Hakiki olmayanın ilki bir işi başka bir şifat olmaksızın bir şifata veya onun yerine tahsis etmektir. Hakiki olmayan kasrın ikincisi ise bir şifati başka bir yer veya şey olmaksızın bir işe tahsis etmektir. Bunların her biri de ikiye ayrılır. Bu iki türden ilkinde muhatap olan kişi ortaklık olduğuna inanan kimsedir. Ortaklığı bozmak için buna kasr-ı ifrad adı verilir. İkincisi ise tam tersine inanan kimsedir. Buna da muhatapın hükmünü kesmek veya eşitlemek hükmünde olduğu için kasr-ı kalb adı verilir.

i' tikkād eden kimse olur. Hattā *mā Zeydun illā kā'im* sözümüzle Zeydiñ kıyām ile değil ku'ūd ile ittişāfını *mā şā'ir illā Zeyd* sözümüzle şā'iriñ şā'iriñ Zeyd değil 'Amr olduğuna mu'takad olan kimse muhāṭab olmuş olur. (Bu kaçra da) muhāṭabıñ hükmünü kalb ettiğinden kaçr-ı kalb denilir. Muşannifiñ (ev şādiyā 'indehu) kavli *yu'takadu'l-aks* kavline ma'ṭuf olduğundan böyle ma'nā vereceğiz. (İkinci ile muhāṭab 'aks-i i' tikkād eden yāḥud onun nazarında ikisi de müsāvī olandır. Buña da muhāṭab 'indinde ğayr-ı mu'ayyen olan şey'e ta'yininden dolayı kaçr-ı ta'yin denilir. Efrāden kaçru'l-mevşuf 'ala's-şifanıñ şartı muhāṭabıñ mevşufda ictimā'ını i' tikkādı şahih olabilmek için iki vaşf arasında meşāfāt bulunmamaktır ki Mā Zeydun illā şā'ir sözümüzde [110] 'alā hilāfi'l-kıyās ism-i fā'il ism-i mef'ul olarak müsta'meldir minhu menfī olan şifatiñ Zeydiñ (kātib) yāḥud (muneccim) olması olsun yoksa Zeydiñ mufahham olması değil çünkü şā'iriyetle muḥamiyyetiñ ictimā'ı mümteni'dir. Çünkü efham bir adamın ğayr-ı şā'ir olması demektir. Kalben kaçru'l-mevşuf 'ala's-şifanıñ şartı iki vaşfiñ tenāfisiniñ taḥkiķidir ki şifāt-ı işbāt başkasınıñ intifāsına meş'ar olsun şu hâlde mā Zeydun illā kā'im kavlimizde menfi olan şifatiñ Zeydun ka'idun yāḥud cālisun olması olsun yoksa esved yāḥud abyağ olması değil. Kaşrı ta'yin iki vaşfiñ mütenāfi yāḥud ğayr-ı mütenāfi olmasından a'meddir. Şu hâlde kaçr-ı efrād ve yāḥud kalbe mişāl olmağa sāmiḥ olan her bir mādde kaçr-ı ta'yine mişāl olmağa sāmiḥdir. Faḫaṭ 'aksi olmaz. Ya'nī kaçr-ı ta'yine mişāl olmağa sāmiḥ olan her bir mādde onlara mişāl olamaz. (Kaşrıñ efrādı ta'yin kalb kısımlarının ḫaḫiķide cārī olmadığını söylemişim. Çünkü 'āḫil bir emriñ cemī'i şifāt ile ittişāfına i' tikkād etmez ki oña kaçr-ı ifrādla kezā evāmiriñ bir şifatiñ ğayr-ı cemī' şifātla ittişāfını i' tikkād etmez ki kaçr-ı kalb ile kezā evāmiriñ şifāt-ı vāḫideniñ ğayr-ı cemī' şifātla ittişāfi beyni ile şifāt-ı vāḫide beyninde muredded olduğuna i' tikkād etmez ki kaçr-ı yaḫin ile cevāb verilsin kezā bir şifatiñ cemī'-i umūr beyninde iştirākine i' tikkādda 'āḫilden umulmaz. Öteki kısımları da böyledir. Faḫaṭ kaçr-ı ḫaḫiķi-i iddi'ā'ide bu kısımlar cārī olabilir. Çünkü bu delilde söylediğimiz i' tikkādları iddi'ā' mümkündür.

وللقصر طرق منها: العطف ، كقولك في قصره : زيد شاعر لا كاتب . او ما زيد كاتباً بل شاعر.

وقلبا : زيد قائم لا قاعدا و : ما زيد قائماً بل قاعد . وفي قصرها : زيد شاعر لا عمروا , وما عمرو
شاعرا بل زيد.¹⁸⁸

Ve li'l-kaşri tırukun minhā el-‘aţfu ke-kaşlike fī kaşrihi ifrāden Zeydun şā‘irun lā kātibun ev mā Zeydun kātiben bel şa‘irun ve kaşben Zeydun kâ‘imun lā kâ‘iden ev mā Zeydun kâ‘iden bel kâ‘imun ve fī kaşrihā Zeydun şā‘irun lā ‘Amrun ve mā ‘Amrun şā‘iren bel Zeydun.

Kaşr için tıruk-1 keşire vardır. Müsnedün ileyh ve müsned arasına zamir-i faşl-1 tavassuṭı edilir de müsnediñ ve müsnedün ileyhiñ ta‘rifî iştilâha tıruk-1 kaşrdan ma‘düddur. Şimdi burada mişâkımnı söyleyeceğinden minhā el-‘aţfu diye beyāna başlıyor. Tıruk-1 kaşrdan ba‘zısı da ‘aţıfıdır. Efrāda kaşru’l-mevşūf ‘ala’ş-şifada (Zeydun şā‘ir lā kātib) veya (mā Zeydun kātiben bel şāirun) kavliñ gibi. Bu mişâllerin birincisinde ma‘ţuf ‘aleyh vaşf-1 müşbet ma‘ţuf-1 vaşfi menfi ikincisi ‘aksinedir. Muşannif bu temşil ile tıruk-1 kaşrdan olan ‘aţfiñ bütün hürufu ‘aţf olmayıp lā ile bel olduğunu iş‘âr ediyor yalnız (lâkin) kelimesinin tıruk-1 kaşrdan olmağa şalâhiyetini Sekkākî miftâhında muşannifde İzâhında söylemiştir. Kaşben kaşru’l-mevşūf ‘ala’ş-şifa Zeydun kâimun lā kâ‘idun yâhud mā Zeydun kâ‘imen bel kâ‘idun gibi kaşru’l-mevşūf ‘ala’ş-şifa Zeydun kâ‘imun lā kâ‘idun yâhud mā Zeydun kâ‘imen bel kâ‘idun gibi kaşru’-ş-şifa ‘ala’l mevşūfda maķâmına göre efrāden ev kaşben mişâli Zeydun şā‘irun Lā ‘Amrun yâhud Mā ‘Amrun şā‘iren [111] Bel Zeyd gibi burada mâniñ haberini taķdîm ederek mā şā‘irun ‘Amrun bel Zeydun demek de n. Lâkin taķdîm sebebiyle mâniñ ‘ameli bâṭil olduğundan iki ismi ref‘ etmek lâzımdır. (Bu taķdîre göre (mā şā‘irun) muķaddem haber (‘Amrun) mu‘aḥḥar mübtedâ’ (yâhud vaşf olan) (mā şā‘irun) mübtedâ’ (mā ba‘dı) haberden ma‘nâ olan fâ‘il olur. Kaşr-1 efrada ‘adem-i tenâfi kaşr-1 kaşbde tenâfiniñ taķkîki iştirâṭ edildikten kaşru’l-mevşūfda efrādiñ mişâli kaşbe mişâl olmağa şâlih olmadığı için kaşbe ayrıca mütenâfi vaşıfları hâ‘iz olmak

¹⁸⁸ Kaşr’ın çeşitli yolları vardır. Atıf bunlardan biridir. Şu sözünde olduğu gibi: Zeyd şairdir, yazar değildir veya Zeyd yazar değildir aksine şairdir. Kalb olarak, Zeyd ayakta, oturan değildir veya Zeyd ayakta değildir aksine oturmaktadır. Kaşr olarak Zeyd şairdir, Amr değildir. Amr şair değildir aksine Zeyd şairdir.

üzere mişāl getirdi. Faqat aşru' -ıfa böyle değil bir mişāl ikisine de şālihdir. Bunlara mişāl olanlar aşrı ta' yinede mişāl olmağa şālih olduğundan oña mişāl söylemedi. Diğer urukda da söz bu minvāl üzeredir.

ومنه النفی والاستثناء ؛ كقولك في قصره : ما زيد شاعر ؛ وما زيد الا قائم . وفي قصرها : ما شاعر
الازيد¹⁸⁹

Ve minhā en-nefyu ve 'l-istiṣnā`u ke-avlike fī aşrihi mā Zeydun illā şā'irun ve mā Zeydun illā ā'imun ve fī aşrihā mā şā'irun illā Zeydun.

uruk-ı aşrdan ba'zısı nefy ve istiṣnādır. (efrada aşru'l-mevşuf 'ala'ş-şifada (mā Zeydun illā şā'ir) alben aşru'l-mevşuf 'ala'ş-şifada (mā Zeydun illā ā'im) (efrāden ve alben aşru'ş-şifa 'ala'l-mevşufda (mā şā'irun illā Zeyd) sözüñ gibi bunların hepsi ta' yin-i mişāl olmağa şālihdir. Tefāvut yalnız muhātabıñ i' tiādına göredir.

ومنها انما كقولك في قصره : انما زيد كاتب وانما زيد قائم وفي قصرها : انما قائم زيد¹⁹⁰

Ve minhā innemā ke-avlike fī aşrihi innemā Zeydun kātibun ve innemā Zeydun ā'imun ve fī aşrihā innemā ā'imun Zeydun.

¹⁸⁹ Nefy ve istiṣnā' olarak Şu sözünde olduğu gibidir. Zeyd ancak şairdir. Zeyd ancak ayaktadır. Bunun kasrı olarak Zeyd'den başka şair yoktur.

¹⁹⁰ Kasr yollarından biri de innemā'dır. Şu sözünde olduğu gibidir: Zeyd sadece yazardır. Zeyd sadece ayaktadır. Bunun kasrı olarak Ayakta olan sadece Zeyd'dir.

Ṭuruḡ-ı aşrdan ba‘zısı (innemā) dır. Efrāden aşru‘l-mevşūf ‘ala‘ş-şıfada (*innemā Zeydun ātibun*) alben aşru‘l-mevşūf ‘ala‘ş-şıfada (*innemā Zeydun a‘imun*) efrād ve alben aşru‘ş-şıfa ‘ala‘l-mevşūfda (*innemā a‘imun Zeydun*) avliñ gibi.

لتضمنه معنى (ما و الا) لقول المفسرين (انما حرم عليكم الميتة) بالنصب معناه : ما حرم عليكم الا الميتة وهو المطابق لقراءة الرفع لما مر ولقول النحاة : (انما لأثبات ما يذكر بعده ونفي ما سواه ولصحة انفصال الضمير معه قال الفرزدق: انا الذائد الحامي الذمار وانما يدافع عن احسابهم انا او مثلي¹⁹¹

li-teğammunihi ma‘nā mā ve illā li-avli‘l-mufessirīn innemā arrama ‘aleykum el-meytete bi‘n-naşbi ma‘nāhu mā arrama ‘aleykum illā‘l-meytete ve huva‘l-muabıu li-ırā‘ati‘r-ref‘i ve li-avli‘n-nuhati innemā li-işbāti mā yuzkeru ba‘dehu ve nefyu Mā sīvāhu ve li-şıhati infişālī‘d-đamīri ma‘hu. āle Farazda ene ez-zā‘idu‘l-āmī ez-zimāri ve innemz yudāfi‘u ‘an asābihim ene ev mişlī.

Innemā kelimesi mā ve illā ma‘nāsını teğammun ettiği için aşrı ifāde eder. Muşannif innemā kelimesiniñ mā ve illā ma‘nāsını müteğammin olduğuna üç vech ile istidlāl ediyor. Evvelkisi *li-avli‘l-mufessirīn* sözüyle başıyor. Nevet innemā bu ma‘nāya müteğammindir. Çünkü innemā aram ‘aleykum el-meytete nazmı şerifinde meyteniñ naşbıyla olduğu hāde ma‘nāsı mā aram ‘aleykum illā el-meytedir diye müfessirinin avli vardır. Bu ma‘nāda meyteniñ ref‘i ile ırā‘atine muabıdır. Burada ırā‘ati meşhūra meyteniñ naşbı arameniñde mebni li‘l-fā‘il olmasıdır. arameniñ mebni li‘l-fā‘il ve meyteniñ ref‘ile de ırā‘et olduğu gibi meyteniñ ref‘i arameniñ mebni li‘l-mef‘ul olarak ırā‘eti vardır. Şimdi meyteniñ naşbı ve aramanıñ mebni li‘l-fā‘il ırā‘atine göre innemādaki māniñ at‘iyyen affe olması lāzımdır. Çünkü mevşul olsa in

¹⁹¹ Burada mā ve illā anlamını içerdiği içindir. Tefsircilerin “Allah size sadece ölü hayvan etini haram kıldı” ayetinde el-meyte kelimesini mansub okumak onun anlamını Allah size ölü hayvan etinden başkasını haram kılmadı şeklinde olur ve bu aynı kelimenin ref‘ okunmasına da uygundur. Nahivcilerin sözlerine göre innema kendisinden sonra geleni isbat etmek diğerini de nefyetmek için zikredilir. Bu, zamirin ondan ayrılmasının sıhhati için yapılır. Farazda şöyle dedi: Ben def ediciyim, koruyucuyum. Ben yahut benim gibiler ecdadımın şeref ve itibarlarını korur (Müderrişoğlu, 2006, s. 172).

habersiz mevşülde ‘a’idsiz kalır. Hattâ kelâmîñ aşlen ma‘nâsı kalmaz. Façağ müfessirin naşb-ı meyyit ile bu kırâ’eti mâ haram ‘aleyküm [112] *illâ’l-meytete* ma‘nâsınadır diye tefsir edince innemâniñ mâ ve illâ ma‘nâsını mütezammin olduğu şâbit olmuş ve meytentiñ ref’i ile kırâ’atine de bu kırâpat muṭabık olmuş olur. Çünkü ref’ ile olan kırâ’etde mâ mevşüle ‘â’idî maḥzûf meytete inneniñ haberidir. (*İnne ellezî harramahu’llâhu ‘aleykum el-meyte* taḥdîrinde olduğundan *el-munṭalaḫu Zeydun*) yâhud *Zeydun el-munṭalaḫū* gibi müsnediñ ta‘rîfde murûr eden şeyden dolayı kaçrı müfiddir. Tenbîh: naşb ve ref’ kırâ’atleriyle muşannifiñ murâdı birinci ve ikinci kırâ’atdır. (ikinci vech) naḥviyyünuñ (innemâ) kelimesi kendisinden soñra zıkr edilen şey’î işbât ve zıkr edilenin ğayrısını nefy içindir diye sözlerinden dolayı (mâ) ve (illâ) ma‘nâsına müteḍammindir. (innemâ *Zeydun* ka’imun gibi kaçru’l-mevşüfda) innemâ Zeydiñ kıyâmını işbât ve kıyâmıñ ğayrı olan ku‘ûd-ı culûsu nefy içindir. *innemâ yeḫûmu Zeydun* gibi kaçru’s-şifada *innemâ Zeydiñ* kıyâmını işbât-ı a‘mediñ ve Bekrin kıyâmından ‘ibâret olan ğayrısınıñ kıyâmını nefy içindir. Şu hâlde (innemâ) dan soñra iki kaçrın her birerlerinden mezkûr olan hükmüñ ğayrısı maḥşûş olmuş olur. Meşelen kaçru’l-mevşüfda ku‘ûd-ı kaçr-ı’s-şifada ‘Amr ve Bekr gibi hükmüñ ğayrıları maḥşûşdur. Çünkü hükm-i mezkûrun ğayrı olan her bir hükmü mütekellimin nefy etmediği zâhirdir. (üçüncü vech) (innemâ) ile zamîriñ infiali şaḥîḥ olduğu için (innemâ) mâ ve illâ ma‘nâsına müteḍammindir. Ya‘nî *mâ yeḫûmu illâ ene* dediğin gibi *innemâ yeḫûmu ene* de denilir. Zamîri faşl edilebilir. Hâlbuki zamîriñ infiali ancak ittişâli müte‘azzir oldukda olur. Vücûh-ı te‘azzürde innâ kımtu gibi ‘âmiline teḫaddüm ve ‘âmil ile ma‘mûl arasına kaçr ğarazından dolayı faşl gibi şeylerdir. Burada ise *mâ yeḫûmu illâ ene* ma‘nâsınıñ huşûlünden başka te‘azzür olmadığından zamîr ile ‘âmili arası bu ğaraz için faşl edilmiştir demek istiyor. Soñra muşannif bu infişâliñ şihḫatini fâşih bir şâ’ir olan Farzdaḫiñ kavliyle işbât ediyor. (ez-zâ’id) ṭarddan ‘ibâret olan (zûddan) ism-i fâil (el-ḥâmî’z-zimâr) Haber ba‘de haberdir. (zimâr) ḥimâye etmediği taḥdîrde ta‘nîf ve ta‘nı müstevcib olan şey ma‘nasına (ya‘nî ‘arz ve nâmûs ‘ahd gibi ḥimâyesi vâcib olan şey demektir. (‘an aḥsâbihim) deki zamîr (innâ ev mişlî) cümlesine râci‘dir. Çünkü *yudâfi’u*

innā ev mişlī ‘an aḥsābihim taḫdīrindedir. Te’ḥīri ḥaşrı ifāde içindir. (Şimdi burada şā’ iriñ ğarażı müdāfi’ i müdāfa’ a ‘ anhu olan iḥsāba deĝil müdāfi’ olan nefsine taḥşīş ve kaşır olduĝundan zamīri faşl ve te’ḥīr etmiştir. Çünkü (ve innemā udāfi’ u ‘ an aḥsābihim) diye idi. Başkalarının iḥsābından deĝil onların iḥsābından müdāfa’ a ettiĝini söylemiş olacaktıki şā’ irin maḫşūdu bu deĝil belki maḫşūdu: iḥsābından müdāfi’ olan ğayrısı deĝil ancak o olduĝunu ifādedir. (me’ālī) ben hiciv zamānında düşmüşleri ḫardu def’ eder ve ḫıfz u himāyesi lāzım olan şeyleri ḫıfz eder bir ādemim. Haybeleriniñ şereflerini ancak ben ve benim gibiler müdāfa’ a edebilir.

و منها التقديم كقولك في قصرك : تميمي انا . وفي قصرها : كفيت مهمك وهذه الطرق تختلف من وجوه ؛ فدلالة الرابع بالفحوى والباقية بالوضع والاصل في الأول النص على المسبب والمنفى كما مر فلا يترك الا كراهة الاطناب كما اذا قيل : زيد يعلم النحو والتصريف [113] والعروض. او : زيد يعلم النحو وعمرو وبكر . فتقول فيهما : زيد يعلم النحو لا غير او نحوه وفي الباقية النص على المثبت فقط . والنفي لا يجمع الثاني لأن شرط المنفي بلا ان يكون منفيًا بغيرها . ويجمع الاخيرين فيقال : انما تميمي لا قيسي وهو يأتينا لا عمرو - لأن النفي فيهما مصرح به - (امتنع زيد عن المجيء لا عمرو)¹⁹²

Ve minhā et-taḫdīmu ke-ḫavlike fī kaşrihi temīmiyyun ene ve kaşrihā ene kefeytu muhimmeke ve hazihī’ṭ-ṭuruḫu taḫtelifu min vucūhi fe-delāletu’r-rābi’u bi’l-feḫvā ve’l-bāḫiyetu bi’l-vad’i. Ve’l-aşlu fī evveli’n-naşşi ‘alā’l-muşbeti ve’l-menfiyyi kemā merre

¹⁹² Takdīm de bundandır. Kasr konusunda şöyle demen gibi: Ben Temīm kabilesindenim. Bunun kasrı ben görevine kâfi geldim ve bu yollar diĝerlerinden farklılık gösterir. Dördüncünün delaleti anlaşılan anlamdır geri kalanı vad’idir. İlkini aslı daha önce geçtiĝi gibi olumlu veya olumsuz metin üzerindedir. Bu ancak itnâb korkusundan terkedilir. Şöyle dendiĝi gibi: Zeyd nahiv, sarf ve aruz ilmini bilir veya Zeyd nahiv ilmini bilir. ‘Amr ve Bekir de. Bu ikisi konusunda şöyle dersin. Zeyd nahiv ilmini bilir, başkası deĝil” ya da metnin geri kalanı sadece olumlu olarak verilir. Olumsuzluk ikinciyle bir araya gelmez, olumsuzluĝun şartı ondan başkasının menfi olmamasıdır. İkisi bir araya gelerek şöyle denir: Kesinlikle Temim kabilesindedir, Kays kabilesinden deĝildir. O bize gelmektedir Amr deĝil. Çünkü nefy bu ikisinde açıkça belirtilmiş deĝildir. Zeyd gelmekten uzak durdu Amr deĝil.

fe-lā yutreku illā kerāhete'l-ıtnābi kemā izā kıle Zeydun ya'lemu'n-naḥve ve't-taṣrīfe. ve'l-'arūde ev Zeydun ya'lemu'n-naḥve ve 'Amrun ve Bekrun. Fe-teḫūlu fīhimā Zeydun ya'lemu'n-naḥve lā ḡayru ev naḥvehu ve fi'l-bāḫiyeti el-naṣṣu 'ala'l-muṣbeti faḫaḫ ve'n-nefyu lā yucāmi' u eṣ-ṣānī li-enne ṣarṭe'l-menfiyyi bi-lā en lā yekūne menfiyyen ḫablehā bi-ḡayrihā ve yucāmi' u illā ḫayreyni fe-yuḫālu innemā ene temīmīyyun lā ḫaysiyyun ve huva ye'tinī lā 'Amrun li-enne'n-nefye fīhimā ḡayru muṣarraḫin bihi kemā yuḫālu imtene'a Zeydun 'ani'l-mecī'i lā 'Amrun.

Ṭuruḫ-ı ḫaṣrdan ba'zısı da mübtedānıñ ḫaberi fi'liñ ma'müllerı gibi ḫaḫḫı mu'aḫḫar olanları taḫdīmdir. ḫaṣrı'l-mevṣūfda (temīmī innā) ḫaṣrı'ş-şifada *innā kefeytu muhimmuke* ḫavliñ gibi (ḫaṣrıñ şu ṭuruḫ-ı erbi'ası ḫaṣrı ifādede ister ondan sonra vücūh-ı 'adīde ile ihlāf eder. (dördüncülük ya'nī taḫdīmiñ delāleti fehvāyı ya'nī mefhūm-ı kelāmı te'emmül iledir. Muṣannifiñ (bi'l-fehvā) 'abāresine (bi't-te'emmül fi'l-fehvā) ma'nāsı diyerek muzāf taḫdīr eden buna da 'allāme (bi'l-fehvā) (ey bi-mefhūmi'l-kelām bi-ma'nā ennehu izā te'emmele men lehu zevku's-selīm fī mefhūmi'l kelām ellezī fīhi't-taḫdīm fehime minhu'l-ḫaṣr) sözüyle işāret ediyor. Bir de 'allāme bu sözüyle fehvānıñ burada buleḡanın fehm ettiḡi esrār ma'nāsıns olduḡunu anlatmış oluyor. Çünkü uşūliyyūna göre fehvā mefhūm-ı muvāfaḫatdan 'ibārettir. Burada ise mefhūm-ı muḫālefet ediliyor. Çünkü ḡayr-ı mezkūruñ ḫükmü mezkūruñ ḫükmüne muḫālifdir. Şu ḫālide 'allāme bu tefsiriyle fehvā ile mefhūmu muvāfaḫata yāḫud mefhūm-ı muḫālefet deḡil mefhūm kelām-ı murād olduḡunu anlatıyor. (mişāli üçünün delāleti bi'l-vaḫ' dır. Çünkü vādı' onlara ḫaṣrı ifāde eden ma'nāya vaḫ' etmiştir. Evvelkisinde ya'nī ṭarīk-i 'aṭf ile ḫuşūle gelen ḫaṣrda mişāllerinde geḫtiḡi gibi aṣl olan müṣbet ve menfiyi taṣriḫdir bu müṣbet ve menfiyi naṣ ve taṣriḫ ancak itnāb kerāhetinden dolayı terk edilebilir. Meşelen Zeyd ya'lemu'n-naḥv ve't-taṣrif ve'aruz yāḫud Zeyd ya'lemu'n-naḥv ve 'Amr-ı diḡer denildiḡi vaḫitte bu iki maḫāmda *Zeydun ya'lemu'n-naḥve lā ḡayr* yāḫud lā ḡayra beñzeyen *Lā mā sivāhu*, lā men 'adāhu dersiñ. Evvelkisine cevāb olmak üzere ma'nāsı *lā ḡayra'n-naḥvi* ikincisine göre (lā ḡayra Zeyd) demek oluyor. Mişāḫı o ḫinde menfiye deḡil yalnız müṣbet olan ḫükme naṣ lāzımdır. *mā Zeydun illā ḫā'im*, (innemā huva ḫā'im)

(k̄ā'imun huva) gibi (ikincisine ya'nî nefy ve istiṣnāya lā-ı 'atf ile nefy mūcāma'at edemez. (*Mā Zeydun illā k̄ā'im lā k̄ā'id*) ve (*mā yeḡūmu illā Zeyd lā 'Amrun*) denmez. Çünkü lā-ı 'āṭifa ile menfi olanın lā-ı 'āṭifadan evvel lā'ı 'āṭifanî ḡayrı bir edāt-ı nefy ile menfi olmaması şarttır. Çünkü lā-ı 'āṭif nefy etmiş olduğun bir şeyde onunla nefyi i'āde için değil metbū'una icābu işbāt ettiğin şey'i kendisiyle nefy etmek için vaz' edilmiştir. İki sonuncuları olan innemā ile taḡdīme lā-ı 'āṭifa ile nefy-i mūcāma'at eder. (*innemā innā temīmiyyun lā ḡaysī*) ve (*huva ye'tīnun lā 'Amr*) denilir çünkü bunlarda nefy-i muṣarraḡaya değildir. (Fakaṭ nefy ve istiṣnā' böyle değil çünkü her ne kadar nefy ve istisnāda menfi muṣarraḡaya değil de nefy muṣarraḡaya'dır. (*innemā innā temīmiyyun lā ḡaysī*) huva Ye'tīnā lā 'Amr) denilmesi İmtene'a Zeydun 'ani'l-mecī' lā 'Amr denildiği gibidir.

السكاكي : شرط مجامعته للثالث ان يكون الوصف مختصا بالموصوف نحو [114] يستجيب الذين يسمعون عبد القاهر : لا تحسن في المختص كما تحسن في غيره و هذا اقرب . واصل الثاني ان يكون ما استعمل له مما يجهله المخاطب وينكره بخلاف الثالث كقولك لصاحبك وقد رأيت شبعا من بعيد : ما هو الا زيد . اذا اعتقده غيره مصرا . وقد ينزل المعلوم منزلة المجهول لاعتبار مناسب فيستعمل له الثاني افرادا نحو وما محمد الا رسول أي مقصور على الرسالة لا يتعدها الى التبري من الهلاك ، نزل استعظامهم هلاكه منزلة انكارهم اياه . او قلبا نحو إن انتم الا بشر مثلنا فالمخاطبون وهم الرسل عليهم الصلاة والسلام لم يكونوا جاهلين بكونهم بشرا ولا منكرين لذلك ، لكنهم نزلوا منزلة المنكرين لاعتقاد القائلين لا يكون بشرا ، مع اصرار المخاطبين على دعوى الرسالة . وقولهم إن نحن الا بشر مثلكم من مجاراة الخصم ليعثر حيث يراد تبييته لا تسليم انتقاء الرسالة . وكقولك : انما هو اخوك . لمن يعلم ذلك وتريد ان ترققه عليه . وقد ينزل المجهول منزلة المعلوم لادعاء ظهوره فيستعمل له الثالث ، نحو ك انما نحن مصلحون ولذلك جاء الا انهم هم المفسدون للرد عليهم مؤكدا بما ترى . و مزية (انما) على العطف انه يعقل منها الحكمان معا واحسن مواقعها التعريف نحو انما يتذكر اولو الالباب فانه تعريض بان الكفار من فرط جهلهم كالبهائم فطمع النظر منهم كطمعه منها .

¹⁹³Sekkâkî diyor ki: Atif lâ'sı ile olumsuzluğun innemâ ile bulunmasının şartı vasfin nitelenene özgü olmamasıdır. Eğer vasf nitelenene özgü olursa atif lâ'sı ile nefy bir araya gelemez. Örneğin: “Sadece

es-Sekkākī şartu mucāme‘atihi li’ş-şālisi en lā yekūne’l-vaşfu muhtaşsen bi’l-mevşūfi naḥvu innemā yestecību’l-lezīne yesma‘ūne ‘Abdu’l-kāhiri lā taḥsunu fi’l-muhtaşşi kemā taḥsunu fī ğayrihi ve hāzā akrabu ve aşlu’ş-şānī en yekūne mā ustū‘mile lehu mimmā yec‘aluhu’l-muḥātabu ve yunkiruhu bi-ḥilāfi’ş-şālisi ke-ḳavlike li-şāhibike ve ḳad ra‘eyte şebeḫan min ba‘īdin mā huva illā Zeydun izā i‘teḳadehu ğayrehu muşirren. Ve ḳad yunezzelu’l-ma‘lūmu menzilete’l-mechūli li‘tibārin munāsibin fe-yusta‘melu lehu eş-şānī ifrāden naḥvu ve mā Muhammedun illā resūlun ey maḳşūrun ‘alā’r-risāleti lā yete‘addāhā ilā’t-teberru’i mine’l-helāki nuzzile isti‘zāmuhum helākehu menzilete inkārihim iyyāhu ev ḳalben naḥvu inne entum illā beşerun mişlunā li‘tiḳādi’l-ḳā’ilīn enne’r-resūle Lā yekūnu beşeren ma‘a işrāri’l-muḥātabīn ‘alā da‘vā er-risāleti. Ve ḳavluhum in naḥnu illā beşerun mişlukum min mucārāti’l-ḥaşmi li-ya‘şure ḫayşu yurādu tebkīyetuhu Lā teslīmu intifā’i’r-risāleti ve ḳavlike innemā huva eḫūke li-men ya‘lemu zālike ve yukirru bihi ve turīdu en turaḳḳi‘ahu ‘aleyhi ve kad yunezzelu’l-mechūlu menzilete’l-ma‘lūmi li-iddi‘ā’i zuhūrihi fe-yusta‘melu lehu eş-şālisu naḥvu innemā naḥnu muşliḫūne ve li-zālike cā’e illā innehumu’l-mufsidūn li-reddi ‘aleyhim mu’ekkiden bimā terā ve meziyyetu innemā ‘alā’l-‘atfi ennehu yu‘ḳalu minhā el-

---

dinleyenler daveti kabul eder.” Abdulkahir, diğerlerini güzelleştirdiği gibi has kılınmış vasıfta olmaları güzel olmaz. Bu daha yakındır ve ikincinin aslı kullanılan şeyin onu muhatab kıldığı ve üçüncüden farklı olarak onun inkâr ettiği. Arkadaşına dediğin şu sözünde olduğu gibi: Uzaktan bir hayaleti ısrarla onun başkası olduğunu söyleyen kişiye, O, Zeyd’den başkası değildir diye tanımlaman gibi. Uygun bir durumdan dolayı ma’lûm, meçhul konumuna indirilir onun için ifrād olarak ikincisi kullanılır. Örneğin, Muhammed bir peygamberden başkası değildir. Yani o, peygamberlik üzerine maksurdur ki helak olma sınırını aşmaz. Onların helâkını onları inkâr edecek derecede büyütmesi ya da kalb olarak örneğin: İsrarla peygamberin muhatablarının peygamberlik konusunda: “Siz de sadece bizim gibi bir insanınız demeleri gibi. Biz de ancak sizin gibi insanız sözleri hasımlarını tökezletmek için peygamberliğin olmamasına teslim olmak için değil, onu ağılatma yeridir. Ve O, kardeşindir sözün gibi ki bunu bilen ve onaylayan kişi ona merhamet etmeyi ister ve böylece meçhul, ortaya çıkışını iddia etmek için ma’lûm menzilesine iner ve böylece üçüncüsü kullanılır. Örneğin: Biz ancak modernistleriz” cümlesi bu yüzden “onlar ancak bozgunculuk yapanlardır” cümlesinin tekid edilmesini reddetmek içindir. İnnemâ’nın atıf üzerine üstünlüğü iki hüküm birlikte en iyi konumda akledilerek yapılır. Ta’rız örneği: “Sadece akıl sahipleri hatırlar” cümlesidir ki kâfirler aşırı cahilliklerinden binek hayvanları gibidirler. Onların düşünce ve isteği tıpkı hayvanlarınkı gibidir.

ḥukmāni ma‘en ve aḥsenu mevāki‘ihā et-ta‘riḍu naḥvu innemā yetezekkeru ūlū‘l-elbābi fe-innehu ta‘riḍu bi-enne‘l-kuffāre min farṭi cehlihīm ke‘l-behā‘imi fe-tam‘u‘n-nazari minhum ke-ṭa‘mihi minhā.

Sekkākī diyor ki lā‘i ‘ātifa ile nefyiñ sāliṣ ya‘nī innemāya mücāme‘atiniñ şartı vaşfiñ mevşūfa muhtaş olmamasıdır. Eğer vaşf mevşūfa muhtaş olursa la‘i ‘ātifa ile nefy-i mücāme‘at edemez. İnnemā yestecību‘l-lezīne yesma‘ūne naẓm-ı şerifi gibi ki ĩmāna da‘vetini tedbir ve iz‘ān ile işittiler ancak ḳabūl eder ki onlar mü‘minlerdir. Ya‘nī ĩmānlarına irāde-i āliheye te‘alluḳ eden kimselerdir me‘ālindedir. Şimdi burada Lā ellezīne Lā yesma‘ūne demek mumteni‘dir. Çünkü isticāb ancak işitenden olur. Fakat innemā yeḳūmu Zeydun lā ‘Amrun ve böyle denilir çünkü ḳıyām-ı Zeyd ve muhtaş sıfatlardan değildir. ‘Abdu‘l-ḳāhir diyor ki lā-ı ‘ātifa ile nefyin sāliṣe ya‘ni innemā ya mücāma‘ati vaşf-ı muhtaşşıñ ğayriyede hüsnu gibi vaşf-ı muhtaşda olamaz. Şimdi muşannif (*ve hāzā akrabu li‘ş-şevāb*) ‘Abdu‘l-ḳāhiriñ re‘yi şevāba daha yaḳındır diyor. Çünkü Şeyhiñ kelāmı işbāta Sekkākī‘niñ nefy-i şehādetine mübteni‘ oluyor. İşbāt-ı şehādeti ise nefy-i şehādetine muḳaddemdir. Nevet şevāba yaḳındır çünkü vaşf-ı mevşūfa muhtaş olduḡu vaḳitte o ğayrdan nefisi ziyāde taḥḳiḳ ve te‘kīd ḳaşd edsildikte lā‘i ‘ātifa ile nefyin e‘immāya mücāme‘atiniñ imtinā‘ına delil yoktur. Nāfinin ya‘ni nefy ve‘stisnāniñ aslı bunun keñdisi için müsta‘mel olduḡu ḥükmüñ muḫātabıñ münker ve cāhil olduḡu ahkāmdan olmasıdır. Fakaṭ sāliṣ olan innemā böyle değil çünkü bunun aslı muḫātabıñ inkār etmediḡi ve bildiḡi ḥükmde müsta‘mel olmasıdır. Uzaktan bir karaltı gördüḡün ḫālide arkadaşım onuñ Zeydin ğayrısı olduḡunu Mısr olduḡu ḫālide i‘tikād ettikde oña karşı mā huva illā Zeyd sözüñ gibi [115] Ba‘zen de ḥükm-i ma‘lūm ya‘nī bilinmek şānından olan ḥükm maḳāma münāsib i‘tibār olunan emr eclinden dolayı mechūl ve münker bir ḥükm menzilesine tenzīl edilir de bu ḥükm de ḳaşrı ḳaşr-ı efrād olduḡu ḫālide şāni isti‘māl olunur. (*ve mā Muhammedun illā resūl*) naẓm-ı şerifi gibi efrāden ḳaşr-ı mevşuf ‘ala‘ş-şifa olan bu naẓm-ı kerim Muḫammed ‘aleyhi’s-selām risālete maḳşūrdur. Helākden ya‘nī mevtden kurtulmaḡa tecāvüz edemez demektir ki bu

naẓm-ı şerif ile muhâtab olan şahâbe haẓrâtî haẓret-i Muḥammediñ risâlete maḳşûr olduğunu risâletle helâkden teberri beynine ğayr-ı câmi‘ olduğuna ‘âlim edilir lâkin haẓret-i Muhammediñ helâkini emr-i ‘azîm ‘addettiklerinden bunların haẓret-i Muḥammediñ helâkini isti‘zâmı helâkini inkâr menzilesine tenzîl edilerek (*ve mâ Muhammedun illâ resûl*) buyuruldu. (Yâhud ıḳaṣ-ı kalb olduğu hâlde hüküm-i ma‘lûm için şânî isti‘mâl olunur. İn entum illâ beşerun mişlenâ naẓm-ı şerifi gibi ki muhâtab olan resul ‘aleyhimi’s-selâm kendileriniñ beşer olduklarına câhil değildiler ve bu huşûşu münkir değildiler lâkin muhâtabıñ olan resul-i kirâm risâlet iddi‘âsından Mısır oldukları hâlde kâ’ilîn olan kuffâr resûlüñ beşer olmadığına i‘tikâd ettikleri için muhâtabıñ olan resul-i kirâm beşeriyetlerini münkir menzilesine tenzîl eyledi. Ya‘nî (*in entum illâ beşerun mişlunâ*) sözünü söyleyen kuffâr beşeriyetin vâkı‘ de risâlet-i menâfi olduğuna i‘tikâd ediyorlardı. Bu i‘tikâdları gerçi ḫaṭâ’ idi. Faḳaṭ böyle inanmışlardı. Muhâtabıñ olan resul-i kirâm ise iki vaşfiñ biri olan (risâleti) iddi‘â’ ediyorlardı. Şimdi kâfirler beşeriyetle risâlet vaşfi arasında menâfât i‘tikâdında oldukları için muhâtabını vaşf-ı âḫâr olan (beşeriyeti) münkir menzilesine tenzîl ederek ve bu hükümü ḳalb ederek (*in entum illâ beşerun mislunâ*) denilir ya‘nî siz beşeriyete maḳşûrsunuz sizin için iddi‘â’ ettiğiniz risâlet vaşfi yoktur demek istediler. Şimdi burada bir su’âl tekevvün ediyor. Kâ’ilîn olan kuffâr beşeriyet ile risâletiñ tenâfîni ve muhâtabınıñ beşeriyete maḳşûr olduklarını iddi‘â’ ediyor. Muhâtabıñ olan resul-i kirâm da *in naḫnu illâ beşerun mislukum* sözleriyle beşeriyete maḳşûr olduklarını i‘tirâf ediyorlar. Güyâ bu i‘tirâflarıyla risâletin kendilerinden intifâsını teslim etmiş oluyor. İşte muşannif bu su’âliñ cevâbına (*ve ḳavluhum in naḫnu illâ âḫirihî*) ḳavliyle işâret ederek diyor ki muhâtab olan resul-i kirâmıñ (*in naḫnu illâ beşerun mislukum*) ḳavli mecârât-ı ḫaşm bâbından ya‘nî ḫaşmıñ delîliniñ ba‘zı muḳaddemâtını irḫâ’-ı ‘inân maḳşadıyla teslim ederek ḫaşmıñ tebkiyet ü ilzâmı murâd edildiği zamânda ‘inâri içindir. [116] Yoksa risâletiñ intifâsını teslim için değildir. Resul-i kirâm güyâ onlara şöyle demiş oluyorlar. Bizim siziñ gibi beşer olduğumuza dâ’ir söylediğiniz söz ḫaḳdır. Biz bunu inkâr etmeyiz. Lâkin beşer olmamız cenâb-ı minnânıñ bizi risâlete ilgâmına mâni‘ değildir. Şimdi muhâtabınıñ bu sözleri kendi nefislerine

resul-i beşeriyet işbât için cevâb olmağa şâlih olur ammâ muhâtabınıñ (in nahnu illâ beşerun mislukum) diye beşeriyetlerini kaçır tārīkiyle işbâtları haşmıñ (in entum illâ beşerun mişlunâ) diye kaçır sözlerine mücerred ve muvâfakat-ı şuveriye kaçır etmelerine mebnidir.) (innemâda aşl olan muhâtabıñ inkâr etmediği şeyde müsta‘mel olması idi. (Kardaşına karşı rikâkatini celb etmeği murâd ettiğın hâlde onun kardaşı olduğunu bilen ve ikrâr edene *innemâ huva aḥūke* sözün gibi) (Ba‘zende muhâtab ‘indinde mechûl olan hüküm zuhûrunu iddi‘âdan dolayı ma‘lûm menzilesine tenzîl olunur. Bu sebeple oña şâlis olan (innemâ) isti‘mâl olunur. Yahūdîlerden hikâye olarak var olan (innemâ nahnu muşliḥûn) nazm-ı kerimi gibi) ki bunlar kendileriniñ muşliḥîñ olması muhâtabıñ câhil olamayacağı inkâr edemeyeceği bir emr-i zâhir olduğunu iddi‘âdan dolayı bunu söylüyor. (Bunlarıñ bu kelâmı muttaşif oldukları fesâdı inkârda mübâlagaya mütedâmmîn olduğundan onları red için (*illâ ennehum hum el-mufsidûn*) hitâb-ı celîlî görmüş olduğun sebâta delâlet eden cümle-i ismiyye irâdı haşra delâlet eden haberi ta‘rif ve haşrı mü‘ekked olan zamîr-i faşl tavsiyetiyle mü‘ekked olduğu hâlde geldi) (innemâniñ ‘atfa meziyyeti: innemâdan iki hüküm ya‘nî mezkûra işbât ile mâ sivâsından nefy hükümleri birden te‘aqqul ve taşavvur olunur. Faķaķ ‘atf böyle değıl çünkü ‘atfdan evvelâ işbât sonra nefy-i fehmi olunur. *Zeydun ka ‘imun Lâ ķā ‘idun* gibi yâḥud ‘aksine ya‘nî evvelen nefy-i sonra işbâtı fehmi olunur. *Mâ Zeydun ķā ‘imen bel ķā ‘idun* gibi iki hükümün birden teyaqqul olunması daha râcimdir. Çünkü ‘atfda olduğu gibi bunda vehmi evvel emrde ‘adem-i kaçır zâhib olamaz. Faķaķ ‘atfda kadime kaçır ruhu zâhib olur. (innemâniñ en güzel mevki‘-i ta‘rîzdır. (innemâ yetezekkeru ulû‘l-elbâbi) nazm-ı kerimi gibi çünkü bu nazm-ı şerif kaçır cehlinden dolayı kuffârıñ behâ‘im gibi olduğuna ta‘rîzdır. Bunlardan nazaru te‘emmül tam‘ı behâ‘imden tam‘ gibidir demek olur.

ثم القصر كما يقع بين المبتدأ والخبر على ما مر يقع بين الفعل والفاعل وغيرهما ففي الاستثناء يؤخر المقصور عليه مع اداة الاستثناء وقل تقديمهما بحالهما نحو : ما ضرب إلا عمرا زيد وما ضرب الا زيد عمرا لاستلزامه قصر الصفة قبل تمامها . ووجه الجميع ان النفي في الاستثناء المفرغ يتوجه الى المقدر هو [117] مستثنى منه عام مناسب للمستثنى في جنسه وصفته فاذا اوجب منه

شيءٍ بِإِلاَّ جاء القصر وفي انما يؤخر المقصور عليه تقول : انما ضرب زيد عمرا . ولا يجوز تقديمه على غيره وغير كالا في افادة القصرين وفي امتناع مجامعته (لا)¹⁹⁴

umme el-kaşru kemā yeḳa‘u beyne’l-mubteda’i ve’l-ḥaberi ‘alā Mā merre yeḳa‘u beyne’l-fi‘li ve’l-fā‘ili ve ḡayrihimā fe-fi‘l-istişnā’i yu ‘aḥḥaru’l-maḳşūru ‘aleyhi maya edāti’l-istişnā’i ve ḳalle taḳdīmuhumā bi-ḥālihīmā naḥvu mā ḍarabe illā ‘Amren Zeydun ve illā Zeydun ‘Amren li’stilzāmihī ḳaşre’s-şifati ḳable temāmihā. Ve vechu’l-cemī‘enne’n-nefye fi‘l-istişnā’i’l-muferrīḡi yeteveccehu ilā muḳadderin huva musteşnā minhu ‘āmmīn munāsibīn li’l-musteşnā fi cinsihi ve şifatihi fe-izā ūcibe minhu şey’un bi-illā cā’e’l-kaşru ve fi innemā yu ‘aḥḥaru’l-maḳşūru ‘aleyhi teḳūlu innemā ḍarabe Zeydun ‘Amren ve Lā yecūzu taḳdīmuhu ‘alā ḡayrihi ve ḡayru ke-illā fi ifādeti’l-kaşreyni ve imtinā‘i mucāma‘atihi lā

Yukarıda geçtiği gibi mübtedā’ ile ḥaber arasında vaḳī’ olduğu gibi fi‘l ile fā‘il ve ḡayrılar arasında da ḳaşr vāḳī’ olur. Mā ḳāme illā Zeyd) mā ḍarabe Zeyd illā ‘Amren, mā ḍarabe ‘Amren illā Zeydun gibi ki evvelkisinde fi‘l fā‘iline ḳaşr-ı şıfat kabilinden olarak maḳşūr bulunmuştur. Bunun ‘aksi’ ya’ nī fā‘iliñ fi‘le ḥaşrınıñ imkānı tevehhüm olunamaz çünkü muḥaşşaş fihiñ te’ḥīri vācibdir. Fa‘il fā‘il oldukça fi‘l fā‘ilden te’ḥḥur etmez. Eğer fā‘iliyetden çıkarsa o vakt iş mübtedānıñ ḥabere ḳaşrına dönüşmüş olur. İkincisi de fā‘il mef’üle üçüncüsünde mef’ül-i fā‘ile maḳşūr bulunmuştur. (İstişnāda maḳşūr ‘aleyh edāt-ı istişnā’ ile beraber te’ḥīr olunur. Maḳşūr bunlardan evvel olur. Maḳşūr ‘aleyh ile edāt-ı istişnāyı ḥāllerine ve şıfatlarına mültebes olduğu ḥālede ya’nī maḳşūr ‘aleyh edāt-ı istişnāyı velī ederek meşelen fā‘ili mef’üle ḳaşrda mā ḍarabe illā ‘Amren Zeydun mef’ülü fā‘ile ḳaşrda mā ḍarabe illā Zeydun ‘Amren gibi taḳdīm ḳalīl

¹⁹⁴ Sonra kasr, daha önce geçtiği gibi mübteda ve haber arasında olduğu gibi fiil, fail ve benzeri unsurşar arasında da olur. İstisnada istisna edatı ile birlikte maksūr aleyh sona bırakılır, öne geçtiği durumlar azdır. Örneğin: Zeyd, Amr’dan başkasını dövmedi. Zeyd’dan başkası Amr’ı dövmedi cümleleri tamamlanmadan önce sıfatın kasrını gerektirdiği içindir. Hepsinin nefyinin yönü ayırık istisnada takdir edilmesine yöneliktir. Müstesna minhu müstesnaya uyan genel bir tür olarak sıfatı o bir şey gerektirirse illā ile kasr olarak gelir Maksurun aleyh kesinlikle sona bırakılır. Zeyd, kesinlikle Amr’ı dövdü. Bu örnekte maksurun aleyhin öne alınması uygun değildir. İllā veya gayru ile iki kasrı ifade eden ve lâ ile bir araya gelmekten uzak durarak karışıklığa yol açmaz.

oldu. Çünkü tamamlanmadan şıfatın kaçırını müstelzemdir. Çünkü ol ki mişâlde ‘Amr’a maşşūr olan şıfat Zeyd’e müsned olan çarbdır. İkinci mişâlde Zeyd’e maşşūr olan şıfat ‘Amr’a müte‘allik olan çarbdır. Yoksa muṭlaқан çarb değildir. Şu hâlde o şıfatın tamāmlaşması için evvelkisinde fā‘ili ikincisinde mef‘ülü taqđīm lāzım gelir. Façat bi’lāhire müte‘allik zıkr edilmesi i‘tibārıyla tām hükümünde olduğuna nazaran ‘alā kılleti tecviz edilmiştir. Muşannif (bi-hālihā) kavliyle maşşūr ‘aleyh ile edāt-ı istişnāyı mekānlarından izāle şüretiyle taqđimlerinden ihtirāz ediyor. Meşelen edāt-ı istişnā’maşşūr ‘aleyhden te’ḥīr edilerek (mā çarabe Zeydun illā ‘Amren) de edātı ve mef‘ülü (lākin edātı mef‘ülden te’ḥīr ile) fā‘il ile taqđīm ederek (mā çarabe ‘Amren illā Zeyd) demek (mā çarabe illā Zey’de) fā‘il ile edātı lākin edātı fā‘ilden te’ḥīr ile mef‘üle taqđīm ederek Mā çarabe Zeydun illā ‘Amren demek mümteni‘dir çünkü ma‘nā bozulur. Maşşūd müte‘akkis olur. Burada kaçıde şudur. Maşşūr ‘aleyhiñ edāt-ı istişnāyı velī etmesi vācibdir. Edāt-ı istişnā’ ile maşşūr ‘aleyhiñ maşşūrdan müte’ahḥir olması şāyi‘ ve ğālibdir. (Nefyu istişnānıñ bunların cemī‘inde kaçırını ifādesiniñ vechü sebebi: istişnā’ mışra‘ında nefy cinsinde ve şıfatında müsteşnāya münāsib olan bir miçdara teveccüh eder ki müsteşnā minhu ḥazf olunup illānıñ mā ba‘dı ‘avāmiliñ iktizāsına göre mu‘arreb olan demektir. Ḥaşr-ı ma‘nā i‘tibārıyla başka istişnālarda da varsa da muşannifiñ ıştılāhına göre müfriğ ile olanı çuruç-ı kaçırdan olduğuna tenbīh için taqđir etmiştir. [118] O miçdar müsteşnā minhe a’iddir. O miçdardan illā ile bir şey’ icāb ü işbāt olununca kaçır ḥuşūle gelir. Çünkü o şey’in mā ‘adāsınıñ intifā’ı şıfatı üzere kalması zārūrīdir. İnnemāda maşşūr ‘aleyh te’ḥīr olunur. İnnemā çarabe Zeydun ‘Amren dersin burada kaçıd-ı ahḥir olan ‘Amren kaçıli illādan soñra vāķi‘ olmuş menzilesinde olmakla maşşūr ‘aleyh olmuş olur. İltibās olduğu için innemā ile olan maşşūr ‘aleyhi ğayrısına ya‘nī maşşūra taqđīm cā’iz olmaz. Meşelen innemā çarabe Zeydun ‘Amren de innemā çarabe ‘Amren Zeydun demiş olsak iltibās vāķi‘ olur. Çünkü innemādan soñra vāķi‘ olan fā‘il ile mef‘ülün her birerlerinin maşşūr ‘aleyh olup ahḥiriñ olmaması cā’izdir. Bir ‘alāmet olmayınca te‘ayyun edemez. Onun için te’ḥīri kaçırine yaptılar. Ammā nefy ve’stişnā’ böyle değildir, onda iltibās olamaz. Çünkü maşşūr ‘aleyh ister muçaddem olsun ister mu’ahḥar olsun illādan soñra

zıkr olunandır. Bunuñ ise zımnında varsa da lafzında illā olmadığı için iltibās her hālde olur. (ğayrı kelimesi de her iki қаsrı ya‘ nī efrāden қalben ta‘ yīnen қаsr-ı mevşūf ‘ala’ş-şifa ve қаsr-ı şıfat ‘ale’l-mevşūfu ifādede ve lā-ı ‘ātıfaya mūcāme‘atiniñ imtinā‘ında illā gibidir. Efrāden қаsr-ı mevşūfda mā Zeydun ğayra şā‘ir қalben қаsr-ı mevşūfda mā Zeydun ğayra қа‘im қаsrı şıfatda makāmına göre efrādu kalb i‘tibārlarıyla mā şā‘irun ğayra Zeydin dersin.

الإشياء

el-İnşā’

Bāb-ı sādīs inşāya mūte‘allik olan aḥvāli beyāna dā’irdir. İnşā’ luğatu ibtidā’ ma‘nāsındır. (İnşā’ yef‘ alu kezā- ibtide’e) demektir. *Işılāḥda el-kelāmu’llezī leyse li-nisbetihi ḥāricun teṭābuḫuhu ev lā tetābuḫuhu*) ḥāricun ve vāki‘atun muṭābıḫun yāḥud ğayr-ı muṭābıḫın nisbeti olmayan kelāma itlāk edildiği gibi mūtekellimin fi‘le olan kelām-ı inşā’ı’yı ilkā’ ma‘nāsına da itlāk edilir. Aḥbārı da böyledir. Ba‘zen ḥārice muṭābıḫ yāḥud ğayr-ı muṭābıḫ şey’i olan kelāma ba‘zende mūtekellimin fi‘li olan kelām-ı aḥbārıyı ilğā’ ma‘nāsına itlāk edilir. Burada inşāniñ ikinci ma‘nāsı murāddır. Çünkü muşannif inşā’i-taleb ve ğayrısına taleb-i temennī ve istifhām ve ğayrılarına taḫsīm ediliyor. *Ve’l-lafzū el-mevdū‘u lehu kezā ve kezā* diye söyleyeceği ‘ibāresi qarīnesiyle bu aḫsām ile bunlarıñ me‘ānī maşdariyyesini meşelen temennīde ‘alā sebīli’l-meḥabbe bir şey’in ḥuşūlünü taleb ma‘nāsına murād ediliyor. Yoksa bu ma‘nālara müştemel olan kelām ma‘nāsına murād edilmiyor. Çünkü meşelen *leyte* niñ kendisinde temennī olan kelām için değil temennī ma‘nāsını ifādeye mevzū‘ olduğu zāhirdir. Şimdi bunların me‘āniyi maşdariyesi olan ilkā’ lafzıñ ğayrına ise de bi’l-āḥire maḫşur lafzıñ aḥvāline munḥar olur. İnşā’ istifhām, emr, nehy, temennī, nidā’ gibi taleble, ef‘āl-i muḫārebe, ef‘āl-i medḥ ve zem, şıyağ-ı ‘uḫuduna ḫasem, le‘alle, rubbe, kem-i ḥaberıyye gibi ğayr-ı talebe mūteḫassemdir. ğayr-ı talebī olan inşāya mūte‘allik mebāḫişiñ ḫilletine binā’en muşannif bunlardan baḫş etmiyor. Hem bunlarıñ çođu ḫaberden inşāya naḫl edildiği için bunların ḫaberıyetlerine ‘ā’id sebḫ eden [119] mebāḫişle inşā’ıyetine ‘ā’id mebāḫişden istiğnā’ ḫāşıl olmuştur.

ان كان طلبا استدعى مطلوبا غير حاصل وقت الطلب¹⁹⁵

in kāne ṭaleben isted'ā maṭlūben ḡayra ḥāşılın vaḳte'ṭ-ṭalebi

inşâ' eğer ṭalebi ise ṭaleb vaḳtinde ḡayr-ı ḥāşıl olan bir maṭlūbu iktizâ eder. Çünkü ḥāşıl bir şey'i ṭaleb mümteni' dir. Şu hâlde ṭaleb şîğaları ḥāşıl olan bir maṭlūbda kullanıldığında ma'nâ-yı ḥaḳîḳîsi üzere icrâsı mümteni' olduğundan maḳâma münâsib ḳarînelere göre ḥaml olunur. *Yâ eyyuhe'n-nebî itteḳi Allâh* nazm-ı şerifi gibi ki *demun 'ale't-taḳvâ* demek olur.

وانواعه كثيرة منها التمني واللفظ الموضوع له (ليت) ولا يشترط امكان التمني تقول ليت
الشباب يعود¹⁹⁶

*Ve envâ' uhu keşîretun minhâ et-temennî ve'l-lafzu'l-mevḏû' u lehu leyte ve lâ yuşṭaraṭu
imkānu'l-mutemennâ tekūlu leyte'ş-şebābe ye'ūdu*

Ṭalebiñ envâ'-ı çoktur. Ondan ba'zısı temennîdir. Bu da 'alâ sebîli'l-muḥabbete bir şey'iñ ḥuşûlünü ṭalebten 'ibârettir. Bu muḥabbetle muḥabbet-i mücerrede murâddır ki *ṭam*'dan tecerrüd olan muḥabbet demektir. Çünkü muḥabbetle muḥabbet-i mücerrede murâd edilmesi evâmir, nevâhi-i nidâdan ihtirâz ḥāşıl olmaz. Ya'nî bu kısımlarda temenniye dâhil olur. Temenniye mevzû' olan lafz leyte kelimesidir. Temennî olunan şey'iñ imkānı şart değildir. Çünkü insân çok def'a muḥâli sever ve ṭaleb eder. Faḳat mütemennî olan şey *leyte Zeyden yecî'u* gibi ba'zen mümkün ba'zende *leyte'ş-şebābe ye'ūdu* gibi muḥâl olabilir. Lâkin temennî olan şey'iñ imkānı hâlinde seniñ tevaḳḳu' ve tam'ının olmaması lâzımdır. Eğer tevaḳḳu' ve tam' bulunursa o vaḳit temennî değil tereccî olmuş olur. Bunda *le'alle yâḥud 'asâ* kelimesini kullanmak lâzımdır.

¹⁹⁵ İnşâ' bir talep ise talep vaktinde hâsıl olmayan matlubu gerektirir.

¹⁹⁶ Çok türü vardır. Temennî bunlardandır. Temennîde söz konusu lafız leyte'dir. Temennî edilenin olabirliği şartı bulunmaz Örneğin: Keşke gençlik bir gün geri gelse.

وقد يتمنى ب (هل) نحو هل لي من شفيح.¹⁹⁷

ve *kaḍ yutemennā bi-hel naḥvu hel lī min ṣeffī'in* ba' zende mecāzen *hel* kelimesiyle temenni olunur. *Ṣeffī'* olmadığını biliyor ki zamānda *hel lī min ṣeffī'in* sözü gibi çünkü burada bu hükmün ya' nī *ṣeffī'in* intifāsına haberin ḥuṣulü istifhāmın ise hükmün şübüt-ı intifāsına cehl-i istid' āsı sebebiyle *hel* kelimesini ma' nā-yı haḳīḳisi olan istifhāma haml mümteni' dir. Burada *leyte* kelimesinden 'adül ederek *hel* ile temennide nükte-i mütemennā olan şey'e kemāl-i 'ināyet sebebiyle intifāsında cezm-i ḳaṭ' olmayan bir mümkün şüretinde ibrāzdır.

و بلو لو تأتيني فتحدثني بالنصب.¹⁹⁸

Ve bi-lev lev te 'tinī fe-teḥaddesenī bi'n-naṣbi.

Lev te 'tinī feteḥaddesenī bi'l-naṣbi lev kelimesinde mecāzen temenni olunur. Feteḥaddesenī *fe-in teḥaddesenī* taḳdirinde manşüb olarak *lev te 'tinī feteḥaddesenī* gibi ki *fe-teḥaddesenī'* niñ nefyi lev kelimesiniñ haḳīḳati üzerine olmadığına karine olmuş olur. Çünkü şart u ḥuberā' için olan *lev*'den soñra *in* taḳdīriyle muzāri' naṣb edilmez. Belki *in* altı şeyden soñra izmār ediliyor onlar da istifhām, temenni, 'arz-ı taḥdīdi, 'arz-ı ḳarīb olduğundan 'arz da dāhildir, emr, nehy, nefy'dir. Tereccī sāḳittir. Çünkü bunun cevābında muzāri' 'inde'l-kūfiyīn muntaṣab olursa da 'inde'l-baṣriyīn¹⁹⁹ olmaz. Du' āda, emrde ve nehyde dāhildir. İşte burada *feteḥaddesenī, fe-in teḥaddesenī* taḳdīrinde olarak manşüb olunca lev'iñ aşlı üzere olmadığına ḳarīne olmuş ve münāsib olan temenni ma' nāsında isti' māl olunmuş olur.

¹⁹⁷ Hel (soru edatı) ile de temennide bulunulur. Şefaate edecek birinin olmadığını bildiği halde “Bana şefaate edecek biri var mı?” denmesi gibi.

¹⁹⁸ Lev, ile de temenni yapılır. Nasb okunarak (fe harfi) “Bana gelip konuşsaydın keşke”

¹⁹⁹ Abbasiler döneminde birbirleriyle dil ve gramer konularında sürekli ihtilaf içinde olan dil bilginleri Basra ve Kufe şehirlerinde yaşıyorlardı. Bunlar iki ayrı şehirde iki ayrı dil ekolü oluşmasını sağladılar.

السكاكى : كأن حروف التنديم والتحصيض - وهي (هلا) و (الا) بقلب الهاء همزة الهاء همزة و (لولا) و (لوما) مأخوذة منهما مركبتين مع : (لا وما) المزيديتين لتضمينهما معنى التمني ليتولد منه في الماضي التنديم نحو : هلا اكرمت زيدا . وبالمضارع التحصيض نحو : هلا تقوم . وقد يتمنى بِلَعْلٍ ويعطى حكم ليت نحو لعلي احج فازورك . بالنصب لبعده المرجو عن الحصول²⁰⁰

es-Sekkākī ke-enne ḥurūfu't-tendīmi ve't-taḥṣīṣi ve hiye hellā ve illā bi-ḳalbi'l-hā' hemzeten ve levlā ve lev mā me'ḥūzetun minhumā murekkebeteyni ma'a lā ve mā el-mezīdeteyni li-taḍmīnihā ma'nā et-temennī li-yetevellede minhu fi'l-māḍī et-tendīmu naḥvu hellā tekūmu ve ḳad yutemennā bi-le'alle fe-yu'tā ḥukme leyte nāhvu le'allī eḥūccu fe-ezūruke bi'n-naṣbi li-bu'di'l-mercuvvi 'ani'l-ḥuṣūli.

Sekkākī diyor ki güyā ḥurūf-ı tendīm ve taḥḍīd olan *Hellā* ve *Hā'*yı hemzeye ḳalb ile *illā* ve *levlā*, *lev mā* kelimeleri mā 'u zā 'ide ve lā 'u zā 'ide ile terkībleri muḳadder olduđu ḥalde temenni için olan hel ve levden ma'ḥūz dur. *Li-taḍmīnihā* ḳavli murekkebeteyni ḳavliniñ 'illetidir. Ya'ni bunların terkīblerinden ğaraż ve terkīblerini iltizām: Hel ve lev kelimelerine temenni ma'nāsına müteḍammin kılmaktır. *Li-yetū lehu* kavli *li-taḍmīnihā* ḳavliniñ illetidir. Ya'nī bu temennī ma'nāsına taḍmīnlerinden de ğarazı temennī ma'nāsını ifāde deđil belki bunlarıñ müteḍammin oldukları temennī ma'nāsından *Hellā ekremtu Zeyden* gibi māzīde tendīm *Hellā tekūmu* gibi muzāri' de taḥṣīṣ tevellüd etmesi içindir. Muṣannifiñ mürekkebeteyn ḳavliniñ ḥālī muḳaddere olduđuna işāret etmiştik. Bununla vārid olan bir su'ālī def' etmek istedik. Su'āl şudur: Bu ḥurūf-ı tendīm-i taḥḍīd terkīb ḥālinde deđil belki terkībden evvel hel ve levden me'ḥūz dur. Çünkü 'inde't-terkīb aralarında fark kalmamış olur ve muṣannifiñ mürekkebeteyn ḳavlinin iḳtizāsına göre

²⁰⁰ Sekkākī: pişmanlık ve teşvik harflerinin hellā ve ellā ile ha'nın hemzeye çevrilmesi ve lā ve mā ile birleştirilerek levlā ve lev mā olması durumunda da temenni anlamı olduğunu söylemektedir. Mazi fiilin başına gelmeleri durumunda temennī'de pişmanlık anlamı olur. "Zeyd'e ikram etseydin ya" cümlesi bu kabildendir. Muzarinin başına geldiğinde ise teşvik anlamı oluşur. Örneğin: "Kalkmıyor musun?" Le'alle ile de temenni yapılabilir. Leyte gibi hüküm verir. Örneğin: "Keşke hacca gidip seni ziyaret etmiş olsam" Burada fiilin sonu istenilen şeyin gerçekleşme ihtimalinin uzaklığından dolayı nasb okunur. (fe-ezure)

ma' nā şöyle olmak lâzım gelir. Hüruf-ı tendim olan *hellā ve levlā hellā ve levlā* dan me' hūzdur. Hâlbuki bu ma' nânın fesadı zâhirdir. İşte bu su'âl mürekkebeteyn kavle hâli muhakkağa olursa [120] vârid olur. Façat hâl-i mukaddere olunca olmaz. Sekkâki' niñ bu kelâmı *ke-enne* lafzıyla söylemesi: bunda kaç' iyyet olmadığına mebnîdir. Çünkü bunların her birerlerinin terkîb-i i' tibâr etmeyerek tendim-i taḥdîde mevzû' harf olmaları ihtimâli vardır. Çünkü naḥvîyyûnuñ ekşeri harflerde taşrifden imtinâ' ediyor. Ba' zen de ricâ' olunan şey'in ḥuşûlünüñ ba' dından dolayı *le' alle* kelimesiyle temennî olunur da buna *leyte'* niñ ḥükmü verilerek cevâbında *inne* taḥdîriyle muzâri' manşûb olur. *Ezûruke'* niñ naşbıyla *le' alle eḥiccu fe-ezûreke* gibi ki ricâ' olunan şey'in ḥuşûlünüñ ba' dı sebebiyle muḥâlâtına ve vuḳû' unda tam' olmayan mümkinâta müşâbih olmakla bundan temenni tevellüd ederek *le' alle ilā āḥirihi* diye temennide kullanırsıñ. Çünkü temennî muḥâli yâhud vuḳû' unda tam' olmayan mümkinî talebden ' ibâret idi. Façat tereccî böyle değil çünkü tereccî ḥuşûlüne ve şevḳ u i' timâd olmayan bir şey'e irtikâb ü intizârdan ' ibârettir. Onuñ için *le' alle ş-şemse teḡrubu* denmez. Tereccîniñ ta' rîfindeki irtikâb kaydına tam' ile işfâḳ dâhil olur. Tam' : Maḥbûb olan şey'e irtikâb demektir. *le' alleke tu' tînā* gibi işfâḳ-ı mekrde olan şey'e irtikâb demektir. *Le' allî emûtu's-sâ'a* gibi. Şu hâlde tereccîniñ taleb olmadığı zâhir olmuş olur. Çünkü bir kısmı olan irtikâb-ı mekrde hiçbir kimsenin maṭlûbu olmaz. *ve minhâ'l-istifhām* envâ'-ı talebden ba' zısında istifhâmdır. Bu da bir şey'in zihinde olan şûretiniñ ḥuşûlünü talebden ' ibârettir. O şûret eğer iki şey beyninde nisbetiñ vuḳû' u yâhud lâ vuḳû' u ise bunun ḥuşûlü taşdîḳdir. Böyle değilse taşavvurdur.

والفاظ الموضوعه له الهمزة وهل وما ومن واي وكم وكيف واين و آئي و متى واين²⁰¹

ve'l-elfāzu'l-mevdū'atu lehu'l-hemzetu ve hel ve mā ve men ve eyyu ve kem ve keyfe ve eyne ve enni, metā ve eyyāne

istifhāma vaz' olunan lafızlar muşannifiñ zikr ettiği kelimelerdir. Bu kelimeler üç

²⁰¹ Soru için mevzubahis lafızlar hemze, hel, ma, men, eyyu, kem, keyfe, eyne, enni, metā, eyyāne'dir.

nev' dir. (Birisi) taleb-i taşdıķe muhtaşdır. Bu da *he*/kelimesidir. İkincisi taleb-i taşavvura muhtaşdır ki sâ'iri esmâ'ı istifhâmiyedir. (üçüncüsü) ikisi arasında müşterektir. Bu da hemzedir. Hemze bu i' tibârla ehemmiyetli olduğundan evvel taķdīm ederek muşannif

فالهزمة لطلب التصديق كقولك : أقام زيد و أزيد قائم او التصور كقولك : أ دبس في الاناء ام عسل،
و أ في الخابية دبسك ام في الزقة 202

Fe'l-hemzetu li-talebi't-taşdıķ ke-ķavlike eķāme Zeydun ve E Zeydun ķā'imun ev et-taşavvuri ke-ķavlike e dıbsun fi'l-inā'i ev' aselun ve e fī'l-hābiyeti debsuke em fi'z-zıķķi diyor. Hemze taleb-i taşdıķ içindir. *E ķāme Zeydun ve E Zeydun ķa'imun* gibi ki evvelkisinde olan cümle-i fi'liyede sen kıyāmı ve zīdi ve aralarındaki nisbeti taşavvurdan sonra bu nisbetiñ hāricde muhaķķıķ olup olmadığını su'āl etmiş oluyorsun. Kāme denilince taşdıķ hāşıl olmuş olur. Sen Zeyd ile kıyām arasında vuķū' yāhūd lā vuķū' a mültebes bir nisbetin bulunduğunu biliyorsun. Ammā mu'ayyen olarak bilmediğinden *E ķāme Zeydun* istifhāmıyla bu nisbetiñ ta'yinini taleb etmiş oluyorsun. *E Zeydun ķā'imun* cümle-i ismiyyesi ile olan mişālde böyledir. Yāhūd taleb-i taşavvur ya'nı nisbetiñ vuķū' u yāhūd lā vuķū' unuñ ğayrısını idrāk için olur. Müsnedün ileyhi taşavvuru talebde *E dıbsun fi'l-ināi em' asel* kavliñ gibi ki *inā* da bir şey olduğunu biliyorsun faķať ma'tlūbuñ o şey'i ta'yini olduğundan istifhām etmiş oluyorsun. Müsnedi taşavvuru talebde *E fī'l hābiyeti dibsek em fi'z-zıķ* kavlin gibi ki pekmeziñ kapta yāhūd tulumda olduğunu biliyorsun faķať 'alā ta'yin hangisinde olduğunu bilmediğinden ta'yini taleb ediyorsun işte bunlarıñ hepsinde ma'tlūb vech-i icmālī ile ma'lūmdur. İstifhām ile tafşil ü ta'yini taleb olunuyor.

ولهذا لم يقبح : (121) ازید قام و ا عمرا عرفت. 203

²⁰² Hemze onaylanan bir talep içindir. Şu sözün gibi: Zeyd kalktı mı? Zeyd ayakta mıdır? Veya tasavvur için şu sözün gibi: Kaptaki pekmez midir yoksa bal mı? Pekmezin kapta mıdır yoksa tulumda mı?

²⁰³ Bu yüzden Zeyd mi kalktı? Veya Amr'ı tanıdın mı? ifadeleri çirkin değildir.

Ve li-hāzā lem yaḫbaḥ E Zeydun ḵāme ve e ʿAmren ʿaraftē.

Hemze taleb-i taşavvur için kullanıldığından dolayı fāʿ ili taşavvuru talebde *Hel Zeydun ḵāme* ḵabīḥ olduğu gibi *E Zeydun ḵāme* ḵabīḥ olmadı. Meḥ ʿülü taşavvuru talebde *Hel ʿAmren ʿaraftē* ḵabīḥ olduğu gibi *E ʿAmren ʿaraftē* ḵabīḥ olmadı çünkü taḵdīm-i nefsi fiʿ liḥ ḥuşūlünü taşdıḳi iḳtizā eder. Bu hālde hel kelimesi ḥāşıl olan şey ʿiḥ ḥuşūlünü taleb için olur ki bu muḥāldir. Fakaḥ hemze böyle deḡil çünkü hemze fāʿ ili yāḥud mafʿ ʿülü taʿ yin ve taşavvuru taleb içindir. ʿAllāme diyor ki muşannifiḥ bu sözü *E ʿAmren ʿaraftē* de zāhirdir. Faḵaḥ *E Zeydun ḵāme* gibisinde deḡildir. Çünkü burada merfuʿ u taḵdīmiḥ nefsi fiʿ li taşdıḳiḥ ḥuşūlünü iḳtizā ettiḡini teslim etmez. Belki buradaki taḵdīm naḵdī ḥüküm içindir diyor. Yalnız ş u kadar var ki ʿAbdulḵāhiriḥ mezḥebine göre merfuʿ u taḵdīmiḥ taşdıḳiḥ ḥuşūlüne muḥtemeldir. Ş u hālde *E Zeydun ḵāme* ḥiḥ taleb-i taşdıḳ için ve Zeydi taḵdīmiḥ de ihtimām gibi bir şey için olması cā ʿizdir.

والمسؤول عنه بها هو ما يليها كالفعل في اضربت زيدا والفاعل في أنت ضربت زيدا والمفعول في
ازيدا ضربت²⁰⁴

Ve ʿl-mes ʿūlu ʿanhu biḥā huva mā yeliḥā ke ʿl-fi ʿli fi e ḍarabte Zeyden ve ʿl-fā ʿili fi e ente ḍarabte Zeyden ve ʿl-mef ʿūli fi e Zeyden ḍarabte.

Hemze ile mes ʿül ʿanhu olan hemzeyi velī vü taʿ ḵīb edendir. Meşelen *E ḍarabte Zeyden* de fiʿ l, *e ente ḍarabte* de fāʿ il, *E Zeyden ḍarabte* de meḥ ʿüldür. ʿAllāme diyor ki: Sen nefsi fiʿ lde yaʿ nī Zeyde vāḵīʿ olan darbın muḥāḥabdan şudūrunda olduḡuna göre *E ḍarabte Zeyden* istifhāmiyla darbın vücūdunu ʿilmi murād ettiḡine göre hemze muḥāḥabdan fiʿ liḥ şudūrunu taşdıḳi taleb için olur. *E ḍarabte Zeyden em ekremtehu* dediḡin vaḵitte müsnediḥ ḍarbi mı yoksa ikrāmı mı olduḡunu taşavvurunu taleb için olur. Çünkü lā ʿalā ʿt-taʿ yin ḍarbiḥ yāḥud ikrāmıḥ şubutunu taşdıḳ ḥāşıldır. Şimdi *E ḍarabte*

²⁰⁴ Kendisi hakkında sorulan fiil gibi kendini izleyendir. “Zeydi dövdün mü?” cümlesinde fiil ve “Zeydi döven sen misin?” cümlesinde fail, Zeydi mi dövdün? Cümlesinde meful talep edilendir.

Zeyden gibisi taleb-i taşdıķ için olmağa muhtemel olduğu gibi müsnedi taşavvuru taleb için olmağa da muhtemeldir. Kar̄inelere göre araları tefriķ edilir. *E feraġte mine'l-kitāb ellezī tektubuhu* gibi sözüñ nefsi fi'liñ vücūdundan su'āldir. *E ketebte hāzā'l-kitāb em iştereytehu* gibi sözüñ müsnedi ta'yinden su'āldir. İşte meşelen *e đarabte Zeyden* ññ taşdıķu taşavvuru talebe muhtemel olmasından muşannifiñ *ve'l-mes'ul 'anhu bihā huva mā yelīhā* kavli hemzenin ġayrı olan edevāt-ı istifhām ile onları velī edeniñ taleb olunmadığı anlaşılıyor. Hālbuki böyle deġil, ġayrısı da bu huşūşda müşterektir. *Kezā ķāle'ş-Şeyh Behā'u'd-dīn*

وهل لطلب التصديق فحسب نحو هل قام زيد وهل عمرو قاعد. ولهذا امتنع هل زيد قام ام عمرو. وقبح: هل زيدا ضربت لأن التقديم يستدعى حصول التصديق بنفس الفعل دون: هل زيدا ضربته لجواز تقدير المفسر قبل زيدا²⁰⁵

Ve hel li-talebi't-taşdıķ fe-ħasbu naħvu hel ķāme Zeydun ve hel 'Amrun ķā'idun ve li-hāzā imtene'a hel Zeydun ķāme em 'Amrun ve ķabuħa hel Zeyden đarabte li-enne't-taķdīme yested'ī huşūle't-taşdıķ bi-nefsi'l-fi'li dūne hel Zeyden đarabtehu li-cevāzi taķdīri'l-mufessiri ķable Zeyden.

Hel kelimesi yalnız nisbetiñ vuķū'u yāħud lā vuķū'unu idrākten 'ibāret olan aşlı taşdıķi taleb içindir. İki cümleye de ya'nī ismiyye ve fi'liyyeye dāħil olur. Faķať cümlelerin müşbet olması şarttır. Çünkü menfiye dāħil olmaz. *Hel lā ķāme Zeydun* denmez çünkü hel aşlı i' tibāriyla ma'nāsındır. Ķad ise menfiye dāħil olmaz. Ķad lā yeķūmu Zeydun

²⁰⁵ Hel, sadece tasdik edilen talep içindir. Örneġin, Zeyd kalktı mı? , Amr oturmakta mıdır? Bu yüzden Zeyd mi kalktı yoksa Amr mı? sorusu uygun olmaz veya Zeyd'i mi dövüdün cümlesi çirkindir. Çünkü mefulün öne geçmesi aynı fiilin tasdikini gerektirir. "Zeydi dövüdüm mü?" cümlesinde Zeyd'den önce takdirin açıklayıcılıġının uygunluğu vardır.

denmez. Şunu da bil ki hel kelimesiniñ menfiye ‘adem-i duhūlü muṭlaқан ya‘nī icābī, selbī, taşdıķī taleb için olduğuna munāfī değildir. Şu hâlde *hel kâme Zeydun ev lem yeķum* demek cā’izdir. (hulāşa) Hel kelimesiniñ menfiye dāhil olmamasından kendisiyle taşdıķ-i selbī taleb olunmaz. Ma‘nāsı çıkarılmamalı. *Hel kâme Zeydun ve hel ‘Amrun kâ‘idun* gibi hel kelimesi fi’l-aşlı kad ma‘nāsına olduğu için hel’in fi’liyeye ihtişaş tevehhümünü def için muşannif iki mişāl zıkr ediyor. Hel’in taleb-i taşdıķe ihtişaşından dolayı *hel Zeydun kâme em ‘Amrun* terkibi mümteni‘ dir. Çünkü em'den soñra müfrediñ vuķū‘u em’in muttaşıla olduğuna delildir çünkü em-i munķaṭı‘a *e Zeydun ‘indek*

Dk.

1- Çünkü kaşru taşşış nefsi fi‘li taşdıķiñ huşūlünden soñra olur.

2- Çünkü ‘Abdu’l-kāhire göre merfu‘u taķdīmiñ naķdi hükm için olmağa yāhud kaşru taşşış için olmağa ihtimāli var faķaṭ ğayrısının taķdīmi böyle değil.

3- *E Zeydun kâme*’niñ taleb-i taşdıķ için Zeydi taķdīminde ihtimam için olduğuna

‘Abdulķahir’in *hel Zeydun kâme*’niñ kabhini hel talebe taşdıķe muṭtaş olduğu için değil belki kad ma‘nāsında olduğu için diye ta‘līli delālet eder.

[122] *em ‘indeke ‘Amrun* gibi iki cümleye dāhil olur. Em-i muttaşıla ise aşlı hükmüñ sübütunu ‘ilm ile berāber iki emrin birinin ta‘yīnini taleb içindir. Şu hâlde em-i muttaşıla nefsi hükmü taşdıķiñ huşūlünden soñra ancak taleb-i taşavvur için olur. Ya‘nī hāşılı talebiñ imtinā‘ından dolayı *hel Zeydun kâme em ‘Amr* da hükm cihetine taleb teveccüh edemez. Şu hâlde em-i muttaşıla ile hel arasında tedāfu‘ bulunduğundan *hel Zeydun kâme em ‘Amrun* mümteni‘ olur. Faķaṭ em ‘Amr demeyerek *hel Zeydun kâme* diye bu mümteni‘ olmaz. Yalnız kabīh olur. (Dk.1) (Su’āl) taşdıķ taşavvurla mesbūķdur. Şu hâlde *E Zeydun kâme em ‘Amrun* gibi em muttaşılada taşdıķiñ huşūlüyle berāber taleb taşavvuruna keyfiyetle şahīh olur. (Cevāb) Hāşıl olan taşdıķ: Eḫadu mezkūriyete kıyāmıñ nisbetini ‘ilmden ‘ibārettir. Maṭlūb ise bunların birini ‘ala’t-ta‘yīn taşavvurdur. Bu taşavvur ise taşdıķi sābık olan taşavvuruñ ğayrıdır. Çünkü bu taşavvur bi-vechi mā taşavvaradır. O taşavvur ise taşdıķiñ cüz’üdür.)Hel’in taleb-i taşdıķe ihtişaşından dolayı *hel Zeydun kâme em ‘Amrun mümteni‘* olduğu gibi *hel Zeydun aḫrabe* kabīh olur. Çünkü

Zeydi taq̄dīm nefsi fi‘li taşdıķiñ ḥuşulünü iktizā eder. Bu hālde *hel/hāşılıñ ḥuşulünü taleb* için olur ki bu muḥāldir. Bu mişāl mūmteni‘ oluyor. Çünkü Zeyd’iñ *hel ḍarabe Zeyden ḍarabtu* taq̄dīrinde olarak fi‘l-i mezkūruñ tefsir ettiđi bir fi‘l-i maḥzūfuñ mef‘ulü olması ihtimāli vardır. Lākin burada ḳabḥīdir çünkü müfessir zamīr ile meşgūl deđildir. Faḳaṭ *hel Zeyden ḍarabte ḳabīḥ* deđildir. Çünkü *hel darabte Zeyden ḍarabtu* ṭarzında Zeyden’den evvel müfessiri taq̄dīr cā’izdir.

وجعل السكاكي قبح : هل رجل عرف ؟ لذلك²⁰⁶

ve ce‘ale ‘Sekkākī ḳubḥe hel raculun ‘arafe, lizālike

Sekkākī, *hel raculun ‘arafe* niñ ḳabḥını taq̄dīm nefsi fi‘li taşdıķiñ ḥuşulünü iktizā ettirmekten dolayı yapıyor çünkü müsnedün ileyh baḥşinde geṭtiđine göre taḥşīş-i mūntefī olmasın diye *raculun ‘arafe* gibisinde taq̄dīm ve te’ḥīri i‘tibār vācib idi ve bunun aşlı ve esrū’n-necvā’l-lezīne ḳalemū ḳavl-i celīlinde esrūdaki vāvı fā‘il, ellezīne ḳalemūyu ondan bedel yaptıkları gibi zamīrden bedel olmak üzere ‘arafe *raculun* iken taḥşīş-i ifāde için taq̄dīm edilmiştir demişti. Sekkākī bunun imtinā‘ına fa‘il olmuyor çünkü *raculun*uñ zāhiriñ tefsir ettiđi fi‘l-i maḥzūfuñ fā‘ili olması ihtimāli vardır. Faḳaṭ bir vech-i ba‘īd olduğundan müstaḳbaḥdır.

ويلزمه الا يقبح : هل زيد عرف؟²⁰⁷

Ve yelzumuhu en lā yaḳbaḥe: Hel Zeydun ‘arafe?

²⁰⁶ Sekkākī “Adamı mı tanıdı?” cümlesinin çirkinliğini bu sebebe bağlamıştır.

²⁰⁷ “Zeyd’i mi tanıdı?” gibi bir cümlenin çirkin olmaması gerekir.

Şimdi Sekkākīye göre *hel Zeydun* ‘*arafē ḳabīḥ*’ olmamak lāzım gelir. Çünkü ma‘ rife olan ismi zāhiri taḳdīmu taḥşīş için değil ki nefsi fi‘l-i taşdıḳiñ ḥuşülü iḳtizā etsin ḥālbuki naḥvīyyūnuñ ittifāḳıyla *hel zeydun* ‘*arafē*’ terkibi ḳabīḥdir. ‘Allāme muşannifiñ Sekkākī’ye iddi‘ā’ ettiği bu lüzūmu mene ediyor. Çünkü başka bir ‘illetden meselen *hel ḳad* ma‘nāsına olduğundan dolayı ḳabīḥ olması cā’izdir. Çünkü ‘illet-i maḥşūşanıñ intifāsı ḥükümñ muḥlaḳan intifāsını icāb etmez diyor.

وعلل غيره قبحهما بأن (هل) بمعنى قد في الاصل ، وترك الهمزة قبلها لكثرة وقوعها في الاستفهام. وهي تخصص المضارع بالاستقبال ، فلا يصح : هل تضرب زيدا وهو أخوك . ولاختصاص التصديق بها وتخصيصها المضارع بالاستقبال فلا يصح هل تضرب²⁰⁸

Ve ‘allele ğayruhu ḳabḥahuma bi-enne hel bi-ma‘nā ḳad fi‘l-aşli ve turike‘l-hemzetu ḳablehā li-keşreti vuḳū‘ihā fi‘l-istifhām. Hiye taḥşīşu‘l-muḳārī‘ bi‘l-istikbāli fe-lā yeşihḥu hel teḳrubu Zeyden ve huva eḥūke ve li‘ḥtişāşī‘t-taşdıḳi bihā ve taḥşīşihā‘l-muḳārī‘ bi‘l-istikbāl fe-lā yeşihḥu hel teḳrubu

Dk. *emmā em-i munḳaḥī‘a* ile *hel ḳāme Zeydun em ḳa‘ade* ‘*Amrun* demek cā’izdir. **Saḥ**

[123]

زيدا و هو أخوك كما يصح اضرب زيدا و هو أخوك و لاختصاص التصديق بها و تخصيص المضارع بالاستقبال كان لها مزيد اختصاص بما كونه زمانيا اظهر كالفعل ، ولهذا كان { فهل انتم شاكرون } ادل على طلب الشكر من : فهل تشكرون ، و فهل انتم تشكرون . لأن ابراز ما سيتجدد

²⁰⁸ Başkaları da bu iki cümlede *hel*’in aslında *kad*, anlamında olmasını çirkin bulmuşlardır. Soru olarak çok kullanıldığı için kendinden önce gelen hemze düşürülmüştür. *Hel* ayrıca, gelecek ifade eden şimdi zamanı tahsis için de kullanılır.

في معرض الثابت ادل على كمال العناية بحصوله ، ومن : أفأنتم شاكرون . وان كان للثبوت لأن
(هل) ادعى للفعل من الهمزة فتركه معها ادل على ذلك ، ولهذا لا يحسن : هل زيد منطلق ؟ الا من
البليغ. 209

*Zeyden ve huva eḥūke kemā yeṣihḥu e tedrubu Zeyden ve huva eḥūke li'ḥtiṣāṣi't-taṣdīqi
bihā ve taḥṣīṣi'l-muḏāri' bi'l-istikbāli kāne leha mezīdu iḥtiṣāṣin bi-mā kevnuhu
zemāniyyen ezharu ke'l-fi'li ve li-hāzākāne fe-hel entum ṣḥkirūne edelle 'alā ṭalebi'ṣukri
min fe-hel teṣkurūne ve fe-hel entum teṣkurūne li-enne ibrāze mā seyeteceddedu fī
ma'riḏi'ṣ-ṣābiti edellu 'alā kemāli'l-ināyeti bi-ḥuṣūlihi ve min e fe-entum ṣākīrūn. Ve in
kāne li'ṣ-subūti li-enne hel ed'ā li'l-fi'li mine'l-hemzeti fe-terkuhu ma'ahu edellu 'alā
zālike ve li-hāzā lā yaḥsunu hel Zeydun munṭalīḡun illā mine'l-belīgi*

Sekkākī'niñ ğayrısı *hel raculun 'arafe* ve *hel Zeydun 'arafe*'niñ ḡabīḥlerini fi'l-aṣl *hel*'iñ
ḡad ma'nāsına olmasıyla ta'līl eyledi. *Hel etā 'ala'l-insān ḡine ḡad etā* ma'nāsınadır.
İstifhām ma'nāsına kullanıldığı vakit *hel*'den evvel hemze taḡdīr edilir. Bu *hel*'den evvel
olan hemze *hel*'iñ istifhāmda keṣretle vuḡū'undan dolayı terk edilmiştir. Şimdi *ḡad*
Zeydun 'arafe ḡabīḥ olduğu gibi *hel Zeydun 'arafe* de ḡabīḥ olur dedi. Faḡaṭ bu
merdüddür. Ḥattā nahviyyūnuñ *hel*'iñ ḡad manāsına mevzū' olması şöyle dursun
mecāzen ḡad ma'nāsını ifādesinde bile iḡtilāf etmiştir. *Hel vāḏi' iñ* ḡükmüyle *sīn* ve *sevfe*
gibi muzāri' istikbāle taḡṣīṣ eder. Şu ḡâlde *iḡḡarabe Zeyden ve huva eḥūke* sözü ṣaḡīḡ
olduġu gibi *hel tedrubu Zeyden ve huva eḥūke* demek ṣaḡīḡ olmaz. Çünkü *ve huva eḥūke*
ḡavlınden *'urfen ḡarabeke* ḡâlde vaḡi' olduğu añlaşılmaḡla ḡâlde vāḡi' olan fi'li inkār
için *hel*'i isti'māl lāyık deġildir. *Hel ḡalebe taṣḡike* maḡṣūr olduğu için taṣḡiḡiñ ğayrısı
için kullanılmadığı için ve muzāri'-i istikbāle taḡṣīṣ ettiġi için fi'l gibi zamāni olması

209 “Kardeşin olduğu halde Zeyd’i dövecek misin?” cümlesi doğru olmaz ancak hel yerine hemzenin kullanıldığı “Zardeşin olduğu halde Zeyd’i mi döveceksin? cümlesi doğru olur. Tasdikın ihtisası olması ve muzariyi gelecek zamana has kılması dolayısıyla zamana özgü ihtisası daha fazladır. Fiil gibi görünür ve bu yüzden “Sizler şükredenler misiniz? Cümlesi şükür talebine delalet eder. “Şükredecek misiniz? Ve sizler şükredecek misiniz? Cümleleri anlama daha delalet edicidir. Gelecek zamanda sabitliği gösteren bir kalıpta gösterilen özenin tamamen ermesi ve “Sizler şükreciler misiniz cümlesi hemze ile sorulduğu için daha güzeldir. Hel soru edatı hemze ile sorulan soruya göre daha etkilidir ve onunla birlikte fiilin terk edilmesi bunu daha iyi gösterir. Bu yüzden “Zeyd ayrılan mıdır?” cümlesi güzel değildir.

eẓhar olan şey'e ihtisāş ziyāde oldu. İşte *hel* fi'le mezīd ihtisāşından dolayı *fe-hel entum şākirūn fehel teşkurūn*'dan ve entum fi'li maḥzūfuñ fā'ili olduğu için tekerrür sebebiyle mü'ekked olan *fe-hel entum teşkurūn*'dan daha ziyāde taleb-i şükre delālet eder oldu. Çünkü istikbāle teceddüd edecek şey'i ya'ni fi'liñ maẓmūnu olan şükürü sābit şūretinde ibrāz onuñ huşūleti kemāl-i i'tināya daha ziyāde delālet eder. İşte *hel* fi'le hemzeden ziyāde dā'ī olduğundan *hel Zeydun munṭalaḩun* terkibi ancak belīğden sādır olmak şartıyla gökçek olur. Çünkü bu terkib ile şebāta delāleti ve teceddüd edecek şey'i vücūdu şūretinde ibrāzı ancak belīğ kaşd eder. Faḩaṩ belīğiñ ğayrısı böyle değıl çünkü o *hel Zeydun munṭalaḩun* ile *hel yenṭaliku Zeydun* beynine tefriḩ etmez. Şu hālde oña aşlı üzere *hel* kelimesini fi'le idhāl ederek *hel yenṭaliku Zeydun* demek daha münāsibdir.

وهی قسمان ؛ بسیطة وهي التي يطلب بها وجود الشيء ، كقولنا : هل الحركة موجودة ؟ ومركبة
وهي التي يطلب بها وجود الشيء كقولنا: هل الحركة دائمة ؟ ²¹⁰

Ve hiye kısmāni basīṩa ve hiye elletī yeṩlubu bihā vucūdu's-şey'i ke-ḩavlinā hel el-ḩareketu mevcūdetun ve murekkebetun ve hiye'lletī yuṩlabu bihā vucūdu's-şey'i ke-ḩavlinā heli'l-ḩareketu dā'imetun? Hel iki kısmıdır. Biri basīṩadır ki bunuñla bir şey'iñ vücūdu yaḩud lā vücūdu taleb olur. *Heli'l-ḩareketu mevcūdetun* hareket mevcūt mudur yaḩud *heli'l-ḩareketu lā mevcūdetun* hareket ğayr-ı mevcūd mudur sözüümüz gibi diğeri mürekkebedir ki bunuñla bir şey'iñ bir şey'e vücūdu yaḩud lā vücūdu taleb olunur. [124] *Heli'l-ḩareketu dā'imetun* hareket dā'im midir yaḩud *heli'l-ḩareketu lā dā'imetun* hareke ğayr-ı dā'im midir sözüümüz gibi ki bunda maṩlūb olan şey' ḩarekete devāmiñ vücūdu yaḩud lā vücūdudur. Bunda vücūduñ ğayrı iki şey devām ile harekete alınmıştır. Evvelkisinde bir şey' harekete alınmıştır. Onun için ikincisini buña nisbetle mürekkebe

²¹⁰ Hel iki türüdür. Basite: Kendisiyle birşeyin bulunması talep edilendir. Şu sözüümüz gibi: “Hareket mevcut mudur? Mürekkebe: kendisiylr bir şeyin başka şeyle olan varlığı talep edilendir. Şu sözüümüz gibi: “Hareket sürekli midir (dâim)”

olmuştur. Ve hel-i basīṭada vücūd-ı maḥmūl hel-i mürekkebe de rābiṭa olmuştur.

والباقية لطلب التصور فقط²¹¹

Ve'l-bākiyetu li-ṭalebi't-taṣavvuri faḩaṭ

sābiḩen zıkr edilen elfāz-ı istifhāmīñ mütebākīsi olan dokuzu ki *hemze* ve *hel'īñ mā* 'adāsı yalnız ṭaleb-i taṣavvur içindir. Em-i munḩaṭı' anıñ ancaḩ ṭaleb-i taṣdīḩ için olduḩu sābiḩen zıkr edilmişti.

قيل : فيطلب بها شرح الاسم كقولنا ما العنقاء؟ او ماهية المسمى كقولنا : ما الحركة؟ وتقع (هل) البسيطة في الترتيب بينهما وب (من) العارض المشخص لذى العلم كقولنا : من في الدار ؟ . وقال السكاكى : يسأل ب (ما) عن الجنس تقول : ما عندك ، أي : أي اجناس الاشياء عندك ؟ وجوابه كتاب ونحوه . او عن الوصف تقول : ما زيد ؟ وجوابه : الكريم ونحوه وبمن عن الجنس من ذوي العلم تقول : من جبريل أي ابشر هو ام ملك ام جني ؟ وفيه نظر.²¹²

ḩīle fe-yuṭlabu bi-mā ṣerḩu'l-ismi ke-ḩavlinā mā el-'anḩā'u? Ev māhiyetu'l-musemmā ke-ḩavlinā mā el-ḩareketu ve teḩa'u heli'l-basīṭatu fi't-tertibi beynehumā ve bi-men el-'āriḩu'l-muṣaḩḩiṣu li-zī'l-'ilmi ke-ḩavlinā men fī'd-dāri ve ḩāle's-Sekkākī yus'elu bi-mā 'ani'l-cinsi teḩūlu mā 'indeke ey eyyu ecnāsi'l-eṣyā'i 'indeke ve cevābuhu kitōbun ve naḩvuhu ev 'ani'l-vafi teḩūlu mā Zeydun ve cevābuhu'l-kerīmu ve naḩvuhu ve bi-men 'ani'l-cinsi min zevī'l-'ilmi teḩūlu men Cebrīlu ey ebṣerun huva ev melekun ev cinniyyun. Ve fīhi naḩarun.

Denildi ki mā ile mā el-'anḩā' sözümüz gibi bir ismi ṣerḩ ṭaleb olunur. Buña meṣḩūr bir lafz īrādıyla cevāb verilir yāḩud müsemmānīñ māhiyet-i ḩaḩīḩatini ṣerḩ ṭaleb olunur. Mā el-ḩareke sözümüz gibi ki bu lafzīñ müsemmasınıñ ḩaḩīḩatine hel-i basīṭa tertib-i ṭabī'ide

²¹¹ Geride kalanlar ise (diḩer soru edatları) tasavvur talep edilmesi içindir.

²¹² Mā soru edatı ile ismin açıklaması istenir. Şu sözümüz gibi: “Anka nedir?” veya isimlendirilen şeyin içeriḩi istenir. Şu sözümüz gibi: “Hareket nedir?” Basit hel soru edatı sıralamada o ikisinin (mā) arasında kalır. Şu sözümüz gibi: “Evde kim vardır?” Sekkākī mâ soru edatı ile cins hakkında soru sorulduḩunu söyler ve “Sende ne var?” yani “Sende eṣya cinslerinden hangisi var?” der. Cevabı: kitap vb. şeylerdir veya vasıfla ilgili olarak “Zeyd nedir” diye sorar ve onun cevabında –cömert vb. diye yanıt verilir. Aynı şekilde ilim sahiplerinden hangisinin türü hakkında olduḩunu sorusunu –Cebrail kimdir? Olarak sorar yani “O bir insan mıdır veya melek midir veya cin midir?” Bu konuda şöyle bir düşünce de vardır.

bunlarıñ ya‘nî şerh-i ism için olan mâ ile taleb-i mâhiyet için olan mâ arasında vâkı‘ olur. Ya‘nî tertibi tabî‘înin muhtezâsı evvelen isminiñ şerhini soñra mefhûmuñ nefsinde vücûdunu soñra bunuñ mâhiyet-i haķîkatini talebdir. Çünkü lafzıñ mefhûmunu bilmeyene o mefhûmuñ vücûdunu taleb müstaħîl olur. Ve o mefhûmuñ mevcûd olduğunu bilmeyene onuñ haķîkat ve mâhiyetini taleb müstaħîl olur. Çünkü ma‘dûmuñ mâhiyet ve haķîkati yoktur. Men ile şâhib-i ‘ilmiñ teşhiş ü ta‘yîni ifâde eder ‘arız taleb olunur. *Men fi‘d-dârî* sözümüz gibi ki teşahhuş u ta‘yîni ifâde eden Zeyd ve ‘Amr gibi cevâb verilir. Sekkâkî diyor ki mâ ile cinsinden ya‘nî mâhiyeti külliyyeden su‘âl olunur. *Mâ ‘indeke* dersin ki *eyyu ecnâsi‘l-eşyâ‘ ‘indeke* demek istersin. Bu *mâ ‘indeke*’niñ cevâbı kitâb gibi bir şey olur. Yâhud vaşfdan su‘âl olunur. *Mâ Zeydun* dersin bunuñ cevâbı el-kerîmu gibi bir şey olur. *Sîrû fe-ķad sebeķa‘l-müfredûn ķîle ve mâ‘l-müfredûn yâ resûlallâh fe-ķâle‘z-zâkirûna‘llâh keşîren ve‘z-zâkirât*²¹³ hadîsi şerîfi de vaşfdan su‘âl kabîlindedir. *Men* ile şâhib-i ‘ilmden olan cinsden su‘âl olunur. *Men Cebrîl* dersin ki cebrîl beşer midir yoksa melek yoksa cin midir diye hangi cinsden olduğunu sormuş olursun. Sekkâkî’niñ bu kavli manzûr fîh dir, çünkü *men cebrîlu*’nuñ cinsden su‘âl olduğuna ve bunuñ cevâbında melekdir demeniñ şâhih olduğunu teslim etmez belki bunuñ cevâbı sâmi‘e teşahhuş-ı ta‘yîni ifâde eder bir tarzda Cebrîl resulü kirâma vahy getiren bir melekdir gibi bir şeydir. ‘Allâme muşannifiñ i‘tirâzını te‘kîd için şöyle diyor. Sekkâkî’niñ ve ondan hikâye vârid olan *fe-men rabbukumâ yâ Mûsâ* nazm-ı celîliniñ ma‘nâsı reyiniz beşer midir yoksa melek yoksa cin midir diye zıkr ettiği şey’iñ fesâdı ģazret-i Mûsâ’niñ [125] *Rabbunâ ellezî aķa kullu şey’in ģalâķahu şumme huden* kavli-i celîliyle olan cevâbından zâhir olur. Çünkü *men fi‘d-dâr* sözümüzde zıkr ettiğimiz gibi ģazret-i Mûsâ cenâb-ı haķkıñ te‘ayyün ü teşahhuşe muķayyed olan şeyle cevâb vermişdir.

وبأى عما يميز احد المتشاركين في امر يعمهما نحو أي فريقين خير مقاما أي انحن ان اصحب

²¹³ Çalışanlar ileri geçtiler de, Yâ resulallah bu ileri geçenler kimlerdir deyince Allahı zikretmekte kendilerinden geçenlerdir dedi.

Ve bi-eyyi ‘ammā yumeyyizu eḥade’l-muteşārikine fī emrin ye‘ummuhumā naḥvu eyyu ferīḳeyni ḥayrun maḳāmen ey e naḥnu em aṣḥābu Muḥammedin

Ey ile müteşārikine ‘ām olan emrde birini diğerinden temyiz eden şeyden su’āl olunur. Ey el-feriḳeyn ḥayru maḳāmen nazm-ı kerimi gibi ki o iki fırkadan biz mi yoksa hazreti Muḥammedin aṣḥābı mı hayırlıdır demektir. Şimdi burada kāfirlerle ḥazreti Muḥammed ‘aleyhi’s-selāmın aṣḥābı olan mü’minler ferīḳinde iştirāk ediyorlar kāfirler ya‘nī müşrikler ‘ulemā’i yahūda birini diğerinden temyiz eden şeyden su’āl ediyorlar müşterek fīhi olan emr-i e‘amda eyyunuñ muzāf olduğu şey’in maẓmūnudur. ‘Ulemā-i yahūd onlara (entum) diye cevāb vermişlerdi ki bu cevābda kāzib edilir burada cevāb-ı ḥaḳ (Aṣḥāb-ı Muḥammed ‘aleyhi’s-selāmdır.) İşte bu iki cevābın her biriyle temyiz ḥāşıl olmuştur.

وبكم عن العدد نحو سل بني اسرائيل كم اتيناكم من اية بينة وبكيف عن الحال وبأين عن المكان و
بمتي عن الزمان وبأين عن المستقبل.²¹⁵

Ve bi-kem ‘ani’l-‘adedi naḥvu sel beni İsrā’īle kem ateynāhum min āyetin beyyinetin ve bi-keyfe ‘ani’l-ḥāli ve bi-eyne ‘ani’l-mekāni ve bi-metā ‘ani’z-zamāni ve bi-eyyāne ‘ani’l-mustaḳbeli.

Kem ile ‘adedden su’āl olunur. *Sel benī İsrā’īle kem eteynāhum min āyetin beyyine* nazm-ı kerimi gibi ki Benī İsrā’īle āyet-i beyyineden kaç dāne yirmi mi, otuz mu, kırk mı gönderdiğimizi sor me’ālindedir. Bu su’ālden ğaraż taḳrī’idir. İstifhāmda istifhām-ı taḳrīrdir. Ya‘nī muḥātabı iḳrāra ḥamldir. Min āyāti kemiñ mümeyyezidir. Kem ile mümeyyezi arası fi’l-i müte‘addī ile faşl edilirse mümeyyezi mef’üle mültebes olmasın diye mümeyyeze min kelimesini ziyāde vācibdir. (Şeyḫ Rızā) kem-i istifhāmiyenin

²¹⁴ Eyyu soru edatı ile bir durumda ortak olan iki şeyin birini ayrıcalıklı kılmak talep edilir. Örneğin: İki takımdan hangisi konum olarak daha hayırlıdır? Yani biz mi Hz. Muhammed’in aṣḥābı mı?

²¹⁵ Kem soru edatı ile sayı sorulurörneğin: İsrail oğullarına soronlara kaç tane açık ayet getirdik. Keyfe soru edatı ile hal sorulur, eyne ile mekân, metā ile zaman, Eyyāne ile gelecek hakkında sorulur.

mümeyyeziniñ mecrūr olarak vuḳū'una nazm ve neşrde muṭṭali' olmadığını kutubu naḥvdan hiçbir kitāb kemiñ mümeyyeziniñ mecrūr olmasının cevāzına delālet etmediğini söylüyorsa da 'Allāme, *sel benī Īsrā'īle kem eteynāhum min āyātīn beyyine* nazm-ı kerimini okusun diyor. Keyfe ile ḥalden su'āl olunur *Keyfe Zeydun* denildiği vakit şahih yāḥud sakīm gibi cevāb verilir. Metā ile māzī yāḥud mustakbel iyyāne ile zamān-ı mustakbelden su'āl olunur.

قيل وتستعمل في مواضع التفخيم مثل يسأل ايان يوم القيامة واني تستعمل تارة بمعنى كيف نحو: فأتوا حرثكم أنى شئتم { واخرى بمعنى من اين نحو انى لك هذا.²¹⁶

Ḳīle ve tusta' melu fī mevāḍi' i't-tefḥīmi mişlu yes'elu eyyāne yevmu'l-ḳiyāmeti ve ennā yusta' melu tāreten bi-ma'nā keyfe naḥvu fe'tū ḥarşekum innī şī'tum ve uḥrā bi-ma'nā min eyne naḥvu innī leke hāzā.

Denildi ki bu ḳīliñ ḳā'ili naḥiv imāmlarından 'Alī b. 'īsā er-rebī'īdir. İyyāne kelimesi mevāzi'-i tefḥīm ve ta'zīmde kullanılır. Yes'elu iyyāne yevmu'd-dīn nazm-ı şerīfi gibi *innī* kelimesi ba'zen keyfe ma'nāsına kullanılır bu ḥâlde ondan sonra fi'liñ bulunması vācibdir. *Fe'tū ḥarşekum innī şī'tum* nazm-ı kerimi gibi ki 'alā eyyi ḥālin ve min eyyi şaḳḳin ereditum ba'de en yekūne el-me'ālī mevḍe'u'l ḥırş demektir. İnnī Zeydun, keyfe Zeydun ma'nāsına gelmemiştir. Ba'zen de min eyne ma'nāsına kullanılır *innī leke hāzā* nazm-ı kerimi gibi ki *min eyne leke hāzā'r-rızḳ el-ātī kullu yevm* demektir. Muşannifiñ *tusta' melu* ḳavli [126] İnnī kelimesiniñ iki ma'nasında müşterek olmasına veya birinde ḥaḳīḳat diğeriñde mecāz olmasına muḥtemel olduğunu iş'ār ediyor.

ثم هذه الكلمات كثيرا ما تستعمل في غير الاستفهام ؛ كالاستبطاء نحو : كم دعوتك والتعجب نحو ما

²¹⁶Ululaştırma durumlarında kullanıldığı söylenir. Sorar ki kıyamet ne zaman kopacak? Ennâ bazen keyfe anlamında kullanılır. Ektiğiniz yere istediğiniz gibi gidin. Bazen de min eyne (nereden) anlamında kullanılır. Örneğin: Bu sana nereden?

لي لا ارى الهدد والتنبيه على الضلال نحو فأين تذهبون والوعيد كقولك لمن يسيء الادب الم اؤدب فلانا؟ اذا علم المخاطب ذلك ، والتقريب بإيلاء المقرر به الهمزة كما مر والانكار كذلك نحو ومنه ليس الله بكاف عبده لأن نفي النفي اثبات وهذا مراد من قال ان الهمزة فيه للتقرير بما دخله النفي لا بالنفي²¹⁷

summe hazīhi'l-kelimāti keşīren mā tusta'melu fī ġayri'l-istifhāmi ke'l-istibtā'ī naḥvu kem da'avtuke ve't-ta'accubi naḥvu mā lī lā erā'l-hudhude ve't-tenbīhi 'alā'd-ḍalālī naḥvu fe-eyne tezzebūne ve'l-va'īdi ke-ḳavlike li-men yesī'u'l-edebe e lem u'eddibu fulānen izā 'alime'l-muḥātabu zālīke ve't-taḳrīru bi-īlā'ī'l-muḳarreri bihi'l-hemzete kemā merre ve'l-inkāri ke-zālīke naḥvu ve minhu e leyse Allāhu bi-ḳāfin 'abdehu ey Allāhu kāfin 'abdehu li-enne inkāre'n-nefyi nefyun lehu ve nefyu'n-nefyi işbātun. Ve hāzā murādu men ḳāle inne'l-hemzete fīhi li't-taḳrīri ey bimā daḥalehu'n-nefyu lā bi'n-nefyi

Ba'de zā bu istifhām kelimeleri çok defa ḳarā'in-i ma'ūniyetle maḳāma münāsib istifhāmīñ ġayri ma'nalarda mecāzen kullanılır. O ma'nalar istibtā' ya'nī baḫī bulmak gibi kem da'avtuke terkībi gibi ki ne kadar da'vet ettim gelmedin ya'nī sen baḫīsin gelmezsin demektir. 'Allāme bunlardaki mecāzīñ 'alāḳasını anlamanın güç olduğunu söylüyor. Biz azıcık izāh edelim. Şimdi kem da'avtuke terkībinde muḥātabı da'vetinin 'adedinden istifhām o 'adedi cehl-i müstelzemdir. O 'adedi cehl de 'ādeten yāḥud iddi'ā'en istikşārına mültezemdir. Şu hālde muḥātabı da'vetinin 'adedinden istifhām şu vesā'it ile istibtā'ya istilzām etmekle istifhāma mevzū' olan kem lafzı istibtāda kullanılmış olur. *Metā Naşru'llāh* nazm-ı celīli de bu kabīlendendir ki zamān naşretten istifhām naşretiñ zamānını cehli müstelzemdir. Naşretiñ zamānını cehl 'ādeten yāḥud iddi'ā'en naşrını

²¹⁷ Çoğu zaman bu soru edatları soru dışında da kullanılır. Tembellik gibi örneğin: Ne kadar çok kere davet ettim seni!, şaşırma için kullanılır. Örneğin, Bana ne oluyor da hüdhüd kuşunu göremiyorum? Yoldan sapma konusunda tenbih için kullanılır. Örneğin, Nereye gidiyorsunuz? Korkutma için şu sözün gibidir. Edepsiz davranan birine şayet onu biliyorsa ben felanca kişiyi terbiye etmedim mi? Daha önce geçtiği gibi hemzenin inkâr ve takrir durumunda örneğin: Allahtan başkasına mı ibadet ediyorsunuz? Allah kulu için yeterli (kāfi) değil mi? yani Allah kuluna yeter çünkü nefyin inkârı onun nefyidir ve nefyin nefyi isbattır. Takrir durumunda istenen bir durumda yani nefye giren şey nefiy olmadığında fiilin inkârı başka bir suret olur.

istib'adı mültelzendir. Çünkü qarīb olan şey'in yā kendi nefsiyle veya imārātıyla ma' lūm olması münāsib olduğu gibi ba' id olan şey'in de mechūl olması münāsibdir. Şimdi naşreti istib'adda istibtāya müstelzendir. Bunların nazā'irini bunlara kıyās etmeli. *ilamā ve fīme tenaqqalnā rikābun / ve te'emmele en yekūne lenā evānun* beyti de bu kabildendir. İlamā'daki ila harf-i cer olan ilādır. mā da istifhāmıdır. Fīme de böyledir. Bu mānıñ elifi terkīb hālinde vücūben hāzıf olunup fetħa elife delīl olur. Rikāb beytiñ develeri ma' nāsına cem' dir. Müfredi lafzının ğayrısından olarak rāhiletidir. Ve te'emmeledeki vāv hāliyedir. *Evān* veznen ve ma' nen zamān gibidir. Me'āli: rākib olduğumuz develerinde istirāhat zamānı olmasını umdukları hālde bizi nereye naql ve ne maqşad zımında dolaştırırlar demektir. İstifhāmıñ ğayrı olan ma' nālardan biri de ta' accub gibi ki *mā lī lā erā el-hudhud* nazm-ı şerīfi buña mişāldir. Baña ne oldu ki hüdhüdü görmem ya' nī ne ' acā'ib hüdhüdü mekânında görmüyorum demektir. Şimdi hüdhüdü ' adem-i ru' yetiñ sebebinden istifhām ola cehle istilzām eder. Bu cehl de müsebbibden ya' ni ' adem-i ru' yetden ta' accuba münāsib olur. Çünkü ta' accub esbāb-ı mechūl ve qalīlete'l-vuķū' olan umūru idrāke tābi' nefsanī bir keyfiyettir. Biri de dālāli teşbīt gibi *fe-eyne tezhebūne* nazm-ı şerīfi gibi ki haqqı koyup kanda gidersiniz demektir. Şimdi bir şeyden istifhām o şey'i muħātaba tenbīhi, muħātabıñ zihnini o şey'e tevcīhini istilzām eder. Muħātabasının i' tiķādına göre dālāleti vādıh tārīķa sülūk etmiş ise o tārīķa iltifātdan ğafletde bulunmuş demektir. Şimdi buña tenbīh edince zihni buraya tevcīh edilince dālālette bulunduğuna tenbīh eder. Şimdi o tārīķden istifhām zihnini o tārīķe tevcīhi istilzām eder. O da dālālette olduğuna tenbīh-i müstelzem olur. Burada tārīķ-i dālāl olduğuna taşrih etmeyerek istifhāmı isti' mālde iki mübālağa var. Birisi bunun tārīķ-i dālāl olması pek vādıh bir emr olup bunu bilmek için o tārīķe mücerred iltifāt kifāyet eder. İkincisi o tārīķi muħātabıñ mütেকellimden daha ' ālim olduğuna [127] ihāmıdır. Çünkü mütেকellim o tārīķden su'āle muħtāc oluyor. Biri de va' id gibi ki filāni te'dīb ettiğini bilen ve sev'i edebde bulunan muħātaba karşı *e Lem u'deb fulānen* filāni te'dīb etmedim mi demek gibi şimdi şu istifhām ğayrısından şadır olan isā'a-i edeb-i ħuberāsına muħātabı tenbīhi mültelzendir. Bu tenbīh de muħātabı isā'at-ı edebe dā'ir va' idi müstelzem olur. Burada *U'debtu fulānen* diyerek işbātdan

istifhāmdan nefyden istifhāma ‘adülde muḥātabıñ nefy-i te’dībi mu’takad olduğuna ihām vardır. Çünkü isā’at edebe iḳdamı da bu i’tikādda bulunduğunu iş’ar ediyor. Şu hālde mübālağa-yı müfīd olmuş olur. Biri de taḳrīr gibi taḳrīr ba’zen taḥkīk u teṣbīt ma’nāsına kullanılır. *Aḍrabtu Zeyden, ḍarabtuḥu elbette* demek oluyor. Ba’zen de muḥātabı bildiği şey’i iḳrāra ḥaml ve ihā’ ma’nāsına kullanılır. Muşannifiñ maḳşūdu olan ma’nā budur. Faḳaḥ bu taḳrīrde yukarıda geçtiği gibi mes’ülü ‘anhiñ hemzeyi velī eden şey olduğu gibi muḳarrer bihiñ hemzeyi velī etmesi şartıyladır. Fi’li taḳrīr için *Aḍrabtu Zeyden* fā’ili taḳrīr için *E ente darabte* mef’ülü taḳrīr için *E Zeyden ḍarabte* gibi ḥikāye vārid olan *E ente fe’alte hāzā bālehetnā yā İbrāhīm* ḳavl-i celīli de fā’ili taḳrīr içindir. Çünkü kāfirleriñ murādı kesr-i aṣnāmıñ kevn-i vücudunu iḳrāra hazret-i İbrāhimi ḥaml değil. Belki kesr-i aṣnāmıñ ondan vāḳi’ olduğunu iḳrāra ḥamlidir. Çünkü onlar kesr-i aṣnāmıñ vuḳū’unda mütereddid değil. Belki fā’ilinde mütereddiddirler. Eğer buradaki hemze fi’li taḳrīr için olsa idi cevābıñ *bel fe’aleḥu kebireḥum* değil *fe’altu yāḥud lem ef’al* olması lāzım gelirdi. Muşannif buraya i’tirāz ediyor. İstifhāmıñ burada aṣlı üzerine olması cā’izdir. Çünkü onuñ siyāḳında izāḥı kesr edeniñ İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām olduğuna kefāret ‘ālim olduğuna delālet eder bir şey yoktur ki ḥaḳīḳat istifhāma ḥamli mümteni’ olsun. Muşannifiñ bu aḡrāzına şöyle cevāb veriliyor. Onuñ mā ḳabli aṣnāmı kesr edeniñ İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām olduğuna kefāret bildiklerine delālet ediyor. Onuñ mā ḳablinde ḥazreti İbrāhīm *ta’llāhi li-ekīdenne aṣnāmekum ba’de en tuvellu mudbiriyne* ḳavliyle aṣnāmı kesr edeceğini yemīn ile biliyormuşdu. Kuffār aṣnāmıñ kırıldığını gördükten sonra *ḳālū men fe’ale hāzā bi-ālihetina inneḥu li-meni’z-zālimīñ ḳālū semi’nā metā yezkuruhum yuḳālu leḥu İbrāhīm* birbirlerine bizim Allahlarımıza bunu kim yaptı. O her hālde zālimīndendir diye sordular. Yine onlar putlarımızı meżemmetle zıkr eden ve adına İbrāhīm denilen birinin olduğunu işitdik.) dediler. Me’ālindeki āyetden zāhir olanda budur. İstifhām ile taḳrīr arasındaki ‘alāḳada lüzūmdur. Çünkü muḥātabıñ ma’lūmu olan bir emrden istifhām muḥātabıñ ma’lūmu olan emri iḳrāra ḥamli müstelzemdur. *ve in tekādu kezālike* ḳavli *ve’t-taḳrīr* ḳavline ma’ṫūfdur. Ya’nī taḳrīr muḳarrer bihiñ hemzeyi velī eylemesiyle olduğu gibi inkārda bunuñ gibidir. Münkiriñ hemzeyi velī

eylemesiyledir. Ya 'nî inkâr hemze ile olduğu vakitte böyledir demektir. Çünkü hemzeniñ ğayrısınıñ inkâr için isti'mâl şahîh olursa da bu tafsîl ya'ni fi'l, fâ'il, mef'ûl, ğayrılarını inkâr onlarda câri deĝildir. Meselen *māzā yeḍurruke lev fe 'alte kezā, men zā fe 'ale kezā, kem ted'ūnī, keyfe tu'eddi ebāke, ve teşbū ilā nidā'l-ḥimyi ve 'arārihi ve min eyne tedri mā'l-'arāri mine'r-rindi* gibi *neşbū* temşîl ma'nāsına olup fâ'il zamîri bu beytden muḳaddem olan ile rāci'dir. *Rind*, hoş kokulu bir ağaç ismidir. *Himy*, ḥānıñ kesriyle kuru demektir ki bir kimseye taht-ı ḥimāyesinde bulunan arāzi-i ğayr-ı mübāḥādan 'ibārettir. *ve 'ararihi* rinde ma'tūfdur bir nev' nebāt ma'nāsınadır. [128] *min eyne tedri* nereden bilecek ma'nāsına olup istifhām-ı inkâr içindir. *Tedri* niñ fâ'ili ile rāci'dir. *Ma'l-'arār* daki mā istifhāmiye olup *mine'r-rind* arārdan ḥāldir. Bu ki yerlerdeki (min) kelimesine eyne mālîk min fāşıla diyor ki müstezādiniñ ikincisine dāḥil ve onu diĝerlerinden fādil olur. Min eyne te'alleme eyye şey'i'l-arār ḥālun kevnuhu mütemyyizen mine'r-rind) demek olur. (Me'ālî) develer bir kimseniñ taşarrufu dā'iresinde bulunan mer'āniñ rind-i 'irār denilen eşcār-ı nebātına meyt ediyorlar. Ḥalbuki rind ile 'irārı ne biliyorlar demektir. (Emmā hemze onu velî edeni inkâr içindir.) (Eyḳatulunî ve'l-müşrifî müdāci'î ve mesnūnetun zurḳun ke-enyābi ağvālin) beytinde fi'li (ehemmu yukassimūne rahmete rabbike) nazm-ı keriminde fâ'ili (e ğayru'l-llāhi itteḥaze veliyyen) de mef'ûlü inkâr gibi *e leyse'llāhu bi-kāfi 'abdihi* nazm-ı şerîfi de hemzeniñ inkâr için geldiĝi mevāddandır. (Allāh kāfidir.) demektir çünkü nefsi inkâr nefsi nefydir. Nefsi nefy ise işbāttır. Bu ma'nā E leyse'l-lāhu bi-kāfi 'abdihi deki hemze nefyiñ dāḥil olduğu şey'i ki (Allāh kāffun) fî taḳrîr içindir. Yoksa nefyi ya'nî *leyse'llāhu bi-kāfi* ni taḳrîr için deĝildir diyeniñ murādıdır. ('Allāme diyor ki) (e lem neşrah leke şadrek) ve (e lem yucīduke yetīmen) ve müşābihleri bu ḳabildendir. Bunlardaki hemze ba'zen inkâr ba'zen taḳrîr için denilir ki ikisi de gökçekdir. Faḳat *e leyse'l-lāhu bi-kāfi 'abdihi* mişāliyle hemzeniñ dāḥil olduğu ḥükmü taḳririñ olması vācib olmadığına belki muḥātabıñ işbāten ve nefyen o ḥükmden ma'rufu olan şey'i taḳrîr olduğu anlaşıldı ki burada muḥātabıñ ma'rufu (Allāh kāffun) dur. (*E ente ḳulte li'n-nāsi itteḥazūnī vāḥi'l-ālīḥin min dūni'llāhi*) ḳavl-i celili de muḥātabıñ ma'rufunu taḳrîr üzere vārid olmuşdur. Çünkü bundaki hemze 'İsā 'aleyhi's-

selâmiñ bu hükümünden ma'rûfu olan (*e lem ittiḥāzīnī* 'adem-i kav) i taḫrīr içindir. Yoksa (itteḥāzūnī dediğin) taḫrīr için değildir (intehā 'allâmeniñ bu sözünde muşannifiñ yukarıda muḫarrer bihiñ hemzeyi ilâsını şartı lâyiḳ olmadığına işâret vardır. İstifhâm ile inkâr arasındaki 'alâqada lüzûmdur. Çünkü bir şey'in eḫadi ezminede vuḳû'undan nefret ve istikrâh ve o şey'in vuḳû'a lâyiḳ olmadığına iddi'a ma'nâsına inkâr zihniñ o şey'e 'adem-i teveccühünü istilzâm eder. Bu da cehl-i cehlde o şeyden istifhâma müstelzem olur tekzīb ma'nâsına inkârı buña kıyâs et.

ولإنكار الفعل صورة اخرى وهي نحو: أزيدا ضربت ام عمرا؟ لمن يردد الضرب بينهما.²¹⁸

Ve li-inkâri'l-fi'li şûretun uḫrâ ve hiye naḫvu e Zeyden ḍarabtu em 'Amren li-men yureddidu eḍ-ḍarbe beynehumâ.

Aşl-ı fi'li inkâr için başka bir şûret vardır o da başkasına değil yâ Zeydî yâḫud 'Amrî ḍarb ettiğini iddi'a' edene karşı *e Zeydun ḍarabte em 'Amren* sözü gibi ki 'Amrîñ buñlara ta'alluḳunu inkâr ettiğinde ḍarbu aşlından nefy etmiş oluyorsun. Çünkü ḍarb için te'alluḳ edecek bir maḫal lâzımdır. *Ḳul âli'z-zikreyn ḫaramun em el-enşibeyni emmâ eşmelet 'aleyhi erḫâmu'l-unşeyni* nazm-ı şerîfide bu ḳabîldendir çünkü murâd-ı taḫrîmi aşlından inkârdır. Âli'z-zikreyni de hemze inkâr içindir. Zikreyni erkek koyun erkek koçu ismen bunlarıñ dişileri bu kâfirler ba'zen bu en'âmın zükûrunu ba'zen unâşını ba'zen de bunlarıñ zükûr yâḫud unâş yâḫud muḫtalaḫ nasıl olursa evlâdına harâm derlerdi. Cenâb-ı ḫaḳ bunu inkâr için *ḳul âli'z-zikreyn* buyurdu. Ma'nâ şöyle demek olur. Taḫrîm olmuş olsa muḫarrem olan ya bu yâḫud öteki olur. Ḫâlbuki bunlarıñ birinde ḫürmet

²¹⁸ Fiilin inkârı için şu örnekteki gibidir. Hangisinin dövüldüğü konusunda tereddüd varsa: Zeyd'i mi dövüñ yoksa Amr'ı mı?

olmadığından aşlen hürmet yoktur. Muşannifiñ ve'l-inkârı kezâlike kavli fi'li inkâr şûretinde fi'liñ hemzeyi velî etmesi lâzım geldiğine delâlet ediyordu. Hâlbuki fi'liñ hemzeyi velî etmediği başka şûretle de fi'li inkâr edildiğinden *ve li-inkâri'l-fi'l sûre uhrâ* kavliyle beyânına mecbûr oldu.

والانكار اما للتوبيخ أي ما كان ينبغي [129] ان يكون ذلك نحو : اعصيت ربك ؟ او لا ينبغي ان يكون نحو : أتعصي ربك او للتكذيب أي لم يكن نحو : { أفأصفيكم ربكم بالبنين } او لا يكون نحو { انلزمكموها ؟ }²¹⁹

Ve'l-inkâru immâ li't-tevbîh ey mâ kâne yenbağî en yekûne naḥvu a'şayte rabbeke ev lâ yenbağî en yekûne naḥvu e ta'şî rabbeke ev li't-tekzîbi ey lem yekun naḥvu e-fe-aşfeykum rabbukum bi'l-benîn ev lâ yekûnu naḥvu e-nulzimukumûhâ.

inkârda yâ tevbîh yâ taqrî' için olur ya'nî vâqî ve sâbit olması layîk olmadı demek olur. (A'şayte rabbeke) gibi ki 'isyân vâqî' dir. Şimdi bu istifhâmda teşbît ma'nâsına taqrîr vardır ki (inneke 'aşayte rabbeke elbette) ma'nâsıdır. vâqî' olması lâyîk olmazdı ma'nâsına inkârda vardır. (Efûku'l-bedru yûda'u lî mehâdun em el-cevzâ'u taḥte yedi vesâ'a) beyti de a'şayte rabbeke qâbilindendir. Çünkü *Efûku'l-bedre* istifhâmında teşbît ve taqrîr olmakla berâber bedriñ fevkinden daha a'lâ mertebede olduğunu iddi'â' sebebiyle inkârı şâmilesi de vardır. Bu şûretle inkâr-ı tevbîhiyi ifâde etmiş olur. (em) munkaṭa'ıdır. Şâ'ir evvelen 'uluv ve'ftihâren? ferâsetiñ bedriñ fevkinde olduğunu taqrîr-i ba'de bundan a'râz ile cevzâyı gözûyle? vesbâ' kılmağa teraqqî eylemiştir. Çünkü olarıñ za'mına göre (bedr) birinci (cevzâ') sekizinci felekdedir. Yâhud olması lâyîk değil ma'nâsına olur ki mustakbelde vuḳû'undan korkulan bir emre tevbîh değil belki olca söylenmiş oldukları sözde onları tekzîbdir. Yâhud mustakbel veya hâlde tekzîb için yâhud

²¹⁹ İnkâr ya da azar için olur. Şu örnekteki gibi olması gerekir. Rabbibe isyan ettin veya şöyle olması gerekmez. Rabbine isyan mı ediyorsun? Veya yalanlama için yani rabbiniz sizin evlatlarınızı seçti mi? veya biz sizi ona mı zorlayacağız?

üçüncü ilzâm ye? Edelim ya 'nî o hidâyet veya hücceti kabûle sizi ikrâh mı edelim hâlbü ki siz o hidâyet veya hüccetden kârihiniz ya 'nî bu ilzâm ve ikrâh bizden olmaz ve olmayacaktır. Hel harrâ 'u'l-ihsân illâ'l-ihsân kavlı-i celili de müstaḳbelde tekzîb üzere vârid olmuşdur. İhsânîñ cezâsı ihsândan başkası olmaz demektir. (ve hel yezḫaru'd-ḍargâmu kavmen liyevmihi izâ evḫara'n-nemlu eṭ-ṭa'âme li'âmihi) beyti de bu kabîldendir. (yezḫaru) ḥâcet vaktine saklamak ma'nâsına olan (zaḫaradan) me'ḥûz saklanan şey'e zaḫîre ve zaḫr) denilir. (Ḍırgâm) arslan (edḫar) zaḫaradan ifti'âl olduğundan tâsı dala ḳalbden soñra zâl dala idḡâm edilmiştir. (Neml) karınca ma'nâsına ism-i cinsdir. Tezkîr ve te'nîsi câ'izdir. (Me'âli) karınca senelik yiyeceğini saklarsada arslan bir günlük azığını saklar mı demektir. Ba'zende nefy ma'nâsına olan istifhâm-ı inkâr yukarıda geçtiği gibi tevbîḥ için olur. (Mâzâ 'aleyhim lev âmenû) nazmı kerîminde olduğu gibi ki (eyyu seb'atun ve vebârun 'aleyhim fi'l-îmâni ve terki'n-nifâki) onlara îmân ve terk-i nifâḳda hangi maḍarrat ve vebâl vardır ma'nâsınadır. Bu da zem ve tevbîḥ içindir. eger zemm ü tevbîḥ için olmayıp istifhâmı ḫaḳîḳatine ḫaml etseñ şaḫîḫ olmaz çünkü 'alâ ḳarînesiyle vebâliñ ḫuşûşiyetinden su'âl olmuş olur. Hâlbuki îmânda vebâl yok belki her bir maşlaḫat onda mevcûddur.

والتهمكم نحو أصلوتك تأمرك ان نترك ما يعبد ابائنا والتحقير نحو من هذا؟ والتهويل كقراءة ابن عباس رضي الله عنه ولقد نجينا بني اسرائيل من العذاب المهين من فرعون بلفظ الاستفهام ورفع فرعون، ولهذا قال انه كان عاليا من المسرفين والاستبعاد نحو انى لهم الذكرى وقد جاءهم رسول مبين ثم تولوا عنه 220

²²⁰ Tehekküm için, senin namazın mı bizim babalarımızın taptıkları bıraktıracak. Küçümseme için: Bu kimdir ki? Korkutmak için: İbn Abbas (radiya'llâhu 'anhu) okumasına göre: Şüphesiz ki biz İsrail oğullarını küçültücü bir azaptan kurtardık. Firavun kimdir ki? Burada bir soru ifadesi bulunmaktadır. Firavunun ref' okunması sayesinde diyor ki: o müsriflerden yüksek bir konumdadır. Uzak olmak şunun gibi: Siz neredesiniz, öğüt alma nerede ve and olsun ki onlara herşeyi açıklayan bir elçi geldi de sonra ondan yüz çevirdiler.

Ve't-tehekkumi naḥvu eṣalevtuke te'muruke en netruke mā yeb'udu ābā'unā ve't-taḥḳīru naḥvu men hāzā ve't-tehvīli ke-ḳirā'ati ibni 'Abbāsin raḍiya'llāhu 'anhu ve ḳad necceynā benī Īsrā'īle mine'l-'azābi'l-muhīni min Fir'avnu bi-lafzi'l-istifhām ve ref'i Fir'avne ve li-hāzā ḳāle innehu kāne 'āliyen mine'l-musrifīne ve'l-istib'ādi naḥvu ennā lehumu'z-zikrā ve ḳad cā'ehum resūlun mubīnun tevellev 'anhu.

[130] *ve't-tehekkum* kavli *ve'l-istibḥā'* üzerine ma'tūfdur. Ya'nī istifhāmıñ kullanıldığı ma'nalardan biri de tehekkeme ve istehezze gibi *e ṣalātuke te'muruke en netruke mā ya'budu ābā'unā* nazm-ı şerīfi gibi ki kuffār bu sözleriyle Şu'ayb 'aleyhi's-selām ile ve namāzıyla istihzāyı ḳaşd etmişlerdi. İstifhām ile tehekküm arasındaki 'alāḳada lüzüm ve mücāveretdir çünkü istifhām ile tehekkümüñ her birerleri sebebi vāhidden neş'et ediyor. Çünkü Şu'ayb 'aleyhi's-selāmıñ namāzınıñ bunā āmir olmasından istifhām bunu cehli müstelzemdir. Bunu cehl bunuñ fā'idesini cehl müstelzemdir. Bir şey'in fā'idesini cehl o şey'i istihfāfi o şey'i istihfāfi istihzāya müstelzemdir. O ma'nalardan biri de taḥḳīr gibi ki ḥāl-i şānını bildiğiñ bir kimse için *men hāzā* sözüñ gibi burada da 'alāḳa lüzümdür çünkü bir şeyden istifhām o şey'i cehli muḳtaẓīdir. Cehl de 'adem-i i'tināyı, 'adem-i i'tināda taḥḳīre müstelzemdir. Biri de tehdīl gibi İbni 'Abbās ḫazretleriniñ *ve leḳad necceynā benī Īsrā'īle mine'l-'azābi'l-muhīn men fir'avnu* nazm-ı şerifindeki (min)i istifhām-ı lafzī ile Fir'avnı ref' ile ḳirā'atinde olduğu gibi ki cenāb-ı ḫaḳ benī Īsrā'īli kurtardıḳı 'azābı şiddetden feẓā'at şānından ötürü teheyḳün diye tavşīf edince o 'azābıñ kunhunu taşvīri murād ederek (min fir'avn) diye istifhām buyuruyor. Ya'nī farḥ'atuv ve tecebbürde fir'avnuñ kim olduğunu bilirsiniz. Böyle bir ādemiñ 'azābını taşavvur ediniz demiş oluyor. İşte istifhām bu nazm-ı şerīfde tehvīl için olduğundan (İnnehu kāne 'āliyen mine'l-musrifīn) kavliyle onuñ ḫālını ta'rif buyuruyor. (O ma'nalardan biri de is'ād gibi ki) (*innī lehum ez-zikrā ve ḳad cā'ehum resūlun mubīn temme tevellū 'anhu*) nazm-ı şerīfi gibi buradaki istifhāmı ḫaḳīḳati ḫükmüñ cā'iz olmadığı zāhirdir. Belki (*ve ḳad cā'ehum resūlun mubīn temme tevellū 'anhu*) kavli ḳarīnesiyle onlardan itti'āzı istib'āb murāddır. Ya'nī bunlar nasıl müteva'iz olurlar. Onlardan 'azābı keşfü izāle 'indinde imān

edecekler yine dā'ir olan va'adlerini nasıl ifā ederler. Hālbuki hāzreti peygamber efendimiziñ yedi mübārekelerinde zuhūr eden āyāt-i beyyināt ve kitāb-i mu'cez olan Kur'ān vucubu itti'āzda keşf-i duhhāndan daha büyük olduğu hālde muteva'iz olmayıp a'rağ ettiler.

ومنها الامر والاطهر ان صيغته من المقتزنة باللام نحو : ليحضر زيد . وغيرها نحو : اكرم عمرا
ورويد بكرا . موضوعه لطلب الفعل استعلاء لتبادر الفهم عند سماعها الى ذلك .²²¹

Ve minhā el-emru ve'l-ažharu enne şığatehu mine'l-muğterineti bi'l-lāmi naħvu li-yaħfur Zeydun ve ğayruhā naħvu ekrim 'Amren ve ruveyde Bekren mevđū'atun li-talebi'l-fi'li isti'lā'en li-tebāduri'l-fehmi 'inde semā'ihā ilā zālike.

envā' -ı talebden biri de emrdir. Luğatde isti'lā' şüretiyle muhātabdan talebe delālet eden şığayı isti'māl ma'nāsınadır. Ezhar olan (*li-yaħfur Zeydun*)? Gibi lāma muğterin (Ekreme 'Amren) ve ruveydi Bekren?) gibi lāma muğterin olmayan şığadan emriñ şığası isti'lā' şüretiyle taleb-i fi'le delālet eder. Fehme tebādurda haķıkatin eñ kuvvetli emārelerindendir. (şığat) kavlinde şığatın zamire izāfeti beyāniyedir. *es-şığatu'l-letī li-ğayrihi ke-ibāħati naħve cālisu'l-ħusni ev ibnu sīrīn* ba'zen emr-i istiklā' taleb-i fi'liñ (ibāħa) gibi ğayrısında kullanılır. (*Cālisu'l-ħusni ev ibnu sīrīn*) gibi ibāħa ile taleb arasındaki alāka muṭlaқан izindir. Şu hālde eħuşşuke ismini a'mede isti'māl şüretiyle mecāz-ı mürsel olmuş olur. Çünkü emr şığası kendisiyle maṭlūb olan şey'i taleb-i cāzim ile mā'üne-i mevşūdur. Burada ise taleb-i kaydī olmayarak me'ünede isti'māl olunuyor. [131] yāħud aralarındaki alāka tezāddır. Çünkü fi'l-i terkden her birerlerinin ibāhası birini icāba zad olur. (*ve't-tehdīd naħve i'melū mā şi'tum*) emriñ mevzū' olduğu ma'nānıñ ğayrısıdır hāyı tehdīd gibi) tehdīd-i taħvīf demektir ki inzārdan e' amdır. Çünkü ondan da'vet ve tebliğ ile berāber taħvīfidir. (*A'melū mā şi'tum*) gibi ki bunuñla murādın

²²¹ Emir de bu türdendir. Başında lam harfi olan emir türünde bu daha açıktır. Örneğin: Zeyd gelsin Diğerlerinde ise şöyledir. Amr'a ikram et ve Bekr'e mühlet ver. Duyma esnasında karşılıklı anlayış için yüceltme fiilini talep konusunda da kullanılır.

dilediklerini işlemekle emr olmadığı belki tehdid olduğu qarā'in-i ahvāl ile zāhirdir. Taleb ile tehdid arasındaki 'alākada müte'allik i'tibarıyla şibh-i tezāddır. Çünkü me'mūriye yā vācib yahūd mendūbdur. Mühedded 'aleyh de yā haramdır Yahūd mekrūh. İşte aralarında müşebbeh tezād olduğu için tehdid ancak muharrem-i mükerrerde ile berāber şādıktır denilir. (*ve't-ta'cīm naḥve fe'tū bi-sūretin min mişlihi*) emriñ mevzū'unuñ ğayrısı ta'ciz gibi fe'tū bi-sūretin min mişlihi nazmı şerifi gibi taleb ile ta'ciz arasındaki 'alākada müte'allikleri arasında şibh tezāddır. Çünkü ta'ciz mustahilātda taleb-i mümkinātda olur yahūd sebebiyettir çünkü kendisine kudret te'alluk edemeyen bir şey'i icāb ondan ta'cize müstelzemdir. (*Ve't-teshīr naḥve kūnū kudrete ḥāsi'in*) emriñ mevzū'unuñ ğayrısı taḥsīr gibi kūnū kudrete ḥāsi'in nazmı şerifi gibi müteḥayyir bir ḥāletden diğēr ḥālet-i zelīleye tebdil demektir. Āyet-i celīlede sāḥa-i ḳurbi ğurretden murretden marūd ve zelil olduğunuz ḥālede meymūn olduğunuz demek olur. Bundaki 'alākada muṭlaḳu'z-zamānda muşābehetdir. Çünkü vucub-ı me'mūri ilzām teshīrde zillu hevāni'z-zamāndır. (*Ve'l-ihānetu naḥve kūnū ḥicāreten ev ḥadīden*) emriñ mevzū'unuñ ğayrısı ihāne gibi ḥicāre yahūd ḥadid olunuz me'ālindeki nazmı kerīmede olduğu gibi ki kūnū kudreten ve kūnū ḥicāreten den murād bunlardan ḳarde yahūd ḥicāra olmalarını taleb değıldir. Çünkü bunların buña kudreti yok lakin teshīrde fi'l ḥāşıl olmuyor. Şu ḥālede teshīr ihānetden eḥaşşdır. Bundaki 'alākada lüzūmdur. Çünkü muḥātabıñ ḳadri olmadığı ḥāşis bir şey'in ḥuşulünü ḳaşd etmediği ḥālede taleb-i ihāneti müstelzemdir. *Ve't-tesviyetu naḥve işbirū ev lā tuşbirū* emriñ mevzū'unuñ ğayrısı tesviye gibi (işbirū ev lā tuşbirū) nazm-ı şerifinde olduğu gibi tesviye ile ibāḥa arasında şöyle fark var. *İbāḥa*'da muḥātab güyā fi'li ityāniñ oña cā'iz olmadığına tevehhüm etmişde terkinde ḥarc olmamakla berāber fi'le me'zūniyet verilmiş tesviyede ise güüā muḥātab fi'lü terkden 'ibāret olan iki zarfıñ biriniñ oña enḳa' e ercaḥ olduğunu tevehhüm etmiş de bu tevehhümü ref' edilerek o iki şey'e müsāvi 'adedilmiş tesviye ile emr arasında 'alāḳa tezāddır. Çünkü fi'li terk beyninde tesviye bunların birini icāba zıd olur. (*ve't-temennī naḥve e lā eyyühe'l-leylu't-tavīlu illā incelā*) emriñ mevzū'unuñ ğayrısını temennī gibi temennī kendisinde ṭam' olmayan emr-i maḥbūbu taleb demektir. Emr ile

temennî arasında ‘alâka itlâk takyiddir. *E lâ eyyühe’l-leylu’t-ṭavīlu illâ incelâ bi-ṣubḥin ve mâ illâ ṣabâḥun minke bi-emṣel* gibi *illâ* harfi tenbîhdir. Burada muḥâtab olan beytiñ merâmını añlamaktan kemâl ü ba‘ du ğafletine ve mu‘ tâdı olan incilâyı nisyanına mebnî harfi tenbîhi te’kîd için tekrâr etmiştir. *İncelâ* inkişâf ma’nâsına [132] olan incilâ’dan emri ḥâzır muzekkerdir. Âḥirindeki mâ lâmiñ kesresiniñ işbâ‘ından olmuştur. *Bi-ṣubḥim incelâ*’ya müte‘ allık olup *bi-ziyâ’i ṣubḥin* demektir. Şâ’iriñ ğarazı incilâyı taleb deĝildir. Çünkü leyl buña kadar deĝil lakin gecede ‘ aruz eden iştıyâk âteşinden kurtulmak için leylîñ incilâsını temennî ve o geceniñ uzunluĝundan dolayı güyâ incilâsını munṭazır ü mütevaḳḳı’ olmadığını ifâdedir. (Me’âlî) ey uzun gece mütenebbih ol, sözüme kulak as, dinle ṣabâḥ ziyâsıyla açıl, karanlıĝıñ gitsin. Hâlbûki benim nazarımda ṣabâḥ senden emṣel-i afḍal deĝildir demektir. *Ve’d-du‘â’u naḥve rabbi iĝfir lî* emrin mevzû’unuñ ĝayrısı du’â’ gibi du’â’ yalvarmak şüretiyle istemeñ rabbi iĝfir lî beni ‘afv et ya rabbi gibi.

و الالتماس كقولك لمن يا ديك؟ رتبة افعال بدون الاستعلاء.²²²

ve’l-iltimâsi ke-ḳavlike li-men yusâvîke rutbeten if’al bi-dûni’l-isti’lâ’.

Emriñ mevzû’unuñ ĝayrısı iltimâs gibi saña rütbede müsâvî olana isti’lâsına ya‘nî nefsini ‘âlî ‘addetmeyerek şunu işle sözüñ gibi.

ثم الامر قال السكاكى : حقه الفور لانه الظاهر من الطلب ، ولتبادر الفهم عند الامر بشيء بعد الامر بخلافه الى تغيير الأمر.الأول دون الجمع و ارادة التراخي وفيه نظر.²²³

ṣumme’l-emru ḳâle’s-Sekkâkî ḥaḳḳuhu el-fevru li-ennehu ez-zâhiru mine’t-talebi ve li-tebâduri’l-fehmi ‘inde’l-emri bi-ṣey’in ba‘de’l-emri bi-ḥilâfihi ilâ taĝyîri’l-emri. El-evvelu dûne’l-cem‘i ve irâdeti’t-terâḥî ve fîhi nazarun.

²²² İltimâs için: Yüceltme olmaksızın isti’la rütbesiyle de yap demen gibi.

²²³ Sonra emir sigası için Sekkâkî şöyle dedi: Doğrusu fevr olmasıdır. Çünkü o talepten açıkça belirgin olanı bir şeyin karşıtıyla emir verildikten sonra anlayışı deĝiştirmektedir. İlki bir arada tıtmak veya geç bırakmaksızın yapılır. Bunda görüşler vardır.

Ba' de zālike Sekkāki diyor ki emriñ hakkı fevrdir. Çünkü istifhām ve nidāda olduğu gibi talebden zāhir olan fevrdir. (Fevr): Ma'u mu' rebe olan fi' liñ ol evvel evkāt imkânında ta' cîliniñ vücūbu demektir. Burda hilāfeti emrden soñra emri şeyle emrde fehmi iki emr beynini cem' ve terāhîyi irādeye değil emr-i evveli tağyire tebādür ettiği için emr 'ale'l-fevr ityān-i fi' li iktizā eder diyor. Çünkü Mevlā 'abdine (ķum) dedikten soñra 'abdı kalkmazdan evvel *idţaca'a hattā'l-mā'* dediği vaķitte (fehme) ķiyām ile emri idţicā' ile emre tağyir vettiği mütebādür olur. Yoksa ķiyām ile idţicā' iñ birisiniñ terāhisiyle berāber ķiyām ile idţicā' ı beynini cem'-i irāde ettiğin tebādür etmez. Sekkāki'niñ bu sözünde nażar vardır. Çünkü maķāmıñ kırā'atden ħalvî zamānında Sekkāki'niñ iddi' ā' ettiği bu zuhūr ve tebādürü biz teslīm etmez. Belki burada ħaķ olan şudur: Emriñ mefhūmu isti' lâ' -i talebden başka bir şey değildir. (Fevru terāhî) tekrarı iktizā'u 'adem iktizā gibi ķarīnelerde mađūzdır.? Bunşardan hiçbir şey'e emriñ delāleti yoktur. Bu bahşıñ tamāmı uşul-ı fıķhdadır.

ومنها النهي . وله حرف واحد وهو (لا) الجازمة في نحو: لا تفعل وهو كالأمر في الاستعلاء، وقد يستعمل في غير طلب الكف أو الترك : كالتهديد كقولك لعبد لا يتمثل أمرك : لا تمتثل أمرى.²²⁴

Ve minhā en-nehyu. Ve lehu ħarfun vāĥidun ve huva lā el-cāzimetu fī naĥvi ķavlike lā tef'al ve huva ke'l-emri fī isti' lâ' i ve ķad yusta' melu fī ğayri talebi'l-keffi evi't-terki ke't-tehdīdi ke-ķavlike li-'abdin lā yemtesīlu emreke lā temtesīl emrī.

Envā'-ı talebden biri de nehydir. Nehy isti' lâ' ı tarīķiyle fi' lden kefā talebden ' ibārettir. Nehy için lā tef'al gibi sözünde olan lā' ı cāzimededen ' ibāret bir ħarf vardır. Naĥviyyūnuñ 'urfinde if' ale şīğasına emr dendiği gibi hangi ma' nāda kullanılırsa kullanılsın lā tef'al

²²⁴ Nehiy de bu kabildendir. Şu örnekte olduğu gibi cezm eden bir lâm ile yapılır. Yapma! İsti' lâ konusunda bir emir gibidir. Talep ve terk etmeksizin kullanılır. Tehdit gibi. Emrini dinlemeyen bir köleye: Sen emrimi dinleme demen gibi.

şığasına nehy denilir. Bu nehy isti‘lā’da emr gibidir. Çünkü isti‘lā’ fehme mütebâdirdir. Fağat ‘adem-i fevr-i ‘adem tekrârda emr gibi değildir. Çünkü hağ olan nehyiñ [133] fevr-i tekrârı iktizâ etmesidir. Bu nehy ba‘zen emrine imtişâl etmeden ‘abdine karşı *lā temşîle emri* demekliğiiñ gibi taleb-i keffiñ yâğud taleb-i terkiñ ğayrısı olan tehdîdu tağvîf gibi ma‘nâda kullanılır. Nehy ile tehdîd arasındaki ‘alâğa-i sebebiyettir. Çünkü bir şeyden nehyden muğâlefetine tehdîd ü tağvîf müsebbeb olur. Muşannifiñ *fî ğayri talebi’l-keffi evi’t-terki* ibâresinde eşâ‘ire ile mu‘tezile arasındaki hilâfa işâ‘et vardır. (eşâ‘ire) nehyiñ muğtezâsı: fi’l-i münhîniñ ezdâdınıñ biriyle iştiğâl sebebiyle nefsi fi’lden keffu men‘idir diyor. Nehyiñ muğtezâsı: Fi’li terkden ‘ibârettir diyor. Bu bağşiiñ tamâmı uşülü fiğhdadır.

وهذه الاربعة يجوز تقدير الشرط بعدها ، كقولك ليت لي مالا انفقته أي ان أرزقه أنفقته واين بينك
ازرك اي ان تعرفينه أزرک واکرمني اکرمک و أي إن تکرمني اکرمک ولا تشتمني یکن خیرا لک أي
ان لا تشتمني یکن خیر لک.²²⁵

Ve hâzihi’l-erbi‘atu yecûzu tağdîru’ş-şartî ba‘dehâ ke-ğavlike leyte lî mâlen unfiğuhu ve ey in urzağhu unfiğuhu ve eyne beytuke ezurke ey in ta‘rifînehu ezurke, ve ekrimnî ukrimke in tukrimnî ukrimke ve lā teştumnî yekun ğayren leke.

Şu durret ki temenni-i istifhâm-ı emr-i nehyden soñra şartı tağdîr-i ‘ağîbetde şart ile beraber muğmar olan en ile mağrûm olduğı hâlde cezâyı irâd câ‘izdir. Temennide *Leyte lî mâlen unfiğuhu* sözüñ gibi ki in *erzağahu unfiğuhu* demektir. İstifhâmda *Eyne beytuke ezurke* gibi ki in *ta‘rifînehu ezurke* demektir. Emr de *ekrimnî ukrimuke* gibi ki in *tukrimnî ukrimuke* demektir. Nehyde *la teştumnî yekun ğayren leke* gibi ki in *lā teştumnî yekun ğayren leke* demektir. Şu dörtten soñra şartıñ takdîriniñ cevâzında vech-i şağîğ şudur. Her bir kelâmda mütekellimi o kelâma ğâmil olan bir şey’iñ bulunması lâzımdır. Kelâm-ı

²²⁵ Bu dört tanesinden sonra şart gereklidir. Şu sözün gibi: Keşke malım olsa da harcasam yani rızık sahibi olsam şeklindedir. Evin neredeyse seni ziyaret edeyim. Yani eğer onu tarif edersen seni ziyaret edeyim. Bana ikram et ben de sana ikram edeyim. Yani bana ikramda bulunursan ben de sana ikram ederim demektir. Beni kınama! Senin için hayırlı olur. Yani şayet beni kınamazsan senin için iyi olur demektir.

haberīye hāmīl: muhāṭaba muzmanını ifādedir. Kelām-ı talebiye hāmīl: maṭlūbuñ bi'z-zātihi yāhud li-ğayrihi mütekellimiñ maḫṣūdı olmasdır. Li-ğayrihi mütekellimiñ maḫṣūdı: o ğayrı maṭlūbuñ huyūlete tevaḫḫuf eder demektir. İşte ğayrısının meşelā (zurnī) ye tevaḫḫufu şartıñ ma' nāsıdır. Şimdi sen talebi zıkr edip ondan soñra maṭlūba tevaḫḫufa şāliḫ olan şey'i zıkr etmeyince muhāṭab maṭlūbuñ li-nefsihi ve li-ğayrihi maḫṣūd olduğunu tecvīz eder. Fakaṭ talebden soñra maṭlūb tevaḫḫufa şatiḫ olan şey'i zıkr ederseñ muhāṭabıñ zannına maṭlūbuñ nefisinden dolayı deĝil o zıkr edilen şeyden dolayı maḫṣūd olduĝu) ĝālib olur. Bu taḫdīrce talebden soñra o şey'i zıkr ile berāber şartıñ ma' nāsına zahir olur. Burada *fe-heb lī min ledunike veliyyen yerṣanī* nazmı celīliyle bir eşkāl-i vāḳī' oluyor. Çünkü *in tehib lī yerṣunī* taḫdīrinde olmakla hazret-i Yaḫyā pederinden evvel vefāt etdiĝinden du'āsınıñ ' ademi isticābesi lāzım geliyor. Çünkü du'ası *veliyyen yerṣanī* erş ile mevşūf ibn idi. Buña imām Ṭayyibī şöyle cevāb veriyor: Enbiyā' 'aleyhim es-selāmu ḫazrātī her ne kadar müstecābu'd-da' ve ise de her du'a' ettikleri şeyde müstecāb demek deĝildir. Bak seyyidu'l-enbiyā' şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem efendimiz *Se'eltu'llāhe şelāşen fe'a'tānī işneteyni ve mene'anī vāḫidetun ve hiye en lā yezīku ba'de ummetī be'se ba'din* İmām Sebki şöyle cevāb veriyor: İrş ile irşe nubutu ' ilm murāddır. Bu ise ḫayātında ḫaşıl olmuştur.

واما العرض كقولك : الا تنزل تصب خيرا . فمولد من الاستفهام.²²⁶

Ve emmā el-'arḫu ke-ḫavlike e lā tenzilu tuşib ḫayren fe-muvelledun mine'l-istifhāmi illā tenzil tuşib ḫayren gibi kezā *hellā tenzilu teşubbu ḫayren* gibi sözüñ istifhāmdan doğmuştur. İstifhāmı söyleyince bunları söylemeye ḫācet kalmaz. 'Arz bir şey'i ḫaşş u te'kīdsiz talebe (taḫdīd) te'kīdu ḫiş ile beraber talebe denilir. 'Arz edātī olan (illā) daki hemze fi'l-i menfiye dāḫil olmuş hemze-i istifhāmdır. Bu hemze-i istifhām ma'nā-yı ḫaḫīkisine ḫaml-i mümteni'dir. Çünkü mütekellim 'adem-i nuzūlünü biliyor. Şimdi 'adem-i nuzūlünü istifhām etmiş olsa ḫāşılı taleb etmiş olur ki bu muḫāldir. Şu ḫālede ḫāl

²²⁶ Arz şu sözüñ gibidir. İnmiyor musun, sana hayır dökülsün. Burada sorudan doğmaktadır.

karinesiyle muhāṭaba ‘arzı nuzūl ma’nāsı muhāṭabdan nuzūlü ṭaleb tevellüd etmiş olur. Bu illā daki hemze taḥkīḳde hemze-i inkār olmuş olur. *İllā tenezzele*’niñ ma’nāsı *lā yenbağī leke en lā tenezzele* demek olur. Nefyi inkār ise işbāt olduğu için ondan sonra *in tenezzele* gibi şartı müşbeti taḳdīr şaḥīḥ oluyor. Çünkü eşyādan sonra muḳadder olan şartıñ bu eşya cinsinden olması vācibdir. Müşbetten sonra menfī, menfīden sonra müşbet şart taḳdīri şaḥīḥ olmaz. Meşelā *lā tekfur tedḥulu’n-nār da in tefekkere tedḥulu’n-nār yāḥud islem tedḥulu’n-nār*’da *in lā teslem tedḥulu’n-nār* diye taḳdīr cā’iz olmaz. İmām Kisā’ī burada muḥālefet ediyor. O karīneye i’timāden tecvīz ediyor. Ya’ nī imām Kisā’ī ol ki mişālde olduğu gibi nefyi işbāta ikinci mişālde olduğu gibi işbāt-ı nefye karīne kılarak tecvīz ediyor. Seyyid Şerīf diyor ki *lā tednu mine’l-esedi ye’kuluke ve lā tekfur tedḥulu’n-nār* gibi menfī olanlarda nefyi işbāta karīne kılmak ‘aksinden daha karībdir. *İn tednu mine’l-esedi ye’kuluke* ve *İn tekfur tedḥulu’n-nare* diye taḳdīr aḳrabdır. Çünkü nefyi işbātıñ mefhūmuna müstemel ve işbāt üzerine vāriddir. Faḳaṭ *islem tedḥulu’n-nār* gibi müşbetde *in lā teslem* diye menfī taḳdīrinde bu’d vardır. Çünkü işbātda nefyi mefhūmunu iştimal yoktur. Onun için Kisā’ī’den ol ki kısmı tecvīz ziyāde meşhūr olmuştur. (İntehā)

ويجوز في غيرها لقرينة نحو : ام اتخذوا من دونه اولياء فالله هو الولي أي ان ارادوا اولياء بحق.²²⁷

Ve yecūzu fī ġayrihā li-ḳarīnetin naḥvu fallāhu huva’l-veliyyu ey in erādū evliyā ‘e bi-ḥaḳḳin.

Bu mevzī’leriñ ġayrısında delālet eden karīneden dolayı şart taḳdīri cā’izdir. *Em itteḥazū ve ‘min dūnehu evliyā’ fa’llāhu huva’l-veliyyu* cümlesini şartı maḥzūfuñ cevābınıñ delīlidir. *İn erādū evliyā’u bi-ḥaḳḳin fe’l-yenteḥidu vallāhu vaḥdehu li-ennehu huva’l-veli*) demektir. Yoksa nefsi cevāb değildir. Çünkü cenābı ḥaḳḳıñ vūcubu velāyetini muṭlaḳ şūrette ya’ nī velī ittiḥāzını murād etsinler etmesinler sābitdir. Bu taḳdīrce onlarıñ

²²⁷ Şartın takdiri bir karine olmadan da uygundur. Örneğin: Evliyalar vallahi onlar velilerdir yani eğer onlar gerçekten dost istedilirse.

velī irādesi cenābı ھاqqıñ velī olmasına sebep olmaz. Şu hālde *fa'llāhu huva'l-veliyyu* kavlini o şartı ta'līkiñ ma'nası olmaz. Onun için o şartıñ söylediğimiz gibi cevāb-ı maḥzūfdur *fa'llāhu huva'l-veliyyu* da delīlidir. Şart maḥzūfā qarīnede cevābı meczūfuñ delilindeki kadar

ومنها النداء ، وقد تستعمل صيغته ، كالإغراء في قولك لمن اقبل يتظلم : يا مظلوم ، والاختصاص في قولهم : ان اعمل كذا ايها الرجل (135) أي متخصصا من بين الرجال.²²⁸

Ve minhā en-nidā'u ve ḡad tusta'melu şīġatuhu fī ġayri ma'nāhu ke'l-igrā'i fī ḡavlike li-men aḡbele yetezallemu yā maḡlūmu ve'l-iḡtişāşu fī ḡavlike ene ef'alu kezā eyyuhe'r-raculu ey muteḡaşşışen min beyni'r-ricāli.

envā'-ı talebden biri de nidā'dır. Nidā' *ud'ū* maḡāmına ḡa'im bir (harf-i lafzī) yāḡud (taḡdīri) ile muḡāḡab-ı ḡissī yāḡud muḡāḡab-ı ma'neviyyeniñ iḡbālini mütekellimiñ talebinden 'ibārettir. Yā Zeyd yā cibāl Yūsuf a'raḡ min hāzā gibi nidā' şīġası ba'zen ma'nā-yı aşlīsı olan taleb-i iḡbāliñ ġayrısı olan iḡrā' ve iḡtişāş gibi ma'nālarda kullanılır. İḡrā' saña nizām-ı hāl edene karşı yā maḡlūm sözün gibi ki buradaki nidāniñ taleb-i iḡbāl için olmadığı meydandadır. Belki burada ġaraż muḡāḡaba ziyāde tezallum-ı neşr şekvāsına ḡaşş-ı iḡrādır. Nidā' ile iḡrā' arasındaki 'alāḡa iḡlāḡ u taḡyīddir. (iḡtişāş) 'Arabiñ *ene ef'alu kezā eyyuhe'r-racul* sözü gibi (iḡtişāş) ma'nāda mütekellim o fi'ide şu'ūbet olduğundan nefsinin murād ederek *ene ef'alu kezā müteḡaşşışan bi-hāzā'l fi'l min beyni'r-ricāl* demek istiyor. Bu iḡtişāş yā tefāḡur ma'razında olur. *Ene ekremu eḡ-ḡayfe eyyuhe'r-raculu* gibi ki *muḡtaşşen bi'l-meskeneti* demektir. Yāḡud teşāġara ma'razında olur. *Ene sekīnun eyyuhe'r-racul* gibi ki *muḡtaşşan bi'l-meskeneti* demektir. Yāḡud

²²⁸ Nida durumu da bulunmaktadır. Nidanın yapısı iḡrā gibi bir anlamın dışında kullanılır. Şu sözündeki gibi: Her kim kabul görürse zulme uğrar. Yā maḡlum. İhtisās için şu sözlerindeki gibidir. Şayet şöyle yaparsam ey adam yani adamlar arasından özel kılınandır.

tefāhara ve teşāğara için olmayıp mücerred ev zamīrle maḫṣūdı beyān için olur. *ene edhulu eyyuhe'r-raculu* gibi işte bunların hepsi nidā' şūretinde ise de nidā' değildir çünkü *ey* ve *eyyu* ya vaşf yapılan teşniye muḫāṭab murād edilmiyor. Belki mütellim zamīr-i sābıkanıñ delālet ettiği şeyden 'ibāret oluyor. *ey* kelimesi maḫmūm *er-raculu* da nidā'da olduğu gibi merfū'dur. Lākin mecmū'u hāl olmak üzere maḫallen maṣnūb olduğu için muzāf *muteḫaṣṣiṣen min beyni'r-ricāl* diye tefsir ediyor. Bu iḫtişāda ḫarfi nidāyı iḫhār cā'iz değildir. Çünkü bunda aṣlen ya'nī (yā Zeyd) gibisinde olduğu gibi ne ḫaḫīḫate ne de *Yā lillāhi min elemi'l-firāk* gibi istiğāşe *yā li'l-mā'* gibi ta' accub *e yā menāzili Selmā eyne sullemāki* gibi tedelluhu ve teḫaḫcara *fe yā ḫabru mu'ni keyfe ve ereyte cevdehu / ve ḫad kāne minhu'l berru ve'l-baḫru mutri'er²²⁹* gibi teveccū' ve teḫassur *yā Muḫammedāh* gibi nudbede bulunduğu gibi mecāzen nidā' ma'nāsı kalmıştır. Ba'zende iḫtişāben şada (*ey*) maḫamına *naḫnu el-'arabe aḫrā' en-nāsu li'd-ḫayf* gibi mu'arrif bi'l-lām olan ism-i maṣnūb yāḫud *naḫnu mu'aṣere'l-enbiyā' lā nūrīsu* gibi muzāf-ı ḫa'im olur. Ba'zen de 'ilm olur. *Binā Temīmen yukṣefu'd-ḫabāb* mıṣra'ında olduğu gibi *binā* sebeunā demektir. Temīmen'in münādā olmaya şalāḫiyeti yoktur. Çünkü münādā 'ilm-i müfred oldukda maṣnūb metūn olmaz. Şu hālde maḫzūf olan *ḫaṣṣ yāḫud ezkere* fi'liyle iḫtişāsiyet üzere maṣnūbdur. *ḫabāb* sis ma'nāsına ise de burada ḫalamet-i ṣedā'id murāddır. Benī temim ḫabilesi olan bizim sisimizle ancak ḫalamet'i ṣedā'id za'il olur demektir.

[136] ثم الخبر قد يقع موقع الانشاء اما للتفاؤل او لإظهار الحرص في وقوعه كما مر ، والدعاء بصيغة الماضي من البليغ يحتملها²³⁰

summe'l-ḫayru ḫad yeḫa'u mevḫi'e'l-inṣā'i immā li't-tefā'ul ev li-iḫhāri'l-ḫırṣ fī vuḫū'ihī kemā merre. Ve'd-du'ā'u bi-ṣiḫati'l-māḫī mine'l-beliḫi yaḫtemiluhumā. Ba' de

²²⁹ Muin b. Zaide'ye aḫit yakarken söylediği bir şiir. el-Hüseyn b. Matir

²³⁰ Sonra haber daha önce geçtiği gibi gerçekleşmesinde bir hırs (istek) gösteriliyor veya tefā'ul için inṣā yerine konur. Duada her ikisinde beligh kişi yanında geçmiş zaman sigası olarak kullanılır.

zā haberin (bā tefā'ul) veya şart bahşinde geçtiği gibi vuķū'una hırş-ı izhârdan dolayı ba'zen de inşâ' mevki'inde vāķī' olur. Meşelen tefā'ul için *Vaffaķake Allāhu li't-taķvā /ve e'āzeke mine'ş-şubheti ve 'aşamake mine'l-ħayreti ve ħabībun ileyke't-teşbīt ve zeynun fī 'aynike'l-inşāf ve evde' a şadreke bi-reddi'l-yakīn*) du'ā'sı gibi ki. Bunları umūr-ı ħāşıladan 'addederek tefā'ul için māzī lafzıyla iħbār etmiştir. Vuķū'una hırş-ı izhâr rızķına Allāh liķā'ın gibi raħimehu'llāh gibi māzī şīğasıyla beligden şadır olan du'ā' tefā'ul-ı izhâr-ı hırşı muħtemeldir. Ammā belīğın ğayrısı bu i'tibārâtdan zāhildir.

او للاحتراز عن صورة الامر²³¹

Ev li'l-iħtirāzi 'an şureti'l-emri

yāħud emr şuretinden iħtirāz için olur. 'Abdiñ mevlāsına *unzur ileyye* demeyip *yenzuru'l-mevlā ilā sâ'atihi* demesi gibi ki mevlasına karşı 'abdiñ bi'l-farz *unzur ileyye* sözü de ħaķīķatde emr olmayıp du'ā' ve şefâ'at ise de şureti emr olduğu için iħtirāz etmiştir.

او حمل المخاطب على المطلوب بأن يكون ممن لا يجب ان يكذب الطالب.²³²

Ev li-ħamli'l-muħāţabi 'ala'l-maţlūbi bi-en yekūne'l-muħāţabu mimmen lā yuħibbu en yukezzibe't-ţālibu.

yāħud muħāţab ţālibiñ tekzīb olunmasını istemeyen kimselerden olmakla onu maţlūba ħaml için olur. Meşelen el-muşenna maķāmında seni tekzībi sevmeyen arkadaşına te'ti

²³¹ Ya da emir görünümünden kaçınmak içindir.

²³² Ya da muhatabı talep edilen şeye taşımak için öyleki muhatab talep edenin yalan söylemeyi sevmediği biridir.

ğaden sözüñ gibi ki bu sözle laṭif bir tarzda onu gelmeye haml etmiş olursun. Çünkü o yārin gelmezse sen *min ḥayṣu 'z-zāhir* kāzib olmuş olursun haber bu şūretde mā vaḍa' a lehiniñ ğayrıda musta' mel olduğundan mecāz olur.

تنبيه: الانشاء كالخبر في كثير مما ذكر في الابواب الخمسة السابقة فليعتبره الناظر. ²³³

Tenbih: el-inṣā 'u ke'l-ḥayri fī keṣīrin mim mā zekere fī'l-ebvābi'l-ḥamseti's-sābiḳati fe'l-ya' tebiruhu 'n-nāzır.

Bu bir tenbihdir ebvāb-ı ḥamse-i sābiḳada zıkr edilen nükteleriñ çoğunda inṣā'ı haber gibidir. İnṣāniñ ḥabere müṣārik olacağı bu çok i'tibār ona nāzır müte'emmil i'tibār etsin. Meşelen isnād-ı inṣā'ı de ḥaberı gibi yā mü'ekked yā zamīr-i mü'ekked olur. Kezā bundaki müsnedün ileyh yā mezkūr yā meczūf olur. Yā muḳaddem yā mu'aḥḥar yā mu'arref yā munker olur. Kezā müsnedi isim yā fi'l-i muṭlaḳ veya bir mef'ūl yā bir şart yā ğayrısıyla muḳayyed olur. Mute'alliḳatı yā muteḳaddim yā mute'aḥḥir olur. Maḥzūf veya mezkūr olur isnādı ve te'alluḳu da yā ḳaşrla veya ḳaşrsız olur. (Ḥulāşa) ebvāb-ı ḥamsede zıkr edilen ḳavā'idi ihāṭadan soñrā inṣā da i'tibārı kolay olur.

[137]

الفصل والوصل

الوصل عطف بعض الجمل على بعض، والفصل تركه. ²³⁴

el-faşl u ve'l-vaşl

El-vaşlu 'aṭfu ba'di'l-cumeli 'alā ba'din ve'l-faşlu terkuhu.

²³³ Uyarı: İnṣā' daha önce zikredilen beş bölümün çoğunda haber gibidir. Dikkat edenler bunu göz önüne alsınlar.

²³⁴ Faşl ve Vaşl: Vasıl cümleleri birbirine bağlamaya denir. Faşl ise bunun yapılmamasıdır.

Birinci bāb faşl u vaşldır. Faşl-ı ‘adem ‘atf demek olmakla aşl olduğu için muşannif evvelen onu zıkr ediyor vaşl ise ħurūf-ı ‘atfdan bir ħarfi ziyāde sebebiyle faşla tārīdir. Faqaţ vaşl meleke faşl ise o melekeniñ ‘adem-i menzilesinde olmakla i‘ dām mülkātıyla bilinebildiği için ta‘rīfde vaşlı taqđīm ederek diyor ki: Vaşl ba’zı cümleleri ba’zısına ‘atfdan faşl da terk-i ‘atfdan ‘ibārettir. Muşannifiñ bu ta‘rīfiniñ zāhirine göre faşl u vaşlıñ müfredātda cārī olmadığı anlaşılıyor. Ĥālbuki böyle değil belki vaşl cümlelerde cārī olduğu gibi müfredātda da cārīdir. Muşannifiñ sözünün ibhām ettiği gibi cümlelerde muhtaş değildir. Eğer iki müfred arasında cāmi‘ olursa bunları vaşl edersin meşelen iki müfred arasında *huva’l-evvelu ve’l-āħiru ve’z-zāħiru ve’l-bāħinu* nazm-ı keriminde olduğu gibi teķābul bulunursa bunların ‘adem-i’đ-đahyi ve ebū İşāķ ve’l-ķamer kulunda olduğu gibi şebh-i temāşül bulunursa vaşl edilir eğer *huva’llāhu’llezī lā ilāhe illā huva’l-meliku’l-ķuddūsu İslām el-mü’mini’l-muħimmīn el-‘azīzu’l-cabbār el-mutekebbir* nazm-ı şerifi gibi o müfredler beyninde cāmi‘ bulunmazsa faşl edersin buraya muşannif tarafından şöyle cevāb verilir: Muşannifiñ söylediği faşl u vaşlıñ bir nev‘ini ya‘nī cümlelerde vāķi‘ olanını ta‘rīfdır. Yoksa muţlaķan faşl u vaşlıñ ħaķīķatini ta‘rīf değildir.

فإذا انت جملة بعد جملة فالأولى إما أن يكون لها محل من الاعراب او لا؛ وعلى الأول إن قصد تشريك الثانية لها في حكمه عطفت عليها كالمفرد، فشرط كونه مقبولا بالواو و نحوه: أن يكون فيها جهة جامعة نحو زيد يكتب و يشعر أو يعطى و يمنع و لهذا عيَّبَ على أبي تمام قوله لا و الذي هو عالم أن النوى صيرُّ و أن ابا الحسين كريم و إلا فُصِّلت عنها نحو: و إذا خلوا إلى شياطينهم قالوا إنا معكم انما نحن مستهزؤن الله يستهزئ بهم لم يعطف الله يستهزئ بهم على إنا معكم لأنه ليس من مقولهم.²³⁵

²³⁵ Bir cümleden sonra başka bir cümle gelirse ilki ister irabda yeri olsun ister olmasın ilkinin ikinciyle bağlantısı gerekli olduğunda hükmü olarak ona atfedilir müfred gibi varlığının şartı vāv ile kullanılmasıdır. Bunun gibi aralarında toplu bir yön varsa şu örnekteki gibi olur: Zeyd yazıyor ve hissediyor veya verilir ve men edilir bu yüzden Ebu Temmām’ın şu sözü ayıplanmıştır: Bilindiği gibi değildir. Ebu’l-Hasan cömerttir. Uzaklık zordur. Şayet cümleler birbirinden ayrılırsa şu örnekteki gibi olur: Şeytanları ile yalnız kaldıklarında derler ki alay ediyoruz ama şüphesiz ki biz sizinleyiz. Allah onlarla alay eder. Bu iki cümle birbirine atfedilmedi çünkü Allah onlarla alay ediyor cümlesi onun makulü değildir.

fe-izā etet cumletun ba‘ de cumletin fe‘l-ūlā immā en yekūne lehā maḥallun mine‘l-i‘rābī ev lā ve ‘alā‘l-evveli in kuṣide teṣrīku‘ṣ-ṣāniyeti lehā fī ḥukmihi ‘uṭifet ‘aleyhā ke‘l-mufredi fe-ṣarṭu kevnihī maḥbūlen bi‘l-vāvi ve naḥvihi en yekūne beynehumā cihetun cāmi‘atun naḥvu Zeydun yektubu ve yeṣ‘uru ev yu‘ṭī ve yemne‘u ve li-hāzā ‘ībe ‘alā ebī Temmām kavluhu lā ve ‘llezī huva ‘ālimun enne‘n-nevā ṣabrun ve enne Ebā‘l-Ḥuseyni kerīmun ve illā fuṣṣilet ‘anhā naḥvu: ve izā ḥalav ilā şeyāṭīnihim ḳālū innā ma‘akum innemā naḥnu mustehzi ‘üne Allahu yestehzi ‘u bihim ‘alā innā ma‘akum li-ennehu leyse min maḳūlihī.

Şimdi bir cümleden sonra bir cümle irād edildikde cümle-i evvelāniñ i‘rābdan maḥallī olup olmadıktan ḥālī değildir. Evvelkisine ya‘nī i‘rābdan maḥallī olduğuna göre cümle-i ṣāniyeniñ cümle-i evvelāya ḥükmi-i i‘rābda ya‘nī ḥarekāt-ı ḥarekāt-ı meṣābesine nā‘ib olan şeyde teṣrīki ḳaşd olunursa müfred gibi cümle-i ṣāniye cümle-i evvelāya ‘aṭf olunur. Böyle olunca cümle-i ṣāniyeniñ cümle-i evvelāya vāv ile [138] ve vāviñ naḥviyle ‘aṭfıniñ maḥbūl olmasının şartı: O iki cümle beyninde kezā iki müfred beyninde cihet-i cāmi‘a bulunmaktır. *Zeyd yektubu ve yeṣ‘uru* yāḥud *Zeyd yu‘ṭā ve yemne‘u* gibi çünkü kitābetle şı‘r arasında tenāsub, i‘ṭā ile men‘ arasında teẓād vardır. Faḳaṭ *Zeydun yektubu* cihet-i cāmi‘a yok muṣannifiñ bi‘l-vāv-ı naḥve kulunda naḥv kulunun ḥaṣv-ı fāsīd olduğunu ‘allāme söylüyorsa da muṣannif tarafından şöyle cevāb verilir. Vāviñ naḥviyle muṣannif vāv-ı vāşıla ma‘nāsına olan o fāşıla gibi ve cümleye dāḥil olan ṣumme gibi medlūlü cem‘i muṭlaḳ olanları murād ediyor. Binā‘en ‘aleyhi ve naḥve kavli ḥaṣv değildir. İşte vāv ile ‘aṭfıñ ḳabūl olunmasında cihet-i cāmi‘āniñ bulunması lāzım olduğu için Ebū Temmām’ın *lā ve ‘llezī ilā āḥirihi* beytindeki ‘aṭfi ‘ayıblamadı. Çünkü Ebu‘l-Ḥuseyn’iñ keremiyle nevā vü firāḳiñ aḥlīḡı arasında münāsebet yok bu ‘aṭfıñ ‘aṭf-ı müfred ḳabīlinden olması zāhirdir çünkü inne ismi ve ḥaberiyle berāber müfred ḥükümindedir. ‘ilmiñ mef‘ūleri mevḳi‘inde olması i‘tibāriyle ‘aṭf cümle ḳabīlinden olur. Faḳaṭ ister ‘aṭf-ı müfred olsun ister ‘aṭf-ı cümle bu ‘aṭf maḥbūl değildir. Çünkü cāmi‘iñ vüçüdu her ikisinde şartdır. Lā ve ellezīdeki lā ḥabībesiniñ iddi‘ā ettiği indirās-ı

muhabbeti nefyidir. Hâbibesiniñ bu iddi'âsı *za'amtı hevâki 'afâ'l-ğudâte kemâ 'afâ 'anhâ ÷ulûlun bi'l-levâ ve rusûmun* beyti sâbıkındadır. Za'amtı'nun fâ'ili hâbibeye râci' olan zamîrdır. Za'ame zânîñ harekâtıyla zann-ı bâtil ma'nâsındır. Hevâki 'afâ cümlesi za'ameniñ iki mef'ûlü maqâmına ka'ımdır. *Hevâki*'deki hıfâb nefse olduğundan kâfi meksûrdur. 'Afâ mahv u munderis oldu ma'nâsına fi'li lâzımdır. el-ğudâtu 'afânîñ zarfıdır. Harf-i ta'rîf 'ahdi huzûriye mahmûl olmakla fî ğudâti'l-yevm demektir. Talalîñ ma'ruf cem'leri ÷ulûl ve atlâldır. Mu'avvelde talâl vâki' olmuştur. Talal haneniñ inhidâmından soñra kalan eñeri bi'l-livâ'daki bâkî ma'nâsındır. Ve'llezî deki vâv kâsem için olup mevşûl şılasıyla berâber muķassem bihdir. *Vallâhu'l-lezî ya'lemu* demektir. Bu kısmîñ fâ'idesi nesîbden medîhe hürücdur ki buña hüsñü taħalluş denilir. Nev'î hicrân u firâķ ma'nâsına şabr bânın kesriyle şarî şâbir diye gelir. Bir acı devâ' ismidir. Kâsem in cevâbı bundan soñra olan *mâ ziltu 'an suneni'l-vedâ' ve lâ ğudet nefsi 'alî elîf sivâke teħûmu* beytidir. Zillet kelimesi zâ'sı meksûr okunursa ef'âl-i nâķışadan olan *mâ zâle lâ yezâlu* dan mazmûm olursa ef'âl-i tammeden olan *zâle yezûludan mâ infekket* [139] ma'nâsına olur. (ğudet) şarat ma'nâsına fi'li nâķışdır. İsmi nefsî haberi teħûmudur. (elf) maşdar mebnî li'l-fâ'il dir ki (elîf) ma'nâsındır. (teħûmu) hâvame ve hâvmâni den me'hûzdur deverân u meyl ma'nâsındır. (Me'âlî) Maħbûba aña olan muhabbetimi kendisiniñ levmi denilen yerdeki dârî âşârîñ inderâsı gibi munderis oldu zannında bulunmuştur. Hayır böyle deĝil. İftirâķîñ ĝâyet acı ve Ebu'l-Huseyn'iñ saħî olduğunu bilen vâcib-i te'âlâ hakkı için benî tarîķdir ve mevâlâtdan aşla ayrılmadım ve ey maħbûbesinden başka bir maħbûbeye nefsim ülfet ederek meyl-i deverân etmedi demektir. Eĝer hûkmü i'râbda cümle-i şâniyeniñ evvelâya teşriki kaşd olunmazsa o vakitte cümle-i şâniye cümle-i evvelâdan faşl edilir. *Ve izâ ĥalav ilâ şeyâñihim ĥâlû innâ ma'akum innemâ naħnu mustehzi'üne Allâhu yestehzi'u bihim* nazm-ı şerîfi gibi ki (*Allâh yestehzi'u bihim*) cümlesi onların maķûlünden olmadığı için *innâ ma'akum* üzerine 'atf edilmiştir.

و علی الثانی ان قصد ربطها بها علی معنی عاطف سوی الواو عطفت به نحو: دخل زيد فخرج

عمرو أو ثم خرج عمرو اذا قصد التعقيب أو المهملة.²³⁶

Ve ‘ala ‘s-šānī in kuṣide rabṭuhā bihā ‘alā ma‘ nā ‘āṭifin sivā el-vāvi ‘uṭifet bihi naḥvu daḥale Zeydun fe-ḥarace ‘Amrun ev ṣumme ḥarace ‘Amrun izā kuṣide ‘t-ta‘kību ev el-muhmeletu.

İkinci ya‘nī cümle-i evvelānīn i‘rābdan maḥalli olduğu taqdirine göre eğer cümle-i ṣāniyeyi vāviñ ğayrı olan bir ‘āṭifn ma‘ nāsına rabṭ kaşd olunursa cümle-i ṣāniye cümle-i evveliyye o ‘āṭif ile ‘atf olunur. Burada ‘atfñ şihhati için başka bir şey ya‘nī cihet-i cāmi‘e şart edilmez. Meselen ta‘kīb kaşd edildikde daḥale Zeydun fe-ḥarace ‘Amrun, yāḥud muhmelet kaşd edildikde daḥale Zeydun ṣumme ḥarace ‘Amrun gibi

و إلا فإن كان الأولى حكم لم يقصد اعطاؤه للثانية فالفصل نحو: و اذا خلوا الآتية لم يعطف الله يستهزئ بهم على قالوا لنلا يشاركه في الاختصاص بالظرف لما مر²³⁷

Ve illā fe-in kāne li ‘l-ūlā ḥukmūn lem yukṣad i‘tā ‘uhu li ‘s-šāniyeti fe ‘l-faṣlu ve izā ḥalav el-ātiyetu lem yu‘taf Allāhu yestehzi ‘u bi-him ‘alā kālū li-ellā yuṣārikehu fi ‘l-iḥtišāsi bi ‘z-zarfī limā merre.

Eğer vāviñ ğayrı bir ‘āṭifn ma‘ nāsına cümle-i ṣāniyeyi cümle-i evlāya rabṭ kaşd olunmazsa bu taqdirde cümle-i ṣāniyeye i‘tāsı maḥṣūd olmayan bir ḥukm cümle-i evvelā için olursa faṣl vācib olur. Çünkü vaşldan o ḥukmde teṣrīk lāzım gelir. Hālbuki burada teṣrīk maḥṣūd deĝildir. Ve izā ḥalav āyeti celīlesi gibi ki burada Allāh yestehzi ‘u cümlesi kālūya ‘atf edilmiyor. Çünkü mef‘ūl ve mef‘ūl gibi sayılan zarf ve ğayrılarının teḳaddumu iḥtišāsi müfīd olduğuna dā‘ir aḥvāl-i müte‘allikāt fi ‘lde sebḳ edildiğinden

²³⁶ İkincisi ilk cümlelerin irabta yeri olduğu takdirine göre eğer ikinci cümle vavdan başka bir atfın anlamına yönelirse o atf harfi ile atf gerçekleştirilir. Örneğin, takip kastedilirse Zeyd girdi. ‘Amr çıktı veya mühlet kastedilirse sonra Amr çıktı.

²³⁷ Kast edilmezse ikinci cümleye hüküm verilmesi de olmazsa faṣl gerekli olur. Örneğin, Allah onlarla alay eder cümlesi kālū’ya atfedilmemiştir. Çünkü daha önce de deĝinildiği gibi zarfı ihtisas durumunda kendisine eşlik etmeyenleri belirtmek içindir.

dolayı Allāh yestehzi‘ u cümlesiniñ zarfa ihtişâşda qālū cümlesine müşârik olmaması için böyle yapılıyor. Eđer ‘ atf edilse istihzā’ Allāhıñ onlarıñ şeyāñinnine hulv-i hāline muhtaş olması lâzım gelir. Hālbuki böyle değil istihzā’ ilāhı için hiçbir hālide inqitā’ yok her vaqt hazelānı ilāhiye ma‘ rūzdurlar.

و إلا فإن كان بينهما كمال الانقطاع بلا إيهام أو الاتصال أو شبه أحدهما فكذلك²³⁸

Ve illā fe-in kāne beynehumā kemālu’l-inqitā’i bilā ihāmin ev kemālu’l-ittişāli ev şibhu ehadihimā fe-kezālike. Ve illā kavli *fe-in kāne li’l-ūlā hüküm* kavline ma‘ tūfdur. Ya‘ nī cümle-i şāniyeye i‘ tāsı maqşūd olmayan bir hüküm cümle-i evvelā için olmazsa [140] demektir ki bu da iki şüretle olur: Kendisinde cümleñ mefhūmuna zā’id bir hüküm olmamakla yāhud cümleñ mefhūmuna zā’id bir hüküm olup cümle-i şāniyede i‘ tāsı maqşūd olmakla olur. İşte böyle olduğu taqđırde eđer iki cümle arasında bilā ihām kemāl-i inqitā’ ya‘ nī faşlda hilāf maqşūdu ibhām bulunmayarak olursa yāhud kemāl-i ittişāl yāhud bu iki kemālīñ biriniñ şebhi olursa yine böylece faşl te‘ ayyün eder çünkü vaşl-ı muęāyeret ü münāsebeti iktizā eder. *ve illā fe’l-vaşlu müte‘ ayyin* eđer cümleler arasında kemālīñ ve şibh-i kemālīñ olmazsa vaşlı dā’iniñ vücūdundan ve māni‘ iñ ‘ademinden dolayı vaşl müte‘ ayyindir. Māni‘ ile sebķ eden dört şey’iñ biri murāddır ki onlarda ‘adem-i ibhām ile berāber ehadī kemālīñiñ yāhud ehadī kemālīñiñ şebhiniñ vücūdundan ‘ibāretti. (Hāşılı) i‘ rābdan maħalli olmayan ve cümle-i şāniyeye i‘ tāsı ğayr-ı maqşūd cümle-i evvelā için hüküm olmayan cümleler için āleti hāl vardır. Evvelkisi kemāl-i inqitā’ bilā ibhām (ikincisi) kemāl-i ittişāl (üçüncüsü) şibh-i kemāl-i inqitā’ (dördüncüsü) şibh-i kemāl-i ittişāl (beşincisi) kemāl-i inqitā’ ma‘ a’l-ihām (altıncısı) beyne’l-kemāleyn tevassuť. Soñ ikisiniñ hükmü vaşl-ı mütebāķī dördünüñ faşlıdır. Şimdi muşannif bu aħvāl-i sitteyi taħķīķine başlayarak diyor ki:

²³⁸ İllā bu cümleye ma‘ tūfdur. Aralarında kesinti, kapalılık veya aynı şekilde birbirine benzeyen veya bağlanan bir şekildedir.

اما كمال الانقطاع فلاختلافهما خبرا و إنشاء لفظا و معنى نحو: و قال رائدهم أرسوا نزاولها
أو معنى فقط نحو: مات فلان رحمه الله أو لأنه لا جامع بينهما كما سيأتي.²³⁹

emmā kemālu 'l-inḳiṭā' fe-li 'ḥtilāfihimā ḥayren ve inṣā 'en lafzen ve ma' nā naḥvu ve ḳāle
rā 'iduhum ersū nuzāviluhā ev ma' nā naḥvu māte fulānun raḥimehu 'llāhu ev li-ennahu lā
cāmi' e beynehumā kemā se-ye 'tī şimdi iki cümle arasında kemāl-i inḳiṭā' lafzen ve
ma'nen haberu inṣā' cihetinden iḥtilāflarından ötürü olur. *Ve ḳāle rā 'iduhum ersū*
nuzāviluhā fe kullu ḥatfi imri 'in yecrī bi miḳdārin kavliniñ mışra'ı evvelinde olduğu gibi
çünkü *ersū* lafzen ve ma'nen inṣā', *tezāviluhā* lafzen ve ma'nen haberdır. Şu hâlde
tezāviluhā cümlesiyle *ersū* cümlesi arasında kemāl-i inḳiṭā' olduğundan 'atf
edilmemiştir. Rā'id kavminiñ iḥtiyācātını taleb maḳşadıyla ilerisinde bulunan kimse ki
kavmiñ 'arīz u şeci'i demektir. *Ersū erseytu's-sefīnete* den me'ḥūz olup eḳimū
ma'nāsınadır. *Erseytu es-sefīnete: ḥabestuhā fi'l-baḥri bi'l-mirsāt*. Gemiyi deñizde
demirle ḥabs ettim demektir. *Tezāviluhā nuḥāviluhā* ve nu'ālicuhā ma'nāsına olup
zamīrī ḥarbe rāci'dir. Me'ālī kavmiñ ra'id-i muḳaddemi olan kimseye şurada duruñ
muḥārebe edelim insāniñ her nasıl olursa olsun ölümü taḳdīri ilāhiye göre cāridir, ne
korkmak ölümden kurtarır ne de iḳdām-ı ihlāk [141] eder dedi demektir. *Kullu*
kelimesiniñ mevt ma'nāsına olan *ḥatf'a* izāfetinde mevtiñ te'addud isbātına işāret vardır.
İki cümle arasında kemāl-i inḳiṭā' yāḥud ma'nen haberu inṣā' cihetinden iḥtilāflarından
ötürü olur. Bu da her ikisi lafzen haberu yāḥud inṣā'ı iselerde ma'nen biri ḥāberī diğeri
inṣā'ı olması şūretiyle olur. *Māte fulānun raḥimehu 'llāh* gibi ki *yerḥamuhu 'llāh* demek
olmakla ma'nen inṣā' olduğundan *māte fulānun* üzerine 'atfı şāḥiḥ olmaz. Yāḥud kemāl-
i inḳiṭā' o iki cümle arasında cāmi' bulunmadığından dolayı olur. Nitekim cāmi'iñ beyāni
gelecektir. Meşelen *Zeydun ṭavīlun* ve 'Amrun nā'imun diye 'atf-ı şāḥiḥ olmaz çünkü
cāmi' yoktur.

²³⁹ İki cümle arasındaki kesinti lafız ve anlam olarak haberle olan iḥtilāflarından dolayı olur. Örneğin:
Liderleri onlarla savaşalım dedi. Ya da sadece anlam olarak, örneğin: Filan kişi öldü. Allah rahmet
ylesin. Ya da görüleceği üzere ikinin arasını bulmadığı içindir.

و أما كمال الاتصال فالكون الثانية مؤكدة للأولى لدفع توهم تجوز أو غلط نحو: لا ريب فيه فإنه لما بولغ في وصفه ببلوغه الدرجة القصوى في الكمال، يجعل المبتدأ ذلك و تعريف الخبر باللام، جاز أن يتوهم السامع قبل التأمل أنه مما يرمي به جزافاً، فأتبعه نفيًا لذلك التوهم، فوزانه و زان نفسه في جاءني زيد نفسه و نحو: هدى للمتقين فإن معناه إنه في الهداية بالغ درجة لا يدرك كنهها حتى كأنه هداية محضة. و هذا معنى ذلك الكتاب لأن معناه كما مر الكتاب الكامل، و المراد بكماله كمال في الهداية، لأن الكتب السماوية بحسبها تتفاوت في درجات الكمال فوزانه و زان زيد الثاني في جاءني زيد²⁴⁰

emmā kemālu'l-ittiṣāl fe-li-keṣni's-ṣāniyeti mu'ekkedetin li'l-ūlā li-def'i tevehhumi tecevvuzin ev ḡalaṭin naḥvu lā raybe fīhi fe-innehu lemmā būliḡa fī vaṣfīhi bi-bulūḡihi ed-derecete'l-ḡusvā fi'l-kemāli bi-ce'ali'l-mubtedā' zālike ve ta'rīfi'l-ḡaberi bi'l-lāmi cāze en yetevvehheme's-sāmi'u ḡable't-te'emmuli ennehu mimmā yurmā bihi cizāfen fe-utbi'ahu nefyen li-zālike't-tevehhumi fe-vizānuhu vizānu nefsihi fī cā'enī Zeydun nefsuḡu ve naḥvu huden li'l-muttaḡīn fe-inne ma'nāhu innehu fi'l-hidāyeti bāliḡe dereceten lā yudriku kunhuhā ḡattā ke-ennehu hidāyeten maḡdatun hāzā ma'nā zālike'l-kitābu li-enne ma'nāhu kemā merre'l-kitābu'l-kāmīlu.

Şimdi iki cümle arasında olan kemāl-i ittişālîñ bunlarıñ birini diğeri üzerine vāv ile 'aṭf ettiğın vaḡit bir şey'i kendi nefsiñe 'aṭf etmiş gibi olursuñ. İşte böyle kemāl-i ittişāl mecāz ile tekellüm tevehhümünü def den dolayı te'kīd-i ma'neviyyede olduğu gibi yāḡud ḡalaṭ tevehhümünü def den dolayı te'kīd-i lafziyyede olduğu gibi cümle-i şāniye cümle-i ūlāyı te'kīdi ma'nevī yāḡud lafzī ile mü'ekked olduğu için olur. *Lā raybe fīh* nazm-ı kerīmi gibi çünkü mübtedāyı zālike ḡaberi iḡşāra delālet eden lām ile mu' affef kılınmakla kitābıñ

²⁴⁰ Kemālu'l-ittisāle gelince ikinci cümleñin birinciye tekid etmesi dolayısıyladır. Bu mecazdaki veya hatadaki yanlış düşüñceyi defetmek içindir. Örneğın, onda şüphe yoktur gibi. Böylece olgunlukta en ileri dereceye giderek vasıflamada ileri gidildiği zālike'nin mübteda olduğu ve haberin elif lam ile belirli olduğu (el-kitāb) görölür. Düşünmeden önce dinleyicinin vehme kapılması caiz olur çünkü bu vehmi ortadan kaldırmak için olumsuzluk olarak takip eder, onu ve kendini Zeyd'in kendisi bana geldi cümlesinde değerlendirir örneğın doğru yola iletmek ifadesinde onun anlamı Şüphesiz ki o doğru yolda kendi varlığının idrak edemeyeceği bir dereceye ulaştı demektir. Öyle ki o sanki saf olarak hidayetin kendisidir Bu zālike'l kitābu'nun anlamıdır ve daha önce geçtiği gibi en mükemmel kitaptır.

kemâlde derece-i kaşvāya bulūgūyla ve şafda mübālağa buyurulunca kitābıñ hālını te`emmülden evvel *zālike`l-kitāb* kavlini düşünmeyerek söylenmiş bir şey diye sāmī`iñ tevehhüm etmesi cā`iz-i vārid hātır olur. İşte bu tevehhümü nefy için *zālike`l-kitāb* kavline *lā raybe fīh* kavli tābi` kılınıncā *zālike`l-kitāb* kavliyle berāber *lā raybe fīhi* kavliniñ vezānu mertebesi *cā`enī Zeydun nefsuhu* terkībindeki nefsuhu ve zāne ve mertebesinde olur. ‘Abdu`l-kāhir, Delā`ilu`l-İ`cāz`da, *inne kavlehu lā raybe fīhi beyānun ve tevkīdun ve taḥkīkun li-kavlihiz-zālike`l-kitāb ve ziyādetu teṣbītin lehu [142] ve menziletin en teḳūle huva zālike`l-kitāb huva zālike`l-kitāb fetu`īduhu merreten ṣāniyeten liteṣebbūt* diyor. Buña göre te`kīdi lafzī olur. *Huden li`l-muttaḳīn* kavli-i şerifi gibi çünkü ma`nāsı: o kitāb-ı mu`azzam hidāyetinde kunhu idrāk olunmayacak dereceye bāliḡ olmuştur. Hattā güyā o kitāb-ı hidāyet-i maḥzadır demektir. Çünkü haberi ḥād diye ismi-i fā`il yapmayarak maṣdar olarak huden buyurmuştur. Şimdi şu ya`nī kitābıñ hidāyetde ḡāyeti idrāk olunmayacak dereceye bulūḡu *zālike* kitāb-ı terkīb şerifiniñ ma`nāsıdır. Ya`nī bu terkīb-i şerifden maḳşūr olan ma`nādır. Yoksa *zālike`l-kitāb* lafzınıñ vaż` olunduḡu ma`nā-yı muṭābakasıdır demek deḡildir çünkü *zālike`l-kitāb*dan maḳşūd olan ma`nā yukarıda geçtiḡi gibi *el-kitābu`l-kāmil* demek idi kemāl ile de murād hidāyette kemāli demektir. Çünkü kutubu semāviye derecāt-ı kemâlde ancak hidāyeti miḡdārına göre tefāvut eder başka bir miḡdār ile deḡil çünkü inzālden maḳşūd aṣlı hidāyettir. Şu hālde huden li`l-muttaḳīniñ vezānı *cā`enī Zeydun Zeydun* terkībindeki ikinci Zeydiñ vezānıdır. Çünkü huden li`l-muttaḳīn terkib-i ma`nādan *zālike`l-kitāb* terkibi ile müttefik olduḡu hālde *zālike`l-kitāb* muḳarrerdir. Emmā *lā raybe fīhi* terkibi böyle deḡildi çünkü mā ḳabline muḳarrer ise de ma`naları muḡtelif idi ki buña binā`en te`kīd-i ma`nevī menzilesinde kılınıştı.

أو بدلا منها لأنها غير وافية بتمام المراد أو كغير الوافية بخلاف الثانية و المقام يقتضي اعتناء بشأنه لنكتة كونه مطلوبا في نفسه أو فظيحا أو عجيبا أو لطيفا نحو: أمدكم بما تعلمون أمدكم بأنعام و بنين و جنات و عيون، فإن المراد التنبيه على نعم الله تعالى و الثاني أوفى بتأديته لدلالته عليها بالتفصيل من غير إحالة على علم المخاطبين المعاندين فوزانه وزان وجهه في أعجبي زيد وجهه

لدخول الثاني في الأول و نحو أقول له ارحل لا تقيمن عندنا و إلا فكن في السر و الجهر مسلما
 فإن المراد به كمال إظهار الكراهة لإقامته و قوله : لا تقيمن عندنا أوفى بتأديته لدلالته عليه
 بالمطابقة مع التأكيد فوزانه و زان حسنها في أعجبي الدار حسنها لأن عدم الإقامة مغاير للارتحال
 و غير داخل فيه مع ما بينهما من الملاسة²⁴¹

*Ev bedelen minhā li-ennehā ġayru vāfiyetin bi-temāmi'l-murādi ev ke-ġayri'l-vāfiyeti bi-
 hilāfi's-šāniyeti ve'l-maḡāmu yaḡteḡī i'tinā'en bi-še'nihī li-nūktetin ke-kevnihī maḡlūben
 fī nefsihi ev faẓī'en ev 'acīben ev laḡīfen naḡvu: Emeddekum bimā ta'lemūn emeddekum
 bi-en'āmin ve benine ve cennātin ve 'uyūnin fe-inne'l-murāde et-tenbīhu 'alā ni'emi'l-
 llāhi te'ālā ve's-šānī evfā bi-te'diyetihi li-delāletihī 'aleyhā bi't-taḡḡīli min ġayri iḡāletin
 'alā 'ilmi'l-muḡāḡabān el-mu'ānidīn fe-vizānuhu vizānu Zeydīn eš-šānī fī a'cebenī
 Zeydun vechuhu li-duḡūli's-šānī fi'l-evveli ve naḡvu eḡūlu lehu irḡal lā tuḡīmenne
 'indenā / ve illā fe-kun fī's-sirri ve'l-cehri muslimen fe-inne'l-murāde bihi kemālu
 izḡāri'l-kerāheti li-iḡāmetihī ve ḡavluhu lā tuḡīmenne 'indenā evfā bi-te'diyetihi li-
 delāletihī 'aleyhi bi-muḡābaḡati ma'a't-te'kīdi fe-vizānuhu vizānu ḡusnuhā fī a'cebenī
 ed-dāru ḡusnuhā li-enne 'ademe'l-iḡāmeti muḡāyirun li-irḡāli ve ġayru dāḡilin fīhi ma'a
 mā beynehumā mine'l-mulābeseti.*

Ev bedele minhā ḡavli mü'ekkede li'l-ūlā ḡavline ma'ḡūfdur. Şöyle demek olur. Kemāl-i
 ittişāl yāḡud cümle-i şāniye cümle-i ūlādan bedel olunduġu için olur. Cümle-i şāniyenin
 ūlādan bedel olması cümle-i ūlānın temām murādı ġayr-ı vāḡī yāḡud bir nev' ḡuşūrundan

²⁴¹ Ya da onun bedelidir ve çünkü o isteneni yeterince yerine getirmemiştir veya ikinci cümlenin hilāfi olarak yeterli değil gibidir. Öyleki makamı bir nükte için bizzat kendisine veya şiddetine, ilginçliğine, zarifliğine olan isteğinin olması gibidir. Örneğin, size bildiğinin şeyleri verdi ve size gözler, cennetler, oğullar ve davvarlar ihsan etti (Şu'ara/132). Burada istenen Allah'ın nimetlerini belirtmektir. İkinci bölüm bu daha iyi yerine getirir çünkü inatçı muhataplarına dolsaysız bir şekilde detaylıca bu nimetleri belirtmektedir. Bunun başka bir dengi de Zeyd'in yüzü hoşuma gitti cümlesindeki onun yüzü anlamına gellen vechehu sözcüğüdür. İkinci birincinin içine girmiştir. Örneğin, Ona diyorum ki git ve yanımızda kalma ya da gizli veya alenen müslüman ol. Burada Bizde kalma, git cümlesiyle yanında kalmasından duyduğu hoşnutsuzluğu dile getirmektedir. Yanımızda kalma sözü bu anlatmada daha iyidir çünkü tekidle buna delalet eder. Bir benzeri "Evin güzelliği hoşuma gitti" cümlesindeki husnehā (güzelliği) ifadesidir. Çünkü ikamet etmemek (kalmamak) gitmeye ters bir durumdur ve bu durumda aralarında bir uygunluk olması anlamına gelmez.

dolayı [143] ğayr-ı vāķī gibi olmasından ötürü olur. Faķaķ cümle-i şāniye böyle değil, bunun ħilāfına mülābis temām murādı kemāliyle vāfī. Hālbuki maķāmda bir nükteden dolayı şān-ı murāda i‘tināyı iķtizā etmiş bulunur. Çünkü ibdālden ğaraż kelāmıñ tamām-ı murādı vāfī olmasıdır. Bu da şānına i‘tinā olunan şeyde olur. O nüktede murādıñ nefsinde maķlūb yāħud қаṭī‘ yāħud ‘acīb yāħud laṭīf olması gibi bir şeydir. İşte böyle bir maķāmda cümle-i şāniye cümle-i ūlādan bedel-i ba‘ḍ yāħud bedel-i iştīmāl menzilesine tenzīl edilir de oña ‘aṭf edilmez. Çünkü bedel ile mübdel minhu arasında kemāl-i ittişāl vardır. Bedel-i kul nazar-ı i‘tibāra alınmıyor çünkü te‘kīdin temyīzī güçtür. Yalnız bedeliñ lafzı menbū‘unun lafzıñın ğayrı ve nisbetle maķşūd olup te‘kīdleriyle olmamakla temeyyüz eder. Emeddekum bimā ta‘lemūn emeddekum bi-en‘ām ve benīn ve cennāt ve ‘uyūn nazm-ı kerīmi gibi çünkü bu ħiṭāb-ı ilāhīden murād ni‘em-i ilāhiyeye tenbīhdır. İkincisi ki emeddekum bi‘en‘āmin ve benīn ve cenātin ve ‘uyūn kavli mu‘ānidīn olan muḥāṭabıñ ‘ilmine ihāle etmeyerektir. Ni‘em-i ilāhiyeye tafqīlātıyla delālet ettiği için murād olan o tenbīhi te‘diyeye daha vāķī‘dir. Emeddekum bi-en‘āmin...emeddekum bi-en‘āmin evvel olan emeddekum bimā ta‘lemūnda dāħildir. Çünkü mā ta‘lemūn en‘ām ve ğayrısına erħalu kavliyle murād-ı muḥāṭabıñ iķāmetine kemāl-i kerāheti izhārdır. Lā teķīmenne kavli ise bu murādı te‘diyeyi daha vāfīdir. Çünkü bu kavli kemāl-i kerāhetine mü‘ekked olduğu hālide bi‘l-muḥāṭabıka delālet eder. Bu lā teķīmenne ‘indenānıñ vezānı a‘cebeni ed-dāru hüsñühādaki hüsñühā vezānıdır. Çünkü ‘adem olamaz. Ve ‘adem-i iķāmet-i irtiḥālīñ mefhūmunda dāħil değildir. Şu hālide bedel-i ba‘ḍ olamaz ve irtiḥāl ile ‘adem-i iķāmet beyninde mülābeset ve mülāzemet bulunduğu hālide olmuş olur. Şu hālide bedel-i iştīmāl olur.

او بياناً لها لخبائها نحو {فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَى
 { فَإِنَّ وِزَانَهُ وَزَانَ عَمْرٍ فِي قَوْلِهِ: أُقْسِمُ بِاللَّهِ أَبُو حَفْصٍ عَمْرٌ 242

²⁴² Ya da gizliliği dolayısıyla beyān için olur. Örneğin, “ Derken şeytan onun aklını karıştırap “Ey Adem sana ebedilik ağacını ve sonu gelmez bir saltanatı göstereyim mi” dedi. (Tāhā/120) Bunun bir benzeri de “Ebu Hafs Ömer Allah’a yemin etti.” cümlesidir.

Ev beyānen lehā li-ḥafā`ihā naḥvu fe-vesvese ileyhi eṣ-ṣeyṭānu ḳāle yā Ādemu hel edulluke`alā ṣecereti`l-ḥuldi ve mülkin lā yeblā fe-inne vizānehu vizānu`Umere fī ḳavlihi uḳsimu bi`llāhi Ebū Ḥafṣin`Umeru

yāḥud kemāl-i ittiṣāl cümle-i ṣāniye cümle-i ülāyı beyān olduğu için olurda cümle-i ṣāniye metbū`u olan cümle-i ülāyı izāḥı ifādede`atf-ı beyān menzilesine tenzīl edilerek cümle-i ülāya izāḥı ifādede`atf-ı beyān menzilesine tenzīl edilerek cümle-i ülāya`atf edilmez. Cümle-i ülāniñ ṣāniye ile telebbüsüne muḳtaż olan şeyde olanıñ ḥafāsından dolayı olur. Ḥālbuki maḳām o ḥafāyı izāleyi iḳtizā ettiğinden (*fe vesvese ileyhi`ṣ-ṣeyṭān ḳāle yā ādemu hel edulluke`alā ṣecereti`l-ḥuldi ve mülkun ṣā yeblā*) nazm-ı ṣerīfinde [144] olduğu gibi (*ḳāle yā ādemu*) cümlesi (*fe-vesvese ileyhi`ṣ-ṣeyṭānu*) cümlesini beyān ve tavdīḥ olduğundan`atf edilmez. Çünkü buradaki (*ḳāle yā Ādemu*) nuñ vezān-ı mertebesi (*Uḳsimu bi`llāhi Ebu Ḥafṣin`Umer*) deki`Umer vezāyini dir. Āyetdeki (vesvese) elḳā) ma`nāsına müteḳamin olduğundan (ilā) ile ta`diye edilmiş güyā (*elḳā ileyhi`ṣ-ṣeyṭānu vesvesetun*) demiş olur. Şimdi bu cümlede ḥafā` vardır. Çünkü o vesvese beyān edilmemiştir. (*Ḳāle yā Ādemu hel edulluke`alā ṣecereti`l-ḥuldi ve mülkün lā yeblā*) cümlesiyle beyān edilmemiştir. Şecereniñ ḥulde izāfeti: şecereden ekele ekeleke ḥulūdu`ademin mevtine sebep olduğunu iddi`āya mebnīdir. (*ve mülkün lā yeblā*) *Lā yeteṭarraḳu ileyhi nuḳṣānun faḍlen`ani`z-zevāl* demektir.

وأما كونها كالمنقطعة عنها فلكون عطفها عليها موهما لعطفها على غيرها ويسمى الفصل لذلك قطعاً
مثاله: وتظنّ سلمى أنني أبغى بها بدلاً أراها في الضلال تهيم ويحتمل الاستئناف.²⁴³

ve emmā kevnuhā ke`l-munḳaṭi`ati`anhā fe-likevni`atfihā`aleyhā mūhimen li-`atfihā`alā ḡayrihā ve yusemmā el-faṣlu li-zālike ḳaṭ`en miṣāluhu ve teḗunnu Selmā inneni`ebḡi

²⁴³ Birinciyle ayrı olması dolayısıyla iki cümlelerin birbirine atfedilmesi söz konusu olur. Bu tür ayırım da kat` olarak isimlendirilir. Örneğin “Selma benim kendisi yerine başka birinin peşinde olduğumu sanıyor. Onun yanlış yolda ve şaşkın olduğumu görüyorum” cümlesinde temyiz ihtimali de bulunmaktadır.

bihā / bedelen erāhā fi 'd-ḍalālī tehīmu ve yaḥtemilu 'l-isti 'nāfe

emmā cümle-i şāniyeniñ cümle-i ūlādan munḳaṭı' gibi olması cümle-i şāniyeniñ cümle-i ūlāya 'aṭf-ı gayrısına 'aṭf-ı müvehhem olduğu için ma'nāniñ fesādını mü'eddī olduğu içindir. Bu 'aṭfıñ müvehhem olması eclinden dolayı faşla ḳaṭ'ı tesmiye edilir. Bunun mişāli *ve teẓunnu Selmā...* beytidir. Çünkü *ve teẓunnu Selmā* ile *eẓunnuhā* ma'nāsına olan *erāhā* cümle-i ḥaberiyelerinde müsnedler muttaḥid olduğu için münsebeti zāhiriye dār evvelkisinde müsnedün ileyh maḥbūb ikincisinde muḥib olmakla müsnedün ileyhleri de muttaḥid demek ise de şibh-i kemāl-i inḳiṭā'a mebnī (erāhā) cümlesi (teẓunnu) cümlesine 'aṭf edilmemiştir. Çünkü 'aṭf edilse aḳrab olan ebḡā üzerine ma'tūf olduğunu sāmi' tevehhüm eder de (erāhā) cümlesiniñ mazmūnuda maznūnāt-ı Selmā'dan olur. Hālbuki böyle değil (erāhā) cümlesi istināfada muḥtemeldir. Güyā *Keyfe terāhā fī hāze 'z-ẓanni* denilmiş de *erāhā testehīrunī evdiyete 'd-ḍalāl* diye cevāb vermiş. Me'ālī: Selmā oña bedel başkasını talebde olduğumu zannediliyor. Ben de onuñ bu zannından dolayı evdiye-i ḍalālda müsteḥire olduğunu zannederim demektir.

وأما كونها كالمتمصلة بها فلكونها جوابا لسؤال اقتضاه الأولى فتتزل منزلته فتفصل عنها كما يفصل
الجواب عن السؤال. 244

*ve emmā kevnuhā ke 'l-muttaşileti bihā fe 'l-kevnihā cevāben li-su 'ālin iḳteḍathu 'l-ūlā
fe-tunezzelu menziletehu fe-tuḫşalu 'anhā kemā yuḫşalu 'l-cevābu 'ani's-su 'ālī.*

emmā cümle-i şāniyeniñ cümle-i ūlāya muttaşıl gibi olması cümle-i şāniyeniñ cümle-i ūlāniñ iḳtizā ettiği su'āle cevāb olmasından ötürü olurda cümle-i evvel su'āl-i müştemel ve muḳteza olduğu için su'āl menzilesine tenzīl edilir. Bu şüretle cevāb-ı su'ālden faşl edildiği gibi cümle-i [145] şāniye ūlādan faşl edilir. Ya'nī cevāb ile su'āl beyninde ittişāl olduğundan su'āle 'aṭf olduğu taḳdirde su'ālden 'adedilmesi lāzım geldiği için faşl

²⁴⁴ Birinciyle birleşik olması, onun zorunlu kıldığı bir soruya cevap olarak onun menzilesine inmesi ve cevabı sorudan ayırdığı gibi onu da ilk cümleden de ayırması dolayısıyladır.

edildiği gibi cümle-i şāniye ūlādan faşl edilir.

السكاكي : فينزل ذلك منزلة الواقع لنكته كإغناء السامع عن أن يسأل ، أو أن لا يسمع منه شيء ويسمى الفصل لذلك استئنافا وكذا الثانية ، وهو ثلاثة أضرب ؛ لأن السؤال أما عن سبب الحكم مطلقا نحو : قال لي كيف أنت قلت عليل سهر دائم وحزن طويل أي ما بالك عليلًا أو ما سبب علتك؟ وإما عن سبب خاص نحو وما أَبْرَى نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ كأنه قيل : هل النفس أمارة بالسوء؟ وهذا الضرب يقتضي تأكيد الحكم كما مر . وإما عن غيرهما نحو : { قالوا سلامًا قال سلامٌ } أي فماذا قال. وقوله زعم العوادل أنني في غمرة صدقوا ولكن غمرتي لا تتجلي²⁴⁵

es-Sekkākī fe-yunezzelu zālīke menzilete'l-vāqī'i li-nuktetin ke-ignā'i's-sāmi'i 'an en yes'ele ev en lā yusme'a minhu şey'un ve yusemmā el-faşlu li-zālīke isti'nāfen ve kezā eş-şāniyetu ve huva şelāsetu eđrubin li-enne's'su'āle immā 'an sebebi'l-ħukmi mutlaķen naħvu ķāle lī keyfe ente ķultu 'alīlun seherun dā'imun ve ħuznun ṭavīlun ey mā bālūke 'alīlen ev mā sebebi 'illetike ve immā 'an sebebin ħāşşin naħvu mā uberrī'u nefsi inne'n-nefse li-emmāretun bi's-sū'i ke-ennehu ķīle heli'n-nefsu emmāretun bi's-sū'i ve hāzā'd-đarbu yaķteđī te'ķīde'l-ħukmi kemā merre ve immā'an ġayrihā naħvu ķālū selāmen ķāle selāmun ey fe-māzā ķāle ve ķavluhu za'ame'l-'avāzīlu ennenī fī ġamretin / şadaķū ve lakinne ġamreti lā tencelī

Sekkākī diyor ki ķaṭ'ī iķtizā eden ħālīñ nev'i şānīsī kelām-ı sābıķıñ feħvāsıyla oña delālet ettiği o su'āl-i vāķī' menzilesine tenzīl edilir de bu kelām-ı şānīniñ oña cevāb olarak vuķū'u ṭaleb olunur. Bundan dolayı cümle-i şāniye cümle-i ūlādan ķaṭ' olunur feħvāniñ delālet ettiği su'āle vāķī' menzilesine tenzīl etmeñde ancak sāmī'i su'ālden iġtināp yāħud sāmī'i taħķīr ve kelāmını işitmeği hoşlaşmadığından ondan bir şey işitmemek gibi bir

²⁴⁵ Sekkākī diyor ki: Böylece bir nükte için dinleyiciyi sormak konusunda teşvik etmek için veya soru ondan birşeyin işitilmemesi için gerçek soru menzilesine indirilir. Faşl bu şekilde temyiz olarak adlandırılır. Aynı şekilde ikinci üç çeşittir. Çünkü soru ister mutlak bir soru sebebiyle olsun, örneğin: Bana nasılsın dedi ben de hastayım dedim, daima uykusuzum ve uzun bir üzüntü var. Yani neyin var veya hastalığının sebebi ne? Özel bir sebepten dolayı da olur. “Ben nefsimi açığı çıkarmam, şüphesiz ki nefis kötülüğü emredendir.” Sanki o şöyle demiştir. “Nefis kötülüğü emredici midir?” Bu tür daha önce geçtiği gibi hükmün tekidini gerektirir. Diğerinin örneği ise şöyledir: “Selām dediler, selam dedi. Yani ne dedi ve şu söz de buna örnektir. “Kınayanlar benim bir zorluk içinde olduğumu iddia ettiler. Bunda haklı çıktılar ama benim sıkıntım açığa çıkmaz.”

nükteden dolayı olur. Cümle-i şāniyeniñ cümle-i ūlāniñ iktizā ettiği su'āle cevāb olması için faşla kezā cümle-i şāniyeye istināf tesmiye edilir bu istināf tesmiye edilir. Bu istināf da üç türdür. Çünkü cümle-i ūlāniñ tazammun ettiği su'āl muṭlaқан hükümñ ya'ni cümle-i ūlāda olan maḥkūm bihiñ sebebinden olur. *ḳāle lī keyfe ente ḳultu 'alīlun seherun dā'imun ve ḥuznun ṭavīlun* gibi ki *mā bāluka 'alīlen* 'alīl olduḡuñ ḥālede ḥāliñ nedir yāḥud *mā sebebu 'illetike* 'illetiniñ sebebi nedir demektir. Bunlarıñ ikisiniñ de ma'nāsı birdir. Çünkü her ikisi sebab-i 'illetden su'āli mufīddir. Yalnız evvelkisi telvīḥ ile ikincisi taḳrīḥ ile mufīddir. Şimdi burada su'āl sebab-i ḥāşdan deḡil sebab-i muṭlaқdandır diyoruz. Çünkü filān ḥastadır denilince ḥastalıḡı nedir diye ḥastalıḡınıñ sebebinden sormak 'urfi 'ādī hükümündedir. Yoksa ḥastalıḡınıñ sebebi şu mudur bu mudur, sīmā sihru ḥūzn mü der gibi sormak deḡildir ki su'āl sebab-i ḥāşşdan olsun. Bu cevābda te'kīdiñ olmamasıda su'āliñ sebab-i muṭlaқdan olduḡunu iş'ār etmektedir. Yāḥud bu hükümñ sebab-i ḥāşşından su'āl olur. *ve mā uberri' u nefsi inne'n-nefse li-emma'retun bi's-suv'i* nazmı şerifi gibi ki güyā [146] Nefsi sev' ile emāre meydır diye su'āl olunmuşda nevet şübhesiz nefsi sev' ile emāredir diye cevāb verilmiş. Buradaki te'kīdde su'āliñ sebab-i ḥāşşdan olduḡuna delīldir. Çünkü muṭlaқan sebebden cevāb-ı te'kīd edilmez. İsti'yāfiñ bu nev'i aḥvāl-i isnādi ḥaberide geçtiḡi gibi hükmi te'kīdi iktizā eder. Yāḥud sebab-i muṭlaқ ve sebab-i ḥāşşın ḡayrılarında su'āl olur. *Ḳālū selāmen ḳāle selāmun* nazm-ı kerīmi gibi ki İbrāḥīm 'aleyhi's-selām onlarıñ selāmına cevābda ne dedi diye güyā biri su'āl etmişde cevābda (*ḳāle selāmun*) buyrulmuş, ya'ni İbrāḥīm 'aleyhi's-selām onlarıñ selāmından daha güzel bir şūretde selāmlarına cevāb vermiş çünkü onlarıñ taḥiyye ve selāmları (*nusellimu selāmen*) tarzında ḥudūş-i delālet eden cümle-i fi'liyye idi. Ḥāzret-i İbrāḥīmiñ selāmi ise (*selāmun 'aleykum*) tarzında devām-ı şübūta delālet eden cümle-i ismiyye idi. *Ve Za'ame'l-'avāzilu ennenī fī ḡamretin / şadaḳū ve lākinne ḡamretī lā tencelī ḳavli* gibi me'ālī cemā'ati 'āzile şebhsiz benim şiddetde olduḡumu za'm ettiler. Bu za'mlarında şādīḳ oldular faḳaṭ benim şiddetim munkeşif olmaz demektir. Şimdi burada şadaḳū cümlesi sebebiñ ḡayrısından su'āle cevāb olmak üzere istināfiye olduḡu için mā ḳablinden faşl edilmiştir. Güyā bu za'mda şādīḳī oldular yoksa kāzībī oldular denilmiş de

şadaḳū diye cevāb vermiş. Burada ekşer şedā 'idiñ munkeşif olduğu gibi meşā 'iriñ şiddeti de munkeşif olması tevehhümü zannedildiğinden ve *lakin ğamretī la tencelī* kavliyle istidrāk etmiş muşannif burada iki mişāl söylüyor çünkü sebebiñ ğayrısından su'âlde ya evvelki mişâlde olduğu gibi 'ala'l-iṭlāḳa olur. Yāḩud ikinci mişâlde olduğu gibi bir nev' ḩuşūşiyeti müştemel olur. Çünkü şıdḳ u kezbinden birine cemā 'at-i 'āzileniñ za' m-ı 'ilm-i ḩāşıldır. Su'âl yalnız ta' yininden oluyor.

و أيضاً منه ما يأتي بإعادة اسم ما استؤنف عنه نحو: أحسنت إلى زيد، زيد حقيق بالإحسان²⁴⁶

ve eydan minhu mā ye 'tī bi-i'ādeti ismi mā ustūnife 'anhu naḩvu aḩsente ilā Zeydin Zeydun ḩaḳiḳun bi'l-iḩsāni geçtiği gibi istināfdan ba'zısı kendisinden istināf edilen şey'iñ ismini i'āde ile olandır. *Aḩsentu ilā Zeydin Zeydun ḩaḳiḳun bi'l-iḩsāni* gibi şimdi *Aḩsentu ilā Zeydin* kavlinden Zeyd iḩsāna lāyıḳ mı, değıl mi diye bir su'âl añlaşıldığından Zeydiñ ismini i'āde ile *Zeydun ḩaḳiḳun bi'l-iḩsān* denilmiş oluyor. *Mā iste 'nefe 'anhu* kavliniñ aşlı *mā iste 'nefe'l-mütekellimu'l-ḩadīşe* iken mef'ülü olan el-ḩadīşu kavli ḩazf edilip lāzım menzilesine tenzīl edilerek *mā iste 'nefe 'anhu* tarzında [147] konmuştur.

و منه ما يبني على صفته نحو: صديقك القديم أهل لذلك و هذا أبلغ²⁴⁷

Ve minhu mā yubnā 'alā şifatihi naḩvu şadiḳuke'l-ḩadīmu ehlun li-zālike ve ḩāzā eblaḒu.

²⁴⁶ Aynı şekilde kendisine temyiz edilen ismin iadesi sebebiyle de olur. Örneğın, "Sen Zeyd'e iyilikte bulundun. Zeyd iyiliğı hakeder."

²⁴⁷ Yine kendisine temyiz edilen ismin sıfatı üzerine de bina edilir. Örneğın, "Sen Zeyd'e iyilikte bulundun. Eski dostun buna yaraşır. Bu daha beliğ bir cümledir.

istināfdan ba'zısı da kendisinden istināf edilen şey'in ismine değil şıfatına binā' edilendir. *Aḥsentu ilā Zeydīn ṣadīkuke'l-ḳadīm ehlun li-zālike* gibi bunda su'āl-i muḳarrer cevāb-ı ḫiṭāba müstemel olduğundan muḫāṭabdan farz edilir. Ötekinde muḫāṭabınñ ğayr-ı sāmi'inden yāḫud muḫāṭabdan farz edilebilir çünkü muḫāṭabınñ iḫsāndan iḫsāna istiḫḳāḳına 'ilm lāzım gelmez. Bu şıfat üzerine binā' edilen daha belıgdir. Çünkü mişāl-i mezkūrdaki ṣadāḳat-ı ḳadīme gibi ḫükmü icāba sebep olan şey'i beyānı müstemeldir. Çünkü 'ulyet-i şāliḫ olan ve zaf üzerine ḫükmüñ tertibinden o vaşfiñ ḫükme 'illet ve sebep olduğu fehme tebādür eder.

و قد يحذف صدر الاستيناف نحو: يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْعُدْوِ وَالْأَصَالِ رِجَالٌ ، و عليه نعم الرجل زيد
على قول. 248

Ve ḳad yuḫzefu kulluhu ṣadru'l-isti'nāfi naḫvu:yusebbihu lehu fīhā bi'l-ḡuduvvi ve'l-āşāli ricālun ve 'aleyhi ni'me'r-raculu Zeydun 'alā ḳavlin.

Ba'zen fi'l olsun isim olsun istināfiñ ṣadru ḳarīneniñ ḳıyāmına binā' hazf edilir. Mebnī li'l-mef'ül olarak ḳirā'at edilen *yusebbihu lehu fīhā bi'l-ḡuduvvi ve'l-āşāli ricālun* nazm-ı şerīfi gibi ki güyā (men yusebbihuhu) denilmiş de (yusebbihuhu ricālun) ma'nāsına (ricālun) buyurulmuş, ṣadr-ı istināf olan fi'l-i mebnī li'l-mef'ül olan (yusebbihu) ya i'timāden hazf edilmiş (şeyḫ 'Abdulḳāhir fi'lī müstemel olan su'āl-i muḳadder oldukda cümle-i cevābiye de fi'li hazf cā'iz değıldir diyor. O ḫālde (o) su'āli (mine'l-musebbihūn lehu) diye taḳdīr ederek sadru istināfıda (hum ricālun) taḳdīrinde farz edilerek isim yapıyor. *Ni'me'r-raculu Zeydun* terkibi de muḫşūsu mübtedā' maḫzūfuñ ḫaberi yapıp (huva Zeydun) taḳdīrindedir diyen kula göre ṣadr-ı istināfi hazf üzere cārīdir.

²⁴⁸ İstināf cümlesinin üst tarafı bazen hazfedilir. Örneğin, “Orada sabah akşam onu teşbih eder.” (Nur/36). Ricālun cümlesinde “Zeyd bana karşı ne iyi adamdır.” Cümlesi de bunun gibidir. Bazen herşey hazfedilir.

و قد يحذف كله إما مع قيام شيء مقامه نحو: زعمتم أن إخوانكم قریش لهم إلف و ليس لكم إلاف
أو بدون ذلك نحو: فنعم الماهدون، أي نحن على قول.²⁴⁹

*Ve kad yuhzefu kulluhu immā ma‘a kıyāmi şey’in maḳāmehu naḥvu za‘amtum enne
ihvetekum Ḳureyšun lehum ilfun ve leyse lekum ilāfun ev bi-dūni zālīke naḥvu fe-
ni‘me‘l-māhidūne ey naḥnu ‘alā ḳavlin.*

Ba‘zen de ya istināfiñ maḳāma bir şey’in kıyāmıyla istināfiñ küllisi ḥazf olunur. *Za‘amtum enne ihvetekum Ḳureyš lehum ilfun ve leyse lekum el-ilfu gibi ki güyā onlar aşdaḳnā fī haza‘z-za‘mi em kezibnā demişlerde cevāben kezibtum* denip bu istināfiñ küllisi ḥazf edilerek lehumu‘l-ilfu ve leyse lekum el-ilfu ḳavli buña delālet ettiḡi için maḳāmına iḳāme edilmiştir. Burada lehumu‘l-ilfu [148] ve leyse lekumu‘l-ilfu ḳavliniñ cevāb-ı maḥzūfuñ iḳtizā ettiḡi su‘āle cevāb olması da muḥtemeldir. Güyā mütekellim (kezibtum) deyince onlar (lem keibnā) demişler de mütekellim (lehumu‘l-ilfu ve leyse lekum el-ilfu) diye cevāb vermiştir. Şu ḥâlde bu beytde iki istināf olmuş olur. (Muşannif îzāhında böyle söylüyor.) Su‘āl: muşannifiñ söylediḡi bu ihtimāl metinde söylediḡi vech-i evvelin ‘aynıdır. Çünkü maḥzūf olan kezibtuma nisbetle lehum ilfun ḳavli-i vāb-ı sebebini beyān olduḡu ḥâlde istināfdan başka bir şey’e muḥtemel olmayıp bu sebeb musebbib-i maḳāma iḳāme edilmiştir. Cevāb hayır böyle deḡil belki te‘kīd-i beyāna muḥtemeldir. Şu ḥâlde muşannif vech-i evvelde güyā lehumu‘l-ilfu ve leyse lekumu‘l-ilfu ḳavlini maḥzūf olan kezibtum cevābına mü‘ekked yāḥud onu beyān yapmış da istināf yapmamış ikinci ihtimālde ise onu istināf yapmış, bu şüretle vechleri teḡayur etmiş olurlar. Za‘ame ḳavli ma‘nāsına olup ḥaḳḳu bâtılda kullanılır. Faḳaḳ bâtılda isti‘māl ekşerdir ḥaḳ ma‘nāsında kullanıldıḡı Ebū Ṭālībiñ peygamber efendimize ve da‘avteni ve za‘amte enneke şādīḳun ve leḳad şadaḳte ve kunte temme emīnen diye söylediḡi beytde olduḡu gibi za‘amtumdaki ḥiḳāb beni esededir. Bunuñ mā ba‘dı (Ulāike u‘minū cev‘en

²⁴⁹ Bazen herşey hazfedilir. Ancak onun yerine başka bir şey koyulur. Örneḡin, “Siz kardeşlerinizin Kureyš olduḡunu iddia ediyorsunuz. Onların imkânı vardır oysa sizin imkânlarınız yoktur.” (Burada Kureyš suresine gönderme yapılıyor.) Ya da bundan başka şu örnekteki gibidir: “Ne güzel döşeyiciyiz.” Yani biz söze göreyiz.

ve havfen ve kad cā'et benū esed ve hāfū) dur. Me'ālī: Ey benī Esed kıreyş kıavmi sizin iħveniz olduđunu za' m ettiniz onlarıñ rıħlet-i şitā' ile rıħlet-i şayfı olan Yemen ve Şām ticāreti münāsebetiyle halk ile el-fetā olup şirk yoktur. Benī Esed aç ve korku içinde olduđu hāilde onlar cev' u havfdan emīn oldular demektir. Bu beytlerle li-īlāfi kıreyşin sure-i şerīfesine işāret edilmiştir. Yāħud istīnāfiñ maķāmına bir şey'i kā'im olmayarak kullisi hāzf olunur. Muħşūşu mübtedā' maħzūfuñ haberi yapan kıavle göre feni'me'l-māhidūn kıavl-i şerīfi gibi çünkü feni'me'l-māhidūn kıavli memdūħ olanlar kimdir tarzında bir su'āl īrāş etmekle hem nahnu demek olmak üzere verilen cevābıñ maķāmına bir şey kā'im olmayarak hāzf edilmiştir.

و أما الوصل لدفع الإيهام فكقولهم [149] لا و أيدك الله²⁵⁰

ve emmā el-vaşlu li-def' i'l-īhāmi fe-ke-kavlihim lā ve eyyedeka'llāhu.

Def'i īhāmdan dolayı vaşlda 'arabıñ lā ve eyduke Allāhu kıavli gibidir. Bu sözdeki lā bir kelām-ı sābıkı revā içindir. Güyā şu şey şöyledir denilmişse cevābında lā ya'nı o şey öyle değildir denilmiş oluyor ki bu bir cümle-i iħbāriyedir. Ve eyyedekallāhu cümlesi ise ma'nā cümle-i inşā'ie du'āiyedir. Şu hāilde beynlerinde Kemāl-i inķitā' olduğundan faşl edilmesi iķtizā ettiği hāilde vaşl edilmiştir. Çünkü burada vaşl edilmesi 'atfi terk olursa bu söz hīlāf -ı maķşūdu īhām etmiş olur. Çünkü lā eyyedekte Allāhu denmiş olsa muħātaba 'adem-i te'diye ile du'ā' ma'nāsı tevehhüm olunur. *Yuħkā enne's-şadiķe rağiya'llāhu 'anhu merre bi-a'rābī fī yedihi şevbun fe-kāle lehu eş-şadiķu e tebī'u hāzā fe-kāle lā yerhamuka'llāhu fe-kāle lehu eş-şadiķu kad kıūmet elsunetekum lev testeķīmūne lā teķillu hākezā eķallu lā ve yerhamuka'llāhu.*²⁵¹

و أما للتوسط فإذا اتفقتا خبراً أو إنشاءً لفظاً و معنى أو معنى فقط كقوله تعالى: يخادعون الله و هو

²⁵⁰ Vasl'a gelince yanılmanın ortadan kalkması içindir. Şu sözleri gibidir: "Hayır, Allah seni destekler."

²⁵¹ Anlatılır ki bir arkadaş (Allah ondan razı olsun) bir bedeviye uğrar ve elinde bir elbise vardır ve ona şöyle der: Onu satıyor musun? Bunun üzerine (Allah ona acımasın) arkadaş ona şöyle cevap verir: "Doğru yolda olduğunuz için diliniz de düzeldi."

خَادِعُهُمْ وَ قَوْلُهُ تَعَالَى: إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ وَ قَوْلُهُ تَعَالَى، كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا وَ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: وَ إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَ بِلِوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَ ذِي الْقُرْبَى وَ الْيَتَامَى وَ الْمَسَاكِينِ وَ قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا أَي لَا تَعْبُدُوا وَ تَحْسِنُونَ بِمَعْنَى أَحْسَنُوا أَوْ وَ أَحْسَنُوا 252

ve emmā li't-tavassuṭi fe-izā ittefekātā haberen ev inşā'en lafzen ve ma'nen ev ma'nen faḡaḡ ke-ḡavlihi te'ālā yuḡādī'ūne Allāhe ve huva ḡādī'uhum ve ḡavlihi inne'l-ebṛāre lefī na'īmīn ve inne'l-fuccāre lefī ceḡīmīn ve ḡavluhu te'ālā kulū ve 'ş-ṛebū ve lā tusrifū ve ke-ḡavlihi te'ālā ve iz aḡeznā mişāḡe benī İsrā'ile lā ta'budūne illa'llāh bi'l-vālideyni iḡşānen ve zi'l-ḡurbā ve'l-yetāmā ve'l-mesākīni ve kulū li'n-nāsi ḡusnen ey lā ta'budū ve tuḡsinūne bi-ma'nā aḡsinū ev ve aḡsinū.

İki cümleliñ kemāl-i inḡiṡā' ile kemāl-i ittişāl beyninde tevassuṡundan dolayı vaşl iki cümle arasında cāmī'īñ vecd ile berāber lafzen ve ma'nen yāḡud yalnız ma'nā ḡaber-i inşā'da ittifaḡ ettiklerinde olur. Bu da cümleleriñ lafzen ve ma'nen ḡaber yāḡud inşā'yāḡud yalnız ma'nā ḡaber ma'nā inşā' olmasıyla ki ikisi de lafzen inşā'yāḡud evvelkisi lafzen inşā' ikincisi ḡaber olmasıyla yāḡud evvelkisi lafzen ḡaber ikincisi inşā' olmasıyla yāḡud cümleleriñ ikisi de yalnız ma'nā inşā' olmasıyla ki ikisi de lafzen ḡaberiye yāḡud evvelkisi lafzen ḡaberiye ikincisi ma'nā inşā'iyye yāḡud evvelkisi ma'nā inşā'iyye ikincisi lafzen ḡaberiye olmasıyla olur ki mecmū'u sekiz kısım olmuş olur. Lafzen ve ma'nen ḡaberiyyetde ittifaḡları olup ismiyyet ve fi'liyyet cihetiyle müteḡālif bulunanlar yuḡādī'ūne Allāhu ve huva ḡādī'uhum nazm-ı şerīfī gibi kezā lafzen ve ma'nen ḡaberiyyetde müttefiḡ ve ismiyyetde mütenāsib olanlar *inne'l-ebṛāre le-fī na'īmīn ve inne'l-feccāre lefī ceḡīmīn* nazm-ı şerīfī gibi lafzen ve ma'nen

²⁵² Ara bulmak için kullanımına gelince haber veya inşā lafız ve anlam olarak veya sadece anlam olarak ittifaḡ ettikleri durumdur. Örneḡin, “Allahı aldattıkları sanırlar. Oysa Allah onları cezalandırmıştır.” Allāhu te'ālā'nın şu sözü de buna örnektir. “Kuşkusuz iyiler nimet içindedirler. Kötüler de cehennemdedirler.” (İnfītār/13-14) ve “Yiyiniz, içiniz, israf etmeyiniz.” ve “Hani biz İsrailoḡulları'ndan: sadece Allah'a kulluk edeceksiniz, anne babaya, akrabaya, yetimlere yoksullara iyilikte bulunacaksınız, diye söz almış ve insanlara güzel söz söyleyin” demiştir (Bakara/83). Yani “ibadet etmeyiniz” ve “iyilik ediniz” veya “iyilik edin” anlamındadır.

[150] inşâ 'iyetde müttefik olanlar kulū ve 'şrebū ve lā tusrifū nazm-ı şerīfī yalnız ma' nā inşâ 'iyetde müttefik olanlar *ve iz aḥeznā mişāke benī İsrā 'īle lā ta 'budūne illā 'llāhi ve bi'l-vālideyni iḥsānen ve zī'l-ḳurbā ve 'l-yetāmā ve 'l-mesākīni ve ḳulū li'n-nāsi ḥasenen* nazm-ı kerīmi gibi ki lafzen muhtelif iselerde ma'nen mütefaḳkiddirler çünkü lā ta 'budūn inşâ ' ma'nāsınadır. Lā ta 'budū demektir ve bu lā ta 'budūn emr-i şarīḥden daha belīğdir. Çünkü güyā emre imtişāle müsāra'at olduğu iḥbār edilmiş ma'nāsına mütedammindir. Ve bi'l vālideyni iḥsānen ḳavline de her hālde bir fi'l lāzımdır. Ya lā ta 'budūn lafzında zıkr edilen mübālağaya tenbīḥden dolayı taleb ma'nāsında ḥaber taḳdīren olunur. Aḥsenū ma'nāsına tuḥsinūn demek olur ve bu muḳarrer olan tuḥsinūn lā ta 'budūn ḳavline ma' tūf olur da cümleleriñ ikisi de lafzen ḥaber yalnız ma' nā inşâ ' olan bir ḳısma mişāl olmuş olur. Yāḥud doğrudan o ğurūba taleb-i şarīḥ taḳdīr edilir. Ve aḥsenū bi'l-vālideyni iḥsānen demek olur.

و الجامع بينهما يجب أن يكون باعتبار المسند إليهما و المسندين جميعاً نحو: يشعر زيد و يكتب و يعطى و يمنع و زيد شاعر و عمرو كاتب و زيد طويل و عمرو قصير لمناسبة بينهما بخلاف زيد شاعر و عمرو كاتب بدونها و زيد شاعر و عمرو طويل مطلقاً.²⁵³

ve 'l-cāmi' u beynehumā yecibu en yekūne bi' tibāri 'l-mūsnedi ileyhā ve 'l-musnedeyni cemī' en naḥvu yeş'uru Zeydun ve yektubu ve yu' tī ve yemne' u ve Zeydun şā' irun ve ' Amrun kātibun ve Zeydun ḥavīlun ve ' Amrun ḳaḣīrun li-munāsebetin beynehumā bi-ḥilāfi Zeydun şā' irun ve ' Amrun kātibun bi-dūnihā ve Zeydun şā' irun ve ' Amrun ḥavīlun muḥlaḳen.

' Atf-ı müstevcib olan cāmi' iñ müsnedün ileyhler ve müsnedleriñ hepsi i' tibāriyla olması lāzımdır. *yeş'uru Zeydun ve yektubu* gibi ki şī'r ile kitābet arasında her ikisi te'līfden ' ibāret olmakta münāsebet-i zāhire vardır. Ve her ikisinin aşḥāblarınıñ ḥayālinde

²⁵³ İki cümlelerin bir araya gelmesi her ikisinin müsned ileyhleri veya müsnedlerin itibara alınmasıyla olur. Örneğin, "Zeyd hissediyor ve yazıyor, veriyor, engelliyor. Zeydse bir şairdir. Amr bir yazardır. Zeyd uzundur. Amr kısadır. Aralarında bir münasebet bulunmasından dolayı Zeyd şairdir, Amr yazardır cümleleri bundan farklıdır. Zeyd şair, Amr uzundur cümlesinde ise mutlaklık vardır.

teķārunu vardır. Ve *Yu'tā Zeydun ve yemne'u*) gibi ki i'tā' ile men' arasında tezād olmakla cāmi' vardır. Bu mişāller müsnedün ileyhleriñ muttaħid bulunduğuna göre idi müsnedün ileyhler *Zeydun şā'irun ve 'Amrun kātibun ve Zeydun řavīlun ve 'Amrun řařīrun* gibi müteğāyir olursa aralarında iħvet yāħud řadāķat veya 'adāvet gibi bir münāsebet şartdır. Yoksa Zeyd ile 'Amrın arasında münāsebet olmayarak *Zeydun şā'irun ve 'Amrun kātibun* sözünden müsnedler mütenāsib ise de ĥattā muttaħid bile olsalar bu 'atf muħālifdir, řaħīħ değildir. *Zeydun şā'irun ve 'Amrun řavīlun* sözü ise mutlaķan ya'ni Zeyd ile 'Amr arasında münāsebet olsun olmasın [151]) muħālifdir, řaħīħ değildir çünkü müsnedleri arasında münāsebet yoktur.

السكاكي الجامع بين شيئين إما عقلي، بأن يكون بينهما اتحاد في التصور أو تماثل هناك، فإن العقل بتجريده المثليين عن التشخص في الخارج يرفع التعدد بينهما، أو تضاييف كما بين العلة و المعلول، و الأقل و الأكثر أو وهمي بأن يكون بين تصوريهما شبه تماثل كلوني بياض و صفرة، فإن الوهم يبرزهما في معرض المثليين و لذلك حسن الجمع بين الثلاثة في قوله: ثلاثة تشرق الدنيا ببهجتها شمس الضحى و أبو إسحاق و القمر أو التضاد كالسواد و البياض و الإيمان و الكفر و ما يتصف بها، أو شبه تضاد كالسما و الأرض و الأول و الثاني، فإنه ينزللها منزلة التضاييف، و لذلك تجد الضد أقرب خطورا بالبال مع الضد، أو خيالي بأن يكون بين تصوريهما تقارن في الخيال سابق، و أسبابه مختلفة، و لذلك اختلفت الصور الثابتة في الخيالات ترتباً و وضوحاً، و لصاحب علم المعاني فضل احتياج إلى معرفة الجامع، لا سيما الجامع الخيالي، فإن جمعه على مجرى الإلف و العادة.

254

²⁵⁴ Sekkâki diyor ki: iki şeyin bir araya gelmesi aklî olabilir. Bunda iki şey arasında tasavvur veya birlik olması söz konusudur. Akıl dışarıdaki kişileştirmeden iki örneği dışlayarak çokluğu ortadan kaldırır veya iki şey arasında illet ve illetli veya azlık çokluk veya şüphe olması temsile benzeyen tasavvurların arasında siyah ve sarı renkleri gibidir. Vehm iki şeyi benzerlik ortamında belirginleştirir ve bu yüzden üç şeyi birleştirmek güzel olur. Şöyle der: Üç şey dünyayı güzelliğiyle aydınlatır. Kuşluk vaktinin güneşi, Ebû İshak ve ay veya siyah ve beyaz gibi, inanmak ve kâfir olmak gibi zıtlık veya zıtlığa benzer bir şey olması suretiyle onu niteler. Gökyüzü ve yeryüzü gibi, ilk ve son gibi onları tedayüf konumuna indirir. Bu yüzden zıttı zıttıyla birlikte akla en yakın bulursun veya hayalidir ki ikisinin tasavvuru geçmişteki bir hayalde yakın olur. Bunun farklı sebepleri vardır. Bu yüzden hayallerdeki sabit suretler sıralama açısından, belirginlik açısından değişir. Me'ânî ilmi sahibi birleştirici yönün bilinmesine fazlaca ihtiyaç duyar. Özellikle de hayali yönün. Çünkü bunun toplaması adet ve geleneğe göre cereyan eder.

es-Sekkākī el-cāmi‘u beyne’s-şey‘eyni ve immā ‘aqliyyun bi-en yekūne beynehumā ittiḥādun fi’t-taşavvuri ev temāşulun fe-inne’l-‘aḳle bi-tecrīdi’l-mişleyni ‘ani’t-teşahḥuşi fi’l-ḥārici yerfa‘u’t-te‘addude ev teḍāyufe kemā beyne’l-‘illeti ve’l-ma‘lūli evi’l-eḳalli ve’l-eḳseri ev vehmiyyun bi-en yekūne beyne taşavvureyhumā şibhu temāşulun kelevney beyāḍin ve şufretin fe-inne’l-vehme yubrizuhumā fī ma‘raḍi’l-mişleyni ve li-zālike ḥasune’l-cem‘u beyne’s-şelāseti’lletī fī ḳavlihi: şelāsetun tuşriḳu’d-dunyā bi-behçetihā şemsu’d-ḍuḥā ve Ebū İshāke ve’l-ḳameru ev teḍadun ke’s-sevādi ve’l-beyādi ve’l-īmāni ve’l-kufri ve mā yetteşifu bi-hā ev şibhu teḍadin ke’s-semā‘i ve’l-arḍi ve’l-evveli ve’s-şāni‘ fe-innehu yunziluhumā menzilete’t-teḍāyufi ve li-zālike tecidu’d-ḍidde aḳrabe ḥuṭūren bi’l-bāli ma‘a’d-ḍiddi ev ḥayāliyyun bi-en yekūne beyne taşavvureyhimā teḳārunun fi’l-ḥayāli sābıḳun ve esbābuhu muḥtelifetun ve li-zālike iḥtelefet eş-şuveru’s-şābitetu fi’l-ḥayālāti terettuben ve vuḍūhen ve li-şāḥibi ‘ilmi’l-me‘āni faḍlu iḥtiyācin ilā ma‘rifeti’l-cāmi‘i Lā siyyemā el-ḥayāliyye fe-inne cem‘ehu ‘alā mecrā’l-ilfi ve’l-‘ādeti.

Sekkākī diyor ki iki şey beyninde cāmi‘ bā ‘aḳlī olur. Bu da o iki şey beyninde taşavvurda ittiḥād yāḥud temāşul olmakla olur. Çünkü ‘aḳl-i ḥāricdeki teşḥişden o iki meşeli tecrīd ile te‘addudu ref‘ eder. Muttaḥid olurlar. Cāmi‘i ‘aḳl berāberdir ki onuñ sebebiyle ‘aḳl o iki cümleñ müfekkirede ictimā‘ına iḳtizā eder. Bu da o iki cümle arasında taşavvurda ittiḥād ya‘nī ‘aḳl o iki cümleyi taşavvur zamānında cümle-i şāniye cümle-i ūlā olursa demektir ki *Zeydun kātibun ve huva şā’irun* gibi cümlelerde Zeydiñ şā’ir olması kātib olmasıyla muttaḥiddir. Burada cāmi‘iñ müsnedün ileyhlerde ‘aḳlī, müsnedlerde ḥayālī olması ki (şi’r-i kitābetiñ ḥayālde teḳārubuna) cāmi‘-i ‘aḳlī olmasına muḍir değildir. Yāḥud o iki cümle beyninde temāşul bulunmakla olur bu da o iki cümle ḥaḳıḳatde müttefiḳ olup ‘avārızında muḥtelif olmakla olur. [152] Meşelen *Zeydun kātibun ve ‘Amrun şā’irun* denildiği vaḳit Zeyd ile ‘Amr arasında ḥaḳıḳat-i insāniyede temāşul bulunduğundan bu cümleleriñ müsnedün ileyhleri beyninde temāşul olmuş olur. Güyā el-insānu kātibun ve’l-insānu şā’irun demiş gibi olur ve Zeyd Ebi Lebker ve ‘Amr Ebi Neḥāle dediğimizde bu cümleleriñ müsnedlerinde temāşul bulunmuş olur. Çünkü Zeydiñ ubuvvetiniñ ve ‘Amriñ ubuvvetiniñ ḥaḳıḳatleri birdir. Şaḥşen bunlar muḥtelif iselerde

izāfet-i müşahhaşadan tecrīd ettiğimiz gibi bir şey olurlar. (Yāhūd cāmi' u 'aqlī o iki cümle beyninde teḍāyuf bulunmakla olur. 'İllet ile ma'lūl yāhūd eḳal ile ekşer sebep ile müsebbib yāhūd sufl ile 'uluv aralarındaki teḍāyuf gibi (teḍāyuf) iki şeyden her birerleriniñ te'aḳkulu ancak āhiri te'aḳkula kıyās ile mümkün olur. Ḥayşiyet melābis olmasından 'ibārettir ya'nī o iki şeyden birini taşavvur āhiri taşavvur için lāzım olur. Ḥayşiyetde olması demektir ki bu taḳdīre göre o iki şey'in her birerleriniñ müfekkirede ḥuṣūlü bi'd-ḍarūre āhiriñ müfekkirede ḥuṣūlünü müstelzim olur. Müfekkirede o iki şey beynini cem'in ma'nāsıda budur. Yoksa o iki şey'in müfekkirede ittiḥādı demek değildir. Yāhūd iki şey' beyninde cāmi'-i vehmī olur. Cāmi'-i vehmī kendi sebebiyle vehmiñ iki şey'in müfekkirede ictimā' ma iḳtizā ettiği emrden 'ibārettir. Ya'nī vehm-i 'aqlīñ ḥilāfına olarak ik şey'in müfekkirede ictimā'yla ḥükm etmez demektir. Cāmi'-i vehmi de beyāz ve sarı renklerinde olduğu gibi iki şey'i taşavvur arasında şibh-i temāşül olmakla olur. Çünkü vehm bu iki rengi birbirine mümāşil şürette ibrāz eder. Vehme 'aḳla muḥālif olarak bunlarıñ bir nev' olduğu sebḳ eder. Yalnız beyāza bir parça kara renk karışmışda sarı olmuş der. Faḳaḳ 'aḳl böyle denmez, bunlarıñ reng-i cinsi altında dāḥil mütebāyin iki nev' olduğunu bilir. İşte vehm o iki şey'i iki meşel şüretinde ibrāz edip bunlarıñ müfekkire de ictimā' ma çalıştığı için [153] *selāsetun tuşriku'd-dünyā bi-behçetiḥā şemsu'd-duḥā ve Ebū İshāḳ ve'l-kamer* kavlinde şelşe beytini cem' güzel oldu) çünkü vehm bunları emşāl şüretinde ibrāz ederek bu üçünüñ bir nev'den olduğunu şāḥib-i vehm tevehhüm eder. Yalnız 'avāriḳ u müşahhaşātıyla iḥtilāf etmişdir der. Ammā 'aḳl böyle demez çünkü bunlarıñ her birerleriniñ başka bir nev'den olduğunu bilir yalnız behçetiyle dünyāyı işrāḳ 'avāriḳında iştirāk etmişdir der ḥattā Ebu İshāḳıñ bu 'avāriḳda iştirākınıñ mecāz olduğunu da bilir. Yāhūd cāmi'-i vehmi o iki şey'i taşavvur beyninde tezād olmasıyla olur. Sevād ile beyāz imān ile küfr ve esved ve abyāḍ. Mü'min, kāfir gibi bu mezḳürāt ile muttaşif olanlar gibi) (tezād) et-teḳābul beyne emreyn vücūdu beyne yete'aḳibān 'alā maḥallin vāḥidin beynehā ḡayetu'l-ḥilāf) beynlerinde soñ derece muḥālefet olup müte'aḳiben bir maḥalde bulunan iki emri vücūdu beynindeki teḳābülde 'ibārettir. (Bu ta'rīfe göre imān ile küfr arasında (teḳābül-i tezād) değil (teḳābül-i 'adem-

i meleke) olmak iktizâ eder. Çünkü imân peygamber ‘aleyhisselâmiñ cenâb-ı haqdan getirdiği bi’z-zarûre ma’lûm olan şeyde onu taşdıķ u qabûl-i lisân ile ikrârdan ‘ibâret olduğu gibi. Küfrde mü’min olması şânından olan kimseden imânîñ ‘ademinden ‘ibârettir. Meğerki (küfri) taşdıķ edilmesi lâzım olan bir şey’i inkâr ma’nâsına haml ederseñ o vaqt imân gibi vücûdî bir şey olmakla imânîñ zıddı olur. Esved ve abyâz gibilerde sevâd ü beyâzdan ‘ibâret olan vaşfın mütezâdına müstemel olması i’tibâriyle mütezâdın ‘addedilmiştir. Yoksa bunlar bir maħalle aşlen mütevârid olmadıklarından nasıl mütezâd oldular çünkü meşelen esved sevâd ile berâber olan maħalden ‘ibârettir. Yâhud câmi’i vehmî bu iki şey beyninde şebih-i tezâd olmakla olur. Semâ’ ve arz evvel ve şânî gibi) ki maħsûsâtdan olan semâ’ ile arz arasında ikisi de vücûdî olması i’tibâriyle biri gâyet mürtefi’ diğeri gâyet munhaţ olması mülâhazasıyla şebih-i tezâd vardır. Lakin bunlar ecsâm olup a’raz olmadıklarından bir maħalle mütevârid değildir. Bunuñ için mütezâd değildirler maħsûsât-ı ma’külâta şâmil olan evvel ile şânî arasında da şebh-i tezâd vardır. Çünkü evvel ğayra sâbiķ olup ğayr ile mesbûķ olmayan şânî vâhid ile mesbûķ olan [154] şeyden ibâret olduğu için ictimâ’ları mümkün olmayan iki vaşfa müstemel olmaları i’tibâriyle mütezâd yine müşâbih olmuşlardır. Lâkin haķîqate mütezâd değildirler çünkü evveliyet ve şâneviyyet ile mevşûf iki maħalden ‘ibâret olmuş olurlar. (Hülâşa) câmi’i vehmi tezâd ve şibhi tezâd olmakla da olur. (Çünkü vehm-i tezâd ve şebh tezâdı teğayüf menzilesine tenzîl eder. Bundan ötürü bir zıddı ile berâber qalbe haţur cihetinden aqrab bulursun.) Çünkü sevâd haţıra gelir gelmez beyâz gelir kezâ semâ’ haţıra gelir gelmez arz gelir ya’nî vehmiñ hükmü böyledir. Yoksa ‘aql bunların her birerleri diğlerinden zâhil olarak te’aķķul eder. ‘Aql için bunlarıñ müfekkirede ictimâ’ını iktizâ eden bir şey yoktur. (Yâhud câmi’-i hâyâlî olur.) Câmî’-i hâyâlî de bir emrden ‘ibârettir ki o emr sebebiyle hayâl iki şey’iñ müfekkirede ictimâ’ını iktizâ eder. ‘Aql-ı zâtî i’tibâriyle bunu iktizâ etmez. Faķaţ hayâl böyle değil. Bu câmi’i hâyâlde o iki şey’i taşavvur beyninde hayâlde ‘aţf üzere sâbiķ teķârun olmakla olur. Hayâlde teķârunuñ esbâbı da muhtelifdir. Bununçün hayâlâtta şâbit olan şüretler tertîb-i vuđuħ cihetinden muhtelif olur. Bir hayâlde beynlerinde infikâk olmayan nice şüretler vardır ki hayâl-i

āḥara aşla müctema‘ olmaz. Nice sûretler vardır ki ḥayâlden aşlâ ğayib olmaz. Hâlbuki başka bir ḥayâle aşlâ gelmez. ‘İlmu’l-me‘ânî şâḥibi için câmi‘ -i ma‘ rifete fazla ihtiyâc vardır. Çünkü ‘ilm-i me‘ânîniñ eñ ehemmiyetli bâb-ı câmi‘ üzerine mebnî olan faşl u vaşl bâbıdır. Bi’l-ḥuşûş câmi‘ -i ḥayâlîyi ma‘ rifete ihtiyâcını pek fazladır. Çünkü zihninde olan şuver eşyâ’ beynindeki ma‘nâ-yı ḥayâlîniñ cem’î ilf ü ‘âdete göre cereyân eder.

و من محسنات الوصل تناسب الجملتين في الاسمية و الفعلية، و الفعليتين في المضي و المضارعة
إلا لمانع.²⁵⁵

Ve min muhassenâti’l-vaşli tenâsubu’l-cumleteyni fi’l-ismiyyeti ve’l-fi’liyyeti ve’l-fi’liyyeteyni fi’l-muḍiyyi ve’l-muḍâre‘ati illâ li-mâni‘ in.

Vaşlıñ mücevvizâtı muḥakḳak ettikten sonra cümleleriñ ismiyetde ve fi’liyetde fi’liyeleriniñ mâzî ve muzâri’ olmakda ve bunlara meşâkil olan şeylerde meşelâ şartiye olmalarında tenâsiyî muḥassenât vaşldandır. Meşelâ cümleleriñ birinde teceddüde diğeriñde şübûta ta‘arruz etmeyerek mücerred ihbâ’î murâd ettigin vaḳit *Ḳāme Zeydun ve ka‘ade ‘Amrun* [155] ve *Zeydun ḳā’imun ve ‘Amrun ḳā’idun* demekliğiniñ lâzımıdır. Ancak cümleleriñ birinde teceddüd diğeriñde şübüt murâd edilmek şüretiyle bir mâni‘ den dolayı tenâsuba ri‘âyet sâḳıḳ olur. Bu hâlde *Zeydun ḳāme ve ‘Amrun ḳā’idun* dersin.

تذنیب

Teznīb

²⁵⁵ Vaslın güzel yönlerinden biri de mani olmaksızın mazi ve muzaride iki fiil cümlesinin veya fiil ve isim cümlesi olarak iki cümleli uyumdur.

Bu bahş faşl u vaşl bābınıñ teznībıdır. Muşannif faşl-ı vaşl bābını cümle hāliyeden ve cümle-i hāliyeniñ ba'zen vāv ile ba'zende vāvsız olduğuna dā'ir bahşle ta'qībini teznıbe teşbīh ediyor. Teznīb bir şey'i bir şeyle zenāba yapmaktan 'ibāret olduğundan güyā bu bahş faşl u vaşl bābını tetmīm ü tekmīl olmuş oluyor. Hāl iki nev'dir: Biri mü'ekkededir ki bir re'ye göre cümle-i ismiyyeniñ mazmūnunu diğere bir re'ye göre muṭlağan cümleñiñ mazmūnunu taqrīr için getirilir. Haq olan ba'zen şābit ba'zende zā'il olur qābīlinden olmayan hāl cümle-i ismiyyeden soñra vāqī' olduğu gibi cümle-i fi'liyeden soñra da vāqī' olur. Şu hālde hāl mü'ekkedeniñ cümle-i ismiyyeden soñra olduğunu istirāṭ edenler ba'zen şābit ba'zen de zā'il olur qābīlinden olmayan hāl-i mü'ekkede ve muntaqalanıñ ğayrı bir kısım yapmak lāzım gelir. Bizde buñā (hāl-i dā'ime) yāḥud (şābite) diyelim. (Hulāşa) hāl ğayr-ı mustaqileniñ mā qābline şiddet irtibāṭı olduğundan vāva maḥal değıldir. Şu hālde burada yalnız hāl-i muntaqileden bahş olunacaktır onun için muşannif diyor ki:

اصل الحال المنتقلة أن تكون بغير واو، لأنها في المعنى حكم على صاحبها كالخبر، و
وصف له كالنعت.²⁵⁶

*aşlu'l-hāli'l-muntaqileti en tekūne bi-ğayri vāvin li-ennehā fi'l-ma'nā ḥukmun 'alā
şāḥibihā ke'l-ğaberi ve vaşfun lehu ke'n-na'ti.*

hālu muntaqileniñ aşlı vāvsız olmaktır. Çünkü bi't-tab' iye değıl bi'l-aşāle mu' arbedir. Muḍiffu hāl-i muntaqileniñ vāvsız olması aşl olduğunu ḥabere ve na' ta kıyās ile istidlāl ederek şöyle diyor: Çünkü hāl her ne kadar lafzda fazla ise de o olmaksızın kelām temāl olursa da lakin ma'nāda mübtedāya nisbetle ḥaber gibi şāḥib-i hāle ḥukm ü men'ūta nisbetle na't gibi şāḥib-i hāl için vaşfdır. Ya'nı ḥaber ile mübtedāya ma'nāyı işbāt etdiğın gibi hāl ile zi'l-hāl ma'nāyı işbātın ḥaḳıqinden ma'nāda şāḥib-i hāle ḥukmden 'ibāret olmuş oluyor. Çünkü *cāeni Zeydun rākiben* qavlinde *Zeydun rākibun* qavlindeki gibi

²⁵⁶ Teznīb: Aslı devam eden hal cümlesinde vāvsız olmasıdır. Çünkü haber gibi sahibi üzerinde bir hüküm anlamı vardır. Na't gibi de bir vasfi vardır.

rükūbu Zeyde işbāt etmiş oluyorsun. Yalnız şu kadar fark var ki rākib feyudnâ Zeydiñ meci'ini iḥbārında bir ma'nā ziyādesi için getirmiş oluyorsun. Ve Zeyde rükūbu işbātı ibtidā'ı kaşd etmeyip 'alā sebīli't-teb' işbāt ediyorsun. Faķaķ ḥaber böyle deęil ķünkü ḥaberle 'alā sebīli't-teb' deęil ibtidā' ve kaşden ma'nāyı işbāt ediyorsun. Kezā men'ūta nisbetle na't gibi ḥāl ma'nāda şāhibiniñ vaşfidır. Şu kadar var ki ḥālde fi'le mübāşeret ḥālinde şāhib-i ḥālīñ bu vaşf üzere olduęunu kaşd ettięinden ḥāl fi'liñ kaydı ve keyfiyeti vuķū'unu beyān olmuş olur. Faķaķ na't böyle deęil ķünkü onda fi'le mübāşir yāḥud ğayr-ı mübāşir olduęu nażar edilmeyerek şu vaşfiñ zāt-ı men'ūta ḥuşūlünü beyān maķşūddur. Bununķün esved abyađ ṭavīl kaşīr gibi kendisinde intiķāl olmayan şıfatlarıñ na't olması [156] cā'iz faķaķ ḥāl olması cā'iz deęildir. Ćünkü ḥāl-i muntakileden maķşūd o şıfat ve hey'etle muķayyed olduęu ḥālde fi'liñ fā'ilden şudūrunu yāḥud mef'ūle vuķū'una beyāndır. Bu ise şıfāt-ı müteğayyire ve mübtedile ile olduęu vaķitte müfid olur. Ćünkü fi'liñ heyyināt-ı şıfāt-ı lāzimiye üzerine vāķi' olması emr-i ma'lūmdur. Ḥülāşa ḥaber-i na'tiñ vāvsız olması ḥaķķı olduęu gibi ḥālīñ de ḥaķķı vāvsız olmaktır. (Su'āl) ḥaber-i na'tda ba'zen ḥāl gibi vāv ile olurlar. *Fe-lemmā şaraḥa 'ş-şerru fe-emsā ve huva 'uryānun* beytinde *ve huva 'uryānun* cümlesiniñ kâne bābınıñ ya'nı emsāniñ ḥaberī oluşu gibi *ve mā ecidu'l-evvele nefsi emāretun* kavlinde illādan soñra vāķi' olan māniñ ḥaber-i gibi nekreye şıfat-ı vāķi' olan cümlede şıfatiñ mevşūfa lüşūķunu tevkīd ve mevşūfuñ o şıfatla ittişāfi emr-i müstakir olduęuna delālet için ba'zen vāv ile taşdır edilir. seb'a ve şāminuhum kelbuhum ve ve mā ehleknā min ķaryetin ulāuhā?? kitābun ma'lūmun kavli-i celīlinde olduęu gibi cevāb bunlar ve bunlarıñ emsāli her birerleri şāhibine ḥūkm olmakda ḥāle twşbihden dolayı ḥilāf-ı aşl olarak vārid olmuştur. Hem Sekkāki'ye göre ve lehā kitābun kavli ķaryeden ḥāldir. Ćünkü ķarye siyāk-ı nefyde vāķi' olduęundan 'umūmu ifade etmiştir. Zu'l-ḥāl ise ma'rife olduęu gibi nekre maḥşūşada olur. Şu ḥālde şāhib-i keşşāfiñ mezhebi olduęu gibi ve lehā kitābun kavlini vaşfa ḥaml sehvdır ķünkü cümle nekre-i maḥşūşaya şıfat olamaz.

و لكن خولف إذا كانت جملة، فإنها من حيث هي جملة مستقلة بالإفادة، فتحتاج إلى ما يربطها

بصاحبها و كل من الضمير و الواو صالح للربط، و الأصل هو الضمير بديل المفردة و الخبر و النعت. فالجملة إن خلت عن ضمير صاحبها وجب الواو. ²⁵⁷

Lakin ħūlife izā kānet cümleten fe-innehā min ħayşu hiye cumletun mustaķilletun bi'l-ifādeti ve teĥtācu ilā mā yerbiṭuhā bi-şāhibihā ve kullun mine'ḍ-ḍamīri ve'l-vāvi şāliḥun li'r-rabṭi ve'l-aşluam huva eḍ-ḍamīru bi-delīli'l-mufredeti ve'l-ḥaberi ve'n-na'ti.

Fe'cumletu in ḥalet 'an ḍamīri şāhibihā vecebe'l-vāvu

lâkin ħal cümle olduğu vaķitte bu aşla muĥālefet olunur. (Çünkü ħāl vāķi' olan cümle) her ne kadar ħāl olduğu ħayşiyetinden ifādede ğayr-ı mustaķil, belki onu sebķ eden kelāma te'alluķa mütevaķķif ise de (cümle olduğu ħayşiyetden mā ḳabline te'alluķa mütevaķķif olmayarak ifādede müstaķildir.) Ħāl-i vāķi' olan cümle cümle olduğu ħayşiyetden ifādede müstaķil olması sebebiyle ħālī şāhibine rabṭ eden şey'e muĥtāc olur. Zamīr ile vāviñ her birerleri ise rabṭa şāliḥdir. Bu ħuşuşda ħāl-i müfrede ve ḥaber-i na'tda zamīre iķtişār delāletiyile aşl olan zamīrdir. Şu ħâlde ħāl-i vāķi' olan cümle şāib-i ħāle 'ā'id zamīrden ħālī olursa şāhib-i ħāle irtibātı te'min için vāv vācib olur.

و كل جملة خالية عن ضمير ما يجوز أن ينتصب عنه حال، يصح أن تقع حالا عنه بالواو، إلا المصدرة بالمضارع المثبت نحو: جاءني زيد و يتكلم عمرو لما سيأتي ²⁵⁸

Ve kullu cümletin ḥāliyetin 'an ḍamīri mā yecūzu en yenteşibe 'anhu ḥālun yeşihḥu en teķa'a ḥālen 'anhu bi'l-vāvi illā el-muşaddarate bi'l-muḍāri'i'l müşbeti naḥvu cā'eni Zeydun ve yetekellemu 'Amrun limā seye'ti.

Şimdi [157] muşannif hangi cümlede vācib olduđunu beyāndan soñra hangi cümleñ vāv ile ħāl vuķū'u cā'iz ve hangisiniñ ğayr-ı cā'iz olduđunu beyān için diyor ki:

²⁵⁷ Hal cümle olduğunda muhalefet ederek ifadeden bağımsız bir cümle olması açısından sahibinin bağı olduğu şeye ihtiyaç duyar. Zamirler gibi, bağlamaya elverişli olan vāv, zamirin aslı, müfredin delili, haber ve na't gibidir. Cümle, sahibinin zamirinden yoksunsa vāv zorunlu olarak gelir.

²⁵⁸ Olumlu muzari ile masdar olan cümle dışında vāv ile hal yapılan cümlelerde hal yapmak doğru olur ve zamirin bir hale mensub olduğu cümlelerden hali olan her cümlede bu geçerlidir. Örneğin, Zeyd konuşurken 'Amr bana geldi.

kendisinden ḥālīn muntaşib olması cā'iz olan ismiñ zamīrinden ḥālī olan her cümleñ kendisinden ḥālīn intişābı cā'iz olandan vāv ile ḥāl olması cā'izdir. Kendisinden ḥālīn intişābı cā'iz olmak fā'il yāḥud mef'ul ma'rif yāḥud münker maḥşūş olmakla olur. Yoksa mübtedā' ve haber ve nekre-i maḥaḍḍa ile olursa olmaz yalnız bu hükmden cā'enī Zeydun ve yetekellemu 'Amrun gibi muzāri' müşbet ile maşdar olan cümle müsteşnādır. Çünkü ātiyede beyān olacağına göre bu gibilerin rabṭınıñ yalnız zamīr ile olması vācibdir. Muşannifiñ (ve kullu cumletin) kavli son kelām-ı qarīnesiyle cümlede ḥāl vuḳū'-ı şāḥiḥ olan cümle demek olduğundan cümle-i inşā'ıye ḥāric kalır çünkü cümle-i inşā'iyeniñ ister vāv ile ister vāvsız olsun ḥāl olması cā'iz değildir. Çünkü ḥālden 'arz-ı 'āmiliniñ mazmūnuñ ḥuşūlüne delālet-i kaşr olunması vācib olur. Bu ise cümle-i inşā'iyede değil haberiyyede olur.

و إلا فإن كانت فعلية و الفعل مضارع مثبت، امتنع دخولها نحو: و لا تَمُنُّنْ تَسْتَكْثِرُ لِأَنَّ الْأَصْلَ
المفردة و هي تدل على حصول صفة غير ثابتة مقارن لما جعلت قيداً له، و هو كذلك أما الحصول
فلكونه فعلاً مثبتاً و أما المقارنة فلكونه مضارعاً.²⁵⁹

*ve illā fe-in kānet fi'liyyeten ve'l-fi'lu muḍāri'un muşbetun imtene'a duḥūluḥā naḥvu ve
lā temnun testekşir li-enne'l-aşle'l-mufredetu ve hiye tedullu 'alā ḥuşūli şifatin gayri
şābitetin muḳārinin limā cu'ilet kayden lehu ve huva kezālike emmā'l-ḥuşūlu fe-li-
kevnihī fi'len müşbeten ve emmā el-muḳārenetu fe-li-kevnihī muḍāri'en.*

Ve illā kavli (in ḥilte) kavline ma'ṭudur ya'nī ḥāl-i vāḳi' olan cümle şāḥib-i ḥāle 'ā'id zamīrden ḥālī olamazsa bu cümle fi'liye yāḥud ismiye olmaktan, cümle-i fi'liyenin de fi'li muzāri' yāḥud māzī olmaktan fi'li muzāri' olan cümle de müşbet yāḥud menfī olmaktan ḥālī olamaz. Şimdi şu aḳsāmın ba'zısında vāv vācib ba'zısında ba'zısında temeni' ba'zısında vāvın vücūd-ı 'ademi musāvī, ba'zısında vücudu yāḥud 'ademi rāciḥ

²⁵⁹ Ancak fiil cümlesi ise ve fiil olumlu muzari ise vāv gelemmez. Örneğin, Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma (Müddesir/6) Çünkü müfredin aslı sabit mukayeseli olmayan sıfatı elde etmeye delalet etmesidir. Olumlu fiil olduğunda da durum aynıdır. Mukayeseli olması fiilin muzari olması dolayısıyladır.

olduğundan (*fe-in kānet fi' liye ilā āhīrihi*) kavliyle tafşīline başlıyor. Bu fi'l de muzāri' müşbet ise bu cümleye vāviñ duhūlü mümteni' olur. Burada zamīr ile iktifā vācib olur. Ve lā temennün testekşiru kavlı-i celīlde olduğu gibi ki (*lā te' tuhu hālu kevnike te' iddu mā tu' tiye keşiren*) i' t̄a ettiğın şey'i keşir' addettiğın hālde verme demektir. Bu ma' nāda testekşirudaki ref' kıra'atine göre olan iki vechiñ birine göredir. Diğer vechde (in) hazf edilip ' ameli i' t̄al edilmege mebnidir. Emmā (menne) den me' hūz olmak üzere (temnün) [158] den bedel olarak testekşiruyı cezm ile kıra'ate göre mā naħnu fīhden olmaz. Bu āyetde başka vechlerde vardır. İşte bu kavlı-i celīlde olduğu gibi fi' lde muzāri' -i müşbet olduğuna göre vāviñ duhūlü mümteni' olur. Çünkü hālde aşl olan hāl-i müfrede olmaktır. Çünkü i' rābda müfred aşıldır. (Hāl-i müfrede ise hāl kendisine kayd kılınan şey'i ya' nī 'āmile ğayr-ı s̄ābit-i muķārin olan bir şıfatıñ huşūlüne delālet eder. Çünkü hāl fā' ilin yāhud mef' ūlūñ bulunduğu hey' eti beyān içindir. Hey' et ise ğayr ile kā' im olan şey demek olduğundan şıfat demektir. Muzāri' -i müşbet de böyledir. Hāl-i müfrede gibi kendisine kayd kılınan şey'e ğayr-ı s̄ābit ve muķārin olan şıfatıñ huşūlüne delālet eder. Şu hālde hāl-i müfrede de vāviñ duhūlü mümteni' olduğu gibi muzāri' -i müşbete de vāviñ duhūlü mümteni' olur. Muzāri' in şıfat-ı ğayr-ı s̄ābiteniñ huşūlüne delāleti fi' li müşbet olmasından dolayıdır. Çünkü fi' liyet teceddüd ve ' adem-i şübuta delālet eder. İşbātde huşūle delālet eder. (Muķārenet de muzāri' olmasından ötürüdür.) Muzāri' istikbāle şāliħ olduğu gibi hāle de şāliħdir. Bu şālāhiyeti de ya ikisinde müşterek yāhud hālde haķıķat-i istikbālede mecāz olmak üzeredir. ' Ulemā muzāri' -i müşbetiñ muķārenet-i mezkūreye delāletine şöyle i' tirāz ediyor. Muzāri' in medlūlü olan hāl ancak tekellüm zamānıdır. Hāliñ haķıķati mazīniñ evāhīrinden mustaķbeliñ evā' ilinden müte' āķib olan eczādır şadedinde olduğumuz hāliñ ise hāl ile muķayyed olan fi' liñ mazmūnunuñ zamān vukū' una muķarin olması vācibdir. Bu fi' l ise ba' zen māzī ba' zen hāl ba' zen de istikbāl olur. Şu hālde muzāri' iniñ duhūlünüñ imtinā' ınıñ ta' līlde muşannife şöyle demek münāsib idi: Muzāri' -i müşbet lafzen ism-i fā' il vezninde ma' nāda ism-i fā' il taķdīrindedir. Şu hālde ism-i fā' ile vāviñ duhūlü mümteni' dir. Şimdi buraya muzāri' -i müşbet nazm u neşrde ba' zen vāv ile berāber gelmiş diye bir i' tirāziñ vurud-ı melhūz

olduğuna binā 'en bunuñ cevābına işāret ederek muşannif diyor ki *ve emmā mā cā 'e*

[159]

و أما ما جاء من نحو: قمت و أصلك وجهه و قوله: فلما خشيت أظافيرهم نجوت و أرهنهم مالكا
ف قيل: على حذف المبتدأ أي و أنا أصلك و أنا أرهنهم. و قيل: الأول شاذ، و الثاني ضرورة. و قال
عبد القاهر: هي فيهما للعطف، و الأصل و صككت و رهنت عدل إلى المضارع حكاية الحال.²⁶⁰

*Min naḥvi ḳumtu ve eşukku vechehu ve ḳavlihi fe-lemmā ḥaşıytu ezāfīrehum / necevtu
ve erhunuhum māliken fe-ḳīle 'alā ḥazfi'l-mübtede 'i ey ve ene eşukku ve ene erhunuhum
ve ḳīle'l-evvelu şāzzun ve 's-şānī darūretun ve ḳāle 'Abdu'l-ḳāhir hiye fīhimā li'l-'atfi
ve'l-aşlu ve şakektu ve rehentu 'udile 'an lafzi'l-māđī ilā'l-muđāri'i hikāyete'l-ḥāli.*

Ba 'zı 'arabiñ *ḳumtu ve eşukku vechi* gibi söylediđi söz ve beytdeki *erhunuhum* ḳavli müzāri 'i müşbete vāviñ duḥūlü mümteni' olduđuna dā 'ir da 'v-i emri ibtāl edemez. Çünkü ba 'zı 'ulemā' ve ene eşukku ve ene erhunuhum demek olmakla mübtedāsını maḥzūf olmak üzere vurūduna ḳā 'il olmuştur. Bu ḥālde cümle-i ismiyye olacađından vāviñ duḥūlünüñ şihḥatinde söz yoktur. Lem tu 'zūnunī ve ḳad ta' lemūne ennī resulu'llāh nazm-ı şerīfide entum ḳad ta' lemūn demek olduđundan bunuñ gibidir. Ba 'zı 'ulemā' da evvelkisi ya 'nī ḳumtu ve eşukku vech-i ḳavli şāz, ikincisi ya 'nī necevtu ve erhunuhum

²⁶⁰ Ancak “Yüzünü kapatarak kalktım” cümlesinde ve “Onların tırnaklarından korktuğum zaman onlara Mālik'i rehin bıraktım” böyledir. Mübteda'nın hazfi konusunda şöyle söylenir. Ben kapattım, ben onlara rehin verdim cümlelerinde olduğu gibidir. Denir ki ilki kural dıőı, ikincisi zarurettir. Abdulkāhir şöyle söylemiştir: İkisinde de a atıf olarak gelmiştir. Sakaktu ve rehentu fiilleri asıl iken, halde şimdiki zaman lafzındansa geçmiş zaman lafzı hali anlatmak için uygun olmuştur.

ķavli zārūret-i ŧi'rden dolayı vārid olmuŧtur dedi. Burada ve *erhunuhum* rivāyeti de vardır. Bu rivāyete gōre bize miŧāl olamaz ve bu rivāyet evvelki rivāyetdeki zārūret iddi'āsını ibtāl ettiğinden muŧannif bu ķile te'ħīr etmiŧtir. 'Abdu'l-ķāhir diyor ki ve *eŧukku* ve *eruhnuhum* ķavlindeki vāv hāl iķin değil belki 'atf iķindir. *Ķumtu ŧāken vechehu* ve *necevtu rāhinen māliken* ma' nāsına olmayıp bunlardaki muzāri' māzī ma' nāsınadır. Bu sōzūn aŧlı *ķumtu* ve *ŧakektu* ve *necevtu* ve *rehentudur*. Hāl māziyeyi hīkāye zamān-ı māzīde olan ŧey'iñ ŧu zamanda olduğu farz olarak muzāri' lafzıyla ta' bīr etmekle olur. Ve leķad emere 'ala'lle'imi yebnā ķavli gibi ki emr merertu ma' nāsınadır. Mıŧrā'ı ŧānisi olan *fe-mağaytu ŧumete ķultu mā ya'fīnī* ķavlindeki (mağaytu) nuñ 'atfı da (emri) niñ (merertu) ma' nāsına olduğunu te'yīd eder. Beytiñ me'ālī: Onlarıñ esliħa ve ķuvvetlerinden korkunca Mālik nāmındaki ŧaħŧı onlara rehn ettiğim hālde kurtuldum demiŧtir.

و إن كان منفيًا فالأمران كقراءة ابن ذكوان: فاستقيما و لا تتبعا بتاتخفيف و نحو: و ما لنا لا نؤمن بالله لدلالته على المقارنة، لكونه مضارعاً دون الحصول لكونه منفيًا.²⁶¹

Ve in kāne menfiyyenfe'l-emrāni ke-ķirā'ati İbni Zekvāne fe's-teķīmā ve lā tettebi'āni bi't-taħfīfi ve naħvu ve mā lenā lā nu'minu bi'llāhi li-delāletihī 'alā'l-muķāreneti li-kevnihi muđāri'en dūne'l-ħuŧūli li-kevnihi menfiyyen

Eđer fi'l muzāri' menfī olursa iki emrde [160] ya'nī vāvıñ duħūlü ve terki cā'izdir. İbn-i Zekvānıñ *festeķīmā* ve *lā tettebi'āni* nazm-ı celīlini taħfīf ile ķirā'atinde vāv ile gelmesi gibi ķünkü taħfīf ile ķıra'atinde vāv ile kelimesi gibi ķünkü taħfīf ile ķirā'ate gōre lā nehy iķin değil nefy iķin olur. Ķünkü 'alāmet-i ref' olan nūn burada ŧābit olmuŧ olur. ŧu hālde *ve lā tettebi'āni* ķavli iħbār olacağından ondan evvel olan emre 'atfı ŧaħiħ olmaz. Bu hālde vāvın hāl iķin olması te'ayyūn eder. Faķaķ 'āmeniñ teŧdīdi nūn ile ve lā tettebi'āni diye ķirāpati bōyle değildir. Ķünkü o vaķitte lā nehy iķin olduđundan ondan

²⁶¹ Eğer hal fiili menfi (olumsuz) olursa iki durum sōz konusudur. Örneğın İbn Zekvān'ın okumasına gōre "iki ŧeye tabi olmayıp dosdoğru olun" cümlesinde nun harfinin taħfifi gibi veya karşılaŧtırmaya delalet etsin diye "Bize ne oluyor da Allah'a inanmıyoruz." Gibi hal cümlelerinde fiil olumsuz muzaridir.

evvel olan emre ma‘ ħūf olur. Nūn da te’kīd içindir. Ve (ve mā lenā lā nu’minu men billāh) nazm-ı şerifinde vāvsız kelimesi gibi Allāha inanmadığımız hâlde ne işleyelim demektir ki bu da ‘adem-i ĩmānımıza sebep nedir demektir. Şu hâlde hâlde ‘āmil lenā daki lāmdaki ma‘nā-yı fi’lidir. Şimdi muzāri’i menfīde iki emriñ cevāzı muzāri’-i menfī muzāri’ olduğundan muķārenete delālet ettiği için ve fi’l-i menfī olduğundan ħuşūle delālet etmediği için diyerek iki emriñ cevāzınıñ sebebini añlatmıř oluyor. Ya’nī muķārenete vāvı terk, ‘adem-i ħuşūle vāvın vücudu münāsibdir demek istiyor.

و كذا إن كان ماضيا لفظا أو معنى، كقوله تعالى: أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ؟؟ و قوله تعالى: أَوْ جَاءَكُمْ حَصْرَتٌ صُدُورَهُمْ و قوله تعالى: أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ و لَمْ يَمْسَسْنِي بَشْرٌ و قوله تعالى فانقلبوا بنعمة من الله و فضلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ و قوله تعالى أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ و لَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِن قَبْلِكُمْ.²⁶²

ve kezā in kāne māđiyen lafzen ev ma‘nen ke-ķavlihi te‘ālā ennā yekūnu lī ğulāmun ve lem yemesnī beşerun ve ķavlihi fe’n-ķalebū bi-ni‘metin mina’llāhi ve fađlin lem yemesşum sū’un ve ķavlihi em ħasibtum en tedĥulū el-cennete ve lemmā ye’tikum meşelu’llezīne ħalev min ķablikum.

Yine böylece eđer cümle-i fi’liyede olan fi’l lafzen yāĥud ma‘nen māī olursa iki emr ya’nī vāvıñ duhūlü ve zamīr ile iktifā cā’iz olur. (İnnā yekūnu lī ğulāmun ve ķad beleganī el-kiberu) ķavl-i celīli gibi vāv ile gelmesi gibi ve (Ev cā’ūkum ħaşarat şuduruhum nazm-ı şerīfide vāvsız gelmesi gibi. Bu mişāller lafzen māzī olanlara ‘ā’iddir. (ma‘nen māzī) (lem) yāĥud (lemā) ile menfī olan muzāri’ demektir. Çünkü bunlarıñ her birerleri muzāri’ iñ ma‘nāsına māzīye taķlīb eder. *İnnā yekūnu lī ğulāmun [161] ve lem yemussunī*

²⁶² Ya da lafız ve anlam olarak fiilin mazi olması durumunda Allāhu teāla’nın şu sözü gibi bir örnek verilebilir. “Bana yaşlılık ulaşmışken nasıl olurda bir oğlum olur. Ya da onlar göğüsleri daralarak mı size geldiler.” Yine Allāhu te’ālā’nın şu kavli gibi: “Bana bir insan dokunmamışken benim nasıl olur da bir oğlum olur.” Yine şu örnekte de: “Kendilerine bir kötülük dokunmadan rablerinin fazileti ve nimetiyle geri döndüler.” Yine Allāhu te’ālā’nın şu sözü gibi: Yoksa siz daha önce yaşayanların başına gelenler sizin başınıza da gelmeden cennete mi gireceğinizi sandınız.

beşerun nazm-ı kerîmi ma‘nen māzîniñ vāv ile gelmesine fe‘nkalū bi-ni’metin mine’llāh ve faḍlun lem yemsesehum sev’un nazm-ı şerîfî ma‘nen māzîniñ vāvsız gelmesine em ḥasibtum in tedḥulū el-cennete ve lemmā ye’tikum mişle’llezîne ḥallū min ḳablikum nazm-ı şerîfî ma‘nen māzîniñ vāv ile gelmesine mişâldir. (lemmā) ile menfî olan fi’liñ vāvsız olarak mişalini muşannif maṭla‘ olmadığına binā’ ihmāl etmiş (su’âl) (ve lem yemsesenî beşerun) lafzında ‘adem-i intikâline delâlet bu kadar faḳaṭ Zeydun Ebūke ‘aṭūfen ḳavliñ bunuñ ḥilâfına mülâbisdir. İşte (ve lem yemsesenî beşerun) ḳavl-i celîlini aḥvâl-i muntakileden ‘addetmek için bu kadar şey ya’nî lafzında ‘adem-i intikâle delâlet olmamışı kâfîdir.

أما المثبت فلدلالاته على الحصول، لكونه فعلا مثبتا، دون المقارنة لكونه ماضيا و لهذا شرط أن يكون مع قد ظاهرة أو مقدره. و أما المنفي فلدلالاته على المقارنة دون الحصول. أما الأول فلأن لما للاستغراق، و غيرها لانتفاء مقدم، مع أن الأصل استمراره فيحصل به الدلالة عليها عند الإطلاق بخلاف المثبت، فإن وضع الفعل على إفادة التجدد، و تحقيقه أن استمرار العدم لا يفتقر إلى سبب، بخلاف استمرار الوجود. و اما الثاني فلكونه منفيا.²⁶³

emmā el-müşbetu fe-li-delâletihî ‘alâ’l-ḥuşûli li-kevnihi fi’len müşbeten dūne’l-muḳâreneti li-kevnihi mâdiyen ve li-hâzâ şarṭa en yekūne ma‘a ḳad zâhireten ev muḳaddereten ve emmā el-menfiyyu fe-li-delâletihî ‘alâ’l-muḳâreneti dūne’l-ḥuşûli emmā el-evvelu fe-li-enne lemmā li’l-istiğrâḳi ve ğayrahâ li’n-tifâ’i muḳaddemin ma‘a enne’l-aşle istimrârehu fe-yahşulu bi-hi ed-delâletu ‘aleyhâ ‘inde’l-iṭlâḳi bi-ḥilâfi’l-müşbeti fe-innevâd‘e’l-fi’li ‘alâ ifâdeti’t-teceddudi ve taḥḳiḳuhu enne istimrâre’l-‘ademi lâ yefteḳiru ilâ sebebin bi-ḥilâfi istimrâri’l-vucûdi. Ve emmā eş-şânî fe-li-kevnihi menfiyyen.

Şimdi muşannif müşbet yâḥud menfî olan māzîde iki emriñ cevâzı fi’l-i müşbet olduĝu

²⁶³ Ancak olumlu olduĝunda olumlu bir fiil olmasına mazi olmasıyla karşılaştırılmaksızın açık veya takdiri olması şartıyla başına kad gelir. Olumsuz olması durumunda ise karşılaştırmaya delalet edip husule ulaşmaması söz konusudur.

için şıfat-ı ğayr-ı şābiteniñ huşūlüne delāletinden māzī olduğu için muķārenete delālet etmediğinden ötürüdür. Muķārenete delāleti olup huşūle olmadığından ötürüdür. Amma evvelkisi ya'nī muķārenete delāleti söyleyeceğimiz şeyden dolayı şābitdir. (lemmā) istiğrāk içindir.) Ya'nī intifā' zamānından tekellüm zamānına kadar nefyiniñ imtidādı içindir. Meşelen nedime Zeydun ve lemmā yenfa' uhu'n-nedemu dediğimiz vaķitte nedemiñ nefyiniñ 'ademi hāl-i tekellüme muttaşıl olmak olur. (Mā ve lem) gibi (lemā) niñ ğayrısı da nefyde aşl-ı istimrār intifā' olmakla berāber zamān tekellüme müteķaddim olan intifā' içindir. Şu hālde bu nefyle yāhud istimrār-ı intifā' aşl olmakla 'inde'l-iṭlāk ya'nī o intifāniñ inķiṭā'ına delālet eden şeyle 'adem-i taķyīd zamānında muķārenete delālet hāşıl olur. [162] *lem yeḍrib Zeyden ems ve lakin ḍarabe el-yevmu* kavlimizde olduğu gibi (Faķaṭ müşbet bunuñ hīlāfına mülābistir. Çünkü fi'l teceddüdü ifāde etmek üzere vaz' olunmuştur.) Bunda istimrār aşl değildir. Meşelen (ḍarabe Zeydun) dediğimiz vaķitte bunuñ şıdkı için zamān-ı māzīniñ iczāsından bir cüzde ḍarbiñ vukū' u kāfīdir. Faķaṭ mā ḍarabe Zeydun dediğimiz vaķitte nefyiñ zamān-ı māīniñ cemi' -i eczāsını istiğrākı ifāde etmiş olur. Bunuñ sebebi de zamān-ı vāhid ile müfīd olan nefy ve işbātıñ naķīziñ iki taraflarında olmasını murād ettiklerinden ileri geliyor. Eđer nefyi işbāt gibi iczādan bir haberle muķayyed kılsalardı o vaķt tenākuḍ teħaḳkuḳ etmezdi. Çünkü cüz'iniñ teğāyuru cā'izdir. Onun için işbātda isterse bir def'a olsun vukū' uyla iktifā ettiler. Nefyde ise istiğrākı ḳaşd ettiler. Çünkü fi'liñ istimrāri terkiñ istimrārından es' ab ve ekaldır. Onun için nehy tekrāri müceb olur. Faķaṭ emr böyle değıl ve (mā zāle) ve (mā infekke) gibi nefyi nefy dā'imen işbāt olur. Bu sözün taḳḳiḳi ve nefyde istimrāriñ aşl olup işbātda olmayışı istimrār-ı 'ademiñ istimrār-ı vücuduñ hīlāfına mülābis olarak her hālde sebebe müftākir olmamasından 'ibārettir. Ya'nī ḥādişin beķası ki vücudunuñ istimrāri bir sebab-i mevcūda muḥtācdır. Çünkü beķā'ı vücuduñ 'aķībinde olan vücūddan 'ibārettir. Vücud-ı ḥādişe ise her hālde bir sebab-i mevcūd lāzımdır. Faķaṭ istimrār-ı 'adem böyle değıl çünkü 'ademiñ istimrāri 'ademden 'ibārettir. Şu hālde sebebiñ vücuduna muḥtāc değıldir. Belki bunda sebab-i vücuduñ intifāsı kāfīdir. Ḥavādişde aşl olan da 'ademdir. ('Ademde sebebiñ vücuduna iḥtiyāciñ yokluğundan) murādımız 'ademiñ istimrāri

kendisinde te'shîr edecek bir sebep-i mevcûda müftakir değil demektir. Yoksa istimrâr-ı 'ademde 'illet-i vücûduñ intifâsına müftekiridir. İşte ('adem ta'lîl edilmez ve mümkinine vücuddan daha münâsibdir.) Çünkü mümkünüñ 'ademle ittişâfi sebebe muhtâc değil faķaķ vücudu böyle değil diyeniñ murâdıda budur. (Hülâşa) menfîde aşl [163] istimrâ olunca menfîyi itlâķdan muķârenete delâlet hâşıl oldu. (Emmâ ikincisi ya'nî menfîniñ huva lehu 'ademun delâleti menfî olduğundan ötürüdür.

و إن كانت اسمية فالمشهور جواز تركها ، لعكس ما مر في الماضي المثبت، نحو: كَلَّمْتَهُ فَوَه إِلَى فِي و أن دخولها أولى، لعدم دلالتها على عدم الثبوت مع ظهور الاستئناف فيها فحسن زيادة رابط نحو: فلا تجعلوا لله أنداداً و أنتم تعلمون.²⁶⁴

Ve in kânet ismiyyeten fe'l-meşhûru cevâzu terkihâ li-'aksi mâ merre fî'l mâdî el-muşbeti naĥvu kellemtuhu fûhu ilâ fiyye ve enne duĥûlehâ evlâ li-'ademi delâletihâ 'alâ 'ademi's- şubuti ma'a zuhûri'l-isti'nâfi fîhâ fe-ĥasune ziyâdetu râbıtatin naĥvu fe-lâ tec'alû li'llâhi endâden ve entum ta'lemûn

Eğer cümle ismiye olursa mâzî müşbette geçen şey'in 'aksinden ötürü ya'nî cümle-i ismiyye müstemire olduğundan muķârenete delâletinden ötürü ve devâm-ı şübûta delâlet ettiği için sıfat-ı ğayr-ı şâbiteniñ ĥuşûlüne delâlet ettiğinden ötürü meşhûr olan vâviñ terkiniñ cevâzıdır. *Kellemeĥu fûhu ilâ fiyye / rece'a 'avduhu 'alâ bedenihî* ĥavlinde (fûhu) ve ('avde) ĥavllerini Sibeveyh'in mübtedâ' olmak üzere ref' ile rivâyet ettiğine göre olduğu gibi ki (fûhu ilâ fî) ('avduhu 'alâ bedenihî) cümle-i ismiyyeleri hâl olmuş olur. (ve cümle-i ismiyyede istinâfiñ zuhûruyla berâber 'adem-i şübûta delâlet etmediğinden dolayı meşhûr olan vâviñ duhûlü terkinden daha münâsebetli olduğudur. Bu şüretle bunda râbıtaniñ bulunması güzel olur. (*Felâ tec'alû Allâhe endâden ve entum*

²⁶⁴ Eğer isim cümlesi olsaydı olumlu olan mazi fiilde aksi olduğu için meşhur olan onu terketmek olurdu (vavı) Örneğin, “Onunla ağız ağıza konuştum.” Vâv'ın gelmesi daha evladır. Bunun nedeni başlangıç cümlesinin ortaya çıkmasıyla birlikte sübut olmamasına delalet etmemesidir. Şu örnekte olduğu gibi ek bir bağlacın olması güzel olur: “Bildiğiniz halde Allah'a ortak koşmayın.”

ta 'lemūn) nazm-ı keriminde olduğu gibi “siz ehl-i ‘ilm-i ma‘rifet olduğunuz hâlde Allāha endād ü emşāl kılmayın. (Yāhūd) siz Allāh ile emşālî arasında olan tefāvutu bildiğiniz hâlde Allāha emşāl kılmayın demektir. Hattā cümle-i ismiyyede vāvîñ bulunması münāsebetli ve güzel olduğuna mişāl naḥviyyūnuñ çoğu cümle-i ismiyyeniñ vāvdan tecridiniñ za‘îf olduğuna kâ‘il olmuştur.

و قال عبد القاهر: إن كان المبتدأ ضمير ذي الحال، وجبت نحو: جاء زيد و هو يسرع، أو وهو مسرع،
و إن جعل نحو على كتفه سيف حالاً كثر فيها تركها نحو: خرجت مع البازي عليّ سواد، و حسن
الترك تارة، لدخول حرف على المبتدأ كقوله: فقلت: عسى أن تبصريني كأنما بنيّ حواليّ الأسود
الحواردُ و أخرى لوقوع الجملة بعقب مفرد كقوله: والله يبيّيك لنا سالماً بُرداك تبجيل و تعظيم²⁶⁵

*Ve kâle ‘Abdu’l-ḳāhiri in kāne’l-mubteda’u ḍamīre zī’l-ḥālî vecebet naḥvu cā’e Zeydun
ve huva yusri’u ev ve huva musri’un ve in cu’ile cā’eni Zeydun ‘alā ketifihi seyfun ḥālen
keşure fiḥā terekuhā naḥvu ḥaracet ma’a’l-bāzî ‘aleyve sevādun ve yaḥsunu’t-terku
tāreten li-duḥūli ḥarfin ‘alā’l-mubteda’ ke-ḳavlihi fe-ḳultu ‘asā en tubşirīnî ke-ennemā
beniyye ḥavāliyye’l-esvedu’l-ḥavāridu ve uḥrā li-vuḳū’i’l-cümleti’l-ismiyyeti bi-‘aḳbi
müfredin ke-ḳavlihi v’allāhu yubḳīke lenā sālīmen burdāke tebcīlun ve ta’zīmūn.*

‘Abdu’l-ḳāhir diyor ki: cümle-i ismiyyede olan mübtedā’ eğer zī’l-ḥāle ‘ā’id zamīr olursa ḥaberi isterse cā’eni Zeydun ve huva yesra’u gibi fi’l olsun yāhūd cā’eni Zeydun ve huva musri’un gibi ism olsun vāv getirmek vācib olur. Eğer (‘Alā ketifihi seyfun) gibi ḥāl yapılacak olursa bu hâlde vāvı terk keşir olur. (*İzā enkeretni’ abdetun ev nekertuhā*)

²⁶⁵ Abdulkadir şöyle dedi: Eğer mübteda hal sahibine ait bir zamir olursa vāv zorunlu olarak gelir. Örneğin, Zeyd aceleyle geldi veya aceleci halde geldi. Zeyd omzunda kılıçla bana geldi cümlesinde hal durumunda vāv harfinin terkedilmesi çoğunluktadır. Örneğin, “Üzerimde siyahlık olduğu halde doğanla çıktım.” Mübteda’ya bazen bir harf geldiği için vāvın terkedilmesi güzel olur. Şu sözün gibi: Ona dedim ki, Etrafımda kükreyen aslanlar gibi olan oğullarım varken beni görmeyi dileyeceksin.” Diğeri isim cümlesinin hal olan bir müfred sözcüğü izlemesidir. Şu sözünde olduğu gibi: Senin iki hırkan büyüklük ve ululuk iken Allah seni bize sağlam bıraksın.”

(*ḥarectu ma‘a’l-bāzī ‘ala sevād*) gibi (bir beledi ihālesi beni inkār, benim kudretimi bilmedikleri vakitte yāḥud o beldeyi hoşlaşınmazsam üzerimde gece karanlığı olduğu hālde kuşların en erken dāverānı olan ḫūgān kuşuyla berāber oradan ayrılır, şabah aydınlığını bile beklemem demektir. (Ba‘zen hāl olan cümle-i ismiyyede mübtedāya bir harf [164] dāḫil olmakla bir nev’ irtibāḥ ḫuṣūle geldiği için vāvı terk güzel olur. (Fe-ḫultu ‘asā en teḫṣurini ke-ennemā benī ḫavālī el-esvedu’l-ḫavārid) kavlinde olduğu gibi ki (beni’l-esved) cümlesi (tabṣirīne)niñ mef’ülünden hāl olmuş ve bu cümleye eğer (ke-enne) dāḫil olmasa idi o vakt bu kelām ancak vāv ile güzel olurdu. (Ḥavālī) kavli (fī’l-kenāfi ve cevānbi) ma‘nāsına olarak (benī)den hāldir. Çünkü harf-i teṣbīḥde ma‘nā-yı fī’l vardır. (Me‘ālī) ben o kadına dedim ki kükremiş arslanlarla eṭrāfımda evlādlarım olduğu hālde yakında beni göreceksin demektir. Ba‘zı def’ada cümle-i ismiyye-i ḫāliye hāl-i müfredeniñ ‘aḫībinde vāḳī’ olduğu için vāvı terk güzel olur. (Vallāhu yebḫīke lenā sālimen burdāke tebcīl ü ta’zīm) kavlinde olduğu gibi ki (burdāke tebcīl) cümlesi (tebkā) niñ mef’ülünden hāldir. Eğer bunu (sālimen) hāl-i müfredeye teḫaddum etmese idi bunda vāvı terk güzel olmazdı. Bu (sālimen) kavliyle (burdāke tebcīl) cümlesine (yebḫā) niñ mef’ülünden hāl yaparsak ṣāḫib-i hāl bir olduğu için bunlar aḫvāl-i müterādifeden olur. Eğer ikinci hālī hāl-i sābıkanıñ müṣtemel bulunduğu zamīrden hāl yaparsak aḫvāl-i mütedāhileden olur. (Me‘ālī) Cenāb-ı ḫaḫ seni efātirin sālīm olduğun hālde libāsıñ tebcīl ü ta’zīm olduğu hālde bize ibḫā buyursun demektir. Bu ta’bīrde tebcīl ü ta’zīm kendisini libās gibi muḫīṭ olduğuna iddi‘ā vardır.

الإيجاز و الإطناب و المساوات

السكاكي أما الإيجاز و الإطناب، فلكونهما نسيبين، لا يتيسر الكلام فيهما إلا بترك التحقيق و التعيين، و البناء على أمر عرفي، و هو متعارف الأوساط، أي كلامهم في مجرى عرفهم في تأدية المعاني، و هو لا يحمى في باب البلاغة و لا لا يذم. فالإيجاز أداء المقصود بأقل من عبارة المتعارف و الإطناب: أدأوه بأكثر منها. ثم قال: الاختصار لكونه نسبياً يرجع فيه تارة إلى ما سبق، و أخرى

el-îcâz ve'l-itnâb ve'l-musâvât

es-Sekkâkî emmâ el-îcâzu ve'l-itnâbu fe-li-kevnihimâ nisbiyyeyni lâ yeteyesseru'l-kelâmu fîhimâ illâ bi-terki't-taḥḳîḳi ve't-ta'yîni ve'l-binâ'u 'alâ emrin 'urfîyyin ve huva mute'ârefun el-evsâti ey kelâmuhum fî mecrâ 'urfîhim fî te'diyeti'l-me'ânî ve huva lâ yuḥmedu fî bâbi'l-belâgati ve lâ yuzemmu. Fe'l-îcâzu edâ'u'l-maḳşûdi bi-eḳalli min 'ibâreti'l-mute'ârefî ve'l-itnâbu edâ'uhu bi-ekşeri minhâ şumme ḳâle'l-iḥtişaru li-kevnihî nisbiyyen yurca'u fîhi târeten ilâ mâ sebeḳa ve uḫrâ ilâ kevnî'l-maḳâmi ḫalîḳen bi-ebşati mimmâ zekere.

Sekizinci bâb îcâz, itnâb, müsâvât bâbında bu da faşl u vaşl bâbı gibi çok ehemmiyetli bir bâbdır. Belki belâgatiñ rûḫudur. Sekkâkî diyor ki îcâz ve itnâb umûr-ı nisbiyyeden ya'nî şey'un âḫarı te' aḳḳula ḳıyâs [165] ile te'aḳḳulu mümkün olan şeyden 'ibâret olduğu için (bunlar ḫaḳḳında söz ancak taḥḳîḳ u ta'yîni terk ile müteyesser olur.) Ya'nî 'ala't-ta'yîn ve 'ala't-taḥḳîḳ şu miḳdârda kelâm-ı ityân-ı îcâz, şu miḳdârı itnâbdır demek mümkün olmaz. Çünkü bir kelâma nisbetle mücez olan bir kelâm-ı âḫire nisbetle muḥtib olur. Kezâ muḥtibde böyledir. Şu hâlde taḥḳîḳ ve taḥdîd şüretiyle şu kelâm îcâz bu itnâbdır demek nasıl mümkün olur. (İşte bunları añlamak ancak taḥḳîḳ u ta'yîni terk ile ve ehl-i 'urfuñ bildiği emre binâ' ile olur. Bu da feşâḫat ve belâgat ve tekellümden 'aczi olmayan evsât-ı nâsiñ müte'ârifinden) ya'nî mu'âyenât ve muḫâverâtta ki me'ânîyi te'diyede 'urfleri mecrâsında olan kelâmlarından 'ibârettir. (Evsât-ı nâsiñ buñla mı muḳteza-yâtı aḫvâle ri'âyet olmadığı için bâb-ı belâgatte maḳbûl olmadığı gibi mezmûm da değildir.) Çünkü bunlarıñ ğarazı nasıl olursa olsun delâlât-ı vaż'ıye ve elfâz ile aşıl ma'nâyı te'diyeden 'ibârettir ki kelâmı aşıl ma'nâyı zâ'id olan aḫvâlden mücerred olarak te'lîfde ḫükm-i ta'ḳîdden? Ya'nî çobanıñ koyunlarına haykırmısından 'ibâret olan sesinden çıkarır. (Şu

²⁶⁶ Î'câz, itnâb ve müsâvât: Î'câz ve itnâb konusunda Sekkâkî şöyle söyler. Bu ikisi göreceli olduğu için Haklarında söz söylemek kolay olmaz. Tahkik ve tayini, örfi emri terk etmek dışında. Bu ortamlarda tanınmış olan yani anlamı elde etmek için örflerinin mecrâsında sözlerinin bilinmesidir. Bunun da belâgat konusunda övgüsü ve yergisi olmaz.

hâlde icâz-ı kelâm müte‘arifiñ ‘ibâresinden eḡal bir ‘ibâre ile maḡsûdu edâdan itnâbda kelâm-ı müte‘arifiñ ‘ibâresinden eḡal bir ‘ibâre ile maḡsûdu edâdan itnâbda kelâm-ı müte‘arifiñ ‘ibâresinden ekşer bir ibâre ile maḡsûdu edâdan ‘ibârettir. Soñra Sekkâkî dedi ki ihtişâr bir emr-i nisbî olduğu için bunda ba‘zen mâ sebaḡahu ya’ni kelâm-ı müte‘arifiñ ‘ibâresi ekşer olduğuna ba‘zen de kelâmıñ zıkr olunan ‘ibâre-i muḡtaşaradan daha vâsi‘ bir ‘ibâre ile irâd edilmese maḡâmıñ lâyıḡ olmasına mürâca‘at edilir.) Ya‘ni kelâm ba‘zen müte‘arifiñ ‘ibâresinden eḡal olduğu için ba‘zende muḡtezâ-yı zâhire göre maḡâma lâyıḡ ‘ibâreden eḡal olduğu için ihtişâr ile tavşif edilir. Meşelen ḡikâyete vârid olan (*rabbi innî vehnu ’l-azmi minnî ve ’šte‘ale’r-re ’su şeyben*) nazm-ı kerîmi müte‘arife nisbetle itnâbdır. Çünkü burada kelâm-ı müte‘arif (yâ rabbi şıhtu) dur. Lakin maḡâmıñ iḡtizâ ettiği şey’e göre icâzdır. Çünkü şebâbiñ inḡirâzını meşîbiñ hücûmuna beyân maḡâmı olduğu için burada soñ derece kelâmı başt etmek iḡtizâ eder.

و فيه نظر ، لأن كون الشيء نسبيا لا يقتضي تعسر تحقيق معناه²⁶⁷

Ve fîhi nazarun li-enne kevne ’ş-şey’i nisbiyyen lâ yaḡtedî te‘assure taḡḡiḡi ma‘nâhu.

Sekkâkî’niñ bu kelâmında nazar vardır. Çünkü bir şey’in nisbî olması ma‘nâsını taḡḡiḡiñ [166] te‘assurunu iḡtizâ etmez. Çünkü birçok umûr-ı nisbeye ve me‘ânî-i iâfiyeniñ ma‘nâları taḡḡiḡ etmiş ve kendilerine lâyıḡ ta’riflerle ta’rif edilmiştir. (Sekkâkî tarafından bunun cevâbı) bunlarıñ taḡḡiḡiniñ ‘adem-i teyessüründen murâd: Yukarıda söylendiği gibi şu miḡdâr kelâm-ı icâz, bu miḡdârı da itnâbdır diye ta’yîn ü taḡḡiḡ mümkün değil demektir. Yoksa bunlarıñ ma’nâlarını beyân aşlâ mümkün değil demek değildir. Çünkü Sekkâkî’niñ söylediği şeylerde bunları tefsirdir.

ثم البناء على المتعارف و البسط الموصوف رد إلى الجهالة.²⁶⁸

²⁶⁷ Bunda şöyle bir görüş vardır. Çünkü birşeyin göreceli olması anlamı gerçekleştirmenin kolaylaşmasını zorunlu kılmaz.

²⁶⁸ Sözü tanınmış bir ortama veya sıfatın basitliğine bina ederek cehaleti reddetmek de vardır.

ṣumme'l-binā'u 'alā'l-müte'ārefi ve'l-baṣṭi'l-mevṣūfi reddun ilā'l-cehāleti.

Muşannif diyor ki bundan soñrada Sekkākī'niñ sözünde şöyle bir nazar vardır: Kelāmı müte'ārif evsāta ve basaṭı mevṣūfa binā' ederek kelāmın ĩcāzı ba'zen müte'ārifden eḳal olduğundan dolayı olur demek cehāleti reddetmektir. Çünkü evsāt-ı nāsın ṭabaḳātı muhtelif olduğundan bunların müte'ārifiniñ kemmiyet ü keyfiyyeti bilinmez. Ve her maḳāmın ne miḳdārda saṭı iḳtizā edeceği bilinmez ki buna kıyas edilerek bu söylenen kelām bundan eḳal yāḥud ekṣer denilsin. Muşannifiñ bu nazarına da şöyle cevāb veriliyor: Elfāz-ı me'āniniñ ḳavālibidir. Ma'naları ṭul u ḳaşrda muhtelif ibārelerle te'diyeye ḳudret ve maḳāmların münāsebetine göre o elfāzda taṣarruf ancak bulegāya maḥṣūṣ bir meziyettir. Cḡhillerle bulegā' beyninde mutevassıt olanlar için de aralarındaki ḥavādiṣ-i yevmiyede cārī olan me'āniyi tefhīm için kelāmların bir ḥaddi ma'lūmu var. Bu ise bulegā' ve ḡayrıları için ma'lūmdur. Şimdi kelām-ı müte'ārif binā' bunların her birerlerine nisbetle vāḍıḥtır. Ancak onlar hangi maḳām-ı buṣeṭā iḳtizā edeceğini bilebilirler.

و الأقرب أن يقال المقبول من طرق التعبير عن المراد تأدية أصله بلفظ مساو له أو ناقص عنه،
واف أو زائد عليه لفائدة.²⁶⁹

Ve'l-aḳrabu en yuḳāle'l-maḳbulu min ṭuruḳi't-ta'biri 'ani'l-murādi te'diyetu aṣlihi bilafzin musāvin lehu ev nāḳiṣin 'anhu vāfin ev zā'idin 'aleyhi li-fā'idetin.

Muşannif merḥūm Sekkākī'niñ sözünden 'adūl ile iḳtifā etse idi daha hoş olurdu. Çünkü bu i'tirāzlara cevāblarına ṭālib belāḡatiñ o kadar iḥtiyācı yoktur. İşte muşannif buyuruyoki ṣevāba yāḥud fehme daha yakın olan şöyle demektir. Maḳṣūdunu ta'bīr yollarının maḳbūlü yā aṣl-ı murāda müsāvī bir lafz ile yāḥud aṣl-ı murāddan nāḳiṣ vāfī bir lafz ile yāḥud aṣl-ı murāda lifā'idetin zā'idetin zā'id olan bir lafz ile onu te'diye etmektir. Şu

²⁶⁹ Kendisine eşit veya kendisinden eksik bir lafızla aslını ortaya koymayı istemek hakkında ifade yollarından kabul edilebilir olana en yakın olan bir faydadan dolayıdır.

hâlde musāvāt-1 lafzıñ aşl-1 murād miqdārınca ĩcāz-1 aşl-1 murāddan nāķış bir lafz-1 vāfı ile itnāb bir fā'ideden dolayı lafzıñ aşl-1 murāda zā'id olmasıyla olmaktadır.

و احترز بواف عن الإخلال كقوله: والعيش خير في ظلال النوك ممن عاش كدًا أي الناعم و في
ظلال العقل²⁷⁰

*Ve uħturizu bi-vāfin ‘ani’l-iħlāli ke-ķavlihi ve’l-‘ayşu ħayrun fī zılāli’n-nūki mimmen
‘āşe kedden eyi’n-nā‘imu ve fī zılāli’l-‘aķli.*

vāfa [167] ķavliyle ve’l-‘ayşu beytinde olduğu gibi olan iħlālden ya’nı maķşūdu ifādeyi lafzıñ vāfi olmamasından iħtirāz olunmuştur. Çünkü bu beytte şā’iriñ maķşudu ‘aķlıñ sāyesinde zahmetle yaşamaktan ħamķ sāyesinde rāħat yaşamak ħayırlı olduğunu söylemek ise de ‘ibāresi bu me’āli ifāde edemediği için maķşadını iħlāl etmiş olur. Muşannifiñ ey en-nā‘im ve fī zılāli’l-‘aķli ķavlı şā’iriñ aşl-1 murādını tefsīr u beyāndır. Ya’nı aşl-1 murādı ħamķ sāyesinde olan ‘ayş-1 nā‘im zılāl-i ‘aķlde olan ‘ayş-1 şāķdan ħayırlıdır demektir.

و بفائدة عن التطويل نحو: و الفى قولها كذبا و مينا²⁷¹

Ve bi-fā’idetin ‘ani’t-taṭvīli naħvu ve elfā ķavlehumā keziben ve meynen.

(fā’ide) ķavliyle taṭvīlden iħtirāz edilmiyor. (taṭvīl) lafzıñ aşl-1 murād üzerine bir fā’idesi olmayarak zā'id olmasından ve zā’idiñ müte’yyin olmamasından ‘ibārettir. Ve ķadeddeti’l-edīme li-rāhişeyhi ve elfā ķavlehā keziben ve meynen)²⁷²ķavli gibi ki kezib ile meyn bir ma’nāya olduğundan kezibden soñra meynı zıkr fā’idesiz bir taṭvīl olmuş olur. (ķudret) iñ fā’ili (ziyā) ya rāci‘dir. (me’ālī) ziyā’ cezīmeniñ kulları içinde olan

²⁷⁰ Yeterli ifadesiyle şu örnekteki gibi bir ihlalden kaçınılmıştır. Ahmaklığın gölgesindeki hayat sıkıntı içinde yaşamaktan daha hayırlıdır.” Yani aklın gölgesindeki huzur.

²⁷¹ Lafzın uzatılmasının da bir faydası bulunmaktadır. Örneğin “ onun sözünü yalan ve yanlış bulmuştur.”

²⁷² ‘Adī b. Zeyd’in beytidir.

damarları için kayışı kesti. Ya'ni şayrım çıkardı cezîmede onuñ va'adlerini yalandan 'ibâret buldu demektir.

و عن الحشو المفسد كالندى في قوله: و لا فضل فيها للشجاعة و الندى و صبر الفتى لولا لقاء شعوب²⁷³

Ve 'ani'l-ḥaşvi'l-muḥsidi ke'n-nādā fī ḳavlihi: ve lā faḍle fihā li'ş-şecā'ati ve'n-nedā / ve ṣabri'l-fetā levlā liḳā'u şu'ūbi

fā'ide ḳavliyle ḥaşv-ı muḥsidden de iḥtirāz olundu bu da zā'id olan şey müte'ayyin olduğu ḥayşiyetle bir fā'idesiz ziyālıktan 'ibârettir. Bu da iki kısımdır. Çünkü zā'id olan şey yā ma'nā-yı müḥsid olur yāḥud olmaz. Ma'nā-yı müḥsid olan ve ḥaşv-ı müḥsid denilen ve lā faḍle fihā beytindeki nedā lafzı gibi çünkü dünyāda ölüme kavuşmuş olmasa beyketiñ ?? şedā'ide şabrına bezl-i 'aḫāsına şecā'atine faẓl u meziyet olmazdı demektir ki bu ma'nā şecā'at ile şabrda doğrudur. Faḳaḫ 'aḫāda değil çünkü dünyāda ölümün korkusu olmayınca herkes şeci' olur. Şecā'atiñ ehemmiyeti kalmaz kezā şedā'ide sabriñ bir meziyyeti olmaz. Çünkü şedā'idiñ her ḫâlde zā'il olacağı zorluktan kolaylığa ereceği düşünerek nefsi teskīn kolaylaşır. Sabriñ faẓileti kalmaz. Belki mücerred tūl-i 'umr mekârihe şabri kolaylaştırır. Onun için (heb enne lī şabru Eyyūbin femin eyne lī 'umre Nūḫin) farz et ki benim için [168] ḫazret-i Eyyūb'ün şabri var. Faḳaḫ ḫazret-i Nūḫiñ 'ömrüne nereden nā'il olayım denilir. Faḳaḫ mālı bezl böyle değil çünkü dünyāda ebedī kalacağına teyaḳḳun eden ādeme mālını şarf zor olur. Çünkü māla dā'imā muḫtācdır. Şu ḫâlde ebedī kalacağını teyaḳḳun ettiği ḫâlde mālını bezl afḫal olmuş olur. Emmā mevti teyaḳḳun eden Ādemi mālı bezl kolaydır. Onun için (fekullun in ekeltu ve et'amu eḫāke felā ez-zādu yebḳā ve lā illā kull) : Eğer yir isen kardaşına da yedir çünkü ne zād kalacak ne yiyen denildi.

²⁷³ Nedā lafzı gibi anlamı bozan ḥaşvdan da kaçınılmıştır. Örneğin, “Halkların buluşması (ahiret günü) olmasaydı, kişinin sabrının, cömertliğin, cesaretin bir fazileti olmazdı.”

Ve gayri'l-mufsidi ke-ḳavlihi va'lemu 'ilme'l-yevmi ve'l-emsu ḳablehu.

fā'ide ḳavliyle ma'nā-yı müfsid olmayan ḥaşvdan da ihtirāz olundu bu da (*ve'lem 'ilme'l-yevm ve'l-emsu ḳablehu ve lakinnenī 'an 'ilmin mā fī 'izzun 'ammun*) beytindeki (*ḳablehu*) lafzı gibi (*'ilme'l-yevm*) ḥaberu'l-yevm ma'nāsına olarak (*i'lem*) niñ mef'ül bihidir. Eđer (*i'lem 'ilmen müte'alliḳen bi'l-yevmi ve'l-emsu*) diye kendi ma'nāsında bırakılırsa mef'ül muḥlaḳ olur. ('am) 'ammādan müştāḳ ḳalb körlüğü ma'nāsına şıfatdır. Göz körlüğü ma'nāsına olan şıfatda (a'mā) denilir. Burada ('am) lafzı taḳdīr-i emr fū' (*lakinnenī*) niñ ḥaberi olduğundan yāsız yazışmıştır. Yoksa aşlı ('ammā) dır. Me'ālī ben bugünü ve bugünden evvel olan dünkü günü bilirim. Ancak yarın ne olacağını bilmekten 'ācizim demektir. (Su'āl) Abşartu bi-'aynī, semi'tu bi-uznī, ḍarabtu bi-yedī) denilir ve bunlarıñ emşālī ḥaşv sayılmaz. Çünkü Kur'an-ı kerimde (fe-veylun lehum mimmā ketebtu eydīhim) vāḳī' olmuştur. (Cevāb) Bu gibi sözler te'kide ihtiyāc olan maḳāmda söylenir. Meşelen yazdığı şey'i bildiğini inkār edene karşı (yā hāzā leḳad ketebtu bi-yeminike hāzīhi) denilir. Ammā (zālike ḳavluhum bi-aḳvālihim) nazm-ı şerīfindeki (bi-aḳvālihim) te'kīd için değil aşl-ı ma'nāyı te'diye içindir. Çünkü ma'nası Onlarıñ söylediği şey'i burhān-ı taḳviye etmez. Ma'nası olmayan şadā ve nağmelerden 'ibāret olan elfāz-ı muhmile gibi taḳviye etmez ma'nası olmayan şadā ve nağmelerden 'ibāret olan elfāz-ı muhmile gibi ma'nasız tefevvuh ettikleri lafzdan başka bir şey değildir. Çünkü lafzıñ ma'nāsına delālet eden söz ağız ile söylenir. Ma'nası ḳalbde mü'eşşir olur. Ma'nası olmayan söz ise yalnız ağızla söylenir. Onun için cenāb-ı ḥaḳ (*yeḳūlūne bi-efvāhihim mā leyse fi ḳulūbihim*) buyurmuştur.

المساواة نحو و لا يَحِقُّ الْمَكْرُ إِلَّا بِأَهْلِهِ و قوله: فَأَنْكَ كَاللَّيْلِ الَّذِي هُوَ مَدْرَكِي و إِنْ خَلْتُ الْمُنْتَأَى

²⁷⁴ Şu sözünde olduğu gibi olursa anlamı bozamaz. “ Ben bugünün ve ondan önceki dünün ilmini bilirim.”

Ve'l-musāvātu naḥvu ve lā yeḥīku'l-mekru illā bi-ehlihi ve ḳavlihi fe-inneke ke'l-leyli'l-lezī huva müdriki / ve in ḥiltu'l-munte 'ey 'anke vāsi'u

Şimdi muşannif aşl u maḳīsun aleyhi olduğuna nazaran musāvātı taḳdīm ederek diyor ki (musāvāt) (ve lā yeḥīku'l-mekru es'ā illā bi-ehlihi) nazm-ı şerifi gibi (ve lā yeḥīku ve lā yuḥītu) (169-170 eksiktir)²⁷⁶

[171] şadra rev olduğu cihetdendir. Bu ise tekrardan ḥālī olanın rüçhānına menāfī değildir. Onun için buleḡā' 'aczi şadra reddin ehassına: iki lafzın her biri başka ma' nāya olmak şüretiyle tekrara mu'dī olmayacak bir tarzda olanıdır diyor. (Beşincisi) ve lekum fi'l-ḳışāşı ḥayātun ḳavl-i celīliniñ muḥzūf taḳdīrinden müsteḡnā olmasıyladır. Faḳat onların sözleri maḥzūf taḳdīrine muḥtācdır. El-ḳatlu enfā li'l-ḳatli min terk demektir. (Altıncısı) āyet-i celīleniñ şın'at-i mütābaḳatı müştemel olması sebebiyledir ki bu da ḳışāş u ḥayāt gibi mütezādın beynini cem'den 'ibārettir. (Şeyḫ Behā'uddīn) āyetiñ o söze rüçhānını yirmiye kadar işāl etmiştir.

و إيجاز الخذف: و هو ما يكون بحذف شيء، و المحذوف إما جزء جملة مضاف نحو: و أسأل القرية،
أو موصوف نحو: أنا ابن جلا اي رجل جلا.²⁷⁷

Ve icāzu'l-ḥazfī ve huva mā yekūnu bi-ḥazfī şey'in ve'l-maḥzūfu immā cuz'u cumletin

²⁷⁵ Musāvāt için şu örnek verilebilir. “Kötü hile ancak hak edenleredir.” Ayrıca şu şiir beyti gibidir. “Kendimi senden uzak bir konumda sansam da, sen benim benliğimi saran gece gibisin.”

²⁷⁶ Eksik kısımda bulunan Arapça kısmın Türkçe tercümesi şu şekildedir: İ'cāz iki türdür. İ'cāzu'l-ḳasr: Tam olarak bir hazf değildir. Örneğin: Sizin için kısasta hayat vardır.” Bu cümlelerin anlamı çoktur ve lafzı kolaydır. İçinde hazf bulunmamaktadır. Bu anlamda ifade edilecek en kısa sözdür. “Katl, katlin nefyidir.” Cümlesinde harfler azdır. Metinde istenen ve belirsiz olarak verilen hayat kelimesi için bir yüceltme bulunmaktadır. Öldürmeyi önlemekle hem kâtil hem de maktul için belirsizlikle bir türsellik söz konusudur. Tekrar eden kelime yoktur ve düşürülmüş takdiri bir kelimeye de muhtaç değildir (Şahin, 2012, s. 365)

²⁷⁷ Türlerden biri de icāzu'l-ḥazfıdır. Ya cümlelerin bir bölümü ya da muzafı düşürülmüştür. Örneğin, “Köye sor!” cümlesi veya mevsuf düşürülür. Örneğin, “ Ben parlayanın oğluyum.” Yani parlayan bir adamın oğluyum.

muḏāfin naḥvu ve es 'elu'l-ḳaryete ev mevşūfun naḥvu ene ibnu celā ey raculin celā.

Biri de ĩcāz-ı ḥazfdir. Bunda maḥzūf ya cümleñiñ cüz'üdür ki muzāfdir. (ve es 'elu'l-ḳarye) ḳavl-i celīli gibi ki (ehlu'l-ḳarye) demektir. Yāḥud o cümleñiñ cüz'ü mevşūfdur. (Ene İbnu Celā) gibi ki (ene ibnu raculin celā) demektir. Bu söz (*ene ibnu celā ve ḫalā'u 'ş-senāyā metā eḏa'u'l-'imāmetu ta'rifunī*) beytiniñ bir parçasıdır. (İbnu celā) sözü (şöhretine binā' umūru ḥafy olmayan kimseye denilir. (celā) emri münkeşif ü zāhir oldu ma'nāsına yā lāzım yāḥud umūru keşf etti ma'nāsına müte'addīdir. (ḫalā'u 'ş-senāyā) (*şu'ādu'l-'uḳūbāt*) demektir çünkü ḫalā': keşīru't-ḫulū': 'uluvv-ı şu'ūdu çok demektir. (me'ālī) ben ḥāl-i şānı belli olan bir adamın oğlu ve şu'āb-ı umūra ḡalebe edeceğim. Ne vaḳt ref'u niḳāb edersem beni tanırsınız demektir.

أو صفة نحو: و كان وراءهم ملكٌ يأخذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَضْباً أَي صحیحة أو نحوها بدلیل ما قبله.²⁷⁸

Ev şıfatun naḥvu ve kāne varā'uhum melikun ye 'ḥuzu kulle sefīnetin ḡaşben ey şaḫīḫatin ev naḥvihā bi-delīli mā ḳablehu.

yāḥūd o cümleñiñ cüz'ünden ḥazf edilen şey şıfattır. Ve kāne varā'uhum melikun ye 'ḥuzu kulle sefīnetin ḡaşben nazm-ı kerīmi gibi ki bu ḳavl-i şerīfñ mā ḳavli olan (fe-eredtu en a'yubehā ḳavli ḳarīnesiyle (*kullu sefīnetin şaḫīḫa* yāḥud bu ma'nā-yı mü'dī olan (sālīme) yāḥud (ḡayr-ı ma'yūne) demektir.

أو شرط كما مر، أو جواب شرط إما لمجرد الاختصار نحو: وإذا قيل لهم اتقوا ما بين أيديكم وما خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ أَي أعرضوا ، بدلیل ما بعده²⁷⁹

²⁷⁸ Ya da sıfat düşürülür. Örneğin, “Onların arkasında her gemiyi kızgınlıkla alan bir kral vardır.” Yani burada sâhiha sıfatı veya onun gibi bir anlama gelen sālīme sıfatı düşürülmüştür.

²⁷⁹ Ya da daha önce değinildiği gibi şart hazfedilir. Cevâb-ı şartın hazfı ya kısaltma içindir. Örneğin, “Onlara yapmakta olduğunuz ve yapıp arkada bıraktığınız işlerde Allah'tan korkun; umulur ki size

ev şartın kemā merre ev cevābu şartın immā li-mucerredi'l-ihtisāri naḥvu ve izā kıle lehum itteḳū mā beyne eydīkum ve mā ḫalfekum le'allekum turḫamūn ey a'riḏū bi-delīli mā ba' dehu.

yāhud o cümleliñ cüz'ünden ḫazf edilen şey şartdır. İnşā bābınıñ āhirinde geḫtiđi gibi yāhud şartıñ cevābıdır. Bu da yā mücerred ihtisār için olur (*ve izā kıle lehum itteḳū mā beyne eydīkum ve mā ḫalfekum le'allekum turḫamūn*) nazm-ı şerifi gibi ki mā ba' dı olan (*ve mā te'tiḫum min āyetin min āyāti rabbihim illā kânū 'anhā mu'riḏīn*) ḫavl-i şerifi delāletiyle mahzūf olan cevāb (a'radū) demektir.

أو للدلالة على أنه شيء لا يحيط به الوصف ، او لتذهب نفس السامع كل مذهب ممكن ، مثالهما قوله تعالى ولو ترى اذ وقفوا على النار²⁸⁰

Ev li'd-delāleti 'alā ennehu şey'u lā yuḫīḫu bihi'l-vaşfu ev li-tezhebe nefsu's-sāmi'i kulle mezhebin mumkinin mişāluhumā ve ḫavluhu te'ālā: ve lev terā iz vaḫafū 'ala'n-nāri yāhud şartıñ cevābınıñ ḫazfı: vaşf kendisini ihāḫa etmeyen bir şey olduğuna delālet için yāhud sāmi'iñ nefsi mümkün olan her mezhebe zāhib olabilmesi içindir. Bunlarıñ mişāli ve lev terā iz vaḫafū 'ale'n-nāri nazm-ı şerifidir.

أو غير ذلك نحو قوله تعالى لا يستوي منكم من أنفق من قبل الفتح وقاتل بدليل ما بعده.²⁸¹

merhamet olunur denildiğinde aldırılmazlar. (Yasin/45) Yani kendisinden sonrakine delil olması için a'rādū fiili düşürülen cevaptır.

²⁸⁰ Cevabın vasfı uygun olmayan şeye delalet etmesi veya dinleyenin nefsinin mümkün olan her yere gitmesi şeklindedir. Bu ikisinin örneği, “Onları ateşin üstünde durdurulmuş görseydin” veya bundan başka “Elbette içinizden, fetihten önce harcayan ve savaşımlar, daha sonra harcayıp savaşımlara eşit değildir.” kendinden sonrakinin delilidir.

²⁸¹ veya bundan başka “Elbette içinizden, fetihten önce harcayan ve savaşımlar, daha sonra harcayıp savaşımlara eşit değildir.” kendinden sonrakinin delilidir.

Ev ğayru zālike naḥvu lā yestevī minkum men enfaḫa min ḫabli'l-fethi ve ḫātele bi-delīlin mā ba' dehu.

(ev ğayra zālike) ḫavli (cevābu'ş-şart) ḫavline ma' tūfdur. Ya' nī yāḫud maḫzūf [172] olan müsnedün ileyh, müsned, maḫūlu'l-ḫavl, harfu ' aṭf ile berāber ma' tūf gibi bu zıkr edilenleriñ ğayrısıdır demektir. *Lā yestevī minkum men enfaḫa min ḫabli'l-fethi ve ḫātele* nazm-ı kerīmi gibi ki bunuñ mā ba' dı olan *Ulā'ike a'zamu dereceten mine'İlezzīne enfekū min ba'du ve ḫātelū* nazm-ı şerīfi delāletiyle *lā yestevī minkum men enfeka min kabli'l-fethi ve ḫātele ve men enfaḫa min ba'dihi ve ḫātele* demektir.

وإما جملة مسببة عن مذكور نحو لِيُحَقَّ الْحَقَّ وَيُطْلَ الْبَاطِلَ أَي فَعَلَ مَا فَعَلَ. ²⁸²

Ve immā cumletun musebbebetun 'an mezkūrın naḥvu li-yuḫiḫḫe'l-ḫaḫḫa ve yubṭile ey fe'ale mā fe'ale.

(ve emmā cümle) ḫavli (emmā cüz'ü cümletin) ḫavline ma' tūfdur. Yāḫud maḫzūf olan sebep-i mezkūrdan müsebbeb olan cümledir. (li-yuḫiḫḫe'l-ḫaḫḫe ve yubṭile'l-bāṭile) nazm-ı kerīmi gibi ki *fe'ale mā fe'ale yuḫiḫḫu'l-ḫaḫḫe ve yubṭilu'l-bāṭile* demektir. Müsebbeb olan (fe'ale mā fe'ale) ḫazf edilmiştir. Heḫīmu'ş-şu'arā' Mütenebbīniñ (innī ez-zamānu benūhu fī şebībeteḫu fesirruhum ve eteynāhu 'ale'l-heremi) beyti de bu ḫabildendir. Çünkü (*ve ateynāhu 'alā'l-heremi fesā'enā*) demektir. (şubeybetun) şebbe yeşubbu) fi'linden gençlik ma'nāsına ism-i maşdardır. ('ala'l-heremi) (fi'l-heremi) ma'nāsındır. (herem) iḫtiyārılığın muntehāsıdır. Harf-i ta'rīf muzāf ileyhden 'avz olduğundan (fī heremiḫi) taḫdīrindedir. (Me'ālī) bizden evvel olan ebnā'i zamān zamāniñ gençliğinde geldiklerinden zamān onları mesrūr etti. Biz ise zamāniñ kocalığı vaḫtinde geldiğimizden zamān bize fenā geldi demektir.

او سبب لمذكور نحو { فانفجرت } ان قدر فضربه بها ، ويجوز ان يقدر فان ضربت بها فقد

²⁸² Ya da mezkūr sebep olan cümlelerin düşürülmesi şeklinde olabilir. Hakkı doğrulamak ve batılı ortadan kaldırmak için cümlesi buna örnektir. Yani yapacağımı yaptı demektir.

Ev sebebun li-mezkūrīn naḥvu fe'n-feceret in ḳuddire fe-ḍarabehu bihā ve yecūzu en yuḳaddere fe-in ḍarabte bihā fe-ḳad infeceret

yāḥud maḥzūf mezkūre sebep olan cümledir. (*feḳulnā eḍrubu bi'aṣāke'l-ḥucru fe'nfeceret*) ḳavli kerīmīnde (*feḍarabehu bihā*) diye taḳdīr edildiğine göre olduğu gibi ki) (*fe-ḍarabnehu bihā*) ḳavli mezkūr olan (fe'nfeceret) ḳavline sebep bir cümle-i maḥzūfadır. Bunu (*fe-in ḍarabtu bihā feḳad infeceret*) diye taḳdīrde cā'izdir. Bu hālde maḥzūf cümle-i şartiñ cüz'ü olan cümle olmuş olur.

او غيرهما نحو فَنِعَمَ الْمَاهِدُونَ عَلَى مَا مَرَّ.²⁸⁴

Ev ḡayruhumā naḥvu fe-ni'me'l-māhidūn 'alā mā merre.

yāḥud maḥzūf olan müsebbeb ve sebebiñ ḡayrısıdır. Fe-ni'me'l-māhidūn ḳavli-i şerīfi gibi ki istināf baḥşinde geçtiğine binā' maḥşūşu mübtedā' maḥzūfuñ haberi yapan ḳavle göre mübtedā' ve haber maḥzūf olur. Kelām ni'me'l-māhidūn hum naḥnu taḳdirinde olur.

واما اكثر من جملة نحو انا اَنْبِئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ يُوسُفُ أَيُّ الِى يُوسُفُ لَأَسْتَعْبِرَهُ الرَّؤْيَا ففعلوا واتاه فقال له يا يوسف.²⁸⁵

Ve immā ekṣeru min cumletin naḥvu ene unebbi'ukum bi-te'vīlihi fe-erselūne Yūsuf ey ilā Yūsuf li-esta'birehu'r-ru'yā fe-fe'alū fe-etāhu fe-ḳāle lehu yā Yūsufe yāḥud maḥzūf cümleden ekşerdir.

(*Ene unebbi'ukum bi-te'vīlihi fe-erselūne Yūsuf*) demektir. (*Ṭaribne liḍav'i'l-bāriki'l-*

²⁸³ Ya da sebebun düşürülmesi şeklinde gelebilir. “Ve fişkırdı” cümlesi buna örnektir. Onunla vurduğum ve fişkırdı şekli de caiz olur. (Burada düşürülen ve vurulan nesne Hz. Musa'nın elindeki asa'dır.)

²⁸⁴ Ya da bunların dışında geçtiği şekliyle “ne güzel döşeyicidirler” örneğidir.

²⁸⁵ Ya da bir cümleden fazlanın hazfı içindir. Örneğin, “Ben size bir süre sonra onun yorumunu haber vereceğim. Beni Yusuf'a gönderin.” Yani Yusuf'a gönderin ki rüyayı tabir ettireyim. Öyle yaptılar ona getirdiler ve o da Ey Yusuf dedi. (Yusuf, 46)

müte‘ālā bi-bağdād ve hunā mā lehunne ve mā lī) beyti de bu kabildendir. Çünkü (*Ṭaribne fe-aḥaztu usekkinuhā ve hiye lā tusekkinu ṣumme u‘āviduhā ve tudāfi‘unī ilā en қаdaytu’l-‘aceb min keşreti mu‘āvedetī ve şiddeti mudāfa‘atihā*) demektir. Ṭarb şiddet-i sürür veya şiddet-i hüznden ḥāşıl olan ḥaffetdir. Burada develeriñ oynaması demektir. (bāriḳ) mevşūf-ı maḥzūfuñ şıfatı olup (es-sihābu’l-bāriḳ) demektir. (ve hunne) yeḍuffu’l-leyl miḳdārı bir zamān-ı leylīniñ ismidir. (Me‘ālī) rākib olduğumuz develer geceniñ bir vaḳtinde Bağdat’a, Şām’a doğru yükselen şimşekli bulutuñ ziyāsını gördüklerinde oynamağa başladılar. Ben onları teskīne çalıştım. Onlar durmadılar, ben çabaladıkça onlar banā müdāfa‘a ettiler. Bir dereceye kadar ki ben hem onlarıñ şiddet-i müdāfa‘asına hem kendimiñ çok çabalamama ta‘accub ettim demektir.

والحذف على وجهين : ان لا يقام شيء مقام المحذوف كما مر وان يقام نحو وان يُكذِّبوكَ فَفَدَّ كُذِّبَتْ
رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ أَي فلا تحزن واصبر.²⁸⁶

Ve’l-ḥazfu ‘alā vecheyne in Lā yukāme şey’un maḳāme’l-maḥzūfi kemā merre ve en yukāme naḥvu ve in yukezzibūke fe-ḳad kuzzibet rusulun min ḳablike ey fe-lā taḥzen va’şbir.

Hazfda iki vech üzeredir. Birincisi emsile-i sābıkada murūr ettiği gibi maḥzūf maḳāmına bir şey ḳā’im olmayıp ḳarīne ile iktifā edilmektedir. İkincisi maḥzūf maḳāmına bir şey iḳāme edilmektedir. *ve in yukezzibūke fe-ḳad kuzzibet rusulun [173] min ḳablike* nazm-ı kerīmi gibi ki maḥzūf olan şartıñ cevābı yerine *fe-ḳad kuzzibet rusulun* ḳavli iḳāme edilmiştir. Aşıl maḥzūf olan cevāba *felā taḥzen va’şbir* demektir. Çünkü ḥazret-i peygamberden evvel olan rusulu kirāmīñ tekzībi ḥazret-i peygamber efendimizi tekzībden evvel vāḳi‘ olduğundan (*feḳad kuzzibet rusulun*) ḳavliniñ (in yukezzibūke)

²⁸⁶ Hazf’da iki yol vardır. Daha önce geçtiği gibi mahzufun yerine başka şey konmaz. Şu örnekteki gibidir: Eğer seni yalanlıyorlarsa senden önceki resuller de yalanlanmışlardı. (Fatır, 4) Yani üzülme ve sabret.

ķavline cezā' olması Őaħiħ olmaz. Belki rusulu kirāmiñ tekzībi 'adem-i ħūzne ve Őabra sebebdi. Őu ħālide sebeb maķāmına iķāme edilmiŐ olur.

وأدلته كثيرة ، منها : أن يدل العقل عليه والمقصود الأظهر على تعيين المحذوف نحو حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ
المَيْتَةُ²⁸⁷

*Ve edilletuhu keşiretun minhā en yedulle'l-'aķlu 'aleyhi ve'l-maķŐudu'l-eķharu 'alā
ta'yīni'l-maķzūfi naķvu: ħurrimet 'aleykum el-meytetu*

Ĥazfiñ delilleri ħoktur. O delīllerden ba' zısı 'aķlıñ maķzūfa ve ķavm arasında deverān eden 'urfe göre maķŐud eķharıñ ta'yīn-i maķzūfa delālet etmiŐtir. Ĥurrimet 'aleykum el-meytetu nazm-ı Őerīfi ki ħünkü 'aķl-i aķkām her ħālide lāzımdır. MaķŐud-ı eķharda maķzūfuñ (tenāvele) olduķuna delālet ediyor. Ĥünkü bu eŐyādan ħaraż-ı eķhar bunları tenāvuldur. Maķzūfu tenāvul taķdīri ekl taķdīrinden daha münāsibdir. Ĥünkü tenāvül-i meyteniñ suyunu iħmek de Őāmildir. Faķaķ ekl böyle deęil ħālbuki sudan iħmek de atını yemek gibi ħarāmdır.

ومنها أن يدل العقل عليهما نحو وجاء ربك أي أمره أو عذابه²⁸⁸

*Ve minhā en yedulle'l-'aķlu 'aleyhimā naķvu: ve cā'e rabbuke ey emruhu ev
'azābuhu*

Ba' zısında 'aķlıñ ħazfu ta'yīn-i maķzūfa delālet etmesidir. Ve cā'e rabbuke nazm-ı kerīmi gibi ki 'aķl cenāb-ı ħaķķa meci' iñ imtinā'ına ve meczūfuñ yā emr yāħud 'azāb olduķuna delālet eder.

²⁸⁷ Hazf konusunun delilleri ħoktur. Hazfa akıl delālet eder. Mahzufu belirlemek iħin kastedilen Şey aħıķķa Şöyledir. Örneğin, "Ölü eti size haram kılınmıştır." (Maide/106)

²⁸⁸ Akıl her ikisinin belirlenmesine delalet eder. Örneğin, "Rabbin geldi." Yani onun emri veya azabı geldi demektir.

ومنها أن يدل العقل عليه والعادة على التعيين نحو: فَذَلِكِنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ، فإنه يحتمل في حبه لقوله: قَدْ شَغَفَهَا حُبًا وفي مرادته لقوله: تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ، وفي شأنه حتى يشملها، والعادة دلت على الثاني؛ لأن الحب المفرط لا يلام صاحبه عليه في العادة لقهره آياه²⁸⁹

Ve minhā en yedulle'l-‘aqlu ‘aleyhi ve'l-maḥṣūdu'l-ezharu ‘alā't-ta'yīni naḥvu: fe-zālikunne'l-lezī lumtunnenī fīhi fe-innehu yeḥtemilu fī ḥubbihi li-ḳavlihi ḳad ṣaḡafehā ḥubben ve fī murāvedetihi li-ḳavlihi turāvidu fetāhā ‘an nefsihi ve fī ṣānihi ḥattā yeṣmelehumā ve'l-‘ādetu dellet ‘ala's-ṣānī li-enne'l-ḥubbe'l-mufriṭe Lā yulāmu ṣāḥibuhu ‘aleyhi fī'l-‘ādeti li-ḳahrihi iyyāhu.

Ba'zısı da 'aql-ı hażfa 'ādetde ta'yīn maḥzūfa delālet etmektir. *fe-zālikunne'l-lezī lumtunnenī fīhi* nazm-ı kerīmi gibi ki 'aql fīhi ḳavlinde bir muzāfiñ maḥzūf olduğuna delālet ediyor. Çünkü bir ṣaḥṣiñ zātına insāniñ yevminiñ ma'nāsı yok belki insān kesb ettiḡi fi'l üzerine lev m olunur. Maḥzūfu ta'yīne gelince (ḳad ṣaḡafehā ḥubben) ḳavlinde ötürü (fī ḥubbihi) (turāvidu fīhā 'an nefsihi) ḳavlinde ötürü (fī murāvedetihi) ḥubbun ve murāvedeye ṣāmil olsun diye (fī ṣānihi) taḳdīrine muḥtemeldir. 'Āvet ise ikinciye ya'nī (murāvedeye) delālet ediyor. Çünkü ḥubbu müfriṭ ṣāḥibine ḳahr ve oña ḡalebe ettiḡinden 'ādetde böyle ḥubbu müfriṭ ṣāḥibine lev m olmaz. Şu ḥālde muzāfı (fī ḥubbihi) veya (fī ṣānihi) diye taḳdīr ṣāḥiḥ olmaz. 'Adete nazaran (fī murāvedetihi) diye taḳdīr ü ta'yin eder.

ومنها الشروع في الفعل نحو (باسم الله) فيقدر ما جعلت التسمية مبدأ له²⁹⁰

Ve minhā eṣ-ṣurū'u fī'l-fi'li naḥvu (bismillāhi) fe-yukadderu mā cu'ilet et-tesmiyetu mubde'en lehu.

²⁸⁹ Akıl hażfa, ādet ise belirlemeye delalet eder. Örneḡin, “İşte bu gördüğünüz beni kendisi hakkında kınadığınız kimsedir.” (Yusuf/32). O, sözüyle ona olan sevgisi ihtimalini barındırmaktadır. Onu son derece sevmekte ve sözüyle ondan muradını almak istediḡini belirtmektedir. Bu iki sözcüḡü kapsaması ve adet ikinciye (tayine) delalet etmektedir çünkü aşırı sevgiden dolayı sevdiḡi kişiyi kınamamakta ve onun boyunduruḡu altına girmek istememektedir.

²⁹⁰ Bir fiile (işe) başlanması da mahzufun delillerindendir. Bismillah örneḡinde olduğu gibi isimlendirme ile kendisine mübtada kılınan fiil takdir olunmuştur.

Maḥzūfu ta'yīniñ edillesinden ba'zısı da fi'le şuru'dur. Çünkü meşelen şuru' ancak maḥzūfuñ kendisine şurū' olunan fi'l olduğuna delâlet eder. Ammâ ḥazfa delâlet câr ve mecrûra te'alluḡ edecek bir fi'liñ her ḥâlde bulunması lâzım olduğu cihetdendir. (bismillâh) gibi ki tesmiye kendisine mübteda' kılınan fi'l taḡdîr olunur. Kıra'ate şuru' zamânında (bismillâh iḡra') kıyâma şuru'da (bismillâh eḡumu, ḡu'ûduhu şuru'da (bismillâh eḡ'udu) taḡdîr olunur.

ومنها الاقتران ان كقولهم للمُعرس : بالرفاء والبنين ، أي اعرست.²⁹¹

Ve minhâ el-iḡtirânu ke-ḡavlihim li'l-mu'risi bi'r-refâ'i ve'l-benîne ey a'raste

Maḥzūfu ta'yīniñ edillesinden ba'zısında anlamak yâḡud muḡâtabiñ fi'le iḡtirânıdır. 'Arablarıñ mütezevvice (bi'r-refâ'i ve'l-benîn) sözleri gibi ki [174] A'rastu bi'r-rifâ'i ve'l-benîn demektir. Çünkü bu sözüñ muḡâtabiñ i'râsına muḡâreneti maḥzūfuñ a'rastu olduğuna delâlet eder. Bi'r-rifâ'ideki bâ' mülâbeset içindir. Rifâ'u't-teyyâm ve infâḡ demektir. şevbiñ askılıḡını ıslâḡ ettiḡinde ref'etu's-şevb erfa'uhu denilir.

والإطناب إما بالايضاح بعد الابهام ، ليرى المعنى في صورتين مختلفتين ، أو ليتمكن في النفس فضل تمكن ، أو لتكمل لذة العلم به نحو رَبِّ اشْرَحْ لي صَدْرِي فَإِن اشْرَحْ لي يَفِيدُ طلب شرح لشيء ماله ، وصدري يفيد تفسيره²⁹²

ve'l-iḡnâbu immâ li'l-îḡḡâhi ba'de'l-ibhâmi li-yurâ'l-ma'nâ fî şûreteyni muḡtelifeyni ev li-yetemekkene fî'n-nefsi faḡle't-temekkuni ev li-tekmule lezzetu'l-'ilmi bihi naḡvu rabbi iḡraḡ lî şadrî fe-in iḡraḡ lî yufîdu ḡalebe şerḡin li-şey'in mâ lehu ve şadrî yufîdu tefsîrehu.

²⁹¹ Mahzufun belirlenmesinin bir yolu da iktiran (ilgili olma) dır. Evlenen kişiye, "Dirlik ve oğullarla..." denir. Yani A'raste fiili düşürülmüştür.

²⁹² İtnâb ise kapalılıktan sonra anlamın iki farklı surette görülməsi için izah amacıyla yapılır. Veya dinleyenin nefesine fazlaca yerleşsin diye yapılır veya ilimden alınan lezzetin tamamlanması isteḡi içindir. Örneḡin, "Ey Allahım kalbimi aç ferahlat." Cümlesinde benim için aç ifadesi elde edilen şeyin açıklanma talebini ifade eder. Sadrî'de onun açıklanmasını ifade etmektedir.

(iṭnāb) ma‘nen iki muḥtelef şūretde gösterilsin diye yā ibhāmdan soñra ĩzāḥ ile olur. Biri mübhem diğeri muvaḍḍaḥ olan iki ‘ilm bir ‘ilmden ḥayırlı olur. Yāḥud sāmi‘iñ nefsinde fazla temekkün etsin diye olur. Yāḥud ma‘nā-yı ‘ilm lezzet-i kāmil olmak için olur. Rabbi işraḥ lī şadrī nazm-ı şerīfi ki çüñkü işraḥ lī sözü ṭālib için olan şey’iñ şerḥini ṭalebi ifade eder. şadr-ı kavli de o şey’iñ tefsīru ĩzāḥını ifade eder. İbhāmdan soñra şū ĩzāḥıñ muşannifiñ zıkr ettiğİ iğrāz selse-i mezkūre için olması muḥtemeldir.

ومنه باب نعم على احد القولين، اذ لو اريد الاختصار كفى : نعم زيد. ²⁹³

Ve minhu bābu ni‘me ‘alā ehadi’l-ḳavleyni iz lev urīde’l-iḥtişāru le-kefā ni‘me Zeydun. (ni‘me) bābı da ba‘de’l-ibhām ĩzāḥ ḳabīlindendir. Çüñkü iḥtişār murād edilmiş olsa (Ni‘me Zeydun) demek kifāyet ederdi. (*ni‘me’r-raculu Zeydun*) yāḥud (*ni‘me raculen Zeydun*) denince iṭnāb edilmiş, evvelen fā’il ibhām edilmiş, sāniyen tefsīr edilmiş olur.

ووجه حسنه سوى ما ذكر ابراز الكلام في معرض الاعتدال وايهام الجمع بين المتنافيين. ²⁹⁴

ve vechu ḥusnihi sivā mā zükire ibrāzu’l-keḷāmi fī ma‘raḍi’l-i’tidāli ve iḥāmu’l-cem‘i beyne’l-mutenāfiyeyni.

Ni‘me bābınıñ zıkr olunan nükteniñ ya‘nī ibhāmdan soñra ĩzāḥıñ ḡayrı güzelliğiniñ vech-i keḷām-ı i’tidāl şūretinde ibrāzdır. Bir vechden iṭnāba bir vechden ĩcāza nazaran mu‘tedil bir keḷām olmuş olur çüñkü *ni‘me Zeydun* demeyip *ni‘me’r-raculu Zeydun* deyince ĩzāḥ ba‘de’l-ibhām oluyor. İstināfiñ şadrı olan mübtedā’ ḥazf edildiğİ için ĩcāz edilmiş oluyor. Bu nüktelerin mecmū’u ĩzāḥ ba‘de’l-ibhāmıñ ḡayrıdır. Ve mütenāfi olan ĩcāz ile iṭnāb beynini cem‘-i ibhāmdır. Muşannifiñ ibhām-ı ta‘biri ḥaḳıḳate mütenāfisīn beynini cem‘iñ

²⁹³ Ni‘me babının adı geçen nüktenin ihtisarının istenmesi durumunda söyleyenlerden birinin “Zeyd ne güzeldir.” demesi gibi.

²⁹⁴ Ni‘me babında rekabet eden iki şey arasındaki cem’in i’hāmı ve ılımlı yerde kelamın ibrazının zikredilmesi dışında güzellik yönünün belirtilmesidir.

muḥāl olduğuna beyān içindir.

ومنه التوشيع ، وهو ان يؤتى في عجز الكلام بمثتى مفسر باتنين ثانيهما معطوف على الاول ، نحو
يشيب ابن آدم ويشيب معه خصلتان ؛ الحرص وطول الامل.²⁹⁵

*Ve minhu et-tevşî‘u ve huva en yu ‘tā fī ‘acuzi’l-kelāmi bi-muşennā mufesserin
bi’smeyni sānīhimā ma‘ṭufun ‘alā’l-evveli naḥvu yeşību ibnu Ādeme ve yeşibbu fīhi
ḥaşletāni el-ḥırşu ve ṭulu’l-emeli.*

Tevşî‘ de ibhāmdan soñra ĩzāḥ kab̄ilindendir. Bu da kelāmın āḡirinde ikincisi birincisine ma‘ṭuf iki isimle tefsir edilmiş bir teşniye getirmekten ‘ibârettir. Yuşibu ibnu ādem ve yeşubbu fīhi ḥaşlatān-ı’l-ḥırş ve ṭul-i’l-emel denecekti. Lakin evvelen ibhām [175] soñra ĩzāḥ için iḥtişār edilmedi. Buña tevşî‘ deniyor çünkü tevşî‘ luğate atılmış yambuğu toplamak ve durmak demektir. Bu ḡâlde iki isim ile müfessir olan teşniye ile bir ma‘nadan ta‘biri yambuğu attıktan soñra o veremiñ toplamak menzilesinde kalmış oluyor. Mişbāḡda tevşî‘ in ṭarīqate ma‘nāsına olan ve şî‘adan me‘ḡūz olduğuna söylüyor. Tevşî‘ in ḡadīş-i şerīf olarak mişāli: *(yekburu ibnu ādem ve yekburu ma‘ahu işnetāni el-ḥırşu ve ṭul-i’l-‘ameli)* ve *(‘aleyküm bi’s-şifā’eyni el‘amelu ve’l-ḡur‘ānu)* ve *(İḡtedū’llezine min ba‘dī Ebī Bekrin ve ‘Umer)* ve *(li’l-mer’eti sitrāni el-ḡabr ve’z-Zevāc)* ve *(li-kulli eḡadin ḡirfetun ve irfetī şey‘āni’l-cihād ve’l-faḡr)* ve *(aḡzerū eş-şehreteyni es-şūf ve’l-ḡabīz)* ve *(aḡrecū ḡaḡḡe’d-da’īfeyni el-mer’etu ve’n-nesīm)* ve *(ekburū min zikri’l-ḡaryeteyni subḡāna’llāḡ ve bi-ḡamdihi)* ve *(ekşeru mā yedḡulu’n-nās en-nāre illā cevḡāni’l-fem ve’l-ferec)* ve *(Aḡtulū’l-esvedeyni’l-ḡayyete ve’l-‘aḡreb)* ve *(el-ḡamru min ḡāteyni’s-şecereteyni en-naḡlete ve’l-‘ineb)* ve *(ḡaşaytukum es-sekretāni ḡubbu’l-‘ayş ve ḡubbu’l-cehl)* gibi aḡvāl-i şerīfe. Ve Ebū Bekr raḡiya’llāḡu ‘anḡiñ (ehlekehunne’l-aḡmarān ez-zehebu ve’z-za‘ferān) ḡavlidir. *(Te‘ūzu bi’llāḡi min ‘azābihinne ve fitneteyni ‘azābe cehennemini ve ‘azābe’l-ḡabri ve fitnetu’r-ricāli ve*

²⁹⁵ Tevşî‘’de bu türdendir. İkincisi ilkinde atfedilen iki ismi açıklayıcı ikil bir kelamın gelmesidir. Örneğin, “İnsanoḡlu yaşlandıkça onda bulunan iki huy da yaşlanır. Bunlar hırs ve arzuların çokluḡudur.

fītnetu'l-muḥyā ve'l-memāt) ḥadīṣ-i şerīfiyle (*eclēt lenā meytetāni ve zemānu's-semeki ve'l-cerādi ve'l-keydu ve't-tiḥāl*) ḥadīṣi şerīfi de tevşī' kabīlindendir.

وأما بذكر الخاص بعد العام للتنبيه على فضله حتى كأنه من جنسه ، تنزيلا للتغاير في الوصف منزله
التغاير في الذات نحو حافظوا على الصلوات والصلوة الوسطى.²⁹⁶

Ve emmā bi-zikri'l-ḥāşşı ba' de'l-āmi li't-tenbīhi 'alā faḍlihi ḥattā ke-ennehu min cinsihi tenzīlen li't-teḡāyiri fi'l-vaşfi menzilete't-teḡāyuri fi'z-zāti naḥvu ḥāfiżū 'alā's-şelevāti ve's-şalāti'l-vustā.

(İtnāb) yā eyyühā mudun soñra İzāḥ için olurdu. Yāḥud 'āmdan soñra ḥāşşı zıkr ile ya' nī ḥāşşı 'āma 'aṭf ile olur. Bu da vaşfdan teḡayuru zātde teḡayur menzilesine tenzīlden dolayı güyā ḥāşşı-ı 'āmīñ cinsinden deḡilmiş gibi ḥāşşıñ fazl u meziyyetine tenbīh için olur. (*Ḥāfazū a'lā's-şalavāti ve'l-ş-şalāti'l-vustā*) nazm-ı kerīmi gibi ki namāzlar içinde vustā yāḥud avsaṭ olan şey'e aḡdal dedikleri için fazla ya' nī aḡdal olan namāzı muḥāfaza ettiniz demektir. (*Ḳul men kāne 'aduvvu'l-lāhi ve melā'iketehu ve resulehu ve Cebrīl ve Mīkāl*) kavşı şerīfi de [176] bu kabīlindendir. Çünkü Cebrīl ve Mīka'ıl melekler de dāḡil olduḡu ḥālde fazlalarına teşniye için 'ām olan melā'ikeden soñra 'aṭf edilerek zıkr edilmişlerdir. Ḥāşşı 'āma 'aṭf şūretiyle itnāb ba' zen kelāmda olur. (*ve'l-tekun minkum ummetun yed'üne ile'l-ḥayr ve ye'murüne bi'l-ma'rūf ve yenhüne 'ani'l-münkiri*) nazm-ı kerīmi gibi ki emere bi'l-ma'rūf, enhā 'ani'l-munkiri ḡayra da' vette dāḡil iken erkān-ı dīniñ a' zāmı menāşib-ı müslimīniñ eşrefi olduḡuna tenbīh için yed'üne ile'l-ḡayri kavline 'aṭf edilerek zıkr buyurulmuştur. (*İşbirü ve şābirü*) kavlı-i şerīfi de bu kabīlindendir. Çünkü (muşābara) düşman karşısında şabr demek olduḡundan şabrdan bir bābdır. Ya' nī şabrdan dāḡildir. Faḡaṭ şiddet-i şu'übetinden dolayı fazl u meziyyetini beyān için zıkr

²⁹⁶ Genelden sonra özelin zikredildiḡi durumlarda tenbīh için yapılmaktadır. Öyleki tenzil açısından vasıfsal deḡişikliḡi zātî deḡişiklik mertebesine indirirsen şu örnekteki gibi olacaktır. Namazlara dikkat edin (koruyun) özellikle de orta namazı (ikindi) (Bakara/238)

buyurulmuştur. ‘ Amı hāşdan soñra zıkr ile de itnāb edilir. (*Rabbi’ğfir lī ve li-vālidī ve li-men daħale beytī mü ’minen ve li’l-mü ’minīn ve ’l-mü ’mināt*) kavlı-i şerīfi gibi.

واما بالتكرير لنكتة ، كتاكيد الانذار في كلا سوف تعلمون ثم كلا سوف تعلمون وفي ثم دلالة على ان
الانذار الثاني ابلغ . 297

Ve emmā bi’t-tekrīri li-nuktetin ke-te’kīdi’l-inzāri fī kellā sevfe ta’lemūne şumme kellā sevfe ta’lemūn ve fī şumme delāletun ‘alā enne’l-inzāre’s-şānī eblaġu.

yāhud itnāb bir nükteden ötürü tekrār ile olur. Nükte olmamış olsa taṭvīl olur. (*Kellā sevfe ta’lemūn şumme kellā sevfe ta’lemūn*) nazm-ı kerīminde inzāri te’kīd gibi kellā kavli dīnine ihtimām etmeyerek bütün merāmına dünyāya karşı etmegi rev‘ u men‘ ve böyle seyyi’iñ nefsinı düşünen insāna lāyık olmadığına tenbīhdır. (*sevfe ta’lemūn*) kavli ise ġafletlerinden intibāh isteyen diye korkmaları için inzārdır. Ya’nī ġuddāmınızda olan likā’i ilāhī hevlini gördüklerinde yapmış olduğunuz ġıṭābı her hālde bileceğınız demektir. Bu (*sevfe ta’lemūn*) lafz-ı şerīfiniñ tekrārında bu rev‘ u inzāri te’kīd vardır. (*şumme*) lafzını ityānda ise ikinci inzāriñ evvelkisinden eblaġ ve eşedd olduğuna delālet vardır. Nāşlıġa naşīḫat ettiğın ādeme eġūlu leke şummeniñ aşlınıñ ter’ahḫā zamānı için olmasından ileri geliyor. Faḫaṭ şumme ba’zen de irtifa’ mertebeleri arasında mücerred tederrüc o mertebeler arasında terahḫā ve ba’d i’tibār edilmeyerek ikincisi zamānen evvelkisinden soñra olduğū mülāḫaza edilmeyerek olur. Bu da vallāhi şumme vallāhi gibi ve mā edrīk ve mā yevmu’d-dīn şumme mā edrīk mā yevmu’d-dīn nazm-ı şerīfnde olduğū gibi evvelkisi kendi lafzıyla tekerrür ettiğī vaḫitte olur. (Tekerrürüñ nüktelelerinden ba’zısı: töhmeti nefy eden şey’e ziyāde tebeyyüne ve kelām-ı ḫabūl ile karşılamak için ġaflet uykusundan iḫāzdır. (*ve ḫāle’llezī emmene yā ḫavmu itba’üne ihdekum sebīli’r-reşād yā ḫavmu innemā hazīhi’l-ḫayātu’d-dünyā metā’un*) nazm-ı kerīmi ki ba’zısı ziyāde

²⁹⁷ Uyarının pekiştirilmesi gibi bir nüktenin tekrarı için yapılır. “Hayır siz yakında bileceksiniz. Sonra, hayır siz yakında bileceksiniz.” (Tekāsūr/3-4) Burada summe uyarının daha belıġ olmasına delalet içindir.

teveccü' ve teħassurdur. (*feyā kabre ma'nin ente evvele ħufretin mine'l-arđi ħuṭtat li's-semāħati. Muđħi'en ve yā kabru ma'ni keyfe ve ereytu cuvdehu ve ħad kâne minhu'l-berru ve'l-baħru mutri'en*) ħavlinde olduğu gibi ey mu'iniñ ħabri sen semāħat ve seħāba yatacak bir olmak üzere resm olunmuş emeliñ ħukurusun. Ey ma'niñ ħabri onuñ cevbinden berru baħr dolduğu ħâlde sen nasıl onuñ cevdiñi setr edebildiñ demektir. Ba'zısı da kelâmda vâķī' olan ħül sebebiyle ba'id olan bir şey'i tezkirdir. Bu nükteye mebnî olan tekrâr ba'zen râşdan mücerred olur. (şumme inne rabbeke li'l-lezîne häcerü min ba'di mâ fetenü şumme câhedü [177] ve şabarü enne rabbeke min ba'dihâ le-gafûrun raħîm nazm-ı kerîmi gibi ve leħad 'alime'l-ħayyu'l-yemânün ennenî izâ ħultu emmâ ba'd innî ħaṭîbuhâ ħavli gibi bu beytiñ kâ'ili ħaṭîb meşhûr Seħbân Vâ'ildir. Me'âlî ħüdâ ħaħķı için ben emmâ ba'd dediğim vaħt Yemen ħabîleleri onlarıñ ħaṭîbi olduğu bilir demektir. Ba'zen de râbîṭa ile olur. *Lâ taħsubenne'llezîne yefreħüne bimâ ütû ve yuħibbüne enne'llezîne yefreħün* ħavli mef'ül şâniden ba'id olduğu için *felâ taħsibuhum* ħavliyle tekrâr edilmiştir.

وما بالإيغال: فقيل هو ختم البيت بما يفيد نكتة يتم المعنى بدونها ؛ كزيادة المبالغة في قولها وان صخرًا لتأتم الهداة به كأنه علم في رأسه نار وتحقيق التشبيه في قوله : كأن عيون الوحش حول خبائنا وارحلنا الجزع الذي لم يثقب و قيل²⁹⁸ لا يختص بالشعر . ومثل بقوله تعالى اتبعوا من لا يسألكم اجرا وهم مهتدون

Ve mâ bi'l-îgâli fe-ķîle huva ħatmu'l-beyti bi-mâ yufîdu nukteten yetimmu'l-ma'nâ bi-dûnihâ ke-ziyâdeti'l-mubâlaġati fî kavlihâ. Ve inne şaħren le-te'temmu'l-hidâtu/ bihi ke-ennehu 'alemun fî re'sihi nârun. Ve taħķîķu't-teşbîhi fî kavlihi ke-enne 'uyüne'l-vaħşi ħavle ħibâ'inâ / ve erħalnâ el-cez'u'l-lezî lem yuşaħķabi ve ķîle lâ yeħteşşu bi's-şi'ri ve mişle bi-ķavlihi te'âlâ ittebi'û men lâ yes'elukum ecren ve hum muhtedûn.

²⁹⁸ İtnâb îgâl ile olur. İgâlin olmaksızın da bir nükte ile beyitte anlamın tamam olduğu şey demek olduğu söylenir. Örneğin şu beyitteki aşırı abartma gibi: Sahr öyle biridir ki hayır işleyenler onun peşinden giderler ve sanki o başında ateş yanan bir dağ gibidir. İtnâb teşbihin tahkiki için de olur. Örneğin, Çadırlarımızın ve hayvan takımlarımızın yanında vahşi inek gözleri delinmemiş boncuk gibidir ve denilir ki îgâl şiiire mahsustur. Allâhu te'âlâ'nın kavlindeki gibidir. "Sizden herhangi bir ücret istemeyen bu kimselere tabi olun, çünkü onlar hidayete ermiş kimselerdir. (Yasin/21)

yāhud itnāb īgāl ile olur. (īgāl) luġaten evġale fī'l-emri izā eb'ade'z-zehābe fīhi kavlinden alınarak bir şeyde pek ırak gitmek ma'nāsınadır. Mu'āyinūn tefsīrinde ihtilāf etmiş, ba'zıları şöyle demiştir. (īgāl) o nüktesiz tamām olurken o nükteyi ifāde eden şeyle beni hatm etmekten 'ibārettir. Hānsāniñ *Ve inne Şaḥran le-te'temmu'l-hudātu bihi ke-ennehu 'alemun fī re'sihi nāru* kavlindeki mübālaġayı ziyādesi gibi çünkü *ke-ennehu 'alemun* kavli maḳşūd-ı ifādeye kāfīdir. Faḳaḳ ziyāde mübālaġa nüktesine binā' īgāl ederek *fī re'sihi nārun* kavliyle beyti haḳm etmiştir. Şaḥr 'alem-i menḳūldür. (el-hūdātu) tarīḳu ḥayra sā'ik ma'nāsına olan (hādī)niñ cem'idir. ('alem) cebel ma'nāsınadır. *Fī re'sihi nārun* cümlesi şıfattır. Yolculara kolaylık ve onları konaklarına da'vet için karanlık gecelerde yüksek maḥallere ateş yakmak 'arablarıñ 'ādeti olmakla Hānsā' daḥi birāderi Şaḥrı şenā' ve şöhretini ifādede (ke-ennehu 'alemun) kavliyle onu cebele teşbīh etmiş ve maḳşūd olan maḥnā tamām olmuşken bu ma'nāda mübālaġa için fī re'sihi nārun kavlini de ziyāde ederek īgāl şüretiyle itnāb etmiştir. (Me'ālī) Hādī olanlar muḥaḳḳaḳ Şaḥra iḳtidā' ederler. O güyā başında ateş yakılmış olan cebel-i 'ālī gibi aşikārdır demektir. Ve o nükte İmru'u'l-Ḳaysiñ *ke-enne uyune'l-vaḥşi ḥavle ḥabā'inā / verḥalnā* [178] *el-cüz'ü'lezi yeşḳubu* kavlindeki teşbīhi taḥḳik gibi ki ('uyūnu vaḥşi) ya'nī ki yeku ehli olmayan bakar gözlerine (cüz'e) ya'nī Yemen'de çıkan karayı ve beyāzı boncuġa teşbīh eylemiş ve ma'nen tamām olmuşken teşbīhi taḥḳik için (lem yeşḳub) kavliyle īgāl eylemiştir. Çünkü (cüz') ġayr-ı meşḳub olunca 'uyūnu vaḥşe daha ziyāde müşābih olmuş olur. (Faḳaḳ 'uyūn-ı vaḥşiñ dirileriniñ deġil, öldürölmüşleriniñ gözlerine. Çünkü diri olanlarıñ gözleri siyāhdır. Öldükleri vaḳt beyāzları zuhūr eder. Bundan murād keşret-i şaydını beyāndır. Ya'nī yediġimiz avlardan yanımızda gözler çoġaldı demek olur. (Me'ālī) çadırlarımızıñ ve ḥayvān taḳımlarımızıñ yanında güyā ki biñ ve bakar vaḥşi gözleri delinmişdiñ. Yemin bu sucū'u gibidir demektir. (İşte bu iki mişalde olduġu gibi īgālīñ şī're muḥtaş olduġu anlaşıyor. (ba'zıları şī're muḥtaş deġildir dediler ve (itba'ū men lā yes'elukum icrā ve hum muhtedūn) nazm-ı şerīfiyle temşil ettiler. Çünkü (ve hum muhtedūn) kavli olmayarak ma'nen temām olurdu. Çünkü resūlūñ her ḥālde mühtedī olması lāzımdır. Lakin (ve hum muhtedūn) kavlinde mürselīne itbā'a ziyāde ḥaḣḣu tergīb

olduğundan ĩġāl edilmiştir. Ya‘nī o mürselīne itbā‘ ile dūnyā gözden bir şey’i zāyi‘ etmediğiniz gibi deniziñ şıhhatini de kazanmış olur. Ve dūnyā ve āhiretiñiz muntaẓam olmuş olur demek olur.

و اما بالتذليل ؛ وهو تعقيب الجملة بجملة اخرى تشتمل على معناها للتأكيد . وهو ضربان : ضرب لم يخرج مخرج المثل نحو ذلك جزيناهم بما كفروا وهل يجازى الا الكفور على وجه . وضرب اخرج مخرج المثل نحو : وقل جاء الحق وزهق الباطل ان الباطل كان زهوقا ²⁹⁹

Ve emmā bi’t-tezlīli ve huva ta‘ķību’l-cumleti bi-cumletin uhrā teṣtemilu ‘alā ma‘nāhā li’t-te’kīdi. ve huva darbāni ḍarbun lem yuḥrec maḥrece’l-meṣeli naḥvu zālīke cezeynāhum bi-mā keferū ve hel nucāzī illā’l-kefure ‘alā vechin ve darbun uhrice maḥrece’l-meṣeli naḥvu ve ḵul cā’e’l-ḥaḵḵu ve zeheḵa’l-bāṭlu kāne zehūḵen.

Yāḥud itnāb tezyīl ile olur. Bu da cümle-i evvelāniñ ma‘nāsına müṣtemel bir cümle ile cümle-i evvelāyı tevkīd için ta‘ķībden ‘ibārettir. Bu ḥālde tezyīl kelāmıñ ḥatminde ve ġayrısında evvelen bilmesi cihetiyle ĩġālden e‘am olur. (Bir cihetten de ĩġālden ḥaş olur. Çünkü ĩġāl ba‘zen cümleñiñ ġayrıyla ve te’kīdiñ ġayrıyla olur. Tezyīl iki nev‘dir. Birincisi şöhrette meṣel maḥrecine iḥrāc olunmayandır ki bu da ifade-i merāmda müstaķil olmayıp mā ḵabline mütevaḵķıf olandır. Bir veche göre (*zālīke ceziyyunā hum bimā keferū ve hel yecāzī illā’l-kefūr*) nazm-ı şerīfī gibi ki o veche (*ve hel yecāzīzālīke’l-cezā’u’l-maḥṣūṣ*) ma‘nāsına olup mā ḵabline müte‘allīḵ [179] olmasından ‘ibārettir. (Cezā’u maḥṣūṣdan murād) onlara seylu ‘aremi irsāldir. (Bu āyette başka bir vechde vardır. O da şöyledir. Cezā’u her bir mükāfata ‘ām bir lafızdır. Ba‘zen mu‘āḵabe ba‘zen de eṣābe ma‘nālarında kullanılır şimdi (*zālīke cezeynāhum bimā keferū*) ḵavl-i şerīfinde mu‘āḵaba ma‘nāsında isti‘māl olununca (*cezeynāhum bimā keferū*) ‘āķibunā bi-kufrihim ma‘nāsına olununca (*ve hel yecāzī illā’l-kefūr*) (*ve hel yu‘āķību*) ma‘nāsına

²⁹⁹ İtnāb tezyīl ile olur. Tekid için onun anlamını kapsayan bir cümleñin başka cümleyi izlemesi şeklinde olur. İki türüdür. Sözden çıkacak mesel çıkarılmaz. Örneğın, “Bu gerçeği yalanlayarak nankörlük etmeleri nedeniyle onları cezalandırmamızdır. Biz, yalnızca nankörleri cezalandırırız.” (Sebe/17) Diğeri türü sözden mesel çıkarılır. Örneğın, “De ki: Hak geldi. Bâtil yıkılıp gitti. Zaten bâtil yıkılmaya mahkûmdur.” (İsra/81)

olur. İşte bu veche göre āyet darb-ı şānīden olur çünkü murādı ifādede müstakıldır. (Bir de üçüncü bir vech vardır.) O da kefürüñ ġāfil ma‘ nāsına olmasından ‘ibārettir. (Bimā keferū) lafzına lafzen meşākil olsun diye kefür ta‘ bīr buyrulmuştur. Bu veche göre de darb-ı şānīden olur. İkinci nev‘ i meşel maḥrecine iḥrāc olunandır. Bu da cümle-i şāniye mā ḳābliden mütefaşşıl bir ḥükmü küllī olup istiḳlāl ve isti‘ māliniñ yapılmasında emşāl mecrāsına cārī olmakla olur. Ve ḳul cā’ e’l-ḥaḳḳu ve zeheḳa’l-bāḫlu enne’l-bāḫlu kâne zuhūḳen naẓm-ı kerīmi gibi (ve mā ce‘ alenā li-yeşurru min ḳablike’l-ḥaldu e fe-enne meyyit fehumu’l-ḥālīdūn kullu nefsin zā’iḳatu’l-mevt) naẓm-ı şerīfinde iki nev‘ ide ictimā‘ etmiştir. Çünkü efā’in mitte fe-humu’l-ḥālīdūn ḳavli nev‘ -i evvelden olmak üzere tezyīldir. (*Kullu nefsin zā’iḳatu’l-mevt*) darb-ı şānīden tezyīldir.

وهو ايضا اما لتأكيد منطوق كهذه الآية ، واما لتأكيد مفهوم كقوله. ولست بمستيق اخا لا تلمه على
شعث أي الرجال المهذب³⁰⁰

Ve huva eydan immā li-te’kīdi maṅṭūḳin ke-hazīhi’l-āyeti ve immā li-te’kīdi mefhūmin ke-ḳavlihi. Ve leste bi-mustebḳin aḥen lā telummuhu / ‘alā ṣa‘aṣin eyyu’r-ricālī’l-muhezzebi.

Tezyīl iki kısma munḳasım olduğu gibi yine böylece diğeri bir i‘tibār ile iki kısma munḳasımdır. Cümle-i sābıḳayı te’kīd için olması vācib olan tezyīl yā şu āyette olduğu gibi maṅṭūkī te’kīd için olur. Çünkü (*zuhūḳ-ı bāḫl ve zeheḳu’l-bāḫl*) ḳavl-i celīliniñ maṅṭūḳıdır. Yāḥud (*ve leste bi-mustebḳin aḥen lā telummehu ‘alā ṣa‘aṣin eyyu’r-ricālī’l-muhezzebu*) beytinde olduğu gibi mefhūmu te’kīd için olur. Çünkü beytiñ şadri mefhūmuyla ricālīñ kāmīlini nefye delālet ediyor. Ya‘ nī beytiñ evvelinden müsāvī aḥlāḳı

³⁰⁰ Ayrıca bu ayette olduğu gibi konuşanın tekidi için olduğu gibi, şu sözündeki şekliyle mefhūmun tekidi için de olur. “Sen kınamadığın bir kardeşini bırakmadın, hangi kişi kusursuzdur.”

hoş görülmedikçe hiçbir dostuñ dostluğu kalmayacağı anlaşılıyor. (‘acuzî ise bu mefhūmu te’kīdu taqrīrden ‘ibāret oluyor. Çünkü beytiñ sonunda olan istifhām inkār için olmakla ricālīñ hangisi mühezzebu’l-ħiṣāldir demektir. (istibkâ’) taleb-i beḳā’ demektir ki (istebkaytu fulānen) onuñ kuşūruna bakmayarak müveddetini ibḳā ettim demektir. (aḥen) kavli (*mevedde ilā āḥirihī*) taḳdīrinde olarak (müstebik)īñ mef’ūlüdür. (lā telummehu) cümlesi yā siyāk-ı nefyde vuḳū’u sebebiyle ‘umūmu ifāde eden (aḥen) kavlından yāḥud (leste) deki muḥāṭab zamīrinden ḥāldir. Ya’ni bir (aḥ)īñ, bir aḥbābīñ aḥvālī ğayr-ı marīzasını hoş görmemek tarafında bulunduğūñ ḥâlde hiçbir aḥ’ñ meveddetini istibkâyâ kadar olamazsın demek oluyor. Faḳat (aḥ) a şıfat (180) olması münāsib değildir. Çünkü şıfat olduğu taḳdīrde vaşf-ı mevşufuñ şuyū’unā ḳat’ edildiği için (aḥ) kavliniñ ‘ām olmaması lazım gelir. Ḥālbuki maḳşūd: marāza’l-ħiṣāl hiçbir aḥıñ olmadığına belki her bir aḥıñ meveddeti ancak ‘aynı örtmekle olacağını ifādedir. (*Eyyu’r-ricālī’l-muhezzeb*) ricālīñ hangisi tehzīb-i aḥlāk u taḥrīr-i i’rāk etmiştir. Bu sözü de bu ma’nāya delālet eder. Faḳat vaşf yapıldığına göre ma’nen sen müsāvī aḥlākını örtmediğini dostuñ meveddeti ilḳā edemezsin demek olur. Maḳşūd olan ‘umūm fevt edilmiş olur. Ve (*ey er-ricālu’l-muhezzebu*) kavliyle olan intizāmı bozular. (lā telummuhu) (lā tuşliḥuhu) demektir. (‘alā şa’si) ‘alā teferruḳ ve zemīm-i ḥiṣāl) demektir. Ya’nī (şa’s) fi’l-aşli dağınıklık ma’nāsına ise de burada ḥiṣāl-i zemīme ma’nāsında kullanılmıştır.

وإما بالتكميل . ويسمى الاحتراس. أيضا ؛ وهو ان يؤتى في كلام يوهم خلاف المقصود بما يدفعه.
كقوله :فسقى ديارك غير مفسدها صوب الربيع وديمة تهمة ونحو أدلة على المؤمنين أعزّة على
الكافرين³⁰¹

Ve immā bi’t-tekmīli ve yusemmā’l-iḥtirāsu eyḍan ve huva en yu’tā fī kelāmin yūḥimu ḥilāfe’l-maḳşūdi bi-mā yedfe’uhu ke-ḳavlihi fe-seḳā diyāreke ğayra mufsidihā / şavbu’r-rebī’i vedīmetun tehmī ve naḥvu ezilletun ‘alā’l-mu’minīne e’izzetin ‘alā’l-kāfirīn

³⁰¹ İtnâb tekmîl ile olur. İhtirâs olarak da isimlendirilir. Sözde kastedilenin karşıtını hissettiren hususu yok etmektir. Şu sözün gibi: “Bahar yağmurları senin diyarını sağanak yağmurlarla bozmadan sulasın.” Ve örneğin: “Mü’minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı ise onurludur.” (Maide/54)

yāhud itnāb-ı tekmīl ile olur. Buña tekmīl denildiği gibi ihtirāsda denilir. Çünkü ihtirās tevkī ya‘ ni hafz u şiyānet ve bir şeyden ihtirās demektir. Tekemmülde de hilāf-ı maqşūdu ihāmdan tevkī vardır. (Tekmīl) hilāf-ı maqşūdu ihām eden kelāmda o ibhāmı def eden şey’i getirmekten ‘ibārettir. İhāmı def eden şey ba‘zen vasa‘-ı kelāmda ba‘zende āhirinde olduğundan muşannif iki mişāl söyleyerek diyor ki evvelkisi *feskī diyārek ğayra mufsiduhā şubu‘r-rebi‘ vedī‘atu hemy* kavli gibi me‘ālī seniñ diyārına bahar yağmuru devāmlı yağmur ifsād etmediği hālde sulasın demektir. *ġayru mufsidihā* kavli *sakā‘*niñ fā‘ ili olan *şavbu‘r-rebi‘* den hāldir İşte yağmuruñ nuzülü ba‘zen diyārın hārāb ve fesādına sebep olabilmesinden vasa‘u kelāmda (ġayru mufsidihā) kavlini getirmekle bu ihāmı def eylemiş ve kelāmda vüçūh-ı itnābdan tekmīl ve ihtirās hāşıl olmuştur. (İkincisi *Fe-sevfe ye’ti Allāhu yeķūmu yuħibbuhum ve yuħibbūnehu ezilletin ‘alā‘l-mü‘minin e‘izzetun ‘alā‘l-kāfirin*) nazm-ı şerifi gibi çünkü meleklerin mü‘minlere zilletle vaşfına iktisār buyurursa bu zilletleri za‘iflerinden dolayı olduğu tevehhüm olunacağından bu vehmi def ve mü‘minlere tevāzū‘ ettiklerini iş‘ār için (e‘izzetun ‘alā‘l-kāfirin) ta‘bīr-i şerifi tekmīl ve ihtirās şüretiyle ityān buyurulmuştur. [181] hattā zillu ‘atf ma‘nāsını müteğammin olduğu için bu eş‘ār huşūle gelsin diye ‘alā kelimesiyle ta‘ diye buyurulmuştur. Güyā (‘āṭifine ‘aleyhim ‘alā vechi‘t-tezellül ve‘t-tevāzū‘) denilmiş (zelleke) ‘alā ile ta‘ diyesi: Onların mü‘minlere şerefi, ‘uluv tabaķası fazla olmakla berāber mü‘minlere ihticāsına hāfiđ olduklarına delālet için bulması da cā‘izdir. Bu te‘vīle göre tağmine hācet kalmaz. (Ka‘b b. Sa‘d el-ġanevī)niñ (*hakeme izā mā‘l-ħulmu zeynu ehlihi ma‘e‘l-ħukmi fī ‘ayni‘l-‘aduvvi mehību*) kavli de ezille ‘alā‘l-mü‘minin e‘azze ‘alā‘l-kāfirin nazm-ı şerifi kabīlindedir. Çünkü yalnız ħūkm-i vaşfi üzerine iktisār etse memdūhunuñ ħulmu ‘aczinden dolayı olduğu tevehhüm olunabilir. Medħ zemme muķalleb olurdu. İşte şā‘ir bunuñ ħilmī ħulm erbābına ħulmu ziyet verdiği vaķittedir demekle kelāmı itnāb ederek bu tevehhümü izāle ediyor. ħulmün erbābına ziyet ve şeref olması da ķudret zamānındadır. (*ve‘l-ħūkmü ‘an kudreti đarbin mine‘l-keremi*) denilmiştir. (Me‘ālī) ħūkm ehline ziyet verdiği vakte o hālīmdir. ħūkm ile berāber düşman nazarında da mehābbetlidir demektir. Muşannif izāhında mışrā‘-ı şānīniñ

iz emmā'l-ḥukmu zeynu ehlihi kavlınden mefhūm olan şey'iñ lāzımına te'kīd için olduğunu söylüyor. Ya' nī ḥulm şıfatı ḥulm erbābına ziynet olmadığı zamānda o ğayr-ı ḥalīmdir. Çünkü ḥulm güzel olmadığı zamānda ḥalīm olmayan her ḥâlde düşman nazarında mehābetli olur. Şu ḥâlde mısrā' u şānī bu mefhūmu te'kīd için tezyīl olur. Tekmīl ve ihtirās kabīlinden olmaz diyor. ' Allāme bunu beğenmiyor. Çünkü ḥulm güzel olmadığı zamānda ḥalīm olmanıñ düşman nazarında mehābetli olacağı teslīm etmez çünkü onuñ ğazabınıñ hepsi dā'ī olmayan bir şeyden dolayı olması cā'izdir diyor. Ve mısrā-ı şānī tek mīl ve ihtirās kabīlindedir diyor. Çünkü ḥulm güzel olduğu vaqitte ḥalīm olması ta' bīri bu ḥāletde memdūḥunda olan beşāset, talākat-ı veche, işār-ı ğazab ve mehābetiñ ' ademi mehābetli olmadığına ihām etmekle ma' e' ḥulm ile berāber mehābeti düşmanıñ zamīrinde temekkün ettiğinden mehābetli görünüz bir ḥayşiyette olur. [182] Bu ḥāletin ğayrısında nasıl olacağına kıyās ile demiş olur. ' Allāmeniñ bu tevcīhinde de münākaşa ediliyor.

وإما بالتميم وهو ان يؤتى في كلام لا يوهم خلاف المقصود بفضلة لنكتة. كالمبالغة نحو ويطعمون
الطعام على حبه في وجه 302

Ve immā bi't-tetmīmi ve huva en yu 'tā fī kelāmin lā yūhimu ḥilāfe'l-maḥşūdi bi-faḍletin li-nuktetin ke'l-mubālağati naḥvu ve yuḥ'imūne 't-ḥāme 'alā ḥubbihi fī vechin.

yāḥud itnāb-ı tetmīm ile olur. O da *yet'amūne 't-ḥāme 'alā ḥubbihi* nazm-ı şerīfinde olan bir veche göre mübālağa gibi bir nükteden dolayı ḥilāf-ı maḥşūdu ihām etmeyen kelāmda bir faḍla getirmekten ' ibārettir ki o vechede (ḥubbuhu) deki zamīriñ Allāhu te' ālāya değıl ḥāme rāci' olmasındır. Ya' nī onlar ḥāme sevmekle ve oña ihtiyācı olmakla berāber iḥām ettiler demek olur. Allāhu te' ālā'ya rāci' olur. Cenāb-ı ḥaḥka muḥabbetleri üzerine ḥāme iḥām ettiler ma' nāsına olursa tet'īm kabīlinden olmaz. Çünkü o vaqitte (ḥubbuhu)

³⁰² İtnāb tetmīm ile olur. Kastedilenin karşıtı olan şeyi hissettirmeyen kelimde abartma gibi bir nükteyi sağlamak için içindir. Örneğin, “ Sevdığı yemeği yedirirler.” (İnsan/9)

daki zamîr aşl-ı murâdî te'diye için olmuş olur. (O nükte taqlîl-i müddet gibi bir şeyde olur.) (Sübhâne'İlezi esrâ bi-'abdihi leylan) nazm-ı kerîminde olduğu gibi ki İsrâ' ancak leylde olmakla beraber taqlîl-i müddete delâlet ve leyliñ ba'zında isrâ' buyurulduğuna şehâdet için leylan kayda fazlası zikr buyurulmuştur.

واما بالاعتراض وهو ان يؤتى في اثناء كلام او بين كلامين متصلين معنى بجملة او اكثر لا محل لها من الاعراب لنكتة سوى دفع الابهام. كالتنزيه في قوله تعالى ويجعلون لله البنات سبحانه ولهم ما يشتهون والدعاء في قوله ان الثمانين وبلغتها قد احوجت سمعي الى ترجمان والتنبيه في قوله واعلم فعلم المرء ينفعه ان سوف يأتي كل ما قدرا³⁰³

Ve bi'l-i'tirâği ve huva en yu'tâ fî eşnâ'î kelâmin ev beyne kelâmeyni muttaşileyni ma'nen bi-cumletin ev ekşere lâ maħalle lehâ mine'l-i'râbi li-nuktetin sivâ def'i'l-ihâmi. Ke't-tenzîhi fî ħavlihi te'âlâ yec'alüne li'llâhi'l-benâti subħânehu ve lehum mâ yeştehüne ve'd-du'â fî ħavlihi inne's-şemâniyne ve bulliğtehâ ħad aħvecet sem'î ilâ tercumâni ve't-tenbîhi fî ħavlihi va'lem fe-'ilmu'l-mer'i yenfe'uhu /en sevfe ye'tî kullu mâ ħuddirâ

yâhud itnâb i'tirâz ile olur. Bu da bir kelâm eşnâsında yâhud ma'nen muttaşıl olan iki kelâm arasında def'-i ihâmdan başka bir nükte için i'râbdan maħalli olmayan bir cümle yâhud cümleden ekşer bir şey' getirmekten ibârettir. (O nükte) tenziye, du'â', tenbîh gibi şeyler olur. (tenziye) (*ve yec'alüne lillâhi'l-benâtu subħânehu ve lehum mâ yeştehün*) nazm-ı şerîfinde olduğu gibi ki (sübħânehu) ħavli (isbaħ sübħânehu) tağdîrinde olmakla eşnâ'ı kelâmda vâĳi' olmuştur. Çünkü (*ve lehum mâ yeştehün*) ħavl-i şerîfi (*li'llâhi'l-benâ*) ħavl-i şerîfine ma' tûfdur. Bu i'tirâziñ nüktesi: Cenâb-ı ħaĳ sübħânehu hazretlerine nisbet ettikleri şeyden tenzîh ve tağdîsdir. (Du'â') Şâ'iriñ (inne's-şemâniyne bulliğtehâ

³⁰³ İtnâb itiraz ile olur. (parantez cümlesi) itiraz kelam sırasında veya iki bitişik söz arasına bir cümlelik bir anlam veya irabta yeri olmayan daha fazla bir nükte getirmektir. Bu nükte Allâhu teala'nın şu sözünde olduğu gibi tenzih için olmamalıdır. “Onlar, kızların Allah'a ait olduklarını iddia ediyorlar kendilerine de arzu ettiklerini alıyorlar.” (Nahl/57) Dua için şu şekilde olur: “Seksen yaş ki –sen de o yaşa ulaştırılasın” kulaklarımı tercümana muhtaç bıraktı.” Ve tenbîh için, “Bilmelisin ki kişinin ilmi ona fayda verir. Kaderde ne varsa başa da o gelir.”

kad aḥvecet sem'ī ilā tercümān) kavlinde olduğu gibi ki (ve bulliġtehā) kavli eşnā'i kelāmda ya'nī inneniñ ismiyle ḥaberi arasında vaḳī' bir cümle-i mu'tarizadır. Cümle-i mu'tarizalarıñ i'rābdan maḥallī yoktur. Bundaki ve o 'āṭifa ve ḥāliye olmayıp i'tirāziyedir. (Bulliġtehā) īṣāl ma'nāsına olan teblīġden māzī muḥāṭab mechüldür. (*Bulliġa'llāhu iyyāhā*) demektir. Mef'ül zamīri ṣemānīne rāci' dir. Senīnu 'umr i'tibāriyla te'nīṣ edilmiştir. (Hāşılı) be beleġtuhā cümle-i mu'terizası du'a' nüktesine binā' eşnā'i kelāmda getirilmek şüretiyle bu beytte iṭnāb edilmiştir. [183] (ve bulliġtuhā) darısı başına ta'bīri maḳāmındadır. Bu beytiñ üstü şöyledir. *Yā ibnu'l-lezī dāne lehu'l-müşriḳān / ṭurren ve kad dāne lehu'l-muġribān* beytleri umerādan 'Abdullāh b. Ṭāhir'in ḥuzūruna vardıkda onuñ taḥiyyete verdiği selāma ('Avf b. Muḥallim) nāmındaki bu şā'ir cevāb veremediği cihetle maḳām-ı i'tizārda irticālen söylenmiştir. (Me'ālī) bütün müşriḳler ve maġribler kendisine munḳād olan kimseniñ oġlu cenāb-ı ḥaḳ seni de ywṭiştirsin muḥaḳḳaḳ seksen yaş benim kulaġımı tercümāna muḥtāc eyledi. Söylenen söz tekrār edilmedilçe anlayamıyorum demektir. (Udebā'i 'ulemādan eş-Şehāb el-Manşūrī'niñ (*naḥve ṣemānīne mine'l-'umr kad / ḳaṭa'tuhā mişle 'uḳūdi'l-cemān/ mā aḥvectu yevmen yemīnī ilā / aṣā ve lā sem'ī ilā tercimān*) kavli bunuñ naḳīzi olarak söylenmiştir. (Me'ālī) İnci dizisi gibi muntazam olarak seksen sene yaşadım. O seksen yaş bir gün elimi 'aṣāya, kulaġımı tercümāna muḥtāc eylemedi demektir. (tenbīh) Şa'iriñ (*ve'lem fe'ilmu'l-mer'i yenfe'uhu in sevfē ye'tī kullu mā ḳaderā*) kavli gibi *fe-'ilmu'l-mer'i yenfe'uhu* cümlesi i'tirāziyedir. Fā' i'tirāziye olup kendisinde sebebiyetten şā'ibe vardır. İ'tirāzıñ fā'ide ve nüktesi bilginiñ menfa'atine tenbīhdır. İşte bu tenbīhe mebnī bu şüretle şā'ir kelāmını iṭnāb etmiştir. (in sevfē) deki (in) (inne)den muḥaffef olup zamīr-i şān-ı muḳadderede 'āmildir. ('alime en seyekūne minkum merzā) nazm-ı kerīminde olduğu gibi yoksa muzāri'-i nāşīb olan (inne) değildir. (ye'tī) taḳdīr-i emr-i fev' olup (in) iñ ḥaberidir. (Me'ālī) her ne taḳdīr buyurulmuş ise her ḥālde olacağına bil. İnsāniñ 'ilmi de kendisine menfa'at verir demektir. Muḳadder olan şey'in bi-heme ḥāl ḥāşıl olacağına dā'ir teselliyettir.

و مما جاء بين كلامين وهو اكثر من جملة ايضا قوله تعالى: فأتوهن من حيث امركم الله ان الله يحب
التوابين ويحب المتطهرين نسأؤكم حرث لكم فإن قوله نسأؤكم حرث لكم بيان لقوله فأتوهن من حيث
امركم الله 304

*Ve mimmā cā'e beyne kelāmeyni ve huva ekşeru min cumletin eydan kavluhu te'ālā
fe'tūhunne min ḥayşu emerekum Allāhu inne'llāhe yuḥibbu't-tevvābīn ve yuḥibbu'l-
mutetaḥhirīn, nisā'ukum ḥarsun lekum fe-inne kavlehu nisā'ukum ḥarsun lekum beyānun
li-kavlihi fe'tūhunne min ḥayşu emerekum Allāhu. fe'tūhunne min ḥayşu
emerekum'allāhu inne'llāhe yuḥibbu't-tevvābīn ve yuḥibbu'l-mutetaḥhirīn nisā'ukum
ḥareşe lekum) naẓm-ı şerīfi iki kelām-ı muttaşıl arasında vāqı' olan i'tirāz kabīlindedir.
Hem i'tirāz-ı vāqı' olan da tarafını gibi cümleden ekşer olduğu hâlde çünkü (*Inne'l-lāhe
yuḥibbu't-tevvābīn ve yuḥibbu'l-mutetaḥhirīn*) kavli-i şerīfi cümleden ekşer olarak
i'tirāzdır. Çünkü iki cümleyi müştemeldir. Ve evvelkisi *fe'tūhunne min ḥayşu
emerekum'allāhu* ikincisi *nisā'ukum ḥareşe lekum* kavli-i [184] celīli olmak üzere iki
kelām arasında vāqı' bir i'tirāzdır. Bu iki kelām da ma'nen muttaşıldır. Çünkü *nisā'ukum
ḥareşe lekum* kavli-i celīli *fe'tūhunne min ḥayşu emerekum'allāhu*) kavli-i celīline beyān
-ı tefsīrdir. Ya'nī (fe'tūhunne min ḥayşu emerekum'allāhu kavli-i celīliyle cenāb-ı ḥaḳḳıñ
emr buyurduğu (me'ta) ya'nī gelecek yer mekā- hırş ve nesl olan yerdir. Çünkü ityāndan
garāz aşl-ı kaẓā' şehvet değıl taleb-i nesldir. Bu i'tirāzıñ nüktesi emr buyurdıkları şey'e
terğīb, nehy buyurdıkları şeyden tenķir ü teb'iddir. (İ'tirāzıñ nüktelerinden ba'zısı) zıkr
edilen iki şey'e mu'allaḳ olan bir emrde o iki şey'iñ birini ziyāde te'kīd ile taḥşīşdir. (ve
vaşeynā'l-insān bi-vālideyhi ḥamalet ummuhu ve henā'alā vehni ve fişālihi lehu fī
'āmileyni enne'ş-şükre lī ve li-vālideyk) kavli-i celīlinde olduğu gibi ki (*inne'ş-şükre lī*)
kavli vaşaynā kavlini tefsīrdir. (Ḥamelet) kavli (*ve vaşaynā'l-insānu bi-vālideyhi*) ile (*in
eşkuru lī ve li-vālideyhi*) arasında bi'l-ḥaşşa vālide ile tavşiyeyi icāb-ı ḥaḳḳ-ı 'azīmini*

³⁰⁴ Allāhu te'ālā'nın şu sözünde olduğu gibi iki kelamın arasında bir cümleden de fazla olarak gelebilir. "Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şunu iyi bilin ki, Allah tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever. Kadınlarınız sizin için bir tarladır." Burada kadınlarınız sizin için bir tarladır sözü, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın sözü için bir beyandır.

tezkīr için i'tirāzdır. (Ba'zısıda) muṭābaḳat ve isti'ṭāfdır. Hekimu's-ṣu'arā' olan Mütenebbi'niñ (ve ḥufūku ḳalbin lev ra'eyti lehibehu / yā cennetī le-ḳanantu fīhi cehennem) ḳavlinde olduđu gibi (ḥufūḳ) ḥalecān ve'd-ṭırāb-ı ḳalb demektir. (Yā cennetī) ḳavli ile ḥabībesine nidā' ediyor. Hüsna cihetiyle onu cennete teṣbīh eylemiş ve bu sözü isti'ṭāf ya'ni maḥbūbeniñ 'āṭifetine celb ve (cehennem) ḳavliyle muṭābaḳat ḥuṣūlü için bir cümle-i mu'tarīza olarak ziyāde eylemiştir. (Me'ālī) ḳalbinde olan ḥalecānı ey benim cennetim olan maḥbūbum onuñ iltihāb-ı iṣti'ālını görseñ cehennemi orada ḳannedersiñ demektir. Buradaki tehellüb ile ḳalbinde olan ḥarāret ve ciddu ṣiddet iṣtiyāḳdan ḥuṣūle gelen tehellüb murāddır. (ba'zısı da) kendisinde ğarābet bulunan bir emriñ sebebini beyāndır. (Fe-lā hecerehu yebdū ve fī'l-ye'si rāḫatun ve lā vaṣalehu yeṣfū lenā fe-nuḳārimuhu) ḳavlinde olduđu gibi ki bir muḥib için hecr-i ḥabībiñ maṭlūb olması emr-i ğarīb olduğundan (ve fī'l-ye'si) rāḫata mu'tarīzasıyla sebebini beyān eylemiştir. (Me'ālī) ne terk ettiđi añaşılıyor ki terk ettiđini bilsem ondan ümīdim kesilir. Ümīdsizlikde rāhat vardır ne de hicrānsız bir viṣāli oluyor ki onuñla ṣafvet-i meveddet üzere bulunalım demektir.

[185]

وقال قوم قد تكون النكتة فيه غير ما ذكر. ثم جوز بعضهم وقوعه آخر جملة لا تليها جملة متصلة بها فيشمل التذييل وبعض صور التكميل. وبعضهم كونه غير جملة متصلة بها فيشمل بعض صور التتميم والتكميل.³⁰⁵

Ve kāle ḳavmun kad tekūnu en-nuktetu fīhi ğayra mā zūkire ṣumme cevveze ba'ḫuhum vuḳū'ehu āḫire cumletin lā telīhā cumletun muttaṣilatun bihā fe-yeṣmelu't-tezyīli ve ba'du ṣuveri't-tekmīli ve ba'ḫehum kevnehu ğayra cumletin muttaṣilatin bi-hā fe-yeṣmelu ba'de ṣuveri't-tetmīmi ve't-tekmīli.

³⁰⁵ Bir kavim diyor ki parantez cümlesinde bazen nükte düşünülenin dışındadır. Sonra bazıları da parantez cümlesinin kendisini izleyen kendine bitişik bir cümle sonuna geleceğine cevaz vermektedirler. Böylece bu cümle tezyili ve tekminin bazı suretlerini kapsar. Bazıları da yapı olarak ona bitişik bir cümle değildir, tetmim ve tekminin bazı suretlerini kapsar.

Bir kavim diyor ki i' tirāzda nükteniñ ba'zen def' -i ihāmıñ ğayrı zıkr edilen nükteleriñ ğayrı olur. Belki i' tirāz ba' zı def' a hilāf-ı maḳṣūd-ı ihāmı def' için olur. (Şimdi i' tirāzda nükte ba'zen def' -i ihām olduğuna ḳā'il olanlar ikiye ayrılırlar. (Birincisi) muşannifiñ (*ṣumme ceveze ba' duhum*) ḳavliyle söylediğidir. Ya' nī soñra Ebū ḳavmiñ ba' zısı da i' tirāziñ kendisini bir cümle-i muttaşıla velīyyu ta' ḳīb etmiş bir cümleñiñ āhirinde vuḳū' una tecvīz ediyor. Bu 'adem-i velī de iki şüretle taşavvur olunur. Cümleyi cümle-i āhāra aşlen velī etmemekle olur. Şu hālde i' tirāz-ı kelāmıñ āhirinde olmuş olur. Yāḥud cümle-i evvelāyı ma'nen ğayr-ı muttaşıl cümle-i āhāra velī etmekle olur. Bu ıṣṫılāḥ ya' nī i' tirāziñ def' -i ihām için olması ve kelāmıñ āhirinde vuḳū' unuñ cevāzı Keşşāf' ın birçok yerlerinde maşraḥdır. İşte bu fırḳaya göre i' tirāz eṣnā' ı kelāmda yāḥud kelāmıñ āhirinde yāḥud iki kelām-ı muttaşıl yāḥud ğayr-ı muttaşıl beyinde i' rābdan maḥalli olmayan bir cümleyi yāḥud bir cümleden ekşeri ister. Def' -i ihām ister defe-i ihāmıñ ğayrı bir nükte için ityāndan 'ibāret olur. Şu hālde bu tefsire göre i' tirāz-ı tezyīle ve şuver-i tekmīliñ ba' zısına şāmil olur ki (o ba' zı da *ve mā māte minnā seyyidun fī firāsihi / ve lā ṭulle minnā ḥayṣu kāne ḳatīlun*) ḳavlinde olduğu gibi i' rābdan maḥalli olmayan bir cümle ile olan tekmīldir. Çünkü mıṣrā' -ı şānī mıṣrā' -ı evveliñ mefhūmundan mütevellid bir tevehhümü def' için tekmīldir. Çünkü bizden hiçbir seyyid yatağında ölmemiştir sözüyle ḳavmine ḳatliñ şumūluyla ḳavmi tavşif edince bu söz bunlarıñ meftūlen vefātı kendileriniñ 'acizden midir gibi bir şey'i ihām etmekle mıṣrā' şānī ile bu vehmi izāle eylemiştir. (Me'ālī) bizden hiçbir şānlı kimse döşeğinde ölmemiştir. Ve bizden maḳtūl olanlar nerde olursa olsun demleri heder edilmemiştir. Ḳātilinden intikām alınmıştır demektir. Ṭulle māzī meḥūl olup dem heder edilmek ya' nī ḳıṣṣāş u diyeti aranmamak demektir. Kāne fi' li tāmedir. (*fī eyyi mekānin ve fī eyyi ḳabīletin vecede*) demektir. [186] Bu ḳavmiñ ba' zısı da (ya' nī i' tirāzda nükteniñ ba'zen def' -i ihām olduğuna tecvīz edenleriñ (ikincisi) i' tirāziñ cümleñiñ ğayrı olmasına tecvīz ettiler. Bu hālde bunlara göre i' tirāz-ı kelāmıñ āhirinde değıl eṣnā' ı kelāmda yāḥud ma' nā muttaşıl olan iki kelām arasında ister def' -i ihām ister ğayrısı olsun bir nükteye binā' en bir cümleyi yāḥud cümleñiñ ğayrısına ityāndan 'ibāret olur. (cümleñiñ ğayrısı) ta' bīri bir cümleden ekşer

olan i' tirāzla müfred olan i' tirāzā şāmildir.

واما بغير ذلك كقوله تعالى الذين يحملون العرش ومن حوله يسبحون بحمد ربهم ويؤمنون به فإنه لو
اختصر لم يذكر يؤمنون به لأن إيمانهم لا ينكره من يثبتهم ، وحسن ذكره اظهار شرف الايمان
ترغيبا فيه. 306

*Ve immā bi-ğayri zālike ke-ğavlihi te'ālā ellezīne yağmilūne'l-'arşe ve men ħavlehu
yusebbihūne bi-ğamdi rabbihim ve yu'minūne bihi, fe-innehu lev uħtuşira lem yuzker ve
yu'minūne bihi li-enne ĩmānehum lā yunkiruhu men yuşbituhum ve ħusnu zikrihi izhāru
şerefi'l-ĩmāni terğiben.*

(*Ve immā bi-ğayri zālike*) kavli yukarıdaki (*immā bi'l-izāh ba'de'l-ibhām*) Kavline
ma' tūfdur. Ya'nī itnāb yā ibhāmdan soñra izāh ile yāğud söylenen şeylerle yāğud
bunlarıñ ğayrıyla olur. (*ellezīne yağmilūne'l-'arşe ve min ħavlihi tesbağūne bi-ğamdi
rabbihim ve yu'minūne bihi*) kavli-i şerīfi gibi ki (me'āl-i şerīfi): 'arş-ı ħaml eden
melā'ike muğarrabīn ve 'arşın eṭrāfında olan (kurūbiyyūn) ya'nī melā'ikenin eñ 'ālī
ṭabağası olanlar iyilerine hamd ile tesbīğ ederler. Ve rablerine ĩmān ederler demektir.
(Melā'ikenin 'arş-ı ħamlī) 'arşın eṭrāfında şufūfu) onlarıñ ħafz u tedbīrinden mecāz
(yāğud onlarıñ 'arş şāhibi olan vācibu'l-vücūd ħazretlerine ħurbundan kināyedir.
Muşannifiñ (fe-innehu) kavlindeki zāmīr-i şāna raci'dir. Ya'nī bu āyāt-i celīle ihtiyār
edilse bundaki itnāb terk edilse (ve yu'minūne bihi) kavli-i şerīfi zikr buyurulmayacaktı.
Çünkü onları işbāt ve taşdığ eden ümmet ve aşğāba onlarıñ ĩmānına münkir ve cāhil
değildir. Bu ħâlde ma'lūm olduğı için ĩmānlarına iğbāra ħācet yokdu. Fağat ve
yu'minūne bihi kavli-i şerīfinin zikrinin ħüsnü ĩmāna teşvīğ u terğīb için şeref-i ĩmāna
izhārdır.

³⁰⁶ Bunların dışındakilere gelince Allāhuteala'nın şu sözündeki gibidir: “Arş'ı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunanlar Rablerini hamd ile teşbih ederler. Ona iman ederler.” Burada kısaltma yapılmış olsaydı “ona iman ederler” kısmı zikredilmezdi. Çünkü onların imanı onları tasdik edenlerce inkâr edilmez. Onun güzel olan zikri imanın şerefini terğīb etmektir.

واعلم انه قد يوصف الكلام بالإيجاز والاطناب باعتبار كثرة حروفه وقلتها بالنسبة الى كلام آخر مساو له في اصل المعنى ؛ كقوله :يصد عن الدنيا اذا عَنَّ سؤدد. وقوله ولست بنظار الى جانب الغنى إذا كانت العُلياء في جانب الفقر ويقرب منه قوله تعالى لا يسأل عما يفعل وهم يسئلون وقول الحماسي وننكر ان شئنا على الناس قولهم ولا ينكرون القول حين نقول³⁰⁷

Ve'lem ennehu qad yuṣafu 'l-kelāmu bi' l-īcāzi ve' l-iṭnābi bi-i' tibāri keṣreti ḥurūfihī ve kīlletihā bi' n-nisbeti ilā kelāmin āḥar musāvin lehu fī aṣli' l-ma' nā ke-ḳavlihi yeṣuddu 'ani' d-dunyā izā 'anne sū' dedun. Ve ḳavlulu ve lestu bi-nazzārin ilā cānibi' l-ḡinā / izā kānet el-'alyā' u fī cānibi' l-faḳri ve yaḳrubu minhu ḳavlulu te'ālā (lā yus' elu 'ammā yef' alu ve hum yus' elūne ve ḳavlu' l-ḥamasī ve nunkiru in ṣi' nā 'ala' n-nāsi ḳavlehum ve lā yunkirūne ḥīne neḳūlu.

Bil ki ba'zen kelām aṣl-ı ma' nāda kendisine müsāvī olan başka bir kelāma nisbetle ḥarfleriniñ çokluğu ve azlığı i' tibāriyla īcāz ve iṭnāb ile vaşflanır. Yeṣuddu 'ani' d-dunyā izā 'anne sūdedun ḳavli gibi mıṣrā' -ı te'nīsī şöyledir. (ve lev berezte fī ziyyi 'azrā' e nāhidun) yeṣuddu bāb-ı ṣānīden i' rāz ma' nāsınadır. Fā' ili memdūḥuna rāci' zamīrdır. ('anne) bāb-ı ṣānīden [187] māzi-i mezā' ifdir. 'Āriṣ u zāhir olmak ma' nāsınadır. (Suded) mecd ü şeref ma' nāsına isimdir. (zī) hey'et ve ḳiyāfet demektir. ('azrā') zeyiñ muāf ileyhidir. Bekāreti bāḳī bulunan kız demektir. (Me'ālī) mecd ü şeref zūhūrunda ya' nī mūceb-i memdūiyet olacak bir ḥālīñ ḥudūşunda dünyādan, lezā' izinden i' rāz eder. Ve lev ki dünyā memesi yükselmiş ḥasnā' kız şūretinde zāhir olsa bile iltifāt etmez demektir. Şimdi nefsin en ziyāde raḡbet ettiḡi memeleri yükselen kızdān kendini imsāk eden zātīñ onun bi-tarıḳi' l-evleviyye imsāk ve i'tirāz-ı müfīd olan bu beytte īḡāl şūretiyle iṭnāb vardır. Faḳaṭ aṣl-ı ma' nāca metindeki mıṣrā' a müsāvī olan (ve leste bi-meyyālīn ilā cānibi' l-ḡinā) (izā kāneti' l-'ulyā' u fī cānibi' l-faḳri) ḳavline nisbetle mūcezdır. Çünkü orada bu ma' nā (yeṣiddu 'ani' d-dunyā izā 'an sūdūd) mıṣrā' ıyla ifāde edilmiştir. Bu

³⁰⁷ Bil ki bazen kelāmın asıl anlamında kendisine denk olan başka bir kelāma nisbetle harflerinin çokluğu ve azlığı itibarıyla i'caz ve itnabla vasıflanır. Şu sözündeki gibi: Şereften yoksun olanlar dünyadan el etek çekerler.” Ve şu sözündeki gibi, “ Üstünlük fakirliğin yanında olduğunda, zenginlik tarafına bakan değilim.” ve Allahuteala'nın şu sözü de buna yakındır:” Dilersek onların insanlara karşı olan sözlerini inkâr ederiz. Ancak biz bir şey söyledığımızda onlar inkâr edemezler.”

beytin üstü şöyledir. (*ve innī le-şabbārin ‘alā mā yenūbunī/ ve ḥasbuke enne’l-İllāhe eşnā ‘ale’ş-şabri*) (me’ālī) bana işābet eden nevā’ib ve şedā’ide çok şabırım cenāb-ı ḥaḫḫ şabri senā’ etmiştir. Sebeb-i taḥammülü beyān ḥuṣūşunda bu saña kāfīdir. Rūteb-i ‘āliye faḫr cānibinde ya‘nī ‘adem-i rāḫat ve ‘adem-i lezā’izde olunca şervet ve rāḫat tarafına pek çok meyl etmem demektir. Şimdi (ve leste bi-meyyālin...) beyti (yeşiddu) mışra‘ına nisbetle keşret-i ḥurūfundan dolayı itnāb olur. Lā yes’elu ‘ammā yef’alu ve hum yes’elūne ḫavl-i şerifi ve ḥamāsiniñ *ve nenkurāni şī’nā ‘ale’n-nās ḫavluhum / ve lā yenkirūne’l-ḫavle ḥīne neḫūl* ḫavli bu ḫabile ḫarīb olur. (Çünkü āyette icāz beytte itnāb vārid āyet-i celileniñ nazmı her bir fi’le şāmil, beyt ise ḫavl-i muḫtaş olmakla āyet ile beyt (‘umūm-ı muḫābaḫaya) nazaran aşıl ma‘nāda mütesāvī olmadıkları için muşannif ‘aleyhi li’r-raḫme ḫazretleri (ve yaḫrubu) buyurdular. (‘umūm muḫābıkı) ta’bīrimiz beytin de taḫriḫu’l-luzūm ef’āle şumūlünü anlatmak içindir. (Me’ālī) biz istersek ḫalḫiñ sözünü reddederiz. Biz söylediğimiz vaḫitte onlar sözümüzü reddetmezler demektir. (Bin üç yüz elli sene-i hicriyesi cumādi’l-ūlāsımın onsekizinci pencşenbe günü ‘avn-i ilāhī ve lūḫfū rabbānī ile ‘ilm-i me’āniyi itmāma muvaffaḫ oldum. Beyān ve bedi‘-i itmāmi da lūḫf-i ilāhisinden istid‘ā ettim.

[188]

الفن الثاني علم البيان

وهو علم يعرف به ايراد المعنى الواحد بطرق مختلفة في وضوح الدلالة عليه.³⁰⁸

el-fennu’ş-şānī ‘ilmu’l-beyān

Huva ‘ilmun yu‘refu bihi irādu’l-ma‘nā’l-vāḫidi bi-ḫuruḫin muḫtelifetin fī vuḫūḫi’d-delāleti ‘aleyhi.

Fennu’ş-şānī ‘ilm-i beyāna dā’irdir. (beyāna) bedi‘ den evvel zikri nefsi belāḡatda beyāna ihtiyāc olmasından ileridir. Çünkü ta’ḫīd ma‘nevīden ihtirāz belāḡatıñ mefhūmunda me’ḫūzdur. Ta’ḫīd-i ma‘nevīden ihtirāz ise ‘arabu ‘urebādan mā‘adāsı için ancaḫ ‘ilm-i beyān ile müyesser olur. (*el-fennu’ş-şānī ‘ilmu’l-beyān*) ḫavlindeki (‘ilm) den yā

³⁰⁸ İkinci ilim beyān ilmidir. Tek bir anlamkın farklı yollarla delaletin açıklığı için ortaya koyulmasıdır.

meleke yāhūd kavā'id murād olunursa 'ilm-e rāci' olan zamiri istiḥdāma ḥaml etmek lāzımdır. 'ilm-i beyān bir meleke ya'nī kendisinde muḳtezā-yı ḥāle ri'āyet olunan kelāmıñ delālet ettiği her bir ma'nā-yı vāhidi o ma'nāya delāletiñ vuḍūḥunda muḳtelif ṭuruḳ ile irādı ma'rifeti iḥrāc içindir. (meşelen ma'nā-yı vāhidi leys, esed, ğazanfer, ḥāriş gibi elfāz müterādife ile ta'bīre iḳtidār melekesi ('ilm-i beyāndan) ḥāricdir. (el-ma'nā'l-vāhid) kavlindeki lām istiğrāk-ı urfiye maḥmūldür. (İstiğrāk-ı ḥaḳīḳiye ḥaml edilemez. Çünkü mümkün değil. Ya'nī mütেকellimiñ ḳaşd ve irādesi taḥtında dāḥil olan her bir ma'nā demek olur. Şu ḥālde bu meleke kendisi için ḥāşıl olmayan bir kimise (Zeydun cevādun) sözümüzün ma'nāsı (Zeydun keşīru'r-remād) ve (Zeydun mehzūlu'l-faşīl) gibi muḳtelif ṭuruḳ ile irādı bilse mütেকellimin ḳaşd ve irādesi taḥtında dāḥil olan her bir ma'nā-yı muḳtelif ṭuruḳ ile irādı bilmedikçe mücerred bu sözüñ ma'nāsı ma'rifetle 'ilm-i beyāna 'alim sayılmaz. Ta'rifindeki ṭuruḳ ile de murād (terākībdir) (emāme ṭibī) şöyle temşil ediyor. (Zeydun cevādun) sözümüzün ma'nāsını uşūl-i şelşeye göre irādına murād ettiğimizde ṭuruḳ-ı teşbihe göre göre (Zeydun ke'l-baḥri fi's-seḥā') (Zeydun ke'l-baḥri) (Zeydun baḥrun) ṭuruḳ-ı isti'āreye [189] göre (ra'eytu baḥren fi'd-dāri) (Lecceṭu Zeydin keşuret) (Lecceṭu Zeydin meşelen ṭumme emvācuḥā) ṭuruḳ-ı kināyeye göre (Zeydun muzāf) (Zeydun keşīrun eḍyāfuhu) (Zeydun keşīrun remāduhu) (enne'r-remāde keşuret fī sāḥati Zeydin) (enne'l-cevve fī ḳubbetin ḍarabtu 'alā Zeydin) enne Zeyden muşavverun mine'l-cūdi) diyebilir. Bu söylediklerimizle 'ilm-i beyāniñ bir şey'e bir ma'nāya işbātta mübālağa i'tibārına rāci' olduğu zāhir oluyor. Şimdi her bir delālet vuḍūḥ u ḥafaya ḳā'il olmadığından delāletiñ taḳsīmine işāret ve burada maḳşūduñ hangi delālet olduğunu ta'yin için muşannif-i teşvīgi buyuruyor.

ودلالة اللفظ اما على تمام ما وضع له ، او على جزئه ، او على خارج منه . وتسمى الاولى وضعية ، وكل من الاخيرتين عقلية. وتختص الاولى بالمطابقة ، والثانية بالتضمن ، والثالثة بالالتزام . وشرطه اللزوم الذهني ولو لا اعتقاد المخاطب بعرف عام او غيره.³⁰⁹

³⁰⁹ Lafzın delaleti konulan anlamın tamamına delalet edebileceği gibi bir bölümüne veya ondan başka bir şeye de delalet edebilir. İlki vad'iyye olarak isimlendirilir. Diğer ikisi de 'akliyye'dir. İlki mutabakata,

Ve delāletu'l-lafzi immā 'alā tamāmi mā vuđi'a lehu ev 'alā cuz 'ihi ev 'alā hāricin minhu ve tusemmā el-ūlā vađ' iyyeten ve kullun mine'l-aḥireteyni 'aqliyyeten ve teḥteşsu'l-ūlā bi'l-muṭābaḳati ve 's-şāniyetu bi't-teđammuni ve 's-şālişetu bi'l-iltizāmi. Ve şarṭuhu el-luzūmu 'z-zihni ve lev li 'tiḳādi'l-muḥāṭabi bi-'urfın 'āmmın ev ğayrihi.

Muşannif delāletiniñ taḳsımına (ve delāletu'l-lafzi) ḳavliyle işāret etmiş oluyor. Çünkü lafzıñ delāleti ta'birinde lafzıñ ğayrısınıñda delāleti anlaşılıyor. (Şimdi biz azıcık tafşil edelim): Delālet (Kevnu's-şey'i baḥişun yelzumu mine'l-'ilmi bihi'l-'ilmi şey'un aḥar) bir şey'i bilmekten ya'nı o şey'in hālını bilmekten diğeri şey'i bilmek lāzım gelir. Ḥayşiyet mulābis bir şey'in olmasından 'ibārettir. Meşelen delālet ve şa'yede lafzıñ o ma'nāya vaz'ını bilmek gibi ki evvelkisine dāl ikincisine medlül denir. Dāl olan şey eğer lafz ise delālet-i lafziyedir. Lafz değılse ğayr-ı lafziyedir. Ḥuṭuṭ, 'uḳūd, naşb, işāratin delāleti ve li-terki mu'terine ve ḥāniñ nāra delāleti gibi şimdi muşannif lafzıñ delāleti demekle delālet-i ğayr-ı lafziyeden ihtirāz etmiş oluyor. Faḳat delālet-i ṭabi' iye ile delālet-i 'aqliyyeden ihtirāz için lafzı (vađ'a) ḳavliyle taḳyid lāzım idi. Çünkü lafzıñ delāletinde o vaz'ın medḥali olur yāḥud olmaz. Vaz'ın medḥali bulunan kısma vaz' iye denilmiştir ki muṭābaḳat teğammuün, iltizāma munḳasım olan da budur. (Delālette vaz'ın medḥali olmayan da ṭab'ın muḳtezāsına göre olursa delālet ṭabi' idir. (aḥ) lafzınıñ vec'i delāleti gibi çünkü vec' kendisine 'arız olduğı vaḳitte (aḥ) sözüyle telaffuzu iḳtizā eder. Böyle olmazsa delālet-i 'aqliyye illā varā'e cidārdan mesmū' olan lafzıñ vücūduna delāleti gibi (varā'e cidārdan diyoruz) : Çünkü müşāhid olan lafzıñ vücūdu lafzıñ delāletine değıl ḥüsnü başarla ma'mūldur. Burada maḳşūd olan vaz'ın daḥli bulunan delālet-i lafziyedir. Çünkü ṭabāyi'-i ifhāmiñ ihtilāfiyla delālet-i ṭabi' iye ve 'aqliye ihtilāf ettiğinden bunlar mażbūṭ değıldir. Muşannife delālet-i lafziyeyi vaz' iye ile taḳyid lāzım iken delāletiniñ taḳsımını beyāndaki sevḳi kelāmı bu ḳaydı iş'ar ettiğine ve binā'en

---

ikincisi tazammuna, üçüncüsü de iltizama sınırlanır. Şartı zihni gerekliliktir. Muhatap kurallara veya başka şeye inansa da zikredilen gerçeklik değışmez.

‘aleyh delâlet-i lafziye ile vaz’ iye murâd edildiği vâğıh olduğuna binâ’ en terk etmiştir. Delâlet-i lafziyye-i vaz’ iye fehm-i’l-ma’ nâ mine’l-lafzi ‘ inde itlâkıhi bi’n-nisbeti ilâ men huva ‘ âlimun bi’l-vađ’ i: vaz’ ı bilene nisbetle lafzıñ itlâkı ‘ indinde lahzîden ma’ nâya fehmden ‘ ibâretidir diye ta’ rif ediyorlar. (vaz’ ile) tağammun ve iltizâm hâric olmasın diye lafza o ma’ nâya değil belki o lafzıñ fi’l-cümle vaz’ ına murâd ediyorlar. (Şimdi muşannif diyor ki (lafzıñ delâleti: yâ vađ’ olunduğu ma’ nânıñ tamâmınadır insân lafzıñıñ hayvân-ı nâtıķ ma’ nâsına delâleti gibi yâhud cüz’ ünedir. (İnsân lafzıñıñ hayvâna yâhud nâtıķa delâleti gibi) yâhud vaz’ olunduğu ma’ nâdan hâricedir. (İnsân lafzıñıñ đahike delâleti gibi evvelkisine ya’ nî lafzıñ vaz’ olunduğu ma’ nânıñ temâmına delâletine (vaz’ iyye) denilir. Çünkü vâğı’ -ı lafzı mevđü’ -ı lehinin temâmına delâlet için vaz’ etmiştir. Şu hâlde bu delâlet vaz’ a mensûb bir delâlet olduğundan (vaz’ iye) denilmiştir. (soñuncularıñ) her birerlerine ki cüz’ üne ve hârice delâletine (‘ aklıyye) denilir. Çünkü lafzıñ cüz’ ü ma’ nâya ve ma’ nâdan hâricine delâleti ancak aklıñ hükümü cihetinden oluyor. ‘ Akl zihinde gelen huşûlü cüz’ üñ huşûlüne istilzâm eder. Melzûmuñ huşûlü lâzımıñ huşûlüne müstelzim olur diye hüküm etmekle bu delâlet vücûda geliyor. Mantık ‘ ulemâsı bunların üçünde de vaz’ ıñ dağlı olmasına binâ’ en üçüne de vaz’ iye diyor. Onlar delâle-i ‘ aklıyyeyi demin söylediklerimiz gibi vaz’ iye ve tabî’ iye muķâbili olana tağşîş ediyorlar. (iltizâmıñ şartı) [190] lüzûm-ı zihni lüzûm-ı hârici şart değildir, bulunsa da olur bulunmasa da ammâ lüzûm-ı zihni şarttır. (lüzûm-ı zihni) lafzıñ vaz’ olduğunu ma’ nânıñ zihinde huşûlünden ma’ nâ-yı hâriciniñ zihinde huşûlü lâzım gelir hayşiyette olmasıdır. (bu lüzûmda yâ fevrî olur (ya’ ni melzûmuñ zihninde huşûlünüñ fevrinde olur (yâhud ķarâ’ in ve emmâ râtibde te’ emmülden soñra olur ki (lüzûm-ı ğayr-ı beyyin)dir. Meşelâ (ra’eynâ’l-ğayşe) sözümüzde ra’ y ķarînesiyle (nâ’ nıñ lüzûmu gibi) burada lüzûm ile mantıķiyyün ‘ indinde mu’ teber olan (lüzûm-ı beyyin) murâd değildir (lüzûm-ı beyyin) musemmâyı ya’ ni medlül-ı muķâbakayı zihinde te’ aķķül-ı taşavvurdan medlül-i ilzâmiyi te’ aķķülün aşlen infikâk etmemesinden ‘ ibârettir. Eğer bu lüzûm beyyin murâd edilse me’ anî mecâzât ve kinâyâtıñ çoğunuñ ki cezâ’ ile ma’ nâ-yı eħaşca lâzım beyyiniñ mâ ‘ adâsınıñ medlülât-ı ilzâmiye olmaması iķtizâ eder ve delâlet iltizâmında vücûh ile ihtilâf

huşûle gelmez. Çünkü lüzümüñ ma‘nâsı ‘adem-i infikāk olunca bu ma‘nâca her bir lâzım melzūmdan infikāk etmez. Şu hâlde levâzımıñ her birerleri vuđūh u hafâda diğetine müsâvî olur. (Meşelâ bir şey için melzūmdan munfek olma ma‘nâsına iki üç lâzım olsa bunların her birerleri diğetine müsâvî olur. Delâlet-i iltizâmda vuđūh u hafâ’ hâşıl olmaz. (Muşannif) lüzüm-ı zihni ile mantıkiyyün ‘indinde mu‘teber olan ma‘nâ-yı ehaşşa lüzüm-ı beyyin murâd olmadığına (*ve lev li‘tikâdi’l-muḥâṭab ya‘rifu ev ğayruhu*) kavliyle işâret ediyor. Ya‘nî isterse o lüzüm ‘urf-i ‘âm sebebiyle vâkı‘da ma‘nâ-yı mevzû ile ma‘nâ-yı lâzımı arasında mülâzeme olmasa bile muḥâṭabıñ i‘tikâdınıñ işbât ettiği bir şey olsun yâhud ‘urfuñ ğayrı ya‘nî şer‘ u işlâhât-ı ‘ilmiyye gibi ‘urf-ı hâş sebebiyle bir şey olsun meşelen ‘urf-ı ‘âma göre ra‘eynâ el-ğayşe sözümden ğayşıñ lâzımı olan nebâta zihniñ intikâli gibi ki bu lüzüm-ı ‘aklî değildir çünkü nebât ‘aqlen ğayş-ı lâzım değildir faḫat ‘urf-i ‘âm sebebiyle i‘tikâden lâzımdır. ‘Urf-i hâşşa göre bu kelimenin i‘râbdan maḫalli yoktur sözümden o kelimenin mebniyyâtdan olmasına zihniñ intikâli gibi

والايراد المذكور لا يتأتى بالوضعية ؛ لأن السامع إن كان عالما بوضع الالفاظ لم يكن بعضها اوضح ، والا لم يكن كل واحد منها دالا عليه . ويتأتى بالعقلية لجواز أن تختلف مراتب اللزوم في الوضوح.

310

Ve’l-îrâdu’l-mezkûr lâ yete’ettâ bi’l-vađ’iyyeti li-enne’s-sâmi’e in kâne ‘âlimen bi-vađ’i’l-elfâzi lem yekun ba‘duh evḫaha ve illâ lem yekun kullu vâḫidin dâllen ‘aleyhi ve yete’ettâ bi’l-‘akliyyeti li-cevâzi en teḫtelife merâtibu’l-luzûmi fi’l-vuđūhi.

‘ilm-i beyânı ta‘rifde zıkr olunan îrâd ya‘nî vuđūhda muḫtelif ṭuruḫ ile ma‘nâ-yı vâcidi îrâd (važ‘iyye) ya‘nî delâlet-i muṭabaḫa ile hâşıl olmaz. Çünkü sâmi‘ o ma‘nâya elfâzıñ važ‘ına eğer ‘âlim ise ba‘zısı ba‘zısından evḫah olmaz meşelâ (esedi) anlatmak için

³¹⁰ Çünkü dinleyen kişi lafızlar ortaya koyan bir âlim olsa bile bazıları daha açıl olmaz ya da her biri bir anlama delalet etmez, bu anlam sadece ‘akliyye ile getirilir. Burada açıklıkta gereklilik mertebelerinin farklılık göstermesi uygun olur.

(ğazanfer), (leys), (hāriş) gibi muhtelif ibārelerle bunların cemī'iniñ vaż'ına 'ālim olan sāmi'e irād etmiş olsa vuḍūḥda müttecid ṭuruḵ ile ma'nāyı irād etmiş olur. Ba'zısı ba'zısından evḍaḥ olmaz. Eğer sāmi' vaż'-ı elfāza 'ālim değilse o elfāzıñ cemī'-i o ma'nāya delālet etmiş olmaz. Çünkü sāmi' vaż'ına 'ālim değildir. Sāmi'in anlaması vaż'ı bilmesine mütevaḵḵıfdir. Meşelen (*cedduhu yuṣbiḥu'l-verd*) filāniñ yanağı ḥamrat ve reyḥānda verde müşābihdir dediğimiz vaḳitte sāmi' eğer bu sözdeki müfredātı ya'nī 'alā'l-infirād (ḥaddī), (verdi) biliyor. Bu müfredātıñ terkībinden vaż'ı nev'ī ile ḥāşıl olan hey'et-i terkībeyi biliyorsa bu ma'nāyı ya'nī (ḥaddī verde teşbihi) muṭābaḳat ṭariḳiyle evḍaḥ yāḥud aḥfāya delālet olarak edā' eder. Başka bir kelāmiñ olması mümteni' olur. Çünkü (*ḥadduhu yuṣbiḥu'l-verd*) sözündeki lafızlarıñ her birerlerine (vecne) ve (zehr) gibi murādifi ikāme olursa sāmi' bu murādifleriñ bu ma'nāya vaż'ına biliyorsa fehminde tefāvut olmaz. Çünkü ikinci kelāmdan fehmi evvelki kelāmdan fehmi gibi olur. Vuḍūḥ u ḥafnda tefāvut olmaz eğer sāmi' murādifleriñ [191] vaż'ını bilmiyorsa o vaḳt vuḍūḥ u ḥafā' şöyle dursun hiç anlamaz. (Muşannif) selb-i cüz'ī ṭariḳiyle (*lem yekun kulle vāḥidin*) diyor. (*lem yekun vāḥidun minhā dāllen*) demiyor. Çünkü ('ālimun yūḍa'u'l-elfāz) kavlimiziñ ma'nāsı: sāmi' her bir lafzıñ vaż'ına 'ālim demektir ki bu söz (icāb-ı külli) olmuş olur. Bunuñ (dāllen) kavliyle işāret edilen naḳīzi (selebe cüz'ī olur (*lem yekun 'ālimen bi-vaḍ'ı kulli lafzin*) demek olur ki bu da (lem yekun kulle insānin) gibi olur. Ya'nī buradaki (külli) kelimesi cümle-i efrāddan ḥükmü nefyi ifāde eder. (selebe cüz'ī ise) selebe külli) den e'amdır. Ya'nī sāmi'in hiçbir lafzın vaż'ına bilmemesiyle (ba'zısının vaż'ını bilip ba'zısının bilmemesinden e'amdır.) Hiçbir lafzıñ vaż'ını bilmediğine göre hiçbir lafz dāl olmaz. Ba'zılarının vaż'ını bilip ba'zılarının bilmediğine göre elfāzıñ delāletine muḥtemel olmak üzere elfāzıñ hiç biri mecmū'una göre ba'zı elfāzıñ delāletine muḥtemel olmak üzere elfāzıñ hiç biri dāl olmamış olur. (ḥülāşa) (*lem yekun 'ālimen bi-vaḍ'ı kulli lafzin*) naḳīzine ba'zısının olmadığı ḥālde ba'zı elfāzıñ delāleti lāzım olur. Ḥālbuki küllü cüz'üñ intifāsıyla müntefī olduğu gibi ba'zı elfāzıñ delāletiniñ intifāsıyla da müntefī olur. (Faḳat ma'nā-yı vāḥidi ṭuruḵ-ı muḥtelife ile irād-ı merātib-i lüzümüñ vuḍūḥda muhtelif olması cā'iz olduğu için ('aḳīle) ya'nī delālet-i

taẓammun-ı iltizām ile hāşıl olur.) Ya‘nî taẓammunda uhrānîñ (külle) lüzūmunuñ iltizāmında levāzımıñ melzūma mertebelerinin vuđūhda muhtelif olması ca’izdir. Hattā (bu) iltizāmda zāhirdir. (Çünkü bir şey için ba‘zısı ba‘zısından akrab ve kılllet-i sâ’îden dolayı o şey’e intikāl cihetinden esra‘ levāzım-ı müte‘addede olması câ’izdir. Şu hâlde vuđūh u hafā’ i‘tibārıyla melzūma delâleti muhtelif olan şu levāzıma mevzū‘u elfāz ile melzūmu tediye mümkün olabilir. Meşelen (Keşuret dayfāni) (keşuret ihrāk haṭab (keşuret remād) levāzım-ı müteaddidedir. (Keşuret remāddan) keşuret ihrāku haṭabihi) bundan da (keşuret ṭabā’iḥi) bundan da (keşuret ekluhu ya) bundan da (kr-eşuret dayfāna) bundan da maḫşūd olan (cūda) intikāl olunur. (cubnun kelbedeni) (keşuret ḍarbuhu) bundan da (gelenleriñ çokluğuna) bundan da (ziyāfetiñ çokluğuna) bundan da maḫşūd olan (cūda) intikāl olunur. (hezāl faşıl) den (müsāfir için faşılıñ iyyāsını boğazladığına) bundan da maḫşūd olan (cūda) intikāl olunur. Fakaṭ merātib-i lüzūmuñ taẓammunda vuđūh u hafā’ cihetinden ihtilāfi ğayr-ı zāhir olduğundan şöyle añladalım. Meşelā cism gibi bir ma‘nānıñ hayvān gibi bir şey’in ma‘nāsınıñ cüz’ü ve insān gibi diğeri bir şey’in cüz’ünüñ cüz’ünü karz edelim. (Şimdi meşelen hayvānıñ cisme delâleti insānıñ delâletinden daha vazıhdır. Çünkü hayvānıñ haḫıḳati (irādesiyle müteḥarrık cism-i nāmı iḫsās) olduğu için cism-i hayvāndan cüzdür. Fakaṭ insānıñ cisme delâleti hayvān vāsıtasıyla. Çünkü hayvān mefhūmu insāndan cüzdür. Cism ise hayvāndan cüzdür. Şu hâlde cism-i hayvāna nisbetle cüz’ü insāna nisbetle cüz’üñ cüz’ü olmuş olur. (Kezā cidārıñ turāba delâleti beytiñ turāba delâletinden vāđıhdır, çünkü turāb [192] cidārdan cüzdür. Turāb ile cidār ise beytten cüzdür. Li-turābin eczā’un beytinden bir ḫayr olmuş olur. Şu hâlde cidārıñ turāba delâleti beytin delâletinden vāđıḫ olur.

ثم اللفظ المراد به لازم ما وضع له ان قامت قرينة على عدم ارادته فمجاز ، والا فكناية. ³¹¹

summe’l-lafzu’l-murādu bihi lāzimu mā vuği‘a lehu in ḫāmet ḫarīnetun ‘alā ‘adem-i

³¹¹ Sonra istenen lafız konulduğu anlamın gerekliliğiyledir ve onu istemediğine dair bir karine varsa işte o zaman mecazdır. O değilse kinayedir.

irādetihi fe-mecāzun ve illā fe-kināyetun.

(şumme) kelimesi bir kelāmdan bir kelāma intikāl için kullanılmıştır. Aşağıdaki (temme minhu) da böyledir. Ya‘ nī lafzıñ važ‘ olunduğu ma‘ nā-yı muṭābıķınıñ lāzımı murād olan lafzda mā vaḍa‘ a lehuya murād olmadığına ḳarīne delālet ederse o lafz mecāzdır. Böyle bir ḳarīne olmazsa kināyedir. Muşannife göre gerek mecāz gerek kināyede melzūmdan lāzıma intikāl şartdır. Mecāz ile kināyeniñ farkı kināyede mevzū‘ lehuya irādeniñ cā’iz mecāzda ca’iz olmamasındadır. Sekkāķi’ye göre kināyede intikāl lāzımdan melzūmedir.

وقدم عليها ، لأن معناه كجزء معناها ³¹²

Ve ḳuddime ‘aleyhā li-enne ma‘ nāhu ke-cuz’i ma‘ nāhā.

Gerek taḳsım gerek baḫşde mecāz kināyeye taḳdīm olunuyor. Çünkü mecāziñ ma‘ nāsı kināyeniñ ma‘ nāsınıñ cüz’ü gibidir. Çünkü mecāziñ ma‘ nāsı yalnız lāzımdır. Çünkü melzūmuñ murād olmadığına delālet eden ḳarīne vardır. Faḳaṭ kināyeniñ ma‘ nāsı lāzımıñ ve melzūmuñ mecmū‘u olması cā’izdir. Muşannif-i cüz’i gibi ta‘ birini kullanıyor çünkü ḫaḳıķate cüz’i olmadığı meydāndadır. Çünkü kināyeniñ ma‘ nāsı lāzım ve melzūmuñ mecmū‘u değildir. Belki kināyeniñ ma‘ nāsı melzūmu irādeniñ cevazıyla beraber ancak mā vaḍa‘ a lehin lāzımıdır.

ثم منه ، ما بينى على التشبيه ، فتعين التعرض له ، فانحصر المقصود في الثلاثة. ³¹³

*şumme minhu mā yubtenā ‘alā’t-teşbihi fe-te‘ ayyene’t-te‘ arruḍu lehu fe’nḫaşara’l-
maḳşūdu fi’s-şelāseti.*

Mecāziñ ba‘ zısı teşbih üzerine mebni olduğundan mecāz ve kināyeye te‘ arruḍ edildiği gibi mecāzdan evvel teşbihe te‘ arruḍ ya‘ nī teşbihi ta‘ rīf te‘ ayyun etmekle ‘ilm-i

³¹² Anlamın bir parçası olarak mecaz kinayeye göre önceliklidir.

³¹³ Mecazın bazıları teşbih üzerine mebni olduğundan mecaz ve kinayeye taarruz edilir. Böylece beyân ilminin (mecāz, kināye ve teşbih olmak üzere) üç maksudu vardır.

beyāndan maḫṣūd üç kısma, teşbīh, mecāza, kināyeye munḫaşır oldu.

التشبيه

et-Teşbīh

et-teşbīh: (bu) isti‘āra kendisine binā’ edilen teşbih-i iştīlāhī bābıdır.

التشبيه الدلالة على مشاركة لامر في معنى.³¹⁴

et-teşbīhu ed-delāletu ‘alā muşāreketi li-emrin fī ma‘nā.

Buradaki teşbih ile muḫlaḫan teşbih ya‘nī iştīlāhī ve ğayrısına mütenāvil olan teşbih-i lügavī murāddır ki ‘alā vechi’l-isti‘āre ya‘nī rü’yet-i esedden yirmi gibi bi’l-fi’l isti‘āre şūretiyle olandan yāḫud *Zeydun ke’l-esedi* gibi isti‘āre kendisi üzerine binā’ edilir. Bir vech üzere olmakn yāḫud başka şūretle ki laḫaytu min zeydin eseden gibi şuver-i tecrīdīñ ba‘zısında olan teşbih zımnī şūretiyle olmakdsn a‘meddir. Onun için zamīr ile ityān etmedi çünkü zamīr ile getirse teşbih-i mezkūra rāci‘ olacaktı ḫālbuki o eḫaş bu a‘meddir. Ol ki teşbīhdeki lām ‘ahd-i ḫāricī’ içindir. İkincisindeki ḫissi içindir. el-ma‘ rife izā u‘īdet ma‘rifetehu kānet ‘aynu’l-evveli ḫā‘idesi külli deĝil belki ekşerīdir. Şu ḫālede izḫārī ezmār gibi olmaz. Ya‘nī luĝatu teşbih bir emrin diĝer bir emre bir ma‘nāda muşāreketine delālettir. Muşannifiñ ed-delāletu ḫavliyle mütekellimin şıfatı olan delālet-i murāddır. Lafzıñ şıfatı olan delālet murād deĝildir. Çünkü lafzıñ şıfatı olan delāleti teşbihe ḫaml-i şaḫīḫ olmaz çünkü teşbīh mütekellimin fi‘lidir.³¹⁵

³¹⁴ Teşbih: bir şeyin anlamsal açıdan başka şeyle olan ortaklığıdır.

³¹⁵ Yazma eser sondan eksik olduğu için burada sona ermektedir. Sayfa olarak eksik deĝildir müstensih tarafından eksik bırakılmıştır.

4.3. AÇIKLAMALI ÖZEL ADLAR SÖZLÜĞÜ

4.3.1. Açıklamalı Yazar Adları Sözlüğü

‘Abdullâh b. Tâhir

Ebu'l-Abbâs Abdullâh b. Tâhir b. el-Hüseyin (ö. 230/844). Abbâsîler devrinin önemli devlet adamı ve kumandanlarından (Yıldız, 1998, s.137-138).

Avf b. Muhallim

Ebu'l-Munhâl ‘Avf b. Muhallim el-Huzâ‘î (d. h.136/753-öl.220/835). Suriye'nin kuzeyinde, Re'su'l-‘Ayn beldesinde doğmuştur. Huzâ‘a kabilesine mensuptur. Medih, gazel ve fahr türü şiirleriyle tanınmaktadır. Şarap kasideleriyle ün yapmıştır ([https://ar.%D8%B9%D9%88%D9%81_%D8%A8%D9%86_%D9%85%D8%AD%D9%84%D9%85_%D8%A7%D9%84%D8%AE%D8%B2%D8%A7%D8%B9%D9%8A,](https://ar.%D8%B9%D9%88%D9%81_%D8%A8%D9%86_%D9%85%D8%AD%D9%84%D9%85_%D8%A7%D9%84%D8%AE%D8%B2%D8%A7%D8%B9%D9%8A,%) e.t. 10.03.2022).

Beyzâvî

Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286) Şîraz kâdılkudâtlığı yaptığı için “Kâdî” ve “Kâdılkudât” diye de tanınır. İslâmî ilimlerin hemen hepsine dair birçok eser telif ederek “allâme” unvanını kazanan Beyzâvî'nin güçlü bir ilmî şahsiyeti vardır. Hayatından bahseden müellifler onun ileri derecede ilmî kabiliyete ve geniş bir kültüre sahip olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Daha çok tefsir, kelâm, fıkıh ve usûl-i fıkıh sahasında meşhur olmuştur. Beyzâvî'nin günümüze kadar gelen eserleri daha çok tefsir, kelâm, fıkıh, usûl-i fıkıh ve gramere dairdir (Yavuz, 1992, s.100-103).

Cerîr b. Atiyye b. el-Hatafâ (Huzeyfe) et-Temîmî (ö. 110/728 [?]) Emevîler devrinde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şairinden biridir. Cerîr'in öfkeli anlarında söylediği şiirlerin en başarılı şiirleri olduğu nakledilir. Emevîler devrinin diğer büyük şairleriyle mukayese edildiğinde Cerîr'in hiciv ve mersiyede, Farazdak'ın fahr ve gazelde, Ahtal'ın

da mersiye ve içki tasvirinde daha başarılı oldukları görülür. Farazdak şiirlerinde kendini yüceltir, hasmını yererdi. Cerîr ise hasmının kusurlarını bir bir sayar, kusur bulamazsa icat ve isnat ederdi. Zâlim lakabıyla ünlü Emevî vâlisi Haccâc b. Yûsuf es-Sekâfî'ye methiyeler sunmuştur (Tüccar, 1993, s. 412-413).

İmâm Râzî

Ebû Abdillâh (Ebu'l-Fazl) Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210) Kelâm, felsefe, tefsir ve usûl-i fıkıh alanlarına dair çalışmalarıyla tanınan Eş'arî âlimidir. Dinî ilimler içinde Râzî'nin daha çok temayüz ettiği alanlar tefsir ve kelâm ilimleridir. Tefsirinde dirâyet metodunu başarıyla uygulamış ve kendisinden sonra gelen hemen bütün müfessirlere kaynak olmuştur. Kur'ân'ı tefsir ederken döneminde mevcut bütün ilimlerden faydalanıp ilmî tefsir hareketine öncülük yapmıştır (Yavuz, 1995, s. 89,95).

İmâm Subkî

Ebu'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm es-Subkî (ö. 756/1355). Şâfîî âlimi, muctehitir. Memlûkler döneminin meşhur âlimlerinden biri olan Subkî pek çok alanda sahip olduğu birikimi telif ve tedris faaliyetlerine yansıtmıştır. Eserleri incelendiğinde dil ve mantığa dayalı analizlerin baskın olduğu, temas ettiği tefsir ve usûl-i fıkıh konularını bu ekseninde işlediği görülür. Fürû-i fıkıh alanında döneminde Şâfîî mezhebinin en önde gelen temsilcisi olduğu tartışmasız kabul edilmektedir. Özellikle bu mezhebin uygulama yönüne olan katkısı dikkate değerdir. Uzun yıllar kâdî'l-kudâtlık yaparken kazandığı birikimi fetvalarına yansıtmıştır. Eserlerinde ele aldığı fıkıh problemleri dönemin sosyal tarihi için zengin bir malzeme içermektedir (Aybakan, 2010, s.14,15).

İsa b. 'Umer en-Nahvî

Ebû Ömer İsa b. Ömer b. Abdillâh es-Sekafî el-Basrî en-Nahvî (ö. 149/766) Basra nahiv mektebinin ilk temsilcilerinden dil ve kıraat âlimidir. Ensap ve ahbâr konularında da bilgi sahibi olan İsa b. Ömer'in fasih Arapça ile konuştuğu, işlek olmayan unutulmuş (garîb)

kelimelere fazlaca yer verdiği, bu yüzden sözlerinin anlaşılmadığı kaydedilir. Biyografisini veren bazı kaynaklarda onun bu sunî üslûbu ve kullandığı garîb kelimelerle ilgili örnekler zikredilir (Tural, 2000, s. 485).

Kâdî Ebu Bekr

Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî (ö. 403/1013). Ünlü Eş'arî kelâmcısı ve Mâlikî fakihî. Babası veya dedelerinden biri bakla ticaretiyle uğraştığı için İbnu'l-Bâkılânî künyesiyle anılmasına rağmen zamanla Bâkılânî diye şöhret kazanmıştır. Ukberâ ve Bağdat'ta kadılık, Sağr'da kâdî'l-kudâtlık yaptığı için "Kâdî" unvanıyla da meşhurdur. Bâkılânî pratik zekâsı, kuvvetli hâfızası, derin vukufu, başarılı münazaraları, üstün hitabeti ve çok yönlü ilmî şahsiyetiyle tanınan bir âlimdir. Bundan dolayı kendisine "hicrî IV. asrın müceddidi", "engin deniz", "Ehl-i sünnet'in keskin kılıcı", "Sünnî akîdenin önderi" gibi unvanlar verilmiştir. İbadete düşkün, zühd ve takvâ sahibi bir kimse olduğu, riya ve gösterişten uzak bir hayat yaşadığı rivayet edilir (Gölcük, 1991, s. 531-535).

Kindî

Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk b. es-Sabbâh el-Kindî (öl. 252/866?) Kelâmdan felsefeye geçişi sağlayan ilk İslâm filozofudur. İbnu'n-Nedîm ondan şu şekilde söz eder: "Kindî eski ilimlerin tamamını kuşatan, çağının yegâne âlimi ve hükümdar soyundan gelen bir Arap filozofudur" (Kaya, 2002, s. 58-59)

Monla Fenârî

Asıl adı Şemseddin Muhammed b. Hamza'dır (d. 751/1350-öl.834/1431) doğdu. Fenârî nisbesi hakkında kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu nisbenin, Mâverâünnehir bölgesinde ya da Bursa civarında Yenişehir ile İnegöl yakınlarındaki Fenâr köyünden geldiğini söyleyenler bulunduğu gibi babasının fenercilik mesleğiyle ilgili olduğunu ileri

sürenler de vardır. Molla Fenârî, Osmanlı Devleti'nde tasavvufa ilgi duyan ilmiye mensuplarının önde gelenlerindedir. Tasavvuf kültürüne olan yakın ilgisi bazı eserlerinde açıkça görülür. Tasavvufî düşüncelerinin şekillenmesinde Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin tesiri vardır ve İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilen Ekberiyî mektebinin görüşlerini Anadolu'da temsil eden âlimler arasında yer almaktadır (Aydın, 2020, s. 245-247)

el-Mu'tasım, Ebû İshâk

el-Mu'tasım Billâh Muhammed b. Hârûn er-Reşîd b. Muhammed el-Mehdî-Billâh el-Abbâsî (ö. 227/842) Abbâsî halifesi (833-842). Mu'tasım-Billâh kaynaklarda cesur ve iyi kalpli bir hükümdar olarak tanıtılmaktadır. Yeterli bir eğitim görmemiş olmasına rağmen güçlü bir hitabete sahip bulunduğu ve şiir yazdığı belirtilmektedir. Son derece tutumlu olduğundan geride zengin bir hazine bırakmıştır. Annesinin Türk olduğu bilinmektedir (Avcı, 2020, s.380-382).

Mütenebbî

Abbasi dönemi şairlerindedir. Fahriye ve medhiye türü şiirleriyle tanınır. "peygamberlik" iddiasında bulunduğu için bu şekilde isimlendirilmiştir (Durmuş, 2006, s.95-200)

Sâhib b. Abbâd (öl.385/995) Büveyhi veziri ve edebiyatçı bir âlimdir (Çelebi, 2008, s. 512-515).

Suyûtî

Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505) Mısırlı muhaddis, müfessir, filozof, 1445-1505 yılları arasında yaşamıştır (Özkan, 2010, s.98-201).

eş-Şehâb el-Mansûrî

Ahmed b. Muhammed b. ‘Alî B. Muhammed b. Ahmed b. ‘Abduddâ’im b. Reşîd b. Halîfe Muzaffer es-Sulmâ (d. 799/1396- öl. 887/1482) Mansura’da doğmuş, ilk eğitimini orada almış ve daha sonra Kahire’ye göç etmiştir. Fıkıh ve nahiv âlimlerindedir. Basılmış bir şiir divanı da bulunmaktadır (<https://poetsgate.com/poet.php?pt=3308>, e.t. 25.03.2022)

eş-Şumunnî

Takîyyuddîn Ebû ‘Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Hasan b. ‘Alî eş-Şumunnî (d.801/1398-öl. 872/1467). Kosantin asıllıdır. Fas’ta bir köy veya mezraa olan Şumunni’de doğmuştur. Nahiv, hadis ve tefsir âlimidir

(https://www.marefa.org/%D8%A3%D8%AD%D9%85%D8%AF_%D8%A8%D9%86_%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF_%D8%A7D9%84%D8%B4%D9%85%D9%86%D9%8A, e.t. 20.02.2022).

Ta’abbata Şarrân

Ebû Zuheyr Sâbit b. Câbir (Amsel) b. Süfyân el-Fehmî (ö. 540 [?]). Cahiliye dönemi Arap şairlerindedir. Koltuğunun altında taşıdığı torbaya yılanları doldurup annesine getirdiği için ‘koltuğuna şer aldı’ anlamına gelen bu isimle meşhur olmuştur. Eşkîya (yağmacı) şairlerdendir (Tülücü, 2011, s. 269-270).

Zevzenî

Ebû Abdillâh Huseyn b. Ahmed ez-Zevzenî (öl. 486/1093) Arap edebiyatında ünlü muallaka şerhi yazarı, dil ve lügat âlimidir (Özel, 2013, s. 312-313).

Zuheyr b. Ebi Sulma

Milâttan sonra 520 yılı civarında Necid’de Kasım bölgesinin kuzeybatısındaki Hâcir’de Abdullah b. Gatafân kabilesi içinde doğan ve *mu’allaka* şairleri arasında seçkin bir yere

sahip olan Zuheyr, İmru'l-kays ve Nâbiga ez-Zubyânî ile birlikte İslâm öncesi dönemin üç büyük şairinden biri kabul edilir. Zuheyr birinci tabaka şairlerinden olup aile bireyleri arasında çok sayıda şair yetişmiştir. Babası Ebû Sulmâ, kız kardeşleri Sulmâ ile Hansâ, kardeşi Evs, oğulları Buceyr ile Kâ'b da şairdi. Soyundan gelen şairlerin en ünlüsü *Kasîdetu'l-Burde* sahibi Kâ'b'dır (Tülücü, 2013, s. 540-542).

el-Hafâcî

Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî (ö. 1069/1659) 977 (1569-70) yılında Kahire yakınında küçük bir kasaba olan Seryâkûs'ta doğdu. Soyu Hafâce kabilesine kadar uzandığı için Hafâcî nisbesiyle anılır. İlk bilgilerini devrinin Sîbeveyhi'si dediği dayısı Ebû Bekir eş-Şenevânî'den aldı. Ardından dinî ve edebî ilimleri öğrendi. Şehâbeddin el-Hafâcî dil, edebiyat, belâgat ve dinî ilimlerdeki dirayetiyle kendini kabul ettirmiş, önemli mevkiler olan Rumeli ve Mısır kadılıklarına tayin edilerek kâdilkudât unvanını almıştır. Aynı zamanda şair olan Hafâcî manzum ve mensur eserlerinde sunîlikten uzak, başarılı bir üslûp ortaya koymuştur (Ergin, 1997, s. 72-73).

4.3.2.Açıklamalı Eser Adları Sözlüğü

İlcâmu'l-'Avam 'an 'ilmi'l-Kelâm

Gazâlî'nin kelâm üzerine yazdığı eserinin adıdır.

Cevheru'l-Meknûn

Eserin tam adı *Hilyetu'l-Lubbi' l-Masûn bi-Şerhi'l-Cevheri'l-Meknûn*'dur. Ahdarî'nin Celâlettin Kazvinî'ye ait Telhîsu'l Miftâh'ın manzum şekli olan *el-Cevheru'l-Meknûn* adlı eserinin şerhidir. Bu şerhi Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdilmün'im b. Yusuf ed-Demenhûrî yapmıştır. (1994: s. 149-150).

Fıkhu Ekber

Hanefî mezhebinin imamı Ebû Hanîfe'ye (öl. 150/767) nisbet edilen akaid risâlesi.

Mutavvel: Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'Ulûm'unun belâgatla ilgili bölümü için Hatîb el-Kazvinî'nin kaleme aldığı Telhîsu'l-Miftâh üzerine Taftazânî (öl. 792/1390) tarafından yazılan şerhtir (Benli, 2005, s. 20-21).

Kitâbu'l-İntisâr li'l-Kur'ân

Muhammed b. et-Tayyib b. Muhammed b. Ca'fer b. el-Kasım el-Kâdî Ebû Bekr el-Bâkillânî'nin Kur'ân-ı Kerîm ve fıkıh üzerine yazdığı eseridir (<https://al-makaba.org/book/1397>, e.t. 22.03.2022).

SONUÇ

Arap edebiyatında belâgat çalışmaları hicri 3. Yüzyıldan itibaren başlamış; ardı sıra yazılan belâgat kitapları Arapçanın inceliklerini ortaya koymuştur. es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eseri bu alanda yazılan edebî ürünlerin en eskilerinden biri olarak kabul edilmiştir. Esere asıl ününü kazandıran bu esere el-Hatîb el-Kazvîni tarafından yazılan ve özet maksadıyla ortaya koyulan *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eser olmuştur. Bu eser başlangıçta bir özet olarak yazılmış olsa da el-Kazvîni tarafından yapılan açıklamalar ve verilen örnekler bir özet hacmini fazlasıyla geçerek kendinden sonraki çalışmaları da etkileyen başlı başına kapsamlı ve müstakil bir eser haline gelmiştir.

Telhîsu'l-Miftâh adlı esere Arapça ve Osmanlıca birçok şerh yazılmış, eser zamanla kullanıla kullanıla belâgat alanının tartışmasız en önemli ve ünlü eserlerinden biri olmuştur.

Eserin Arapça şerhleri incelendiğinde şerh yazarlarının ölüm tarihi dikkate alınarak h. 750'den başlamak üzere farklı tarihlerde ve yerlerde h.1350 yılına kadar çeşitlendiği görülmektedir. Her şerh yazarı eserini ya bir öncekinin eksikliğini tamamlamak, kapalı bıraktığı yerleri açıklamak ya da esere kendince yorumlar eklemek suretiyle kaleme almıştır. Kimi zaman kendi yazdığı eseri daha açık bir hale getirmek veya örneklendirmek için şerh yazan âlimler de görülmüştür. İster Arapça, ister Türkçe olsun şerhlerin yazılma amaçlarından biri de öğretici bir nitelik arz etmektedir. Ders kitabı olarak bu eserleri okuyan öğrencilerin anlamasını kolaylaştırmak hedeflenmektedir. Arapça şerhlerin hepsi basılmıştır ve Arap ülkelerinde çeşitli kütüphanelerde matbu nüshaları bulunmakmatadır. Bu nüshaların Beyrut (Lübnan), Trablus (Libya), İskenderiyye ve Kahire (Mısır)'de basılmış oldukları görülmektedir.

Eserin yazma kütüphanelerinde Türkçe şerh, tercüme, muhtasar gibi türlerine de rastlanılmaktadır. Eserin Türkçe şerhlerinin, tercümelerinin, muhtasarlarının bu denli fazla yazılması, yıllar boyunca Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmasından, medreselerde yapılan sınavlarda bu eserlerden sorular sorulmasından ileri gelmektedir. Bu eserlerin öğrencilere derslerinde kolaylık sağlamak amacıyla kaleme alındıkları aşikârdır. Her ne amaçla olursa olsun Türkçe belâgatin gelişimine katkı sağladıkları bir gerçektir. Osmanlı Türkçesi olarak yazma nüshaları bulunan bazı manzum şerhler ve tercümele Türkiye'de doktora tezi olarak çalışılmıştır. Eserlerle ilgili

bilgi verilirken bu tip bilgiler belirtilmişti. Bu tez çalışmasında incelenen *Telhîs* şerhi *Behcetü'l-Erîb fî Şerhi Telhîsi'l-Hatîb* ise 20 Yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Mustafa Behcet b. Muhammed Sâlim tarafından yazılmıştır. Eserin el yazması tek nüshası Milli Kütüphane Yz A 4449 numarada kayıtlıdır. Eserde *Telhîsu'l-Miftâh*'ın şerhinin yapılmasının yanı sıra verilen farklı örnekler ve yapılan yorumlarla dönemin belâgat çalışmalarına ışık tutulmaya çalışılmıştır. Tercüme ve Muhtasar çalışmaları hariç olmak üzere *Telhîs* şerhi olarak yazılan Türkçe çalışmalar içinde mensûr olan tek eserdir. Yazma eserin mü'ellif hattı olması değerini ve önemini daha da arttırmaktadır.

Kaynaklarda Mustafa Behcet'e ait her hangi bir biyografik bilgiye rastlanamaması üzerine eserlerinden hareketle bir özgeçmiş oluşturma yoluna gidilmiş kütüphanelerde bulunan diğer yazma eserlerinin incelenmesi neticesinde bir şârih ve mütercim olarak Mustafa Behcet'in hayat öyküsüne dair izler bulunmaya çalışılmıştır. Örneğin, *Kitâbu Sünûhat-ı Vehbiyye ve Esrâr-ı Nûniyye* adlı hicri 1318 tarihli tek matbu eserinin kapağında isminin sonunda Evrenyevî nisbesinin bulunmasından hareketle Evrenye'nin, Kastomonu'nun İnebolu ilçesinde bulunan bir köy olduğu bilgisine ulaşılmış ve doğum yerinin Evrenye köyü olabileceği belirtilmiştir. *Risâle-i Vahdet-i Vücûd Tercemesi* adında Milli Kütüphane Yazmalar Kataloğu 06 Hk 1111 numarada kayıtlı eserinin iç kapağında latin harfleriyle eserin mütercimi ve müellifi sıfatıyla 31 Mart 1934 tarihli ve Behcet imzalı Ankara Umumi Kütüphanesine hediye edildiği ibaresinin bulunmasından Mustafa Behcet'in latin alfabesiyle okuyup yazmayı bildiğini çıkarmakla birlikte aynı iç kapakta kendisinin el yazısıyla bu eserin müterciminin (yani kendisinin) Bursa Umumi Kütüphane Memuru Behcet olduğu bilgisine dair notlara da ulaşılmaktadır. Dolayısıyla buradan Mustafa Behcet'in o dönemde kütüphane memurluğu görevi yaptığı bilgisine de ulaşabiliyoruz. Aynı eserin besmele ile başlayan ilk sayfasında Mustafa Behcet'in bu eseri yazmaktaki amacını anlatan kendi cümleleri yer almaktadır. Burada yazdıklarından kendisinin neden telif faaliyetlerine başladığını kolaylıkla çıkarabilmektedir. Mustafa Behcet kendi beyanına dayanarak 1299 yılında Mısır'dan ayrıldıktan sonra 1303'de bir dönem Medrese-i Sultâniye'ye bazı bilimleri öğretmek amaçlı olarak öğretmen olmuştur. Tevhîd ilmi üzerine verilen derslerde kullanılan kaynak kitapların eski tarihli olması dolayısıyla öğrenciler tarafından anlaşılmasının güç olduğunu fark etmiş, öğrencinin anlamasına elverişli bir eser yazmak istemiştir. Bu bağlamda yaptığı araştırmalar neticesinde verdiği dersleri öğrencilerin anlayabileceği örneklerle ve ifadelerle

zenginleştirdiğini, bu bilgiler sadece öğrencinin defterinde kalmasın diye kitaplaştırmak istediğini belirtmiştir. Bunu yapabilmek için vazifesinden istifa ederek kendini bu eserleri yazmaya adanmıştır. Bu sırada unuttuğu konuları hatırlamak amacıyla bazı öğrencilerinden kendisinden aldıkları derslerin notlarını göndermelerini de istemiştir. Mustafa Behcet, tamamlanmış tüm eserlerinin sonunda eseri tamamladığı gün, ay ve yıl bilgisini hem hicrî hem de milâdî takvime göre vermiş, eseri tamamladığı vakti bile sabah veya akşam olarak belirtmiştir. Her eserinin sonunda eserin müstensihinin şârih veya mütercim olarak kendisi olduğunu belirtmekte ve kendi adını yazmaktadır. Behcet'in tüm yazma eserleri incelendiğinde eserlerin aynı hatla yazıldığı görülecektir. Bu da Mustafa Behcet'in yazı yazmak sanatında da mâhir, çok yönlü ve yetenekli bir yazar olduğunu göstermektedir. Kendisi bir şârih, bir tercüman, bir yazar, bir müstensih ve bir müderris olarak Osmanlı'nın son döneminde yaşamış nitelikli bir âlimdir.

Behcetü'l-Erib adlı yazma eserin başlıkları çerçeve içinde, süslü ve sanatlı bir yazı stili ile yazılmıştır. Kendisini müstensih olarak belirttiği tüm yazma eserleriyle yapılan karşılaştırma sonucunda tarafımızca incelenen ve sondan eksik olan *Telhîs* şerhinin el yazılarının diğerleriyle aynı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu da eserin müstensihinin bizzat Behcet olduğunu kanıtlayan bir unsurdur. Eserlerindeki ferağ kayıtlarının en son 1940 yılına kadar gitmesi Mustafa Behcet'in bu tarihe kadar hayatta olduğunu göstermesinin yanı sıra ölüm tarihinin de 1940 sonrasında olduğunu düşündürmektedir. Eserin önemi tek nüsha olmasından ve şerh üslubundan kaynaklanmaktadır. Her ne kadar tamamlanmamış olsa da belâgat ilminin me'âni bölümüne dair kısmın şerhi tamamlanmış ve bu kısmın sonunda şârihin 1931 yılına ait ferağ kaydı bulunmuştur. Bu ilk bölümün sonunda yer alan ferağ kaydına göre beyân ve bedî bölümlerini de tamamlayabilmek için Allah'a dua eden Behcet, maalesef bu eseri tamamlayamamıştır. Bu bağlamda acaba yazarın vefat mı ettiği düşünülmüş ancak diğer yazma eserlerinin incelenmesi neticesinde yazım tarihlerinin bu eserin ilk bölümünün tamamlandığı tarih olan 1931 yılı sonrasında olması eseri ya isteyerek yarım bıraktığının ya da tasavvufî ve İslâmî konularda kaleme aldığı diğer şerh ve tercümelemin o dönem verdiği dersler için daha faydalı olacağını düşünmesi sebebiyle bu eseri yarım bırakarak başka şerhler yazmaya koyulmuş olabileceği de göz önünde bulundurulabilir.

Mustafa Behcet'in *Telhîs* şerhinin günümüz harflerine transkribe edilerek çeviri yazılı metninin oluşturulması başka bir deyişle gün yüzüne çıkarılıp okuyucu ile

buluşturulması bugüne değin incelenen Türkçe telhis şerhlerine bir yenisinin de eklenmesi açısından belâgat ilmine katkıda bulunacaktır. Eser incelendiğinde şerhin kaynak eseri hem anlamsal hem de dilbilgisel yönleriyle ele aldığı görülmektedir. Eserde Arapça şerhe ait kısmın verilmesinin ardından Mustafa Behcet tek tek, kelime kelime tüm sözcükleri açıklamakta, bilinmeyen kelimelerin anlamını dipnot ve derkenarlarda vermekte, çoğu zaman kelimenin doğru okunuşu ve harekesi ile ilgili dipnotlar eklemektedir. Mustafa Behcet bu şerhinde eklediği dipnotlarla o dönem şartlarında ve bilimsel ortamında adeta kendi dipnot sistemini kurmuş gibidir. Son derece akıcı bir üslupla yapılan açıklamalar okuyanın kafasında soru işareti bırakmayacak niteliktedir. Yazar, *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eserde yer alan şiir beyitlerini şerh etmekte, anlamlandırırken çoğu zaman asıl metinde bulunmayan öncesi ve sonrası beyitleri de açıklamalı olarak vermektedir. Bu da bütünsel bir anlam elde etmek açısından şârihin başarısını göstermesinin yanı sıra Mustafa Behcet'in Arap şiiri ve edebiyatı alanındaki yetkinliğini de gözler önüne sermektedir. Şüphesiz bunlar konuya örnek olması bakımından son derece faydalı; diğer beyitlerden örnekler ise konuyu pekiştirmek maksadıyla ufuk açıcı bir pozisyondadır. Çeviri yazılı metinde gerek Arapça kaynak metinden aktarılan bölümler, gerek mevcut beyitlerin öncesi ve devamı niteliğinde şârih tarafından eklenen örnek beyitler ve örnekler çeviri yazılı metnin hemen altında verilen dipnotlarda tarafımızdan günümüz Türkçesine de aktarılmıştır. Ayrıca şârih tarafından kullanılan Arapça deyimler ve bazı olaylara dair anekdotların anlamı da yine dipnotlarda tarafımızca açıklanmaktadır. Mustafa Behcet şerhinde çoğu zaman ünlü Arap şair, yazar ve gramer âlimlerinin isimlerini zikretmekte, bu âlimlerin benzer ya da farklı yorumlarını ya da örneklerini mevcut verileri değerlendirirken gözetmekte ve belirtmektedir. Eserde bazı alışılmadık, söylenişi zor sözcüklerin nasıl harekendirilmesi ve okunması gerektiği konusunda açıklamalar da şârih tarafından sayfa altında ya da derkenarda verilen dipnotlarda verilmektedir. Dipnot ve derkenarda ayrıca صح sah kaydının bulunması eserin müellif nüshası olduğunu göstermesi açısından önemli bir ayrıntıdır. Bu kayıt altında eserde yapılan tashihler belirtilmektedir. Mustafa Behcet, şerhinde ağır ve sanatlı bir dil kullanmaktadır. Kaynak metinde geçen Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerden verdiği örnekler şârihin eklediği başka ayet ve hadîs örnekleriyle zenginleştirilmekte, bu sayede me'ânî ilminin konuları daha kolay aktarılmaya çalışılmaktadır. Gerek kaynak eserde geçen gerek şârih tarafından eklenen âyetlerin Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan sûre ve

ayet numaraları tarafımızca eklenen dipnotlarda belirtilmektedir.

Eserde şerh yapılırken Arapça irab ögeleri ve terimlerine de sıklıkla yer verilmektedir. Bu da şârihin edebiyat bilgisi yanı sıra nahiv ve sarf bilgisinin de hayli kapsamlı olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak eser, hem şârihinin tanıtılması, hem de belâgat açısından verdiği detaylar bakımından kaynak teşkil edecek faydalı bir eserdir, Telhîs'in, Osmanlı Türkçesi mensûr tek şerhidir. Buna yazma eserin tek nüsha ve mü'ellif hattı olması da eklenince değeri bir kat daha artmaktadır.

KAYNAKÇA

- Afif, et-Tâhir (2017). *et-Tefkîru'l-Belâgî 'inde'l-Kazvînî min hilâli Kitâbeyhi Telhîsi'l-Miftâh ve'l-Îdâh*, Cezayir, Câmiatu Bâtine, Utrûhatu't-Duktura.
- Akdağ, A. (2018), Telhîsu'l-Miftâh'ın Türkçe Tercümeleri ve Mütercimi Bilinmeyen Bir Türkçe Tercümesi (Metin-İnceleme), *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Altuntaş, İ. ve Şahin, M. (2013). *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Apaydın, H. Y. (1999). Hâzım Endelûsî, *D.İ.A.*, (C. XX, s.39) içinde, İstanbul, TDV Yayınları.
- Arslan, A.T. (1994). Ebu'n-Necm, *D.İ.A.*, (C.X, s. 338) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Arslan H. (2018). Hatip el-Kazvinî'nin Telhis ve İzah adlı eserlerinde Sekkâki'ye itiraz ettiği meseleler, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Arslan, H. (2019). Kadim iki belâgat eserinin mukayesesi: Miftâhu'l-'Ulûm ve Telhîsu'l-Miftâh, *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies*, 17 (December) s. 596-611.
- Asana, C. (2019). es-Sekkâki'nin Miftâhu'l-'Ulûm Adlı Eserindeki İlmu'l-İstidlâl Bahsinin Tahlili, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Atîk, 'Abdulazîz (1985). *Fi'l-Belâgati'l-'Arabiyye- 'İlmu'l-Beyân*, Beyrut: Dâru'n-

Nahdati'l-'Arabiyye.

Averbek D.G. (2020). Berlin Devlet Kütüphanesi'nde Bulunan Kataloglanmamış Türkçe Yazmalar Üzerine Tespitler, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 24, s.1-40, İstanbul.

Avcı, C. (2020). el-Mu'tasım, *D.İ.A.*, (C.XXXI, s.380-382) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.

Aybakan, B. (2010). İmâm Subkî, *D.İ.A.*, (C. XXXVIII, s.14-15) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.

Aydın, İ. H. (2020). Monla Fenârî, *D.İ.A.*, (C.XXX, s. 245-247) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.

Aytekin, A. (1994). Demenhûrî, *D.İ.A.*, (C.IX, s. 149-150) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.

Aytekin, M. (2006). Vak'anüvîs Halîl Nûrî'nin "Matla'u'n-Nûr" Adlı Telhîs Tercümesi, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Balcı, R. (2007). *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kutubi ve'l-Funûn*, C.2, (Tercüme eden: Rüştü Balcı, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Benli, M. S. (2020). Miftâhu'l-'Ulûm, *D.İ.A.*, (C. XXX, s.20-21) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.

Berekât Hamdi Ebû Ali Muhammed, *el-Belâgatu 'l- 'Arabiyye fî dav' i menhec in mütekâmil*, Amman: Dâru'l-Beşîr li'n-neşr ve't-tevzî'.

Bolelli, N. (2015). *Belâgat: Beyân-Me'ânî-Bedi' İlimleri: Arap Edebiyatı*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Bolelli, N. (2018). *Belâgat Tarihi*, İstanbul: Rağbet yayınları.

Çağrııcı, M. (1996). Gazâlî, *D.İ.A.*, (C. XIII, s. 489-505) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.

Çelebi, İ. (2008). Sâhib b. Abbâd, *D.İ.A.*, (C.XXXV, s. 512-515) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.

Çelik Z. (2017). *Miftâhu 'l- 'Ulûm (Belâgat)*, İstanbul: Litera Yayıncılık.

Dayf, Ş. (1965). *el-Belâga, Tetavvur ve Târîh*, Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.

Demir, G. (2019). Mustafa İsâmeddîn'in "et-Tansîsü'l-Muntazar fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar" ının Telhîs ve Muhtasar Şerhleri Arasındaki Önemi, *Turkish Studies, Language and Literature*, Volume 14, Issue 2, s.457-474.

Dikici, R. (1997). Hafâcî, İbn Sinân, *D.İ.A.*, (C.XV, s.71-72) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.

Dikici, R. (2016). *Arapça Belâgat Kaynakları*, İstanbul: Maruf Yayınları.

Dinçkol, M. F. (1990), *Telhis (Meani-Beyân-Bedi) Kur'ân Edebiyatı*. İstanbul: Ebrar Yayınları.

Durmuş, İ. (2002). Kazvînî, Hatîb, *DİA*, C. 25, s. 156-157, İstanbul.

Durmuş, İ. (2009). Ebû Ya'kûb Sekkâkî, *D.İ.A.*, (C. XXXVI, s.332), İstanbul: TDV Yayınları.

Durmuş, İ. (2006), Mütenebbi, *D.İ.A.*, (C. XXXII, s. 195-200), İstanbul: TDV Yayınları.

Durmuş, İ., Zavalı, H. (2013). Abdülkâfi el-Yemenî, *D.İ.A.*, (C. XLIII, s.416-417) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.

Elmalı, H. (1994). Ebû Temmâm, *D.İ.A.*, (C.X, s. 241-243) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.

Elmalı, H. (2002). İbnü'n-Nahvî ve el-Kasîdetu'l-Munferice'si ve Tercümesi, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XVI, s.37-56, İzmir.

Ergin, A.Ş. (1995), Ferazdak, *D.İ.A.*, (C.XII, s. 373-375) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.

Ergin, A. Ş. (1997). el-Hafâcî, *D.İ.A.*, (C.XV, s. 72-73), içinde, İstanbul: TDV Yayınları.

es-Sekkâkî, (2000). *Miftâhu'l-'Ulûm*, Hz. (Dr. 'Abdulhamîd Hindâvî) Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye

Gölcük, Ş. (1991). Kadı Ebû Bekr, *D.İ.A.*, (C. IV, s. 531-535) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.

Irmak, M. (2012). Bir Belâgat kitabı olarak Mutavvel ve Osmanlı Medreselerinde Okunmuş Biçimi Üzerine Bir Risale, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42 (1), s.173-196.

İsâmuddîn, M. (1259). *et-Tansîsu'l-Muntazar fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar*, İstanbul: Matba'atu'l-Âmire.

İshakoğlu, Ö. (2004). Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belâgata Yaptığı Katkıları, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

- Kaçar, M. (2015). Muhtasar bir Belâgat Metni: Mefhûmu't-Telhîs, *Littera Turca*, Volume I, Issue 2, s. 45-64.
- Kara, R. (2021). Kasîde-i Münferice'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri ve Mustafâ İsâmeddîn Üsküdârî'nin Şerhü Kasîdeti'l-Münferice'si, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Kaya, M. (2002). el-Kindî, *D.İ.A.*, (C.XXVI, s. 58-59) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Karuko, S. (2014). *el-Câhiz ve Belâgat*, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Keskin, M. (2016). "Kur'ân'ın İ'câzına Dair İlimler ve Sekkâkî'nin Miftâhu'l-Ulûm Adlı Eserinin Tahlili", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, C. 3, S. 4, s. 99-122.
- Kılıç, H. (1992). "Belâgat", *D.İ.A.*, (C. V, s.380-383) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kılıç, H. (1993), Cevherî, *D.İ.A.*, (C.VII, s.459) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kılıç, A. (2007). Altıparmak Mehmed Efendi ve Şerh-i Telhîs-i Miftâh'ında Şerh Metodu. *Turkish Studies*. (2/3), s. 332-339.
- Kızıklı, Z. (2013). "Arap Dil Belâgat Bilimine Kuramsal Bir Yaklaşım", *Journal of Islamic Research*, s. 17-24.
- Koçak, İ. (1998). el-Ahfeş, *D.İ.A.*, (C.I, s.525) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Köroğlu, S. (2017). *Geniş İzahlı Telhis Tercümesi*, İstanbul: Kitap Kalbi Yayıncılık.

- Lemsî, M. (2019). Muhammed b. Ahmed el-Gümülcevi'nin Şerh-i Ebyât-ı Nûniyye Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: F.S.M. Vakıf Üniversitesi.
- Mustafa Behcet b. Muhammed Sâlim (1358). *Behcetü'l-Fevâ'ihî'r-Rahmâniyye*, Belediye Yazmaları, İstanbul: Atatürk Kitaplığı, K1206.
- Mustafa Behcet b. Muhammed Sâlim (1318). *Kitâbu Sunûhât-ı Vehbiyye ve Esrâr-ı Nûniyye*, Mısır: el-Matbaatu'l-Edebiyye.
- Mustafa Behcet b. Muhammed Sâlim, *Behcetü'l-Erîb fî Şerhi Telhîsi'l-Hatîb*, Ankara: Milli Kütüphane Yz A 4449.
- Müderrişoğlu, A.(2006). *Telhîs Ebyâtının Şerhi Binbir Hakikat*. haz.: Şükrü Özger, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Saraç, M. A. Y. (2004). Osmanlı Döneminde Belâgat Çalışmaları. *Journal of Turkish Studies*, Günay Kut Armağanı. (3), s. 311-344.
- Sammûd, H. (1981). *et-Tefkîru'l-Belâgî 'inde'l-'Arab*, Tunus: Menşûratu'l-Câmi'ati't-Tûnisiyye.
- Matlûb, A. (1967). *el-Kazvîni ve Şuruhu't-Telhîs*, Bağdat: Menşûrâtu Mektebeti'n-Nahda.
- Özel, A. (2013). Zevzenî, *D.İ.A.*, (C. XLIV, s.312-313) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Özdoğan, A. (2002) “ Belâgatın Sistemize Edilmesinde es-Sekkâkî ve el-Kazvîni'nin Rolü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, II, S. 4, s. 97-106.
- Özdoğan, M. A. (2018). *Arap Dili ve Belâgatında Lafız ve Anlam*, İstanbul: Ensar.

- Özel, A. (2013). *Zevzenî, D.İ.A.*, (C.XLIV, s.312-313) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Özkan, H. (2010). *Suyûtî, D.İ.A.*, (C.XXXVIII, s.198-201) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Samûd, H. (1981). *et-Tefkîru'l-Belâgî 'inde'l-'Arab, Usesuhu ve tetavvuruhu ilâ karni's-sâdis*, Tunus: Menşûratu Câmi'ati't-Tunisiyye.
- Smyth, W. (2014), "Bir Yorum Geleneğinde Tartışma: Sekkâkî'nin Miftâhu'l-Ulûm'unun Akademik Mirası", (Çev. Prof. Dr. Ömer Kara), *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, C. S. 47, Aralık, s. 165-176.
- Shareef, A. M. (2013). "Telhîs'in Muhtevâ Tasnifi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 2013, C.20, S.2, s.99-110.
- Shareef, A. M. (2015), *el-Kazvînî'nin Telhîsu'l-Miftâh adlı eseri ışığında Klasik Türk Edebiyatı Belâgat Terimlerinin Tasnifi*, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Shareef, S. (2016). *Sekkâkî'nin Sarftaki Metodu*, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir: Kâtip Çelebi Üniversitesi.
- Şaban, İ. (2008). 19. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinin Belâgate Dair Eserleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi *Şarkiyat Mecmuası*. (13) , s. 119-134.
- Şaban, İ. (2011). Osmanlı Âlimlerinin Arap Belâgatine Dair Eserleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi *Şarkiyat Mecmuası*, (17), s. 108-132.
- Şanlı, İ. (2010). *Muhammed bin Muhammed Altıparmak Telhîs Tercümesi* [Tenkitli Metin]. Ankara: Ürün Yayınları.

- Şensoy, S. (2010), Suyûtî, *D.İ.A.*, (C.XXXVIII, s.198-201) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Şeşen, R. (1993). Câhiz, *D.İ.A.*, (C.VII, s. 20) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Tural, H. (2000). İsâ b. Ömer en-Nahvî, *D.İ.A.*, (C. XXII, s. 485) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Tüccar, Z. (1992). Buhturî, *D.İ.A.*, (C.VI, s. 381) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Tüccar, Z. (1993). Cerîr, *D.İ.A.*, (C.VII, s.412-413) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Tülücü, S. (1988). Hatem et-Tâ'î, *D.İ.A.*, (C. 1, s.380), İstanbul: TDV Yayınları.
- Tülücü, S. (2013). Zuheyr b. Ebî Sulmâ, *D.İ.A.*, (C. 44, s.540-542) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Tülücü, S. (2011). Ta'abbata Şarrân, *D.İ.A.*, (C. 40, s.269-270) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.
- Ustaosmanoğlu, M. Şahin, Ş. İ. (2012). *Telhis Tercümesi (Kur'ân'daki Edebiyat)* İstanbul: Hanifiyye Kitabevi.
- Uzuner, Ö. S. (2016). Mustafa Behcet Bey'in Nahçivânî Tefsirinin Mukaddimesi Tercümesi: Behcetü'l-Fevâihi'r-Rahmâniyye, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.37, s. 115-146.
- Uzuner, Ö. S. (2016). Mustafa Behcet Bey'in Muhammed Fassî Tercüme ve Şerhi, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.38, s. 127-184.
- Uzunpostalcı, M.Ç. (1994), İmâm-ı A'zam, *D.İ.A.*, (C.X, s.131-138) içinde, İstanbul: TDV Yayınları

Yalar, M. (1997), el-Hatîb el-Kazvînî ve Belâgat İlmindeki Yeri. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Yanık,H, Kılıçlı N., M.; Çöğenli, M. S. (2006). *Telhîs ve Tercümesi Kur'ân'ın Eşsiz Belâgatı*. İstanbul: Huzur Yayınları.

Yavuz, M. (1999. İbn Cinnî, *D.İ.A.*, (C. XIX, s.397-400), İstanbul: TDV Yayınları.

Yavuz, Y. Ş. (1992), Beyzâvî, *D.İ.A.*, (C.VI, s.100-103) içinde, İstanbul: TDV Yayınları.

Yavuz, Y. Ş. (1995). İmâm-ı A'zam, *D.İ.A.*, (C. XII, s.89-95) içinde, İstanbul: TDV Yayınları

Yetiş, K. (2006). *Belâgatten Retoriğe*, İstanbul: Kitabevi.

Yıldız, H. D. (1998). 'Abdullâh b. Tâhir, *D.İ.A.*, (C.1, s.137-138)içinde, İstanbul: TDV Yayınları

Yıldız, H. D. (1994), Ebû 'Abbâs, *D.İ.A.*, (C.X, s.283-284) içinde, İstanbul: TDV Yayınları

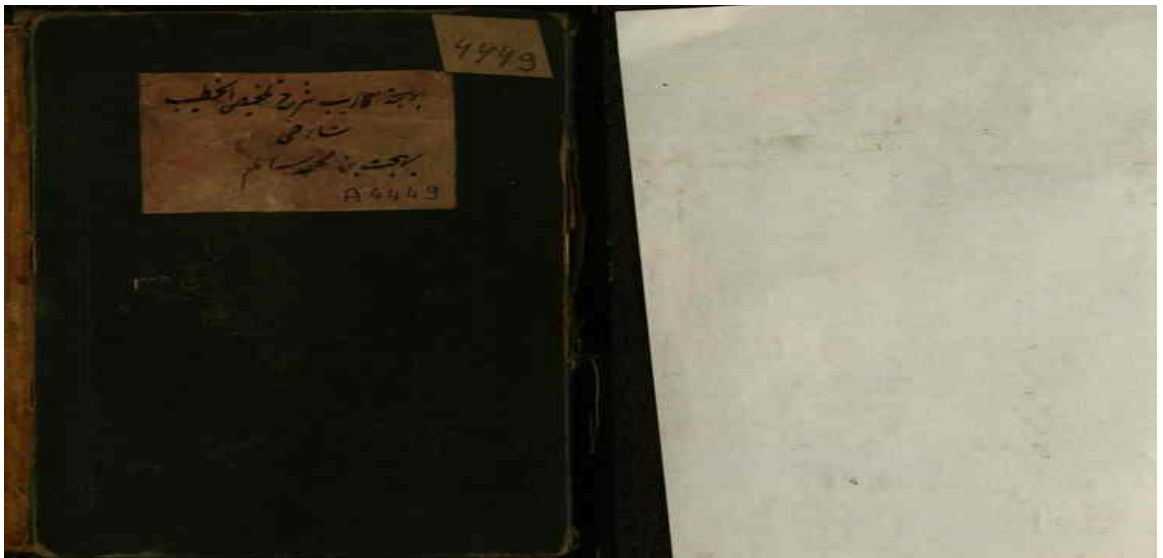
Yusuf, E. O. (1989). *Miftâhu'l-'Ulûm*, Bağdat: Matba'atu Dâri'r-Risâle.

Zerzûr, N. (1987). *Miftâhu'l-'Ulûm*, Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

Zihnî, M. (1327). *el-Kavlu'l-Ceyyid fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve Şerheyhi ve Hâşiyeti's-Seyyid*, İstanbul: Dâru't-Tibâ'ati'l-'Amire.

Zirikli, H. (2002). Abdulkâhir el-Cürcânî, *el-A'lâm*, C.IV.

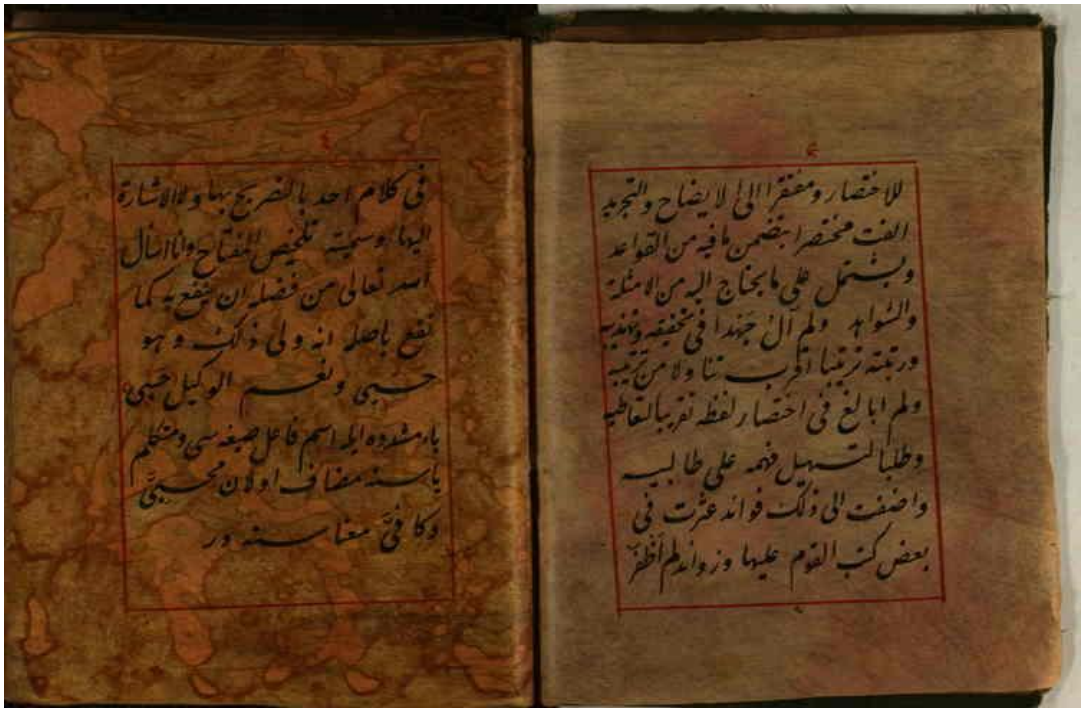
TIPKIBASIM

بسم الرحمن الرحيم
 الحمد لله على ما نعم أو علم من البيان ما لم تعلم
 والصلوة والسلام على سيدنا محمد خير من خلق
 بالصلوات وافضل من اوتي الحكمة وفصل الخطاب
 وعلى الاطهار وصحابته الاجار اما بعد فلما
 كان علم البلاغة ونواحيها من اجل العلوم قدرا
 وادقها سر اذ يتعرف دقائق العربية والسر بها

وتحفت عن وجوه الاعجاز في نظم
 القرآن استارها وكان التمام
 الثالث من نضاج العلوم الذي
 صنفه الفاضل العلامة ابو يعقوب
 يوسف الكاكي اعظم باصنيف
 من كتب الشهرة نفا كونه
 احسنها ترتيبا واتقان تحريرها
 للاصول جمعا ولكن كان غير مضمون
 عن كنهه والطويل والعقيد فابلا

لا اختصار ومقتضى الايضاح والتجويد
 الفيت مختصرا بضمين ما فيه من القواعد
 ويشتمل على ما يحتاج اليه من الامثلة
 والشواهد ولم ان جهدا في تخفيفه وتيسيره
 وترتيبه ترتيبا لم يرب تنا ولا من ترتيبه
 ولم ابالغ في اختصار لفظه تقريبا لتعاطيه
 وطلب التسهيل فحمد على طالب
 واصفت الى ذلك فواند عثرت في
 بعض كتب القوم عليها وزوايا لم انظر

في كلام احد بالصرح بها ولا الاشارة
 اليها وسببه تلخيص المفاتيح والامثال
 الله تعالى من فضله ان يشفع به كما
 تقع باصلا انه ولي ذلك وهو
 حسي ونفس الوكيل حسي
 بارشده اليه اسم فاعل صيغة ميمي ومنكلم
 باسمه مضاف اولان محسبي
 وكان في معانته ور

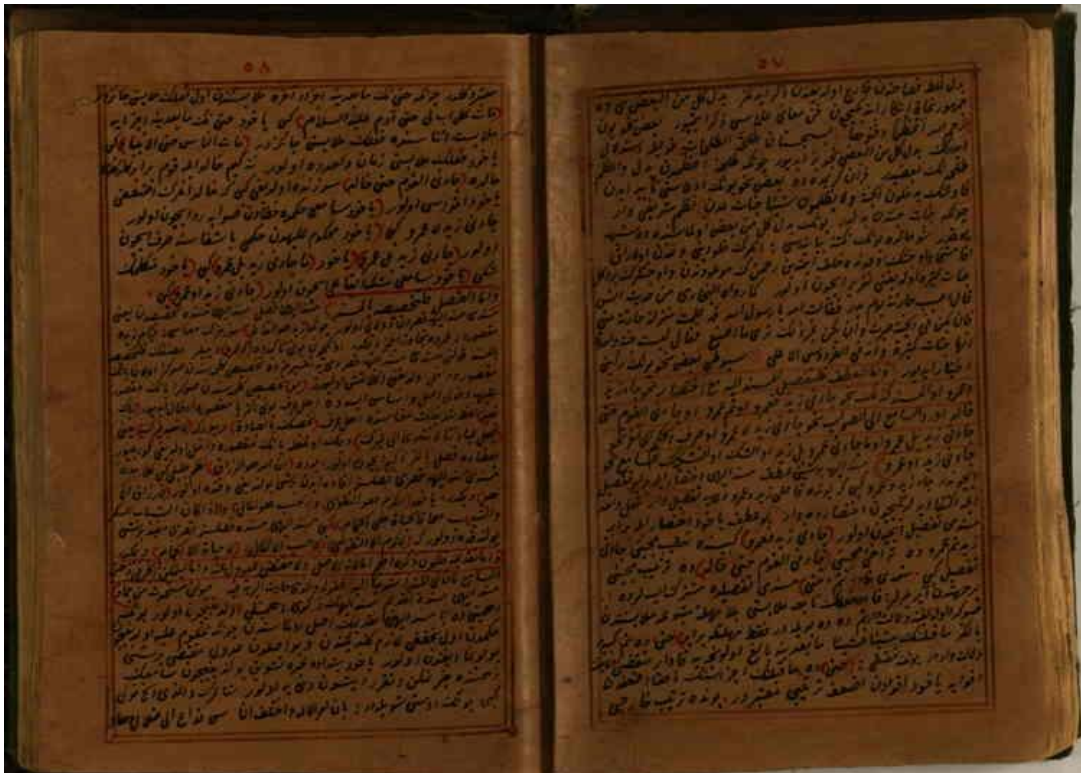

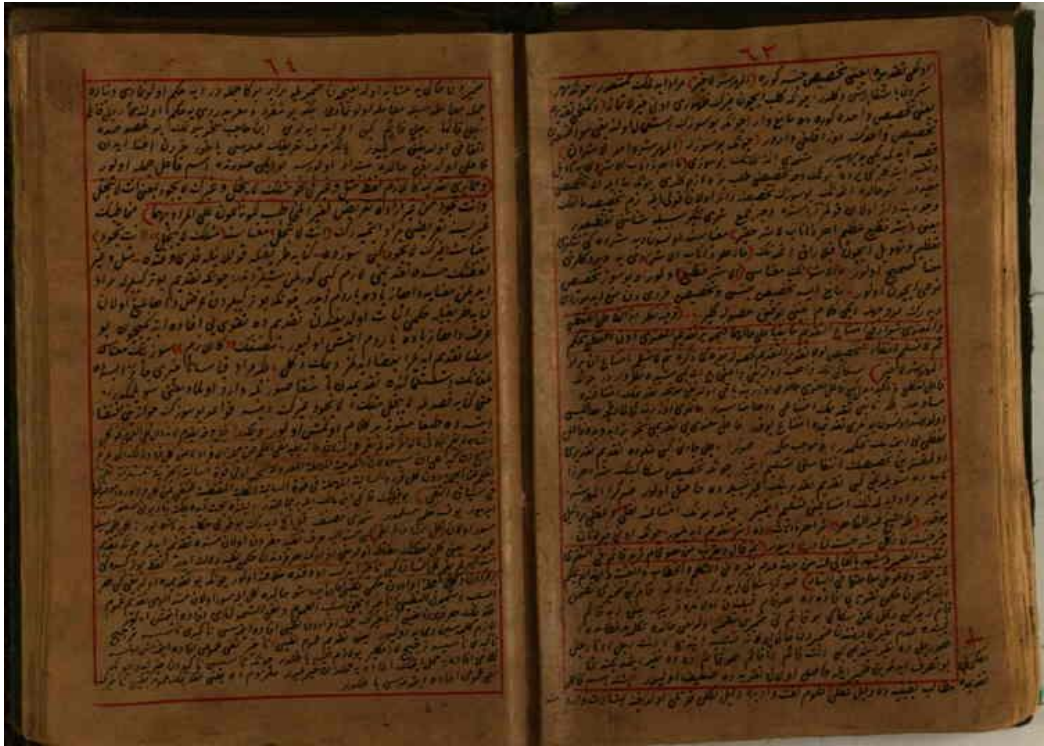

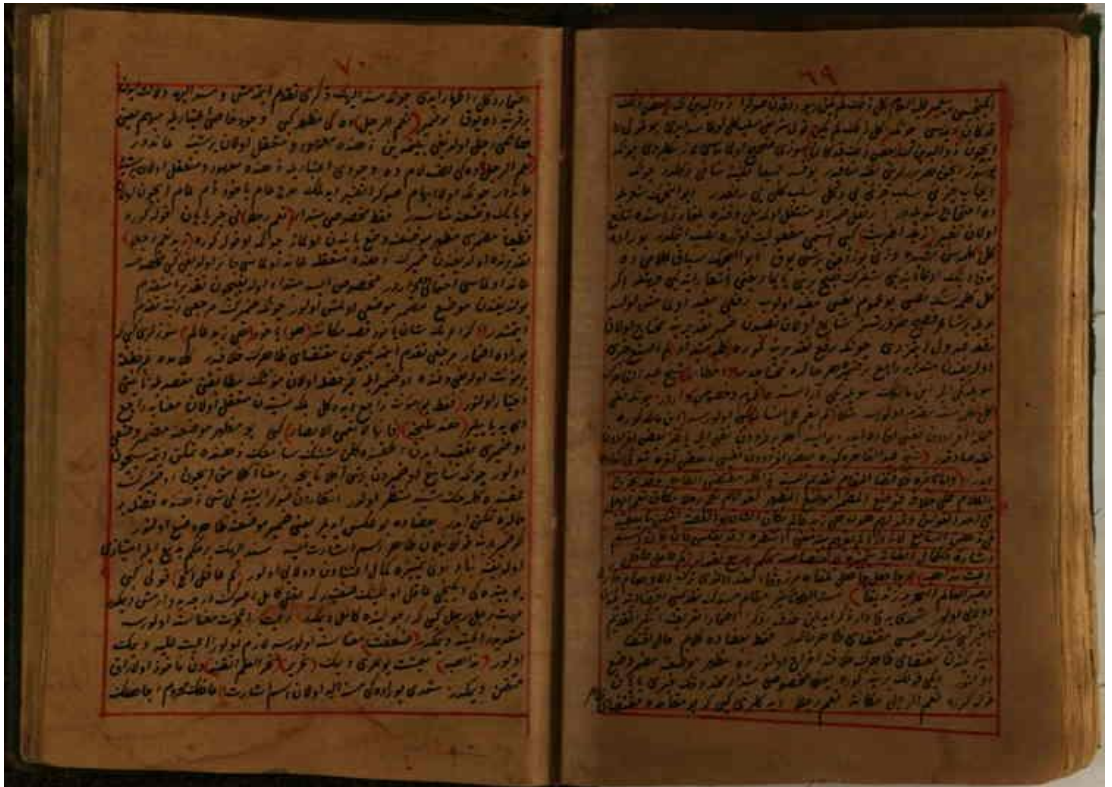
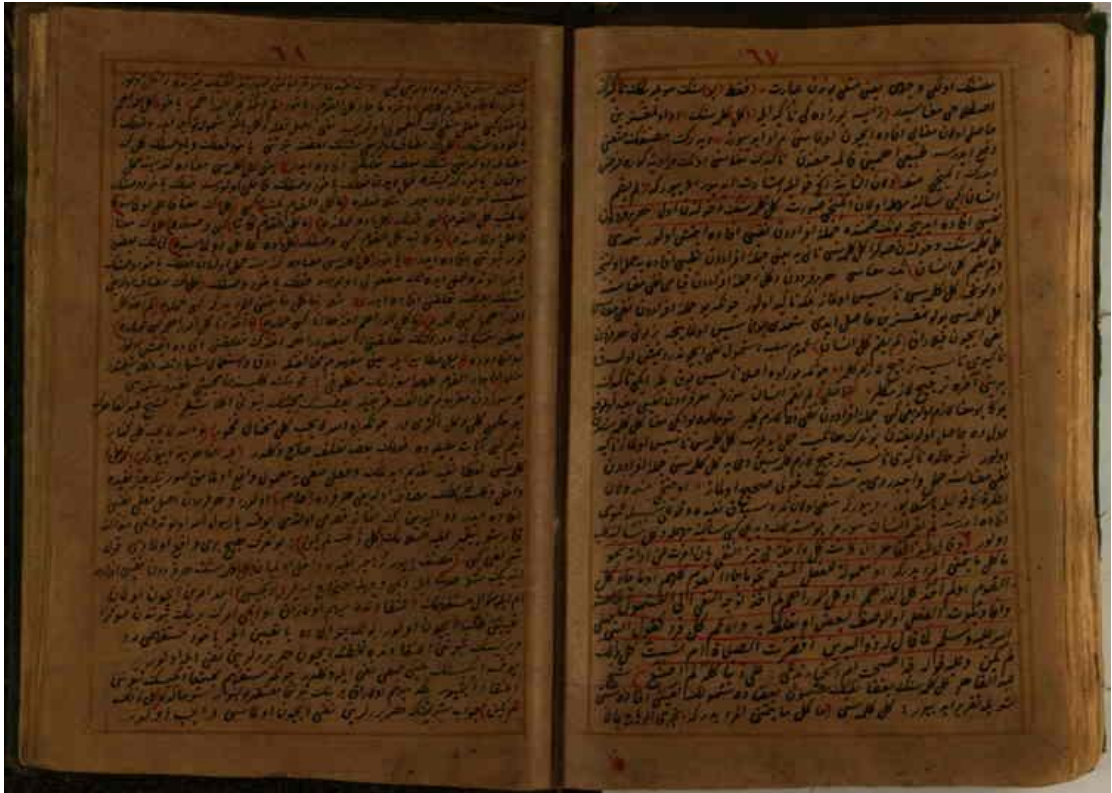

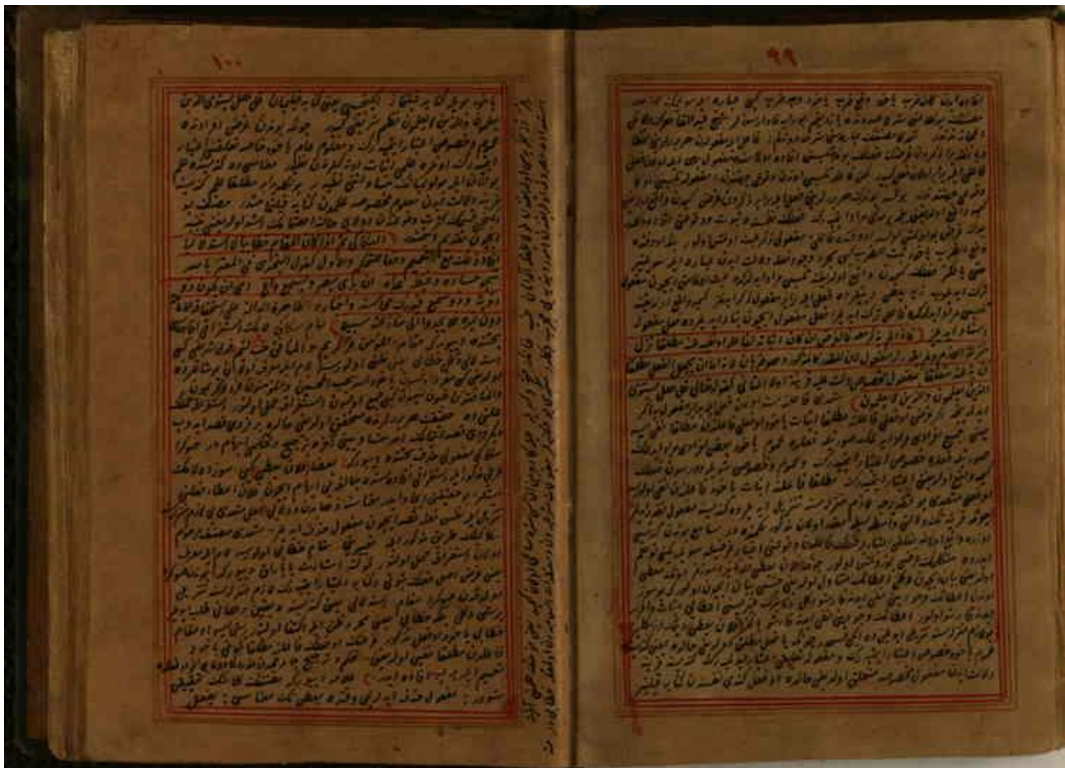

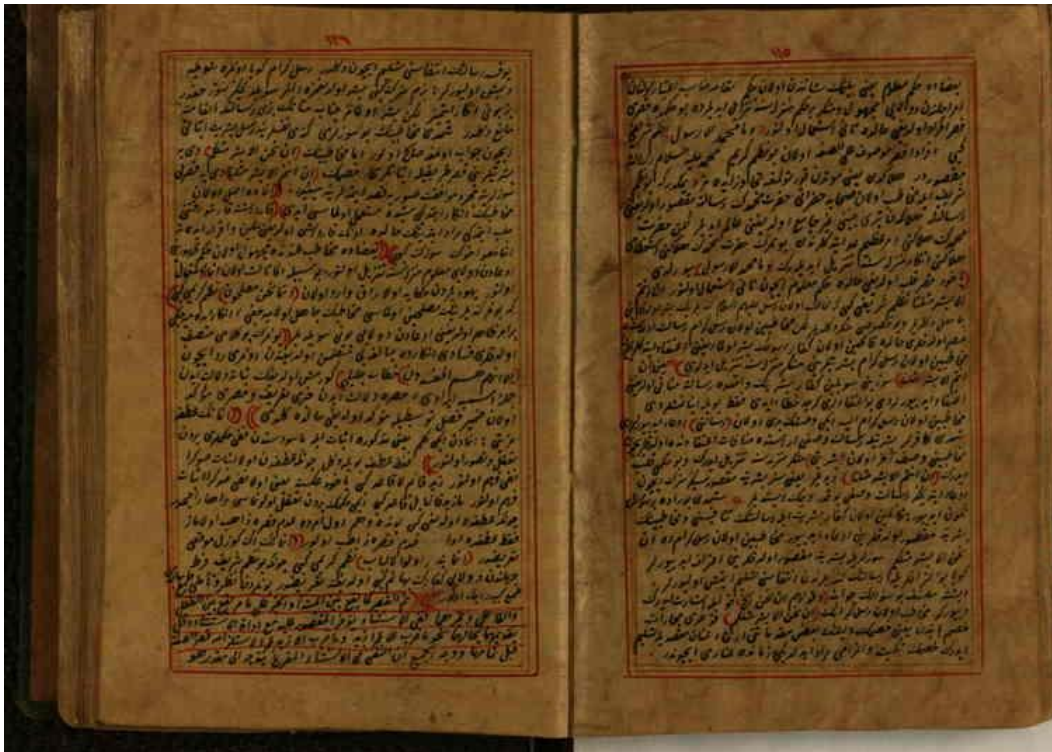

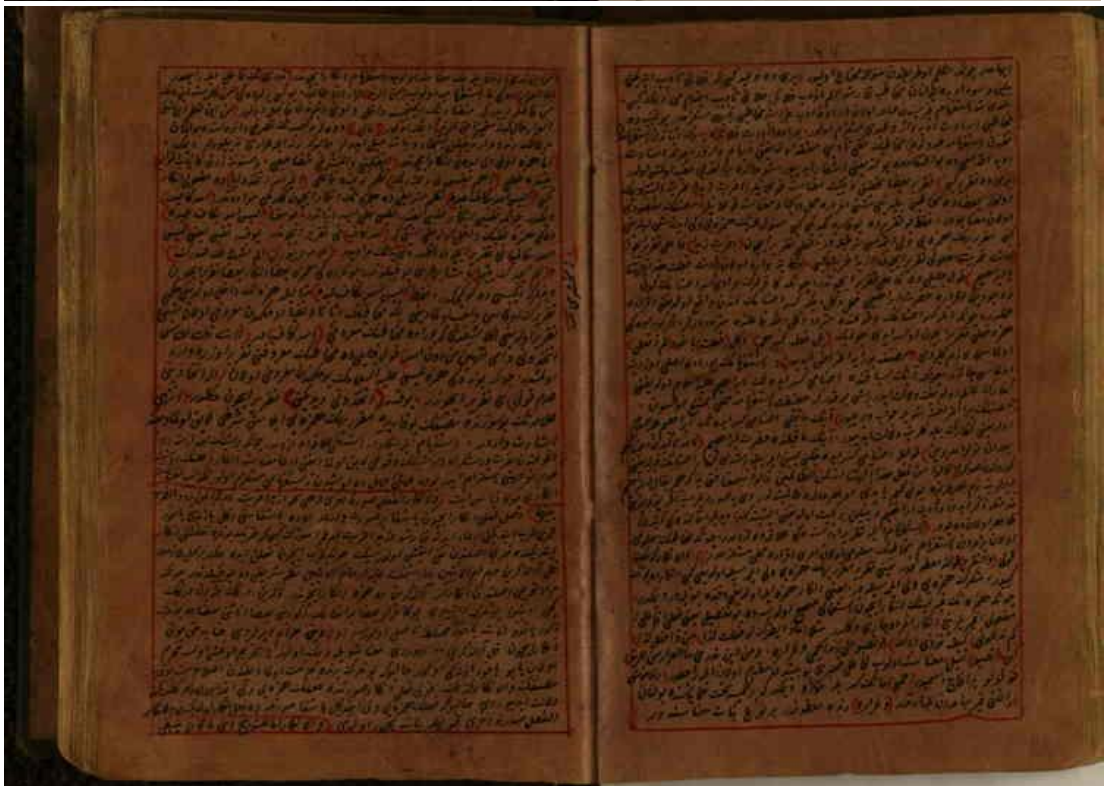
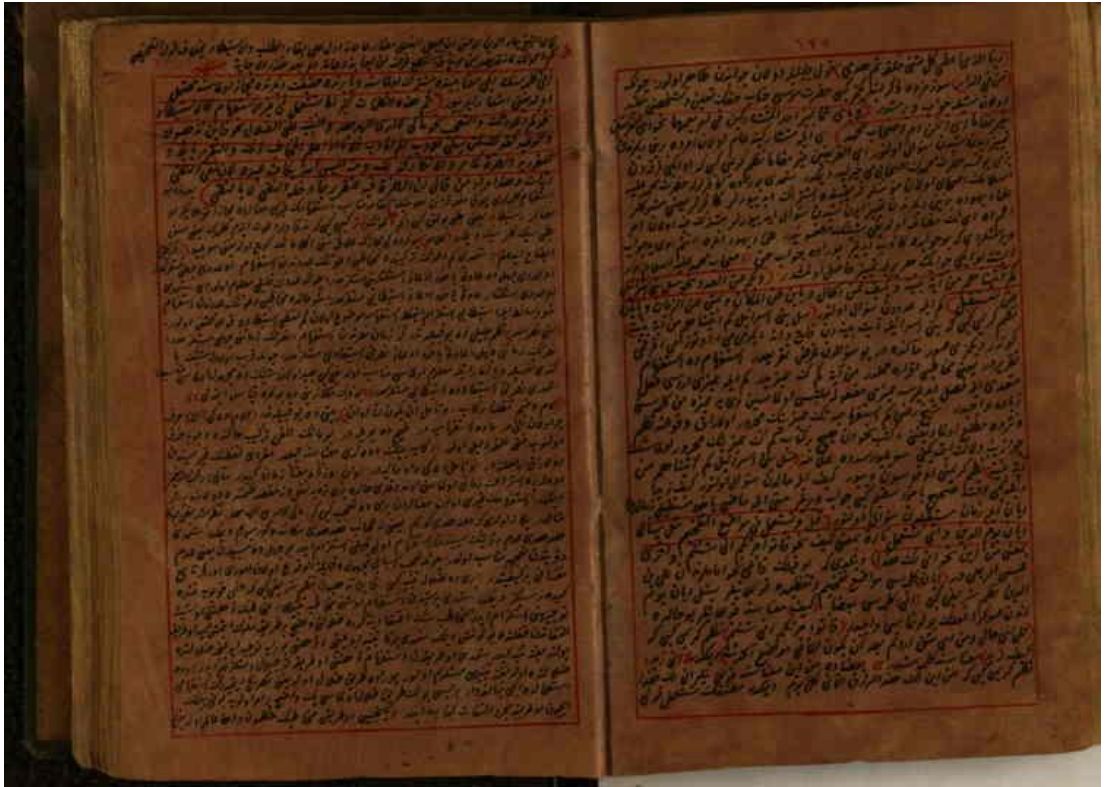

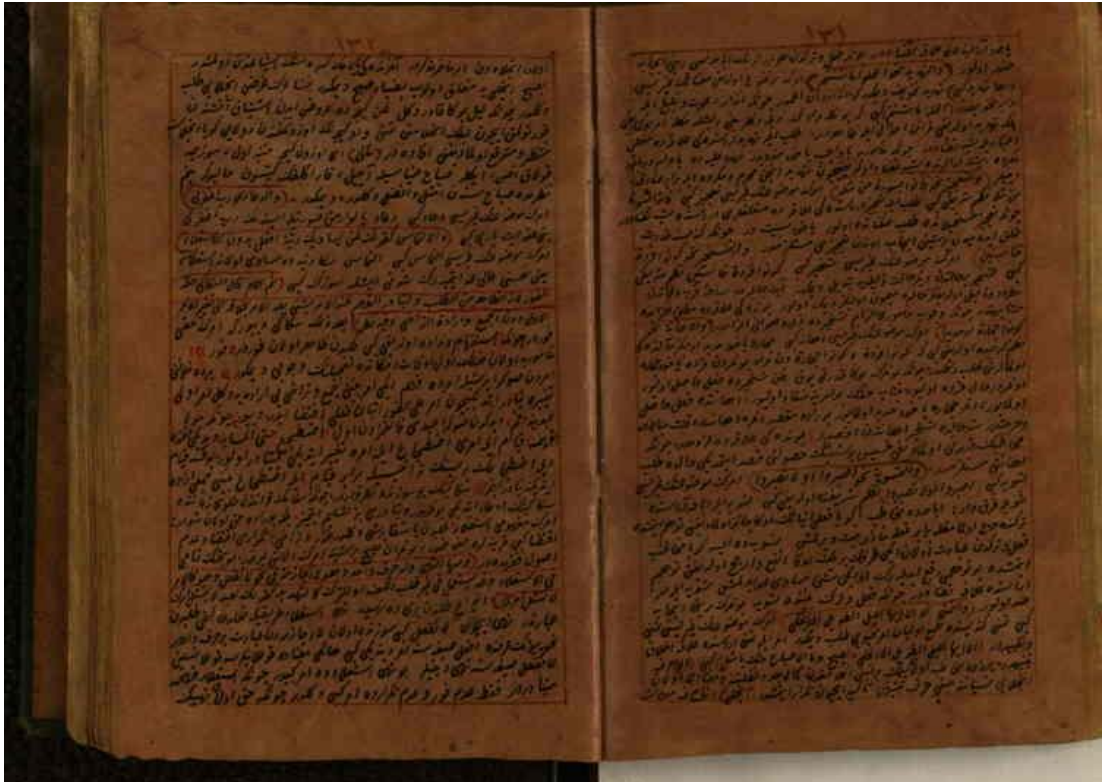
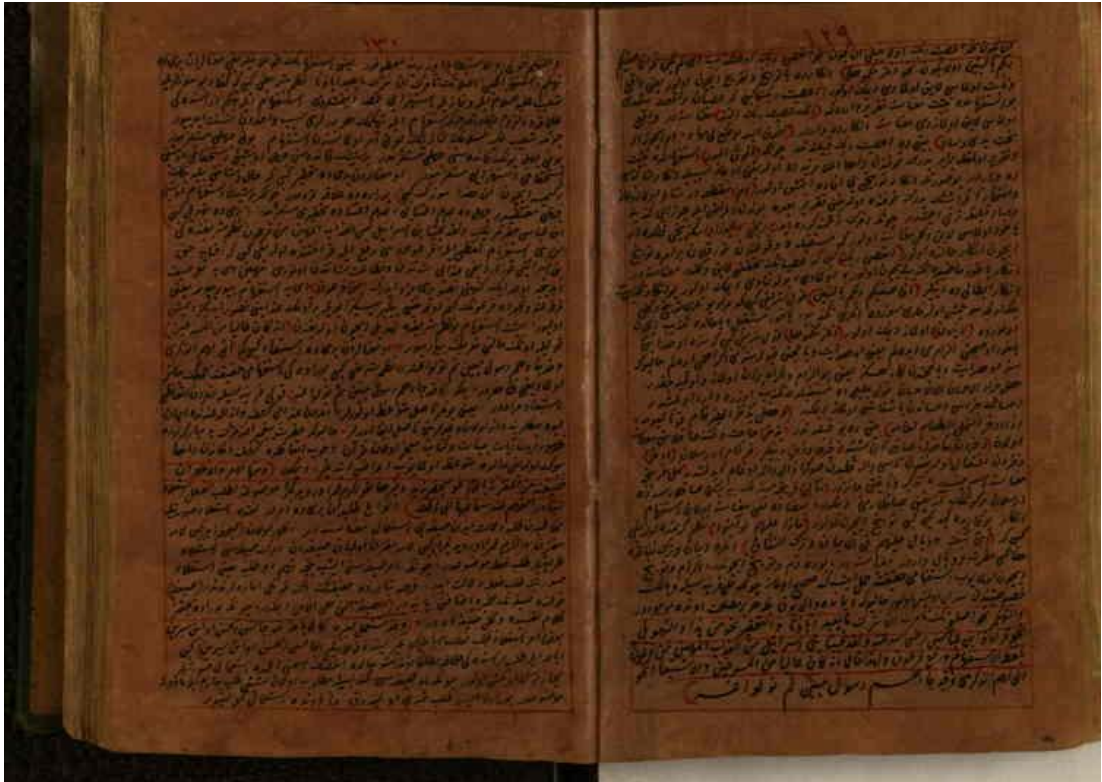

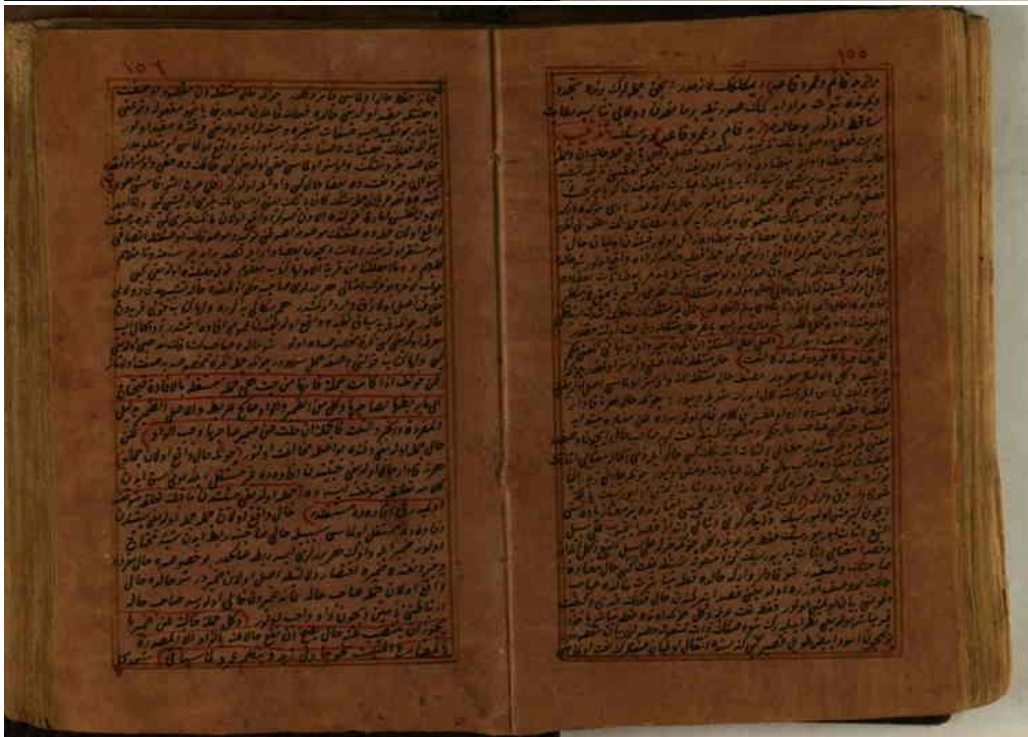
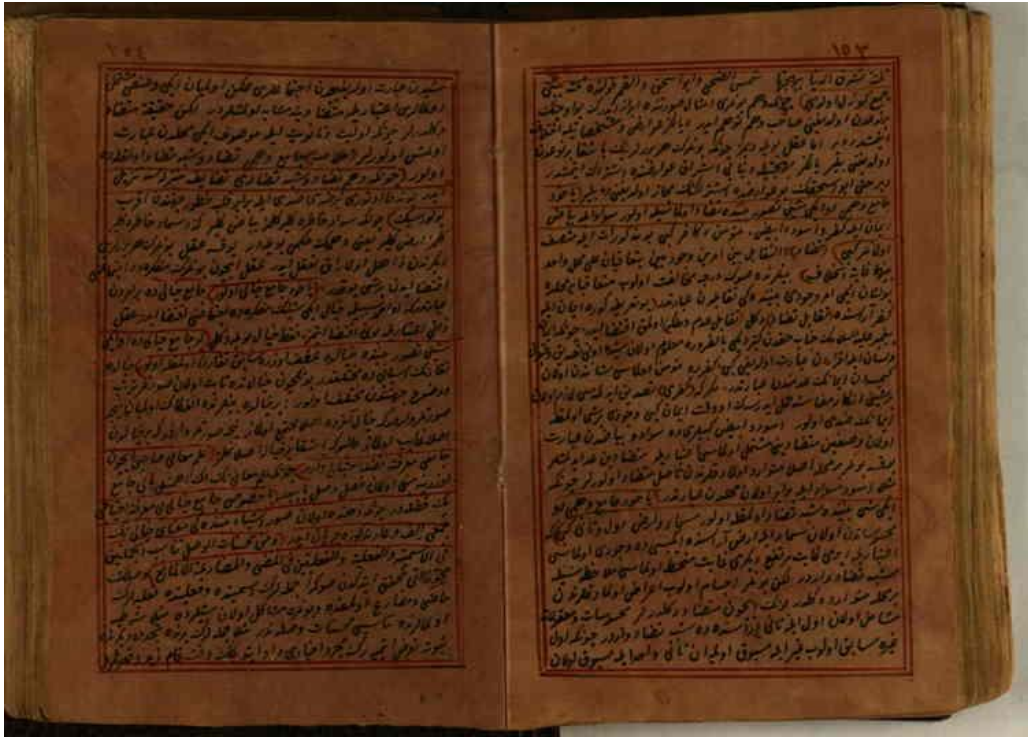

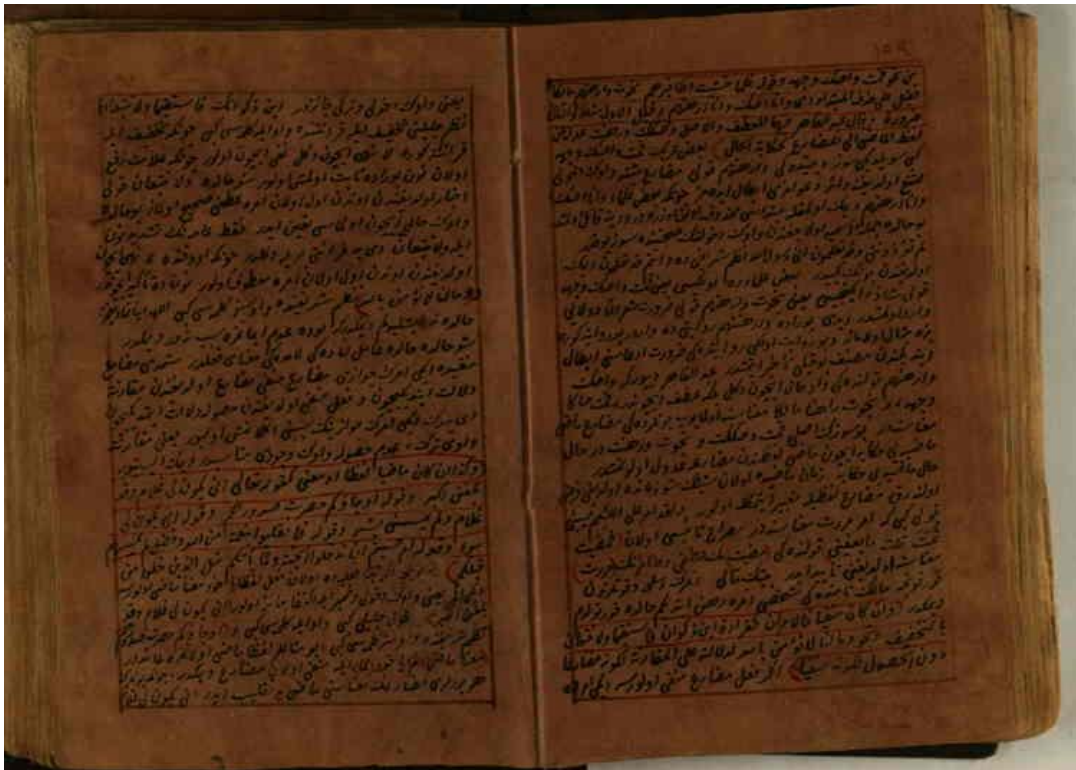

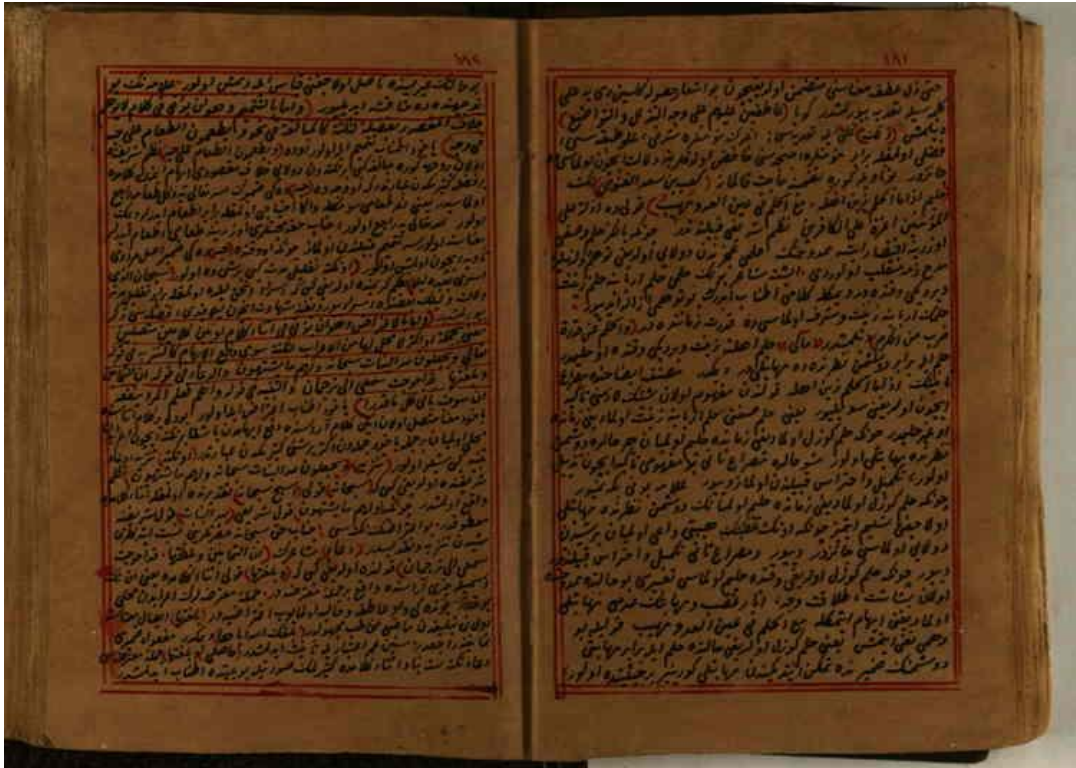
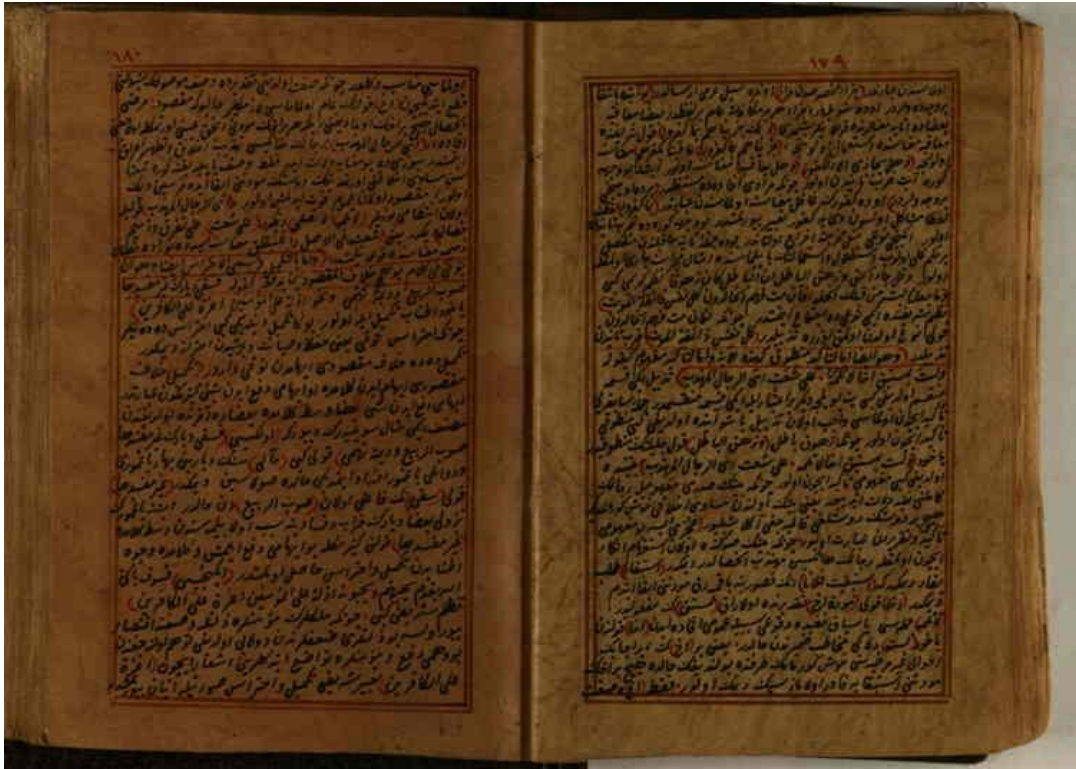

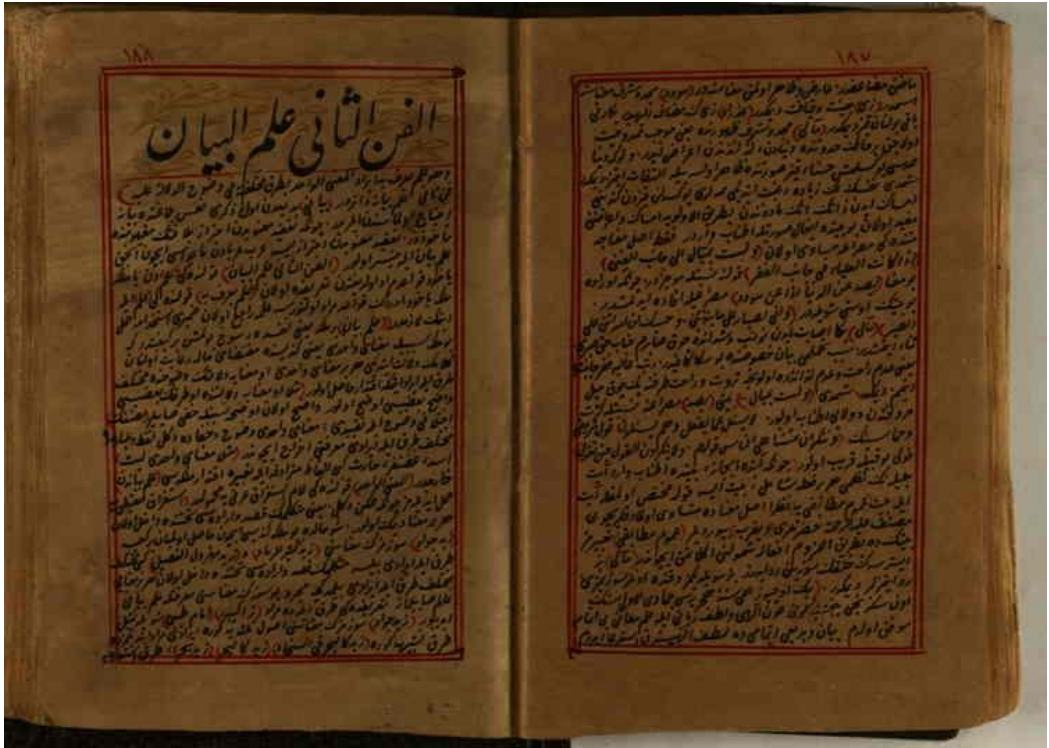

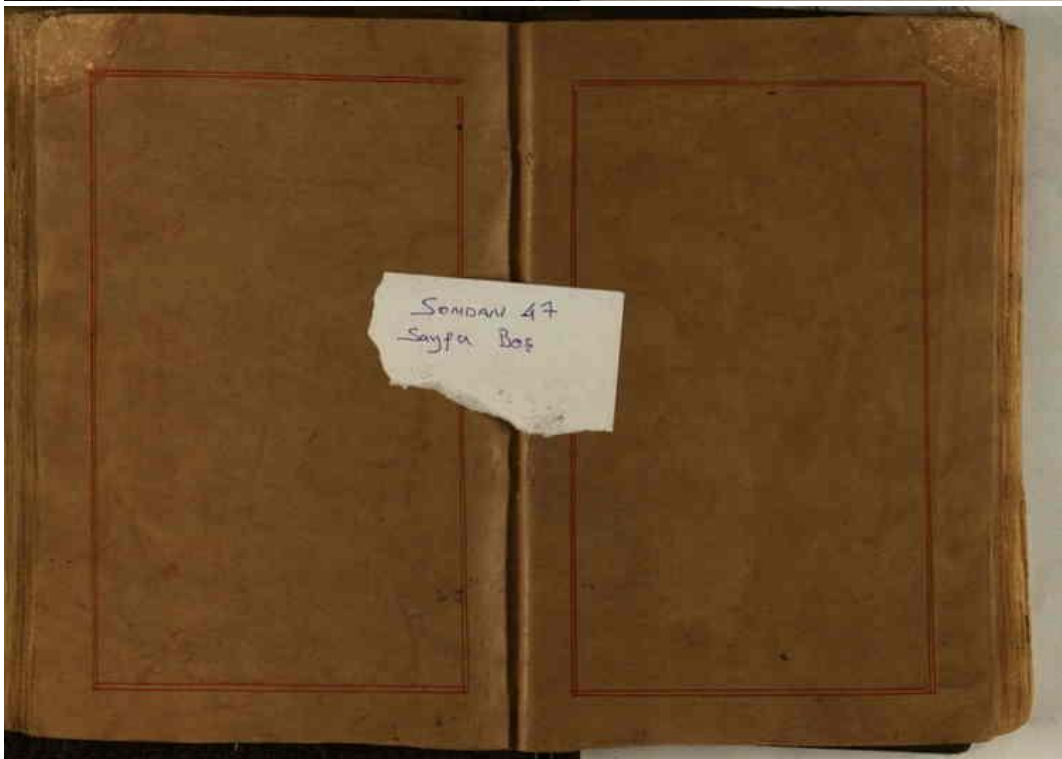
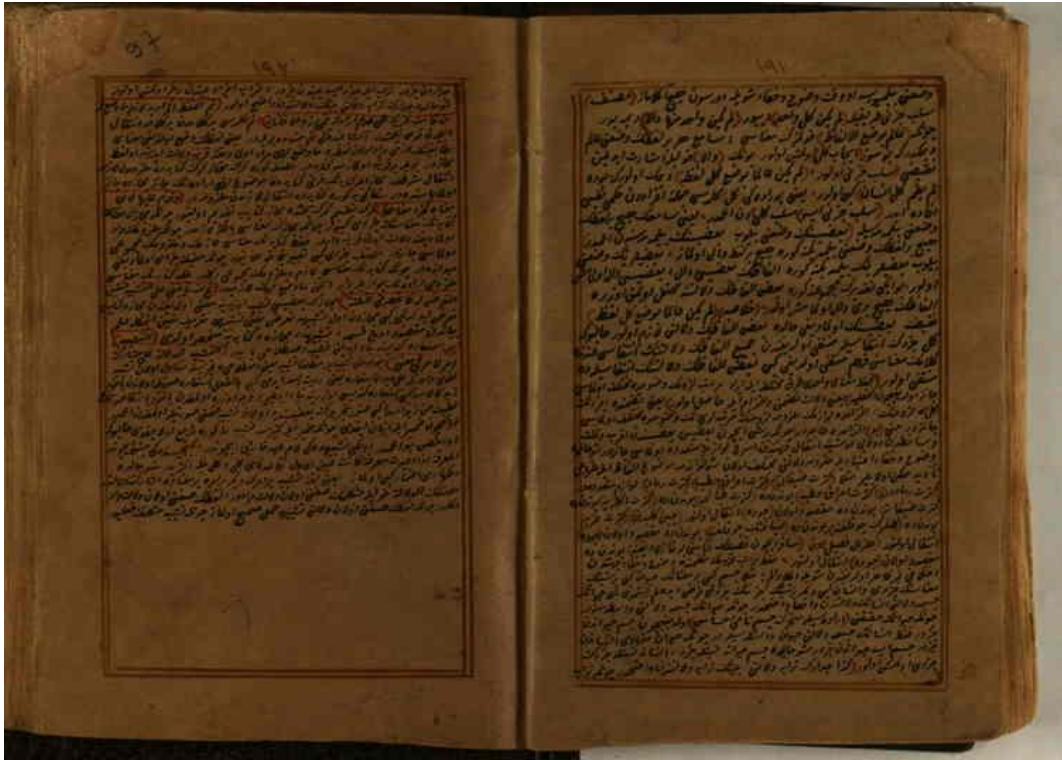

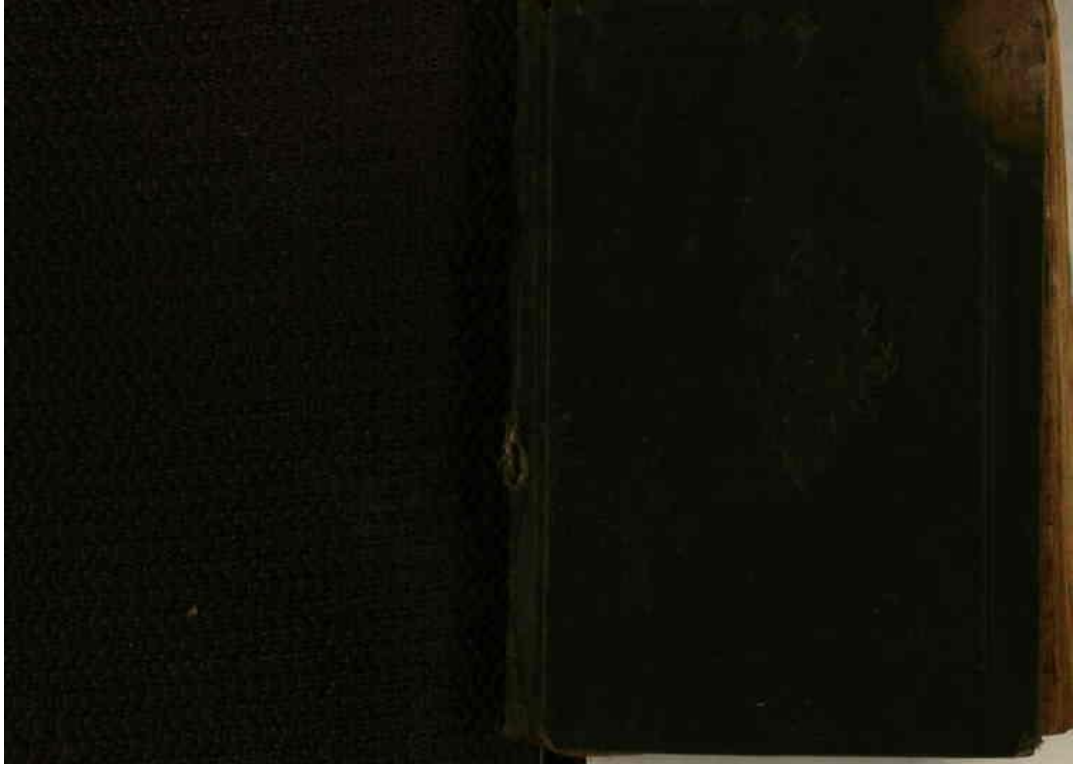

EK 1. ORJİNALLİK RAPORU

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 21/04/2022

Tez Başlığı : Mustafa Behcet'in Telhîs Şerhi : Behcetü'l-Erîb (İnceleme- Çeviri Yazılı Metin)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 330 sayfalık kısmına ilişkin, 21/04/2022 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 8 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

21/04/2022

Adı Soyadı: Derya ADALAR SUBAŞI
Öğrenci No: N12142914
Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Programı: Eski Türk Edebiyatı
Statüsü: Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Ph.D. DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE DEPARTMENT**

Date: 21/04/2022

Thesis Title : Mostafa Bahcat's Talkhis Commentary: Bahcat al-Arîb (Analysis-Transcription)

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 21/04/2022 for the total of 330 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is % 8.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

21/04/2022

Name Surname: Derya ADALAR SUBAŞI

Student No: N12142914

Department: TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Program: CLASSICAL TURKISH LITERATURE

Status: Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

_____
Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ

EK 2. ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 21/04/2022

Tez Başlığı: Mustafa Behcet'in Telhîs Şerhi : Behcetü'l-Erif (İnceleme – Çeviri Yazılı Metin)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

21/04/2022

Adı Soyadı: Derya ADALAR SUBAŞI

Öğrenci No: N12142914

Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Programı: Eski Türk Edebiyatı

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Uygundur.

Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE DEPARTMENT**

Date:21/04/2022

Thesis Title: Mostafa Bahcat's Talkhis Commentary : Bahcat al-Arrib (Analysis – Transcription)

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

21/04/2022

Name Surname: Derya ADALAR SUBAŞI

Student No: N12142914

Department: TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Program: CLASSICAL TURKISH LITERATURE

Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Uygundur.

Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Derya Adalar Subaşı

Doğum Yeri ve Tarihi : Ankara, 01/12/1980

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Öğrenimi Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Arap Dili ve Edebiyatı) Anabilim Dalı

Doktora Öğrenimi

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Arap Dili ve Edebiyatı) Anabilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller Arapça, Farsça, Osmanlıca, İngilizce, Fransızca

Bilimsel Faaliyetleri <http://cv.ankara.edu.tr/kisi.php?id=adalar@ankara.edu.tr&deger=1>

İş Deneyimi

Projeler Yardımcı Araştırmacı: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi El yazmalarını kataloglama ve bilgisayar ortamına aktarma projesi, 2005-2010

Çalıştığı Kurumlar Doç. Dr, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, 2002-Halen

İletişim

E-Posta Adresi : adalar@ankara.edu.tr

Tarih : 02 Haziran 2022

